

BESSENYEI GYÖRGY ÖSSZES MŰVEI

IDEGEN NYELVŰ
MŰNKÉK
ÉS FORDÍTÁSOK
1773—1781

DER AMERIKANER (1774) — DIE GESCHICHTE DER ERGÄHNUNG (1775)
— DER WAGEN DER VERGEBEN IN DER NEUEN KECHERUNG (1781)
— "EINER DER WAGEN DER VERGEBEN" ELLENÉ AZ IMAZATLAN
BIZONYTALANSÁG ÉRTELME KRISZTUSI ÉRTELMEKÉNEK (1773) — A MŰ-
KÖNYV ÉRTELME KRISZTUSI ÉRTELMEKÉNEK HALÁLÁNAK VALÓ ÜGYNÖKLETÉNEK (1773)

ELŐSZÓ

EÖKAY GYÖRGY

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

BESSENYEI GYÖRGY ÖSSZES MŰVEI
FILOZÓFIA, PUBLICISZTIKA, TÖRTÉNETÍRÁS

Kritikai kiadás

SOROZATSZERKESZTŐK

BÍRÓ FERENC
KÓKAY GYÖRGY
TARNAI ANDOR

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

20821

BESSENYEI GYÖRGY

IDEGEN NYELVŰ MUNKÁK ÉS FORDÍTÁSOK

1773—1781

DER AMERIKANER (1774) — DIE GESCHÄFTE DER EINSAMKEIT (1777)
— DER MANN OHNE VORURTHEIL IN DER NEUEN REGIERUNG (1781)
— A' SZENT APOSTOL TAMÁS MINT ELLENE ÁLLHATATLAN
BIZONYSÁGA A' JESUS KRISTUS ISTENSÉGÉNEK (1773) — A MI
URUNK JESUS KRISTUSNAK HALÁLÁROL VALO GONDOLATOK (1777)

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

KÓKAY GYÖRGY

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST 1991

ÁRATVYVOK AMIGAKA' GSI JA
12 / 428

508451

KÉSZÜLT
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI
INTÉZETÉBEN

Megjelent a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása,
nyilvántartása és kiadása” program támogatásával

A Der Amerikaner című művet magyarra fordította
Kazinczy Ferenc
A Der Amerikaner előszavának, a *Die Geschäfte der Einsamkeit*
és a *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung*
című műveknek magyar fordítása R. Szilágyi Éva munkája

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 5859 9

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest
Első kiadás: 1991
© Akadémiai Kiadó, Budapest 1991
Hungarian translation © R. Szilágyi Éva

Minden jog fenntartva

PRINTED IN HUNGARY

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár. 8947 / 91 . sz.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS

A kötet tartalma. Kézirat és egykorú kiadások	9
Idegen nyelvű munkák	11
Fordítások	14
Kézirat és egykorú kiadások	16
Az egyes művekről	17
Der Amerikaner	17
Die Geschäfte der Einsamkeit	27
Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung	35
A' Szent Apostol Tamás mint ellene állhatatlan bizonyysága a' Jesus Kristus istenségének	48
A mi Urunk Jesus Kristusnak haláláról valo gondolatok	56

SZÖVEGEK

Idegen nyelvű munkák	65
Der Amerikaner (1774)	67
Az Amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése (Ford. <i>Kazinczy Ferenc</i> . Előszót ford. <i>R. Szilágyi Éva</i>)	88
Die Geschäfte der Einsamkeit (1777)	103
A magány foglalatosságai. (Ford. <i>R. Szilágyi Éva</i>)	158
Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung (1781)	195
Az előítélet nélküli ember az új kormányzat alatt (Ford. <i>R. Szilágyi Éva</i>)	316
Fordítások	401
A' Szent Apostol Tamás mint ellene állhatatlan bizonyága a' Jesus Kristus istenségének (1773)	403
A mi Urunk Jesus Kristusnak haláláról valo gondolatok (1777)	429
JEGYZETSZÓTÁR	447
NÉVMUTATÓ	453

AKÖNYVTARTALMA
KÉPZETÉS ÉS NYELVORÓ ELADÁSOK

BEVEZETÉS

A Beszélyi iratok történelmi és nyelvészeti szempontból is nagy jelentőségűek. Egy XVIII. századi egyetemes nyelvészeti leírásra és az azóta valószínűleg annak bizonyítására, hogy a nyelv és nyelvtan történeti kapcsolatainak az elméleti, melynek nagyobb részét képezik, magyarul is íródott és írtatott eredeti alkotásokból áll. Dr. Beszélyi értekezésében az a gondolat jelenik meg, hogy az az író, aki a magyar nyelvű irodalom és nyelvészet történetét megírja, meg kell írja az XVIII. századi nyelvészeti leírásról és az azóta valószínűleg annak bizonyítására, hogy a nyelv és nyelvtan történeti kapcsolatainak az elméleti, melynek nagyobb részét képezik, magyarul is íródott és írtatott eredeti alkotásokból áll. Dr. Beszélyi értekezésében az a gondolat jelenik meg, hogy az az író, aki a magyar nyelvű irodalom és nyelvészet történetét megírja, meg kell írja az XVIII. századi nyelvészeti leírásról és az azóta valószínűleg annak bizonyítására, hogy a nyelv és nyelvtan történeti kapcsolatainak az elméleti, melynek nagyobb részét képezik, magyarul is íródott és írtatott eredeti alkotásokból áll.

... hogy a költészet fejlődésére vonatkozó szabályok értelmezésére nem szükséges a teljes történelmi-társadalmi kontextusból az irodalom nyelvészetét megérteni, Beszélyi értekezésében az a gondolat jelenik meg, hogy az az író, aki a magyar nyelvű irodalom és nyelvészet történetét megírja, meg kell írja az XVIII. századi nyelvészeti leírásról és az azóta valószínűleg annak bizonyítására, hogy a nyelv és nyelvtan történeti kapcsolatainak az elméleti, melynek nagyobb részét képezik, magyarul is íródott és írtatott eredeti alkotásokból áll.

A KÖTET TARTALMA.
KÉZIRAT ÉS EGYKORÚ KIADÁSOK

A Bessenyei kritikai kiadás e kötete az író idegen nyelvű munkáit és két fordítását tartalmazza. Egy XVIII. század végi író esetében bizonyára nincs szükség annak hosszas bizonygatására, hogy e művek is milyen szorosan kapcsolódnak az életműhöz, melynek nagyobb része kétségtelenül magyar nyelven íródott és jórészt eredeti alkotásokból áll. De Bessenyei esetében mégis joggal vetődhet fel a kérdés: miként lehetséges, hogy az az író, aki a magyar nyelvű irodalom és tudományosság kibontakoztatásának legnagyobb előharcosa és úttörője volt a XVIII. század végén, maga mégis idegen nyelvű műveket is írt? Lehet ezeknek az írásoknak jelentősége abban az életműben, amelynek nagyobbik felével éppen azt kívánta bizonyítani, hogy a magyar nyelv is alkalmas a tudományok művelésére? Nem csak másodlagos vagy teljesen periférikus jelentőségűek-e ezek a munkák, amelyeknek kiadására esetleg elegendő keretül szolgálhattak volna a kritikai kiadás megfelelő köteteinek függelékci, jegyzetei?

E kérdésekre maguk a művek bizonyára elégséges választ fognak adni. Ezúttal csak röviden szeretnénk utalni azokra a legfontosabb motívumokra, amelyek e munkáknak az anyanyelven írtakhoz hasonló kiadási formáját indokolták teszik.

Azontúl, hogy a kritikai kiadásokra vonatkozó szabályok értelmében nem mellőzhetők a teljes életművet tartalmazó kiadásokból az idegen nyelven írt munkák sem, Bessenyei esetében még egyéb szempontok is indokolták teszik eljárásunkat. A kötetben található három német nyelvű írás (*Der Amerikaner* [1774], *Die Geschäfte der Einsamkeit* [1777], *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung* [1781])

ha különböző módon és mértékben is, de szorosan kapcsolódik Bessenyei egész munkásságához. Írói, gondolkodói fejlődésének fontos állomásai, nélkülük hiányos lenne éppen az első, legeredményesebb alkotói korszakának, a hetvenes évekbeli szellemi fejlődését tükröző munkáinak számbavétele. De az írónak az uralkodókhoz és Bécs szellemi köreibez fűződő kapcsolataira nézve is sokat elárulnak ezek a német nyelvű művek, hiszen — mint látni fogjuk — jórészt éppen azért készültek németül, hogy Bécs szellemi életének a felvilágosodás irányában tájékozódó vezető körei, mindenekelőtt maguk az uralkodók is olvashassák.

Bessenyeinek a bécsi udvarral kialakult kapcsolata elég jelentős körülmény volt az író életében és szellemi fejlődésében ahhoz, hogy az e témával összefüggő művek együvé tartozását alátámasszák. Ez annál inkább indokoltnak és szükségesnek látszik, mert az eddigi szakirodalom — éppen e művek modern kiadásának hiánya és csak felszínes ismertsége miatt — bizonyára alapos kiegészítésre fog szorulni.

Az uralkodóhoz — Mária Teréziához — fűződő kapcsolatai miatt került e kötet második részében kiadásra annak a két vallásos műnek is — egy prédikációnak és egy imádságos könyvekből vett elmélkedésnek — a fordítása, amelyeket Bessenyei Mária Terézia kérésére készített el. E két műnek (*A' Szent Apostol Tamás mint ellene állhatatlan bizonyága a' Jesus Kristus istenségének* [1773] és *A mi Urunk Jesus Kristusnak haláláról valo gondolatok* [1777]) a kötetben való szerepeltetése ezenkívül más okokkal is indokolható. Ugyanis Bessenyei mindkettőhöz olyan bevezetőket írt, amelyek fontos információkat tartalmaznak az író világnézetének változásaira, alakulására nézve. Jellemző, hogy a második fordítás elé szánt bevezető túlnyomó részét a cenzor nem is engedélyezte. A máshol fennmaradt kézirat alapján ezúttal jelenik meg először a fordítás Bessenyei teljes bevezetőjével együtt.

A bevezetőkön kívül magának a hitbuzgalmi jellegű szövegek uralkodói felkérésre történő lefordításának is volt szerepe Bessenyei életére, kapcsolatainak alakulására. Az uralkodó szándéka éppen az volt, hogy e munkák által az író a katolikus hit felé közelítse, a refor-

mátus egyház vezetői pedig éppen ettől féltették a kálvinista vallásban nevelkedett, sőt egy ideig egyházuk szolgálatában álló Bessenyeit. Az író — a két előszó tanúsága szerint — a felvilágosodás toleranciájának hangoztatása segítségével igyekezett kivágni magát e konfliktushelyzetből. Ez azonban nem bizonyult elfogadható „mentség”-nek a kálvinista egyházi vezetők számára, hiszen ők még nagyon távol voltak Bessenyei felvilágosult, felekezeti türelmetlenségektől megszabadult gondolkodásától. Az író érvei, melyek során többek között arra hivatkozott, hogy a keresztény vallások híveinek nem szabad egymás ellen harcolniok, hanem együtt kell a közös Megváltóhoz imádkozni, nem hatottak, sőt még csak fokozták egyháza vezetőinek irányában amúgy is meglévő bizalmatlanságát.

Ugyanakkor e két katolikus erdetű, vallásos munkának sikerült clérnie Bessenyeinél azt a hatást, amelyet az udvari katolizáló tervek fűztek hozzájuk. Előkészítették az író áttérését, talán nem is annyira tartalmuk világnézeti színezetével, hiszen saját bevallása szerint nem tapasztalt bennük lényeges eltérést a református vallás tanításaihoz képest, hanem inkább az által a reakció által, amit egyháza vezetőiből kiváltottak. E visszhang alapján Bessenyei egyre inkább úgy érezhette, hogy az intolerancia szelleme — talán a felvilágosodás irodalma és saját korábbi hazai tapasztalatai ellenére — egyre inkább jellemzőbb lesz a kálvinista egyházi vezetőkre, mint a felvilágosodás szellemétől megújuló, bécsi katolikus udvari körökre. E két hitbuzgalmi mű fordításának visszhangja jelentékenyen hozzájárulhat annak árnyaltabb megismeréséhez, hogy miként jutott el 1779-ben a magyar felvilágosodás vezéregyénisége, a református vallásból és egyháza korábbi szolgálatából a katolikus hitre való áttéréséhez.

Idegen nyelvű munkák

A kötet Bessenyei három német nyelvű munkáját tartalmazza. Ezeknek külön kötetben való kiadását (eltérve bizonyos fokig *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzatától*; Bp. 1962. III. 10.) az indokolja, hogy német nyelvűségük bizonyos közös funkciót

takar, amellyel az ugyanebben az évtizedben írt magyar nyelvű írásai nem rendelkeztek. Ezért látszott helyesebbnek, ha e három munkát nem a magyar nyelvű írások között, kronológiai rendben adjuk ki, hanem külön kötetben. Természetesen tartalmilag sok közös vonás is található a magyar és a német nyelvű művek között: ezekre hivatkoztunk már az előbbieik során, de az eltérések is elég jelentősek ahhoz, hogy megindokoljuk e munkák együvé tartozását.

A *Der Amerikaner* (1774) című mű vezet be a kiadásunkba felvett szövegeket. E névtelenül megjelent kötet műfaja eltér a következő két munkáétól: ez voltaire-i elbeszélés, amely azonban — jóllehet bizonyára még 1770-ben keletkezett, és írói próbálkozásnak tekinthető — mégis Bessenyeinek már a felvilágosodás eszméi, főként a tolerancia iránti érdeklődésére vall. Előszava nemcsak az uralkodónő három évtizedes uralkodásának dicsérete, hanem a kibontakozó bécsi felvilágosodás köszöntése is.

A mű német nyelvűségét — a szakirodalom szerint — ezúttal még nem a későbbi írások funkciója: az uralkodók és a bécsi felvilágosult körök informálásának szándéka, hanem egyszerűen a német nyelv gyakorlása magyarázza. Azonban, ha az Előszó alapján arra gondolunk, hogy Bessenyei e munkát is már esetleg közvetlenül Mária Teréziának szánta, akkor ez a mű funkciója szerint szintén beletartozik abba a sorba, amelyet a másik két német nyelvű írás képvisel: az uralkodónak szánt figyelmesség, de ha a bevezetőt veszem: az író szándéka szerint ennél több is lehetett.

Bessenyei, saját vallomása szerint, Bécsbe kerülése előtt még nem tudott németül; 19 éves korában kezdett hozzá nagy lendülettel „uralkodója nyelvé”-nek tanulásához. Négyévi tanulás után, kb. 1770-ben fogott hozzá azután a francia nyelv elsajátításához. Lehet, hogy éppen német nyelvi tanulmányai egy szakaszának lezárásaként írta e munkát. A szöveg még elég kezdetleges volt, későbbi írásai már fejlettebb nyelvtudásról tettek bizonyosságot.

A *Die Geschäfte der Einsamkeit* (1777) műfaja már filozófiai, részben állambölcseleti elmélkedés. Megírásánál nem a nyelvgyakorlás játszhatott szerepet, hanem Grassnénak az a szándéka, hogy tanúságot tegyen Mária Terézia előtt „egy talán megtéríthető ember”

belső világáról. (Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza*. Bp. 1951. 185—186.) Bessenyei e művének állambölcseleti részében még az abszolutizmus keretein belül marad, de a nemzeti karakterre már határozottan felhívja a figyelmet. Az író német nyelvtudása előző művéhez képest sokat fejlődött. Mivel e mű az első filozófiai tárgyú tanulmányai közül való, érdemes azt is figyelembe venni, hogy a magyar bölcseleti szaknyelv állapota is nehéz helyzetet teremthetett számára. Hiszen még 1804-ben, számos művének megírása után is arra hivatkozott *A bihari remete* utolsó jegyzésében, hogy magyarul még soha nem írtak ilyen formában bölcseleti tárgyról: „Adós voltam még e kis munkával az ország nyelvének. Soha magyarul nyomtatott írással, még ily formában okoskodni nem kívántak.” (Bessenyei György: *Prózai munkák 1802—1804*. 474.) Tehát feltehető, hogy e mű udvari rendeltetésén kívül, a bölcseleti téma sajátos nyelvi nehézségei is hozzájárultak e filozófiai munka német nyelvűségéhez.

A Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung (1781) a harmadik német nyelvű Bessenyei-mű, amely e kötetben található. Műfajilag kapcsolódik az előzőhöz: ez is állambölcseleti és filozófiai jellegű munka, amely folyóirat formában jelent meg. Műfaján és nyelvén kívül, rendeltetését illetően is szorosan kapcsolódik a *Die Geschäfte der Einsamkeit* című íráshoz, természetesen azzal a különbséggel, hogy ezt már az új uralkodónak, II. Józsefnek és kormányzatának szánta. Tartalmilag, az előző művéhez képest, lényeges változást jelent, hogy Bessenyei ez újabb munkájában — noha az uralkodó egyházügyi rendelkezéseivel teljesen egyetért — Locke-kal, Montesquieu-vel, Helvetiusszal és Rousseau-val bírálja az abszolutizmust, még annak felvilágosult változatát is. Politikai eszményeként itt is — miként *A törvénynek útjában* és részben már a *Bessenyei György Társaságában* — az alkotmányos uralkodó jelenik meg, aki erős kezű, de maga is megtartja a törvényeket, és semmiképpen nem válik zsarnokká. E munkájában teljeseedik ki Bessenyeinek az a szándéka, amit német nyelvű írásaival szolgálni kívánt. Bár a sikerben kételkedett, mégis az írástudók hivatását úgy fogalmazta meg Helvetius nyomán, hogy az udvar kegyeinek keresése helyett — amíg lehet — az igazságot kell hirdetniök. Ez ugyanis, meggyőződése sze-

rint, mindenkinek, még az uralkodónak is hasznos, mert alkalmat adhat a hibák kijavítására. E munkával is kétségtelenül hatni akart II. Józsefre, noha illúziói nem voltak.

Így tartozik össze Bessenyeinek e három német nyelven írt munkája. Mindegyiket főként az uralkodónak szánta, de míg az elsőnél az előszó még csak a felvilágosodásnak ablakot nyitó Mária Teréziát köszönti, a második Montesquieu alapján, de még az abszolútizmus keretein belül elemzi a teréziánus kori társadalom és politika kérdéseit, addig a harmadik mű helyenként már túllép a felvilágosodott abszolútizmuson és a radikálisabb gondolkodók nyomán próbál hatni II. József politikai berendezkedésére.

*

Bessenyei idegen nyelvű írásainak kiadását a szövegek magyar fordításával egészítettük ki. Ezek sorában a *Der Amerikanert* Kazinczy Ferenc átültetésében közöljük. A fiatal Kazinczynak e tollgyakorlata megőrizte a német nyelven írt elbeszélésnek korabeli nyelvállapotú magyar változatát, és úgy véltük, ez korhűbb és stílusosabb, mint amilyen egy modern fordítás lenne.

A másik két mű: a *Die Geschäfte der Einsamkeit* és a *Der Mann ohne Vorurtheil* esetében nem rendelkezünk az előbbihez hasonló, egykorú fordítással. E munkát kiadásunkban Rozgonyiné Szilágyi Éva fordításában közöljük.

Fordítások

Láttuk, hogy Bessenyei fordításai közül miért éppen e két vallási témájú került kötetünkbe. Utalni kell még arra is, hogy kiadásunkban miért nem követhettük egészen a hivatalos szerkesztési irányelveket. (*A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata*. Bp. 1962. III. 11.) A Bessenyei-életmű világos áttekinthetősége szempontjából ezúttal előnyösebb megoldásnak látszott, hogy az író nyilvánvaló fordításai, ha terjedelmük úgy kívánja, mint pl. a *Rómának viselt*

dolgai c. mű, külön kötetbe, ha kisebbek, a műfajilag és kronológiailag megfelelő kötet eredeti művei után kerüljenek kiadásra. E két fordítás — miként már bevezetőben utaltunk rá — főként az itt kiadott eredeti művekhez való érdemi-funkcionális kapcsolódása miatt kapott helyet kötetünkben.

A' Szent Apostol Tamás mint ellene állhatatlan bizonyosága a' Jesus Kristus istenségének (1773) című írás eredetijét — egy Prágában 1772 decemberében elmondott egyházi beszéd nyomtatásban is megjelent kiadását — Marcella Husová és Jaroslav Kollár prágai irodalomtörténészeknek sikerült megtalálniuk. Összehasonlító vizsgálataik szerint pontos és hű fordításról van szó. (Jaroslav Kollár—Marcella Husová: *A Szent Tamásról szóló prédikáció Bessenyei-fordítása*. ItK 1990. 4.sz.) A fordítás létrejöttének történetét feltáró gazdag iratanyag jól dokumentálja: Mária Teréziának azt az elhatározását, hogy a beszédet Bessenyeivel magyarra fordíttatja, az író támogatói, Grassné és Kollár Ádám úgy fogták fel, mint eszközt Bessenyei írói karrierjének egyengetésére. A szabadgondolkodók, főként Voltaire és Rousseau nézeteivel szembeszálló hitvédelmi munka fordítását vállalta Bessenyei, de némi kompenzációként az előszóban azért dicséri Mária Teréziát, mert a hitvédelmet toleránsan, üldözés és külső hatalmi erőltetés nélkül gyakorolja.

A másik fordításnak, *A mi Urunk Jesus Kristusnak haláláról való gondolatok* (1777) című műnek fennmaradt a kézírata is, mégpedig a cenzúrapéldánya. A cenzúra Bessenyeinek a toleranciával foglalkozó bevezetése nagy részét törölte, és így enélkül jelent meg a fordítás. A megbízó ezúttal is Mária Terézia volt. Az eredeti szöveget francia vallásos munkákból az uralkodónő szerkesztette egybe. Bessenyei, aki 1770 táján kezdett franciául tanulni, francia nyelvtudásának bizonyítékát adta az ugyanebben az évben (1777) megjelent *Die Geschäfte der Einsamkeit*hez fűzött francia nyelvű leveleiben is.

Kézirat és egykorú kiadások

A kötetben közölt öt mű közül mindössze egynek, *A mi Urunk Jesus Kristusnak haláláról valo gondolatok* című munkának ismerjük a kéziratát. Ez — egyébként az Okolicsányi Imre püspök által cenzúrázott és engedélyezett kéziratpéldány — jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában található. (Jelzete: Fol. Hung. 202.) A cenzor által törölt Tudósítás nagy része a Bessenyei által később összeállított *Tolerantia* című kéziratot kötetben maradt fenn. (Tudósítás. *Meg tiltatott előljáró beszéd, melynek ki kellett volna nyomtatni a szóban lévő fordítás előtt.*) E kézirat lelőhelye a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára. (Jelzete: 31491/1.)

A kiadásunkban található többi négy mű kéziratát jelenleg nem ismerjük. Mind a négyet az egykorú, első kiadás alapján adtuk ki. A *Der Amerikaner* kivételével mindaddig ezek voltak e munkák egyetlen kiadásai.

Mindhárom német nyelven írt könyvecske Bécsben jelent meg. A *Der Amerikaner* 1774-ben, Leopold Kaliwoda, a *Die Geschäfte der Einsamkeit* 1777-ben Joseph Gerold és a *Der Mann ohne Vorurtheil* 1781-ben Sebastian Hartl nyomdájának kiadásában.

A két magyar nyelvű fordítás kiadója a pozsonyi Landerer Mihály volt. *A' Szent Apostol Tamás mint ellene állhatatlan bizonyága a' Jesus Kristus istenségének* című kis mű 1773-ban, *A mi Urunk Jesus Kristusnak haláláról valo gondolatok* pedig 1777-ben hagyta el a sajtót. Példányszámuk bizonyára nem lehetett magas, hiszen e könyvecskek meglehetősen ritkák, a *Der Amerikaner* kiadásáról például sokáig egyáltalán nem tudtak, jelenleg is mindössze a Ráday Könyvtárban található, és csak egyetlen példánya ismeretes.

AZ EGYES MŰVEKRŐL

Der Amerikaner

Alapszöveg. A kritikai kiadás alapszövegéül — kézirat hiányában — a mű első, egykorú kiadása szolgált, melynek pontos leírása: *Der Amerikaner*. Wien, 1774, Leopold Kaliwoda. 48 p.

A könyvecske névtelenül jelent meg, ezért sokáig — Kazinczy Ferenc fordítása és nyilatkozata alapján — az irodalomtudománynak csak közvetett tudomása volt e Bessenyei-műről. (Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Kiad. Abafi Lajos. Bp. 32—33. K. F. művei III.) Ezek alapján még az sem volt bizonyos, hogy Bessenyei munkája megjelent-e egyáltalán nyomtatásban. Szinnyi József például kéziratot műnek gondolta, mert megjelenéséről nem volt tudomása. (Szinnyi József: *Magyar írók. I.* Bp. 1891. 1001.) Csak amikor 1914-ben Weber Arthurnak sikerült e ritkaságszámba menő mű egy példányát megtalálnia a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtárában, vált bizonyossá, hogy Kazinczy fordítása Bessenyeinek egy 1774-ben Bécsben kiadott könyve alapján készült. (Kazinczy Ferenc: *Az amerikai Podocz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése*. Kiad. és bev. Weber Arthur. Bp. 1914.) Kiadásunk a Ráday Könyvtár e példányát (jelzete: 1—13214 V. Hung. — korábban: Lit. 2499.) használta fel.

Elkészülése. A mű 1774-ben jelent meg, de bizonyosnak látszik, hogy az író már néhány évvel korábban elkészült vele. Erre vall mindenekelőtt az Előszó, amelyben Bessenyei Mária Terézia *harmincéves* uralkodását dicsőíti. („A trónon kinyílik ez arany folyamnak tiszta és soha el nem apadó forrása, a szív, amely kellemes partjait, a világot és

számtalan növényét még soha nem árasztotta el annyi dicsőséggel, fénnel, méltósággal, hatalommal és jótéteménnyel, mint az elmúlt 30 évben.”) Eszerint tehát 1770-re tehetjük a munka megírásának idejét.

De más is valószínűsíti e feltevést. Szakirodalmunkban általános az a nézet, amely szerint Bessenyei bizonyára a német nyelv gyakorlása céljából írta e művét németül. A szöveg még tele van elemi nyelvtani hibákkal, mondatfűzése is nehézkes, kezdetleges. Pedig az író Bécsbe érkezésétől kezdve nagy súlyt helyezett a német nyelv tanulására, és későbbi munkái bizonyossága szerint nem is eredménytelenül. Maga írja a nyelvtanulásról egy valószínűleg 1775-ben kelt francia nyelvű levelében, amelyet a *Die Geschäfte der Einsamkeit*ben közlé is tett: „P. S. Bocásássa meg gyengeségemet ebben a csodálatos nyelvben. Minthogy Ön francia, mindig azt kívánja, hogy franciául írjak Önnek, és nem veszi figyelembe, hogy 23 éves koromban még egy szót sem tudtam az Önök nyelvén és 19 éves koromban németül sem tudtam; kénytelen voltam majdnem egész időmet arra használni, hogy egy kissé megismerkedjem ezzel a nyelvvel; ez uralkodóm nyelve.” Vagyis Bessenyei Bécsbe kerülésekor még nem tudott németül, és nagy lendülettel belekezdett a tanulásba. 23 éves korára már annyira tudott, hogy hozzáfogott a francia nyelv tanulásához is. Mindez szintén valószínűsíti, hogy az író a könyv megjelenése előtt néhány évvel, valószínűleg 1770-ben készült el e művével.

Keletkezése. Jóllehet a német nyelv gyakorlása lehetett az író gyakorlati célja e munkájával, mégis mind az Előszóból, mind pedig magából a műből egyéb indítékok is kiviláglanak. A fiatal Bessenyei e nyelv- és tollgyakorlatot szolgáló írása már érzékeltet valamit a későbbi folytatásból. Kiindulás, melynek gondolatai később mélyülni, változni, radikalizálódni fognak, de amelyek között több olyan jellegzetesség is felfedezhető már, ami jellemző lesz Bessenyei későbbi publicisztikai írásaira is.

Az Előszó Bécs és Mária Terézia három évtizedes uralkodásának a dicsőítése ugyan, de az is kiderül belőle, hogy erre nyilvánvalóan éppen a hatvanas években bekövetkezett kedvező változások: mindezekelőtt a felvilágosodás szellemének elterjedése adott alkalmat. Az

író személyes hálaérzete is ennek a Bécsnek és nem kizárólag az őt ért uralkodói kegynek szól. A fiatal Bessenyei e korai írásában már aláhúzza azokat a törekvéseket, amelyekért — miként a magyar felvilágosodás előharcosa — egész életében küzdött írásaival: a közjóért, az ésszerű törvényekért és a tudományért folyó buzgólkodást. A hatvanas évek második felének bécsi légkörében, amikor Van Swieten és Sonnenfels tevékenysége nyomán a felvilágosodásnak legalábbis egy mérsékeltbb irányzata már uralkodóvá vált, joggal, a hízelkedés vádja nélkül írhatta Bessenyei: „Egyre nagyobb buzgalommal dolgoznak a lelkek a közjó érdekében; a gondolkodó szellemek egyre mélyebben és egyre nagyobb mértékben alakítják ki vallásból és emberieségből az erkölcsök ésszerű törvényeit; az elmúlt évszázadok sötét előítéletei semmivé válnak, nagyság, fény, pompa, dicsőség ékesíti a várost, amely magára vonja a világ pillantásait és aranykorában ragyog szemünk előtt; művészet, tudomány ifjú erejük teljében állnak itt. . .”

Igaz, hogy annak az elismerésnek, mellyel a bécsi főnemességről ír, már sokkal kevésbé volt meg a reális alapja — de ekkor mégis őszintén gondolta. „Ilyeneknek láttam őket Bécsben és így ébredt bennem örök tisztelet irántuk.” Ez a „tisztelet” idővel erősen módosult, és nem igaz, hogy e nemesi felfogáshoz haláláig ragaszkodott volna. Ami mindvégig jellemezte Bessenyei nemesi felfogását, az annak a szerepnek az ismételt hangsúlyozása volt, amelyet a köznemesség, szerinte az uralkodó hatalmának korlátozása érdekében, be kell hogy töltsön. De már itt felbukkant a későbbi éles kritikának a magva is, amely következő műveiben jelent meg. E kritika még nem Locke-ra, Rousseau-ra és Helvetiusra, hanem a keresztényi szeretetre hivatkozott: „Ahhoz, hogy szeressenek, előbb nekünk kell szeretni; ezért aztán örökre barbár marad az, aki megveti vagy üldözi azokat, akiket a vak sors neki alárendelt. A nagylelkűek szidalmazni, az igazak és ártatlanok, akiket megsértett, átkozni fogják, s a világban nem ember, hanem szörnyeteg lesz a neve.” Az ösztönös keresztény humanizmus mellett bizonyára hatással voltak rá azok a reformeszmék is, amelyek — miként pl. Muratori törekvései — a keresztény vallások megújításán fáradoztak, és ekkor Bécsben is visszhangra találtak. Nem annyira

gyermeki alázat, mint a kezdő író szerénységgel átitatott öntudata: a véleménynyilvánítás jogával való élés öröme mondatja Bessenyeivel: „... Tudom, hogy ez a nagy világ nagy és magasztos hangot követel, Isten azonban a gyermekeknek is megengedte, hogy szóljanak.” Reméli, hogy legalább olyan a hangja, mint a gyermekeké a tudományban, amiben a továbbfejlődés: férfivá érés igénye is benne foglaltatik.

Ami magát a *Der Amerikaner* című elbeszélés témáját illeti, szintén jellemző Bessenyeire. A korai felvilágosodásnak — és a hatvanas évektől lényegében ez az irányzat jutott Bécsben uralomra — lényeges és alapvető problémája volt a vallási türelemnek, a toleranciának a kérdése. A protestáns családból származó Bessenyeinek számos emléke volt a hazai vallási türelmetlenségről és az erőszakos terítésekről. Az elbeszélés hőseit: Podocztot és fiát, Kazimirt Ázsiában börtönnel, verésekkel, erőszakkal akarják téríteni. És amikor Kazimir tömlöcéből kiszabadul, elragadtatással öleli át a fényt... E fény a század szimbóluma, amely 1770-ben, a mű megírásának évében jelen volt már a Habsburg-birodalom fővárosában is. Bizonyára úgy érezte a 23 esztendőes író, hogy nemcsak az elbeszélés Kazimirja szabadult meg az éjszaka sötétségétől, hanem Bécs, valamint az egész birodalom és benne talán az író hazája is.

Bessenyei elbeszélésének a mintája már Beöthy Zsolt szerint Voltaire lehetett. Ő *A hitetű Mahomet* visszhangjának gondolta. Beöthy szerint Voltaire regényhőse, Ingénu is az író szeme előtt lebegett, mert ő is amerikai volt „aki Európába kerülvén, a természetes érzés és gondolkodás felsőbbségét példázza a kultúra mesterkéeltségével és erőszakosságával szemben.” (Beöthy Zsolt: *A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban*. I. Bp. 1886. 302.) Marton József Montesquieu-hatást érzett inkább az elbeszélésen, hiszen az író már ekkor sokat foglalkozott e francia szerző műveivel is. Ha nem is közvetlenül a *Perzsa levelek* hatására gondolt, de Marton szerint a francia mesés utazások szolgálhattak Bessenyei számára mintául. (Marton József: *Magyar Voltaire, magyar enciklopédisták*. Nagyszombat, 1900. 140.) Kont Ignác, Beöthyhez hasonlóan, úgy vélte, hogy Bessenyei mintája Voltaire művei lehettek. Podocz szerinte *A hitetű Mahomet*ből merítette a törökök prófétája elleni

támadásainak ötletét. Kont szintén kapcsolatba hozza Bessenyei elbeszélését az Ingénuvel is; kiemelve, hogy a *Der Amerikaner* főhősei (miként az Ingénué is) kanadaiak. (Kont, I.: *Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie*. Bp. 1902. 98.) Rácz Lajos még arra is rámutatott, hogy a *Der Amerikaner*-ben kétségtávol Rousseau-ra valló kifejezések is találhatóak, és így a mű a magyarországi Rousseau-irodalom legrégebbi termékei közé is sorozható. Például ilyen Rousseau-i kifejezésekre gondolt: „Unschuldige Natur”, „In Amerika fand sich eine einsame Insel, wo die Einwohner ohne ausgekünstelte Wissenschaften, nur nach den Instincten der Natur gelebt haben.” (Rácz Lajos: *A magyar Rousseau-irodalom legrégebbi terméke*. EPhK 1928. 169–175.) Vértés O. András cáfolta a Beöthy és Kont, valamint a Marton által képviselt véleményeket: szerinte sem Mahomet, sem az Ingénu, sem Montesquieu nem hatottak lényegesen Bessenyei elbeszélésére: a törökök vakbuzgósága általánosan ismert téma volt; a Montesquieu-vel való kapcsolat legfeljebb csak műfaji hatásra korlátozható. Vértés szerint Bessenyei igazi mintája Voltaire *Alzire ou les Américains* című műve volt; már az elbeszélés címe is emlékeztet Voltaire e munkájára. Hasonlóság van a főhősök neve (az *Alzire*-ban: Potoze, Bessenyeinél: Podocz), valamint vallása és származása között. Podocz és Kazimir éppúgy napimádó, mint Zamore és környezete. Hazájuk Vértés szerint szintén azonos lehet Zamore szülőföldjével: Peru vidékével. De cselekménybeli hasonlatosságokra is utal. Ilyen az ősi valláshoz való ragaszkodás és a lázadás gondolata. (De érdekes módon, míg Voltaire-nél e lázadás nem következik be, Bessenyei elbeszélésében valóban föllázadnak az amerikaiak.) Végül: Podocz és Kazimir egyaránt a keresztény szeretetnek köszönhetik szabadságukat. Mindezek ellenére Vértés O. András sem tekinti a *Der Amerikanert* egyszerűen az *Alzire* kivonatának; de szerinte Bessenyei elbeszélésének számos mozzanata az *Alzire*-ra vezethető vissza. (Vértés O. András: *Bessenyei „Amerikaner”-jének mintája*. EPhK 1935. 401–403.)

Gálos Rezső szerint mindez az elbeszélés keretére vonatkozó megállapítás; Bessenyei e keretet saját mondanivalójával töltötte ki. Igazi jelentőségét abban a párhuzamban látja, amely a hivatását

megtaláló író és Kazimir között kimutatható; a faluról jött Bessenyei is elkáprázva fürdik Bécs felvilágosultságában, akárcsak a gyermek Kazimir, aki tömlöcéből szabadulva elragadtatással öleli meg a világozságot. (Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza*. Bp. 1951. 48—49.)

A magyar irodalomtörténet 1965-ben megjelent kézikönyvében Szauder József Bessenyei e munkáját útkeresésnek, „írói tapogatódzásnak” minősítette, de azt is hangsúlyozta, hogy általa a szerző már a felvilágosodás eszméi, főként a tolerancia iránti érdeklődésről tett bizoynságot. „Fennmaradt — írja Szauder a Bessenyeiről szóló fejezetben — az 1770-ben készült s 1774-ben megjelent *Der Amerikaner*, melynek gyatra németsege azonban elárulja, hogy ez csak írói tapogatódzás. De már a felvilágosodás eszméi, főleg toleranciája iránti bensőséges érdeklődés vezeti tollát, amikor az erőszakosan térítő mohamedánok közé került Podocz és Kazimir, a két napimádó, »a jó vadember« históriáját meséli el. A voltaire-i elbeszélést majd a tizenhét éves Kazinczy fordítja le magyarra, először írva le magának Bessenyei szövegéből a *világozság* szót.” (*A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*. Szerk.: Pándi Pál. Főszerk.: Sötér István. Bp. 1965. 25.)

Utoljára Bánszki István szólt hozzá a mű forrásai körül kialakult, hosszan elnyúló vitához. A kutatók többsége — véleménye szerint — joggal érez Voltaire-hatást Bessenyei e művében, hiszen az író — miként Szauder József kutatásaiból ismeretes — ezekben az években 36 kötet Voltaire-t ismert meg egyhuzamban. Bánszkit ellentmondásra főként Vértés O. András véleménye készíti, amely szerint Bessenyei igazi mintája Voltaire *Alzire*-jában jelölhető meg. A két mű elemzése alapján Bánszki arra a következtetésre jut, hogy téma, szerkezet, eszmék és megformálás terén a hasonlóság annyira minimális, hogy a minta szerint „ugyanolyan” jelleget meg sem közelíti. A *Der Amerikaner* nem *Alzire*-imitáció, Bessenyei nem kívánt mást adni, mint 1770-es önmagát. „Szellemi és írói formálódásának adott helyzetét hitelesen felmutató, felvilágosulásának kezdetén tartó, világnézeti problémákat már meglátó, s a »közjó« érdeklében megválaszolni igyekvő kezdő író önmagát adja, aki — éppen művének egyszerűsége és őszintesége által — képes felvillantani későbbi,

letisztult filozófiájának gondolatrügycit.” Bessenyei határozottan egyetlen célra koncentrált: a vallási és ebből következően mindenfajta fanatizmus és kényszer, tudatlanság és maradiság elítélésére. Bánszki szerint e mű, melynek műfaját ő leginkább vitairatként jelölné meg, Bessenyei fejlődésének fontos állomása. Nem a német nyelv gyakorlása és nem egyetlen Voltaire-mű „mintaszerű” követésének igénye hozta létre, hanem a felvilágosodást hátráltató elő- és balítéletek, a fanatizmus és a kényszer elleni harc ösztönző ereje hívta életre. „Bessenyei ebben a művében kötelezte el magát a világosság szolgálatára és terjesztésére.” (Bánszki István: *Bessenyei „Der Amerikaner”-jének forrásproblémái*. Szabolcs-Szatmári Szemle 1976. 1. sz. 105—111.)

Utóélete. Bessenyei korai művét, amely megírását követően, néhány évvel később, 1774-ben névtelenül jelent meg, jórészt a még ifjabb Kazinczy fordítása őrizte meg az utókor számára. Nemcsak a magyar változatát köszönhetjük Kazinczynak, hanem azt is, hogy a mindössze egy ismert példányban fennmaradt eredeti munkát Kazinczy fordítása és feljegyzései alapján sikerült felfedezni.

A *Pályám emlékezetéből* tudjuk: a 17 esztendő Kazinczyt édesanyja, hogy fiában az irodalmi érdeklődést minél inkább kifejlessze, ismételten fordítói feladat elvégzésére biztatta. „Házunk barátjai ostromlák anyámat — írja Kazinczy —, dolgoztasson ismét, ami ezt (ti. az első mű kellemetlenségeit) felejtse, s mindinkább látám magam is, hogy azzal magamnak, s az atyám kedves árnyékának ezzel tartozom. Egy társamnál megpillantám a Bessenyei György Americanusait német nyelven, s lefordítám azt. Bemutatám anyámnak, s ez megengedé, hogy dolgozásomat tekintessem meg a superintendens Szilágyi fiával, ki Gyürky által neki bemutatott rajzolataimért szerete, és akinél bizhatám, hogy annak fia, ki tavaly a geographia kiosztásakor az auctori koszorú keresésére tüzelt vala, nem fog úgy elrettenteni, mint a Gellert értekezéseért veje. Nem csala meg reményem. Prof. Szilágyi Márton kegyesen fogadá el kérésemet, fordításomat megtekintette, megigazította, sőt vékony levén, amit adni akarok, tüzelt, írássak magasztaló verseket, mint az academiku-

sok szokták, midőn vékony értekezéseiket akarják megvastagítani. Megjelene a fordítás 1776-ban s ez is Kassán, e cím alatt: »Amerikai Podoc és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése.«” (Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Bp. [1880] 32–33.) Vagyis Kazinczy, a sárospataki kollégium tanulója, miután „társánál” — talán Szathmáry Mózes könyvtárosnál — megpillantotta Bessenyei német nyelvű munkáját, ezt választotta fordításra. (Az író bizonyára megküldte a kollégium számára a *Der Amerikaner* egy példányát, mint ahogy Ráday Gedeonnak is juttatott belőle egy tiszteletpéldányt.) A fordítást Szilágyi Márton sárospataki tanár átnézte, megigazította, és 1776-ban Kassán meg is jelent a könyv. (*Az amerikai Podocz’ és Kazimir’ keresztyén vallásra való meg-térése*. Németből magyarra fordította Kazinczi Kazinczy Ferencz által. Kassa, 1776, Landerer Mihály.)

A könyv, édesanyjához írt ajánlólevéllel kezdődik, majd Kazinczy Elöl-járó beszéde olvasható. Ebben a lefordított mű eredetijéről, illetve annak szerzőjéről a következőket közli olvasóival: „Ez a Könyvecske Bécsben született még pedig egy fő Magyar Cavallier szüleménye, ki nevét, nem tudom mi okból, munkájának olvasói elől el-akarta titkolni. De ha nevét munkácskájának levelei ki nem jelentették-is, azt mindazonáltal a’ mint avagy csak ebből-is meg-tetszik, nyilván valóvá tették, hogy nem a’ neven ’s hiren-való kapdosás, hanem a közjóra, és kivált az Isten dicsőségére czélozó buzgóság volt itt egyedül a’ vég.”

Kazinczy tehát tudta, ki volt az elbeszélés szerzője, de a bevezetőben csak egy bécsi „fő Magyar Cavallier”-nek nevezte. Nem tudta, miért titkolta a nevét, de ő sem fedte fel a szerző kilétét.

Az Elöl-járó beszédet azok a magasztaló versek követik, amelyeket Szilágyi Márton tanácsára iktatott be — az akademikusok példájára a vékonyka mű megvastagítása céljából. E hat szerző tollából származó verseket követi maga a fordítás.

Kazinczy 1776. december 10-én levélben fordult Bessenyeihez. E levelet sajnos nem ismerjük, de a válaszból kitűnik, hogy a szerző hozzájárulását kérhette benne műve fordításának kiadásához. Bessenyei nyomban, meleg hangon válaszolt az egyébként csak nagy késéssel, 1777. február 11-én kézhez vett Kazinczy-levéltre. A fordítást

helyben hagyja, mert Kazinczy üzenetének magyarsága is megnyugtató számára. Azt is megígéri, hogy Kazinczy kérésének megfelelően, a jövőben meg fogja küldeni számára munkáit. Bessenyei levelének a szövege így hangzik:

Bizodalmas drága Nagy Jó Uram!

Sáros Patakról 10^a Decembr. 1776 hozzám felküldeni méltóztatott Levelét épen ma 11^a Febr. vészem. Fájlalom, hogy annak minden sorjában hozzám megmutatott valóságos emberi szívének nemes indulataira, bár ártatlanul is, ily későn felelhetek. Az olyan különös kedvezésre méltó tulajdonságok, mellyeket az Urnak inkább' Isteni gondviselés 's természet adtak, mint kevés esztendeiben még elkövetett szorgalmatossága által azokat meg-szerezhetne volna, nem csak engemet, kit az emberiség mindenkoron megilletődésre hoz, de a vad természetű embereket is, magokhoz vonszó szeretetre kényszerítik. Tehát az olyan Ifjak mint az Ur, nemes munkáiknak elő mozdítására Isten 's természet által szabadokká tétetvén, szabadságot azokra egy oly gyenge halandó társaktól, mint én vagyok, önnön elsőségek vagy Praerogatívájoknak sérelme nélkül nem kérhetnek. Valamit az Ur munkámnak fordításába el-követett, igen-is helyben hagyom, és attól sem tartok, hogy magyarsága kellemetes ne lenne, mit előttem hozzám küldött Levele bizonyít. Hiv tiszteletét, melyel, mint írja, munkámhoz viseltetik, egész indulattal köszönöm, és kesergetem aztat, hogy ily Nemes tiszteletnek azokban oly érdemetlen és tsekély tárgya találtatott; még is azon személyéhez való szeretetre kér az Ur, hogy véle minden munkáimat közölni ne terheltessem; mely eránta való kötelességemet minden magát arra elő adandó alkalmatosságban annyival serényeb indulattal fogok elkövetni, hogy erre az Urat, mint annak okát, valósággal érdemesnek lenni itélem, kinek Levelében minden sorját a' betsület, tisztesség, s felső dolgokra való nemesi vágyódások rajzolták. Illyen meg esmertető jelei szoktak az igaz emberiségnek lenni, mellyek a' gyenge ifjúságot is erköltsi tulajdonságaikra való nézve közöttünk tanácsos és kellemetes öregséggé tészik. Ne szünnjön meg az Ur szívének hajlandóságai után

menni, és az emberi viselt dolgoknak ahhoz a ditsősségéhez közelíteni, melyre szeméit csak nem böltsőiből láttatik vetni. Erre törekedjen, bátor szívvel meg kívánván minden viszontagságokat haladni, valamelyek magokat Nemes igyekezetének ellene szegezhetik, hogy magát az ily férjfiúi hartz által is azon tiszteletre s szeretetre mindenkor érdemesebbé tehesse, mellyel maradok

Béts 11^a Febr. 1777

az Úrnak
igaz köteles szolgálja
Bessenyei György

P. S. A számomra fel ajánlott Exemplárokból, bőveb szivességét az Urnak köszövnén, tsak egyet kérek ki magamnak.

Szilágyi Márton Tiszteletes Professor Uramat, több T. előljáróival együtt az Urnak igaz hozzájok hajlandó szivességgel köszöntöm. (Kazinczy Lev. I. 8—9.)

Kazinczy még ugyanebben az évben, amikor nagybátyjával Bécsben járt, felkereste Bessenyeit, de nem találta otthon; így csak egy levelet írt számára, melyet az íróasztalán hagyott.

A magyar felvilágosodás két nagy írójának kapcsolata tehát Bessenyei *Der Amerikaner* című művével, illetve annak fordításával vette kezdetét. Maga az eredeti mű azonban — mint utaltunk már rá — sokáig ismeretlen volt irodalomtörténet-írásunk és bibliográfiánk számára. Láttuk, hogy Szinnyi kéziratosa múnék gondolta (*Magyar írók I.* 1001.), Császár Elemér sem tudott Bessenyei eredeti munkájának megjelenéséről. (*A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században.* Bp. 1913. 90.) Későbbi irodalomtörténészeink is bizonyára csak Kazinczy emlékezései alapján tudtak róla; erre vall pl., hogy pontatlan címmel, „*Die Amerikaner*”-ként emlegették. (Váczy János: *Kazinczy Ferenc.* Bp. 1909, 9; Pintér Jenő: *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig.* Bp. 1913. II. 4.) Csak 1914-ben sikerült Weber Arthurnak a Ráday Könyvtárban e névtelen munkát felfedezni. Bessenyei német eredetijét Kazinczy fordításával együtt adta ki a Régi Magyar Könyvtár 34. füzetében. (Kazinczy Ferenc: *Az amerikai Podocz és Kazimír keresztyén vallásra való megtérése.* Kiad. és bev. Weber Arthur. Bp. 1914.) A kutatás

egyébként — miként az előző fejezetben láttuk — főleg az elbeszélés irodalmi mintáját igyekezett kimutatni.

Die Geschäfte der Einsamkeit

Alapszöveg. Kézirat hiányában a kiadás alapszövegéül a mű 1777-ben Bécsben megjelent, eddig egyetlen kiadását használtuk fel. Leírása: *Die Geschäfte der Einsamkeit* durch Hrn. Georg von Bessenyei. Wien, Gedruckt bey Joseph Gerold, kaiserlichen Reichshofbuchdruckern. 1777. 86 p. A felhasznált példány a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának tulajdona, jelzete: Philos o. 6/2.

A negyedrészt nagyságú könyv kilenc főfejezetből és további alfejezetekből áll. Függeléként kilenc francia nyelvű, Bessenyei által, illetve hozzá írt levelet tartalmaz.

Elkészülése. A mű 1777-ben jelent meg, abban az évben, melynek elején *A' Philosófus* c. darabját írni kezdte, és amelynek tavaszi hónapjaiban lefordította s meg is jelentette *A mi Urunk Jesus Kristusnak haláláról való gondolatok* című hitbuzgalmi munkát. Mire ez az utóbbi megjelent, elkészült már a *Die Geschäfte der Einsamkeit* kézírata is. Ezt onnan tudjuk, hogy a kötet függelékében közölt egyik levél, amely Bessenyei e művéről írt kritikát tartalmazott, 1777. május 10-i dátummal íródott. (A VII. levél, amelynek szerzője L.-szignóval van feltüntetve.)

Mindez arra vall, hogy az íróban könyvének anyaga már korábban kialakulhatott. Erre enged következtetni a mű német nyelvi színvonalára és tartalmának bizonyos vonatkozásai. A *Die Geschäfte der Einsamkeit* második német nyelven írt műve Bessenyeinek. Az első — mint láttuk korábban — a *Der Amerikaner* volt, amely ugyan 1774-ben jelent meg, de mintegy négy évvel korábban készült. Ehhez képest az újabb mű németsége már fejlettebb, noha hibák ebben is szép számmal akadnak. A két könyv megírása között eltelt 5–6 év alatt Bessenyei német nyelvtudása mindenesetre sokat fejlődött.

Tartalmi okokból is nagyon valószínű, hogy e könyv keletkezése az író betegségének idejére, 1775–1776-ra datálható. Bár a címválasztásban kétségtelenül hatottak a korszak hasonló címadásai is (pl. Verdalle: *Les Loisirs de ma solitude* c. műve), de bizonyára volt szerepe az íróra ebben az időszakban — a testőrvek mozgalmassága után — rászakadt magányosságnak is. Elszigetelődését a betegség mellett ezekben az években a hazai protestánsoktól való eltávolodása is fokozhatta; s mindezt magánéletének társtalansága is tetézte. Magányosságában olvasmányainak és gondolkodásának eredménye lett e német nyelvű értekezés — Bessenyei e filozófiai-politikai tárgyú műve.

A kötet megjelenésének 1777-en belüli, pontosabb időpontját nem ismerjük; sajnos hiányoznak a mű megjelenésével kapcsolatos adatok. Ezúttal recenzió sem jelent meg róla, ami támpontul szolgálhatna. Tekintettel arra, hogy a kötet végén kinyomtatott egyik levél 1777. május 10-i dátummal íródott, valószínű, hogy a mű az év második felében jelent meg a bécsi Joseph Gerold udvari nyomdász kiadásában.

Keletkezése. Bessenyei az 1770-ben írt *Der Amerikanert* még jórészt nyelvgyakorlás céljából írta németül. Ezt a következő években már magyar nyelven készült szépirodalmi művek, főként drámák követték. Miért írt ezek után az író ismét német nyelven?

Bessenyei a későbbi, hasonló jellegű bölcséleti témájú munkái nagy részét már magyarul írta — egy kivétellel. Ez, a Bessenyei-irodalomban csak újabban előkerült *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung* című műve, 1781-ből. Ennek és a jelenleg tárgyalt munkának a tematikai hasonlatosságai, valamint a feltehető írói szándékai arra vallanak, hogy a két filozófiai mű német nyelvűségét hasonló tényezők indokolják.

Az író éppen a *Die Geschäfte der Einsamkeit* függelékében közölt és már korábban is idézett levelében utalt arra, hogy Bécsbe érkezése után, 19 éves korában kezdett csak németül tanulni. Indoklásul ennyit írt csak: „Ez uralkodóm nyelve.” Az a közeli kapcsolat, amelybe Bessenyei írói működése kezdetén került az uralkodóval, valamint az az eszmei közeledés, amely a teréziánus kori felvilágosodás iránt

egyre nagyobb lelkesedéssel töltötte el az író, minden biznnyal arra is kihatott, hogy olyan művet is írjon, amelyből az ő fejlődése iránt, az apostoli király szerepében a lelkéért aggódó uralkodó, saját nyelvén tájékozódhasson.

Gálos Rezső szerint „a *Geschäfte der Einsamkeit* olyan könyv volt, amelyet egy »eretnek« gondolkodásának bizonyságául, egy talán megteríthető ember belső világának tanúságtételül Grasszné Mária Terézia »lábai elé« tehetett. Németül szölt, az uralkodónő maga is olvashatta.” (Gálos Rezső: *I. m.* 185—186.)

Mária Terézia *A mi Urunk Jesus Kristusnak haláláról való gondolatok* címen kiadott, francia nyelvű elmélkedéseket azért kívánta Bessenyeivel magyarra fordíttatni, hogy a magyarok is lássák, miként elmélkedik a királynő. Bessenyei talán azért írta világnézeti és állambölcseleti munkáját németül, hogy az uralkodó és az udvari felvilágosodás hívei is lássák: miként gondolkodik Istenről, erkölcsről és a világi kormányzásról egy felvilágosodás iránt fogékony magyar író, aki ráadásul protestáns is. Bessenyei ekkor még úgy érezhette, hogy kölcsönösen megnyugtatók lehetnek ezek az információk: nem kell aggódniok Mária Terézia katolikus vallásosságától sem a protestánsoknak, sem a mérsékelt felvilágosodás híveinek, mert ezt a vallásosságot átmegeg átjárja a tolerancia szelleme. De Bessenyei művének tanúsága szerint az ő protestantizmusa és voltaire-i orientáltsága miatt sem indokolt a szorongás, mert sem az istenhitet, sem az abszolutista államfelfogást nem fenyegetik a művében található gondolatok.

A művel foglalkozó, kevés szakirodalom megegyezik abban, hogy Bessenyei istenhitének támaszait e könyvében főként Fénelon, Clarke és Formey munkáiban találta meg. Eckhardt Sándor írja, hogy az író ismerte Fénelonnak az Isten létezéséről szóló könyvét; a teleologikus istenérveket bizonyára tőle kölcsönözte. Clarke angol teológusnál számos ellentmondásnak vélte megtalálni a megoldását. Clarke francia fordításban Bessenyei rendelkezésére álló műve (*De l'existence de Dieu et des attributs de Dieu: des devoirs de la religion naturelle, et de la vérité de la religion chrétienne.* Amsterdam, 1717) első részében Spinozát, a másodikban Hobbést támadja és cáfolja. (Eckhardt Sándor: *Bessenyei és a francia gondolat.* EPHK 1920. 210—211.)

A Clarke nyomán kialakított, polemizáló, rendszertelen teológiai elmélkedéseit Bessenyei egy ismeretlen, „L.”-szignó mögé rejtett bírálója joggal kifogásolta. Sajnálta, hogy a szerző nem elégszik meg a filozófiával, hanem teológus is akar lenni. Ebben azonban nem eléggé járatos, és ezért összevissza kuszálja a filozófiai gondolatmenetet. (VII. levél. B. úrnak. 1777. máj. 10.) Bessenyei válaszában arra hivatkozott, hogy ő keresztény nevelést kapott, és a jó alattvaló csak azt írhatja le, ami a közjónak hasznos. Arra is figyelmezteti bírálóját, hogy a vallást tisztelni kell, elvei — mégha vissza is élnek egyesek velük — értékesebbek a filozófiánál. (Válasz. VIII. levél.)

„A magányosság foglalatosságai — miként Gálos írja — még a keresztény hithez való ragaszkodás nyomait mutatják egy a materializmus felé hajló töprengésben. Még vívódik a kettő között, s csak egy benne a szilárd, a deizmus. Látszólag kristályosodni készül, valójában kezdetleges és zavaros elmefuttatás. Locke, sőt talán Hobbes és d’Holbach (Mirabaud) mérkőznek benne. Így, ahogyan megjelent, még nem volt merő ellentéte a Mária Terézia imádságos könyvének.” (Gálos Rezső: *I. m.* 178.)

Bessenyei művének második felében állambölcseleti kérdésekkel foglalkozik. Az első részhez annyiban kapcsolódik, hogy még nagyrészt az abszolutista ideológia keretén belül marad. Bár tanulmányozta már Montesquieu-t is, de ekkor még az alkotmányos monarchia ideológusának tanait Bessenyei jobbára az abszolutizmus igazolására használta fel. De az is igaz, hogy „Montesquieu tanítását mozgalmasabbá, a konkrét hazai körülményekhez illeszkedőbbé teszi, amennyiben nem az állam, a törvény keletkezésének feltételeit kutatja, hanem a törvény megalkotásának, a törvényhozásnak normáit próbálja rögzíteni, s erőteljesen figyelmeztet minden fejlett közösség sarokpontjára: a nemzeti karakterre. Itt még változhatatlannak mondja — magyar nyelvű írásaiban viszont már a változás szükségességét hirdeti.” (Szauder József: *A magyar irodalom története.* Bp. 1965. 33.)

Miként az *Ágis* bevezetőjében, itt is alapvető fontosságúnak tartja, hogy a hatalom ismerje az alattvalóit. „Ha egy miniszter, akire uralkodója rábízta a hatalmat, mindenkit ismer, akit boldoggá vagy

boldogtalanná tehet, akkor már birtokában vannak azok a külső eszközök, melyekkel a kormányzás általános és egyetlen végcélját elérheti.” Számba veszi a jó uralkodó egyéb tulajdonságait is, de fontos megállapítása, hogy az uralkodásra sokkal inkább születik mint nevelődik az ember. „Ennivalónak” nevezi a nők ösztönös emberismeretét, megérzéseit, amelyek sokkal megbízhatóbbak a spekulatív módon szerzett ismereteknél. Bessenyei későbbi műveiben is gyakran ismételt tétele az ideális uralkodóról már e műben megjelenik: „A legnagyobb, legfennköltebb és legnemesebb jelleme annak az embernek van, aki dolgaiban a tisztességes dicsőséget tekinti egyetlen céljának, s ezt csakis az emberségben véli megtalálni.” Nem alkalmasak viszont az uralkodásra a hallgatagok és a fecsegők, a nők, a pénz megszállottai, valamint a kisszerű emberek.

Már e munkájában foglalkozik, igaz csak nagyon röviden, a társadalom osztályaival. Ezúttal még csak három osztályt sorol fel: a papságot, a nemességet és a parasztságot. Az a későbbiek során többször hangoztatott megállapítása, hogy nem létezik olyan politikai rendszer, amelyben minden osztály egyformán elégedett, már itt is olvasható. Társadalomfelfogása is még az abszolutista elméletek statikusságát tükrözi; azt kívánja, mindenki maradjon a maga helyén: „maradj alattvaló, ha annak születted, és keresd abban a dicsőségedet, hogy erények által egyenlővé válsz az uralkodóddal.”

A törvényhozással kapcsolatos nézetein viszont Montesquieu hatása érződik. A törvényhozónak — Bessenyei szerint is — figyelembe kell vennie az általános emberi természet mellett, a klíma és a nemzet különlegességeit. Már itt kiemeli a törvénysértés súlyos következményeit, bár e témát — a későbbiekhez képest — még csak röviden érinti. „Az a törvény, amelyet az ország klímája és a nemzet karaktere nem tűr el, erőszakos cselekedet, amely önmagát teszi tönkre, és egész nemzeteket dönthet pusztulásba.” A nemzetek boldogságát a kevés, de jó törvény biztosítja, a túl sok törvény csak szaporítja a bajt. Bár a szokások és a törvények változnak, „minden nemzetnek van sarkcsillaga, jellemében van olyan hangsúlyos pont, amely úgy tűnik, mozdulatlan és amely megkülönbözteti őt minden más nemzettől”. De azt is hozzáfűzi az író, hogy az idő szüntelen

áramlásának nem lehet ellenállni, „amely a régi dolgokat állandóan elsöpri és újakat hoz létre”. Bessenyei viszonylag statikusabb felfogásán belül is akadnak már e művében is olyan részletek, megállapítások, amelyek már előre mutatnak, a későbbi írásai felé.

Könyve végén Bessenyei kis fejezetekben foglalkozik a nőekkel, a toleranciával és Magyarországgal is. A nők megérezésének értékeiről, gyengeségük „erkölcsöket finomító iskolájáról” és a természettel való közeli kapcsolatáról nagy elismeréssel nyilatkozik. Aki tudományra próbálná nevelni, szerencsétlenné teszi őket, mert a tudás az ember szívét sivárrá, szomorú sivataggá teszi. A minden apróságnak örülni tudó női örömeikkel szembeállítja a kiszáradt tudós fásultságát: „Te, szegény tudós, mivel vidámíthatod meg elbágyadt lelkedet, amely mindent ismer, mindent elvet és semmit se élvez.” A bölseleti munkáját készítő fiatal író nosztalgiával gondol vissza gyermekkori örömeire, és a boldogságot a barátságban való élésben s a túlzottan sok gondolkodás elkerülésében véli felismerni.

A tolerancia mellett, miként eddig és ezután is oly sokszor, ezúttal is kiáll. Azt hirdeti: a tévelygőkre, akik lelkiismeretük alapján az igazság birtokosainak tartják magukat, nem szabad haragudni, hanem inkább sajnálni kell őket. A vakbuzgóság apostolainak ezt veti oda: „A hitetlenség büntetése egyedül Isten joga, istenkké akartok lenni, hogy helyette az örök igazságosságának eleget tegyetek?” A csatolt levelek egyikében a fanatizmust is élesen elítéli. Hangsúlyozza, hogy az emberek gyilkos dühükben nem hallgatnak az égi hangra, és meghamisítják Isten akaratát. Pedig egyedül ez az isteni hang tudja „az eget a földdel összekapcsolni és békét adni a világegyetemnek”. A keresztény világban „a fanatizmus dühe ismeretlen; senkit sem gyilkolnak meg azért, hogy elfogadtassák gondolataikat másokkal”.

Magyarország sorsát a jelenlegi kormányzat alatt nagy optimizmussal szemléli, azt állítván, hogy nemzete „a kezdetek óta soha nem volt olyan boldog és nyugodt, mint most”. Áttekintve vázlatosan a magyar történelmet, rámutat arra, hogy az ország megőrizte alkotmányát, ami csak úgy volt lehetséges, hogy az, „a lehetséges, természetes módosulásaival minden század számára készült”. De arra is rámutat, nem ismer még eleget ahhoz, hogy az uralkodói hatalom politikai hatását

meghatározza. Ehhez hallania kellene minden magyarnak az érverését, ismernie kellene e művelt századot és a „világ egyik legbölcsebb kormánya” gondolatait. Vagyis kijelölte Bessenyei feladatult magának, hogy tisztánlátásához a jövőben behatóbb ismeretekre van szüksége a magyar társadalom és a kormányzat terén egyaránt; alaposabban meg kell ismernie a XVIII. századot „összes szokásával és a jövőbe mutató törvényeivel”.

Befejezésül ismét visszatér röviden a társadalmi ellentétek kérdésére, amelynek megoldását reménytelennek látja. A nemesség ugyanis, amely a nép rovására gazdagodik meg, ha a nép terheit enyhítené, kevesebb gazdagsággal, pompával rendelkezne. „Szeretném látni a világ olyan folyását, amelyben a nemesség érdekei és a nép haszna, a két fél teljes megelégedésére tökéletesen összeegyeztethetők” — fogalmazza meg első ízben, de nem utoljára, az író foglalkoztató egyik fontos társadalmi problémát. Optimizmusa itt már nem felhőtlen, még a dolgoknak a valóságos megismerését illetően sem: „Az embernek nagyon sokat kell olvasnia, szenvednie, gondolnia és tapasztalnia, amíg belátja, hogy nyomorult teremtmény, és a világban semmi mást nem tud megérteni vagy felfogni, mint a szomorú múlandóságot mindenben.”

A mű végén Bessenyei kilenc francia nyelvű levelet közöl függelékként. A datálásuk szerint 1775—1777 között írt levelek néhány bírálójának addigi munkásságával kapcsolatos kritikáit, illetve az író válaszait tartalmazzák. A levelek írói nincsenek megnevezve (kivéve az általa fogalmazott első levelet); néhány esetben B. illetve B. . . V. P. C. (Kassa) és L. betűjellel vannak aláírva. Felmerült annak lehetősége is, hogy fiktív levelekről van szó, melyek mindegyikét, tehát a saját műveiről szóló kritikákat is maga Bessenyei írta. (Gálos Rezső: *I. m.* 180—181.) Az aláírások, illetve a közölt információk alapján bizonyosan az írótól származik az első három levél, a negyedikre írt válasz, valamint a nyolcadik és a kilencedik levél. A levelek értékes életrajzi adatokat tartalmaznak az íróval kapcsolatban.

Nyelvük azért érdekes, mert képet adnak Bessenyei francia nyelvtudásáról. (Nem ismerünk több, francia nyelven írt Bessenyei-szöveget. Éppen az itt közölt, második levél utóiratából tudjuk, hogy

csak 23 éves korában kezdett franciául tanulni. Hét év alatt meglehetősen jó eredményt ért el, ha stílusa nem is volt kifogástalan. (Eckhardt Sándor: *I. m.* 197.)

Utóélete. Bessenyei e művének újabb kiadására mind ez ideig nem került sor: az író idegen nyelvű műveinek különösen mostoha sors jutott az egyébként sem túlságosan gazdag Bessenyei-kiadások történetében. Ennek következtében e munkával a szakirodalom is csak nagyon keveset foglalkozott.

Egykorú visszhangjáról — a kötetben közölt kritikai levélen kívül — szintén nincs tudomásunk. Pedig a bécsi megjelenésű, német nyelvű könyvecskéről már tudomást vehetett volna a korabeli hazai és bécsi német s latin nyelvű sajtónk (*Pressburger Zeitung, Ephemerides Vindobonenses*). De a későbbiek során is jobbra mellőzték a művet az irodalomtörténeti feldolgozások, pedig Bessenyei e bölcséleti munkája nagyobb figyelmet érdemelt volna.

Bessenyei első monográfusa, Závodszy Károly csak lábjegyzetben említi e művet, és mindössze egyik francia levelét idézi. (Závodszy Károly: *Bessenyei György*. Bp. 1872. 64—65.)

Első ízben részletesebben csak Eckhardt Sándor tanulmánya foglalkozott a művel, felhasználva annak clemzésénél, hogy Bessenyeire miként hatottak a francia felvilágosodás eszméi. (Eckhardt Sándor: *Bessenyei és a francia gondolat*. EPhK 1919. 194, 197, 206—207, 210—212, 216, 218, 1920. 35.) Jórészt e tanulmány eredményeit használta fel és építette bele monográfiájába Gálos Rezső, 1951-ben. (Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza*. Bp. 1951. 49, 69, 177—181, 185—186, 277, 291.). Mindkét műnek fontosabb eredményeire utaltunk az előző fejezetben. Az 1965-ben kiadott irodalomtörténeti kézikönyvben Szauder József rövid, tömör jellemzéséből már kitűnik az a fontos átmeneti szerep, amely Bessenyei fejlődése szempontjából e munkáját jellemzi.

Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung

Alapszöveg. A kiadás alapszövegéül a folyóirat formában, 1781-ben Bécsben megjelent anonim mű hét füzete szolgált. A felhasznált példány 1974 óta az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában van; jelzete: 322.951. Az egyes számok bibliográfiai leírása:

- [1.] *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung.* Erster Auftritt. Wien, 1781. Sebastian Hartl, 32 p.
- [2.] *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung.* Zweyter Auftritt. Wien, 1781. Sebastian Hartl, 31 p.
- [3.] *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung.* Dritter Auftritt. Wien, 1781. Sebastian Hartl, 37 p.
- [4.] *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung.* Vierter Auftritt. Wien, 1781. Sebastian Hartl, 38 p.
- [5.] *Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung.* Fünfter Auftritt. Wien, 1781. Sebastian Hartl, 29 p.
- [6.] *Versuch über das Glück der Welt zwischen A. und B. in Briefen abgefaßt oder Beweis, daß die Künste und Wissenschaften der Menschen glücklicher machen als der blosse Stand der Natur.* Vom Mann ohne Vorurtheil. Sechster Auftritt. Wien, 1781. Sebastian Hartl, 83 p.
- [7.] *Olimpus, oder die Götter und Menschen.* Von Mann ohne Vorurtheil. Siebenter Auftritt. Wien, 1781. Sebastian Hartl, 28 p.

A folyóirat formában megjelent mű füzetei nem tüntetik fel megjelenésük pontos, éven belüli dátumát, ezért időszakosságukra nézve nincsenek pontos adataink. Az egyes számok sorszámát viszont azáltal jelzik, hogy első, második stb. „Auftritt”-ként jelentek meg az egyes füzetek. Az 1—5. füzet teljesen azonos címmel rendelkezik, a 6. és 7. viszont önálló címet kapott, és csak ezen belül történik hivatkozás az eredeti folyóiratcímre („Von Mann ohne Vorurtheil”).

Bessenyei e munkájából kevés példány maradt fenn: hazánkban 1974 előtt egyáltalán nem volt belőle gyűjteményeinkben. 1974-ben az Országos Széchényi Könyvtár a müncheni Hartung und Karl cég könyvaukcióján vásárolta meg a nyolcadrét nagyságú kis kötetet, amely a *Der Mann ohne Vorurtheil* 1—7. füzetét tartalmazza. (Kókey

György: *Bessenyei folyóiratának eredeti példánya az Országos Széchényi Könyvtárban*. MKsz 1975. 104—105.) A műnek egy-egy példánya megtalálható még a bécsi Österreichische Nationalbibliothekban (117.425—A), a Stadtbibliothekban (A 5108) és a British Museum Könyvtárában. Mindhárom gyűjteményben csak az 1—6. szám van meg.

Keletkezéstörténet. Bessenyei e munkájáról csak újabban tud a hazai szakirodalom. (L. Kókay György: *Bessenyei György ismeretlen folyóirata*. ItK 1967. 25—34.) Mint láttuk, a műnek még példánya sem volt ismeretes 1974 előtt a hazai gyűjteményeinkben. Ez a körülmény, valamint a mű anonim jellege már eléggé indokolja, hogy a kutatás olyan sokáig nem tartotta számon Bessenyei művei között. Ezekhez vehetjük még azt a hallgatást, ami az író későbbi megnyilatkozásaiban éppen úgy megfigyelhető, mint a kortársak írásaiban. Ez alól — eddigi ismereteink szerint — nem is nagyon volt más kivétel mint a *Der Mann ohne Vorurtheil* első számával kapcsolatos recenzió a bécsi *Realzeitungban*. (Ez, valamint Bessenyeinek e kritikára írt válasza vezetett el az anonim mű szerzőjének meghatározásához is — miként a mű utóéletével foglalkozó fejezetben erre még részletesebben kitérünk.)

Keletkezésének kérdésében főként csak magára a folyóirat formában publikált műre vagyunk utalva. Ezenkívül természetesen azokra az előzményekre is figyelemmel kell lennünk, melyek megelőzték és előkészítették az írónak ezt az újabb német nyelvű munkáját. Utalnunk kell azokra a jelentékeny történelmi eseményekre is, amelyek erősen befolyásolták Bessenyei életének, munkásságának további folyamatát, és szerepük volt e mű létrejöttében is.

A *Der Mann ohne Vorurtheil* Bessenyei német nyelvű művei között a legerjedelmesebb. Az elsőt, a *Der Amerikanert*, mint láttuk, egy jó évtizeddel korábban még jórészt nyelvgyakorlás céljából írta. A *Die Geschäfte der Einsamkeit* című, 1777-ben megjelent mű német nyelvűségét már más okokra vezettük vissza: a szerzőnek arra a szándékára, hogy világnézeti és államelméleti vonatkozású nézeteit

megismertethesse magával az uralkodóval és a bécsi felvilágosodás híveivel. Ez utóbbihoz hasonló tényező motiválhatta a *Der Mann ohne Vorurtheil* német nyelven való megírását is.

Igaz, hogy a két mű megjelenése között eltelt négy esztendő nagy változásokat hozott a politikában éppen úgy, mint Bessenyei sorsában. 1780-ban elhunyt az uralkodó, akinek toleráns uralmáért, reformjaiért őszintén lelkesedett, sőt akinek szerepe volt abban, hogy 1779 augusztusában katolikus hitre tért. Mária Terézia gondoskodása folytán biztosítva látszott a protestánsok szolgálatából menesztett író gondtalan bécsi élete: 1780 januárjában az udvari könyvtár címzetes őrévé nevezték ki, és az uralkodónő évi kétezer forintos kegydíjat biztosított számára. Az 1777 óta Kollár Ádám fölé prefektusnak kinevezett Gottfried van Swieten és az egyik könyvtárőr, Martines nem akarták Bessenyei könyvtárba kerülését; 1780 elejétől a megüresedett helyre Bianchit vették fel gyakornoknak. Ezért kellett Mária Teréziának azt a kompromisszumos megoldást választania, hogy Bianchi felvétele mellett elrendelte Bessenyei létszám feletti, fizetés nélküli alkalmazását; ugyanakkor ő biztosított számára évi 2000 forintos kegydíjat. Ez azonban egyszersmind azt is jelentette, hogy ez a járadék szorosán kötődött az uralkodó személyéhez; s annak halála után hamarosan: 1782 derekán, II. József intézkedése nyomán meg is szűnt. (Kókay György: *Bessenyei György és a bécsi Hofbibliothek*. MKsz 1978. 322—327.)

A Bessenyei előtt 1780 elején megnyílt udvari könyvtár még e rövid időre is sokat jelenthetett, még akkor is, ha Kollár jóvoltából az írónak esetleg már korábban is adódott alkalma a gyűjtemény használatára. A szigorúan őrzött könyvtár, különös tekintettel a benne szép számmal található tiltott könyvekre, bizonyára könnyebben hozzáférhetővé vált Bessenyei számára akkor, amikor maga is a Hofbibliothek munkatársa lett. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy 1777 óta, Gottfried van Swieten prefektusi kinevezése után Kollár Ádám vezető szerepe a könyvtárban nagymértékben csorbát szenvedett: nem valószínű, hogy ilyen körülmények között is segíteni tudta volna barátját a könyvtár használatában. Így azonban a francia és angol felvilágosodás iránt tájékozódó író számára olyan szerzők

művei váltak elérhetőkké, amelyeket Bécsben egyébként nem egykönnyen olvashatott volna. Az idősebb van Swieten katalógusából (Catalogus librorum novorum cura Illustrissimi Baronis de Swieten... ÖNB Ser. n. 2143.) is kitűnik, hogy ebben az időben milyen bőségesen voltak képviselve a híres gyűjteményben azok az írók, akik Bessenyeire is nagy hatással voltak. Diderot, Fénelon, Hume, Leibniz, Montesquieu, Muratori, Newton, Nicolai, Rousseau, Voltaire és mások művei bizonyára nem kerültek el Bessenyei érdeklődését.

Láttuk, hogy az író tájékozódási iránya már az előző években is a felvilágosodás gondolatvilága volt. A filozófiai, világnézeti kérdések mellett már a *Die Geschäfte der Einsamkeit*ben jelentős helyet foglalt el a társadalom- és államelmélet is. Ebben a műben, bár Montesquieu hatására, de még jórészt az abszolutizmus igazolásához keresett érveket. A következő évben, 1778-ban a cenzúra által elgáncsolt művében, *A törvénynek útjában* már Locke polgári társadalom- és államelmélete nyomán halad. Elfogadja benne Locke szerződéseméletét, elismeri a népszuverenitást, és ha nem is egészen következetesen, de már megfogalmazza a törvény előtti egyenlőség és a közteherviselés követelését. Itt már az alkotmányos monarchia hívének szegődik. (Szauder József: *Bessenyei György*. — A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Bp. 1965.33.)

További olvasmányai, de a jelen politikai eseményei: Mária Terézia halála, II. József trónra kerülése nem engedik — még az ezekben az években írt, nagyjelentőségű művelődéspolitikai munkái mellett sem — a társadalom és a hatalom problémái iránti érdeklődésének a háttérbe szorulását. Nem veszi kedvét *A törvénynek útja* betiltása miatt sem; sőt egy annál is radikálisabb mű publikálására gondol.

Bár II. József hatalomra kerülésétől a felvilágosodás hívei a könyvkiadás és a cenzúra liberalizálását várták, Bessenyei óvatosságára vall, hogy e művét folyóirat formájában jelentette meg. Folyóirat jellegét ad a műnek a hét füzet folyamatos megjelenítése, a közös cím (legalábbis az 1–5. füzet esetében), és olyanfajta alcímek, rovatok alkalmazása, amelyek a korabeli folyóiratokban szerepeltek (*Nachricht, Nachricht an das gelehrte Publikum, Nöta, Errata*). E

címek azonban csak megtévesztésül szolgáltak, mert alattuk nem a nekik megfelelő szövegek következtek. Tartalmi szempontból mind a hét füzetben filozófiai és politikai elmélkedések találhatók, de hol platóni dialógusok, hol glosszák, aforizmák, rövid elbeszélések, hol pedig hosszabb lélegzetű elmélkedések formájában. E forma Bessenyei számára valószínűleg a tartalom cenzúra előtti leplezésére szolgálhatott. II. József cenzúrarendelete éppen 1781 júniusában jelent meg, és az a folyóiratok és újságok számára különösen sok enyhítést tartalmazott. A *Der Mann ohne Vorurtheil* — a recenziók dátumából ítélve — éppen ekkortájt, az év derekán indulhatott meg.

A folyóirat címének első része teljesen megegyezik Sonnenfels ismert, bécsi, felvilágosult szellemű folyóiratának, az 1765-től 1767-ig Bécsben kiadott *Der Mann ohne Vorurtheil* című hetilapnak a címével. Ez az azonosság nem lehetett véletlen; általa Bessenyei bizonyára ugyanazt akarta elérni, amit magával a folyóirat formával: a kiadvány álcázását. E folyóiratcím hallatán ugyanis a kortársak (és e korrall foglalkozó későbbi kutatók) mindjárt Sonnenfels mérsékelt felvilágosult folyóiratára gondoltak. Úgy látszik, hogy Bessenyeinek nemcsak saját kora cenzorait sikerült megtévesztenie, de sokáig az utókor szakembereit is.

Igaz, hogy a címben kifejezett „előítéletek nélküli ember” fogalma a nyolcvanas évek körül is gyakran használt kifejezés volt az osztrák felvilágosodás irodalmában. Így pl. 1781-ben (ápr. 14-i keltezésű előszóval!) jelent meg Augsburgban Heinrich Ludwig Fischernek egy műve *Etwas für Menschen ohne Vorurtheile* címmel. A híres, későbbi *Buch von Aberglauben* szerzőjének e műve esetleg címével hathatott Bessenyei címadására.

Ami a folyóirat címének második, Bessenyei által önállóan alkotott részét illeti: ez egyértelműen arra utal, hogy az író munkájában valóban azt az új politikai és hatalmi helyzetet kívánta elemezni, amit II. József trónra lépése eredményezett. (*Der Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung.*) Ahogy a *Die Geschäfte der Einsamkeit* Mária Teréziának, a *Der Mann ohne Vorurtheil* II. Józsefnek és természetesen a felvilágosult abszolútizmus bécsi híveinek szánta elsősorban. A mű német nyelvűségét ezúttal is az indokolhatta, hogy a

szerző az elmélkedéseit a csak magyarul olvasóknál szélesebb kör számára írta, természetesen annak tudatában, hogy a magyar értelmiségi rétegek is megérthetik, hiszen a német nyelv ismerete általános volt.

A folyóirat első száma az uralkodóval és általában a kormányzattal kapcsolatos kérdéseket tartalmaz. Ezek kitérnek az írók már máshol is foglalkoztató problémákra: az uralkodót befolyásoló környezet szerepére és az udvari hízelkedés különböző fajtáira. A második számban az általános kérdések mellett konkrétan II. József rendeleteivel is foglalkozik a szerző. Hangsúlyozza, hogy ő nem hízelgésből, hanem meggyőződésből támogatja a császár egyházügyi rendelkezéseit; magát meggyőződéses katolikusnak, de nem a pápa alattvalójának nevezi. A következő füzetben viszont egy dialógusba rejtett, igen éles támadást intéz a felvilágosult abszolutizmusnak az embereket akaratok ellenére boldogítani kívánó programja ellen. Bessenyei itt Rousseau-t, Helvetiust a kor legnagyobb gondolkodói közt emlegeti, Locke-kal, Montesquieu-vel bizonyítja, hogy az uralkodónak élő törvénynek kell lennie. A negyedik számban azután megjelenik a forradalom víziója, azé a forradalomé, amelyet Bessenyei szerint főként a vallásnak és a tudománynak kell megakadályoznia. Ugyanebben a füzetben sötét színekkel festi a vallások és a világi tudományok ellentmondásokkal teli történetét. Az ötödik számban három személyt: egy bölcset, egy uralkodót és Jupiter főpapját szerepelteti Bessenyei egy-egy kis elbeszélés keretében. A tanulság: az uralkodó és a bölcset boldogtalan, a világ fölött a főpap uralkodik. A hatodik füzet, ismét párbeszéd formájában, teljes egészében a „század kérdése”-vel foglalkozik, azzal, hogy a művészetek és a tudományok boldogabbá tették-e az embereket, mint amilyenek a természetes állapotban voltak. A dialógus műfaja ezúttal is jó alkalmat ad arra, hogy a szerző rámutasson az értelem, a kultúra és a civilizáció, valamint a törvények áldásaira, de ugyanakkor felhívja a figyelmet az ezekkel együtt járó ellentmondásokra is. A szám végén található, összegező filozófiai fejtegetés nem pesszimista, noha nem mentes a szkepszistól, hit jellemzi a tudományokban és a haladásban, az egyéni érdek és a közjó összeegyeztethetőségében. Az utolsó füzet,

a hetedik, szintén a XVIII. század végi filozófiai és politikai eszmék kérdéseit tárgyalja.

A hatalomról, törvényekről, tudományról, társadalomról és vallásról Bessenyei már korábbi műveiben is nyilatkozott. Az etika alapkérdései már *A holmiban* is foglalkoztatták, akkor azon a véleményen volt, hogy „testben, fizikában van csak ellene-állhatatlan próba, igazság, de erkölcsben, törvényben, hitben nincs, nem is lehet.” Ez újabb munkájában az önzést, az érdeket teszi meg az emberi cselekedet fő mozgatójának. Helvetius nyomán azonban ő sem marad meg a sivár egoizmusnál, hanem az erény közbeiktatásával összekapcsolja az egyéni érdeket a társadalmival. Hogy az önzésből ne az nőjön ki, amit a *A holmiban* még így fejezett ki: „Mindig az erősebbek nyertek és igazak is ők voltak, mert úgy akarták s a gyengébb rész hallgatásra kényszerítettett.” A megoldást abban látja, hogy nemcsak ösztöneinken, hanem értelmünkön is alapulnia kell annak a szabadságnak, amely szerint élnünk kell. Az értelem megmutatja a törvényeket, a törvények pedig kimondják, hogy mindenki mindazt, amivel bír, biztonságban élvezhesse. Az uralkodónak a köz javát szolgáló, élő törvénynek kell lennie, és a törvényes szabadságot kell védelmeznie.

Bessenyei uralkodói eszményképe egy törvényeket megtartó, de erős uralkodó volt, aki a polgárok és a parasztok megtartásával növeli hatalmát, mert a trónt csak a hatalom biztosítja. Ugyanakkor élesen elítéli a zsarnok uralkodót, aki átlépi a természetes igazság és méltányosság határát. Ha ez megtörténik — mint írja — távoznak az udvarból és a hivatalokból a jóra való emberek, és a csirkefogók nyomulnak előre. Az ország elnémul, a szíveket elkeseredés és kín mardossa. Ezt éppúgy veszélyesnek tartja, mint az uralkodó gyengeségét, mert mindkettő lázadásokra adhat alkalmat.

Miként korábban, Bessenyei e munkájában is érinti a társadalmi ellentéteket. A hatodik füzetben, ahol a dialógusban az ötven lépésenként található koldusokról olvashatunk, a témát hirtelen egy szaggatott vonal szakítja meg. A párbeszédben az, aki a rousseau-i nézeteket képviseli, és tagadja a kultúra hasznosságát, arra kéri társát, kérdezze meg saját lelkiismeretét a nép nélkülözését illetően.

Ugyanezt fogja mondani neki, amit most ő neki „nincsen ideje” leírni. Ötven lépésenként ebben a boldog világban koldusokba lehet botlani, akik egy krajcárt kérnek, hogy csillapíthassák éhségüket.

Az első füzet végén feltett kérdések közül is több vonatkozik a társadalom fontos problémáira. Ismét felvetődik a közteherviselés, amiről már *A törvénynek útjában* is írt. („Vajon a terhek és az előnyök egyenlő elosztása az egyének között a legjobb és a legnehezebb művészet a monarchiában?”) A társadalmi békesség lehetőségét illetően ezúttal is kétely árad a feltett kérdésből: „Vajon képes-e valamely uralkodó legigazságosabb, legemberibb kormányzási formával államaiban a polgárok minden osztálya számára megnyugvást és megelégedettséget biztosítani?” Az utolsó előtti kérdés a parasztság sorsára vonatkozik: „Lehet-e még rosszabb kormányzási formát kitálatni, mint azt, amelyben a parasztság tönkremegy?” És végül ismét azt a korábbi dilemmát érinti, amelyről már a *Die Geschäfte der Einsamkeit*ben is meglehetősen pesszimiztikusan nyilatkozott; ti. a nemesség és a nép érdekeinek különbségéről. („Vajon megkaphatja-e a legjobb uralkodó egyaránt a földműves és a nemes szeretetét is?”)

Bessenyei azt állítja, hogy a társadalom fejlődése nem halad folyton valamilyen középúton, hanem végletek között mozog. A társadalmi kérdések iránti fogékonysága ellenére a forradalommal kapcsolatos véleményén még a korai felvilágosítók néptől való félelme érződik. A forradalmat ugyanis — a rossz kormányzati módszerek mellett — a nagyvárosok unatkozó, mindig zajt és változást kívánó, léha népének is tulajdonítja. Ellenszerül ugyanazt ajánlja, amit a despotizmussal szemben: a tudományok és a szellem felvilágosítását. A gondolat- és szólásszabadságot is azért sürgeti, mert a nép és az uralkodó számára egyaránt hasznosnak véli, ha feltárják a bajokat és figyelmeztetnek a hibákra, alkalmas adva az uralkodónak azok kijavítására. A nép és a tudatlanok nevelése, szenvedélyeik mérséklése szempontjából jelentősnek tartja a vallást is.

Bessenyeinek ezekben a folyóiratfüzetekben kifejtett eszméi tehát már nem az abszolutizmus igazolására szolgáltak, miként az előző német nyelvű munkájának egyes gondolatai. Még a felvilágosult abszolutizmust is alapjaiban bírálja, amikor elvitatja az uralkodótól

azt a jogot, hogy alattvalóit akaratuk ellenére boldogítsa. Ugyanakkor, mint láttuk, bizonyos kérdésekben — különösen a jozefinista egyházpolitika terén — egyet tud érteni II. Józseffel.

Nem tudjuk, hogy a *Der Mann ohne Vorurtheil* éles fogalmazásai és kritikái mennyire voltak hatással Bessenyei további sorsára. Tény, hogy II. József egy évvel később megvonta tőle az évjáradékot, és távoznia kellett Bécsből. Az mindenesetre kétségtelen, hogy Bessenyei magára nézve kötelezőnek tartotta mindazt, amit e művében a szellem emberének az udvar szolgálatával kapcsolatban leírt. Miként dialógusában Diogenész, ő is inkább a szegénységet és a szabadságot választotta, mint az udvar szolgálatát. Az írónak, tudós-nak Bessenyei szerint sohasem szabad az udvar kegyeit keresnie, hanem az igazságot kell hirdetnie, amíg lehetséges. Helvetius nyomán azon a véleményen volt, hogy sohasem az igazság kimondása szolgáltat okot a felkelésekre; sokkal veszélyesebb a rabszolgák némasága, a vihar előtti csend. Hitt abban, hogy lehet hatni az uralkodókra, bár azzal is tisztában volt, hogy II. József hatalma is inkább a kaszárnyákon, mint az írók eszméin alapul. A hatalmat alapjában véve nem érdekli, bármit is írnak az írók, a tudósok: az uralkodók úgyis azt teszik, amit akarnak. Ennek a kettősségnek a tudatában írta ezt a művét Bessenyei 1781 derekán, amikor az udvari könyvtárhoz kerülése után egy kis ideig úgy tűnt, megnyílt előtte a világ.

Utóélete. Bessenyei e munkájával egy külföldi lexikon és egy sajtótörténeti monográfia előbb foglalkozott, mint a hazai szakirodalom. A német nyelvű folyóirat egykorú visszhangja mindössze egy bécsi lap közleményeire korlátozódott. E cikkek azonban különösen jelentősek voltak, mert ezek alapján lehetett a névtelenül kiadott mű szerzőjét azonosítani.

A bécsi *Realzeitung* (teljes címe: *Realzeitung, oder Beyträge und Anzeigen von Gelehrten und Kunstsachen*) 1781. évfolyamának június 14-i, 33. és a következő, június 21-i, 34. száma részletesen ismertette Bessenyei folyóiratának első füzetét. A Friedrich Justus Riedel szerkesztésében megjelent lapot liberális szellem hatotta át. A munkatársak között olyan nevek találhatók, mint van Swieten, Ignaz Born és

Josef Richter. A szerkesztést a következő évben Alois Blumauer vette át. A *Realzeitung* irodalmi és tudományos folyóirat volt, amely sok könyvismertetést tartalmazott, köztük olykor magyar vonatkozásúakat is. A *Der Mann ohne Vorurtheil* indulásakor írt kritikára a következő számok egyikében Bessenyei, mint a lap szerkesztője válaszolt, és ebből nyilvánvalóvá vált, hogy a névtelenül kiadott folyóirat szerkesztője és egyben a benne található elmélkedések szerzője Bessenyei volt.

A bécsi lap kritikája örömmel üdvözölte a folyóirat címében is kifejezett célját: a közre ártalmas előítéletek elleni harcot, de már előljáróban azt is hangoztatta, hogy nem ért egyet Bessenyei valamennyi állításával. Sorra veszi a magyar szerző főbb tételeit, és azokhoz fűzi olykor helyeslő, máskor pedig kritikai megjegyzéseit. A terjedelmessé vált ismertetés átnyúlt a következő számba is. Ebben a részben az ismeretlen recenzens Bessenyeinek azokkal a — valószínűleg a cenzúra megtévesztése céljából *Errata* cím alatt felsorolt — „morálpolitikai” kérdéseivel foglalkozik, amelyeknek a sajtóhibák felsorolásánál alkalmazni szokott címét maga is rejtélyesnek találta.

A kétrészes ismertetésre a *Realzeitung* 1781. szept. 25-i, 39. számában (615–618.) olvashatjuk Bessenyei válaszát. Ebben tárgyilagos hangon ismeri el a kritika szükségességét, hiszen mindenki tévedhet, mert az emberi értelem csak bizonyos fokig képes eljutni, de a tökéletességig nem: ez alól ő sem kivétel. Elismeri, hogy kritikusai tárgyilagosan bírálták nézeteit, bírálatuknak ezt a címet lehetne adni: „*Inimicus rei, amicus personae*”. Figyelembe veszi a megjegyzéseket, de az is tény, hogy mindennek két vagy még több oldala is van. Az ízlések is különböznek, és körülöttünk minden egymás ellen küzd. Mindez nem akadályozza meg, hogy hasznos bírálatokat mondjunk egymásnak, különösen, ha olyan kritikusokról van szó, mint a *Realzeitung* bírálói, akik kritikai érzéken kívül gazdag ismeretekkel is rendelkeznek.

Bessenyeinek a lapban közölt levele így hangzik:

„Der Verfasser vom Mann ohne Vorurtheil an die Herren Verfasser der Realzeitung.

Messieurs!

Es ist hart seine Gedanken in einer langen Reihe ohne Irrthum zu sagen; es ist aber noch härter, über alles dasjenige ein richtiges Urtheil zu sprechen, was aus so vielen Köpfen entspringet. Ich weis, und sie wissen noch besser, daß kein einziger Gelehrter noch auf unserem Erdballe erschien, der ein philosophisches, moralisches, politisches, theologisches, historisches, oder ökonomisches System hervorgebracht hätte, wobei andere nicht irrige Meinungen dort und da entdecken konnten. Ein Beweis, daß unser menschlicher Verstand wohl zu einer gewissen Stärke, aber zu einer Vollkommenheit nie gelangen kann. Jedoch scheint es, daß diejenige, welche den wahren Werth unserer Gedanken für die Menschheit in den Augen der Welt zu bestimmen suchen, als Männer ohne Schwachheit betrachtet werden müssen. Das Bestreben, wornach einige mehr seyn sollen, wie alle, und das Ganze, ist eben so schön, als hart zu erfüllen.

Diese Erinnerung kann keine vernünftige Kritik unterdrücken, sie scheint nur den Kritiker, Vorsicht, Bescheidenheit einzuflößen.

Vor ihrem Tribunal haben sie das Urtheil über mein Stück gesprochen. Ich wende ihnen wider dasselbe nichts ein. Ich fand Menschlichkeit, Verstand, eine edle Art, und Bescheidenheit darinn. Sie betrachteten die Sachen, und liessen die Person unbeleidigt. Ich gebe ihrer Kritik folgende Inschrift:

Inimicus rei, amicus personae.

Es wäre mir vielleicht nicht unmöglich, doch Entschuldigungen, oder sogar eine Rechtfertigung wider ihre Ausstellungen zu machen. Aber dieses ist eine unnöthige Sache; denn ich weis die Antwort darauf im voraus. Sie würden mir sagen: Wir haben dasjenige recensirt, was sie schrieben, und nicht das, was in ihrem Kopfe zurückblieb.

Ich besitze Eigenliebe, so gut, wie andere, zum Glück aber wird sie bei mir durch die Billigkeit beherrscht; folglich so oft sie mir Irrthum in meinen Werken entdecken; so oft muß sich meine Hochachtung gegen ihre vernünftige Kritik vergrößern; Obschon wir mehrmalen gesehen haben, daß die Behauptung der Sachen, oft nicht so sehr nach ihrer natürlichen Beschaffenheit, als nur nach der Stärke des Geistes geschieht. Eine jede Sache hat zwey Seiten, oder auch

mehrere, sie kann liegen auf einer jeden Seite, wie sie gestellet wird, ihre Schönheit, oder Billigkeit alsdann kömmt auf den Geschmack derjenigen an, welche dieselbe betrachten. Wir wissen, daß der Geschmack verschieden ist, wir wissen auch, daß keiner seinen Geschmack um einen anderen vertauscht. Hier gehet nun alles gegen einander in der Welt auf, und wir bleiben in der Mitte dieser mit sich selbst streitenden Welt stehen. Diese Betrachtung ist richtig, sie hindert aber doch nicht, daß sie bei uns nicht nützliche, solide, wahre Ausstellungen machen könnten, trotz der Verschiedenheit unseres Geschmackes. Ihr Tribunal also kann nach allen Betrachtungen bestehen, um so viel mehr, weil man die Stärke der Beurteilungskraft darinnen mit schönen Kenntnissen bemerkt. Vergeben sie mir meine Herren, daß ich ihnen hier von einer Sache schreibe, worinnen ich Lektionen von ihnen lieber annehmen müßte.

Meine Achtung für schöne Gaben konnte sich nicht enthalten ihren Verdiensten den gebührenden Tribut zu erlegen. Er ist ihr Eigenthum mit jenigen Estime, womit ich verbleibe

Ihr

Georg v. Bessenyei

Kustos der k.k. Bibliothek.

Közvetlenül Bessenyei levele után a *Realzeitung* szerkesztőinek válasza következett. (*Die Verfasser der Realzeitung an den Herrn Verfasser vom Mann ohne Vorurtheil in der neuen Regierung.*) Ebben elismeréssel szólnak az író megjegyzéseiről, határozottságáról, de egyszersmind tapintatosságáról. Mindazonáltal nem teszi őket elbizakodottá, hogy Bessenyei recenziójukat emberségesnek, értelmesnek és szerénynek találta, hisz ez a kötelességük. Nem tekintik hivatalukat törvényszéknek, és nem képzelik magukat bírának. A műnek még sok erénye van, amiről nem szóltak. E mű megalapozta tiszteletüket a szerző iránt, akinek e levélben is megismerték azokat a nemes tulajdonságait, amelyek munkájában is megtalálhatók voltak. (Kókay György: *Bessenyei György levele a Realzeitung szerkesztőihez.* MKSz 1967. 164—167.)

A további számokról már nem jelent meg új recenzió, és ezek a közlemények is feledésbe merültek. A Bessenyei-kutatás sokáig, csaknem kétszáz évig nem vett tudomást e fontos Bessenyei-műről. Pedig a jelzett recenzió alapján egyértelműen felismerhető lett volna, de elsőnek mégis csak 1961-ben, a Holzmann—Bohatta-féle *Anonymen Lexikon* utalt arra, hogy a *Der Mann ohne Vorurtheil* szerkesztője Bessenyei György volt. (M. Holzmann—H. Bohatta: *Deutsches Anonymen Lexikon VII.* 1961. 287. p. 6864. tétel.) Egy évvel később, 1962-ben Kurt Strasser a bécsi jozefinista sajtóról írt művében már foglalkozott röviden e lappal is, noha csak tágabb értelemben nevezte periodikának. Véleménye szerint valószínűleg hetenként jelent meg. Főként — mint írja — az uralkodó és a nép közti viszonyról, reformokról, a fejedelem szolgáinak hízelgéséről van szó benne, és ezen kívül általános politikai elmékedéseket tartalmaz, platóni dialógusokban és aforizmákban. (Kurt Strasser: *Die Wiener Presse in der josephinischen Zeit.* Wien, 1962. 74—75.)

A magyarországi kutatás csak azt követően kezdett foglalkozni Bessenyei e művével, miután Czigány Lóránt Londonban, a British Museum Könyvtárában, a Waltherr László-hagyatékban rábukkant a folyóirat 1—6. számára, és ezekről xerox másolatot küldött az Országos Széchényi Könyvtárnak. Ennek alapján lehetőség nyílt a művel való behatóbb foglalkozásra. 1967-ben egy tanulmány jelent meg róla, amely ismertette e korábban nem ismert mű előbukkanásának történetét, Bessenyei szerzőségének bizonyítékait, és az egyes számok tartalmát. A tanulmány szerzőjének véleménye szerint a folyóirat formát a II. József által éppen akkortájt kiadott cenzúrendelet indokolhatta, amely a folyóiratokra nézve különösen sok enyhítést tartalmazott. Bessenyei gondolatai ugyanis e munkában a jozefinista eszméktől a Rousseau, Helvetius és Herder által képviselt radikálisabb irányba fejlődnek, és e gondolatok nemcsak Bessenyei politikai és filozófiai nézetei között, hanem a magyar felvilágosodás történetében is kiemelkedő helyet foglalnak el. (Kókay György: *Bessenyei György ismeretlen folyóirata.* ItK 1967. 25—34.) Bessenyeinek a *Realzeitung* szerkesztőjéhez írt és a lapban közölt leve-

le ugyanebben az évben került közlésre. (Kókay György: *Bessenyei György levele a Realzeitung szerkesztőjéhez*. MKsz 1967. 164—167.) 1974-ben az Országos Széchényi Könyvtárnak sikerült megszereznie egy müncheni cég aukcióján Bessenyei folyóiratának eredeti példányát. A nyolcadrét nagyságú kötet ráadásul teljes is volt, mert hét füzetet tartalmazott. (Kókay György: *Bessenyei folyóiratának eredeti példánya az Országos Széchényi Könyvtárban*. MKsz 1975. 104—105.) A sajtótörténeti kézikönyv első kötetében már külön fejezetet kapott a *Der Mann ohne Vorurtheil*. (*Bessenyei György német nyelvű folyóirata: Der Mann ohne Vorurtheil*.) Sajtótörténetben való szereplését a formai okok mellett az a körülmény is indokolja, hogy az egyes füzetek témái szorosan kapcsolódnak a korabeli politikai-világnézeti aktualitásokhoz. (*A magyar sajtó története I. 1705—1848*. Szerk.: Kókay György. Bp. 1979. 194—197.)

*A' Szent Apostol Tamás
mint ellene állhatatlan bizonyosága
a' Jesus Kristus istenségének*

Alapszöveg. Miként Bessenyei korai műveinek általában, ennek sem maradt fenn a kézírata. Ezért kiadásunk alapszövegéül a munka 1773-ban Pozsonyban megjelent — mind ez ideig — egyetlen kiadását használtuk fel. Ennek leírása: *A' Szent Apostol Tamást mint ellene állhatatlan bizonyosága a' Jesus Kristus istenségének a' keresztyén vallás igazságának a' mai hitellenek ellen*; melly egy Tanító-Beszédben tartott Prágában Karátson Hava 12ikén 1772. Most pedig Németből Magyarra fordíttatott Bessenyei György által. Pozsonyban, Landerer Mihály betűivel. 1773. [8], 80 l.

A kis — nyolcadrét nagyságban megjelent — könyvecske gondos nyomdai kiállításban, a korabeli helyesírási viszonyokhoz képest viszonylag következetes ortográfiával készült. A barokkosan terjengős cím elárulja az eredetileg egyházi beszéd formájában elhangzott szövegről elmondásának pontos helyét és dátumát (Prága, 1772. december 21; mint később látni fogjuk, e dátum a címlapon sajtóhibá-

val jelent meg: 21. helyett 12-ét szedtek), de szerzőjének nevét nem. A fordító Bessenyei György neve viszont a címlapon olvasható.

A Szent Tamás apostolról szóló prédikáció magyar fordítása előtt Bessenyei nyolc oldal terjedelmű „Az Olvasóhoz!” című előszava található.

A fordítás eredetijét két prágai irodalomtörténésznek, Jaroslav Kollárnak és Marcella Husovának a közelmúltban sikerült megtalálnia. Az eredetileg német nyelven, 1772 december 21-én a prágai Kisoldalon, az Ágoston-rendiek kolostorához tartozó Szent Tamás templomban elhangzott és a rövidesen szintén németül megjelentetett prédikáció szerzője P. Jordan Simon Ágoston-rendi teológus és prédikátor volt. Az eredeti mű pontos címe pedig így hangzott: *Der heilige Apostol Thomas, ein Zeuge ohne Ausnahme von der Gottheit Christi und der Göttlichkeit seiner heiligen Religion wider die heutigen Ungläubigen*. Prag, 1772. bey Felician Mangold und Sohn, 34 p. (Jaroslav Kollár—Marcella Husová: *A Szent Tamásról szóló prédikáció Bessenyei-fordítása*. ItK 1990.4.sz.)

Jordan Simon Európa-szerte ismert teológus és prédikátor volt, aki kivette részét a kor egyházpolitikai küzdelmeiből is; Eduard Winter a janzenista színezetű katolikus felvilágosodás egyik jelentős képviselőjét látta benne. (Winter, Eduard: *Der Josefinismus und seine Geschichte*. Brünn—München—Wien, 1944. 220.) 1757-től az erfurti egyetem tanáráként működött, de mivel többször is konfliktusba került a világi hatalommal, izgatással vádolták és menekülnie kellett. Végül is Prágában telepedett le, miután Mária Terézia 1772 februárjában felmentette őt az államellenes vádak alól. Simon ennek az évnek a végén mondta el azt a prédikációját, amelyet az uralkodónő Bessenyeivel magyarra fordíttatott. Hasonló jellegű hitvédelmi írásait a következő években a *De religione contra Libertinos libri tres* (Praga, 1773—1775) című háromkötetes művében adta ki.

Az eredeti munkának és Bessenyei fordításának egybevetése alapján elmondható, hogy igaza volt Kollár Ádámnak, amikor azt írta: az az eredetihez hű és azt teljesen kifejező volt. A szerző nevének a címlapról történt elhagyása bizonyára összefüggött Bessenyeinek azzal a félelmével, hogy a hazai protestánsok nem veszik jó néven, ha

ő egy ismert katolikus teológus munkáját fordítja le. A címlapon szereplő adatok közül a prédikáció elhangzásának napja — valószínűleg nyomdahiba miatt — tévesen van feltüntetve: december 21. helyett december 12. olvasható. A fordítás nem csak tartalmilag volt pontos, hanem annak tagolása és formai felépítése is megfelelt az eredetinek. Bizonyos — valószínűleg tudatos — stiláris eltérés csupán Bessenyei fordításában tapasztalható, amennyiben ő Simon szónoki stílusát beszélő, referáló formára változtatta át. (J. Kollár — M. Husová: *I. h.*)

Kiadásunkhoz a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának példányát használtuk fel, melynek jelzete: 540.147.

Keletkezése. Bessenyei e fordításának létrejöttére nézve pontos tájékoztatást kapunk az író bevezetőjéből és azokból a levelekből, amelyek Kollár Ádámnak Mária Teréziához intézett pártoló felterjesztéseit tartalmazzák. Már Bessenyeinek „Az Olvasóhoz” címzett előszavából kiderül, hogy e „németből tett fordítást” „Felséges Királyné Asszonyunk Kegyelmes Parancsolattyára” készítette. Annak az előzménye, hogy egy magyar testőr közvetlenül az uralkodótól ilyen jellegű megbízást kaphatott, az volt, hogy az író előző évben, 1772-ben megjelent első művét, az *Ágis tragédiáját* Mária Teréziának ajánlotta. Az uralkodónő 1772. december 4-én, komornája, Grass Teréz bárónő közvetítésével tanácsadójától, Kollár Ádámtól kért a műről véleményt. Ez — bár nem ismerjük — bizonyára igen kedvező lehetett, mert röviddel ezután Bessenyei személyesen kapott Mária Teréziától írói megbízást. (Csóka Lajos: *Bessenyei György és a bécsi udvar*. Pannonhalmi Szemle 1935. 129.)

Nyolc nappal azután, hogy az uralkodó e tájékoztatást kérte, Prágában elhangzott egy német nyelvű prédikáció, melyben a pap Szent Tamás apostol tanúságtétele alapján bizonyította Krisztus istenségét. A beszéd rövidesen megjelent nyomtatásban is, és annyira megnyerte Mária Terézia tetszését, hogy elhatározta: Bessenyeivel magyarra fordíttatja. Az író 1773 április közepéig már el is készült a kézirattal. Az uralkodó ezúttal is Kollár Ádám véleményére volt kíváncsi. Grassné április 16-i levelében arra kérte Kollárt, hogy

részesítse Bessenyeit a megérdemelt dicséretben. Kollár ugyanezen a napon keltezett jelentésében pedig azt írta, hogy a kéziratot nem csak elolvasta, hanem össze is vetette az eredeti szöveggel. A fordítást hűnek, magyarosnak és kiadásra méltónak találta, már csak azért is, mert még nem jelent meg olyan magyar nyelvű mű, amely a terjedő szabadgondolkodással szembeszállhatna. („... ich muss in der Wahrheit aufrichtig gestehen, dass sie es allerdings werth seye, so wie sie hier geschrieben ist, in Druck zu erscheinen; theils weil sie mit grosser Geschicklichkeit, und Kenntniss der ungarischen Sprache geschrieben ist, und das deutsche Original getreulich und vollkommen ausdrückt; theils weil in der ungarischen Sprache noch nichts desgleichen, wider die leider! überhandnehmende Freygeisterey, im Druck erschienen.“ — Adam Franz Kollar felterjesztése a királynőhöz. 1773. ápr. 16. Halász Gábor: *Két Bessenyei-dokumentum*. ItK 1933. 297.) Kollár végül még megjegyezte, hogy a nem mindennapi tehetségű fordító a prédikációhoz egy nagyon jól illő előszót helyezett a kötet élére, amely szintén érdemes a nyomtatásra.

Az aktára írt, saját kezű jegyzetében Mária Terézia annak az aggodalmának adott kifejezést, hogy az előszó esetleg hízelgést tartalmaz, ezért szeretné látni annak fordítását. Mint írta, ő sokkal tartozik a magyaroknak, és szereti is őket.

Az április 18-i keltezésű felterjesztésében Kollár, mellékelve az előszó német nyelvű fordítását, igyekszik megnyugtatni az uralkodót. Bessenyeiről, akit honfitársának nevez, azt írja, hogy már évek óta nagyon jól ismeri, és ezért állíthatja: nem vezette őt más, mint a szíve az előszó megírásában, és hízelgésről szó sem lehet vele kapcsolatban. („Der Verfasser der Euer Maytt: allerhöchst bewusten Vorrede ist einer der meinigen Landsleuten, die ich seit mehreren Jahren her sehr genau kenne, derowegen kann ich auch Euer Maytt: auf das heiligste versichern, dass dieser Bessenyei in seiner Vorrede keine andere als die Sprache seines Herzens führe, folglich von einer Adulation weit entfernt sey.“ — Halász Gábor: *I. h.*) Egyébként is azt állítja — a szakirodalom egy részében szlovák érzelműnek nevezett Kollár —, miközben magát is a magyarság közé számítja: mi magyarok, nemzeti karakterünk alapján nagyon gyenge hízelgők vagyunk. A

mi nemzeti hibáink: az irigység, az önzés, a becsvágy és az erős vonzódás a túlhajtott szabadság iránt. („Wir Ungarn sind überhaupt unserem National-Character nach sehr schwache adulateurs. Der Neid, der Eigennutz, die ambition, und eine starke Neigung zu einer übertriebenen Freyheit sind unsere Nationalfehler, wie es Euer Maytt: allerhöchst am allerbesten bekannt seyn wird.“ — Halász Gábor: *I. h.*) Egyébként ismételten alaposan végigolvasta Bessenyei bevezetőjét és változatlanul kinyomtatásra érdemesnek találja a következő okokból: 1. Mert ezt az előszót nem öfelségéhez, hanem az olvasókhoz intézte; 2. mert olyan nyelven készült, amelyen az Uralkodó nem beszél; 3. mivel a híres Metastasio az ajánlásaiban ugyanúgy nyilatkozott, és őt mind a külföldi, mind pedig hazai olvasói nemcsak mint költőt, hanem mint a tiszta igazság csalhatatlan tanúját becsülik nagyra. („Uebrigens dem allergnädigsten Befehle zur Folge habe ich diese Bessenycische Vorrede, und zwar in einem rein abgeschriebenen, und für meine ungarische Büchersammlung bestimmten Exemplar, welches ich Euer Maytt: hier beizulegen die allerhöchste Gnade habe, wiederholtermassen genau durchgelesen, und gar nichts übertriebenes gefunden, wäre also zum zweytenmal der allermindesten Meynung, dass sie allerdings verdiene mitgedruckt zuwerden, und zwar aus folgenden Ursachen: 1.) weil diese Vorrede nicht an Euer Maytt., sondern an den Leser adressiret ist. 2.) weil sie in einer Sprache geschrieben ist, die Euer Mayestät nicht sprechen, und 3.) weil der berühmte Metastasio in seinen Voti publici ebendasselbe gesagt, und von allen sowohl Ausländern als Innländern nicht als Poet, sondern als ein unfehlbarer Zeuge der puren Wahrheit überall gelesen, und hochgeschätzt wird. Jedoch es beruhet alles an Euer Kayserlichen und Apostolischen Maytt: allerhöchsten Willen und Meynung.“ — Halász Gábor: *I. h.*)

Mária Terézia ezek után megnyugodott, és nem támasztott nehézséget az egész mű kiadásával szemben.

Az események ilyen alakulását Grassné is örömmel nyugtázta. Már április 19-én azt írta Kollárnak, hogy örömmel tölti el, a Bessenyei ügyében a felséghez intézett „szép, keresztény, hízelgéstől mentes” jelentése. Bessenyeit méltónak találja arra, hogy az uralkodó mind

jobban megismerje. Bizonyos benne, hogy még több kegyben fogja részesíteni, ha oly okos és tekintélyes férfiú hívja fel reá figyelmét, mint Kollár. Az bizonyos — állítja Grassné — hogy nem méltatlanra pazarolják a legfelsőbb elismerést. (Csóka Lajos: *Bessenyei György és a bécsi udvar*. Pannonhalmi Szemle 1935. 130.)

Mint láttuk, Kollár érvei között, melyekkel a beszéd magyarra való fordítását javasolta, szerepelt az is, hogy még magyar nyelven nincsen ehhez hasonló mű, amely a sajnálatosan terjedő szabadgondolkodással szembeszállna. Bessenyei maga is hivatkozik az előszóban arra, hogy „ez a munka azok ellen készült, kik az Isteni dolgoktól magokat el-szakasztván, különös emberi vélekedésekből okoskodnak, hogy a' Természetben ki-jelentett Jésust Istenségnek lenni ne ismérjék. Világ kezdetitől fogva szüntelen való hartzba láttatik lenni az ég emberi nemünk tévelygéseivel. . .”

De Bessenyei arra is utal, hogy az uralkodó a békesség fenntartása mellett „fáradhatatlanul keresi azokat az idvességes eszközöket is, mellyek által Keresztyén Vallásának erejét jobbágyai között védelmezhesse”. De szükségesnek tartja annak hangsúlyozását is, hogy e hitvédelmi harcot „üldözés nélkül (mellyet utál)” kívánja folytatni. A felvilágosodás íróinak toleranciáját már teljesen magáévá tevő író fontosnak tartja még ez előtt a hitvédelmi mű előtt is kiemelni, hogy Mária Terézia a lelkekhez kizárólag „külső hatalom által való erőltetés nélkül, egyedül igazságból, 's Apostoli tudományokból” fordul.

A felvilágosodás világnézetébe egyre inkább belekóstoló író bizonyára e megjegyzésekkel kívánta kompenzálni azt a tényt, hogy éppen ő segítkezik a hazai szabadszelleműség elleni harcban. De szükségét érezte azok alól a vádak (és önvád) alól is felmenteni magát, hogy kálvinista létére egy katolikus pap hitvédelmi művét fordította magyarra. Még hat év választja el a katolizálástól, és nem kívánja hitfeleit megbotránkoztatni. Ezért hangoztatja bevezetője végén, hogy e munka a „különböző Vallásoknak ellenkezéseket tellyességgel elkerülvén, minden Keresztyénért egyenlő erővel dolgozik”. Ő maga református létére sem talált benne semmi hitével ellentétet: „Különös gonddal igyekeztem minden erősítéseit az Irónak

nyelvünkben kifejezni, mellyeket, noha Reformációban nevedtem, 's élek, velünk ellenkezni nem találtam." Látni fogjuk, hogy főként egy újabb hitbuzgalmi munka fordítása után, Bessenyei hitfelei nem így gondolkodtak.

A prágai hitvédő beszéd Tamás apostolt kívánta a korabeli hitetlenek ellen tanúságuul hívni, mert egy ideig maga is hitetlen volt. A szerző a jelen hiteltlenei közül, miként Bessenyei nevezi őket: a XVIII. század erős lelkei (akikről a magyar fordító még azt jegyzi meg, hogy ezek más néven a „naturalisták”) közül főként Rousseau, valamint Voltaire nézeteivel szállt vitába. Voltaire-ről különösen élesen nyilatkozik: „nyilván való Átok"-nak nevezi, aki érdemtelen arra, hogy a „Prédikáló székbén” emlegessék.

Utóélete. Bessenyei e fordítása hamarosan — valószínűleg még 1773 májusában, de legkésőbb június elején — megjelent. Erre vall az a körülmény, hogy a pozsonyi német nyelvű újság, a *Pressburger Zeitung* már az 1773. június 9-i, 46. számában ismertetést közölt róla. E recenzió, amely a lap „Gelehrte Anzeigen“ című rovatában jelent meg, volt valószínűleg az első olyan közlemény, amely Bessenyei egyik művéről a hazai sajtóban napvilágot látott. Bár e fordítását megelőzték az előző év folyamán megjelent nevezetes drámái (*Ágis tragédiája*, *Hunyadi László tragédiája*) és verses munkái (*Az embernek próbája*, *Az eszterházi vigasságok*), de mivel ezeket Bécsben adták ki, nem nyertek visszhangot az egyébként is még nagyon szerény, korabeli magyarországi sajtóban. (Kókay György: *Egy Bessenyei-mű sajtóvisszhangja 1773-ban*. MKsz 1983. 182—184.)

E könyvecske viszont Pozsonyban, a Landerer-nyomdában készült, és ezért már eleve több esélye volt arra, hogy felfigyeljen rá az ugyanabban a városban megjelenő és az ugyancsak Landerer-nyomda által kiadott német nyelvű újság. Landerer Mihály a saját kiadásában megjelenő lapjában bizonyára tájékoztatni akarta az újság olvasóit a nyomdájában elkészült műről. E nyomdai-kiadói kis közlemények, illetve hirdetések, melyek egy-egy új könyv megjelenését hírül adták, a sajtóban kibontakozó, későbbi könyvkritikának az első formái voltak. Az új könyvek hírül adása eleinte sokszor a szerző, a cím és a mű

árának közlésében merült ki. A *Pressburger Zeitung*ban is számos ilyen rövid híradás található az új könyvekről. Abban, hogy Bessenyei e fordítása esetében nem szorítottak csak ezeknek az adatoknak a közlésére, hanem bizonyos tájékoztatást is adtak a könyv létrejöttéről és tartalmáról, bizonyára szerepe volt a mű létrehozójának és az író befolyásos támogatóinak is. Ezért ismertette a recenzió még Bessenyei előszavának a legfontosabb pontjait is, külön kiemelve, hogy az akkor még református fordító szerint e mű minden keresztény — tehát a kálvinisták számára is — ajánlható. Ennek kiemelése, valamint az a körülmény, hogy az ismertetés a mű tartalmi értékei mellett hangsúlyozta annak sikeres nyelvi és stílári megoldását is, arra enged következtetni, hogy olyan személy írhatta, aki jól ismerte a kiadvány születésének körülményeit, a fordítót, és maga is jól tudott magyarul. Ilyen lehetett mindenekelőtt Kollár Ádám Ferenc, aki Grassné ösztönzésére igyekezett Bessenyei jövőjét egyengetni, és e munkájáról is csak a legjobbakat nyilatkozta Mária Teréziának.

A *Pressburger Zeitung* rövid ismertetése egyébként a kiadvány pontos magyar címének megadásával kezdődött, majd így folytatódott:

„Diese Rede ist auf Allerhöchsten Befehl Ihrer K. K. Ap. Majestät aus dem Deutschen übersetzt worden. Der Herr Uebersetzer freuet sich in der Vorrede, daß ihm eine Beschäftigung zu Theil worden ist, die dem Christenthume Ehre macht. Er wünscht daher, daß dieses Stück auch von seinen (nämlich reformirten) Religionsverwandten und von allen übrigen Christen möge gelesen werden, da in demselben nur der Gottheit Christi das Wort geredet wird, die wir doch verbunden sind bey jeder Gelegenheit auf das kräftigste zu vertheidigen. — Außer dem Inhalte empfehlet sich dieses Werkchen auch noch durch die Schreibart, äußere Gestalt und ist bey dem Verleger vor 10 kr. zu haben.“ (*Pressburger Zeitung* 1773. jún. 9. 46. sz.)

A művecske korabeli visszhangjáról még annyit tudunk, hogy néhány évvel később, amikor Bessenyeinek a kapcsolatai megromlottak a református egyház hazai vezetőivel — miként tartott tőle —, ennek lefordítását is rosszállólag emlegették.

A szakirodalom a későbbiek során részben feltárta Kollár Ádámnak azon felterjesztéseit, melyekben Bessenyei fordításáról nyilatkozott jóváhagyólag az uralkodónak (Halász Gábor: *Két Bessenyei-dokumentum*. ItK 1933. 296—298), részben pedig ennek alapján, Bessenyei udvari pártfogóinak kapcsán emlékezett meg e mű kiadásának előzményeiről. (Csóka Lajos: *Bessenyei György és a bécsi udvar*. Pannonhalmi Szemle 1935. 126—137.) A közelmúltban közöltük a könyvről megjelent recenziót is. (Kókay György: *Egy Bessenyei-mű sajtóvisszhangja 1773-ban*. MKsz 1983. 182—184.)

A mi Urunk Jesus Kristusnak haláláról valo gondolatok

Alapszöveg. Kiadásunk alapszövegül Bessenyei e fordításának fennmaradt kéziratát választottuk. A kézirat, mivel a cenzúra a bevezető nagy részét törölte, két helyen található. Maga a fordítás és a Bessenyei által írt Tudósítás engedélyezett változata (amely a teljes előszónak mindössze első három mondatát tartalmazza), az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának tulajdonában van. Jelzete: Fol. Hung. 202. E kéziratpéldány 11 fólióból áll. A címlapon (fol. 1.) található feljegyzés szerint a munkát Okolicsányi Imre püspök cenzúrázta, és kiadását az előszó elhagyásával engedélyezte. („Imprimatur, Praefatione exmissa. Emericus Okolicsányi Ep.”) A Tudósítás nagy részét, amelyet a cenzúra törölt, Bessenyei beiktatta a *Tolerantia* című kézirat kötetébe, és ebben maradt ránk. E gyűjteményes kézirat mű az író több írását tartalmazza, ezek között található a 125—132. lapon e bevezetés is. Címe, a Bessenyei által utóbb adott alcímével együtt így hangzik: „Tudósítás. Meg tiltatott előljáró beszéd, melynek ki kellett volna nyomtattatni a szóban lévő fordítás előtt”. A kézirat jelenlegi lelőhelye a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára. Jelzete: 31491/1. (A kézirat kötet szövegét mai helyesírással kiadta és utószóval ellátta: Némedi Lajos. Bessenyei György: *Tolerantia*. Nyíregyháza, 1978. 134 l.).

Kiadásunkban természetesen Bessenyei szándékának megfelelően jártunk el, és a fordítás előtt a Tudósítás teljes szövegét közöljük.

Keletkezése. Mária Terézia 1777-ben francia elmélkedő és imádságoskönyvekből egy kis válogatást állított össze, és azt ki is nyomatta. E francia nyelvű könyvecske egy példányával Bessenyeit is megajándékozta, azzal a megbízással, hogy fordítsa le magyar nyelvre, hadd lássák a magyarok is, miként elmélkedik és imádkozik a királynő. Bár ennek az újabb fordítói megbízásnak a körülményeit illetően nincsenek olyan pontos adataink, mint az előzővel kapcsolatban, feltehető, hogy a háttérben ezúttal is Grassné állt. Gálos Rezső legalábbis neki tulajdonítja az újabb vallásos munka fordíttatásának ötletét, mégpedig támogatójának azzal a reményével, hogy ezzel is előmozdíthatja Bessenyei katolikussá térítését. Ezzel a grófnő örömet kívánt szerezni Mária Teréziának, aki maga — úgy tűnik — „a legkevésbé sem próbált Bessenyeire valami nyomást gyakorolni”. (Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza*. Bp. 1951. 146.) Másfelől viszont bizonyára az is szeme előtt lebegett Grassnének — és feltételezhetően Kollár Ádámnak is —, hogy védencük számára előnyös lenne, ha ilyenféle munkák fordítása által közelebb kerülne a katolikus valláshoz. Ismeretes, hogy Bessenyei áttérése két évvel később, 1779. augusztus 15-én valóban bekövetkezett. Katolizálása nagy örömet szerzett Mária Teréziának: ugyanannyi kegydíjat biztosított számára, mint amennyi fizetést a református egyháztól korábban kapott.

E művecskének lefordításának ebben természetesen döntő szerepe nem lehetett, de arra elegendőknek bizonyultak, hogy azon református hitsorsosai előtt, akik közt már korábban is többen elégedetlenek voltak ágensi tevékenységével, végképpen elveszítse becsületét. (Zoványi Jenő: *Bessenyei György mint ref. főconsistoriumi titkár*. Sárospatak, 1909. 30.)

Maga, a Mária Terézia által, francia vallásos szövegekből egybeszerkesztett elmélkedés Jézus kereszthalálának történetét tartalmazta. Az Evangélium alapján ismertetett események előadása közben elmélkedések és imádságok találhatók, amelyek főként Jézus szenvedéseihez és a megváltáshoz kapcsolódnak. A kis kötetet A halálnak elfogadása című ima fejezi be.

Bessenyei e tisztán hitbuzgalmi jellegű szöveg kiadását is fel kívánta használni arra, hogy bevezetésében, az „Előljáró beszéd”-ben,

a felvilágosodás gondolkodóinak egyik legfontosabb eszméjét, a tolerancia szükségességét kifejtse. A katolikus püspök-cenzor az első két mondat kivételével a teljes szöveget törölte, mert a vallásos elmélkedés és a felvilágosult szellemű agitáció között bizonyára ellentétet látott. Bessenyei számára azonban e két téma már szorosan kapcsolódott egymáshoz, hiszen éppen ezekben az években volt alkalma tapasztalni a magyarországi vallási életben az intoleranciából származó súlyos károkat.

A bevezető első mondatából tudjuk, hogy Mária Terézia 1777. március 13-án adta át az eredeti francia nyelvű munkát számára, fordítás céljából. Mindössze 9 nappal azt követően, hogy március 4-én a már évek óta közte és a protestáns megbízói között lappangó feszültség, főleg a Ratio Educationis kapcsán, kirobbant. A bevezető megírásának indítékai között ezt a friss sérelmet sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Amikor Bessenyei 1773 végén kilépett a testőrségből, Beleznay Miklós tábornok, református főgondnok titkáráként, a hazai protestánsok ügyvivője lett az udvarnál évi kétezer forint fizetéssel. Hivatala kezdettől fogva nem volt mentes a különböző konfliktusoktól. A kancellária áskálódásaitól maga a királynő védte meg, de féltékeny és konzervatív beállítottságú protestáns hitsorsosaival szemben is meg kellett védenie magát. Pedig hivatalát becsülettel igyekezett ellátni. A reformátusokat ért túlkapások és erőszakoskodások között, melyekben közvetített, a legemlékezetesebb számára az egyeki erőszakos térítés volt. Itt 1774-ben a katolikus hitre való térítés ürügyén a falu lakóit karhatalommal űzték ki házaikból, falujukból. Bessenyeinek jelentős része volt abban, hogy az ügyet az uralkodónő elé tárták, és hogy a helytartótanács keresetet indított Batthyány Ignác egri nagyprépost ellen, és elrendelte az okozott kár megtérítését. (Tiszántúli Református Egyházak. Lt. XIV. 1773. 243. sz. Idézi Gálos: *I. m.* 133—134.)

Ez és a hasonló esetek mély nyomot hagytak az íróban; a felvilágosodás irodalmán kívül ezeknek is köszönhető, hogy „a hitben való erőltetés”-t és mindenféle intoleranciát egész életében mélységesen elítélt.

Másfelől viszont abban, hogy ismételten vállalkozott, Mária Terézia felszólítására, katolikus vallásos mű fordítására, szerepe volt annak az egyre növekvő konfliktusnak, amely közte és a protestánsok között kifejlődött. Bessenyei már 1775 elején, amikor éles támadás érte őt a dunamelléki kerületből: Vechelius János, a solti egyházmegye segédgondnoka tudatlannak és gorombának minősítette, és nem tartotta képesnek hivatala elátására, sértődötten arra célzott, hogy áttér a katolikus hitre, és lemond. Átmenetileg helyreállt ugyan a béke, de ez csak addig tartott, amíg a Ratio Educationis előkészületei újra ki nem éltezték az ellentéteket. Bessenyei ugyanis — akárcsak Beleznay — lényegében támogatták a tervezett reformokat, csupán kisebb módosításokat szerettek volna elérni. Amikor a konzervatív Teleki József gróf lett a dunamelléki egyházkerület főgondnoka, különösen élessé vált a harc köztük; Teleki támadására Bessenyei egy maró hangú és nyilvánosan terjesztett versével válaszolt. Az író számára kiábrándulást okozott, hogy amikor a protestáns iskolák autonómiája volt veszélyben, egyháza vezetői két pártra szakadtak, és az ő reális tervét, hogy a református iskolák élére református főigazgatót állítsanak, azért vetették el, mert az egymás ellen áskálódók nem tudtak megegyezni a főigazgató személyében. (Szauder József: *Bessenyei*. Bp. 1953. 49—50.)

Ezeknek az élményeknek a nyoma látszik a bevezetőn, ahol a könyv toleráns hangját szembeállítja az oly gyakori vallási türelmetlenséggel, pedig: „Jobb volna minden részből kinek-kinek keresztyéni hitiben ily formában írni, mint poklot egymás szemére hányni, s idvességének nevében felebarátját szidalmazni s rá fogat vicsorgatni.” De arra nézve is példamutatónak találja Bessenyei a fordított munkát, hogy kerüli a felekezetek közti ellentéteket, „példát mutat arra, hogy a Jézus Krisztus keresztfája alá egyben gyűlt keresztyéneknek nem egymást kell dőfölni, hanem azt nézni s annak könyörögni, kit mint Megváltójokat érettek megfeszítve függni látunk”.

Miként a korábbi fordításánál, a Szent Tamás apostolról szóló művecske élén, ezúttal is hangsúlyozza, hogy a mű nem tartalmaz egyetlen keresztyéni felekezet számára sem sértő vagy elfogadhatatlan

állításokat. 1773-ban ezek a megállapítások még inkább védekezésnek tűntek: a reformátusoknak attól a vádjától akarta magát előre felmenteni, hogy kálvinista létére egy katolikus pap hitvédelmi művét fordította magyarrá.

A közben eltelt négy esztendő alatt azonban tovább mélyítette ismereteit Voltaire és a többi felvilágosult író eszmevilágában. Ezek sorában is különösen hatottak rá a toleranciával kapcsolatos tanítások, melyekhez képest a hazai viszonyokat merőben ellentéteseknek ismerte meg. Mint egyházi ügyvivő, alkalma volt tapasztalni nemcsak egyes katolikus főpapok vallási türelmetlenségét, hanem saját felekezete vezetőinek egymás iránti gyűlölködését, intoleranciáját is. Mindezek alapján, már belülről is eljutott egy felekezeteken felüli vallásossághoz; amikor a fordításnak főként azt az érdemét emeli ki, hogy minden keresztény számára elfogadható, ezt már nem csak magamentegetésből, hanem azért is teszi, mert örömmel regisztrálja a műnek ezt az értékét.

Bessenyei már az 1773-ban kiadott fordítás bevezetőjében hangsúlyozta, hogy Mária Terézia a hitvédelmet „üldözés nélkül”, kívánja folytatni. Ezúttal még behatóbban foglalkozik e kis munka hasonló tanulságaival. „Az örökké tartó tusakodásból nem származhatik soha békesség” — írja tanulságul mindenki számára. Nem a keresztény hitet támadja, hanem ellenkezőleg, azt írja, hogy a szeretetet parancsolja mindenkinek a kereszténység, és nem a gyűlölséget, haragot, szidalmat és átkot. A múltban az embereknek Isten nevében kiontott vére „az egek felé gőzölög”. A jelenben ne kényszerrel, hanem mennyei, emberi törvényekkel, bölcsességgel, jó erkölccsel és példával térítsünk. „Isten és természet ellen való dolog volna, ha mindazokat közöttünk verni akarnánk, kiknek barátiddá lenni nem tetszik.”

Végül az író az egyházak papjaihoz fordul, és felszólítja őket: felejtsek el végre hitük igazságát átkokkal bizonyítani! „Hirdessétek szelídséggel a magatok igazságait, s mint emberek, panaszoljátok azoknak sorsát, kiket tévelygésbe lenni gondoltok! Kétségkívül azok is, ha igaz emberek, azon módon fognak rajtatok szánakozni. Lássátok itt, hogy a két részről támadott egyenlő szánakozás hiteteknek elváltoztatása

nélkül is benneteket mint embereket békességre, nyugodalomra s egymásnak szeretetire hozhat.”

Bessenyei felvilágosult gondolkodása közelebb érezte magához az uralkodót, mint a hazai katolikus és protestáns konzervativizmus képviselőit. Ezúttal sem hízelgés, hanem — az elmondottakon kívül — a teljes elszigetelődéstől való félelme mondatja még vele a Mária Teréziával kapcsolatos elismerő szavakat. S amikor ezt két évvel később mégis szemére vetették, miként előbb Teleki József gróf, ezúttal Beleznay sértette meg ezzel a mondásával: „Akinak korpája van, kap ebet” — az író ezúttal sem maradt adós a válasszal. „A királynak több korpája van, mint önagységának” — írta. Bessenyei 1779. augusztus 15-én bekövetkezett katolikus hitre való áttérését újabb sértésekkel, gyanúsításokkal kísérték. Erre válaszolt 12 nappal később írt levelében ugyanabban a toleráns szellemben, mint amit a bevezető kifejezett: „Noha a Protestáns Uraknak elég inprudentiájok volt arra, hogy bennem személyemnek szüntelen való motskolásával magokon halálos sebet ejtsenek; szerentséjekre szolgál betsülletes karakterem, melly emberiségébe nem változhatik és Kigyelmeteknek sorsát nem utállja. . . Ha motskolni, üldözni kívánám jó Uramék közt való ellenségimet, hasonló lennék ő hozzájok, mit nem akarok.” (Kókay György: *Bessenyei György ismeretlen levele áttéréséről*. ItK 1982. 201—204.)

Utóélete. Bessenyei e fordítása 1777-ben jelent meg Pozsonyban. Miként a másik vallásos művet, ezt is Landerer Mihály adta ki. A kiadvány pontos leírása:

A mi Urunk Jéhus Kristusnak haláláról valo gondolatok, mellyek Bétsben frantzia nyelven ki-adatván, magyarra forditattak Bessenyei György által. Pozsony, 1777. Landerer Mihály betűivel. 48 l.

Mint láttuk, Bessenyei bevezetőjének nagy részét törölte a cenzor, és ezért csak az első három mondat jelent meg a kiadvány élén, megtartva az eredeti Tudósítás címet. E néhány sor mindössze a fordítás megszületésével kapcsolatos körülményekről tájékoztatta az olvasót. A Tudósítás nagyobb, érdemi része Bessenyeinek *Tolerantia*

címmel ellátott, kéziratos művében maradt fenn. (L. az előző fejezetet.)

Magának a Bessenyei által lefordított vallásos műnek sem újabb kiadására, sem pedig beható irodalomtörténeti méltatására nem került sor.

Érdekes, hogy — ellentétben *A' Szent Apostol Tamás mint ellene állhatatlan bizonyága a' Jesus Kristus istenségének* című fordításával, amelyről a *Pressburger Zeitung* 1773-ban recenziót közölt — e munkának nem volt egykori visszhangja. Pedig ez szintén annál a Landerer Mihálynál jelent meg Pozsonyban, akinek a tulajdonában volt az akkor még egyetlen hazai újság, a *Pressburger Zeitung*. E lapban időnként ismertetések is jelentek meg, de legalábbis rendszeres híradás a Landerer-nyomdában, sőt a többi pozsonyi kiadónál újonnan megjelent művekről. 1777-ben sem hiányoznak ilyen közlemények, de Bessenyeinek ez az újabb fordítása nem szerepel köztük.

A későbbiek során is többnyire átsiklottak a Bessenyei-irodalom művelői e kiadvány felett. Egyedül, a *Tolerantia* c. kötet kiadása kapcsán, a — cenzúra által nem engedélyezett — Tudósítás közlése történt meg. (Bessenyei György: *Tolerantia*. Kiad. Némedi Lajos. Nyíregyháza, 1978. 134 l.)

Magának a franciából fordított vallásos elmélkedésnek az eredetijét, annak szerzőjét és pontos címét mind ez ideig nem ismerjük. Igaz, az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa a mű szerzőjét Mária Teréziában jelölte meg; ennek azonban semmilyen forrására nem találtunk. (Hacsak nem Pintér Jenő irodalomtörténetét vették alapul, amely e művet „Mária Terézia királynő francia nyelvű vallásos munkájának fordítása”-ként említi. — Pintér Jenő: *Magyar irodalomtörténet IV. A magyar irodalom a 18. században*. Bp. 1931. 398.) A rendelkezésünkre álló bibliográfiák segítségével sem sikerült a mű francia eredetijét fellelni; de az ismert adatok alapján úgy tűnik, hogy Mária Terézia az eredeti elmélkedéseknek és imádságoknak csak az összeállítója és nem a szerzője lehetett.

A hitbuzgalmi munka jellegére nézve irodalomtörténet-írásunk — amennyiben egyáltalán foglalkozott vele — nem Bessenyei, hanem protestáns ellenfeleink véleményét fogadta el; a mű ismeretében mai

felfogásunk szerint minden bizonnyal alaptalanul. Zoványi Jenő így írt erről: „[Bessenyei], kinek 1775 óta semmiféle egyházi irányú ténykedéséről nincs adat, ebben az évben irodalmi munkássága terén is homlokegyenest ellentétbe helyezkedett vallásával. Egy Mária Terézia által összeszedetett francia nyelvű könyvet magyarra fordított annak utasítására, s azt »A mi Urunk Jézus Kristusnak haláláról való gondolatok« cím alatt ki is nyomatta. Valószínűleg ezzel a határozottan katolikus, sőt antiprotesztáns szellemű könyvével játszotta el végleg hitsorsosai becsülését, akik közt már előbb tekintélyes párt alakult az ő félretolásának tervével.” (Zoványi Jenő: *I. h.*)

Pintér Jenő is átvette ezt az értékelést, mert irodalomtörténetében így ír e mű kapcsán Bessenyeiről: „Református hitfelei bizonyára megdöbbenve látták, hogy ezt a protestáns-ellenes könyvet magyarra fordította, de nem tehetett mást, mert a királynő megtisztelte munkájának egy példányával, s felszólította a francia nyelvből összeszedetett imádságok lefordítására.” (Pintér Jenő: *I. h.*)

Maga a francia hitbuzgalmi mű tartalma, de főként Bessenyei korábban, kiadatlansága miatt figyelembe nem vett, teljes bevezető szövege alapján, ma kétségkívül nem érzünk protestáns felfogást sértő gondolatokat a műben. Erre a véleményre bizonyára a szerző feltételezhetően katolikus vallása, Mária Terézia személyének szerepe a fordítás létrejöttében és mindenekelőtt az a megromlott viszony adhatott csak alkalmat, amely a hazai református vezetők és Bécs, illetve Bessenyei között ezekben az években kialakult.

SZÖVEGEK

IDEGEN NYELVŰ MUNKÁK

Wien
Verlag des Leopold-Wolden-Kalenders
auf dem Dom-Platz
1774

DER AMERIKANER

Wien
gedruckt bey Leopold Johann Kaliwoda,
auf dem Dominikanerplatze.
1774

VORREDE

[3] Nicht in unseren Zeiten haben erst die Gemüther angefangt die erhabene Gegenstände der Welt in tiefer Demuth zu betrachten, und zu bewundern; nicht in diesem Jahrhunderte läßt es sich zum erstenmal sehen, wie wohlerzogene, und unterrichtete Seelen ihre Dankbarkeit gegen ihre Wohlthäter bey der Nachwelt verewigen: der Himmel war immer gütig, und die Natur hörte auch nie auf, erkenntliche und edle Geschöpfe in ihrem Schoße zu tragen.

[4] Mein Gegenstand ist groß, dessen Wohlthaten ewige Nahrungen für mich sind; folglich, die Dankbarkeit auch, welche ich zeige, ist eine solche Eigenschaft in mir, welche ich nicht vergessen, oder verlieren könnte, ohne mich in eine Mißgeburt der Menschlichkeit dadurch zu verwandeln.

Wienn ist meine Wohlthäterinn, diese dritte Königin der Welt; sie nahm mich aus dem Staube auf ihre Armen auf, um mir die Wunder der Erschaffung, ihre eigene Größe, und die Bestimmung meines Daseyns zu zeigen. Es ist Zeit mich zu rühren, um ihr zu empfinden zu geben, daß mich die Pfl egung der ernährenden Natur in ihrem Schoße nicht ersticket hat.

Ein getreues Kind verläßt mit seiner Geburt den Leib seiner Mutter, betrachtet das Licht, fängt an das Leben in sich zu spühren, denkt an seinen Ursprung, und gerührt bey diesen Gegenständen, läuft seiner Mutter nach, um bey ihren Füßen für sein Leben dankbar zu seyn. So muß ich dieser weisen, mächtigen, und herrschenden Mutter nachlaufen, nachdem als ich alle Gegenstände betrachtet habe, welche sie mir darstellte.

Wienn, diese alte Krone der Erden empfängt die Dankbarkeit von ihren Kindern so häufig, daß diejenigen, die nicht eine erhabene und durchdringende Stimme haben, mit ihrem Opfer nich zu ihren Füßen gelangen können. Dieses ist mein Schicksal auch, und bey dem muß ich bleiben. Ich rede aber nur zu denen, welche, wie ich, die Größe dieser Stadt von Weitem nur betrachten, und doch an ihren Gesätzen gebunden sind, wo das Schicksal so vieler Nationen ruhet.

Ihre erstgebohrne Kinder, als Minister ihres unsterblichen Ruhms, und ewige Stü[6]tze ihrer Größe, werden durch eine stille Betrachtung in ihrem Geiste oft ermüdet, um gerechte Gesetze nach den Willen Gottes und der Natur, den Völkern in der allerhöchsten Macht vorschreiben zu können. Diese mächtige Kinder des Thrones, bey dem Ruder der Regierung, in den unermäßlichen Abgrund der Staatsklugheit versenket, von unterschiedlichen Sitten, Gesätzen, Zufällen, Leidenschaften herumgeworfen, und gequälet, zeigen sich der Welt in ihrem Betragen doch allemal ruhig, und still; so sind die geheimen Rechte der regierenden Politique bestimmt, welche sich nur alsdenn zeigen, wenn sie schon mit dem Schicksale der Nationen verknüpft sind; so fügen die Minister in dieser prächtigen Stadt den großen belebenden Pulsader der Regierung zusammen, in welchem das Leben der Völker, und Staaten fließen soll. Das Herz, als eine reine und unerschöpfliche Quelle dieses goldenen Flußes öffnet sich auf dem Throne, [7]welches ihre angenehme Ufern, die Welt und ihre unzählige Pflanzen noch nie mit mehr Ruhm, Glanz, Majestät, Macht, und Wohlthaten überschwemmete, als von 30. Jahren her.

In dieser Zeit wurde die Schwäche der alten Jahren von der Stärke eines neuen Lebens gezwungen zu verschwinden. Die Gemüther werden zu der Beförderung des allgemeinen Bestens eifriger; die denkende Seelen werden immer tiefer und mächtiger die vernünftige Gesäte der Sitten, aus Religion, und Menschlichkeit zu machen; die dunkeln Vorurtheile der alten Jahrhunderte werden zernichtet; Hoheit, Glanz, Pracht, Ruhm, zieren diese Stadt neuerdings, welche die Augen der Welt an sich ziehet, und in den goldenen Zeiten ihres Alters vor unsern Augen schimmert; Künste, Wissenschaften sind in ihrer Jugend da, und haben die Reitzungen eines starken und gesun-

den Lebens; der Adel, großmüthig stolz in der Hoheit sei[8]nes Alters, zählet in den ruhmwürdigen Geschichten der Jahrhunderten die große Thaten seiner Ahnen. Diese Großen scheinen in ihrem Betragen die Welt zu verachten, welche ihrer Größe, Pracht und Erfahrung schon kein unbekanntes Vergnügen und Wunder zeigen kann. Belebt und bekleidet von den Strahlen der allerhöchsten Majestät, welche sie durch die erhabensten Tugenden regieret, tragen sie ein menschliches Gefühl in ihren Herzen, wodurch sie sich, als würdige Kinder der allerhöchsten herrschenden Macht zeigen; so sind die Gesätze des wahren hohen Adels, welche nur Großmuth, ein menschliches Gefühl, und Standhaftigkeit für ihre Nahrung haben können; so habe ich sie in Wienn gesehen, und so haben sie mich zu ihrer ewigen Hochachtung geführt.

Eine hohe Geburt kann durch keine Tugend so viel Ruhm für sich selbst erwerben, als wenn sie für die Menschlichkeit aus Groß[9]muth sich zu den Kleinen, die sie erheben können, herab läßt. Nichts hat die Natur in sich selbst so Vergnügtes, so Süßes, so Tröstendes, Erhabenes, Majestätisches, Reitzendes, und Angenehmes, als die Liebe, welche durch nichts anders, als durch sich selbst kann gewonnen werden. Man muß erstlich lieben, um geliebet werden zu können; darum muß derjenige jederzeit ein Barbar bleiben, der seine Größe in der Verachtung, oder Verfolgung derjenigen sucht, welche ihm das blinde Schicksal unterwürfig gemacht hat! Beschimpft von der Großmuth, verflucht von der Unschuld und Gerechtigkeit, die er beleidiget, wird er in der Welt nicht ein Mensch, sondern ein Ungeheuer genannt; dieses ist die Belohnung des ausschweifenden Hohchmuths, welchen nur ein niederträchtiges und unverhobt glücklich gewordenes bäuerisches Daseyn athmen kañ! die Größe unserer Stadt ist von diesem Fehler jederzeit entfernt, welche diejenigen, die [10]sich in tiefer Demuth und Verehrung, ohne grob und keck zu seyn, zu ihrer Gnade hinwenden, mit Großmuth und Güte vertheidiget: denn ihr ist nicht unbekannt, daß der Hochmuth eine verhaßte Schwachheit ist; die Gnade aber dem Himmel, als eine göttliche Eigenschaft zugehört; folglich diejenigen, welche sich dieser großen Gerechtigkeit nähern, nähern sich Gott.

So spricht meine Treue und Dankbarkeit in der Demuth ganz schwach: denn ich weiß, daß diese große Welt, große und erhabene Stimme fordert; aber Gott hat in der Natur, Kindern auch zu sprechen erlaubt.

Eine Sprache, welche zwar schwach ist, jedoch, weil sie der unschuldigen Natur oft mehr, als die stärkste Stimme zugehört, ist auch im Stande, Weisheit, Gerechtigkeit, Tugend, bey den Großen zu vergnügen. Wenn ich also in meiner Schrift nicht die [11] Stimme der Großen haben kann, so hoffe ich solche von einem Kind in den Wissenschaften zu haben; und glücklich genug, wenn ich die große Seelen dieser Stadt so auch vergnügen kann, als ein Kind.

Diejenige Wahrheiten, welche aus unserer Seele durch die Empfindungen unseres Herzens in die Feder fließen, müssen zweifels ohne süß und angenehm seyn; und wer hat sonst diese göttliche Kunst jemanden gelehret, als die bloßen Gaben des Himmels, und der wohlthätigen Natur? Wenn dieses wahr ist, wie soll man behaupten, daß die kleinen so gut, als die größten Genien der Welt, nicht unter der Versorgung des Himmels, und der Natur stehen? Diese Gründe sollen zu meiner Rechtfertigung in dieser Schrift sprechen, wo ich den großmüthigen Beyfall meiner Lesern mehr in meinem guten Bestreben nur, als in einer bewiesenen Stärke des Geistes hoffen und suchen darf.

*

[12] In dem neuen Welttheile, in Amerika fand sich eine einsame Insel, wo die Einwohner ohne ausgekünstelte Sitten und Wissenschaften nur nach den Instincten der Natur gelebt haben. Bey Tag, die mühsame Arbeit, eine Nahrung zu gewinnen, hielt sie alle unter dem freyen Himmel auf, und liesse die Erde durch ihren Schweiß benetzen, welche ihnen ihre Früchte zum Tribut hingab. Auf die Nacht zogen sie sich in kleine Hütten hinein: denn sie haben noch [13] keine Berge gegen die Wolken von Steinen und Felsen gebauet, um in der Luft wohnen zu können. Sie genossen die Ruhe zwischen ihren zusammengesammelten Früchten, und lagen auf dem nemlichen Boden, der sie mit seiner Fruchtbarkeit ernährte.

In ihrem Glauben haben sie kein Wunder der Offenbarung gekennet; sie haben von dem Willen Gottes nur in ihrem Gefühle, durch die Empfindung die Berathschlagungen gemacht, und hielten alles dasjenige für göttlich und gut, was ihnen die Natur zu geniessen, ohne Schaden ihres Daseyns erlaubte. Um die Menschenswürde nicht zu verlieren, hatten sie einige Gedanken bey sich aufbehalten, welche sie von ihren Aeltern erbethen, und durch neue Entdeckungen vermehrten.

Diese Gedanken überzeugten sie darvon, daß die Welt, die sie bewohnen, nicht ihnen, sondern einer allerhöchsten Güte zuge[14]höre; die Wohlthaten dieser Güte spürten sie in sich selbst, und wollten ihr dankbar seyn dafür, wußten aber selbe nicht zu finden.

In dieser Unruhe rufen sie einmal unter ihnen die Aeltesten zusammen, damit sie in diesem heilsamen Rath bestimmen könnten, wo doch die allerhöchste Güte wohnt, welche ihnen das Leben mit so viel Vortheil zu genießen erlaubt. Ein jedes Element haben sie auf das genaueste untersucht; weil sie aber die höchste Güte für sehr rein in ihren Gedanken hielten, und hingegen sowohl in der Luft, als im Feuer, Wasser, auch in der Erde Unreinigkeiten fanden, so bestimmten sie, daß das allerbeste und höchste gütige Wesen in allen diesen Sachen nicht wohnen kann, denn solches muß glänzend, und rein seyn.

Diese Berathschlagungen der Alten dauerten die ganze Nacht hindurch; unterdessen hat die Sonne ihren Lauf auf den äußersten [15] Gränzen der Welt schon betreten, und fieng an mit ihren röthlichen Strahlen den Himmel anzustreichen, wodurch sie der dortigen schlummernden Natur ihre Ankunft ankündigte; ihr belebendes Licht breitete sie überall aus, und gab der Welt ein neues Leben.

Die alten Amerikaner, ermüdet schon in ihrem Körper und Geiste, das allerhöchste Wesen zu suchen, verließen die Hütte, worinnen sie waren, und kamen heraus, um Himmel und Erde beym Morgen zu betrachten. Sie kehrten sich gegen die Sonne, um selbige in ihrer Pracht betrachten zu können und wie verwunderten sie sich, als sie die Sonne in einer ganz neuen Gestalt erblickten; nie war sie noch in

dieser Gestalt! sie war umringt von unterschiedlichen Figuren; an ihrer rechten Seite sahen die Amerikaner zwischen den glänzenden Strahlen eine Figur, sie war so beschaffen als ein kleines Kind, welches erst gebohren wird; in der [16]Hand hielt es eine brennende Fackel, und wie die Sonne besser heraufstieg, so wuchs das Kind auch, und sein Licht in der Hand; Links war die Sonne, von unterschiedlichen Joch umgeben, wobey eiserne, silberne, goldene hölzerne zu sehen waren.

Das Kind wurde schon ein Knab; dieser Knab mit dem linken Auge schauete immer die unterschiedliche Joch an, die um der Sonne herum waren; mit dem rechten Auge aber betrachtete er das Licht, was er in der Hand hielt. In seinem linken Auge waren Thränen, Kummer, Sorge, und Quaale zu sehen; aus seinem rechten Auge aber lächelnde Freude, Trost, und eine belebende Hoffnung hervor. Dieses war um 8. Uhr, und er war schon ein Knab; um 9. Uhr wurde er ein Jüngling; um 12. Uhr ein Mann; Nachmittag wurde er hernach immer älter; und bey dem Untergange der Sonne schien er fast schon vor Alter zu sterben, und seine Fackel auch auszulöschen.

[17] Auf dem goldenen Joche aber sahen die Amerikaner Kron und Scepter; auf dem silbernen, so etwas, wie die Feder; auf den übrigen unterschiedliche Formen von Instrumenten; und auf dem Eisernen sahen sie Waffenfiguren.

Die Amerikaner, welche die Sonne in dieser Form von Frühe bis an den Abend betrachteten, konnten nicht aus ihrer Verwunderung kommen, was alles dieses zu bedeuten hätte. Der Aelteste aber unter ihnen, nachdem er ein wenig in Gedanken war, ruffet sie alle zusammen, und redet zu ihnen folgendermaßen: „Sehet meine Freunde! ihr habt die Sonne gesehen; sie ist die Mutter der Welt, die sie pfleget, und der junge Knab war ihr Sohn, der Tag; dieser Knab war erstlich ein kleines Kind' hernach ein Knab, ein Jüngling, ein Mann, nach diesem ein alter Greiß, der am Ende des Tages stirbt. Seine Mutter, die [18]Sonne bringt ihn alle Morgen auf das neue zur Welt; er wächst und stirbt vor ihren Augen; das Licht, was er in der Hand hält, ist das Leben der Menschen, welches er der Welt zeigt, wie es sich mit der Geburt anfängt, und mit dem Tode auslöschet. Mit dem

rechten Auge lächelt der Tag immer, weil er den Anfang des Lebens an seiner brennenden Fackel betrachtet; mit dem linken vergüßt er Thränen, mit welchen er die unterschiedliche Mühseligkeiten des Lebens anschaut, die er mit dem Leben der Welt bringen muß; dieser Tag, und Sohn der Sonne bringet also der Welt Leben, Freude, Arbeit, Kummer, Quale, Sorgen, und den Tod.“

Alle übrigen Amerikaner geben dem Alten einen allgemeinen Beyfall, wornach sie auch gleich den Schluß machen, daß die Sonne die Mutter der Welt ist, und fangten an in ihr das allerhöchste Wesen anzubethen, [19] welches sich auf dem Himmel ohne Unreinigkeit immer glänzend und wohlthätig zeigt. Diese Einwohner konnten hernach keinen andern Gott erkennen, als die Sonne.

Nach etlichen Jahrhunderten hatte Europa diesen Welttheil entdeckt; auf dem Meere wurde ein Weg gemacht, und so geschahe es, daß ein Amerikaner mit einem von seinen jungen Söhnen auf die asiatische Küste geworfen wurde, dahin eben, wo Mahomet einem jeden gewissen Gesätze vorschrieb.

Podocz (so hieß der Amerikaner) wird mit seinem kleinen Knabe, Kasmir herumgeführt.

Podocz gieng mit seinem Knabe alle Frühemorgens hinaus, suchte sich ein einsames Ort, kehrte sich gegen die aufgehende Sonne, und bethete sie an mit seinem kleinen Kasmir.

[20] Es versammelten sich einmal in der Frühe manche Türken, für die Beförderung eines glücklichen und langen Lebens auf dem bestimmten Orte ihr andächtiges Geschrey zu verrichten, welches sie nach ihren Gebrauch mit einer heftigen und stürmenden Stimme gegen den Himmel schicketen. Als sie mit ihrer Andacht fertig waren, sahen sie in einem grünen Thal unter einem schattigten Baum einen Mann, und Knab, die sich mit dem Gesichte auf die Erde warfen, und in einer tiefen Demuth mit heiliger Andacht der aufgehenden Sonne opferten. Jede Religion hat in sich selbst die Eigenschaft, daß sie die ganze Welt unter ihren Gesätzen haben möchte; und so waren die Türken auch in ihren Glauben, als sie sich entschlossen zu den Fremden hinzugehen, der anstatt des Allmächtigen nur die Sonne anbethete.

Sie gehen zu den Amerikaner, grüßen ihn, fragen, was er thut, und wer er wä[21]re? Ich bin ein Amerikaner, antwortete Podocz; und bin mit irrenden Schiffen hieher zu euch gekommen; einer von eurer Nation hat mich schon mit meinem Sohne zu seinen Sklaven gemacht; ich muß ihm arbeiten, und er giebt mir Brod. Was hast du aber für einen Gott? Der Amerikaner verwunderte sich bey dieser Frage, indem er nicht glaubte, daß ein Volk in der Welt wäre, welches die Sonne nicht anbethen wollte. Ich bethete die Sonne an, antwortete er ihnen, die Mutter der Welt, und zweifle nicht daran, daß ihr auch das nemliche thun werdet. Nein; sagten die Türken, ganz und gar nicht! es ist eine andere Gottheit da, welche die Sonne regieret, die wird von uns angebethen. Betrachtet aber die Sonne; sagte ihnen der Amerikaner, sehet mit was für einem Glanz als ihre strahlende Kinder sich auf alle erschaffene Dinge ausbreiten.

[22] Die große Felsen an den Gebirgen, welche ihre hohe Stirne bis an die Wolken erheben, zeigen sich in einer schimmernden, jedoch stillen Majestät; die Felder sind in einer Munterkeit; die belebenden Stralen der Sonne schleichen zwischen ihren Blumen herum, denen sie zärtliche Küsse geben, und den Morgenthau, der auf den Rosenblättern wie Perlen schimmert, auf die Wurzeln hinabbringen, um neue Nahrung der Erde für ihre Pflanzen zu geben. Sehet die kühle und stille Winde; mit was für zärtlichen Umarmungen grüßen sie Blumen und Wälder! die singenden Lerchen heben sich gegen die Sonne in der Luft, und zeigen ihre Freude bey dieser herrlichen Ankunft. Höret! wie die Viehheerden brüllen! Die weit entlegenen Gebirge wiederschallen auf ihr Geschrey. Was für Geräusch machen sie in dem erfrischten grünen Grase, womit sie ihren Hunger stillen! die Hirten singen um und um ihre Lieder; die ganze Natur ist er[23]frischt! Saget, ob alles dieses nicht die belebende Strahlen der gütigen Sonne verursachen? Wie könnte die Welt diese Freude und Erquickung geniessen, wenn dieselbe nicht zu uns kommen wollte? Nach diesem Worte fiel Podocz wiederum auf die Erde nieder, und bethete die Sonne an.

Die Türken, welche ihn seinem Eifer überliessen, betrachteten ihn nur mit Verwunderung. Auf die letzt aber sagten sie ihme: komme

mit uns! wir werden dir ein neues und besseres Licht geben. Podocz konnte sich nicht weigern, denn er sah gleich ein, daß ihm in seinem Umständen nicht möglich wäre den Türken zu widerstehen; er gieng mit ihnen fort, und glaubte, daß über ihn schon ein jeder Türk ein gleiches Recht hat. Die Türken nahmen die Reise mit ihm gerade nach Constantinopel, welche Stadt von ihnen nicht weit entfernt lag; so mußte sich ein Amerikaner des Europa nähern, um [24] neue Sitten, Religion zu lernen. Nach der glücklichen Ankunft zum allerersten fiel dem Amerikaner das Serail des großen Sultans in die Augen; er fragte denn seine Reisegefährten, was das für ein Gebäu wäre, welches sich in der Luft mit einer solchen Pracht so hoch und so weit erstreckt hat? das ist ein Pallast, sagten ihm die Türken, wo der große Sultan seine Weiber hat. Hat er denn mehrere Weiber? Etliche Hunderte. Bey dieser Antwort gerieth der Amerikaner in die größte Verwunderung: denn da, wo er gebohren war, hat die Sonne einem Mann nur ein Weib erlaubt. Podocz dachte dieser Sache nach, und urtheilte von den türkischen Frauen, wie von Fischen, welche den natürlichen Gesätzen ihrer Vermehrung mit kaltem Blute nachgehen; hingegen aber glaubte er von ihren Männern den Gegentheil. Wie er aber unterrichtet wurde, daß die Natur in diesem Punkte zu Constantinopel zwischen Männern und Frauen kei[25]nen Unterschied macht, so fieng er an der Sache noch tieffer nachzudenken, und wußte die Ursache nicht zu begreifen, warum als die gütige Sonne einem solchen Manne leuchtet, der bloß zum Opfer seiner vichischen Begierden so viel edle und tugendhafte Geschöpfe in der traurigsten Sklaverey haltet. Ihr schätzt eure Frauen sehr gering, sagte er endlich zu den Türken: viel mehr wir schätzen sie hoch, denn wir suchen unser Vergnügen bey ihnen.

Podocz erwiderte: könnt ihr ihnen aber das Vergnügen verschaffen, was ihr von ihnen forderet? Oh, ja; sagen die Türken: das nemliche. Kann denn ein Sultan 200 Frauen vergnügen? Fragte Podocz. Meine liebe Türken! ihr seyt nicht klug, denn ihr machet euer Vergnügen zu euren Sklaven.

Die menschliche Natur muß immer eine Sehnsucht nach ihren Gegenständen haben, denn alles, was durch die herrschende Macht

[26] gefesselt ist, und keine Freyheit mehr zu lieben, oder zu gehorchen hat; sondern alles aus einer traurigen Nothwendigkeit thun muß, kann großmüthige Seelen nicht vergnügen. Derjenige, der überall durch seine Macht nur wirket, wird von derselbigen Macht auch nur allein angebethen; seine barbarische Begierde werden Abgötter von seiner eigenen Macht; und glaubt mir, daß der große Sultan im Serail die Liebkosungen nur von seiner verhaßten Macht, aber nicht von der menschlichen Zärtlichkeit und Natur empfängt? durch den traurigen Zwang kann sich keine Großmuth ernähren. Gehet mit euer Religion und Gesätzen; ihr seyt nicht großmüthig! glaubt ihr aber auch sonsten, daß die Frauen uns in ihrem Umgange nicht gute Gesätze geben können? Derjenige, der von der wahren Frauenschule keine Lehre, Erfahrung, und Kenntniß hat, muß wilde Vorurtheile, barbarische rohe Sitten haben; ist er aber von Natur sanftmü[27]thig, so hat er für seine Eigenschaften eine knechtliche Furchtsamkeit, schülerische Possen, und eine bäuerische Einfältigkeit. Die Gehorsamkeit selbst ist roh, grob, trocken, wild, wenn sie niemals von der Zärtlichkeit der Natur durch das weibliche Geschlecht beherrscht war. Sehet; so sind die einsiedlerische Empfindungen der Menschen beschaffen, da, wo der Umgang der Frauen, die wilde Sitten durch das menschliche, zärtliche Gefühl nicht verfeinern kann! eure Frauen sind hier Sklavinnen; aber die gelinde Sitten, das wahre Vergnügen, Sanftmut, menschliches Mitleiden, reizende Tugenden, und Witz, werden auch bey euch mit euren Frauen in der Slavery schmachten; darum will ich wetten, daß ihr Türken in euren Sitten wild, viehisch, grob, und unbarmherzig seyd.

Die Türken glaubten bey dieser Rede, daß Podocz seinen Verstand etwan verlohren hat, und im Kopfe verwirrt ist; darum haben sie ihm auch nichts zur Antwort [28] gegeben, sondern blieben stille, bis sie nicht nach Hause kamen. Einer unter ihnen besaß ein Haus in Constantinopel, da kehrten sie alle ein, wo sie dem Podocz gleich anfangen zu zeigen, daß er in einer irrenden Religion wäre. Podocz forderte Gründe, um das wahre Licht erlangen zu können.

In der mahometanischen Lehre ist es ein Hauptpunct nichts lesen und lernen zu dürfen. Eine abgöttische, und abergläubische Lehre kann sich meisten Theils nur in der Unwissenheit aufhalten; darum, um länger bleiben zu können, brauchet selbige allemal die Politique, daß sie der Dummheit die Erlernung der Wissenschaften bey dem Gewissen verbiethet. Weil sie weis, daß sie mit der reinen Glaubenslehre, Moral, und Philosophie nicht verbleiben kann, so hat Mahomet Bücher verbrennen lassen, und verbothen selbige zu lesen; dieses verursachte, daß die Türken unwissend in den maho[29]metanischen Gründen des weltberühmten Alcorans, dem fremden Amerikaner zu seiner Bekehrung nichts anders sagen konnten, als immer nur den Namen Mahomet mit Furcht wiederholt; Mahomet hat aber dem Podocz keinen Eindruck gemacht. Er fragte: wer dieser Mahomet wäre? Sie gaben ihm zur Antwort: der große Mahomet, der heilige Prophet Gottes. Von allen diesen hat aber Podocz doch nichts verstanden. Wie die Türken den großen Mahomet etlichemal genennet haben, und doch keinen Eindruck in seiner Seele merken konnten, so fiengen sie an ihn als einen Verstockten zu verachten, der sich aus bloßer Hartnäckigkeit allen vernünftigen Gründen, und Beredsamkeiten der Wahrheit widersetzt.

Die Türken also ermüdet in den Glaubenstreitigkeiten mit dem Podocz schickten um einen unüberwindlichen Mufti; er kömt, und wird von dem Amerikaner im Wege völ[30]lig unterrichtet. Podocz sieht ihn mit stillem Gemüthe eintreten. Der Mufti mit einer ernsthaften Stimme sagt ihm: ob er derjenige Amerikaner ist, dem die Lehre Mahomets unbekannt ist?

Podocz: Ja Herr! weis aber nicht mit wem ich zu reden habe.

Mufti: Ich bin ein Mufti; Schüler des großen Mahomets, Ohrenblaser seiner Lehre; des großen Mahomets, des mächtigen Propheten Gottes!

Podocz: Wo ist denn jetzt dieser große Prophet, daß ich ihn sehen könnte?

Mufti: Du kannst ihn nicht sehen; aber vor seiner Sarge kannst du dich in den Staub werfen.

Podocz: Liegt denn der große Prophet in einer Sarge?

Mufti: Sein Leib liegt da; aber seine Seele ist in dem Paradiſe.

Podocz: Ist er nimmermehr zu euch gekom[31]men, nachdem er ſtarb; und liegt von der Zeit an immer in der Sarge?

Mufti: Er iſt nimmermehr zurückgekommen, weil wir ſeiner unwürdig waren; aber ſeine Lehre iſt da, wodurch er uns in das Paradiſ führt.

Podocz: Wenn er geſtorben iſt, und nimmermehr zu euch wiederum zurück kam ſo bemühet euch nicht wegen ſeiner; er war kein Geſandter des Himmels: denn die Kinder der Sonne ſterben nie vor alle Zeiten, ſie leben ewig. Laſſet den Mahomet, wer er immer war, denn er macht euch nichts Gutes mehr.

Bey dieſen Worten brach Mufti in eine Ungedult aus: er haltet den Mahomet für einen Lügner, ſagte er ganz donnernd. Er befahl gleich dieſen Beſchimpfer des Prophetens in Verhaft zu nehmen.

Wie der kleine Knab Kasmir ſieht, daß [32] er, und ſein Vater von Türken umringt werden, wird betrübt, und ſagt: mein Vater! dieſe wollen uns vielleicht in die Sarge führen? Gehen wir nicht hin! Ich fürchte mich von der Sarge, die hat kein Licht, keine Strahlen, und erwärmet uns nicht, wie die Sonne; ſie iſt betrübt.

Podocz war in ſeinem Herze gerührt; ſagte aber nichts anders, ſondern befahl ſeinem Knabe nur das Stillſchweigen. Der kleine Kasmir war ſehr schön und artig.

Der Amerikaner wird mit ſeinem Kinde in einen finſtern Kerker hinabgeworfen. Er fragte aber ehender den Mufti: ob dieſes der Wille des großen Propheten wäre? Die Heiligkeit des großen Mahomets, ſagte ihm der Mufti: befiehlt der demüthigen Seele ſeines Dieners, den Beſchimpfer ſeiner Lehre zu ſtraffen. Ob, der böſe Mahomet! rief [33] der kleine Kasmir aus, wir haben ihn nie geſehen; wir haben von ihm nichts gehört, und er ſtraft uns? Podocz wurde alſo mit ſeinem kleinen Kasmir allein in Kerker geſtürzt, allwo er betrübt, und niedergeschlagen ſaß.

Kasmir, von Finſternißen umgeben, fieng an in der Furcht und Traurigkeit Thränen zu vergießen: Ach! wie hart iſt mir hier zu ſeyn! ſagte er zu ſeinem Vater, hier, in dieſer ſchwarzen Nacht wird uns, mein Vater! die Sarge des Mahomets verſchlingen! die Kinder der

Sonne scheinen hier nicht; sie trösten uns nicht! der zornige Mufti! warum hat er uns doch daher gesperrt? was begehrt er von uns? thun wir es, um aus dieser traurigen Nacht unter die lustigen Kinder der Sonne kommen zu können.

Podocz: Mein Kasmir! Der Mufti begehrt, daß wir die Sonne nicht lieben, und lo[34]ben sollen; sondern anstatt ihrer dem Mahomet danken sollen für alles.

Kasmir: Wird aber uns der Mahomet mehr geben als die Sonne, wenn wir ihn lieben?

Podocz: Er kann uns nichts geben, mein Sohn! denn er liegt in der Sarge.

Kasmir: Warum liebt ihn also der Mufti, wenn er ihm nichts Gutes geben kann?

Podocz: Weil er glaubt, mein Sohn! daß für ihn der Mahomet vielleicht dasjenige auswirkt, was uns die gütige Sonne freywillig, ohne unsern Bitten hergiebt.

Kasmir: Der Mufti liebt die Sonne nicht; und sie giebt ihm doch alles Gutes.

Podocz: Ja, mein Sohn! sie giebt ihm eben so, wie uns, alles Gutes.

Kasmir: Die Sonne ist gut, sehr gut: sie tröstet den auch, der sie nicht liebt; der zornige Mahomet aber straft auch diejenigen, die ihm nichts Böses gethan [35] haben. Die Sonne sollt auch diesen Mufti straffen, weil er ihre Kinder verfolget.

Podocz: Die Sonne kann man nicht böse machen, mein Sohn! sie bleibt allezeit die nemliche, wir und der Mufti mögen thun, was wir immer wollen. Danken, nicht danken; gut oder böse seyn; die Sonne kommt doch allezeit, und gehet Wiederum weg.

Kasmir: Die Sonne tröstet uns also, wenn wir auch böse sind?

Podocz: Ja, mein Sohn! sie tröstet uns, wenn wir auch böse sind.

Kasmir: Wie sehr gut ist sie! auf die kann man nicht böse seyn, weil sie allezeit gut ist. Man muß sie lieben.

Podocz: Der Mufti begehrt aber, daß wir sie nicht lieben sollten.

Kasmir: Wie sollen wir das thun, mein Vater! wenn sie gut ist?

Podocz: Mufti sagt: daß der Mahomet noch böser ist.

[36] Kasmir: Der böse Mahomet, der dem Mufti geschafft hat, uns in diese Nacht zu setzen? Er ist nicht gut; ich liebe ihn nicht.

Als Podocz mit seinem Kasmir so redete, wird einmal die Thür des Kerkers aufgemacht. Ein Unter-Mufti kam zu ihnen mit einem Slaven, um zu fragen, wie sie sich entschlossen hätten; ob sie schon das Licht der mahometanischen Lehre in ihren Seelen erblicket haben?

Kasmir: Ja; hier ist ja kein Mahomet, kein Licht, und keine Lehre; sondern nur eine finstere Nacht! läßt denn das Licht des Mahomets sich in der Finsterniß sehen? Er hat uns von den Kindern der Sonne weggenommen, und in diese Nacht hinabgeworfen. Soll ich ihn lieben, wenn er mir Uebles thut, und nichts Gutes geben kann?

Mufti: Kleiner Knabe! sage, daß du den [37] großen Mahomet liebest; und er wird dich zu der Sonne hinbringen.

Kasmir: Ja; ich werde ihn lieben, und werde ihm danken, wenn er mich unter die Kinder der Sonne führet.

Der Mufti gerührt durch die Menschlichkeit in seinen barbarischen Sitten, befahle dem Slaven, die Americaner aus dem Kerker nach seiner herauszuführen. Wie der kleine Kasmir die Sonne erblickte, fieng er an in seiner Freude zu springen; betrachtete die herumspielende Strahlen der Sonne, und sagte in einer entzückenden Freude: begrüßet seydt ihr angenehme Kinder der Sonne! dabey bemühte er sich das Licht umzuarmen, welches um ihn herum schwebete. Mufti sahe wohl, daß der kleine Kasmir auf den ganzen Mahomet vergeßen hat. Podocz selbst erfreuet in seiner Seele, nahm seinen Kasmir auf die Armen, und küßete ihn auf das zärtlichste. Warum küßen sie mich, mein Vater! sagte Kasmir zu ihm, warum lieben [38] sie nicht jetzt mehr, als sonst? Du hast mich, mein Sohn! antwortete der Vater, von der Nacht befreyet, und zu den Kindern der Sonne heraufgeführt; ich bin dir dankbar für deine Wohlthat! Kasmir gerührt in sich selbst, antwortete mit unterbrochenem Seufzen: Ach! mein Vater! ich wollte die Helfte meines Lebens für den Mahomet itzt mit Freuden hergeben, weil er verursacht, daß sie mich lieben.

Sie kommen unterdessen an das Haus des großen Mufti an. Als Podocz hinkömmt, findet er unverhoft eine Menge Amerikaner von

seinem Vaterlande da beysammen, die schon türkisch gekleidet waren; sie umarmeten und küßeten einander voller Freude. Die türkische Amerikaner haben schon alle die mahometanische Lehre angenommen. Es hat sich da schon ein Rath von Muftien beysammen befunden, welcher den Podocz hätte für Mahomet gewinnen sollen. Der große Mufti war gegenwärtig; und seine Untergebenen [39] mußten die Sache vor seiner verrichten. Der kleine Kasmir wird erstlich vor den Rath hineingerufen ganz allein; sein Vater Zitterte bey dieser Anstalt des Rathes. Er wußte nicht, daß er mit seiner Religion in Irrthum wäre, und dieses verursachte, daß er lieber alles in der Welt verlohren hätte, um nur seinen Kasmir nicht in dem türkischen Glauben zu sehen.

Es ist ein herrschendes und grausames Vorurtheil dasjenige, welches der Mensch mit der Milch seiner Mutter in sich einsäugt; nichts kann es verändern, oder zernichten, als die bloße Unternehmung der Seele in der Wahrheit; und wenn man es mit einer Gewalt zwingt, so ist es im Stande sich für seine eingebildete Glückseligkeit wider den wahren Gott, und wider die Menschlichkeit zu empören. Die Muftien haben in diesem Punkte eine Erfahrung mit den Amerikanern gehabt. Wir haben zuvor schon gesagt, daß der kleine Kasmir vor den Rath berufen wurde, wo er sich dann ganz unschuldig stellte. Ein Mufti fängt an ihn zu fragen:

Mufti: Du hast versprochen den großen Mahomet zu lieben, wenn er dich unter die Kinder der Sonne heraufführet; hast du dein Versprechen gehalten?

Kasmir: Er hätte nicht Recht gehabt, mich in die Nacht zu setzen; weil er aber doch nach seinen ungerechten Zorn so barmherzig war, und mich von Finsternissen befreiete, so liebe ich ihn für diese That.

Mufti: Du wirst also die Sonne nicht mehr, sondern statt ihrer den Mahomet lieben.

Kasmir: Nein! ich liebe ja den Mahomet nur darum, daß er mich zu der Sonne geführt hat.

Der Mufti sahe wohl ein bey dieser Antwort, daß der große Gegenstand von der Liebe des Kasmirs die Sonne wäre; er hörte also

auch auf bey ihm vom Mahomet zu reden, sondern fieng an ihm den allmächtigen Erschaffer der Welt nach dem Alcoran zu erklären.

[41] Mufti: Wenn du die Sonne liebest, so mußst du denjenigen noch mehr lieben, der die Sonne gemacht hat.

Kasmir: Wer ist dann derjenige Mensch?

Mufti: Gott, der Vater der Welt.

Kasmir: Wo ist er?

Mufti: Im Himmel.

Kasmir: Wie sieht man ihn dann?

Mufti: Du kannst ihn überall sehen in einem jeden erschaffenen Dinge.

Kasmir: Zeigen sie mir ihn in ihrem Barte!

Der Mufti schmutzte bey dieser kindischen Antwort.

Mufti: Er ist nicht hier in seiner Person, sondern nur in seiner Allmacht in so weit, daß alles durch ihn ist gemacht worden, und alles in seiner Kraft nur bestehen kann.

Kasmir: Kann er ohne sich selbst auch wo seyn?

Mufti: Nein! er ist aber auf zweyerley Art [42] gegenwärtig: in seiner Allmacht, und in seiner Person.

Kasmir: Ja, so vielleicht wie die Sonne? sie ist auf dem Himmel in ihrer Person; ihre Strahlen aber sind hier überall gegenwärtig. Das ist ja die Donne, von dem sie reden. O! wir haben alle die nämliche Mutter!

Hier sahe der Mufti, daß er mit dem Knabe nicht auskommen kann; ließ ihn hinaustragen, und foderte seinen Vater. Podocz erschiene vor seiner, und hörte seine ernsthafte Stimme still an.

Mufti: Was hast du für eine bewegende Ursach, den großen Mahomet nicht für einen wahren Propheten Gottes zu erkennen?

Podocz: Weil ich keinen Beweis davon in meiner Seele spüre.

Mufti: Ist es dir kein Beweis, wenn Constantinopel, und ihr mächtiges Reich dir es sagen?

[43] Podocz: Ist denn Constantinopel, und ihr Reich die ganze Welt? oder denken die Sterblichen vom Mahomet überall so, wie in Constantinopel? Ich bin in der Welt alt geworden, und wußte von euch nichts; meine Landesleute desgleichen. Mit diesem will ich nur

sagen, daß die Wahrheit nicht in der Menge der Stimmen, sondern in ihren eigenen Gründen erkannt werden muß.

Mufti: Alles ist falsch in der übrigen Welt, wo man den Mahomet nicht für einen wahren Propheten Gottes erkennt.

Podocz: Gebet mir den Beweis davon also anstatt des großen Prophetens, denn er ist tod, und wird aus der Sarge seine Lehre hart vertheidigen können.

Mufti: Habt ihr von seinen Wunderwerken nie etwas gehört, oder gelesen?

Podocz: Was heißen dann die Wunderwerke?

Mufti: Sachen, welche durch eine göttliche Macht übernatürlich geschehen müssen.

[44] Podocz: Zeiget mir etwas Uebernatürliches!

Mufti: Hättest du zu Zeiten Mahomets gelebt, du hättest seine Wunderwerke mit deinen Augen sehen können.

Podocz: Mein Unglück ist also, daß ich zu seiner Zeit nicht gelebt habe.

Mufti: Nein, du sollst dich darum nicht unglücklich nennen; du kannst durch uns alles sehen, und erlernen, was er gethan.

Podocz: Ich werde von euch nichts erlernen in diesem Punct. Mahomet war ein Mensch, ist gestorben, und nimmermehr auf die Welt gekommen; wenn er ein Gesandter Gottes war, wie hat euer mächtiger Gott zugeben können, daß sein Gesandter nach seiner vollendetén Gesandtschaft nicht wiederum zu ihm in den Himmel kommen dürfe, sondern ewig in der Sarge hier auf der Erden bleibe? Wenn er nicht wiederum zu demjenigen zurückgegangen ist, von [45] welchem er gesagt hat, geschickt geworden zu seyn, so war er kein Gesandter Gottes, sondern ein falscher Prophet, der euch betrogen hat.

Mufti: Hältest du dann den großen Mahomet für einen Betrüger?

Podocz: Nach Gestalt der Sachen.

Nach dieser Antwort wurde der ganze Rath rasend; sie ließen den Podocz hinausführen, und machten die Berathschlagung über seine Strafe, wie solche auf das empfindlichste für ihn ausgeübet werden könne.

Als Podocz hinausgeht, findet seinen Knaben unter den übrigen Amerikanern, die mit ihm spielten, und sich über seine Vernunft, Art, Schönheit verwunderten. Podocz fragte seinen Kasmir, der ihm die Hände küßete, und mit einer entzückenden Freude empfing: ob er nicht gesagt hätte, daß er die Sonne nicht liebet? Nein, mein Vater! antwortete Kasmir: ich habe nicht gesagt, daß ich die Sonne nicht liebe; ich ha[46]be gesagt im Gegentheile, daß ich sie liebe. Die Seele des Podocz war bey dieser Antwort erfüllet von Freuden; diese Freude wurde aber bald von Qualen unterbrochen, denn das Urtheil des muftischen Raths wurde so gesprochen, daß Podocz seinem Knabe Kasmir 30. Streiche geben solle, indem sie alle beyde Beschimpfer des großen Prophetens sind.

Keine Straffe kann so groß seyn, als diejenige, welche wider die Instincten der Natur gegeben wird.

Der kleine Kasmir wird gebunden auf die Erde hingeworfen; seinem Vater aber wird die türkische Peitsche in die Hand gegeben, daß er ihn peitschen soll; er that es aber nicht, und entschloß sich lieber zu sterben, als diese entsetzliche Pflicht zu verrichten. Da fangen die Sklaven an, aus dem Befehl des Mufti, den Podocz ohne Barmherzigkeit zu schlagen; sein Knab bittet ihn von der Erde, weinend daß er ihn nur schlagen sollte.

[47] Ein Sklav schlägt den weinenden Knab auf das Gesicht, und verwundete ihn. Podocz konnte sich nicht enthalten, sondern schlug diesen Elenden zu Boden.

Die Amerikaner, welche schon die mahometanische Lehre lang bekennteten, wurden bey dieser traurigen Scene in ihrem Herze alle entrüstet; die Stimme der Natur rief sie zur Hilfe; sie empörten sich wider den Mahomet, und wurden auf der Stelle wiederum Amerikaner in ihrem Glauben; sie brachten die türkische Sklaven, die Muftien, die sie fanden, alle um; befreyeten den Podocz sammt seinem Knabe, und lieffen weg.

Man kann in dieser traurigen Geschichte sehen, wie die beleidigte Natur sich rächen kann, wenn jemand ihre Rechte beschimpfet.

Podocz flohe nach diesem in Turkey von einem Orte zum andern. Es gieng aber zu der Zeit ein Diener Roms in der Turkey herum, um

Sklaven zu erlösen; er war lang gekleidet, und trug ein Kreuz an der Brust. Po[48]docz kam mit ihm von ohngefähr zusammen, erfährt von ihm, daß er nicht in Turkey gebohren wäre; bittet ihn gleich, daß er ihn unter seine erlöbte Sklaven zählen möchte, nachdem er ihm seine Geschichte in Thränen erzählte. Der gute Diener Roms wurde gerührt, nahm ihn auf mit seinem Knabe, und erwies ihm so viel Güte, Freundschaft, als wenn er sein Vater gewesen wäre.

Der kleine Kasmir, gerührt durch die Wohlthaten dieses Mannes, sagt seinem Vater: Mein Vater! dieser Mensch hat einen guten Propheten, denn er ist menschlich, gütig, tugendhaft, mitleidig, wohlthätig. Nehmen wir seinen Propheten an! Podocz gehorchte dem Kasmir, weil er ihm in seiner Erfahrung selbst Recht geben mußte, und wurde ein Christ.

AZ AMERIKAI PODOCZ ÉS KAZIMIR KERESZTYÉN VALLÁSRA VALÓ MEGTÉRÉSE

Fordította
Kazinczy Ferenc

ELŐSZÓ*

[3] Nem a mi korunkban kezdték a gondolkodó lelkek mély alázattal szemlélni és bámulni a világ magasztos tárgyait; nem ebben a században fordul elő első ízben, hogy megfelelően nevelt és iskolázott lelkek megörökítik az utókor számára jótevőjük iránt érzett hálájukat: az ég mindig jószágos volt, és a természet sose szűnt meg hálás és nemes teremtményeket hordozni ölében.

[4] Tárgyam, melynek jótéteményei állandó táplálékomul szolgálnak, nagy; következőképp a hála, amelyet érzek, olyan tulajdonság bennem, amelyet sem elfelejteni, sem elveszíteni nem tudnék, anélkül, hogy az emberiség el ne torzulna bennem.

Bécs, a világnak eme harmadik királynője, az én jótevőm; a porból emelt fel karjaiba, hogy megmutassa a teremtés csodáit, saját nagyságát és létem rendeltetését. Ideje, hogy megmozduljak, hogy éreztessen velem, a tápláló természet gondoskodása ölében nem fojtott meg.

A hűséges gyermek születésekor elhagyja anyja övét, megpillantja a fényt, elkezd érezni magában az életet, létrejöttére gondol, és ezektől a dolgoktól megindulva, any[5]ja után fut, hogy lábainál kimutassa háláját az életért. Így kell nekem is e bölcs, hatalmas és felséges anya után futnom, miután szemügyre vettem a dolgokat, amelyeket szemem elé állított.

Bécs, a földnek eme régi koronája, olyan gyakran fogadja gyermekei háláját, hogy azok, akiknek nincsen magasztos és átható hangjuk, áldozati ajándékaikkal nem juthatnak el lábaihoz. Ebben a sorsban osztozom én is, és ehhez kell tartanom magam. Csak azokhoz szólok, akik, mint én, e város nagyságát csak távolról szemlélik, de mégis törvényei alá tartoznak, ott, ahol oly sok nemzet sorsa dől el.

* Az Előszót R. Szilágyi Éva fordította.

Elsőszülött gyermekeinek, akik halhatatlan dicsőségének miniszterei és nagyságának örök pil[6]lérei, szellemük csendes szemlélődésében sokat kell fáradsniok ahhoz, hogy Isten és a természet akarata szerint, magas hatalmuknál fogva igazságos törvényeket adhassanak a népeknek. A trónnak eme hatalmas gyermekei, akik a kormányzat evezőjénél állnak, az állambölcsesség mérhetetlen szakadékába ereszkednek le, s akiket különféle szokások, törvények, véletlenek, szenvedélyek dobálnak összevissza, a világnak csendes és nyugodt arcot mutatnak; így akarja ezt az uralkodó politika titkos rendje, amely csak akkor mutatkozik meg, amikor már összekapcsolódott a nemzetek sorsával; így illesztik össze a miniszterek ebben a pompás városban a kormányzás nagy éltető ütőerét, amelyen népek és államok élete áramlik át. A trónon kinyílik ez arany folyamnak tiszta és soha el nem apadó forrása, a szív, [7] amely kellemes partjait, a világot és számtalan növényét még soha nem árasztotta el annyi dicsőséggel, fénnel, méltósággal, hatalommal és jótéteménnyel, mint az elmúlt 30 évben.

Ebben az időben egy új élet ereje eltűnésre készítette az idős kor gyengeségeit. Egyre nagyobb buzgalommal dolgoznak a lelkek a közjó érdekében; a gondolkodó szellemek egyre mélyebben és egyre nagyobb mértékben alakítják ki vallásból és emberiségből az erkölcsök ésszerű törvényeit; az elmúlt évszázadok sötét előítéletei semmivé válnak, nagyság, fény, pompa, dicsőség ékesíti a várost, amely magára vonja a világ pillantásait és aranykorában ragyog szemünk előtt; művészet, tudomány ifjú erejük teljében állnak itt, az erős és egészséges élet ingereit rejtik magukban; a nemesség, korának nagylelkű, büszke méltósága [8] csúcsán, a századok dicső krónikáiban számba veszi ősei nagy tetteit. E nagy emberek viselkedésén az látszik, hogy megvetik a világot, amely nagyságuknak, pompájuknak és tapasztalataiknak már nem tud ismeretlen szórakozást és csodát mutatni. A rajtuk a legmagasabb erények által uralkodó legmagasabb felség sugárzásától eltelve és felruházva, szívükben emberi érzést táplálnak, s ezáltal a legmagasabb uralkodói hatalom méltó gyermekeinek bizonyulnak, ilyenek az igazi főnemesség törvényei, amelyek csakis nagylelkűségből, emberi érzésből és következetességből táplálkozhatnak; ilyeneknek láttam őket Bécsben, és így ébredt bennem örök tisztelet irántuk.

Az előkelő születésű ember semmiféle más erény révén nem képes annyi dicsőséget szerezni magának, mint azáltal, hogy nagy[9]lelkűségből az emberiségnévben leereszkedik a kicsikhez, akik őt felemelhetik. Nincs a természetben semmi oly vidám, oly édes, oly vigasztaló, oly magasztos, oly méltóságteljes, oly bájos és oly kellemes, mint a szeretet, mely sehogyan másképp nem nyerhető el, mint saját maga által. Ahhoz, hogy szeressenek,

előbb nekünk kell szeretni; ezért aztán örökre barbár marad az, aki megveti vagy üldözi azokat, akiket a vak sors neki alárendelt. A nagylelkűek szidalmazni, az igazak és ártatlanok, akiket megsértett, átkozni fogják, s a világban nem ember, hanem szörnyeteg lesz a neve; ez a jutalma a mértéktelen gőgnek, amelyet csupán az alantas és váratlanul boldoggá tett paraszti lét tud elviselni! A mi városunk nagyjai ebbe a hibába sohasem esnek, ők azokat, akik [10] mély alázattal és tisztelettel, gorombaság és szemtelenség nélkül fordulnak a kegyeikhez, nagylelkűen és jóságosan védelmezik; tudják ugyanis, hogy a gőg gyűlöletes gyengeség, a kegyelem viszont, mint isteni tulajdonság az ég sajátja; akik tehát közelednek ehhez a nagy igazságosságához, Istenhez közelednek.

Így beszél egészen halkán az én hűségem és hálám: mert tudom, hogy ez a nagy világ nagy és magasztos hangot követel, Isten azonban a természetben a gyermekeknek is megengedte, hogy szóljanak.

Az a beszéd, amely bár halk, de sokszor jobban hozzátartozik az ártatlan természethez, mint a legerősebb hang, képes arra is, hogy a nagyok bölcsességét, igazságosságát, erényét gyönyörködtesse. Ha tehát írásomban nem beszélhetek a nagyok [11] hangján, remélem legalább olyan a hangom, mint a gyermekeké a tudományban; és boldog leszek, ha e város nagyjait úgy tudom szórakoztatni, akár egy gyermek.

Olyan igazságok, amelyek lelkünkéből, szívünk érzésén át folynak a tollunkba, kétségtelenül édesek és kellemesek; és ki más tanított bennünket erre az isteni művészetre, mint az ég és a jótékony természet ajándékai? Ha ez igaz, hogyan állíthatnók, hogy a kicsik nem részesülnek éppúgy az ég és a természet gondoskodásában, mint a világ legnagyobb lángelméi? Ezek azok az okok, amelyek igazolásomra szolgálnak ebben az írásban, amelyben olvasóm nagylelkű tetszését inkább jószándékom, mint szellemem erejének bizonyosága által remélhetem megszerezni.

*

A' világ új részéhez, Amerikához tartozó szigetek között vala egy, mellynek lakosai, kipallérozott erkölcsök, és tudomány nélkül, csupán csak a' természet igazgatása szerént éltenek. Nappal az nehéz munka által szerzendő élelmek keresése tartoztatá őket a' tiszta ég alatt: és az okozá, hogy veréjtékekkel nedvesítenék-meg azt a' földet, melly nékiek adó helyet adta a' magán termett gyümölcsöt. Étszakára pedig magokat kis kunyhókban vonták meg: mert még ők a' felhők felé nem emeltek, 's nem építettek kőből

hegyeket, oly szándékkal, hogy a levegő-égben lakhassanak. Nyugodalomban éltek az egybe szedegettetett gyümölcsök közt, és ugyan azon a földön fekütnének, mely őket az ő termékenységével táplálta.

Az ő Vallásokban nem esmérték semmi Isteni jelentés csudáját; hanem mi légyen az Isten akarata csupán csak a józan okosságból az érzékenységek által tapogatták-ki; és mind azt Isteni és jó dolognak tartották vala, mivel életek veszedelme nélkül engedte őket élni a természet. Hogy pedig emberi méltóságokat el-ne veszítsék, némely gondolatokat megtartottanak, mellyeket szüleiktől vettek és új találmányok által neveltenek.

Ezen gondolatok által a felől győzetettek-meg, hogy a világ, mellyben ők laknak, nem övék, hanem egy legfőbbjé. Ezen legfőbb jónak jó tételit tapasztolták, és azért örömet háládatosak kívántak volna lenni; de azt fel-nem találhatták.

Ugyan azon nyughatatlanságból öszve hívták egyszer az öregeket, hogy ebben az hasznos tanácskozásban meg-egyezhetnének, hogy tudniillik, hol lakozzék az a főjő, mely meg-engedi, hogy életeket oly sok haszonnal folytathassák. Minden Elementumot vóltáképpen meg-vi'sgáltak, de mivel azt a főjót igen tisztának gondoltak lenni, ellenben pedig, mind a levegő égben, mind a tűzben, mind a vízben, mind pedig a földben sok tisztátalanságokat találtak: abban egyeztek-meg, hogy a fő jó ezek közzül egyikben se lakozhatik, mert annak fényesnek és tisztának kell lenni.

Ez a tanácskozások az öregeknek egész étszaka tartott; az alatt pedig a nap folytatni szokott utazását a világnak leg-meszszebb hatáiraiban elkezdette, és vereses sugáiraival az eget festegette, mellyel is az ott álomba merült Természetnek a maga felköltét jelentette, éltető világosságát minden felé ki terjesztette, és a világnak új életet adott.

Az öreg Amerikabéliek, mivel elfáradtak testekben és elméjekben, egész éjjel keresvén a legfőbb jót, el-hagyták kunyhójokat, mellyben akkor vóltanak, s abból ki bútak, hogy az eget és földet jó reggel meg-szemléljék; a nap felé fordultak, hogy azt pompájában meg szemlélhessék, és mennyire nem tudálkoztak midőn a napot épen más formájúnak látták; soha se vólt még olyan formában, sokféle cifrákkal körül fogatván. Jóbb oldalán az tündöklő sugárok között meg szemlélték az Amerikabéliek egy figurát, mely hasonlatos vólt az éppen akkor világra jött gyermekhez, egyik kezében égő fáklya tartatott, és fellyebb emelkedvén a nap, a gyermek is nevedett, kezébe lévő fáklyájával együtt; bal kéz felé vólt a nap, sok-féle jármoktól köröskörül lévén kerítve, mellyek közt vas, ezüst, arany és fa jármok láttatának.

A' gyermek már ifjúvá lett; ez a' fiú bal szemével szünetlen a' sokféle jármokra néze, mellyek a' nap körül vóltanak, jobb szemével pedig kezében levő fáklyáját szemléltette. Bal szemében könyv, baj, gond, és nyomorúság látszatott. Jobb szeméből pedig mosolygó öröm, vigasztalás, és éltető reménység tündökle-ki. Ez 8. óra tájban esett, midőn már ifjú vólt. 9. órakor legénnyé, 12. órakor pedig férfivá változa; dél után mindég öregebb lett. És a' napnak le-szállásával, öregsége, 's bajos vensége miatt, úgy látszott, mintha maga haldokló fáklyája pedig aluvó félben lett vólna.

Az arány jármon láttak az Amerikanusok¹ koronát, és királyi pálczát, az ezüstön valami olyast, mint a' toll: a' több hátra lévőkön sokféle szerzőmokat, a' vas jármon pedig fegyver formákat.

Az Amerikabéliek, kik a' napot olly állapotban reggeltől fogva estveig nézték, nem tudtak ki-gázolni azon való tanakodásokból, hogy ugyan mit jelentene mind ez.

A' legöregebb pedig közzülök egy keveset gondolkozván, a' többit öszvehivja, 's következendőképpen szól hozzájuk: „Nézzétek, édes Barátim, láttátok az égen levő napot, ő a' Világ Anyja, és a' melly a' Világot, mint saját gyermekét táplálja. Az ifju a' nappal. Ez először gyermek vólt, azután fiú, továbbá legény, majd férfi, annakutánna ősz ember, ki-is a' nap lemenetelével meghólt. Az ő szülő anyja a' nap, ötet minden reggel ujjonnan hozza a' világra, ő felnő és az anyja szeme előtt meg-is hal. Az a' fáklya, mellyet kezében tart, az ember élete, és a' mellyet e' világnak mutat, hogy az születésével kezdődik, halálával pedig elaluszik. Jobb szemével mindég mosolyog a'nap, mivel az ő lobogó fáklyáján szemléli az élet kezdetét. Bal szemével pedig könyvet hullat, és azzal az emberi életnek sok nyomorúságait nezegeti, mellyet szülésével hoz e' világra. Ez a' nap okozza tehát a' világ életét, örömet, baját, nyomorúságát, gondját es halálát.”

A' több Amerikanusok helyben hagyják az öreg szavát, melly után mindjárt azt végezik, hogy a' nap a' világ szülő anyja, és azt a' leg főbb jót ő benne kezdették imádni, melly magát az égen minden tisztátalanság nélkül szünetlen ragyogónak, és jól tévőnek mutatja. Ezek annakutána nem esmérhettek más Istent, hanem csak a' napot.

Egynehány száz esztendőekkel annakutána az Europabéliek reá találtak arra a' szigetre, útat csináltak a' tengeren, és így történe-meg, hogy egy Amerikanus gyermekei közzül egygyel az Ásiai partra kivettettetett: éppen oda, a' hol Mahomed mindennek törvényt szab.

¹ Amerikanusos [sh.]

Podocz (e' vala neve az Amerikánusnak) az ő kis fiával Kazimirral széllyel hordoztatik.

Podocz fiával minden reggel kimentt, magános helyett kereset, a' felkelő nap felé fordúlt, és azt az ő kis Kazimirjával imáda.

Öszve-gyűltenek egyszer jó reggel a' Törökök szerencsés és hoszszu életeknek oltalmazásáért egy bizonyos helyre, hogy ott buzgo kiáltásokat véghez vihessék, melyet-is szokások szerént nagy és harsogó szóval bocsátot-tak az ég felé. El-végezván buzgó ahítatosságokat, a' zöld füvel el-borítottot völgyen egy árnyékot tartó fa alatt láttanak egy férfit, és egy fiút, kik magokat artzal vetették a' földre, és mély alázatosságban szent buzgósággal a' feljövő napnak áldoztanak. Minden Vallásban meg van az a' tulajdonság, hogy az egész világot kívánná a' maga Törvénye alatt tartani, és ugyen e' volt a' Törökökben, kik az idegenhez mentenek, a' ki az Isten helyet csak a' napot imádná.

Az Amerikánushoz mennek, köszönnék néki, kérdik, mit csinál, és ki légyen. Én Amerikából-való vagyok felele Podocz, és el tévedt hajóimmal jöttem hozzátok, egy a' ti nemzetetek közzül engemet és fiamat örökös szolgáljává tett, én néki dolgozom, ő pedig kenyeret ad nékem. De micsoda Istened vagyon néked? Az Amerikánus halván ezt a' kérdést, csudálkozni kezdett, nem hihetvén azt el, hogy olly nemzet volna, a' melly imádni nem akarná a' napot; Én a' napot imádom, felele nekiek, e' világ annyát, és nem kételkedem, hogy ti-is azt cselekeszitek. Nem; mondának a' Törökök, semmiképpen nem. Itt más Isten van, a' ki a' napon-is uralkodik, s' azt imádjuk mi. De szemléljétek-meg a' napot, monda nekiek az Amerikánus; 's lássátok-meg, milyen ragyogással terjeszti-ki minden teremtett dólgoakra a' maga fiait, a' fényes sugárokat.

A' nagy kösziklák a' hegyeken, a' mellyek az ő magas homlokokat a' felhőkig emelik, magokat pillogó, mind azonáltal csendes felségben, mutatják: a' mezők vidámságban vagynak: a' napnak éltető sugárai azoknak virágai közzé sikamlanak, kiket gyengén csokolnak, és az reggeli harmatot, mellyek a' ró'sa fa levelén, mint a' gyöngyök fénylenek, annak gyökerére le-gördítik, hogy a' föld plántájának mindég újabb eledelt adjanak. Nézzétek a híves, és csendes szellőket, millyetén gyenge ölelkezésekkel köszönnék az erdőnek, és a' virágoknak. Az éneklő pacsirták a' nap felé repdesnek a' levegő-égben, s' annak nagyságos el jövetelén örömeiket mutatják. Nézzétek, hogy bőgnék a' csordák; a' meszsze lévő hegyek vissza-szóznak, és zengnek az ő kiáltások miatt: Micsoda lármát visznek véghez a' meg frissült zöld füven, mellyel éhségeket csilapítják. A' pásztorok köröskörül éneklük nótájokat. Az egész Természet meg frissült. Ugyan valjátok-meg, hogy ezeket

nem a' jó napnak éltető sugárai okozák-é? hogy élne ezzel az örömmel, és megfrissüléssel a' világ, ha a' nap nem közelgetne mi hozzánk. Ezen szók után ismét a' földre borúla Podocz, és imádá a' napot.

A' Törökök, kik ötet ezen buzgóságában nem akadályoztatták-meg, csudálkozással nézzenek reá. Végtére pedig így szollának hozzá: Jöszte mi velünk, mi tégedet ujjabb és jobb világosságra vezetünk. Podocz nem álhathott ellent a' Törököknek, mert látta, hogy lehetetlen volna néki, akkori állapotjában ellent állani; velek el ment, és úgy vélekedett, hogy ő rajta minden Töröknek szabad hatalma volna. A' Törökök véle Konstántzinapoly felé vették útjokat, nem lévén az a' város tőlök meszsze: 's ekképpen kellett egy Amerikánusnak Europa felé jöni, hogy ott új erkölcsöt, 's új Vallást tanúljon. Szerencsés érkezések után legelsőben-is szemébe ötlött az Amerikánusnak a' Török Császár palotája,* meg kérdezi úti Társáitól, micsoda nagy épület légyen ez, melly a' levegő égben olly magasra és szélesre építettett. Az egy palota, felelének néki a' Törökök, a' mellyben a' Császár feleségei vagynak. Hát egynehány felesége van? Egynehány száz van. Ezen a feleleten igen nagyon kezdett csudálkozni, mert ott a' hol ő született, a' nap egy férfinak csak egy feleséget engedett. Podocz sokat gondolkozott ezen, és olly ítéletet tett a' Török asszonyokról, mint a halakról, a' kik a' magok nemek terjesztésében a' Természet Törvényét minden továbbavaló gondolkozások nélkül követik. Ellenben a' férfiak fellyől ellenkezőképpen ítél. De midőn tudára adódott, hogy a' Természet ezen dologban Konstántzinápolyban a' férfiak és asszonyok közt semmi különbséget nem tészén, még mélyebb gondolkozásban merült, és okát nem tudta találni, miért fénylik ollyan férfinak a' jól tévő nap, a' ki csupán csak az ő barmot illető kívánságának áldozatjául olly sok és Nemes teremteket a' leg szomorúbb fogságban tart. Végtére így szollot' a' Törökökhöz: Ti igen kevésre becsüliték feleségeiteket, mi ellenben nagyra becsüljük, mivel kedvünk töltését ő nálok keresük.

Podocz ujjobban így szólla: Hát bétölthetitek-e ti nékiek azt a' kedvet, mellyet ti ő tőlök kívántok? Igen-is, felelnek a' Törökök. Hát egy Török Császár két száz Asszonyoknak kedvét töltheti-e'? Kérde Podocz. O édes Törökeim! ti nem vagytok okosok, mivel azokat, a' kikben kedveteket állítjátok, fogságban tartjátok.

Az emberi természet mindig nagy vágyodással van arra, a' mit elérni kíván. Mert mind az, a' melly uralkodó hatalom által bekóban vettetett, és továbbá semmi szabadságot nem szerethet, se nem érhet, hanem mindent szomorú

* Az az Palota Szerajlenak neveztetik. [Kazinczy jegyzete.]

kénszerítés által cselekszik, virtussal ékes elméket nem gyönyörködtethet. Az, a' ki mindent csak a' maga hatalma által viszen véghez, csupán csak azon hatalom által imádtatik: fene kívánságai bálványai lésznek az ő hatalmának: és higvétek-el, hogy a' Fő Császártok abban a' palotában, a' mely nyájaskodásokat véssen, nem az ő szerelmeseinek gyenge indulatjának, sem nem a' természetnek, hanem a' maga gyűlölséges hatalmának tulajdoníthatja. A' szomorú kénszerítés által lehetetlen tápláltatni egy valóságos nemes leleknek. Oszoljatok-el Valástokkal és törvényekkel, nincsen bennetek egy csep nemes indulat. De azon kívül elhiszitek e' azt, hogy az Aszszonyok vélek való társalkodás által nekünk nem szabhatnak jó törvényeket? Abban, a' ki az Aszszonyok igaz oskolájokról semmit sem tud, és semmit sem tapasztalt, hibás gondolatok és fene, nyers erkölcsök vannak; ha pedig természetire nézve szelid, tehát úgy belső tulajdonságai nem egyebek, hanem szolgálai félelem, oskolai tréfaság, és paraszt együgyűség. Az engedelmesség, magánosan értetvén, nyers, goromba, vad, ha az a' természet gyengeségétől az asszonyok által soha el-nem foglaltatik. Lássátok, illetének a' Remete emberi érzékenységek, a' hol az asszonymokkal-való társalkodás a' fene erkölcsöket az emberi gyenge érzékenységek által ki nem pallérozhatja. A' ti feleségeitek a' ti rabjaitok, de azért a' nyájas erkölcsök, az igaz gyönyörűség, szelidség, emberi könyörületesség, a' hódító Virtusok, ti nálatok rabságban lévő feleségeitekkel együtt nyomorognak. Azért fogadni-is mernék, hogy ti Törökök erkölcsökre nézve fenék, durvák gorombák, és kegyetlenek vagytok.

A' Törökök halván ezt a' beszédet, oly vélekedésben vóltak, hogy Podocz az eszét elvesztette, és meg örjült vólna, minckokáért néki semmit se feleltek, hanem hallgattak, míg nem házakhoz érének. Egy közzülök házat birt Konstantinápolyban, melyben mindnyájan megszállotanak, és Podocznak azonnal mutogatni kezdték, hogy ő hamis és tévelygő Vallásban légyen. Podocz okokat kívánt, hogy az igazságnak világosságára juthasson.

A' Mahumedanusoknak hitek ágazátjok az, hogy semmit se olvassanak, se ne tanuljanak. A' bálványozó és babonás Vallás többnyire csupán csak a' tudatlanok közt maradhat-meg. Annakokáért, hogy a' tovább-is megmarad-hasson, mindég azzal az vigyázással és ravaszsággal élnek, hogy ő az ostobaságban-való megmaradásra némelly tudatlanoknak megtiltja a' Tudományok tanulását. Tudván azt, hogy a' tiszta Vallással, az erkölcsök Tudományával és a' Filozofiával meg nem egyezhet. Azon okból egettettem-meg Mahomed könyveket, és azoknak olvasását meg-tiltotta. Ez okozta azt, hogy ostobák és tudatlanok lévén a' Törökök az ő hitek ágazatiban, és a' világ

előtt esméretes Alkoránban,* az idegen Amerikánusnak, kinek megtérítésén igyekeztek, egyebet nem mondhattak, az egynehányszor félelemmel említett Mahoméddé néven kívül. De Mahoméddé Podoczban semmi belső megindulást nem okozott; kérdezte: Ki légyen az a' Mahoméddé? Ezt felelték: a' nagy Mahoméddé az Istennek Szent Prófétája: de még ebből Podocz semmit sem értett. Midőn a' Törökök említették a' nagy Mahoméddé nevét, és a' Podocz lelkéből semmi megindulás nem tetszett ki, tehát mintegy makacsként megvetették, a' ki csupán csak nyers nyakasságból minden okos fundamentomnak és igazságnak ellent állana.

A' Törökök azért el-fáradván, a' hit dolgában Podoczzal tett hartzban' a győzhetetlen Muftiért** küldöttek. A' Mufti jön, midőn pedig jön, Podocz felől tudósítást vett. Podocz csendes elmével látja a' Muftit békéjűn, kitől a' Mufti értelmes tekintettel, és szóval kerdi, ha ő-e' az az Amerikánus, a' ki előtt a' Mahoméddé tudománya még esméretlen?

Podocz: Igen is Uram, én vagyok, de nem tudom, kivel vagyon szerencsém beszélni.

Mufti: Én a' Mufti vagyok, a' Nagy Mahoméddé tanítványa, az ő Tudományának fülbe sűgője, a' Nagy Mahoméddé, az Isten hatalmas Prófétájáé.

Podocz: Hol van most az a' Nagy Próféta, hogy én őtet láthassam.

Mufti: Te őtet nem láthatod, de az ő koporsója előtt magadat a' porba vetheted.

Podocz: Hát az a' Nagy Próféta a koporsóban fekszik?

Mufti: Az ő teste igen-is, de lelke a' Paradicsomban vagyon.

Podocz: Minek-utánna meg-hólt, nem jött-e' el ti hozzátok, és óltától fogvást mindég a' koporsóban fekszik-é?

Mufti: Az óltától fogvást nem jött, mivel érdemetlenek vóltunk arra, de az ő Tudománya itt van, mellyel minket a' Paradicsomba vezérel.

Podocz: Ha ő meg-halván, hozzátok vissza nem jött, ne gondoljatok véle sokat, nem vólt ő az Isten követje, mert a' napnak fiai meg nem halnak, hanem örökké élnek. Hagyjátok-el a' Mahoméddét, akár ki lett légyen, mert már ő tinéktek nem használ.

Ezen szókra egészen kifakadt a' Mufti, és nagy dörögve így szólla: Hát Mahoméddét hazugnak tartod-é? 's meg paráncsolá, hogy mindjárt ezen Mahoméddé káromlóját fognák meg.

* Az Alkorán nevezetűn olly könyv értetetik, a' mellyben a' Törökök Hite ágazatai foglaltnak. [Kazinczy jegyzete.]

** A' törökök fő papjokat *Muftinak* szokták nevezni. [Kazinczy jegyzete.]

Látván a' kis Kazimir, hogy ő, és az ő Attja, a' Törököktől körül vétetnek, nagyon meg-szomorodék és így szólla: Atyám, ezek talám a' Mahoméd koporsójához akarnak vinni, oh ne mennjünk oda, nincsen ott világosság, nincsen ott a' nap sugára, nem melegít az bennünket, mint a' nap, az igen szomorú hely.

Podocz belsőképpen megilletődött, de semmit sem szóllott, hanem fiának meg paráncsolá, hogy halgasson. A' kis Kazimir igen szép és modos vala.

Podocz fiával együtt egy setét tömlőczbe vettetnek, de elébb meg kérdezi a' Muftitól, ha a' Mahoméd akaratjával esne-e' meg az ő tömlőczre-való hányatások. A' nagy Mahomed Szentsége (monda a' Mufti) paráncsolja az ő szolgája alázatos lelkének, hogy az ő Tudományának káromlóját büntesse-meg. Oh rosz Mahomed, mondá a' kis Kazimir, mi őtet nem láttuk, mi ő felőlle semmit se hallottunk, ő még-is büntet minket. Azért Podocz a' kis Kazimirral egy setét, magános tömlőczbe toszittatattak, holott szomoruan, és földre függesztett szemmel ültenek.

Körül vétetvén Kazimir a' setétségtől szomorúságában és félelmében könyveket kezdé húllatni. Oh melly nehéz nékem itt lenni, mondá az Attyának, itt ezen setét ejtzakán fog minket a' Mahomed sirja el-nyelni. Nem jönnek ide a' nap fiai, nem vigasztálnak azok itt minket. Az a' haragos Mufti vallyon miért rekesztetett ide bennünket, mit kíván mi tőlünk, cselekedjünk-meg azt, hogy ezen szomorú ejtzakából a' nap vig fiai közzé mehessünk.

Podocz: O édes Kazimirom! a' Mufti azt kívánja, hogy mi a' napot ne szeressük, és ne dicsérjük, hanem ő helyette, mindent Mahomednek köszönn-jünk.

Kazimir: De többet ád é nekünk Mahomed, mint a' nap, ha őtet fogjuk szeretni?

Podocz: Ő nekünk semmit sem adhat, mert ő a' koporsóban fekszik.

Kazimir: Minek szereti hát őtet a' Mufti, ha neki semmi jót nem adhat.

Podocz: Azért mert azt hiszi, fiam, hogy ő érette talám azt Mahomed véghez viszi, a' mit nekünk a' jól tévő nap maga tetszéséből kérésünk nélkül is ád.

Kazimir: A' Mufti nem szereti a' napot, holott mindent a' nap ád néki?

Podocz: Igen-is, fiam, a' nap annyi jót ád néki, mint nekünk.

Kazimir: A' nap igen jó, ő még azzal-is közli jó-téteményét, a' ki őtet nem szereti: de az a' haragos Mahomed még azt is meg-bünteti, a' ki ő ellene nem vét. A' napnak meg kellene azt a' Muftit büntetni, mivel az üldözi a' nap fiait.

Podocz: Nem lehet a' napot meg haragítani, édes fiam, ő mindég a' mi most, akármit csináljunk mi, és a' Mufti, akár köszönnjük, akár nem, a' nap még-is mindég eljő és elmégyen.

Kazimir: Hát vigasztal minket, ha roszzak vagyunk is?

Podocz: Igen-is, fiam, ha roszzak vagyunk-is.

Kazimir: Oh millyetén jó hát a' nap, nem lehet ő reá meg haragudni, mert ő mindég jó, mindég szeretni kell őtet.

Podocz: Úgy, de a' Mufti ezt kívánja, hogy ne szeressük.

Kazimir: Hogy csinálnánk azt, Attyám, ha a' nap jó.

Podocz: A' Mufti azt mondja, hogy Mahomed még jobb.

Kazimir: Az a' rosz Mahomed? a' ki azt parancsolta a' Muftinak, hogy minket ebbe a' setétségbe rekeszsen, nem jó ő, én bizony nem szeretem.

Midőn Podocz így beszélné a' fiával, egyszerre meg nyillik a' tömlöcz ajtaja, egy alsó Mufti hozzájok mégyen egy rabbal.* Kérdi: mit végeztek-el, és vallyon a' Mahoméd tudományának világosságát lelkekben érzik-é?

Kazimir: Hogy ne? hiszen itt se Mahomed, se tudomány, se világosság, hanem csak setét étszaka ván, hát a' Mahoméd világát setétben lehet látni, ő vétettett-el bennünket a' nap fiai között és ő vétettett ebbe a' setétségbe, hát szeressem én őtet, ha ő engem bánt, és semmi jót nem adhat.

Mufti: Kis fiú! monddjad, hogy Te a' Nagy Mahomédet szereted, és mindjárt ki viszen a' nap világra.

Kazimir: Igen-is fogom szeretni őtet, és meg köszönöm néki, ha a' nap fiai közzé viszen.

A' Mufti meg-illetődvén az emberi természet gyengesége által fene erkölcsében; meg parancsola az magával hozott rabnak, hogy őket vigye ki a tömlöczből. Meg-látván a' kis Kazimir a napot, örömebe ugrándozi kezdé, meg szemlelgette a' játszadó sugárokat, s' így szólla el-ragadtatván örömeben: Egésséggel légyetek ti kellemes fiai a' napnak; és meg-ölelni kezdi azt a világosságot, a' melly körülötte lebege. A' Mufti látta, hogy a' kis Kazimir Mahomedről egészen elfelejtkezett, Podocz maga-is örülvén lelkében, fiát öleibe vétén, szivesen csokolta. Miért csokol Atyám Uram engem, monda Kazimir, miért szeret engem most jobban mint másszor. Te szabadítottál-meg engemet, édes fiam, a' setétségből, és te vezettél-ki engem, a' nap fiaihoz, köszönöm ezen jó téteményedet. Kazimir meg illetődvén, akadózó sohajtasokkal így szoll: Oh édes Atyám! most életemnek felét oda adnám örömet Mahomedért, mivel ő volt az oka, hogy Kend engemet szeret.

Az alatt a' nagy Mufti házához érnek; midőn Podocz oda érkezik, véletlen egy sereg Amerikabéliekre, még pedig az ő hazafiaira talál, kik már Török ruhában voltak; öszve ölekeznek, és telyes örömeben egymást csokolgatják. A' Török ruhában lévő Amerikánusok már a' Mahomed Tudományát

* Sklav. [Kazinczy jegyzete.]

bé vették. Már ott jelen voltak egynehány tanácsot tartó Muftik, kik a' Mahomed részére szándékoztak vonni Podoczot: A' nagy Mufti-is jelen vólt, és az ő alatta-valóknak előtte kellett folytatni a' dolgot. Előbb a' kis Kazimir hivatatik a' Tanács eleibe: az Attya pedig látván ezt, reszketett. Nem hitte azt el, hogy ő tévelygő vallásba vólna, és az okozá, hogy inkább akarta vólna, mindenét el-veszteni, mint sem az ő kedves Kazimirját Török vallásban látni.

Uralkodó és kegyetlen az a' helytelen gondolat, melyet az ember Anyja tejével szop-bé, semmi sem változtathatja, semmi sem oszlatathatja azt el, hanem csak a' léleknek az igazságra-való taníttatása; és ha az erővel kényszerítettik, tehát elképzelt boldogságáért, az igaz Isten ellen és az emberség ellen-is merészel fel-kelni. Tapasztalták ezt a' Muftik a' több Amerikabéliekben. Meg mondtuk felyebb már, hogy a' kis Kasimir a' Tanács eleibe hivatott, kiknek nagy ártatlanul eleikben állott. Egy a' Muftik közzül hozzá így szólla:

Mufti: Te meg-igérted, hogy a' nagy Mohamédet fogod² szeretni, ha a' nap fiai közzé viszen? meg tartod-é' fogadásodat?

Kazimir: Nem kellett volna néki, engem a' setétségbe vetni; de mivel igazságtalan haragja után könyörületes vólt, és engem a' setétségből ki eresztett, azért a' cselekedetért szeretem.

Mufti: Te azért a' napot ennek-utánna nem fogod szeretni, hanem ő helyette Mahomédet.

Kazimir: Semmiképpen nem. Hiszen én csak azért szeretem Mahomédet, hogy ő engemet a' nap világra bocsátott.

A' Mufti látta ezen felelettel, hogy Kazimir csupán csak a' napot szereti; azért-is meg szünt Mahomédról többet szóllani, hanem, az Alkorán szerént, az Istent, a' világ Teremtőjét kezdé magyarázni.

Mufti: Ha te a' napot szereted, tehát azt-is kell szeretned, a' ki a' napot teremtette.

Kazimir: Hát mellyik ember az?

Mufti: Az Isten, a' világ Attya.

Kazimir: Hol van az Isten?

Mufti: Az Égben.

Kazimir: Hát hogy lehet őtet látni?

Mufti: Láthatod őtet minden teremtett dolgokban.

Kazimir: Mutassa-meg hát a' szakálában.

A' Mufti ezen a' gyermeki feleleten el-mosolyoda.

² fog [sh.]

Mufti: Nincsen itt személyében, hanem csak hatalmasságában vagyon jelen annyira, a' mennyiben mindent teremtett, és minden csak az ő ereje által állhat-meg.

Kazimir: Hát magán kívül-is lehet ő?

Mufti: Nem lehet: de kétféleképpen van jelen: hatalma szerint, és személyében.

Kazimir: Igen: talám úgy mint a' nap, a' mely személyében az égen van, az ő sugárai pedig itt körös körül vagnak. Oh mi azt esmérjük mindnyájan Anyánknak.

Ekkor látván a' Mufti, hogy a' gyermekkel semmire se mehet, ki viteti a' Tanács elől, az Atyát pedig behívatta. Podocz a' Mufti elébe megyen, és az ő nagy hatalmas beszédét csendesen halgatja.

Mufti: Micsoda okod van néked arra, hogy a' nagy Mahomédet nem esmered az Isten igaz Prófétájának.

Podocz: Azért, mert annak semmi igaz okát nem tapasztalom.

Mufti: Hát nem bizonyosság az, ha néked az egész Konstantzinápoly, és az ő hatalmas országa azt mondják.

Podocz: Hát Konstantzinápoly, és Török Ország az egész világ, vagy az Emberek mindenütt úgy vélekednek Mahomed felől, mint Konstantzinápolyban? Én a' világon meg-öregedtem, még se tudtam felőletek semmit is; az én hazámiai épen annyit tudtak mint én. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy az igazság nem a' szóknak sokaságából, hanem az ő tulajdon fundamentomból esmértetik-meg.

Mufti: Mind hamis az másutt a' világon, a' hol Mahomédet nem esmerik Isten igaz Prófétájának.

Podocz: Bizonyicsa hát ezt meg Mahomed helyet, mert ő meg holt, és a' koporsóból nem fogja Tudományát óltalmazhatni.

Mufti: Nem hallottatok, vagy nem olvastatok valamit az ő csuda tételeiről?

Podocz: Mik a'csuda tételek?

Mufti: Olly dolgok, mellyek Isteni hatalom által a' természet felett vitetnek véghez.

Podocz: Mutasson hát valami természet felett való dolgot.

Mufti: Éltél volna a' Mahomed idejében, akkor szemciddel láhattad volna a' csudákat.

Podocz: Szerencsétlenségem hát, hogy az ő idejében nem éltem.

Mufti: Ne nevezd magadat azért szerencsétlennek; mi általunk mindent meg tanulhatz, és mind azt láthatod, a' mit ő cselekedett.

Podocz: Ezen dologban tőletek semmit se tanúlok. Mahomed ember vólt, meg holt, az óltától fogvást nem jött a' világra vissza, ha ő az Isten követje

vólt, hogy engedte azt meg a' ti hatalmas Istentek, hogy az ő követje, elvégezett követsége után, vissza nem ment az égben, hanem örökké itt maradjon a koporsóban. Ha ismét ahoz vissza nem ment, a' kitől mondotta magát elküldetettnek, tehát nem vólt ő az Isten követje, hanem csak hamis Próféta, a' ki titeket el-csábitott.

Mufti: Hát te a' nagy Mahomédet hitetőnek tartod?

Podocz: A' dolog környül-állásából annak tetszik.³

Ezen felelet után az egész Tanács mint egy meg-dühödött Podoczot ki vinni parancsolák,⁴ és az ő büntetése felől tanácskoztak, hogy kellene azt leg keményebben rajta véghez vinni.

Midőn Podocz ki-ment volna, az ő fiát a' több Amerikabéliek közt találja, kik vele játszottanak, és elméjén, modosságán és szép termetén csudálkoznak. Podocz kérdeze Kazimirt, ki néki kezét tsokolá, és ötet nagy örömmel látta vala, ha nem mondotta é'? hogy a' napot nem szereti. Nem mondtam, edes Atyám, felele Kazimir, én azt nem mondtam, hogy nem szeretném a' napot, sőt ellenben azt mondtam, hogy szeretem. A' Podocz szive meg tellyesedett örömmel, halván ezt a' feleletet; De az az öröm majd sirásra változa: mert a' Muftik azt végezték, hogy Podocz az ő fiára harminczat csapjon; mivel mind a' ketten káromlották a' nagy Prófétát.

Egy büntetés se esik olly nehezen, mint az, a' mellynek végben vitele a' természet ellen parancsoltatik.

A' kis Kazimjr meg kötöztetik, a' földre vettetik, az Atyának pedig a' Török korbács kezébe adatik, hogy azzal korbácsolná-meg a' fiát. De Podocz azt meg nem cselekedte, készebb lévén meg-halni, mint ezt az irtóztató kötelestéget véghez vinni. Akkor a' Török rabok a' Mufti parancsolatjából Podoczot csapdosni kezdték, minden könyörületesség nélkül, az ő fia pedig sirva kéré a' földről, hogy csak verje-meg.

Egy Török rab a' síro Kazimirt pofon vágja, és ábrázatját meg-sebesítette; Podocz meg nem tartóztathatta magát, hanem azt a' rabot azonnal földhöz vágta.

Az Amerikabéliek, kik a' Mahomed tudományára már régen állottanak, ezen a' szomorú történeten nagyon meg szomorodtanak. A természet szava segítségre hívá őket. Mahomed ellen támadtak, és azon helyen ismét az Amerikai hitre térnek. A' mennyi Muftit és rabokat csak meg kaphattak, azokat meg ölték, 's Podoczot, és fiát meg szabadítván, el szöktének.

Ezen esetből ki-tetszik, mennyire álhat boszszút a' meg sértetett természet, ha valaki annak jussát meg-sérti.

³ tannak etszik [sh.] ⁴ parancsoták [sh.]

Podocz annakutána Török Országban egy helyről más helyre szaladgált. Abban az időben pedig egy Római hiten lévő Szerzetes a' Keresztyény rabok meg váltások végett Török Országban múlatott. Ez hoszszú fejr ruhát, melyen pedig posztóból varrott keresztet hordott.* Podocz történetből ezzel öszve-akad, 's meg érti, hogy ez nem Török Orzági fi lett légyen, 's mindjárt kéri, hogy ötet a' megváltott rabok közzé számlálja; megbeszélvén elébb siránkozva a' maga történeteit. A' jó szerzetes meg illetődött ezen, 's gyermekével együtt magához vevé, és annyi jó téteményét 's barátságát mutatta hozzá, mint ha Attya lett volna.

A kis Kazimir meg illetődvén ezen férfi jó téteményén, így szólla az Attyához: Ennek a' férfinak jó Prófétája van, mert ő emberséges, jó könyörülő, és jól tévő, légyünk az ő Prófétájáé. Podocz Kazimirnak⁵ ebbéli tanácsára reá állott, mivel azt helyben kellett hagyni, és Keresztyénné léve.

* Ez a' Szerzetes a' Trinitariusok közzül való vólt, mivel ezeknek tisztak a' Keresztyén raboknak ki váltása. [Kazinczy jegyzete.]

⁵ Kizimir [sh.]

DIE GESCHÄFTE DER EINSAMKEIT

durch

Hrn. Georg von Bessenyei

Wien,

gedruckt bey Joseph Gerold, kaiserlichen
Reichshofbuchdruckern.

1777

[3] I. KAPITEL.

VON GOTT.

Unter allen Müßgeburthen, welche nur jemahls der menschliche Verstand in der ungeheuren Menge seiner Irrthümer auf die Welt bringen konnte, war derjenige Gedanke der schrecklichste, der die Frage aufwarff, ob ein Gott da sey; und fieng an die Existenz desselben zu läugnen. Nichts kann etwas erzeugen, oder hervorbringen, was der möglichen Kraft, und Eigenschaften seiner Natur entgegen streitet; alles dasjenige, was nur erzeiget wird, muß die Natur derjenigen Quelle durch seine Eigenschaften anzeigen, woraus es entsprang; jedes erschaffenes Ding überzeugt uns davon, daß eine Macht da ist, welche unendlich größer ist, als ihre Erschaffungen.

[4] Ein jedes vernünftiges Daseyn, welches schlechterdings solchen nothwendigen Gesätzen unterworfen ist, die über ihm herrschen, muß überzeugt werden, daß eine allerhöchste Macht über alle seine mögliche Kräfte gebiethe, von welcher seine Fähigkeiten beherrscht werden: Es sind Sachen da, die weder die Menschen noch die Thiere hervorbringen, oder zernichten können, es muß also eine Macht über uns da seyn, welche alles dieses würket, diese Macht nenne ich den allwissenden, und ewigen Verstand der ganzen Erschaffung, in den unvernünftigen Creaturen nenne ich es nur Ordnung, System, bey denen Vernünftigen aber ist est ein Verstand. Ich habe einen Verstand, oder eine denkende Seele, welche in diesem Augenblicke, als ich diese Zeilen abschreibe, ihre Betrachtungen in meine Feder hinein fließen läßt: er ist da, den ich fühle sein Daseyn, und sehe seine Wirkung? dieser Verstand muß eine Quelle haben, den wen in dem Mittel Punkte der Erschaffung, oder in ihren ganzen Umkreiße

vor dem Anfange der Welt kein allmächtiger Verstand da gewesen wäre, hätte mein Verstand durch einen Unverstand nicht hervorgebracht werden können, wie soll man es in dem System der Natur begreiflich machen, daß eine Sache eine andere Sache erzeugen könne, welche ihren Fähigkeiten, und Eigenschaften so entgegen gesetzt ist, als das Feuer dem Wasser. Wann wird ein Schooßhund einen Adler gebäh[5]ren. Wie sollte auch der Unverstand, oder eine Sache, welche nach ihrer Natur nicht die mindeste denkende Kraft in sich enthält, eine denkende Seele, oder ihr eigenes Contrarium selbst von sich selbst erzeugen; mein Verstand muß also einen Verstand zur Quelle haben. Ein jeder Mensch hat einen Verstand, und eine denkende Seele in sich, folglich ist ein allmächtiger Verstand da, der alle diese unzählige Menge der denkenden Seelen erzeugen, oder erschaffen kann. Dieser allmächtige Verstand ist Gott, mir kömmt also vor, daß diejenige Creaturen, welche denken, nach einer vollkommenen Ueberzeugung des Gewissens unmöglich die Existenz Gottes laugnen können. Diese Ausschweifung der Einbildungen sind mit dem Irrthümern derjenigen zu vergleichen, welche ihr eigenes Daseyn in Zweifel zogen, und darüber gestritten, ob sie wirklich da sind oder nicht.

II. KAPITEL.

VON DER BEWEGURSACHE DER ERSCHAFFUNG.

Vor dem Anfange der Welt stellen wir uns das allerhöchste Weesen vor mitten in der unbegreiflichen Ausdehnung des leeren Raumes. Was sage ich? es ware kein Raum, keine Ausdehnung noch, was ware also? ich weiß es nicht, [6] das einzige weiß ich, daß Gott, und seine allerhöchste, allervollkommenste Eigenschaften immer da waren, also war immer alles da, könntest du mir antworten, in Gott ja, aber in der Erschaffung nicht.

Vor dem Anfange der Welt stelle ich mir Gott nur in seinen vollkommnen Eigenschaften vor, wer kann noch darauf behaupten,

daß seine höchste Eigenschaften jemals in ihm ein Augenblick nur in der Ewigkeit da gewesen wären, ohne dem nothwendig gefasten Schluß gehabt zu haben, würken zu wollen. Gott fänget nichts an zu wissen, oder zu wollen, was er weiß, das hat er in Ewigkeit gewust, und was er that, hat er es auch vor aller Ewigkeit gewollt zu thun. Er hat die Welt erschaffen, folglich hat er in Ewigkeit dem Willen, und dem Schluß darzu gehabt, daß eine Welt da seye, sonst machete man in seiner Natur den Anfang von einer Existenz, welcher Anfang eine Ignoranz von etwas in ihm voraus setzen würde, welches nicht supponiret werden kann.

Was war aber bey ihm die Ursache eine Welt zu erschaffen, seine eigene Natur, denn da Gott noch nur allein da ware, was hätte ihm zu einer Arbeit bewegen können. Wenn wir zugeben müssen, daß Gott eine Allwissenheit, eine Allmacht in sich besitze, wie sollen wir uns die [7] Möglichkeit seines ewigen Daseyns ohne alle Wirkungen vorstellen. Gott nach seiner Natur ist eine ewige, und immer in dem vollkommensten Grad wirkende Natur, wann er aber kein Erschaffer, kein Beherrscher einer Welt seyn wollte, so müßte er ein unwirksames Daseyn besitzen, was eine Unmöglichkeit ist, folglich erhellet daraus, daß keine Existenz bestehen kann, ohne die Wirkungen ihrer Natur fortzusetzen; die mindeste Erschaffung in der Allmacht Gottes muß ihre Wirkung haben: Wie hätte also die Hauptquelle der ganzen Erschaffung ohne Wirkung existiren können.

Vor der Erschaffung aber könntest du mir antworten, ist Gott ohne Wirkung da gewesen, nein, er ware nie ohne Wirkung da, denn vor der Erschaffung ware sein Willen die Welt zu erschaffen, schon eine Wirkung seiner Natur und wann du mir nicht beweisen kannst, daß Gott in der Ewigkeit nur ein Augenblick ohne dem gefasten Schluß gehabt zu haben die Welt zu erschaffen wirklich da gewesen ware, so wirst du mir auch nicht behaupten können, daß die vollkommenste Eigenschaften Gottes je ohne Wirkung existiret hätten, und sagen kannst du mir auch nicht, in welchen Punckt der Ewigkeit Gott, die Erschaffung der Welt anfienge. Die Natur Gottes hat also gewürket von sich selbst, für ihre [8] Offenbahrung, zu eigenen Ruhm ihrer höchsten Eigenschaften.

Noten.

Es wird von vielen behauptet, daß Gott in seiner Allmacht in der Ewigkeit mit allen möglichen Eigenschaften da ware, die Welt erschaffen zu können, folglich diese Welt oder auch noch eine andere vielmahl grössere als diese, hat in der Allmacht Gottes, nur in Ansehung ihrer Möglichkeit bestanden, Gott aber sagen sie, hat da seyn können, ohne bestimmten Willen immer zu der Erschaffung seiner Welt gehabt zu haben.

Nun antworte ich darauf, Gott ist die Ewigkeit selbst, folglich muß er die Ewigkeit können umsehen; die Erschaffung der Welt geschahe in der Ewigkeit, Gott hat also in Ewigkeit gewust, daß darinnen eine Welt erschaffen wird; wenn er es gewust hat, was konnte diese Wissenschaft in seiner Natur verursachen? Die Erschaffung der Welt konnte nur von Gott herkommen, dieses setzt eine Würkung in Gott voraus, die Würkung erfordert eine bewegende Ursache, diese bewegende Ursache war nur der Willen Gottes; Also zu wissen in Ewigkeit daß die Welt erschaffen wird, heißt bey Gott so viel, als auch dem Willen von Ewigkeit darzu gehabt zu haben, denn weil ohne Willen Gottes die Erschaffung der Welt nie hätte geschehen können, so kann man die Allwissenheit Gottes hirinnen von seinen Willen nicht trennen, sonst müßten wir zugeben, daß Gott die Erschaffung der Welt vor gewis wuste, ohne den mindesten Willen [9] darzu in sich gehabt zu haben, was ein Absurdität wäre, oder müßten wir behaupten, daß er die Erschaffung der Welt nicht immer gewust hat, sondern erst in einer Zeit angefangen es zu wissen, welches auch nicht möglich ist.

Auß diesen Gründen ist zu ersehen, daß die Würkung der allerhöchsten Vollkommenheit immer eine derselben adherente, oder anhangende Eigenschaft ware: mann kann nicht bestimmen, auf was und wie viellerley Art es ist; Gott hätte können auch anderst wollen, oder erschaffen, als er in der Erschaffung der Welt gewollt hat, er hat aber zu seinen Ruhme so gewollt, wie er sich uns offenbahret hat, folglich dieses ist sein¹ Willen, und weil er das vollkommenste^{1a} Weesen ist, so hat er auch müssen auf die vollkommenste Art für seinen eigenen Ruhm würken, sonst müsten Graden in ihm entstehen, was seiner Natur nicht gemäß ist. Er hat das gethan, was sein höchster Ruhm, und die ewig freye Gesätze seiner Natur von ihm erfordert hatten. Wir sehen einen Theil seiner Werke, und das ganze bleibt uns unbegreiflich, wie sollen wir also bestimmen, in was für einem Grad und auf was für eine Art Gott alles in seiner Allmacht gewürket hat. Wir sind weit von ihm.

Nach diesen Gründen ist nicht zu behaupten, daß die Welt also ewig existirte, denn in der Möglichkeit zu existiren nur, oder würklich daseyn, ist ein grosser Unterschied; In der Allmacht Gottes sind jetzt andere mögliche Welten, ist also die Folge, daß dieselbe alle würklich da sind? Die erschaffende Macht, ist nicht immer ihre eigene Erschaffung.

¹ seiu [sh.]

^{1a} vollkommeste [sh.]

[10] III. KAPITEL.

BEGRIFF DES MENSCHLICHEN VERSTANDES VON GOTT, NACH SEINER ERSTEN OFFENBAHRUNG IN DER ERSCHAFFUNG DER WELT.

Die ganze Erschaffung ist ein unwidersprechlicher Beweiß davon in den Gränzen unserer Einbildungs-Kraft, daß dieselbe von einem Erschaffer herkömmt. Die Offenbahrung in der Erschaffung gehet also nur so weit, daß sie uns von dem wirklichen Daseyn Gottes überzeiget. Diesem in der blossen Erschaffung geoffenbahrten Gott geben wir die allerhöchste, allervollkommenste Eigenschaften, von welchen wir uns nur einige Begriffe machen können. Hier ist der deutlichste, und mögliche menschliche Begriff von dem Daseyn Gottes nach der blossen Natur.

IV. KAPITEL.

BEGRIFF DES MENSCHLICHEN VERSTANDES VON DEM WILLEN GOTTES IN ANSEHUNG UNSERER HANDLUNGEN NACH DEM BLOSSEN SYSTEM DER ERSCHAFFUNG.

Wann wir aus der geoffenbahrten Religion, oder aus der heiligen Schrift nicht wüsten, daß Gott die Natur der Menschen in einer Vollkommenheit erschuffe, was müsten wir von seinen al[11]-lerhöchsten Gefallen in Ansehung unserer Handlungen urtheilen?

Alle diejenige, welche den Fall des Adams nicht glauben, müssen behaupten, daß die Natur mit allen diesen Gesätzen von Gott erschaffen wurde, welche sie jetzt in sich hat. Jede Handlung, die nur in der Natur geschiehet, ist eine mögliche Sache. Was Gott in der Erschaffung für möglich gemacht hat, war seiner Natur nicht entgegen gesetzt: jede Möglichkeit in unseren Handlungen rührt von der Erlaubnüß Gottes her; was nun eine höhere Macht nach ihren eigenen freyen Rechten ihrer Erschaffungen zu thun zulasset, daß kann ihren Gefallen nicht entgegen streiten! willst du also kein Christ verbleiben, so kannst du dich über die traurige Geschichte der Natur nicht beklagen.

Gott hat nach der heiligen Schrift in der Natur der Menschen nur Gutes, und Vollkommenes erschaffen, wie geschahe es, daß die Unvollkommenheit, oder Verderbnüsse sich bey ihm hervorbrachte? Dieses ware nicht in dem ersten System der Erschaffung, wornach der Mensch vollkommen erschaffen wurde; Gott hat aber den Menschen einen Willen gegeben, und unterwarf diesen unschuldigen Willen seiner Freyheit, wornach er seine Handlungen ausübte; aus diesen freyen Willen kamme der Fall des Adams her. [12] Frage jetzt, ob eine Vollkommenheit in dem Menschen auch ohne Freyheit bestehen könnte? Gott hat müssen den Menschen so vollkommen machen, als es seine eigene Natur erforderte, und zuliesse. Die Freyheit machet einen grossen Theil der Vollkommenheit aus, folglich Gott, um den Menschen vollkommen zu machen, mußte ihm den freyen Willen erstatten; noch eines: Gott hat den Menschen zu seinen Ebenbild erschaffen, — Gott ist frey, also hat er eine Freyheit seines Ebenbilds geben müssen.

Diese Freyheit der menschlichen Vollkommenheit verwandelt sich bey dem Menschen durch ihm selbst in das Verderben. Die Vollkommenheit des Menschen ist also erschaffen worden mit der Möglichkeit sich verlihren zu können, diese Möglichkeit nennet sich Freyheit, die vornehmste Eigenschaft einer Vollkommenheit, diese Eigenschaft in Ansehung der blossen Vollkommenheit wurde von Gott nach seiner Natur bestimmt. In Ansehung ihres Gebrauches aber, das heisset ihres Verderbens, oder nicht Verderbens wurde sie dem Menschen völlig, und ganz übergeben, was hernach damit geschahe, wurde dem Menschen zugeschrieben. Die Verderbnüsse der in der Vollkommenheit erschaffenen menschlichen Natur kömmt dahero von dem freyen Willen des Menschen her. Dieser ist der Begriff nach der Religion von der Verderbnüsse der Natur.

[13] Was thut aber derjenige in dem System der Erschaffung, der Glauben will, daß die ganze Natur so aus der Hand Gottes kam, wie sie jezt ist? Er wird denken in seinen Irrthum, daß dahier alles auf eine gleiche Art gut, oder übel ist, die Güte, oder das Böse einer jeden Sache bestehet nur in dem Gebrauch derselben. Wie man etwas brauchet, so wird er den guten, oder schlimmen Genuß davon

haben, eine jede Sache enthaltet zwei einander entgegen gesetzte Wirkungen in sich, welche sich immer nach der Art ihres Gebrauches voneinander entscheiden. Der Mensch wird in einer temperirten Wärme empfangen, dadurch auch ernähret, gebe ihm aber zu viel Feuer, du bringst ihn um damit, und so gehet es in allen Sachen. Wenn du also ohne Religion dein eigenes Elend, Gück, oder Unglück in der blossen Natur betrachtest, so kommt heraus, daß entweder das System der Erschaffung, oder dein freyer Willen an allen Schuld ist. Wann du aber betrachtest, daß dein freyer Willen auch ein Theil des Systems der Natur ist, so ist es doch die Natur, welche alles bey dir machet. Nach diesem Schluß müstest du zugeben, entweder, daß kein Uebel in der blossen Natur da seyn kann, oder daß die Natur eine Verderbnüß in sich selbst enthaltet. Könnte wer barbarisch genug seyn, um zu behaupten, daß derjenige, der einen unschuldigen ermordet, wider die Natur selbst nicht gefehlet hätte? Hat derje[14]nige nach den Rechten der Natur gehandelt, der eine ganze Stadt anzündete, oder auf der Landstrassen Leuthe umbrachte, um dieselbe zu plündern? Diese Handlungen sind weit mehr empörend in unseren Gewissen, als wir Ursachen hätten Gründe anzuführen, um dieselbe in den Gesetzen der Natur selbst, als Verderbnüsse zu beweisen. Wenn also ein Heid von dem Fall Adams auch nichts weiß, das einzige muß er immer glauben, daß die Natur eine Verderbnüße unter ihren anderen Rechten enthaltet.

Das moralische System der Natur hat die Unschuld dem Laster, und die Gerechtigkeit der Ungerechtigkeit in sich, und von sich selbst da auch vorgezogen hier in der Welt, wo die christliche Religion unbekannt ist, folglich das ganze System der Natur saget dem Menschen in einem jeden Welttheile, unter einem jeden Himmelsstriche, daß Gott die Gerechtigkeit und Unschuld dem Laster, Betrug vorziehet, jene liebet, und diese verachtet. Aus dieser Quelle entsprang eben hernach die Tugend eines Titus, und Trajans mit mehreren solchen.

Wenn demnach die Gesetze der Natur selbst das Laster verabscheuen, so kann niemand die Verwegenheit haben, zu behaupten, daß die üble Handlungen eines Menschen selbst in der Natur nach

Gefallen Gottes ausgeübet werden könnten, [15] aus der Ursache bloß, weil er dieselbe zu möglichen Handlungen gemacht hat. Laster, Ungerechtigkeit in der Welt rühren von dem freyen Willen der Menschen her, denen Gott diesen freyen Willen geben wollte, um eine vollkommene Erschaffung zu machen. Das blossе Licht der Natur muß dem Menschen davon überzeugen, daß verderbte Naturellen in der Natur gebe, und daß Gott in Unschuld, Gerechtigkeit liebe. Die Pflicht des Menschen also, nach dem Gesätzen der guten Natur, auch ohne eine offenbahrte Religion ist, gerecht zu handeln, um nach dem Gefallen eines gerechten Gottes leben zu können. Das Laster kömmt von dem freyen Willen eines verdorbenen Menschen her, und keines weges von dem Willen Gottes, Gott muß also in der blossen Natur auch vor einen gerechten Gott erkennen werden, und sein Gefallen sind unschuldige, gerechte Handlungen.

Noten.

Wenn einer den Fall des Adams, seine Erschaffung in der Vollkommenheit läugnet, bey dem Menschen auch keinen freyen Willen zugiebt, auch nicht glaubet noch, daß in den freyen Handlungen der menschlichen Natur eine Verderbnüße da wäre, wo wird er die Quelle des Lasters finden? oder könnte er sich entschliessen, als das schrecklichste Ungeheuer, was nur die Natur in ihrer Wuth auf die Welt bringen konnte, zu behaupten, daß die Neronen und Borgien nie laster [16] haft waren, oder daß die Mörder, Strassenräuber, nicht wider Gott und Natur sündigen. Der Mensch muß sich entschliessen zu glauben: etwas, was er nicht begreifen kann, oder aufhören, ein Mensch zu seyn.

V. KAPITEL.

VON DEM WILLEN GOTTES IN ANSEHUNG UNSERER HANDLUNGEN NACH DER GEOFFENBAHRTEN RELIGION.

Es giebt viele unter unseren Theologen, welche die dogmatische Lehre der geoffenbahrten Religion von ihrer Sittenlehre hart unterscheiden können. Die Sittenlehre der geoffenbahrten Religion bestehet in den Worten J E S U , wo er sagt: V e r e h r e G o t t ,

und liebe deinen Nächsten. Wenn man tausendmal die reine Sittenlehre der Natur untersucht, so findet man die nemliche Gesätze darinnen. Der bewunderungswürdige Confutius, Plato, Socrates können als Beweise dieser Wahrheit mit mehreren betrachtet werden, welche die Verehrung der Götter, und die Liebe des Nächsten in denen Rechten der Natur ohne eine offenbahrte Religion gefunden, und gelehret hatten.

Mit der dogmatischen Lehre hat es aber eine andere Beschaffenheit, diese sucht eigentlich die [17] Offenbahrung zu behaupten, worzu die Natur gar nicht hinlänglich ist. Es sind Theologen, welche Unglaubigen vorwerffen, daß sie die Wahrheit der christlichen Religion selbst durch die Gesätze der Natur beweisen können; sie greiffen alsdan an die Vorthelle der menschlichen Glückseligkeit, und die Moral der Natur an, welche sie mit der heiligen Moral des Evangelii vergleichen. Der Unglaubige hingegen fordert, daß ihm der Theologus die Menschwerdung Jesu Christi mit allen seinen Wunderwerken solle aus der Natur behaupten. Eine solche Probe ist nicht nothwendig, weil wir wissen ohnedeme daß ein Wunderwerk nicht eine natürliche Sache seyn kann, und eben darum ein Wunderwerk ist, weil es wider dem ordentlichen Lauf der Natur, wider ihr ganzes System geschieht. Ein Theologus muß sich also stark irren, wenn er die dogmatische Lehre seiner Religion aus der blossen Natur zu behaupten sucht, denn er bemühet sich immer dabey zu beweisen, daß Christus kein Wunderwerk gemacht hat, folglich greift er ihm seine Gottheit an, indeme er dieselbe behaupten will. Die Moral der Kirche soll er trachten mit der gesunden Moral der Natur zu vereinigen; aber er soll sich nie einlassen die Wunderwerke der Offenbahrung aus der blossen Natur wollen zu beweisen, denn die Natur kann nichts probieren, was sie nicht würken kann, und wie solle sie etwas können würken, was ihren Gesätzen diometraliter entgegen [18] gesetzt ist. Der Erlöser aber selbst hat die Wunderwerke gewiß nicht aus dem Absehen gewürket, daß man alle solche Würkungen als bloße natürliche Geschieke betrachten solle. Die Offenbahrung ist also ein purer Glauben, in ihrer Sittenlehre beweiset sie doch, daß Gott die Tugend, Unschuld, und Gerechtigkeit liebe; in der Sitten-

lehre der geoffenbahrten Religion, und auch in der gesunden Moral der Natur ist die nemliche Gerechtigkeit Gottes zu beweisen, woran sein Gefallen sich gründet.

VI. KAPITEL.

VON DEM MECHANISCHEN SYSTEM DER WELT.

Mir kommt vor, daß Gott, nachdem er die Welt erschuf, ein Hemispherium davon der Einbildungskraft der Menschen überließe, damit unser Verstand darinnen wandlen könne: das andere Hemisphere ist uns aber ewig unbekannt geblieben, wodurch wir die ganze Vollkommenheit unserer Känntnissen hatten erreichen können.

In der blossen Natur, alle Wahrheiten, welche wir bestimmen, werden durch unsere Sinnen nur erprobt, und behauptet, folglich da, wo unsere Sinnen sich nicht hin erstrecken können, bleiben [19] uns nur die zweifelhafte Proben der Einbildungs-Kraft übrig.

Die bloße Betrachtung eines Menschen ohne daß die Gründe davon durch die Sinnen unterstützt werden, sind nur glänzende Scenen.

Die menschliche Begierde alles zu wissen, und zu erdenken, was nur um ihm herum ist, flößt seinem Geiste den Muth ein, alles zu unternehmen, was sich nur in dem Reiche seiner Empfindung rührt oder in dem Umkreise seines Horizons befindet: siehe den unsterblichen Neuton, wie er sich in das Gewöbe seiner Einbildungskraft einhüllet, und an die äußerste Gränzen des menschlichen Verstandes mitten in der Welt, und allen erschaffenen Dingen verschwindet, ohne uns das Cabinet der Erschaffung zu zeigen. Glaube nicht, daß in dem Körper der Welt zwo einander entgegen streitende Mächte wären, von welchen man eine die zuziehende Kraft, und die andere die entfernende Kraft nennet. Hier würkt nur eine einzige Macht, und diejenige Kraft, welche zieht, treibt auch. Die Würkung einer wirkenden Kraft entscheidet sich in dem mechanischen System der Natur nicht nach ihren eigenen Rechten, sondern nach ihren Gegen-

ständen; wie die Bestimmung ihrer Gegenstände ist, so ist die Bestimmung ihrer Wirkung auch darnach beschaffen.

[20] Saget mir, ob die Polar Sterne an den zwey äussersten Gränzen² der Welt zwey einander entgegen gesetzte Mächte um sich haben, oder nicht, welche die Entfernung, oder die Herannahung der Sonne bewerkstelligen. Die Sonne beweget sich aber nicht, also ist es die Erde, welche sich beweget. Die Sache bleibt doch ganz. Wenn die ganze Erde sich in ihren herumdrehen nie zurücke kehret, so muß in ihrer Bewegung³ eine forttreibende Macht würken, wenn sie sich aber perpendiculariter beweget, und kehret sich in die nemlichen Lage zurück, um in ihre erste Position nach bestimmter Zeit zu kommen, so muß sie von einer⁴ zurück ziehenden, und forttreibenden Macht beweget werden. Ich kann nicht glauben, daß diejenige Macht, die sie fort treibt, nicht die nemliche wäre, welche sie wiederum zurück zoge. Ich glaube aber, daß die nemliche Macht diese two Wirkungen haben kann.

Ein Uhrwerk hat eine einzige Triebfeder, welche seine Räder immer forttreibt, wenn aber 24 Stunden⁵ verflüssen, so ist keine Triebfeder da, welche die in 24 Stunden fortgetriebene Räder, wider die Gewalt der treibenden Triebfeder widerum anfangen könnte zurück zu ziehen, oder zurücke zu treiben. Wenn wir aber ein Uhrwerk hätten mit two Triebfeder, welche das Uhrwerk zu einen perpetuum mobile machen könnten, so müsten wir in diesem Uhrwerk two einander ent[21]gegen streittende Mächte vorstellen. Wir sehen in der Welt, daß ein Gegenstand in unserem Horizon sich von seiner ersten Lage weit entfernt, und doch mit der Zeit widerum in seine vorige Lage zurück kömmt. Diese Erfahrung muß uns also davon überzeugen, daß das Werk der Natur two einander entgegen gesetzte Triebfeder besitzt, welche ihre eigene Kraft immer Contrabanziren, und dadurch das System der Welt erhalten.

Wir haben aber in Gegentheil die Erfahrung, daß Gott einer einzigen Kraft die Eigenschaft gegeben hat zu treiben, und zu ziehen, woraus erhellet, daß die körperliche Bewegungen der Welt durch

² Gräuzen [sh.] ³ bewegung [Kisbetü] ⁴ eiuer [sh.] ⁵ Stund [sh.]

eine einzige Triebfeder ausgewürket werden können, weil aber die Bewegungen in der nemlichen Sache vorwärts, ruckwärts, geschehen; so muß man doch sich unterschiedlichen⁶ Ausdruckes bedienen; dieser Unterschied geschiehet aber nicht mehr in der eigentlichen Natur der Macht, sondern nur in ihrer Würkung: weil die nemliche Macht diese zwey Würkungen machen kann, daß sie eine Zeit lang eine Sache immer weiter von der anderen Sache treibet, und dieselbe widerum an ihre vorige Stelle zu⁷ der nemlichen Sache zurückziehet.

Die Bewegungen der Planeten kann man auch sich nicht anderst, als perpendiculariter vor[22]stellen, daß heisset, daß sie widerum zurück⁸ kommen an die nemliche Stelle, wo sie sich weggezogen hatten, sonst wenn man sich dieselbe in einer immerwährenden Entfernung von einander vorstellen müßte, wäre die Verwürrung der Welt gewiß. Wenn die körperliche⁹ Bewegungen der Welt durch zwey Triebfeder geschehen, so müssen dieselbe gleiche Stärke haben, damit die eine diejenige Last in dem nemlichen Raum zurück werffen könne, was die andere ihr hintreibet, solche zwey Triebfeder aber, oder Mächte haben die erste Bewegung von sich selbst nie machen können. Denn stelle man zwo Sache mit gleicher Stärke einander entgegen, so wird jede in dem nemlichen Grade auf die andere würken, und wird keine¹⁰ Bewegung darum machen können. Dieses beweiset auch, daß ein allerhöchstes Weesen da ist, welches das ganze Werk der Natur an Anfang in die Bewegung gesetzt hätte.

Um von dem System der Welt, und von der unbegreiflichen Würkung derjenigen Macht, die es bewegt sich einige dunkle Gedanken zu machen, soll man nur sich selbst untersuchen, denn was in der ganzen Welt in großen würket, das nemliche würkt in mir auch im kleinen. Wie viel Triebfeder habe ich denn in mir, welche meine Bewegungen fortsetzen? ich strecke meine Hand aus, dieses ist bey ihr eine Entfernung von mir, ich lege die [23] nemliche Hand widerum auf meine Brust, wie ist es zu bestimmen, ob diese zwo Bewegungen von zwey einander mit gleicher Stärke in mir entgegn

⁶ unterschiedlichen [sh?] ⁷ zn [sh.] ⁸ zuruck [sh?] ⁹ körperliche [Betűkiha-
gyás] ¹⁰ keine keine [Szóismétlés]

gesetzten Triebfedern sind ausgewürket worden, oder die nemliche Stärke zog meine Hand zurück, welche sie von mir entfernete?

Mit unserem Gefühl hat es auch eine besondere Beschaffenheit. Z. E. Ich bin versichert, daß ich nur ein einziges Gesicht, und ein einziges Herz besitze. Dieses Herz bey einen häßlichen Gegenstande ist Haß, und Abscheu, es ist also zumahlen in mir eine zurücktreibende Macht; bey einem reizenden angenehmen Gegenstand aber ist sie Liebe, Vergnügen, verwandelt sich dahero in mir in eine zuziehende Kraft. Siehe, wie es geschiehet, daß die nemliche Kraft die Entfernung, und die Annäherung nach Beschaffenheit ihrer Gegenstände, so, oder anderst würken kann.

Es entstehet hier die Frage, ob die Ursachen der Wirkungen sich mehr in der Macht selbst, oder in ihren Gegenständen befinden? denn, wir haben die Erfahrung, daß der nemliche Gegenstand, welcher mich von sich treibet, einen anderen zu sich ziehet, worinnen bestehet also der Werth eines Gegenstandes mehr, in sich selbst, oder in der Natur desjenigen, der über ihm urtheillet? ich glaube, daß mir alle Gegenstände, nach der Lage meiner natürlichen Eigenschaften, oder Be[24]schaffenheit, zuziehend, oder wegstossend vorkommen. Folglich ist die entscheidende, oder determinirende Kraft mehr in mir selbst, als in dem Gegenstande zu finden; wenn man aber betrachtet, daß wir nur leere Empfindungen besitzen, welche sich immer nach dem Eindruck der sich um uns hervorbringenden Gegenständen anfüllen, und sich zum ja, oder nein determinieren; so ist man fast gezwungen zu glauben, daß jede Wirkung in ihm bloß in denen Eigenschaften seiner Gegenstände geschiehet. Wie geschiehet es doch in Gegentheil, daß der nemliche Gegenstand bey unterschiedlichen¹¹ Menschen, nach der unterschiedlichen Lage ihrer lehren Affecten unterschiedliche einander entgegen streitende Wirkungen, und Eindrücke machen kann? Es ist aber auch wahr, daß die Verschiedenheit zwey Gegenstände in demselbigen Herzen, auch verschiedene Wirkungen machen, bestimme jetzt den herrschenden

¹¹ unterschiedlichen [sh?]

Theil derjenigen Macht, welche dich beweget, und sage, ob sie zwo, oder nur eine einzige Existenz hat? ihre Wirkungen kann man zweyerley nennen, aber ihr Existenz nicht.

Auf die nemliche Art will ich von derjenigen Macht urtheilen, oder denken, welche nach der Erschaffung Gottes in dem System der Natur die Bewegungen der Welt verursacht. Sage mir aber, ob du das System deines eigenen Daseyns ergründet, und begriffen hast, welches [25] du doch fühlst und siehest? wenn du also das System deines kleinen Körpers nicht ergründen kannst, glaube nicht, daß du das System der ganzen Welt kennen zu lehren, oder zu entdecken im Stande wärest.

VII. KAPITEL.

VON DEM MORALISCHEN SYSTEM DER NATUR.

Das moralische System der Natur bleibt eben auch noch immer ein Enigma für die Menschen. Merke dir aber hiebey, daß ich die offenbahrte Religion in diesem Kapitel nicht berühre, und von dem moralischen System der Natur nur nach ihm selbst schreibe, wodurch ich einen Versuch anstelle, was man für moralische Wahrheiten ohne Offenbahrung in der Natur ohne Widerspruch bestimmen könne; du wirst daraus die Nothwendigkeit der Religion ersehen.

Stelle dir eine grosse Tafel vor, worzu ich dir Beysitzer gebe, welche ohne Revelation das System der moralischen Natur untersuchen sollen. Zenon, Socrat, Platon Epicur, Seneca, Spinoza, Hobbes, Klarke, Voltair, Formei, Bolinbrok, Young, Rousseau, Malebrange, Loke, Cicero sitzen bey der Taffel, um das mora[26]lische System der Natur zu bestimmen. Wenn diese Assessores darnach das pro, et contra zu erwegen nicht hinlänglich sind, nehme darzu Wolf, Robinet, Mirabaud, und so viel andere, als du willst.

Wenn man diese Genien ohne die Gesätze einer offenbahrten Religion in einem Streitte in der Natur untereinander betrachtet, so sieht man die erhabneste, die wunderlichste, und zugleich sublimste

Scenen, welche eine vernünftige Creatur jemals in der glänzenden Dunkelheit der blossen Natur betrachten kann, dann ich kann mich nicht anderst ausdrücken, um die Fünsternüsse, und das Licht der Natur, worinnen unsere Seelen herumschweben anzudeuten. Wenn du die moralische Versuche dieser Sterblichen alle gegeneinander erweget hast, sage mir alsdann, was du ohne eine Revellirte Religion von dem moralischen System der Natur entschlossesst? entweder must du die Kraft deiner Seele über sie alle erheben, oder must sie so lange miteinander lassen streitten, bis sie nach einer wahren, unverfälschten Ueberzeugung untereinander in allen, alle einig werden, kannst du hoffen, daß du dieses, oder jenes jemahls zu erreichen im Stande bist? Siehe, wie der Mensch ohne Religion in den blossen Rechten der Natur ewig, und immer in dem Irrthum verbleibet, wo er nichts anders zum Gesätze haben wird, als was ihm die ehrliche, und mög[27]liche Erhaltung seines Daseyns zu nothwendigen Rechten aufwirft. Dieses ist von Tugendhaften nur gesagt, aber was für Gesätze bleiben für die Lasterhafte in der blossen Natur ohne Religion, und Civil Gesätze übrig?

Das Gefühl des Menschen, oder das Recht seines Gefühls, ist in ihm als eine Triebfeder zu betrachten, welche immer nur forttreibt, ohne die mindeste Ueberlegung darüber zu machen, ob sie den Menschen in einen schönen, mit Blumen gezierten Garten führet, oder ihn in einen Abgrund stürzt. Es hat die größte Macht zu ziehen, und zu treiben, ohne die mindeste Beurtheillungs-Kraft in seiner Stärke zu besitzen. Das Gefühl hat dahero ein unwidersprechliches natürliches Recht uns auf unserer Laufbahn beständig fortzujagen, aber urtheilet nie, wo es hingelaget. Seine Quehe waltet in dem Herz des Menschen.

Das Recht der Beurtheillungs-Kraft hat sich dem Rechte des Gefühls müssen zugesellen, sonst wäre der Mensch in allen seinen Handlungen blind geblieben, wie die Thiere, welche ohne Verstand damahlen am zufriedesten sind, wenn man sie mäset, um selbe zu schlachten. Die Thiere haben nur das Recht des Gefühls von der Allmacht des Schöpfers erhalten, sie haben auch keine vernünftige Gesätze, als diejenige, welche ihr Geschlecht fortplanzet, und um

ihre Erhaltung [28] arbeitet. Wir haben Erfahrung bey den Thieren, daß das Gefühl hinlänglich ist, für seine eigene Erhaltung das hinlängliche zu würken, wenn es von einer grösseren ausrottenden Gewalt nicht überfallen wird, welche es auch oft von sich wenden kann. Wir haben schon Erfahrungen, daß die Thiere die Wachsamkeit des Jägers oft betrügen. Ich will hier meine Versuche über die Thiere nicht weiter fortsetzen, sondern komme auf den Menschen zurück.¹²

Der Mensch ist mit einer vernünftigen Seele über alle Thiere erhaben: sein Gefühl treibet ihn immer fort, seine Seele aber führet seine Schritte auf seiner Laufbahn: der Mensch also hat zwei Mächte, welche ihn führen, die Seele und das Gefühl: nun giebt es starke, und schwache Seelen, gute, und böse Gefühle. Ich weiß dir die Ursache nicht zu sagen, warum dieser Unterschied sich in der blossen Natur so befindet; so viel kann ich dir aber sagen, daß Gefühl, und Beurtheilungskraft, den Titum von Nero stark unterschieden hatten. Dieser Unterschied ist so groß in der Natur, daß die Religion selbst ihn nie heben kann. Wenn ein Christ von bösem Gefühl ein guter Christ seyn will, so kostet ihm immer mehr sich zu bändigen in seinen bösen Leidenschaften, als einem anderen, der von Natur aus mit einem sanften Gefühl begabet ist.

[29] Lasset uns jetzt einen Heiden ohne eine wahre offenbahrte Religion in den blossen Rechten der Natur betrachten, und einen kleinen Versuche darüber machen, ob er von seiner Seele, oder von seinen Gefühl mehr beherrscht wird.

Der ganze Gegenstand eines Menschen hier in der Welt ist die Zufriedenheit und das Vergnügen, stelle dir jetzt vor alle diejenige Sachen in dem Leben, welche dem Menschen ein Vergnügen gewähren können, und urtheile darüber, ob sie mehr in das Reich des Gefühls oder in das Reich der Einbildungs-Kraft gehören. Jede Zufriedenheit und Freude, welche von der Empfindung herkömmt, gehöret in das Reich des Gefühls. Zehle jetzt diejenigen Vergnügungen, welche von deinem Gefühle herkommen. Man kann doch nicht

¹² zuruck [sh?]

neinen, daß die Seele durch ihre eigene Wirkungen nicht im Stand wäre, dem Menschen Vergnügungen zu verschaffen. Copernicus, Galileus sind durch ihre Betrachtungen bekannt, welche ihnen Vergnügen verschaffeten, weil sie sich dardurch unsterblich gemacht haben. Gut — sage mir aber, ob die Seele sich bloß in der Natur in einer Sache eine Freude verschaffen könne, welche für das Gefühl betrübt seye? Mir kommt vor, daß die Seele in einer jeden Wirkung, die sie machet, das Gefühl zur Bewegursache hat, welche sie zwinget, ihme durch ihre Geschicklichkeit ein Vergnügen zu verschaffen.

[30] Wenn du an eine Schöne schreibest, ist es deine Seele, oder dein Herz, welches genießen will? Wenn eine Seele durch ihre tiefe Betrachtungen eine Sache der Welt darlegt, so belobet wird, so freuet sich das Herz darüber, also ist zu sehen, daß die Seele von dem Gefühle getrieben wurde ihm eine Nahrung zu verschaffen, denn derjenige Theil, der immer einen stärkeren Genuß¹³ hat, muß die Industri auch immer stärker betreiben. Weil also unser Gegenstand das Vergnügen ist, und weil unser Herz die erste Macht Kraft, und Fähigkeit besitzt, das erworbene Vergnügen zu genießen, so kannst du schlüssen daraus, daß dich dein Herz und das Gefühl in ihren Ketten haben, wenn du nichts anders bist, als ein natürlicher Mensch ohne Religion, und den heiligen Geist Gottes, wornach deine Seele mit Mortification deines Herzens in des sicheren, und süßen Hofnung ihrer ewigen Glückseligkeit eine unaussprechliche Freude genießen kann.

Die Bewegursache bey dir ist immer das Gefühl, der Führer aber ist der Geist. Wenn du in Gebürgen herum irrest, und spührest den Durst in dir, so suchest du eine Quelle, deine Augen zeigen dir den Weeg darzu, wornach du die Abgründ vermeidest, und zu der Quelle ankommst, deine Augen haben keinen Durst gehabt, sie waren aber von deinen gekränkten Gefühl gezwun[31]gen, die Weege zu einer Quelle ausfindig zu machen. Wenn du den heissen Durst in dir gelöscht hast, deine Augen werden munterer zwar, aber sie haben doch nicht getrunken; wenn du deine Seele an deinen Herze so

¹³ Gennß [sh.]

betrachtest, als deine Augen an deinem Kopfe, so kann seyn, daß du dich nicht viel irrest.

Wenn dein Gefühl deine Seele zwinget¹⁴ tausenderley Arbeiten zu verrichten, um eine vornehme Charge zu erhalten, was entsteht daraus, wenn du dein Ziehl durch sie erreicht hast? eine reiche Taffel, und eine hübsche Frau. Siehe, daß dich dein Gefühl dazu getrieben hat, die Seele hat dir nur den Weeg gezeigt, zu deinem Gegenstand, die Bewegursache war aber das gekränkte Gefühl, welches jetzt schon genüset.

BÖSES GEFÜHL.

Merke hiebey zu mehrerer Unterrichtung, daß ein Mensch von bösen Gefühl immer einen bösen Geist führt, wenn ihm sonst die Gnade Gottes, und sein heiliger Geist in einer wahren Religion nicht auf eine besondere Art beystehen; Wäre Nero von einem menschlichen Gefühle gewesen, so würde er ein Titus geworden; hätte aber Titus ein böses Gefühl besessen, so wäre er ein Nero gewesen. Nenne mir unter allen heidnischen Weltweißen, welche tugendhaft gelebt, einen einzigen, der ohne in seiner Geburt den mindesten Anhang [32] zu einem guten Gefühl erhalten zu haben, ein von Natur aus unmenschliches Gefühl, durch die blossen Betrachtungen der Seele zu einer Menschlichkeit hätten führen, oder bringen können. Warum konnte der grosse Geist des Seneca das grausame Gefühl des Nero nicht in ein menschliches Gefühl verwandeln, und warum konnte Trajan ohne Seneca in dem Getöbe der blutigen Schlachten ein tugendhafter Kaiser werden?

Kommen wir auf meinen vorigen Vergleich zurück: Zwo Menschen fallen in die Noth; sie werden hungrig, den einen treibt sein Gefühl den Hunger in sich durch einen Diebstahl zu stillen, der andere gehet betteln: der Dieb gehet stehlen bey der Nacht, seine Augen führen ihn, er stihlt, wird gefangen, aufgehänget. Sage mir, ob ihn nicht sein

¹⁴ S inget [Hiányzó betűk]

eigenes böses Gefühl zum Tode führte, und ob seine Augen nicht genöthiget waren ihm Weegweiser abzugeben. Hat das böse Gefühl des Cronwels seinen Geist nicht auf die nemliche Art zum Weegweiser gebraucht, um ein Usurpator zu werden? Erkenne nach allen diesen Versuchen, was das Gefühl in der blossen Natur¹⁵ für ein Recht über dem Menschen hat.

GUTES GEFÜHL.

Das gute Gefühl ist ein Grund das gute zu empfangen. Es ist aber kein so gutes Gefühl in [33] der Natur, welches von sich selbst alles mögliche gute zu würken im Stand wäre. Nach unserer Religion, das beste Gefühl oder Herz in der puren Natur ist ein verderbtes Weesen. Hier in diesem Fall ist nicht meine Sache das beste Gefühl und die beste Seele in den blossen Rechten der Natur von dem Gewissen eines gutes Christen zu unterscheiden. Wenn die ganze Welt vor Christi Geburt von lauter Socraten, und Titussen bestanden wäre, hättest du die menschliche Natur für weniger verderbt gehalten? und diese waren keine Christen. Sage darauf: die Natur hätte sich weniger verderbt gezeigt, aber sie wäre doch immer schwache, und verdammt geblieben. Denn es stehet in der heiligen Schrift geschrieben, daß ausser den Namen Jesu, unseres Heilandes niemand seelig werden kann. Du wirst auch wissen, daß Gott um die Christen zur Tugenden mehr annoch auf zumuntern, zur ihrer Beschämmung, wenn sie lasterhaft werden wollten, denen Heiden Tugenden zu besitzen in der Natur erlaubet hat.

¹⁵ Natnr [sh.]

GERECHTIGKEIT, UNGERECHTIGKEIT NACH DEN BLOSSEN
RECHTEN DER NATUR.

Wenn du sagest, daß die Religion nicht eine himmlische Sache ist, bestimme mir die allgemeine Gerechtigkeit für eine jede Handlung in einem jeden Menschen auf der christlichen Welt.

[34] In den Rechten der blossen Natur ist deine Gerechtigkeit deine eigene Wohlfart: deine Wohlfart erfordert Hülfsmittel, die Hülfsmittel machen die Gegenstände nach ihrer Art und Beträchtlichkeit aus. Deine immerwährende Wünsche, dein Gefühl hängen dich solchen Gegenständen an, zu welchen die Wohlfart anderer Menschen auch gewisse, und billige Ansprüche machet, die Vergrößerung eines Theils ist allemahl eine Verminderung des anderen Theils. Du kanst unmöglich einen solchen Platz in der Welt für deine Wohlfart einnehmen, wornach andere um dich herum nicht geseufzet hätten. Von dem der auf den Galgen hinauf gezogen wird, sagen nur alle Menschen, daß er ihnen mit seiner Beförderung kein Torto thut; aber sonst, ein jeder Gewin in der Welt zieht den Widerspruch, und die Unzufriedenheit anderer vielen eben so nach sich, als der Körper den Schatten. Wie soll ein Mensch etwas gutes zu sich ziehen, ohne jemanden in der Welt dadurch so viel gutes zu entziehen. Deine Gerechtigkeit ist deine Wohlfart; wie wirst du jetzt aus blossen Rechten der Natur den Vorzug eurerer Gerechtigkeiten über eine Sache bestimmen? Mahomet saget; meine Wohlfart ist Ungarn, wie Constantinopel zu erobern, und alsdann bis in das Herz der christlichen Welt meine Religion, und Macht hinein dringen, ich will diese irrende glücklich, und seelig machen; Johann Hunyadi Europs Schutzengel, der Va[35]ter seines Vaterlandes und der Lorber der größten Siege, welche Scipionen, Caesaren, Eugenien, und Turenen mit Bewunderung angesehen hätten; denket in Gegentheil, daß es seine Wohlfart wäre, sein Glauben, sein Vaterland wider Mahomet zu vertheidigen: er stehet auf, und behauptet das Recht der christlichen Welt mit seinem siegreichen Bluthe. Siehe, so sind die Rechte der Menschen beschaffen. Die Religion is was anders: sie bindet die

Macht, und ein christlicher Souverain haltet sich zurücke, einen schwachen zu blindern, weil er Religion, und Gewissen hat.

Du könntest mir antworten, daß das Jus Gentium, nemlich das Völkerrecht, schon vor der Christi Geburt in der Welt bekant ware, welche den Regenten nach den blossen Rechten der Natur verboten hatte, einen ungerechten Krieg wider ihre Nachbarn zu führen. Dieses ist zwar wahr, aber die Regenten haben es nicht beobachtet; sobald einer unter ihnen mächtig genug wurde, um denen anderen Trotz zu biethen, fieng er an die ganze Welt zu erobern: Cyrus, Alexander, die römische Consuln, Mahomet der IIte. Tamerlan, und mehrere solche, haben sie die Rechte der Völker in ihren Eroberungen beobachtet? Du wendest mir ein, ob die christliche Regenten in ihren Unternehmungen die Rechte der Völker immer beobachtet haben? Es wird ja nicht [36] gesagt, daß ein christlicher Regent nicht im Stande wäre, als Mensch zu fehlen, wie Karle von Schweden, und andere, aber die Religion, und sein Gewissen straffen ihn doch für seinen Fehler, machen ihm demselben erkennen, und führen ihn zu der Gerechtigkeit zurück; aber was könnte einen Alexander zu der Wahrheit führen, der mitten in seinen Raubereyen noch, durch die von Metie aus intereßirte, und betrügerische Priester der Heiden sich zum Sohn von Jupiter machen ließe.

Ob die christliche Religion einen jeden Christ von Fehlern enthalten könne, oder nicht, darüber läßt sich nicht viel raisoniren, denn wir sind überzeugt, daß unter uns viele lasterhafte Menschen gebe, aber dieses beleidigt die Wahrheit, oder die Güte der Religion nicht, weil es bekant ist, daß ihre böse Handlungen ihre eigene Religion zu erst verdammet. Die Gesätze der Natur kannst du sagen, verdammen auch die Mordthat, und andere Sünden, als Betrug, Diebstahl, s. w. gut, diese Verdammnüß kann aber den Menschen weder bessern, noch straffen, die Religion aber stürzt ihn von einer Seite in die Hölle, und erhebt ihn von der anderen Seite in das himmlische Paradiß: betrachte diesen Unterschied, der nicht klein ist. Bestimme also zuletzt, daß der Mensch ohne sicheren Glauben in der blossen Natur nur so herumgeworffen wird, als ein kleines [37] Schif auf dem großen Ocean. Viele sagen, daß der Mensch mit der Religion auch

das nemliche Schicksaal hätte; ich lasse dieses zu in Ansehung der Begebenheiten seines Lebens hier in der Welt, aber was die Güte, und das falsche seiner Handlungen ausmachtet, da stellet ihn sein Glauben sicher, und seine Seele ist immer an ihre Seeligkeit angeheftet, welche die christliche Religion zum guten führet. Man kann, sagst du, in der Natur so tugendhaft leben, als ein Christ; wen du so blind bist, und dieses glaubest, so bedenke dabey, daß du dir doch in der blossen Natur keine ewige Glückseligkeit versprechen kannst, und hast du die grausame Barberey bey dir wider dich selbst, nicht unsterblich, und ewig glücklich seyn zu wollen; ja, wenn ich nur seyn könnte sagst du — Unglaubiger, werde ein wahrhaft glaubiger Christ, und du wirst das Paradies in deiner Brust haben, glaube in dem wahren Glauben, thue gute Werke, und du wirst gewiß selig werden.

VIII. KAPITEL.

VON DEM SYSTEM EINER WELTLICHEN REGIERUNG.

Die Triebfeder einer guten Regierung muß sich in der Natur der Menschen befinden, welche eigentlich der König selbst bewegt. Unter diesen [38] Namen Natur verstehe ich das Klima, die Sitten, die Gebräuche, und uralte Gesetze¹⁶ eines Landes, oder einer Nation. Wenn ein Minister, dem sein Regent seine regierende Macht anvertrauet hat, vollkommene Känntnisse von denjenigen hat, welche er glücklich,¹⁷ oder unglücklich machen kann, so besitzt er schon die äusserliche Mittel um dem allgemeinen, und einzigen Endzweck der Regierung zu erreichen. Die innere Mittel, oder Werkzeuge, die er noch zu seinen vornehmen Amte brauchet, machet seine Menschlichkeit aus, welche er besitzen muß, um seine Känntnisse zu benutzen.

Die erste Nothwendigkeit bey einem regierenden Geist ist, die Menschen nach ihren Eigenschaften¹⁸ bey dem kleinsten Merkmalen auch entdecken zu können, um sich in seiner Wahl nicht zu

¹⁶ Gesäße [sh.] ¹⁷ glücklich [Hiányzó betű] ¹⁸ Eigenschaften [sh.]

irren. Die Fähigkeit die Menschen geschwind zu erkennen, rührt von zwey Haupttugenden her; die erste davon ist das blossе Gefühl, welches dem Menschen, Natur, Geburth geben, und was niemand sagen kann, wie es sich machet, oder verhältet. Es ist eine solche Feinigkeit des guten Gefühls, welche jeden sich ihr entgegen gesetzten Accent bey anderen bemerket, ehender als der Geist noch im Stande ist, oder sich eine Zeit gewinne, die Ursache eines natürlichen Widerstandes, oder einer solchen Uebereinstimmung zu entwickeln.

[39] Die zwote Tugend für die Känntnüsse der Menschen ist die gute Erfahrung von einer reiffem Ueberlegung¹⁹ bekleidet. Die Vorsehung hat es in der Oeconomie der Natur gemacht, daß ein jeder Mensch eine mächtige Liebe zu sich hege. Ein jeder Mensch liebet sich vor alle andere Creaturen, und eben da rühret alsdann her, daß einem jeden Menschen diejenige am liebsten sind, bey welchen er die Wirkungen seiner eigenen Eigenschaften bemerket, oder entdeckt. Der Mensch scheinет in allen seinen Gegenständen, nur sich selbst, uns seinen eigenen Geschmack²⁰ zu lieben, welchen Natur, und Geburth, oder die Kraft der Erziehung in sein Gefühl gelegt haben. Aus diesen Betrachtungen ist es zu ersehen, daß bey einem regierenden Haupt, alles verlohren ist, wenn die Natur den guten Geschmack in seinem moralischen Gefühl verfehlt hat. Nach seiner Känntnüssen wird er hernach nur diejenige in Wahrheit gern haben, und zu den wichtigsten Geschäften wählen, welche seine Schwachheiten würllich besitzen, oder sich für die Besitzer derselben bey ihm ausgeben. Nichts kann in einer Regierung mehr Heuchler, oder Imposturen machen, als die Schwachheit eines Regierenden, welche hernach viele als eine Tugend von ihm annehmen.

Die begangene Fehler, ist der Mensch im Stande zur Kränkung seiner eigenen Liebe zu erkennen, aber den eigentlichen Grund, oder die [40] nemliche Lage, welche bey ihm seine Person, und den Zusammenhang aller derjenigen Eigenschaften ausmachet, worinnen der ganze Werth seines moralischen Daseyns bestehet, wird kein Mensch in sich selbst verdammen, oder verabscheuen: und wenn er

¹⁹ Urberlegung [sh.] ²⁰ Geschmack [sh?]

gleich sich selbst hassen wolte, so müste er doch immer solchen Personen nachhangen, welche doch seinem verderbten Geschmack²¹ ein Vergnügen geben könnten; die Natur, sie mag gut, oder verdorben seyn, ist nicht gewohnt bey solchen Gegenständen zu bleiben, welche ihr zuwider sind.

Wenn der Geschmack verdorben ist, kann der Mensch nicht mehr gerettet werden. Ein Regent wird also mehr zur Regierung erschaffen, als gemacht.

Die Grösse, und Tiefe einer Speculation über ein fehlerhaftes Gefühl, sichert den Menschen nie eine gute Wahl zu treffen: Niemand ist im Stande nach blossen Regeln der Wissenschaften sich so viel Kraft zu erwerben, daß er ohne ein von Natur darzu aufgelegtes Gefühl, und Erfahrung jeden seinen Spizbuben erkenne, der mit ihm zu thun haben kann. Es geschiehet oft in der Welt, daß ein grosser Geist jemanden vor sehr ehrlich haltet, weil er ihn nach den Regeln seiner speculativischen Weißheit schon glaubet geprüft zu haben; die Hausfrau ohne Speculation schauet dem ehrlichen Menschen ins Gesichte, be[41]trachtet ihn ein wenig, hört seine Rede zu, und sagt ihren gelehrten Mann ganz glat nach ihrem Gefühl: höre du, der Mensch ist ein Spizbub — aj — mein Gott! was redest du — gehe — antwortet ihr der weise — no — du wirst sehen, daß er ein Spizbub ist, ich kenne es ihn aus seinen Augen heraus; kaum sind etliche Tagen vobey, die Sache entdeckt sich — der gelehrte; schau, daß hätte ich nicht geglaubt! die Frau: aber ich wohl, mein lieber Monsieur; wie Teufel! hast du ihn aber so geschwind können entnehmen? — aj — ich kenne schon die schöne Figur von dergleichen ehrlichen Spizbuben die sie bekannt macht. Eine Frau bey einer solchen Gelegenheit, ist in meinen Augen zum fressen.

Wir haben also zum Grunde einer guten²² Regierung den guten Geschmack des Regierenden gelegt: jetzt kommt es auf eine kluge Politique bey ihme an, wie er seine Macht, in denen Umständen, Eigenschaften, und Naturellen seiner Unterthanen für die allgemeine Wohlfart der Regierung gebrauche. Hierin müste ein Versuch über

²¹ Geschmack [sh?] ²² guteu [sh.]

die Verschiedenheit der Characteren gemacht werden, welche die Menschen besitzen. Um eine Creatur nähren zu können, muß man wissen, von was sie lebet; wie wäre es, wenn jemand seinen Jagdhunden schöne Weizen vorstreuen liessen, und denen Fasonen Rindfleisch gebete: jedes [42] Ding muß nach seiner Natur gehalten, und gepflegt werden.

VERSCHIEDENHEIT DER CHARACTEREN.

1. Ein Mensch, der immer schweigt, und derjenige, der immer redet, sind zwo einander gleiche unerträgliche Dumheiten, sie sind zu mechanischen Geschäfte zu gebrauchen, für das moralische sind sie nicht.
 2. Es giebt Leute von einer solchen Beschafenhheit, welche in dem eigentlichen Endzwecke aller ihrer Handlungen nichts anders betrachten, als Geld und Vermögen: diese haben nur eine einzige Triebfeder, welche sehr gefährlich ist, weil sie von Gold, und Silber bestehet. In wichtigen Geschäften ist die Sache des Souverains und des Staats in seinen Händen nie sicher. Mehr Gold als er von seinem Amte bekommt, macht ihn seiner Pflicht, der Wahrheit ungetreu, welche er nur da nicht verkauft, wo er einen grösseren Schaden zu befürchten hat. Diese Gattungen der Menschen geben sich am leichtesten zu erkennen, weil keine Passion einen ärger verblendet, als die auserordentliche Liebe der Frauen und des Goldes. Ich kann nicht so weit gehen, um Kennzeichen dieser Schwachheit anzuführen.
- [43] 3. Alle diejenige, welche von Kleinigkeiten mit einem grossen Entusiasmus sprechen, zeigen, daß sie grosse Sachen zu kennen nicht im Stand sind, und nur in Kleinigkeiten zu gebrauchen sind. Diese können, wenn sie schon zu leben haben mit kleinen Titeln, schönen Worten ausgezahlt werden, gebe man ihnen Pouppeen zum spielen, wie kleinen Kindern.

4. Der größte, sublimste, und erhabenste Character der Menschen ist derjenige, der in seinen Geschäften den Ruhm der Ehre zu seinen einzigen Gegenstände wählet, welchen er zwar nur in der Menschlichkeit zu finden glaubet; ein Mensch von diesem Character zeigt in der tiefesten Speculation auch einen leichten Geist, der sich auf eine angenehme Art begreifen läßt. Er besitzt Entschlossenheit; unerschrocken in seinem gefaßten Schluß, ist er bereit jeden Schlag des Schicksaals mit Standhaftigkeit zu empfangen. Nichts ist leichter, als diese Gattungen der Menschen zu regieren, wenn der Regierende auch ein Mensch ist, wie er; hat er aber von dieser Seite einen Fehler, so wird er in Ewigkeit nicht im Stand seyn, einen solchen Menschen ganz nach seinen Interesse zu regieren, von welchen ich hier Erinnerung mache.

[44] Ich halte mich bey diesen Particulariteten nicht länger auf, sie sind ohne dem solche Sachen, welche wegen der ungeheuren Menge der Beobachtungen, die ihre unzählige Verschiedenheit erfordert, fast unaussprechlich sind.

VON DEM MÖGLICHEN SYSTEM EINES MINISTERS.

Ein Minister, der die mögliche Wohlfart einer Nation aufrichten will, hat den Grund seines Systems in der ausgebreiteten Lage eines Königreichs nur an einem einzigen Fleck zu legen. Zwischen das nöthige, und unnöthige, gezwungene, und ungezwungene, ist in dem Schooße eines Volks nur ein einziger Punct, woran man seine mögliche Glückseligkeit aufbauen kan. Durch seine Erfahrung muß der Minister erst die Nation in ihrer Lage, in allen ihren Bewegungen lange betrachten, wo er die mindeste Bewegung nicht auslassen kann, weil sie oft von einer Art sind, die das grosse verrathen. Alsdan muß er durch seine Speculation das ganze Volk, wie in einer Anatomie auseinander setzen, um sein innerstes in seinen geheimen Verknüpfungen zu betrachten, und entnehmen zu können. Kann sich ein einziger Mensch schmeicheln, daß er Fähigkeiten genug besitzt, eine

ganze Nation so vollkommen kennen zu lehren, daß er ihre mögliche Glückseligkeit ohne Mangel ausmachen könnte.

[45] Was diese mögliche Glückseligkeit bey ihr ausmacht, ist nur ein einziger Grad, der sich an den äußersten Gränzen der Nothwendigkeit befindet, und viel hundert Klafter tief unter denen dicken Haufen der Sachen ligt. Gesezt, der Minister besitzt Gefühl, Erfahrung,²³ Einsichten genug diese Tiefe zuergründen, und sein System daran zu bauen, was hat er zu thun? Wer versichert ihn davon, wenn er eben an dem rechtesten²⁴ Punct stehet, daß er just an dem besten möglichen Ort ist: ich gebe aber zu, daß es ihme seine grosse Seele saget, wie wird er sich doch sicher stellen?

Wenn er alle Sachen in einem Land auf den lezten Grad bringet, so heißt es, non plus ultra, machet wer nur einen Schritt weiter, so gehet er schon über die Gränzen hinaus — alles wird über ihre fortdaurende Kraft angespannt, und nähert sich ihrer Spaltung zu; will also ein Minister sein System, in dem leztem Grade der Möglichkeit, und der Dauer machen; so muß er noch Mittel erfinden, daß der Eifer derjenigen, welche die Ausführer und Beobachter seines Systems sind, in ihren immerwährenden Geschäften, bey keiner sich unverhoft ereignenden Sache, einen Schritt über die gehörige Gränzen des Systems machen, denn, sonst gehet er gleich in das übernatürliche hinaus, und verursacht Schmerzen, weil der Minister mit seinem möglichen Plan, [46] gleich an der Unmöglichkeit angegränzet. Wenn also kein freyer Platz, oder Terrän für dem Eifer der Executoren in dem Umkreise, oder Bezirke der für das²⁵ Glück einer Nation nothwendigen Möglichkeit mehr befindet, wird die Execution den vollkommenen Plan durch ihre immerwährende Ausschweifungen verderben. Der Gesätzgeber müste einen jeden seiner befehlshaber seinen eigenem Geist einstößen, um das System so vollkommen in der Execution zu machen, als es in seinem Kopfe, oder auch in der möglichen Glückseligkeit derjenigen Nation ist, für welche es gemacht wurde.

²³ Erfahrung [Betücsere] ²⁴ rechtesteu [sh.] ²⁵ des [sh.]

Bleibt der Minister von dem äußersten Gränzen der Nothwendigkeit in seinem System zurück, aus der Ursache, daß er dem Eifer noch in dem Bezirke derselben Terrän lassen könne, wo sie sich herum irren möchten, ohne dem möglichen Glücke der Nation durch ihren Eifer eine Gewalt anzuthun! siehe, was daraus entstehet, die Executoren bekommen einen lehren Ort, wo jeder unter ihnen nach Wilkuhr herumlaufen, und arbeiten kann. Dieser ist felißig, klug, gerecht; der andere ist falsch, nachläßig, interessirt, grausam! betrachte jetz, wie viellerley unterschiedliche kleine regierende dabey in einem einzigen Regierungs System entstehen werden, welche den allgemeinen Umsturz befördern.

[47] Man solle sich nach diesen Betrachtungen nicht verwunderen, wenn es mit den Regierungen, und ihren Geschäften so viel Streitigkeiten von Anfang der Welt gebe, wo kein Mensch noch war, der ein dauerhaftes System hätte für alle Zeiten erfinden können.

Jeder Minister muß noch in seinen Jahrhunderte arbeiten, und nur einwenig in die Zukunft hineinschauen dürfen, indeme er die alte Welt mit den Geschicken des menschlichen Geschlechts durchsuchen muß, um sich diejenige Gegenstände bekannter zu machen, die er vor Augen²⁶ hat.

Wir wollen jetz die Probe seines vollkommenen Systems untersuchen, um zu sehen woran man es erkennen kann, daß er auf das Beste in der Möglichkeit gearbeitet hat.

GLIEDER EINES STAATS.

Die Glieder oder Haupttheile eines Landes machen drey Classen der Menschen aus, der geistliche, adelliche und Bauerstand, diese drey Glieder müssen nach ihrer natürlichen Vortheilen miteinander verknüpft werden. Die Quelle der Armee, welche die Hand des Landes ist, machet der Adel, und der Bauerstand aus, diese geben darzu Bluth und Geld, der Geistliche giebt nur [48] das lezte, und

²⁶ Angen [sh.]

Seegen anstat des ersten; merke dir, daß ich jezt nicht in der selbigen Zeit rede, wo die Bischöffe vor ihren Troupen vor dem Feinde ihres Vaterlandes gefochten haben.

Die Güte eines Systems probirt also die allgemeine Zufriedenheit derjenigen für welche es gemacht wurde, oder sie wird probirt nur in dem Gutachten des besten, und vernünftigsten Ministers unter allen denen übrigen. Wo hat jemand ein Politisches System gesehen, welches eine allgemeine, und gleiche Zufriedenheit bey einem jeden Hauptglied eines Staats verursacht hätte; oder zeige mir denjenigen unter uns, den alle für den weisesten und gerechtesten Menschen halten? urtheile jezt über die Vollkommenheit eines politischen Systems.

SYSTEM GOTTES IN DER NATUR, BALANZ IM GUTEN UND UEBLEN.

Nach der allgemeinen Zufriedenheit der Menschen ist kein vollkommenes System in der Ordnung der Natur zuerfinden. Gott hat eine bessere mögliche Welt nicht erschaffen wollen; sein Willen rührte von seinem höchsten Gefallen her, sein höchster Gefallen aber entsprang aus seiner eigenen Natur, und ihrer Vollkommenheit.

[49] Von dem mechanischen System der Elementen und Planeten, können wir nicht klare Begriffe haben. Das System der Schwere geht in unseren Begriffen nur so weit, daß eine Schwere balanziert die andere Schwere, aber wie beyde Schwere und alle ihre Bewegungen bestimmt, oder balanzieret werden, bleibt uns unbekannt.

Von dem moralischen System der Natur ist uns so viel bekannt, daß wir alles in seinem Contrario darinnen erkennen müssen, das Gute, und das Ueble, finden sich in der Natur: wir können das Ueble darinnen unmöglich ohne Leiden, und Schmerzen erdulden. Der Mensch kann sich durch Großmuth, Ueberlegung, die schöne Gewalt anthun, daß er durch keine Ungedult, Kennzeichen von seinen innerlichen Leiden gebe, aber das Herz unempfindlich zu machen, ist nicht seine Sache. Wenn wir in der nothwendigen Ordnung der Natur das

Vergnügen allemahl durch das Leiden nur im Stand sind zu erkennen, so wird uns das Leiden mit dem Vergnügen gleich nothwendig. Es ist nicht möglich, daß unser Gefühl in der Natur das Gute, ohne das Ueble genüßen könne. Es ist auch unmöglich dabey, daß unser Gefühl das Ueble ohne Leiden, und Klagen ertragen, oder erdulden solle. Dahero die möglichste Glückseligkeit eines Menschen in dieser Welt scheineth mir derjenige Zustand zu seyn, in welchem er sein Vergnügen, und Leiden, [50] in ihrer Abwechslung immer im gleichen Grade genüßet, anderst kann es auch nicht seyn, weil das Glück in ihrem Wachsthum das mögliche Unglück mit sich immer auf gleiche Art vergrößert.

In beydem Schicksaale der Menschen scheineth mir als wenn wir mehrere Weege hätten doch zum Leiden, als zur Freuden, und dieses aus einem einzigem Satz: Es ist kein so grosses Glück in der Welt, wobey ein eben so großes Unglück nicht wäre: Das heißet, es ist kein Glück auf Erden so beschaffen, welches sich in ein eben so großes Unglück nicht verwandeln könnte, alles was wir haben, können wir auf Tausenterley Art verlihren, wir verlihren aber Sachen, welche wir unmöglich mehr wieder haben können. Das erste bey uns ist, mit einem schönen, und Gesunden Leib begabet zu seyn, eine schöne Seele darinnen zuhaben, und Tugenden zubesitzen. So glücklich kannst du seyn, ein paar schöne Augen zuhaben, es ist aber leicht möglich, daß du deine paar schöne Augen verliherest: wenn sie dir durch einen unglücklichen Zufall aus dem Kopfe heraus fließen, siehe, alsdann ob du sie noch einmahl in deinem Leben bekommen kannst. Du kannst auf solche Art Gut, Gesundheit, Verstand, Glieder verlihren nach Umständen, um solche nimmermehr wieder zu haben; wir sind gebohren um in dieser Welt wenig zugenüßen, [51] und alles zuverlihren. Betrachte hier wie das System der Natur in Ansehung unserer Glückseligkeit in dieser Welt beschaffen ist, um davon zu urtheilen, wie weit uns ein Mensch hier durch seine Kräfte glücklich machen kann, so wirst du beyläufig sehen was der beste Minister ist.

Wenn ich hier nach diesem moralischen Gleichwichte Wahrheit, Unwahrheit, Gerechtigkeit, Ungerechtigkeit, in der bloßen Natur

untersuchen wollte; so müste ich nur die Schwäche meines Geistes sehen, der nie im Stande wäre, in der Ordnung der Welt zubegreifen, wie es geschieht, daß die Ungerechtigkeit um der Gerechtigkeit halber, zur Nothwendigkeit werde, doch so wohl von Gott, als von denen gesunden Rechten der Natur verdammet seyn solle. Man muß sich gleich zu der christlichen Religion wenden, welche uns eine Offenbahrung lehret, daß der Mensch selbst die Natur verdorben hat, worinnen Gott am Anfang kein Uebel, keine Ungerechtigkeit zuließe. Wie nothwendig ist es, daß die heilige Offenbahrung dem eingeschränckten, und irrenden Geiste²⁷ der Menschen zu hilfe komme.

VON DER POLITISCHEN ARBEIT EINES MINISTERS.

Ein Minister ist ein Perpetuum mobile in seinem Werke, der seine Augen Tag und Nacht [52] über Tausend sich immer bewegend, oder Veränderenden Gegenständen halten muß. Er stehet auf dem glatten Eiß, und wird fast von so vielen Feinden belagert, als er Gedanken hat. Ist seine Klugheit, oder Rechtschaffenheit im Stande, ihn immerfort zu erhalten, so bin ich doch sicher, daß er wenigstens nie weiß, wie man die wahre Ruhe mit der Continuation genüßt. Er ist ein immerwehrendes Opfer welches andere beleuchtet, um sich zuverzehren.

Wen ein Minister eine große Sache berühren, oder ausführen will, betrachtet er zwo haupt Gegenstände dabey: nemlich, die gegenwärtige Lage der Sache, die wirklich sich zeigt, und die zukünftige Lage, worein er dieselbe versetzen will, und welches noch nur in seiner Speculation, oder auf seinem Papir ligt.

Stelle dir jetzt vor eine Kasten, welche die Schwere von einer Million Zentner hätte, und mit goldenen, silbernen, eisernen, gläsernen Gefäßen untereinander²⁸ gelegt, beladen wäre. Diese Kasten muß man berühren in ihrer ganzen Lage, um sie in eine neue Lage zubringen, jedoch so, daß nichts darinnen bricht. Wenns Menschen

²⁷ Gieste [Betücsere] ²⁸ unteteinander [sh.]

giebt, welche die alte Lage der Kästen vertheidigen, muß man sie erst bezwingen, und ihre Eroberung²⁹ kann viel Operation kosten. Wenn man sie aber bezwungen hat; so bleibt noch sie Schwürigkeit [53] übrig die Kasten zu tragen und ohne Schaden in eine neue Lage zusezen. So kann man sich einen Minister vorstellen, der eine ganze Nation in ihren Sitten, Gebräuchen, Gesätzen verändern will.

Wie lange muß er denken, betrachten, schauen, hören, suchen, bis er die Mittel, und Weege findet, nach welchen er die große Maschine aus ihrer Lage hebt, und versichert ist, daß die neue Lage viel besser für sie seyn wird. Entweder muß er die große Aenderung in Stationen eintheilen, um nach und nach zugehen, was immer der gebräuchlichste Weeg der Politique ist, oder entschlüsst er sich auf einmahl die ganze Bewegung zu machen. In dem ersten Weeg, wo man Schritt, vor Schritt gehet, kann sich eine grosse Seele Sicherheit verschaffen, auf dem letzten aber, wo auf einmahl die ganze Erschütterung geschehen muß, kann kein Minister in der Welt versichert seyn, ob die Sache in allen nach seinem Kopf ausfallen wird, oder nicht? Das Glück einer schnellen Reforme, ist in seiner Ausführung immer zweifelhaft, und wird meistentheils mit vergossenem Blut behauptet, oder kostet das ganze Glück des Ministers, wobey er Ehre, und Leben auch einbüßen kann.

Richelieu hat in Frankreich auf diese Art gearbeitet, ihn zwang aber die unglückliche Lage seines Vaterlandes dazu, hingegen dörfte er auch [54] das Blut seiner Landsleuthe nicht sparen: Solche schnelle Operationen glaube ich, dürfen nur die Regenten selbst unternehmen, oder ein Minister, der den Gefallen seines Königs völlig in seiner Macht besitzt. Unter einem heinrich den IVten wäre Richelieu kein Richelieu gewesen.

Gustaw von Schweden, hat auch eine schnelle Veränderung gemacht, es hat ihm gelungen, er war ein König, ein Minister wäre an seiner Stelle grausam ambarasiret gewesen.

Bey dieser Gattung der Operation ist nicht hinlänglich dem Minister, für gewiß auszuforschen, daß er Macht genug haben wird,

²⁹ Erobrung [sh.]

die Maschin aus ihrer Lage zureissen, den das ist schon nicht so schwer für ihm einzusehen, mit was für einer Macht als die seinige zu streiten hat. Er soll bestimmen noch, daß seine Operation in der That ein grösseres Glück für diejenige seyn wird, für welche er arbeitet, als was sie geniessen; das Glück wird er ohne dem nicht nach dem Eigennutz eines jeden Theils nehmen, wo er in seinem Leben nie fertig werden könnte. Er soll das Glück für das ganze, nach der allgemeinen Billigkeit nur betrachten, den es ist leicht möglich, daß ein Minister durch seine freye Operation, ein Land, welches glücklicher war, in eine unglückliche Lage bringet.

Das härteste für einen Minister, daß er selbst nicht überal da sey kann, wo er nothwendig [55] wirken muß, sind diejenige schwach, falsch, welche ihm von den Umständen der abwesenden Sachen Bericht abstatten müssen: so wird er in seinem Cabinet gewiß Fehler begehen, und Schaden verursachen; wen er aber jemanden hat, der ihm unverfälschte, und wahre Abschilderung von solchen Interessanten Sachen gibt, welche sich immer ändern, und dem Minister auch in seiner Politique nach sich ziehen; so giebt Minister welche den Ziel so gut, und sicher nehmen, daß sie in den Mittelpunct hinein treffen; er muß aber gute Hände, und scharffe Augen haben. Der gröste Minister wird immer von Zeit, und Umständen geführt: er führet nicht die Begebenheiten; sondern die Zeiten und Begebenheiten führen ihn.

ZIEHL UND EIGENSCHAFTEN EINES SUBLIMEN MINISTERS.

In denen alten Zeiten waren die Ministerien mehr geneigt schnelle, als state Reformen zu machen; sie haben aber auch beständig das Blut müssen vergüssen, das Gift, die Wache, und der Henker haben zu thun gehabt; die Länder aber stunden meistens in Blutbaad, selten geschahe eine schnelle Erschütterung in der Welt, welche glücklich abgeloffen wäre; die muß man für die allerbeste Mittel halten.

[56] Ein grosser Minister befindet sich in schwären Umständen, wen er unsicheres Mittel ergreifen muß.

Der einzige Endzweck seiner grossen Seeler ist in dieser Welt sich selbst durch die Rechte der Menschlichkeit einen unsterblichen Ruhm zu erwerben.³⁰ Er weiß, daß der wahre Ruhm nur von der Rechtschaffenheit herkömmt, eine Eigenschaft, welche aus wahren Tugenden entspringt. Die eigene Grösse der Seele machet in ihm das höchste Tribunal aus nach Gott, vor welchem er seine eigene Handlungen selbst beurtheilet; er begeheth keine Untreu, keine Falschheit, weil er dadurch die Majestät der Menschheit in ihm selbst abwürdigen müste. Der edle Stoltz seiner grossen Eigenschaften, und die erhabene Denckungsart würde ihm das Leben unerträglich machen, wen er sich durch gemeine Handlungen mit Menschen von mitelmässigen Gaaben gleich machen wolte. Er ist weit davon, niederträchtig zuseyn, er kann das auch nicht dulden, daß Menschen von ordinärem Character ihm gleichen sollen; er will andere übertreffen als Mensch, weil er weiß, daß die Menschen Würde, die höchste Würde ist in der Welt, und solche Eigenschaften brauchet, um über andere glänzen zu können, welche Könige ihr zugeben nicht im Stand sind. Die Laster eines Cromwels haben sich mit den grösten Ehrenbezeigungen vergesellschaftet können; aber die Würde der Menschheit gabe ihm ihre Majestät nicht her, und [57] ein Mensch ohne Menschlichkeit ist allemahl ein Unmensch, ein Ungeheuer, wen er gleich auf der höchsten Stufe der falschen Ehre wandlet.

Ein erfahrner, und tiefdenkender Minister weiß noch, daß kein Mensch Fähigkeiten oder Künste genug besizet, seine geheime Laster vor den Augen der Welt zuverbergen, daheru muste er bey einer ungetreuen Handlung zittern, seinen Namen zu einer ewigen Schande bey der spätesten Nachwelt zu³¹ verurtheilen. Dieses fesselt ihn aber nicht, denn er will groß seyn, nur in sich, und durch sich selbst.

Unter allen Gattungen der menschlichen Bestrebungen ist keine so schwehr, und so seltene³² Mühe, als die jenige, wodurch sich der Mensch die erhabneste Eigenschaften erwerben kann; weil also eine

³⁰ erwerrben [sh?] ³¹ uz [Betücsere] ³² seletne [Betücsere]

grosse Seele, und ein ädles Herz, immer die Leidenschaften haben, andere in den Schweresten Arbeiten zu übertreffen; so müssen sie auch immer auf die höchste Tugenden hinziehlen.

Ein Mensch arbeitet solange, bis er sich in seinen Tugenden nicht selten findet, er beruhiget, und vergnüget alsdann seine Seele in deme, daß er sich auf dem Thron der Menschenwürde siehet; wer ist grösser, als er, wen er noch nicht mehr Tugenden besitzt, der Mensch für einen solchen Character, wird mehr erschaffen, als ge[58]macht, wie viel braucht es, bis ein Regent einen solchen Minister bekommt. Das erste dabey ist das Werk der Natur, und der Vorsehung; das zweyte ist das der Mensch von Eltern erzeugt werde, welche ihn belehren, und erziehen können; das dritte ist, daß er in einer Gegend aufwachse, wo so viel wahres Licht, so viel³³ Genien giebt, worunter er die Faden des Labyrinths in der ungeheuren Menge den finstern Vorurtheilen in die Hände bekommen könne; sonst würde sich seine Grösse, unter lauter schwachen Lehrer, bey lehren Bücher in eine wilde Grösse von Chimeren verwandeln: Daß vierte ist, daß ein solcher das Schicksaal habe dem Souverain bekannt zuwerden, der gleich Fähigkeit habe ihn zuerkennen. Das fünfte ist, daß derselbe ein Minister seyn wolle. Ich glaube ja, wen er nach einer genauen Untersuchung findet, daß er die eingebohrne Eigenschaften seines Souverains auch als Mensch lieben kann, und bey ihm nicht nach der blossen Schuldigkeit eines Untherthans wird leben müssen. Grosse Monarchen können nur grosse Minister haben, sonst, ein grosser Minister bey einem schwachen Regent, ist entweder selbst der Regent, oder gehet, sicher verlohren.

Von der innern Gerechtigkeit einer großmüthigen Seele immer geströset, und von Menschen geliebt zu seyn, siehe, diese sind die Rechte eines großen Mini[59]sters, der seinem Souverain nur in Tugenden gleichen will; sonst aber seinen Ruhm darinen suchet, die Pflicht eines getreuen Unterthans gegen seine Majestät so vollkommen zubeobachten, als sein König die Seinige gegen seine Unterthanen beobachten kann.

³³ vil [sh.]

Derjenige, der nur durch die Menschenwürde und Tugend glänzen will, bleibet seiner Pflicht immer getreu; wen er ein Unterthan ist, verlangt er nicht ein König zu werden, um Tugendhafter dadurch zuseyn, er weiß, daß er mit der vollkommenen Beobachtungen seiner Unterthans Pflicht als ein Mensch, sich seinem Könige gleichmachen kann; und das Scepter verlangt er nicht, welches er ohnehin schon unterstützt, er will lieber den Ruhm genießen der Menschheit mit seiner Tugend eine Ehre gemacht zuhaben — ein Ruhm, welchen er in einer kleinern Figur neben dem Thron, in dem nemlichen Werth erhalten kann, als ihn sein Souverain auf seinem Thron im grossen ausmachet. Die Menschheit kann ihre vollkommene Grösse in einem jeden Stande erreichen, wo sie nur auf ihrer Laufbahn fliehen darf, darum, bleibe ein Unterthan, wen du es gebohren bist, und suche deinem Ruhm darinnen, deinem Souverain mit Tugend gleich zuwerden: Ohne Cron und Scepter, wirst du ein König der Tugend.

[60] IX. KAPITEL.

VON DER ART DER GESÄTZGEBUNG.

Ein Gesetzgeber muß seine Gesetze allemahl in die natürliche Beschaffenheit des jenigen Clima einpflanzen, unter welchem er sie machet. Die Menschliche Natur ist in ihren Haupt-und Grundsätzen sich selbst in einem jeden Welttheile gleich, der Character der Nationen aber machet sie in vielen Stücken verändert. Die Verschiedenheit der National Caractere rühret von der Verschiedenheit der Luft und der Erde her, welche Gott in der nemlichen Ordnung der ganzen Natur voneinander unterschieden hat. Weil also das Clima, die in ihrer Beschaffenheit wohnende Nationen, nach seinen eigenen Gesetzen naturalisiret; so muß jeder Gesetzgeber nach der Betrachtung der menschlichen Natur überhaupt, welche überall unverränderlich bleibt, den besondern Accent des Clima und der Nation³⁴ untersuchen, alwo er seine Gesetze macht. Ein Gesetz in einem Lande, welches das Clima des Landes, und auch der Character der Nation

³⁴ Natian (sh.)

nicht dulden können, ist eine Gewalthätigkeit, welche sich selbst zernichtet, und eine ganze Nation umstürzen kann.

Jede Nation war immer begirig ihre Glückseligkeit auf den höchsten Grade zubringen. Sie [61] glaubte es oft durch viele Gesätze zu erreichen. Darum haben die Europäische Nationen eine ungeheure Menge der Gesätze in ihren Staaten aufgehäuffet. Wo die Gesätze zu viel sind, da werden nur die nothwendige Theile davon immer gebraucht, die übrige Todte Theile darinnen, machen ein Labyrinth aus, wo die Rechtstreitter, immer den Faden der Ariadne suchen, um in einem Federsturme, zu ihrem Vortheil damit gelangen zukönnen.

Jemehr Gesätze eine Nation hat, destoweniger können darinnen die eigenthümliche Rechte in Sicherheit und Ruhe verbleiben. Wenig gute Gesätze machen das mögliche Glück bey einer Nation aus, aber viele vermehren nur die Plag, und den Irthum.

Die erste Beobachtung eines Gesätzgebers ist also die Generalbeobachtung der menschlichen Natur, die zweyte ist, die wahre Untersuchung des national Characters, die dritte ist, die Simplicität, und die wenige Zahl seiner Gesätze.

Ein jedes Clima kann alle Arten der Regierungs Formen annehmen. Jede Religion, jede Nation kann Aristocrati, Democratie, Monarchie, u. s. w. in sich dulden, weil alle diese Regierungsarten, sich nach der Natur der Menschen modificiren können.

[62] Wen wir in denen alten Jahrhunderten die Geschicke des menschlichen Geschlechts auf unserem Erdballe betrachten; so finden wir, daß fast keine Nation in der Welt ist, welche in ihren Revolutionen³⁵ nicht durch alle Arten der Regierungen gegangen wäre. Ihre Gesätzgeber von verschiedenen Caractern haben oft mehr, oder weniger in ihren Gesätzgebungen gefehlt. Eine Nation von ausschweifenden, und grausammen Temperament, hat immer grausame Gesätze zu erst gehabt, welche die Menschheit alsdann verwarfe, die sich niergends ganz ersticken ließe.

³⁵ Revolutionen [sh.]

Die Griechen nach dem Ursprunge ihrer Staaten lebten alle unter der strengsten Monarchi, auf einmahl warf bey ihnen die Natur ein Ungestüm von sich, sie wurden der Monarchie müde, und verwandelten ihre Regierungs Formen, in Democratie, Aristocratie, und s. w.

Draco in Athen, hat durch die Strenge seiner Gesätze, die Grenzen der Natur überschritten, er traf den Mittelpunct nicht an; die beleidigte Natur rächete sich, und schuff seine Gesätze ab. Solon hat nach ihm zu der menschlichen Natur schon näher getreten, er machte nur solche Gesätze, welche in dem Character seiner Nation bestehen konten.

Der berühmte Lycurg von Lacedemon, hat die Natur der Spartaner in der Grausamkeit er[63]nähret. Kein Gesätzgeber hat jemahls in der Welt eine so grosse Aenderung so schnell in einer Nation machen können, als dieser Gesätzgeber es that. Es kostete ihm aber auch viel, seine Gesätze wehren fast fünf Jahrhunderten hindurch; dieses zeigt, daß er den Character der Spartaner kennete, indeme er den Plan seiner Gesätze entwarf. Siehe, wie weit die Speculation eines grossen Mannes, in die Zukunft, aus dem was gegenwärtig ist, hinein dringen kann. Confutius, hat in China noch weiter gesehen, denn seine Gesätze leben noch in ihrer Kraft. In allen Staaten der Welt, wo die Wissenschaften, die Gelehrsamkeit nicht steigen, und die Einbildungskraft der Menschen, sich nicht schnell vergrössert, sind die Gesätze immer dauerhafter. Die unruhige Speculation der Seele machet immer Aenderungen in denen Sachen, von welchen sie umringt ist. Diejenige Grund Gesätze kann sie aber doch nie zernichten, welche das Clima favorisiret. Denn wen dieselbe gleich aus den Decreten ausbleiben müsten, so würden sie in den Sitten, oder Gebräuchen bey der Nation noch stärker würcken, und sich üben. Unter allen möglichen Veränderungen der Gebräuchen, Sitten, und Gesätzen, hat eine jede Nation einen Polar Stern einen Accent in ihrem Character der da unbeweglich zu seyn scheint, und wodurch sie sich, von jeder anderen Nation unterscheidet. Diesen Polar-Stern muß ein Minister finden, um das mög[64]liche gute, bey einer Nation auszumachen. Unterdessen ganze Jahrhunderte zernichten doch ganze Nationen! Wer kann dem immer vorlaufenden Stromme der

Zeiten widerstehen, welcher die alte Sachen immer in einen Abgrund hineinstürzt, und beständig neue hervorbringt.

VON FRAUEN.

Wer könnte glauben, daß die von sich wilde Natur der Menschen, ohne die sanfte Sitten des Frauen Geschlechts ihre Barbarey verlihren könnte.

Lasset die Frauen seyn wie sie sind, ihre kleine Schwachheiten sind zarte Schulen für unsere wilde Sitten. Trachtet ihnen keine Gelehrsamkeit beyzubringen, und machet sie nicht unglücklich. Ihre Eigenschaften haben mehr leichtes, und angenehmes, als die unsrige, die Gelehrsamkeit ist eine sehr mühsahme Chymere, sie macht aus dem Herz des Menschens eine Öde, eine traurige Wüsteney. Diejenige Wahrheit, welche deine tiefdenkende Seele in dem ungeheurigen Reiche deiner Einbildungs Kraft³⁶ zwey Tagen herumsucht, sagt dir das menschliche Gefühl einer gutgesiteten Frau mit einem Worte heraus, ohne zuwissen, wie groß dijenige Wahrheit ist, welche sie entdeckt hat. Wir denken weit, und irren uns viel, die Frauen denken weniger, und vergnügen³⁷ sich mehr. [65] Glaubet mir, daß Gefühl betrügt weniger als die Einbildung; was ist ein Gelehrter mehr in der Natur, als eine Frau von edlem Gefühl. Jener fliehet auf einem Meer von glänzenden Träumen, wo er Ruheloß Tag und Nacht herumgeworfen wird, diese aber schöpft die einfache Wahrheiten aus ihrem Herz heraus, und genüset ihr mögliches Glück; Es ist nicht die Folge, daß derjenige, der Königreiche besitzt, ruhiger oder zufriedener sey, als der Besitzer³⁸ eines Dorfs. Die Frauen leben mehr in der Natur, als wir, glücklich ist derjenige, der in ihrer Gesellschaft ohne Reu leben kann!

Da kommt ein Schwarm von Fräulein — ein trauriger Gelehrter in seinem Mantel eingehüllet, siehet sie mit schüchternen Augen an, und murret, daß sie bey einer jeden Kleinigkeit eine Freude haben

³⁶ Einbildungs Kraft [sh.] ³⁷ Vergnügen [sh.] ³⁸ besitzer [sh?]

können. Beneiden wir ihr Glück nicht — da kömmt sie, sie macht eine heitere Mine, die Freude ihres jungen Herzens lächelt auf ihren Lippen — suche die Ursache ihres Vergnügens. — Sie hat drey Maschen, eine Haube nach der letzten Mode, und die lachen aus ihren Augen hervor. Siehe, wie glücklich sind diese spielende Creaturen, jede Mode ist für sie eine neue Quelle von Freuden — Aber du trauriger gelehrter, wie kannst du deine abgemattete Seele vergnügen, welche alles kennet, alles verwirft, und nichts genüset.

[66] Unschuldige Schwachheiten haben grosse Vortheile; bis ich ein Kind war, hat mir jede Stunde hundert Freuden geben können, ich bin ein Mann geworden, und dreissig Tage sind kaum mehr hinlänglich mir ein einziges Vergnügen nach meinem Wunsche zuge-
wehren. Sterbliche! wollet ihr so glücklich seyn, als euer Schicksaal es euch zulassen kann, denket nicht zu viel, und lebet freundschaftlicher untereinander.

VON DER TOLERANZ.

Da kommt ein guter Mann, er ist in einem irrigen Glauben, er glaubt aber in seinem Gewissen, daß er in einer seligmachenden Wahrheit lebet. Wer der nicht böse auf ihn, und wenn ihr Menschen seyet, habet mitleiden mit seinem Unglück: ist er denn zu bestraffen darum, daß er nicht im Stande ist, diejenige Wahrheit zu sehen, die ihr sehet? verachtet ihn darum nicht, daß ihr ihn für unglücklicher haltet, als ihr seyt.

Glaubet nicht, daß er verwegen genug wäre sich mit Fleiße in eine Hölle zustürzen, beklaget sein Schicksaal, oder gebet ihm das wahre Licht. Wen ihr glaubet daß er in die Hölle kommt, vermehret seine Strafe durch euren Hass gegen sein Unglück nicht: keine grössere Strafe ist nicht mehr, als die Verdammniß, und wen ein Ver[67]damter euer Feind ist, so müsset ihr Mitleiden mit ihm haben.

Denket daß die Ursache eures Hasses gegen ihm nichts anders wäre, als daß er wider seinen Willen unglücklicher ist, als ihr; Wäre

es menschlich, wen ihr einen Armen der da ein Almosen von euch bettet darum hassen wollet, weil er nicht so glücklich ist, als ihr es seuet; in allen andern Sachen wollet ihr glücklicher werden, als andere, beklaget jeden Elenden, nur in der Religion wollet ihr den Unglücklichen hassen, welcher das Mitleiden eurer Menschlichkeit über alles andere verdienet. Die Strafe des Unglaubens gehöret Gott allein zu, wollet ihr euch zu Götter machen, um anstat ihn seiner ewigen Gerechtigkeit ein Genügen zuleisten? u. s. w.

VON HUNGARN.

Hungarns Geschicke stellen uns Frappante Gegenstände vor. Der Character der Nation ist von einem Geist beseelet, welcher immer die äussersten Gränzen der menschlichen Bestrebungen zu erreichen sucht. In der moralischen Anatomi der menschlichen Natur, erfordert³⁹ ein solcher Geist die tiefeste Einsichten, und den erhabnesten Muth, um glücklich regirt werden zu können. Wenn man die Hungarische Nation in ihren alten Regierun[68]gen Stufenweiße betrachtet; und in gegenwärtigen Zeiten einen Blick auf dieselbe wirft, so findet man in der nemlichen National Lage eine bewunderungswürdige Aenderung.

Die meisten Theile des Landes, welche die Nation in sich selbst vereinigen, oder zergliedern könnten, haben eine politische Wendung in sich gewürkt. Diejenige Zeit, worinen eine Nation sich durch eine Regierungs Form ändert, ist sehr critisch für dieselbe. Die alte Regierungen nach ihrer Stärke, oder Schwäche, haben Ungarns Schicksaal auf unterschiedliche Art bestimmet; aber die natürliche Eigenschaften des National Characters konnten dieselbe nie ändern. Unter einer jeder Regierung, mit verschiedenen Gestalten erschienen allemahl die nemliche Ungern. Ludovic der erste, war von seiner Nation geliebt: Andreas fast vergöttert. Unter denen Hunyaden warf Ungarn einen großen Glanz von sich, welcher die ganze Europa

³⁹ erfordert [sh.]

beleuchtete. Die Regierung von König Mathias, und von König Andreas Hierosolimitanus zeigen die Ungern in verschiedenen Gestalten. Den Mathiam zwang das Unglück seines Vaterlandes ein Wunder mit seiner Nation in Europa zu wirken, dieses erforderte Muth bey ihm und Strenge in seiner Regierung.

Ein grosses Uebel im Körper erfordert eine grosse Operation. Wen der Patient es nicht von [69] sich freywillig aushalten kann; so muß er einige Augenblicke von einer höhern, oder grösseren Macht gebunden werden, um gerettet zu seyn. Der Patient schreyet wider die Hände, welche in seinen Wunden mit Eisen herumschneidet; das Verlangen seiner Gesundheit, und die Quaal, welche er dafür ausstehen muß, machen, daß er seinen Arzt zugleich mit Wehemuth, und Dankbarkeit betrachtet. Siehe, so war Hungarns Schicksaal unter König Mathias, der seine Nation nicht erhalten konnte, ohne Verdruß von derselben gehabt zuhaben, den er doch gut gestillet hatte. Seine Strenge, welche sich immer mit Gnade, und Gerechtigkeit mischte, machte ihn mächtig, siegreich. Andreas konnte alles das nicht wirken; er war aber von seinen Unterthanen nur geliebet. Die nemliche Nation, welche unter den unsterblichen Hunyaden ein Schröcken der Ottomanischen Pforte war, existirte nicht unter Bela den IV. und wurde Strassen Raubern, flüchtigen Tartarn zur Beute hingeworfen. Wen man die nemliche Nation unter Ludvic den I. und den II. betrachtet; so findet sich fast der nemliche Unterschied.

Unter allen diesen Regierungen ist Ungarns Grundverfassung immer in ihrer natürlichen Kraft verbliben, woraus erhellet, daß die Nation, durch die Caractere ihrer Regenten, bey der Verbleibung ihrer alten Verfassung, mächtig, schwach, reich und arm gemacht werden kann.

[70] Ungarn hat also nur Souverainen, und nie fremde Verfassungen⁴⁰ gefordert; um groß, klein, glücklich, oder unglücklich zu seyn.

Wenn die Sitten des Jahrhunderts vormahls mit der ungerischen Verfassung sich besser übereinstimmen konnten, so ist es jezt zu erwegen, wie weit als die Sitten des jezigen Jahrhunderts sich die

⁴⁰ Verfassungen [sh.]

ungarischen Verfassung entgegen setzen. Wenn man zwischen diesen zwei Gegenständen⁴¹ die Souveraine Macht betrachtet, und die Möglichkeit ihrer Wirkungen erweget, so ist die ungarische Verfassung nach ihren möglichen, natürlichen Modificationen, für alle Jahrhunderte gemacht. Um nun die nothwendige, und mögliche politische Wirkung der regierenden höchsten Macht bestimmen zu können, müste ich jede Puls-Ader, welche nur in Ungarn flüßet, schlagen hören. Ich müste ein gelehrtes Jahrhundert mit allen ihren Sitten und weissagenden Rechten, welche sich nach der Zukunft richten, vollkommen kennen; ich müste noch die tiefste Einsichten eines der weissesten Cabineten in der Welt ergründen. Wie weit bin ich von so erhabenen Gegenständen? Könnte sich wohl ein Staubkern⁴² mit dem Berge-Atlas messen?

Mir ist genug zu wissen, daß meine Nation noch von, ihrem Anfang her nie so glücklich und ruhig war, als sie unter dieser jezigen allerhöchsten Regierung ist.

[71] SOUVERAIN, VOLK UND ADEL.

Kein Minister ist mehr der Gefahr ausgesetzt, als derjenige, welcher das Volk und den Adel zum Könige hat. Beyden diesen zugefallen ist eine unbegreifliche Kunst. Das Volk fordert immer nur Nuzen, Erleichterung. Der Adel verlangt Pracht, Reichthum, grosse Ehrenstellen. Jeder Gewin des Adels muß von dem Fleiße, und von der Arbeit des gemeinen Mannes herrühren. Wenn das Volk demnach seine mögliche Vortheile genüßt; so kann es der Adel, der sich auf die Kosten des Volkes bereichert, unmöglich seiner seits genüssen. Ich wollte denjenigen lauf der Welt sehen, der im Stande wäre, das Interesse des Adels mit dem Nuzen des Volkes, nach einer vollkommenen beiderseitigen Zufriedenheit zuvergleichen. Ist wer, der sich zu diesem- oder jenen Theil mehr schläget; so lauft er wegen der andern Gefahr, Griechenlandes und Rommsgeschicke zeigen uns,

⁴¹ Gegenständen [sh.] ⁴² staubkern [sh.]

daß die Minister der freyen Staaten, sich entweder zu mächtigen Tirannen, oder zu unschuldigen Opfern machen müssen. Das große Glück eines großen Bürgers in einer freyen Republicque, ist für demselben ein sicheres Unglück. Wenn er immer glücklich ist so wird er die öffentliche Freyheit⁴³ zu seiner grausamsten und mächtigsten Feinde machen; wird er unglücklich in seinen Unternehmungen, so wird er ohnedem verachtet. Ein Eugenius in Grie[72]chenland hätte das Schicksaal des Themistocles, oder sonst des Hanibals gehabt: bey den Römern wäre er ein Camil gewesen. Richelieu an dem nemlichen Orte wäre ein Silla, oder Catilina⁴⁴ geworden.

Aus allen diesen Betrachtungen, und Beyspielen erhellet es, das man einem freyen Staate nicht grosse, und wichtige Dienste leisten kann, ohne sich dadurch zuverliehren, es sey dann, daß er besondere zufälle hat.

Kein Mensch ist im Stande die Geschicke seines Lebens durch seine eigene Klugheit zu bestimmen, alles wird hier von einer Unsichtbaren Macht Regieret; der Mensch urtheilet nur immer beiläuffig, und macht seine Unternehmungen so gut auf das Ungerade, als auf das Gerade. Der gröste Philosoph, und der klügste Minister, haben das im voraus vor allen Menschen, daß sie ihre eigene Unwissenheiten, und Schwachheiten am besten sehen; den der Mensch muß sehr viel lesen, leiden, denken und erfahren, bis er einsieht daß er eine elende Creatur ist, und nichts anders hier verstehen, oder begreifen kann, als in allen nur seine traurige Vergänglichkeit.

*

[73] I. LETTRE

A MSR. D . . .

.Vous me priez de vous ecrire comment je me porte, et j'ai le malheur de vous repondre Msr. que je me porte tres-mal. Agé de

⁴³ Freuheit [sh?] ⁴⁴ Catilima [sh.]

vingt-huit ans mon sang est déjà devenu las de circuler dans mes veines; il devient épais, et veut m'étouffer. J'ai consulté la dessus des hommes, qui prétendent connoître les secrets de la nature: ils me disent, après m'avoir bien questionné sur la situation de mon sort, que c'est l'étude continuelle, qui me cause cette triste maladie; et je me souviens encore que d'autres m'ont recommandé centfois d'étudier, pour devenir sage et heureux, puisque ce n'est que dans la sagesse qu'on trouve le bonheur possible ici bas. Quel contraste, hélas! de combien de façon un homme peut il devenir malheureux, en cherchant toujours son bonheur! J'avois aussi la sotte curiosité de vouloir deviner la cause de tant d'évenemens dans notre monde, faisant mes recherches continuelles pour ce but; à la fin j'ouvre mes yeux pour voir, si je suis devenu plus heureux, ou non. Hé bien, mon ami, le résultat de mes recherches se borne à me procurer la certitude de ce, que, par ma propre force, je ne conçois, ni [74] ne comprends pas les choses dans notre univers, y joignant encore une maladie, dont je suis tourmenté jours et nuits. Que mon sort vous serve d'exemple. — — — — —

Vienne. le 12. Septembre. 1775.

Bessenyei

II.

EXTRAIT D'UNE LETTRE DE MÊME.

— — — — —
— — — — —
plaignons donc le sort des humains, mon ami, si toute fois il nous convient de les plaindre. La surface de notre globe fume encore du sang de tous ces malheureux, que les erreurs et les superstitions y ont immolés à leur fureur in humaine. Plaignons ceux, qui mêconnoissant les loix de leur Dieu, se revolterent contre le Ciel. Hélas! pourquoi abandonner la vraie loi du createur, et ensanglanter des autels par des horreurs inouies, qui enfantent tant de [75] meurtres et de

crimes? Pourquoi se detacher de la foi une fois établie par la grace de Dieu, pour repandre du sang, en voulant justifier ainsi une coupable rebellion contre la bonté de notre bienfaiteur universel? L'être suprême se manifeste par sa voix divine; mais des hommes dans leurs fureurs carnassieres cessent d'ecouter cette voix celeste, et vont ravager son monde, en voulant falsifier les organes de sa volonté.

— — — — —

Alexandre, après avoir enchainé l'univers, le met au pillage, et puis va se faire declarer fils de Jupiter par de venerables imposteurs, qui se disoient ministres du Ciel. Tel est le sort des humains, quand ses pas ne peuvent être guidés par la vraie revelation de Dieu. — — — —

— — — — —

Jetez les yeux sur⁴⁵ la terre; examinez les creatures humaines, qui fourmillent sur sa vaste etenduë, vous vous trouverez au milieu de ces tourbillons d'êtres, comme une goutte d'eau dans le sein profond de l'Ocean. Les exploits des humains, les evenemens terribles de ses gouvernemens, ses bonheurs, ses malheurs, ses vices, ses vertus, ses iniquites et ses justices vont aneantir ta foible raison. Helas! [76] vous, petit point dans ce grand tout, pourriez vous, le comprendre? —

— — — — —

Ami ce n'est pas notre partage de connoitre a loi de l'univers. Adorons en l'auteur, et vegetons dans ce merveilleux labirinthe, ou il nous a placé — — — — —

— — — — —

Vous n'avez plus raison de vous plaindre du monde chretien; estimons nous heureux d'avoir reconnu la douceur de cette sainte religion, par laquelle il nous est ordonné d'adorer Dieu et d'aimer notre prochain. Cette voix divine peut seule reunir le ciel avec la terre, et donner la paix à l'univers. La fureur du fanatisme⁴⁶ n'y est pas connue; nous n'egorgeons personne pour faire adopter nos pensées par d'autres. Voyez la douceur, comme elle se repande dans notre monde chretien; reconnoissez la vertu divine de votre Religion, et vivez tranquil. — — — — —

⁴⁵ fur [sh.] ⁴⁶ fanatissime [sh.]

— — — — —
P. S. Pardonnez ma foiblesse dans cette langue admirable. Vous étant françois, vous prétendez toujours, que je vous écrive en françois, et vous ne faites pas attention à ce, qu'à l'âge de 23 ans je ne savais encore rien de votre langue, et qu'à l'âge de 19 ignorant aussi l'allemand, j'étais obligé d'employer mon temps presque entièrement pour me faire connaître un peu cette langue, si vaste et si difficile à apprendre; elle est la langue de mon souverain.

III.

LETTRE DE MÊME.

Vous demandez mon avis sur les auteurs anglais. J'en ai lu quelques uns en français; et je puis vous dire, que ce sont de gens tressensés et sublimes dans leur raisonnement, ou ils vont quelques fois si loin, qu'ils semblent passer les bornes de l'imagination humaine. Ils ont de temps en temps⁴⁷ de pensées effrayantes; mais toujours sublimes. Lisez *Milton*, *Shakespear*, *Young*, et vous verrez, comment la raison humaine peut devenir à la fois majestueuse et terrible. *Pope* cependant, ce célèbre auteur anglois, montre le génie d'un françois dans ses écrits, puisqu'il est majestueux, sublime, agréable et instructif à la fois, sans faire peur à l'imagination de ses lecteurs, comme l'immortel *Young* le fait par ses nuits, dont [78] l'énorme élévation à sa première vue nous saisit d'épouvante, et fait rire d'étonnement à la fin, quand on l'a examiné pendant que que temps.⁴⁸ Je pense, qu'aucun auteur ancien ne rassemble mieux à *Msr. d'Young*, que *Lucain*. L'imagination ardente de ce poète romain semble embraser tout l'univers, et engloutir des régions de pensées; en faisant marcher César vers Pompée, il fait armer nos deux hémisphères, l'un contre l'autre, et submerge le monde bouleversé dans l'immense étendue de son imagination. — — — — —

⁴⁷ tems en tems [sh.] ⁴⁸ tems [sh.]

IV. LETTRE
À MSR. DE B.

Je prends la liberté de vous écrire, que nous fumes⁴⁹ hier la critique de vos ouvrages. Msrs. L. ... M. ... V. ... et moi étant tous ensemble, nous primes le temps⁵⁰ d'examiner vos livres. Les⁵¹ deux Tragedies, *Agis* et *Buda* ont obtenu une approbation suffisante; la Tragédie de *Hunyadi* n'a pas eu le même sort. C'est un petit ouvrage, le premier essai de votre génie. Elle ne contient pas la force et la majesté des deux autres, cependant on peut vous y reconnoître. Votre Poème, intitulé *Essai sur l'homme*, ouvrage⁵² philosophique, à l'[79] imitation de Msr. *Pope*, est un Poème, que nous devons d'autant plus admirer, qu'on n'a encore jamais vu de pareils ouvrages dans notre langue. La force du génie, la clarté du stile et l'elevation des sentimens y sont également repandus a chaque passage. On y voit encore briller cette lumiere philosophique, qui instruit par tout, et charme les esprit cultivés. Enfin, c'est assez de vous dire, que vous avez bien reussi, en imitant le génie de ce grand homme.

Votre *essai philosophique sur la liberté de conscience* contient les mêmes qualités. Vous l'avez composé vous même, c'est un traité admirable; mais en le lisant, il me paroit, que vous ne l'avez pas composé pour des ames ordinaires.

J'ai lu aussi votre *Hunniade*, Poème epique, ou vous chantez les exploits de *Mathias Corvin*. Ce heros est vraiment digne, que la posterité celebre la memoire; c'est dommage, que cet ouvrage ne soit pas⁵³ encore imprimé. Je l'ai lu en manuscrit chez Msr. L. . Vous êtes bien capricieux Msr.; la censure vous y defend quelques vers, et au lieu de les changer vous faites languir l'ouvrage entier en manuscrit; corrigez le, et envoyez le sous la presse. Vous autres auteurs, vous êtes bien [80] ridicules quelquefois, malgre tous vos sages raisonnemens.⁵⁴ — — — — —

Mais imaginez vous, combien je fus saisi d'etonnement, ayant atrapé un autre manuscrit de votre main. C'est un traité *sur le droit*

⁴⁹ fimes [sh.] ⁵⁰ tems [sh.] ⁵¹ Lex [sh.] ⁵² ouvrage [sh.] ⁵³ pat [sh.] ⁵⁴ raisonnemens [sh?]

des Souveraines et des nations. Vous y reunissez ces deux droits; il est vrai, vos raisonnements⁵⁵ et votre imagination penetrent bien loin dans la nature, et dans la foi; mais votre traité ressembleroit à la republique de Platon, si vous n'y aviez pas montré combien les hommes sont éloignés de pouvoir toujours executer ce que la droite raison et l'interêt du genre humain exigent de leur conscience. C'est ainsi, dites vous, que la chose devoit être. Vous avez raison, tout homme sensé, en lisant votre traité, doit en convenir; mais les droits des souverains et des nations sont pourtant differents à Londres et à Petersbourg, quoique le but en soit par tout le bonheur de sujets et la gloire du Souverain — — — — —

REPONSE

Votre lettre m'a fait beaucoup de plaisir. Je passe sous silence vos critiques, faites sur [81] mes ouvrages, et ne veux vous repondre, qu'à la derniere.

Vous avez raison de ne pas vouloir entendre une definition du droit des Souverains et des nations. Le gouvernement est un abime d'où personne ne peut sortir, y etant une fois tombé. C'est de cet abime d'où le beau temps⁵⁶ et les tempetes de la vie humaine sortent successivement. Laissons courir ces orages; ils font le portrait de la nature, où la providence⁵⁷ nous permet de batir de grands palais pour nos commodités, que la foudre vient plus d'une fois écraser par son feu devorant. Que ferions nous de grand dans un monde, où ne vit que pour mourir. — — — — —

B.

⁵⁵ raisonnemens [sh?] ⁵⁶ tems [sh.] ⁵⁷ provid nce [Betűkihagyás]

VI. LETRE
Á MSR. DE B.

— — — — Non illi ego detrahere ausim
Haerentem capiti multa cum laude coronam.

Monsieur, mon tres-cher Ami. Vous serez infailliblement etonné de recevoir d'un hom[82]me, qui n'a jamais rien écrit, une lettre critique sur votre *Lucain*. Le titre d'amitié, dont vous m'avez toujours honoré, et l'expression sur tout, dont vous vous servez dans votre épître dedicatoire, en ces termes: *j'attends l'aprobation et le jugement de mes amis*, autorisent peut être ma hardiesse, et je crois, qu'ils me garantiront aussi de toute offense de votre part.

Etant dernièrement à Vienne, vous eûtes la bonté de m'offrir un exemplair de votre *Lucain*, que j'ai lu avec attention, aussitot, que je suis arrivé à Cachau. Je l'ai trouvé admirable, tant par la beauté du sujet, que par l'elegance et l'energie, avec lesquelles vous l'avez traduit, et qui regnent également dans tous vos écrits.

Comme j'avois lû cet ouvrage en son original latin, et en français, je n'eus pas grande peine à l'entendre. Mais quelqu' uns de mes amis, qui me prièrent de le leur prêter, et qui ne l'avoient pas lû ni dans l'un, ni dans l'autre langage, ávouerent franchement qu'il y avoit quelques mots, qu'ils ne comprenoient pas. Ils s'arreterent sur-tout sur les mots — — — — —

et me demanderent ce que j'en pensois, c'est [83] à dire, s'il n'y avoit pas de fautes d'imprimerie? Je me flatte de les leur avoir expliqués proprement: Car enfin ils aquiescerent à mon interpretation; et outre cela me prièrent encore, moi, qu'ils savoient être de vos amis, de vous écrire, en vous supliant en leur nom d'achever cet ouvrage incomparable.

Vous savez Msr. vous⁵⁸ qui avez des amis, quel pouvoir ont les amis sur nos coers. Loin donc de negliger de vous adresser leur priere, j'y joins encore la mienne, et vous supplie de tacher de finir au plutot un

⁵⁸ vous [sh.]

ouvrage, qui rempli dans tout son corps (comme je ne doute nullement) du feu, qui anime le premier⁵⁹ livre, ne manquera pas de devenir le delice de l'un et de l'autre sexe. — — — — —

B. . . . V. P. C.

Cachau le 13 Juin 1777.

VII. LETTRE.

À MSR. DE B. . . .

J'ai lû avec plaisir votre ouvrage, intitulé: *la solitude*. Helas! que vous êtes aimab[84]le quand vous n'écrivez dans votre langue maternelle qu'en Poëte, ou purement philosophe; mais vous avez le malheur de vouloir aussi passer pour bon Teologien. Je m'aperçois, que quand des verités philosophiques se présentent en foules à votre imagination, votre plume s'en ecarte et cherche a dogmatiser au lieu de les écrire; alors vous mortifiez la Teologie, car vous ne la savez pas. Ce ne sont que des galimathias ennuyons,⁶⁰ que vous faites dans ce genre de science: puisque vous y confondez vos raisonnemens philosophiques par la foiblesse, que vous montrez dans la sublime Teologie. Soyez plus juste, croyez moi, et restez toujours ce que vous êtes. — — — — —

le 10 Mai. 1777.

L.

⁵⁹ dremier [sh.] ⁶⁰ ennuy ns [Betűkihagyás]

VIII. LETRE.

REPONSE

Vous devez être persuadés Msr. que je n'ai pas la ridicule vanité de vouloir passer pour ce, que je ne suis pas. Je vous avoue, que je ne me sens pas fort dans la Teologie; mais je suis elevé chretien, et voila ce à quoi [85] vous n'avez pas pensé en examinant mes écrits. Vous souhaiteriez peut-être, que je ne fusse qu'homme naturel, ou purement corporel; et je vous prie Msr. de ne vous pas facher de ce que je veuille être aussi en même temps⁶¹ homme spirituel. Si vous n'êtes pas content de mes raisonnemens⁶² philosophiques, venez me voir, et je me flatte de vous pouvoir satisfaire entre quatre yeux. Songez en attendant Msr. qu'un bon citoyen n'ose écrire, que ce qui est avantageux pour le bien public. Etes vous persuadés, que chaque verité philosophique, ou purement naturelle, travaïleroit pour le bonheur commun des hommes, si on la publioit par tout? Reflexissez sur les desirs de chaqu'homme; et sur l'inegalité de leur condition, dont la source se trouve dans la nature. Votre philosophie n'est pas a portée de chacun? — elle a' ses erreurs, et contient de tristes verités pour nous. Ce n'est rien encore que je viens de vous dire; mais il faut respecter le religion Msr. laquelle seule est capable de rendre l'homme heureux, quand elle est administrés selon ses veritables principes, qui rendent les mortels tous egaux devant l'être supreme, en ordonnant à ses propres ministres d'être charitables, laborieux, humbles, et patients. Sa voix divine nous commende encore d'adorer Dieu et d'aimer nos semblables,[86] nous promettant des recompenses éternel pour nos vertus. Vos visions philosophiques sont elles plus avantageuses pour l'homme Msr? N'allez pas juger de la religion par des abus de quelques hommes foibles; jugez la dans ses principes, et vous la trouverez mille fois au dessus de votre philosophie, à l'égard de notre bonheur universel. Mais quand il y á tant d'abus, me ditez vous, qui la rendent — — — — —

⁶¹ tems [sh.] ⁶² raisonnemens [sh?]

Mais de ces abus il y en par tout; faut il donc que Dieu aneantisse tous? Votre philosophie, par exemple a des abus terribles; croyez vous cependant qu'un chacun soit fou ou criminel, qui la pratique — Soyez juste, croyez moi, et restez toujours ce que vous êtes.

B.

IX. LETTRE.

Vous voulez donc devenir homme de cour, et vous me priez par cette raison, de vouloir vous dire ce que l'on doit en juger. Imaginez vous Msr. cent mille hommes dans un combat perpetuel les uns contre les autres, où chaqu'un s'efforce d'être le premier combattant, et où on emploie encor pour ce but tout ce que la force humaine ose metre en usage. — — — — —

B.

A MAGÁNY FOGLALATOSSÁGAI

I. FEJEZET

ISTENRŐL

Valamennyi torzszülött között, melyet az emberi ész megszámlálhatatlan tévedései közt valaha is létrehozott, a legfélelmetesebb az a kérdés, van-e Isten; és ezután elkezdte a létezését tagadni. Semmi sem hozhat létre, nem teremthet olyasmit, ami saját természetének lehetséges erejével és tulajdonságaival ellenkezik; minden, ami létrejön, tulajdonságaiban visszamutat arra a forrásra, amelyből fakadt; minden teremtett dolog arról győz meg bennünket, hogy létezik egy olyan hatalom, amely mérhetetlenül nagyobb, mint az általa létrehozott dolgok.

[4] Minden értelmes lénynek, amely ilyen szükségszerű törvényeknek van alávetve s ezek uralkodnak rajta, meggyőződése kell legyen, hogy meglévő erői valamilyen felsőbb hatalomnak vannak alárendelve, amely képességein uralkodik: vannak dolgok, amelyeket sem az emberek, sem az állatok nem tudnak teremteni, sem elpusztítani. Tehát kell lennie fölöttünk valamely hatalomnak, amely mindezt előidézi, ezt a hatalmat én az egész teremtett mindenség mindentudó és örök értelmének nevezem, az értelemmel nem bíró élőlényekben csak rendnek, rendszernek, az értelemmel bírónál pedig értelemnek. Bennem van értelem és gondolkodó lélek, mely ebben a pillanatban, amikor e sorokat leírom, beömlészi gondolatait a tollamba: van, mert érzem a létezését és látom a hatását. Ennek az értelemnek valamely forrása kell legyen, mert ha a teremtett világ középpontjában vagy egész területén a világ kezdete előtt nem lett volna jelen a mindenható értelem, az én értelmem értelmetlenségéből nem születhetett volna. Hogyan magyarázzuk meg a természet rendszerében, hogy semmi sem hozhat létre olyan ellentétes tulajdonságokkal és képességekkel bíró dolgokat, mint a tűz és a víz. Mikor fog öleb sast szülni[5]ni? Hogyan hozhatna létre saját magából az értelmetlenség vagy bármi, ami természete szerint a legcsekélyebb gondolkodó erőt sem tartalmaz, gondolkodó lelket, vagyis saját ellentétét; az értelmem forrása tehát értelem kell legyen. Minden ember bír értelemmel és gondolkodó

lélekkel, következésképpen létezik egy mindenható értelem, amely ezt a töménytelen gondolkodó lelket létrehozza vagy megteremti. Ez a mindenható értelem Isten, nekem tehát úgy tűnik, hogy a gondolkodó teremtmények tökéletes lelkiismereti meggyőződés alapján semmiképpen sem tagadhatják Isten létezését. A képzőletnek ezen kicsapongása azoknak a tévedéseihöz hasonlít, akik kétségbevonják saját létezésüket, és azon vitatkoznak, vannak-e valóban vagy nincsenek.

II. FEJEZET

A TEREMTÉS INDÍTÓOKÁRÓL

A világ kezdete előtt a legfelsőbb lényt az üres tér felfoghatatlan kiterjedésének közepén képzeljük el. Mit beszélek? nem volt még se tér, se kiterjedés, mi volt tehát? Nem tudom, [6] az egyetlen, amit tudok, az, hogy Isten és legmagasabb, legtökéletesebb tulajdonságai mindig voltak; tehát minden megvolt, válaszolhatnád; Istenben igen, de a teremtésben nem.

Istent a világ kezdete előtt csupán tulajdonságai tökéletességében képelem el; ki állíthatja erre, hogy tökéletes tulajdonságai őbenne az örökkévalóságban egy pillanatig is a nélkül a szükségszerű elhatározás nélkül léteztek, hogy hatást fejtsenek ki. Isten nem kezd el tudni vagy akarni, amit tud, azt az örökkévalóságban tudta, és amit cselekedett, azt az örökkévalóság óta akarta cselekedni. Megteremtette a világot, tehát az örökkévalóságban megvolt az az akarata és elhatározása, hogy legyen itt egy világ, mert ha nem így van, akkor feltételezünk természetében valamilyen lét kezdetét, amivel pedig együttjár benne valaminek a nemtudása, ami pedig nem tételezhető fel.

Ami pedig őt arra készthette, hogy világot teremtsen, az saját természete volt, mert hiszen Isten még egyedül volt, mi indíthatta volna őt valamilyen munka elvégzésére. Ha elismerjük, hogy Isten mindentudó és mindenható, hogyan [7] képzelhetnők el örök létezését minden hatás nélkül. Természete szerint Isten örök, és a legtökéletesebb fokon ható természet, de ha nem volna egy világ teremtője, ura és fenntartója, létezése hatástalan volna, ami lehetetlen. Ebből következik, hogy nincsen olyan létezés, amelynek természetes hatása ne volna; a legkisebb teremtésnek Isten mindenhatóságában van a hatása: hogyan létezhetett volna az egész teremtés főforrása hatás nélkül.

Azt válaszolhatod nekem, hogy a teremtés előtt Isten hatás nélkül létezett; nem, soha nem létezett hatás nélkül, mert a teremtés előtt létezett az akarata, hogy megteremtse a világot, s ez már természetének hatása volt. És ahogy

nem tudod bizonyítani, hogy Isten az örökkévalóságban csak egy percig is a nélkül az elhatározás nélkül volt, hogy a világot megteremtse, azt sem állíthatod, hogy Isten legtökéletesebb tulajdonságai valaha is létezhettek hatás nélkül, minthogy azt sem tudod megmondani, hogy az örökkévalóság melyik pontján kezdte el Isten a világot teremteni. Isten természete tehát magától hatott,[8] hogy kinyilatkoztassa magát, legmagasabb tulajdonságainak saját dicsőségére.

Jegyzetek

Sokan azt állítják, hogy az örökkévaló Isten minden lehetséges tulajdonságával az örökkévalóságban azért létezett, hogy a világot megteremthesse, következésképp ez a világ vagy egy más, ennél sokkal nagyobb világ az ő mindenhatóságában csak lehetőségének a szempontjából volt meg. Isten azonban, mondják, létezhetett anélkül is, hogy meg lett volna határozott akarata, hogy világot teremtsen.

Nos, erre azt válaszolom, hogy Isten maga az örökkévalóság, következésképp át kell látnia az örökkévalóságot; a világ teremtése az örökkévalóságban ment végbe. Isten tehát örökkévalóságban tudta, hogy benne létre fog jönni a világ; ha pedig tudta, mi hozhatta létre benne ezt a tudást? A világ teremtése csakis Istentől származhatott, ez feltételezi a hatást Istenben, a hatás indítóókot kíván, az indítóók Isten akarata volt csupán. Az örökkévalóságban tudni, hogy a világ létre fog jönni, Istennél azt jelenti, hogy az örökkévalóságban fennállt az ő akarata, hogy így legyen, mert mivel Isten akarata nélkül a világ teremtése sohasem történhetett volna meg, ezért nem választhatjuk el Isten mindentudóságát az akaratától, ha csak nem akarjuk azt állítani, hogy Isten a világ teremtését előre tudta, anélkül, hogy erre vonatkozólag benne a legcsekélyebb akarat [9] lett volna, ami abszurd, vagy pedig azt kellene állítanunk, hogy a világ teremtését nem tudta mindenkor, hanem csak az idő egy adott pillanatában kezdte el tudni, ami szintén nem lehetséges.

Mindezekből az okokból látható, hogy a legfelsőbb tökéletességhez mindenkor hozzátartozott mint tulajdonság a hatása: azt, hogy ez micsoda és milyen sokféle módon van, nem tudjuk megállapítani. Isten másképp is akarhatta vagy teremthette volna, mint ahogy a világ teremtésében akarta, de saját dicsőségére így akarta, ahogy nekünk megnyilvánul, következésképp ez az ő akarata, és mivel ő a legtökéletesebb lény, a legtökéletesebb módon kellett saját dicsőségére cselekednie, különben fokozatknak kellene keletkeznie benne, ami nem felel meg a természetének. Azt tette, amit a legnagyobb dicsősége és természetének örök szabad törvényei tőle megkívántak. Mi műveinek egy részét látjuk, de az egész felfoghatatlan marad számunkra, hogyan határozhatnánk meg, milyen mértékben és milyen módon alkotott Isten mindent az ő mindenhatóságában. Messze vagyunk tőle.

Eme érvek után nem állíthatjuk, hogy a világ örök időök óta létezik, mert aközött, hogy valami létezik vagy valóságosan van, nagy a különbség; Isten mindenhatóságában most más lehetséges világok vannak, de vajon ebből az következnek-e, hogy ezek mind valóban vannak? A teremtő erő nem mindig a maga teremtménye.

[10] III. FEJEZET

AZ EMBERI ÉRTELEM ISTENRŐL ALKOTOTT KÉPZETE A VILÁG TEREMTÉSÉBEN TÖRTÉNT ELSŐ KINYILATKOZTATÁS ALAPJÁN

Az egész teremtés képzeletünk határain belül megcáfolhatatlanul bizonyítja, hogy egy Teremtőtől ered. A kinyilatkoztatás a teremtésben tehát csak addig terjed, hogy meggyőz bennünket Isten valódi létezéséről. Ezt a pusztán a teremtésben magát kinyilvánított Istent felruházzuk a legmagasabb, legtökéletesebb tulajdonságokkal, amelyekről egyáltalán fogalmat tudunk magunknak alkotni. Ebben van a legvilágosabb emberileg lehetséges fogalmunk Isten létéről, pusztán a természet alapján.

IV. FEJEZET

AZ EMBERI ÉRTELEM ISTENRŐL ALKOTOTT KÉPZETE ISTEN AKARATÁRÓL CSELEKEDETEINKET ILLETŐEN A TEREMTÉS RENDSZERE SZERINT

Ha a kinyilatkoztatott vallásból vagy a Szentírásból nem tudnánk, hogy Isten az emberi természetet tökéletesnek teremtette, hogyan vélekednénk az ő leg[11]magasabb tetszéséről cselekedeteinek vonatkozásában?

Mindazok, akik Ádám bűnbeesését nem hiszik el, szükségképpen azt állítják, hogy a természet mindezekkel a törvényekkel együtt, amelyek most benne foglaltatnak, Istentől teremtettek. Minden cselekedet, amely csupán a természetben van, lehetséges. Amit Isten a teremtésben lehetővé tett, nem volt ellentétes a természetével; minden lehetséges cselekedetünkhöz ő adott engedélyt; mármint amit egy magasabb hatalom teremtésének saját szabad jogain belül tenni engedélyez, az nem lehet ellene a tetszésének! Ha tehát nem akarsz keresztény maradni, nem panaszkodhatsz a természet szomorú története miatt.

Isten a Szentírás szerint az ember természetében csak jót és tökéletest teremtett, hogyan történt, hogy benne tökéletlenség vagy romlottság jött létre? Ez nem volt benne a teremtés első rendjében, amely szerint az embert tökéletesnek teremtette; Isten azonban akaratot adott az embernek, és ezt az ártatlan akaratot alávettetette szabadságának, amelyben cselekedeteit véghezvitte; ebből a szabad akaratból származott Ádám bűnbeesése.[12] Kérdezd meg ezután, vajon lehet-e az emberben tökéletesség szabadság nélkül? Isten-

nek az embert annyira tökéletessé kellett tennie, amennyire saját természete megkövetelte és lehetővé tette. A szabadság a tökéletességnek részét alkotja, következésképp Istennek, ha az embert tökéletessé akarta tenni, fel kellett őt ruháznia szabad akarattal. S még valami: Isten az embert saját képmására teremtette, — Isten szabad, tehát képmásának is meg kellett adnia a szabadságot.

Az emberi tökéletességnek ezt a szabadságát az ember a maga romlására változtatta. Az ember tökéletessége tehát azzal a lehetőséggel teremtetett, hogy veszendőbe is mehet, ennek a lehetőségnek a neve szabadság. A tökéletességnek ezt a legelőkelőbb tulajdonságát Isten a tökéletesség érdekében, a maga természete szerint teremtette. Használata vonatkozásában azonban, azaz, hogy romlás válik-e belőle vagy nem, a döntést teljesen az emberre bízta, úgyhogy azért, ami azután történt, mindenestül az ember felelős. A tökéletesnek teremtett emberi természet romlottsága tehát az ember szabad akaratának következménye. Ez a vallás szerint a természet romlottságának fogalma.

[13] Mit tesz azonban a teremtés rendszerében az, aki azt akarja hinni, hogy az egész természet abban a formában jött ki Isten kezéből, amilyenben most van? Tévesen azt fogja gondolni, hogy a világban minden egyformán jó vagy rossz, hogy minden dolog jósága vagy gonoszsága csak annak használatában rejlik. Attól függően, hogy hogyan használunk valamit, jó vagy gonosz élvezetet fog okozni. Minden dolog két egymással ellentétes hatást foglal magában, s az, hogy melyik érvényesül, a használat módjától függ. Az ember mérsékelt melegben fogantatik, ez táplálja is, de ha túl nagy forróságot adsz neki, azzal megölnöd, és ez így megy minden dologban. Ha tehát vallástalanul saját nyomorúságodat, boldogságodat vagy boldogtalanságodat csupán a természetben vizsgálod, kitűnik, hogy vagy a teremtés rendszere vagy a te szabad akaratod hibás. Ha azonban azt veszed tekintetbe, hogy a te szabad akaratod is része a természetnek, akkor mégis a természet az, amely benned mindent munkál. Erre a következtetésre jutva el kellene ismerned, hogy magában a természetben nincs rossz, és hogy romlottságot nem tartalmaz. Dehát lehet-e valaki olyan barbár, hogy azt állítsa, hogy az, aki ártatlant öl, nem követett el bűnt a természet ellen? Vajon az, [14] aki felgyújtott egy egész várost, embereket gyilkolt az országúton, hogy kifossa őket, a természet törvényei szerint cselekedett? Ezek a cselekedetek sokkal felháborítóbbak a mi lelkiismeretünk szerint, semhogy érveket hozhatnánk fel annak bizonyítására, hogy ezek a természet törvényein belül romlottságnak minősülnek. Ha tehát a pogány nem is tud Ádám bűnbeeséséről, azt hinnie kell, hogy a természet törvényei között a romlottság is előfordul.

A természet erkölcsi rendje magában és magától ott is előbbre helyezte az ártatlanságot a bűnnél és az igazságosságot az igazságtalanságnál, ahol a keresztény vallást nem ismerik, következésképpen a természet egész rendje a világ minden részében, minden égtáj alatt azt mondja az embernek, hogy Isten többre tartja az igazságot és az ártatlanságot, mint a bűnt és a csalást, ez utóbbiakat megveti, míg az előbbieket szereti. Ebből a forrásból fakadnak a Titusok és Traianusok és a hozzájuk hasonlók erényei.

Ha tehát a természet törvényei gyűlölik a bűnt, senki sem lehet oly vakmerő, hogy azt állítsa, az ember az ő gonosz cselekedeteit a természetben Isten tetszésével követi el, [15] pusztán azért, mert ő ezeket egyáltalán lehetővé tette. A világban lévő bűn, igazságtalanság az ember szabad akaratából fakad, mert Isten az embernek szabad akaratot adott, hogy a teremtés tökéletes legyen. A természet világossága meggyőzi az embert arról, hogy a természetben van romlott emberi természet, és hogy Isten az ártatlanságot, az igazságosságot szereti. Az ember kötelessége tehát az, hogy a jó természet törvényei szerint — még kinyilatkoztatott vallás nélkül is — igazságosan cselekedjék, hogy az igazságos Isten tetszése szerint élhessen. A gonoszság a romlott ember szabad akaratából származik, nem pedig Isten akaratából. Istent tehát a természetben is igazságos Istennek ismerjük meg, akinek tetszését ártatlan, igazságos cselekedetek nyerik meg.

Jegyzetek

Ha valaki tagadja Ádám bűnbeesését, azt, hogy tökéletesnek teremtette az Isten, az emberben sem ismeri el a szabad akaratot, s azt sem hiszi, hogy az emberi természet szabad cselekedeteiben jelen van a bűn, vajon hol keresi a bűn forrását? Vagy úgy dönt, hogy mint a legfélélmesebb szörny, amelyet a természet dühében világra hozott azt állítsa, hogy a Nérók és Borgiák sohasem voltak bűnő[16]sek, vagy hogy a gyilkosok, országúti rablók nem vétkeztek Isten és a természet ellen. Az embernek el kell határoznia, hogy higgyen valamit, amit nem tud felfogni, vagy meg kell szünnie embernek lenni.

V. FEJEZET

ISTEN AKARATÁRÓL CSELEKEDETEINKET ILLETŐEN A KINYILATKOZTATOTT VALLÁS SZERINT

Sokan teológusaink közül élesen el tudják választani a kinyilatkoztatott vallás dogmatikai tanait az erkölcsstantól. A kinyilatkoztatott vallás erkölcs-tanát Jézus szavai tartalmazzák ott, ahol azt mondja: Imádd Istent és szeresd

felebarátodat! Ha ezerszer is megvizsgáljuk a természet tiszta erkölcsstanát, ugyanezeket a törvényeket találjuk benne. Ezt az igazságot bizonyítják a bámulatra méltó Konfucius, Platón, Szókratész és mások, akik az istenek imadását és felebarátaink szeretetét a természet törvényeiben találták meg, anélkül, hogy megtaláltak vagy tanítottak volna valamilyen kinyilatkoztatott vallást.

A dogmatikával viszont másként áll a helyzet, ez voltaképpen a [17] kinyilatkoztatást akarja alátámasztani, amire a természet egyáltalán nem alkalmas. Vannak teológusok, akik a hitetleneknek azt vetik a szemére, hogy a keresztény vallás igazságait a természet törvényeivel tudják bizonyítani; ezután megtámadják az emberi boldogság előnyeit és a természet erkölcsét, amelyet összehasonlítanak az evangéliumok szent erkölcsével. A hitetlen ezzel szemben azt követeli, hogy a teológus Jézus Krisztus emberré válását minden csodatételével együtt a természetből magyarázza meg. Egy ilyen próba nem szükséges, mert amúgyis tudjuk, hogy a csoda nem lehet természetes, és éppen azért csoda, mert a természet szabályos rendje, egész rendszere ellenében történik. A teológus tehát nagyon téved, ha vallásának dogmatikai tanait pusztán a természetből próbálja bizonyítani, mert eközben azt iparkodik bizonyítani, hogy Krisztus nem tett csodákat, ennélfogva istenségét támadja meg akkor, amikor ezt bizonyítani akarja. Igyekezzék az egyház morálját egyesíteni a természet moráljával, de sohase próbálja meg a kinyilatkoztatás csodáit a természetből bizonyítani, mert a természet semmit sem tud bizonyítani, amit nem tud előidézni, már pedig hogyan idézhetne elő valami olyat, ami törvényeivel éppenséggel [18] ellentétes. A Megváltó viszont a csodáit bizonyosan nem azzal a szándékkal cselekedte, hogy ezeket csupán természetes eseménynek tekintse valaki. A kinyilatkoztatás tehát tisztán hit dolga, erkölcsstanában mégis azt bizonyítja, hogy Isten szereti az erényt, az ártatlanságot és az igazságosságot; a kinyilatkoztatott vallás erkölcsstanában és a természet egészséges moráljában is Isten igazságossága bizonyítható, tetszése ezen alapul.

VI. FEJEZET

A VILÁG MECHANIKUS RENDSZERÉRŐL

Nekem úgy tűnik, hogy Isten, miután a világot megteremtette, egy féltékét átengedett az ember képzelőerejének, hogy ebben értelmünk kedvére baran-

golhasson: a másik félteke azonban, az, amely által ismereteink teljességét elérhettük volna, örökre ismeretlen marad számunkra.

A természetben, a meghatározott igazságokat csupán érzéseink próbálhatják és állíthatják. Ebből következik, hogy ahová érzéseink nem érnek el, csak képzelőerőnk kétséges próbái maradnak [19] meg a számunkra.

Ha csupán szemléljük az embert, anélkül, hogy a mélyebb okokat érzéseink megtámoogatnák, csillogó jeleneteket látunk.

Az a vágy, hogy mindent tudjon és elgondoljon, ami körülötte van, adta az ember szellemének a bátorságot, hogy mindent, ami érzéseit megérinti vagy látóhatárán belül van, megvizsgáljon: lásd a halhatatlan Newtont, aki beburkolózik képzeletének szövedékébe, és eltűnik az emberi értelem legszélső határain a világ és a teremtett dolgok kellős közepén, anélkül, hogy megmutatná nekünk a teremtés dolgozószobáját. Ne gondold, hogy a világ testében két egymással harcoló erő van, melyeknek egyikét vonzó, másikat taszító erőnek nevezhetjük. Itt csak egyetlen erő működik, amelyik vonz, az hajt is. Valamely erő hatása a természet mechanikus rendszerében nem saját törvényei, hanem tárgyai szerint határozható meg; amilyen tárgyainak rendeltetése, olyan lesz hatásának rendeltetése is.

[20] Mondjátok meg nekem, vajon a sarkcsillagokat a világ két szélső határán két egymásnak ellentétes hatalom veszi-e körül vagy nem, amelyek a nap távolodását vagy közeledését idézik elő. A nap azonban nem mozog, tehát a föld az, amely mozog. A dolog mégis teljes. Ha az egész föld forgásában soha nem fordul vissza, mozgásában taszító erőnek kell hatnia, ha azonban függőlegesen mozog és visszakerül ugyanabba a helyzetbe, és bizonyos idő után elfoglalja első helyzetét, akkor egyszerre visszahúzó és előrehajtó erő kell hogy mozgassa. Nem tudom elképzelni, hogy az az erő, amely előrehajtja, ne volna ugyanaz, amely vissza is húzza, hanem azt hiszem, hogy ugyanannak az erőnek van meg ez a két hatása.

Az óraműnek egyetlen rugója van, amely kerekeit továbblendíti, de ha eltelt huszonnégy óra, nincsen semmiféle rugó, amely a huszonnégy órán át továbblendített kerekeket a mozgató rugó ellenében újból vissza tudná húzni vagy hajtani. De ha az óraműnek két rugója lehetne, amelyek azt örökmozgóvá tudnák tenni, akkor ebben az óraműben két egymás ell[21]en harcoló erőt kellene elképzelnünk.

A világban azt tapasztaljuk, hogy egy tárgy a látóhatáron belül messze eltávolodik első helyzetétől, majd idővel visszatér abba. Ez a tapasztalat arról győz meg bennünket, hogy a természetben két egymással ellentétes rugó van, melyek egymás hatását állandóan ellensúlyozzák, és így a világ rendszerét fenntartják.

Ezzel szemben azt is tapasztaljuk, hogy Isten egyetlen erőt ruházott fel azzal a képességgel, hogy egyszerre hajtson és húzzon, amiből kitűnik, hogy a világ fizikai mozgásait egyetlen rugó is létrehozhatja, de minthogy a mozgások előre és hátra is irányulnak, mégis különböző kifejezéseket kell használnunk; ez a megkülönböztetés azonban már nem az erő voltaképpeni természetében nyugszik, hanem csak a hatásában: mert ugyanaz az erő fejtheti ki ezt a két hatást, hogy egy dolgot bizonyos ideig egyre távolabb hajt egy másiktól, majd újra visszahúzza előző helyére.

A bolygók mozgását sem lehet másképpen el[22]képzni, mint merőlegesen, ami azt jelenti, hogy újra visszatérnek arra a helyre, ahonnan elhúzódtak, mert különben, ha ezeket egymástól állandóan távolodó mozgásban kellene elképzelnünk, a világban zűrzavar támadna. Ha a világ fizikai mozgásait két rugó idézi elő, ezeknek egyforma erővel kell rendelkezniök, hogy az egyik azt a terhet, amelyet a másik hozzáhajt, ugyanabba a térbe vissza tudja lökni; ilyen két rugó vagy erő azonban magától sohasem tudott volna mozgásba lendülni. Mert ha két dolgot egyenlő erővel állítunk szembe egymással, mind-egyik ugyanabban a mértékben fog a másikra hatni, és egyik sem fog megmozdulni. Ez azt bizonyítja, hogy van egy legfelsőbb lény, amely az egész természetet a kezdet kezdetén mozgásba hozta.

Ahhoz, hogy a világ rendszeréről, és az ezt mozgó hatalom megfoghatatlan működéséről egynemely homályos gondolatot alkothassunk magunknak, vizsgáljuk meg saját magunkat, mert ami az egész világban nagyban működik, az működik bennem a kicsiben is. Hány mozgórugó van énbennem, amelyek mozgásaimat előidéznek? Kinyújtom a kezem, az most bizonyos távolságra van tőlem, majd [23] a kezem újra a mellemre teszem, hogyan lehet megállapítani, hogy ezt a két mozdulatot két egyforma erővel működő ellentétes rugó okozta-e, vagy ugyanaz az erő húzta vissza a kezemet, mint amelyik tőlem eltávolította?

Érzelmekkel szintúgy különös helyzetben vagyunk. Például: Biztos vagyok benne, hogy csak egy arcom, egy szívem van. Ez a szív csúf tárgyak láttán gyűlöletet és undort érez, tehát van bennem egy hátrahúzó erő; bájos, kellemes tárgyak láttán viszont szeretetet, kedvetlést érzek, tehát ez az erő vonzóerővé alakul. Lásd, hogyan történik, hogy ugyanaz az erő a tárgyak milyenségétől függően lehet taszítás és lehet vonzás.

Felmerül a kérdés, hogy a hatás oka inkább magában az erőben vagy pedig inkább a tárgyakban van-e? Mert azt tapasztaljuk, hogy ugyanaz a tárgy, amely engem taszít, másvalakit éppenséggel vonz, miben áll tehát valamely tárgy értéke, magában vagy annak a természetében, aki felőle íté? Azt hiszem, hogy természetes adott[24]ságai szerint minden tárgy lehet vonzó is

és taszító is. Következésképpen, a döntő erő inkább bennem található, mint a tárgyban; ha azonban úgy tekintjük, hogy csak üres érzelmeink vannak, amelyek mindig a körülöttünk lévő tárgyak benyomása szerint telítődnek és válnak igenné vagy nemmé, szinte kényszerűen kell elfogadnunk, hogy minden hatást bennünk csupán a tárgyak tulajdonságai idézik elő. Hogyan történik mégis, hogy ugyanaz a tárgy különböző emberekből, üres érzelmeik különböző állapota miatt különböző, egymással ellentétes hatásokat válthat ki? Az is igaz, hogy két tárgy különbözősége ugyanabban a szívben is előidézhet különböző hatásokat. Határozd meg ezek után, miben van a téged mozgató erő uralkodó része, és mondd meg, hogy kétféle létezése van vagy csak egy? Hatásaiban kétféle, létében azonban csak egy.

Hasonlóképpen ítélek vagy vélekedek arról az erőről, amely az isteni teremtés után a természet rendszerében a világ mozgásait előidézi. Mondd meg nekem azonban, hogy kikutattad-e és megértetted-e saját léted rendszerét, holott [25] pedig érzed és látod? Ha pedig saját kis tested rendszerét nem tudod kikutatni, ne gondold, hogy képes vagy az egész világ rendszerét megérteni vagy felfedezni.

VII. FEJEZET

A TERMÉSZET MORÁLIS RENDSZERÉRŐL

A természet erkölcsi rendszere szintén rejtély marad az ember számára. Jegyezd meg azonban, hogy ebben a fejezetben nem érintem a kinyilatkoztatott vallást, és a természet erkölcsi rendszeréről csak magának a természetnek az alapján írok, s ezzel megpróbálom megállapítani, hogy milyen morális igazságokat lehet kinyilatkoztatás nélkül a természetben felfedezni; ebből ki fog tűnni a vallás szükségessége.

Képzeld el magadnak egy nagy asztalt, amely körül olyan személyek ülnek, akiknek kinyilatkoztatott vallás nélkül kell megvizsgálniuk a morális természet rendszerét. Zénon, Szókratész, Platón, Epikurosz, Seneca, Spinoza, Hobbes, Clarke, Voltaire, Formey, Bolinbrot, Young, Rousseau, Malebrange, Locke, Cicero ülnek az asztalnál, hogy meghatározzák a természet morál[26]lis rendszerét. Ha ezek az ülnökök nem elegendőek, hogy a pro és kontra érveket szembeállítsák, képzeld hozzájuk még Wolfot, Robinet, Mirabaud-t, és annyi más férfit, amennyit akarsz.

Ha ezeket a zseniket valamely kinyilatkoztatott vallás törvényei nélkül vitázní látjuk, a legmagasztosabb, legkülönösebb és legfennköltebb

jeleneteknek lehetünk tanúi, amelyeket értelmes lény valaha is szemlélhetett a puszta természet fénylő sötétségében, mert nem tudok más kifejezést találni, hogy visszaadjam a természet sötétségét és világosságát, amelyekben lelkeink lebegnek. Miután összehasonlítottad egymással ezen halandók erkölcsi törekvéseit, mondd meg nekem, milyen végkövetkeztetésre jutottál a természet rendszerét illetően. Vagy lelked erejével valamennyiök fölé emelkedsz, vagy addig kell hagynod őket vitatkozni, amíg valódi hamisítatlan meggyőződésből valamennyien egy véleményre jutnak; remélheted, hogy egyiket vagy másikat képes vagy elérni? Lásd, vallás nélkül az ember, pusztán a természeti törvényekben örökkön örökké megmarad a tévedésben, s más törvényt nem tud követni, mint azt, amelyet a becsületes és lehet[27]séges lét-fenntartás szükséges törvényként előír. Ezt csak az erényesekről mondhatjuk, de miféle törvények maradnak a bűnösöknek a puszta természetben, vallás és polgári törvények nélkül?

Az ember érzelmeit vagy az érzelmek jogát benne rugónak kell tekintenünk, amely az embert állandóan továbbhajtja, anélkül, hogy a legkisebb mértékben is meggondolná, hogy egy szép, virágokkal ékes kertbe vezetni vagy szakadékba dönti-e. Az érzelemnek van a legnagyobb hatalma húzni és hajtani, anélkül, hogy erejében a legcsekélyebb ítélőképesség volna. Az érzelemnek tehát vitathatatlan, természetes joga van ahhoz, hogy bennünket pályánkon állandóan továbbhajtson, de sohasem ítél arról, hogy hova jut. Forrása az ember szívében van.

Az ítélőképesség jogának társulnia kellett az érzelem jogával, különben az ember minden cselekedetében vak maradt volna, mint az állatok, akik értelem nélkül akkor a legelégedettebbek, ha hízalják őket, hogy azután levágyják. Az állatok a Teremtő mindenható akaratóból csak az érzések jogát kapták, nincsenek értelmes törvényeik sem, csupán azok, amelyekkel szaporodnak és fennmaradásukat [28] biztosítják. Tapasztaljuk az állatnál, hogy az érzés elegendő ahhoz, hogy saját fennmaradását biztosítsa, ha valamilyen nagyobb pusztító erő nem támadja meg, amely ellen gyakran védekezni is tud. Azt is tapasztaltuk már, hogy az állatok kijátsszák a vadász éberségét. Nem kívánom azonban folytatni elmélkedéseimet az állatokról, hanem visszatérek az emberre.

Az embert értelmes lelke minden állat fölé emeli: érzelmei egyre tovább hajtják, lelke pedig vezeti lépéseit a pályáján: az embert tehát két hatalom vezérli, a lélek és az érzelem: mármint vannak erős és gyenge lelkek, jó és gonosz érzelmek. Hogy ennek a puszta természetben mi az oka, nem tudnám megmondani: annyit azonban mondhatok, hogy érzelem és ítélőképesség

Titust határozottan megkülönböztették Nérótól. Ez a különbség a természetben oly nagy, hogy maga a vallás sem tudja soha megszüntetni. Ha egy gonosz érzelmű keresztény jó keresztény akar lenni, sokkal nehezebb neki gonosz szenvedélyeit fékezni, mint egy másiknak, akit a természet szelíd érzelmekkel áldott meg.

[29] Nézzünk meg egy pogányt, aki nem ismerve kinyilatkoztatott vallást, csupán a természet törvényei szerint él, és próbáljuk megállapítani, hogy lelke vagy az érzelmei uralják-e inkább.

Az ember fő célja itt e világban a megelégedettség és az élvezet; képzeld el mindazokat a dolgokat az életben, amelyek az embernek élvezetet okozhatnak, és ítélj meg, inkább az érzelem vagy inkább a képzelőerő birodalmába tartoznak-e. Minden megelégedettség és minden öröm, amely az érzésből fakad, az érzelem birodalmába tartozik. Számold meg azokat az élvezeteket, amelyek a te érzelmeidből fakadnak. Nem lehet tagadni, hogy a lélek saját tevékenysége által nem képes az embernek élvezetet okozni. Kopernikusz, Galilei szemlélődéseik által váltak ismertté, s ezek nekik élvezetet okoztak, mert általuk halhatatlanná váltak. Jó — mondd meg azonban, vajon a lélek a pusztában természetben tud-e magának olyan örömet szerezni, amely az érzelem számára elbúsító? Nekem úgy tűnik, hogy a lélek minden tevékenységének indítókai az érzelem, amely arra készíti, hogy ügyessége révén neki élvezetet okozzon.

[30] Ha egy szép hölgynek írsz, vajon a lelked vagy a szíved akar-e élvezni? Ha egy lélek mély töprengései eredményeképpen a világ elé tár valamit és dicsőretet kap, a szív ennek örül, amiből látható, hogy a lelket az érzelem hajtotta, hogy neki valami táplálékot szerezzen, mert az a rész, amely nagyobb élvezethez jut, mindig jobban fogja szorgalmazni a dolgot. Mivel célunk az öröm, s mert szívünknek van legelsőbben hatalma, ereje és képessége élvezni a megszerzett örömet, arra következtethetsz, hogy szíved és érzelmeid uralkodnak rajtad. Ha semmi más nem vagy, mint természeti ember, vallás és Isten szent lelke nélkül, mely szerint lelked, szíved mortifikációjával, az örök boldogság biztos és édes reményében kimondhatatlan örömet élvezhetsz.

Az indítók nálad mindig az érzelem, a vezetőszerep azonban a szellemé. Ha a hegyekben kóborolsz és szomjúságot érzel, forrást keresel, az utat oda pedig megmutatják szemeid, hogy el tudj kerülni a szakadékot és megérkezz a forráshoz; szemeid nem voltak szomjasak, de hiányérzeted kényszerítette őket, hogy megtalálják az utat a forráshoz. Ha a heves szomjúságot csillapítottad magadban, a szemeid megvidámulnak, pedig nem ittak; ha úgy tekinted a lelket a szívedhez képest, mint a szemeidet a fejedhez képest, könnyen lehet, hogy nem sokat tévelyegsz.

Ha érzelmeid lelkedet arra kényszerítik, hogy ezerféle munkát végezzen, s így előkelő tisztséget kapjon, mi származik abból, hogy így eléred a célodat? Gazdag asztal és szép feleség. Lásd be, hogy érzelmeid hajtottak, a lelked csupán az utat mutatta meg a cél felé, az indítóók a hiányérzet volt, amely most már élvez.

GONOSZ ÉRZELMEK

Jegyezd meg többek tanulságára, hogy a gonosz érzelmű ember mindig gonosz szellemű, hacsak Isten kegyelme és a Szentlélek nem segítik az igaz vallásban. Ha Néronnak emberi érzései lettek volna, Titus vált volna belőle; ha viszont Titusban éltek volna gonosz érzelmek, Néro lett volna belőle. Nevezd meg az összes pogány bölcs között, akik erényesen éltek, egyetlen egyet, akiben anélkül, hogy születésétől lett volna benne hajlam [32] a jó érzületre, egy természettől fogva embertelen érzést kizárólag a lélek szemlélődései emberiességgé változtathattak volna. Miért nem tudta Seneca nagy szelleme Néro kegyetlen érzületét emberi érzelmekké változtatni, és miért tudott Traianus Seneca nélkül véres csaták közepette erényes császárrá lenni?

Térjünk vissza előző hasonlatomhoz: két ember nyomorba kerül; éhesek, az egyiket érzelmei arra készítetik, hogy éhségének csillapítására lopjon, a másik koldulni megy; a tolvaj lopni megy éjszaka, szemei vezetik, lop, elfogják, felakasztják. Mondd meg nekem, hogy nem saját gonosz érzelmei vitték-e a halálba, és nem szemei szolgáltak-e neki vezetőül. Vajon nem ugyanezen a módon használta-e Cromwell gonosz érzelmei szellemét útikalauzként, hogy trónbitorlóvá váljon? Ismerd fel mindezen példákából, milyen joga van a puszta természetben az érzelmenek az ember felett.

JÓ ÉRZELEM

A jó érzelem olyan alap, amely befogadja a jót.[33] A természetben azonban nincs olyan jó érzelem, amely képes volna magától mindenféle jót cselekedni. Vallásunk szerint az érzelem vagy szív a puszta természetben romlott lény. Ebben az esetben nem dolgom, hogy megkülönböztessenem a legjobb érzelmet és a legjobb lelket a természet törvényei szerint egy jó keresztény lelkiismeretétől. Ha az egész világ Krisztus születése előtt csupa Szókratész-

ból és Titusból állt volna, kevésbé romlottnak tartottad volna az emberi természetet? Pedig ők nem voltak keresztények. Erre azt mondod: a természet kevésbé romlottnak mutatkozott volna, de éppen olyan gyenge és elátkozott maradt volna. Mert meg van írva a Szentírásban, hogy senki sem üdvözülhet, csakis Jézus, a' mi Üdvözítőnk nevében. Azt is tudod, hogy Isten azért, hogy a keresztényeket még jobban sarkallja az erényre, megszégyenítésükre, ha bűnösökké készülnek válni, megengedte, hogy a pogányok erényesek legyenek.

IGAZSÁGOSSÁG, IGAZSÁGTALANSÁG A PUSZTA TERMÉSZET TÖRVÉNYEI SZERINT

Ha azt mondod, hogy a vallás nem mennyei dolog, határozd meg az általános igazságot az ember minden cselekedetében a keresztény világban.

[34] A pusztai természet törvényei szerint a te igazságod a saját jóléted: a jólétednek segédeszközökre van szüksége, a segédeszközök pedig a különféle tárgyak, fajtáiknak és minőségüknek megfelelően. Szüntelen vágyakozásaid és érzelmeid olyan tárgyakhoz fűznek, melyekre más emberek saját jólétük érdekében szintén méltányos jogokat formálnak, tehát az egyik rész növekedése szükségképpen a másik rész csökkenéséhez vezet. Semmi módon nem foglalhatsz el a világból jóléted érdekében olyan helyet, amelyre mások körülötted ne áhítoztak volna. Egyedül arról, akit a bitófára húznak fel, mondja mindenki, hogy felmagasodása nekik nem jelent hátrányt, de máskülönben a világban minden nyereség mások ellentmondását és elégedetlenségét vonja maga után, éppen úgy, mint a test az árnyékát. Hogyan nyerjen egy ember a maga számára valami jót anélkül, hogy ugyanennyit ne vonna el másoktól. A te igazságod a te jóléted; hogyan tudnád a természetben érvényes jogok alapján megállapítani a ti igazságaitoknak a fölényét másoké előtt? Mohamed azt mondta: az én érdekem azt kívánja, hogy hódítsam meg Magyarországot, mint Konstantinápolyt, és hatoljak be vallással és hatalmammal a keresztény világ szívébe, én ezeket a tévelygőket boldogítani és üdvözíteni akarom; Hunyadi János, Európa védőangyala, a hon atyja [35] és a legnagyobb győzelmek babérjának viselője, akire Scipiók, Caesarok, Jenők és Turennek csodálattal néztek volna, ezzel szemben úgy gondolja, hogy az ő jóléte azt kívánja, hogy hazáját Mohamed ellen megvédelmezze; felkel és győzelmes vérével védelmezi a keresztény világ jogait. Lásd, így

állnak egymással szemben az emberek jogai. A vallás valami más: megköti a hatalmat, és a keresztény uralkodó nem fogja a gyengébbet kifosztani, mert vallása és lelkiismerete van.

Azt válaszolhatnád, hogy a jus gentium-ot, azaz a népjogot Krisztus születése előtt ismerték, s ez pedig megtiltotta az uralkodónak a pusztá természet jogai szerint is, hogy szomszédai ellen igazságtalan háborút viseljen. Ez igaz ugyan, de ezt a tilalmat az uralkodók nem vették figyelembe; amint egy közülük elég hatalmassá vált ahhoz, hogy a másikkal dacoljon, elkezdte a világ meghódítását: Kürosz, Nagy Sándor, a római konzulok, II. Mehmed, Tamerlán és a többiek, vajon tisztelték-e valaha hódításaikban a népek jogait? Azt fogod felhozni, hogy a keresztény uralkodók vajon mindig tiszteltben tartották a népek jogait? Nem [36] állítom, hogy a keresztény uralkodó mint ember nem vét hibát, mint XII. Károly és mások, de a vallás és saját lelkiismerete meg is büntetik a hibájáért, arra készítetik, hogy ismerje fel és visszavezeték az igazsághoz; de mi vezethetné el Nagy Sándort az igazsághoz, őt, aki rablásai közepette a foglalkozásuknál fogva érdekelt és csaló pogány papok által Jupiter fiává kiáltatta ki magát.

Arról, hogy a keresztény vallás minden keresztényt visszatart-e a hibáktól vagy nem, nem kell sokat vitatkozni, mert meg vagyunk győződve, hogy közöttünk sok a bűnös ember, de ez nem csökkenti a vallás igazságát vagy jóságát, mert köztudott, hogy a gonosz cselekedeteket saját vallásunk ítéli el legelsőbben. A természet törvényei, mondhatod, szintén elítélik a gyilkosságot és egyéb vétkeket, mint csalás, tolvajlás, stb.; igen, de ez az ítélet az embert sem nem jobbítja, sem nem bünteti, míg a vallás egyfelől pokorra taszítja, másfelől a mennyei paradicsomba emeli; vedd figyelembe ezt a nem csekély különbséget. Gondold el végül, hogy biztos hit nélkül, a pusztá természetben az ember úgy hányódik, mint a kis [37] hajó a nagy óceánon. Sokan azt mondják, hogy a vallásos embernek ugyanez a sorsa; ezt elismerem e földi életre vonatkozólag, de ami cselekedeteink jóságát vagy gonoszságát illeti, ebben a vallás bizonyosságot ad neki, és lelke szüntelenül az üdvösséghez tapad, amelyre a keresztény vallás elvezeti. A természetben, mondod, ugyanolyan erényesen lehet élni, mint ahogy a keresztény él; ha olyan vak vagy, hogy ezt hidd, gondold meg, hogy a pusztá természetben nem remélhetsz örök üdvösséget, és ha benned olyan kegyetlen barbárság él önmagad ellen, hogy nem akarsz halhatatlan és örökké boldog lenni; hiszen, ha lehetnék, mondod. — Hitetlen, légy igazán hívő keresztény, és a Paradicsom a saját kebledben lesz, higgy az igaz hitben, cselekedj jót és biztosan üdvözülni fogsz.

A VILÁGI KORMÁNYZÁS RENDSZERÉRŐL

A jó kormányzás rugójának az ember természetében kell lennie, melyet tulajdonképpen a király maga mozgat. Természetem értem a klímát, az erkölcsöket, a szokásokat és az ország vagy nemzet ősi törvényeit. Ha egy miniszter, akire uralkodója rábízta a hatalmat, mindenkit ismer, akit boldoggá vagy boldogtalanná tehet, akkor már birtokában vannak azok a külső eszközök, melyekkel a kormányzás általános és egyetlen végcélját elérheti. A belső szereket vagy eszközöket, amelyekre előkelő tiszttségéhez még szüksége van, embersége alkotja, amely hozzásegíti, hogy ismereteit felhasználhassa.

Az uralkodó szellemnek elsősorban arra van szüksége, hogy az emberek tulajdonságait a legkisebb jelekből is meg tudja ítélni, nehogy választásaiban tévedjen. Az a képessége, hogy az embereket gyorsan felismerje, két főerényből származik: az első a puszta érzület, amelyet az ember a természetből, születésétől kap, és amelyről senki sem tudja megmondani, hogyan keletkezik vagy működik. A jó érzületnek ez olyan finomsága, amely hamarabb érzékeli másokban a vele szembenálló hangsúlyt, mint ahogyan a szellem erre képes, vagy ahogy ideje volna a természetes ellenállás vagy egyezés okát kikutatni.

[39] A második erény az emberismeret szempontjából az érett gondolkodással párosuló jó tapasztalat. A gondviselés a természet ökonómiájában úgy intézte, hogy minden ember hatalmas szeretetet érez önmaga iránt. Minden ember minden más élőlélynél jobban szereti magát, és ebből következik, hogy minden ember számára azok az emberek a legkedvesebbek, akiknél saját tulajdonságai hatását veszi észre vagy fedezi fel. Az ember láthatólag minden tárgyban csak magát és saját ízlését szereti, amelyet a természet és a születés vagy a nevelés ereje helyeztek az érzületébe. Ezekből a meggondolásokból kitűnik, hogy az uralkodónál minden elveszett, ha a természet morális érzületében eltévesztette a jó ízlést. Ismeretei alapján ezután csak azokat fogja igazán szeretni és a legfontosabb tisztségekbe választani, akik valóban bírják az ő gyengeségeit, vagy ilyeneknek tüntetik fel magukat. Semmi sem szül egy kormányzásban több kétszínű embert, több imposztort, mint az uralkodó gyengesége, amelyet aztán sokan erénynek tekintenek nála.

Az elkövetett hibákat az ember még önszereteten esett sérelme ellenére is képes felismerni, de a voltaképpeni okot vagy azt a [40] helyzetet, amelyet a személye és mindazoknak a tulajdonságoknak az összefüggése hozott létre, amely erkölcsi létének egész értékét alkotják, senki magától nem fogja elátkozni vagy utálni: s még ha gyűlölnie kellene is saját magát, akkor is ragasz-

kodna olyan személyekhez, akik romlott ízlésének örömet okoznak; a természet, akár jó, akár romlott, nem szokott olyan tárgyakkal időzni, amelyek utálatosak számára.

Ha az ízlés romlott, az embert semmi sem mentheti meg. Az uralkodó tehát sokkal inkább születik, mint nevelődik az uralkodásra.

A spekuláció mértéke és mélysége a hibás érzületről biztosítja az ember jó választását: senki sem képes arra, hogy pusztán a tudományok szabályaiból annyi erőt merítsen, hogy természetadta érzés és tapasztalat nélkül felismerjen valamennyi ravasz csirkefogót, akivel dolga van. Gyakran megtörténik a világban, hogy egy nagy szellem valakit nagyon becsületesnek tart, mert úgy gondolja, már próbára tette a spekulatív úton szerzett bölcsességének szabályai szerint. A háziasszony, aki nem sokat töpreng, belenéz a becsületes ember szemébe, egy kis ideig fi[41]gyeli, hallgatja beszédét, majd a tudós férjének érzései alapján egész egyszerűen azt mondja: Figyelj rám, ez az ember csirkefogó. Ah, Istenem, miket beszélsz! Menj már! — válaszolja neki a bölcs férfi. No, meg fogod látni, hogy csirkefogó, látom a szemén. — Alig múlik el néhány nap, kitudódik a dolog. — A bölcs férfi: Nézd csak, ezt nem hittem volna! Az asszony: De én igen, kedves Monsieur. Az ördögbe is! Ezt ilyen gyorsan meg tudtad állapítani? Aj, ismerem már az ilyen becsületes csirkefogók szép figuráját, amelyről felismerhetők. Ilyen alkalommal a nő számomra ennivaló.

Így hát a jó kormányzat alapjául az uralkodó jó ízlését tettük meg: most már minden az ő okos politikáján múlik, azon, hogyan használja a hatalmat alattvalói körülményei, tulajdonságai és természete figyelembevételével a kormányzat általános jóléte érdekében. Itt most kísérletet kellene tenni az emberek jellembeli különbségének tanulmányozására. Hogy egy élőlényt táplálhassunk, tudnunk kell, mivel él; mi volna, ha valaki vadászkutyái elé szép búzát szórna és fácánjainak marhahúst adna; minden [42] dolgot természete szerint kell tartani és gondozni.

A JELLEMEK KÜLÖNBÖZŐSÉGE

1. A hallgató és az állandóan fecsegő ember egyformán elviselhetetlen ostoba fajankó, csak mechanikus ügyekre használható, morális dolgokra nem.
2. Vannak emberek, akik cselekedeteik végcéljául csupán a pénz vagy a vagyont tekintik; ezeknek egyetlen mozgatórugója van, amely

nagyon veszélyes, mert aranyból és ezüsből áll. Fontos dolgokban az uralkodó és az állam ügyei az ilyen kezében soha nincsenek biztonságban. Több arany, mint amennyi tisztsege szerint jár neki, hűtlenné teszi kötelességéhez, az igazsághoz, melyet csak akkor nem árul el, ha nagyobb kártól kell tartania. Ezt a fajta embert a legkönnyebb felismerni, mert semmilyen szenvedély nem vakít el jobban, mint a nők és az arany rendkívüli szeretete. Nem térhetek itt ki eme gyengeség ismertetőjeleinek felsorolására.

- [43] 3. Mindazok, akik apróságokról nagy lelkesedéssel beszélnek, azt bizonyítják, hogy fontos dolgok megismerésére nem képesek, és csak kisebb ügyekre használhatók. Ezeket, ha élniök kell, kis címekkel, szép szavakkal ki lehet fizetni, játékbabákat kell nekik adni, hogy játsszanak, mint a kis gyerekek.
4. A legnagyobb, legfennköltebb és legnemesebb jelleme annak az embernek van, aki dolgaiban a tisztességes dicsőséget tekinti egyetlen céljának, s ezt csakis az emberségben véli megtalálni; az ilyen jellemű embernek kellemes követni legmélyebb töprengéseiben is könnyed szellemét. Határozott; döntéseit félelem nem befolyásolja, a sors csapásai nem rendítik meg. Mi sem könnyebb, mint ezt az emberfajtát kormányozni, ha az uralkodó maga is olyan ember, mint ők; ha azonban ebben a vonatkozásban hibái vannak, akkor soha sem lesz képes azt az embert, akiről itt beszélek, érdekei szerint kormányozni.

[44] Nem időzöm tovább ezeknél a részleteknél, olyan dolgok ezek amúgyis, amelyek a számtalan különbözőség miatt szükséges megfigyelések óriási száma következtében szinte kimondhatatlanok.

EGY MINISZTER LEHETSÉGES RENDSZERÉRŐL

Az a miniszter, aki nemzetének a lehetőség szerint jólétet akar biztosítani, rendszerének alapját a királyság egész széles területén, csupán egyetlen ponton fogja megvetni. A szükséges és szükségtelen, a kényszerű és szabad között a nép méhében csak egy pont van, amelyre az ember lehetséges boldogságát építheti. Tapasztalatai alapján a miniszternek hosszú ideig meg kell figyelnie a nemzetet saját helyzetében, minden mozgásában, amikor is a legcsekélyebb mozgást sem hagyhatja figyelmen kívül, mert ezek gyakran olyanok, hogy nagy dolgokról árulkodnak. Ezután spekulatív alapon az egész

népet szét kell boncolnia, hogy meglássa és megértse bensejének minden titkos összefüggését. Vajon hízelelget-e magának akárki, hogy magában elegendő képességgel rendelkezik egy egész nemzet olyan tökéletes megismeréséhez, hogy számára minden lehetséges boldogságát hiánytalanul biztosítsa?

[45] A lehetséges boldogság a nemzet számára egyetlen fok, amely a szükségszerűség legszélső határán van, és sok száz ölnyire a dolgok vastag halma alatt. Tegyük fel, hogy a miniszternek elegendő érzéke, tapasztalata és belátása van ahhoz, hogy ezt a mélységet kikutassa és erre építse rendszerét, mit kell tennie? Ki biztosítja őt arról, ha a legjobb ponton áll, hogy ez a lehető legjobb hely: elismerem, hogy nagy lelke ezt megmondja neki, de hogy fog erről megbizonyosodni?

Ha az országban mindent a legfelső fokra visz fel, azt mondják non plus ultra, ha csak egy lépéssel tovább megy valaki, akkor már túlmegy a határon — minden a megengedettnél nagyobb erővel feszül és közeledik a hasadáshoz. Ha tehát a miniszter rendszerét a lehetőség végső fokára és hosszú tartamra akarja megalkotni, módot kell találnia arra, hogy azok, akik rendszerének megvalósítói és megfigyelői, állandó tevékenységük során semmilyen váratlanul bekövetkező dologban egy lépést se menjenek a rendszer megállapított határain túl, mert ez akkor azonnal túlnő a természetfölöttibe, és fájdalmakat okoz, tekintettel arra, hogy a miniszter lehetséges terve [46] a lehetetlennel volt határos. Ha tehát a kivitelezők buzgalma számára a nemzet boldogságához szükséges lehetőség területén vagy környékén nem marad szabad hely, a megvalósítás állandó féltelenségeivel el fogja rontani a tökéletes tervet. A törvényhozónak minden egyes parancsnokába saját szellemét kellene beoltania, hogy a rendszert kivitelezésében olyan tökéletessé tegye, mint amilyen az az ő fejében vagy annak a nemzetnek lehetséges boldogságában, amelynek a számára készült.

Ha a miniszter rendszerében a szükségszerűség szélső határán innen marad, még pedig azért, hogy a buzgalomnak még annak területén helyet hagyjon, ahol az ide-oda bolyonghat, anélkül, hogy buzgalmával a nemzetnek ártson. Lásd, hogy ebből mi származik: a végrehajtó hatalom képviselői kapnak egy üres helyet, ahol mindegyik tetszés szerint szaladgálhat és dolgozhat. Az egyik szorgalmas, okos, igazságos; a másik hamis, hanyag, önző, kegyetlen! Gondold meg, hányféle különböző kiskirály keletkezik egyetlen kormányzási rendszerben, akik elősegítik az általános felfordulást.

[47] Ezek után a töprengések után nem szabad csodálkoznunk, ha a kormányzatokkal és ügyeikkel annyi viszálykodás jár együtt a világ kezdete óta, amikor még nem is volt ember, aki tartós, minden időkre érvényes rendszert tudott volna kitalálni.

Minden miniszternek a maga évszázadában kell dolgoznia, és csak kis mértékben szabad a jövőbe néznie, miközben a régi világot az emberi nem sorsával együtt kell kutatnia, hogy a szeme előtt lévő tárgyakat jobban megismerje.

Most pedig vizsgáljuk meg a tökéletes rendszer próbáját, hogy lássuk, min ismerhető fel, hogy a lehetőség szerint legjobban működött-e.

AZ ÁLLAM TAGJAI

Egy ország tagjait vagy főrészeit az emberek három osztálya teszi ki, a papság, a nemesség és a parasztság; ezt a három tagot kell természetes érdekeik szerint egymással összekapcsolni. A hadsereget, amely az ország keze, a nemesség és a parasztság alkotja, ezek adják a vért és a pénzt hozzá, a papság csak az [48] utóbbit és az előbbi helyett az áldását. Jegyezd meg, hogy most nem arról az időről beszélek, amikor a püspökök és csapataik hazájuk ellenesei ellen harcoltak.

Valamely rendszer jóságának próbája tehát azoknak az általános megelégedése, akik számára készült, vagy a valamennyi között legjobb és legértelmesebb miniszter jóváhagyása. Ki látott valaha politikai rendszert, amely az állam minden fő részének általános és egyenlő megelégedését váltotta volna ki; vagy mutasd meg közöttünk azt, akit mindenki a legbölcsebb és legigazságosabb embernek tart? Ezek után ítéld meg valamely politikai rendszer tökéletességét.

ISTEN RENDSZERE A TERMÉSZETBEN, A JÓ ÉS A ROSSZ EGYENSÚLYA

Az emberek általános megelégedettsége szempontjából a természet rendjében nem lehet tökéletes rendszert kitalálni. Isten nem akart jobb, lehetséges világot alkotni; akarata legmagasabb tetszéséből, legmagasabb tetszése viszont saját természetéből és annak tökéletességéből fakadt.

[49] Az elemek és bolygók mechanikus rendszeréről nem lehetnek világos fogalmaink. A nehézkedés rendszere a mi képzetünkben csak odáig terjed, hogy az egyik nehézkedés a másikat tartja egyensúlyban, de hogy a két nehézkedést és mozgásaikat mi határozza meg és tartja egyensúlyban, azt nem tudjuk.

A természet morális rendszeréről annyit tudunk, hogy benne mindent ellentéteiben kell felismernünk, a jó és a rossz is megvannak benne: a rosszat lehetetlen szenvedés és fájdalmak nélkül elviselni. Az ember lelki nagyság, gondolkodás segítségével kényszerítheti önmagát arra, hogy belső szenvedéseinek ne adja jelét türelmetlenséggel, de nem az ő dolga, hogy szívét érzéketlenné tegye. Ha a természet szükségszerű rendjében az örömet mindig csak a szenvedésen keresztül tudjuk felismerni, akkor a szenvedés ugyanolyan szükséges, mint az öröm. Lehetetlen, hogy érzéseink a természetben a jót a rossz nélkül tudják élvezni. Az is lehetetlen, hogy érzéseink a rosszat szenvedés és panasz nélkül viseljék, vagy tűrjék. Ezért az ember lehetséges boldogsága ezen a világon szerintem az az állapot, amelyben örömet és szenvedését [50] váltakozva, mindig ugyanabban a mértékben élvezzi, másképp nem is lehet, mert ahogy a boldogság növekszik, úgy növekszik vele együtt a boldogtalanság.

Az emberek sorsában, úgy tűnik nekem, mintha több út vezetne a szenvedéshez mint az örömhöz, és ennek egyetlen oka van: nincs a világon olyan boldogság, amely mellett ne volna egy éppen olyan nagy boldogtalanság: más szóval, a földön semmilyen boldogság nincsen, amely ne tudna éppoly nagy boldogtalansággá átalakulni; mindenünket, amink van, ezerféleképpen elveszíthetjük, s olyan dolgokat veszítünk el, amelyeket többé nem kaphatunk vissza. A legfontosabb számunkra, hogy szép, egészséges testtel legyünk megáldva, amelyben szép lélek és erények lakoznak. Lehetsz olyan szerencsés, hogy van két szép szemed, de könnyen lehet, hogy elveszíted ezt a két szép szemet: ha valamely szerencsétlen véletlen folytán kifolyik a szemed, lásd: ugyan vissza tud-e életedben kapni azt? Ilyen módon elveszítheted a vagyonedat, egészségedet, értelmeket, tagjaidat, és soha többé nem szerzed vissza őket; arra születünk, hogy ebben a világban kevés örömben legyen részünk, [51] és mindent elveszítsünk. Gondold meg, milyen a természet rendszere az e világban lehetséges boldogságaink tekintetében, és ítéld meg, milyen mértékben tehet bennünket boldoggá saját erejéből, így egyúttal arra is rájössz, milyen a legjobb miniszter.

Ha itt ilyen erkölcsi egyensúly szerint akarnám megvizsgálni az igazságot, hazugságot, igazságosságot, igazságtalanságot a pusztá természetben, csak szellemem gyengeségét látnám, amely sohasem volna képes a világ rendjében felfogni, hogyan történhet, hogy az igazságtalanság az igazságossággal szemben szükségszerűvé válik, holott mind Isten, mind a józan természetjog elítéli. Azonnal a keresztény valláshoz kell fordulni, amely azt a kinyilatkoztatást tanítja, hogy az ember maga rontotta el a természetet, s Isten kezdetben sem

rosszat sem igazságtalanságot nem engedett. Mennyire fontos, hogy a szent kinyilatkoztatás az ember korlátolt és tévelygő szelleme segítségére siessen.

A MINISZTER POLITIKAI MUNKÁJÁRÓL

A miniszter munkájában örökmozgó, aki szemét éjjel és nappal [52] sok ezer állandóan mozgó vagy változó tárgyon kell tartsa. Síkos jégen áll, és majdnem ugyanannyi ellenség ostromolja, mint amennyi a gondolata. Ha okossága vagy tisztessége segítségével mindig fenn is tudja magát tartani, mégis, biztos vagyok benne, azt mindenesetre nem tudja, hogyan lehet az igazi nyugalmat folyamatosan élvezni. Olyan állandó áldozat, amely másokat megvilágít, hogy önmagát eleméssze.

Ha egy miniszter valamilyen dologba fog vagy ilyet akar megvalósítani, két fő szempontot vesz figyelembe: a dolog adott helyzetét, úgy ahogy valóban megmutatkozik és a jövőbeni helyzetet, amelybe el akarja juttatni, és amely még csak az ő gondolataiban vagy a papíron van meg.

Képzeld most el egy szekrényt, amelynek súlya egymillió mázsa és egymásra fektetett arany-, ezüst-, üvegedényekkel van tele. Ezt a szekrényt meg kell fogni és új helyzetbe kell hozni, úgy, hogy semmi el ne törjön benne. Ha vannak emberek, akik a szekrény előbbi állapotát kívánják megtartani, ezeket először meg kell győzni, és meggyőzésük sok fáradságba kerülhet. Ha azonban meggyőztük őket, még hátra van [53] egy nehézség, át kell helyezni a szekrényt anélkül, hogy kár essen benne. Így kell elképzelnünk egy minisztert, aki egy egész nemzetet akar erkölcsében, szokásaiban és törvényeiben megváltoztatni.

Mennyi ideig kell gondolkodnia, szemlélődnie, néznie, hallgatnia, keresnie, míg megtalálja a módokat és utakat, amelyek segítségével a nagy gépezetet kiemeli helyzetéből és megbizonyosodik arról, hogy az új helyzet sokkal jobb lesz számára. Vagy állomásokra kell osztania a nagy változást, hogy az apránként menjen végbe, ami a politika leggyakoribb útja, vagy elhatározza, hogy az egész mozgást egyszerre végzi. Az első úton, amelyen lépésről lépésre mennek végbe a dolgok, a nagy lélek biztonságosan haladhat, a másodikon azonban, ahol a megrázkódtatásnak egyszerre kell történnie, a világ egyetlen minisztere sem lehet biztos, hogy a dolog mindenben az ő elképzelése szerint fog-e történni vagy nem? A gyors reform sikere a végrehajtás során mindig kétséges, legtöbbször kiontott vér kell hozzá, vagy a miniszternek a további boldogulásába kerül, és ő a becsületével, sőt az életével fizet érte.

Richelieu ezen a módon dolgozott Franciaországban. Őt azonban hazájának szerencsétlen helyzete kényszerítette erre, ezzel szemben nem kímélhette honfitársainak [54] a vérét: ilyen gyors műveleteket, véleményem szerint csak maguknak az uralkodóknak szabad végrehajtaniok, vagy olyan minisztereknek, akik teljes mértékben bírják királyuk tetszését. IV. Henrik alatt Richelieu nem lett volna Richelieu.

Gusztáv Svédországban szintén gyors változást idézett elő, sikerült neki, király volt, ha miniszter lett volna az ő helyén, az igen nagy zavarban lett volna.

Az ilyenfajta műveleteknél nem elég, ha a miniszter nagy biztonsággal megállapítja, hogy elegendő hatalma van a gépezet helyzetének megváltoztatására, mert azt nem nehéz belátnia, milyen más hatalommal kell harcolnia. Azt is meg kell határozni, hogy cselekvése valóban nagyobb boldogságot hoz-e azoknak, akikért dolgozott, mint amilyen a mostani; a boldogság megállapításánál úgysem veheti alapul valamennyi rész önző hasznát, mert akkor soha életében nem készülhetne el. Neki az összesség boldogságáért, az általános méltányosság szerint kell eljárnia, mert könnyen lehet, hogy ilyen szabad cselekedettel a miniszter egy boldog országot boldogtalan helyzetbe hoz.

A legnehezebb a miniszter számára, hogy nem lehet mindenütt jelen, ahol szükséges volna, [55] hogy hasson, ha pedig azok, akik neki a tőle távol lévő dolgokról beszámolnak, gyengék, hamisak, akkor bizonyosan hibát követ el a kabinetjében, és kárt okoz. Ha azonban van valaki, aki hamisítatlan és hű leírást ad az ilyen érdekes dolgokról, melyek mindig változnak, akkor a miniszternek is ahhoz kell igazodnia a politikában. Van miniszter, aki jól és biztosan beméri a célt, és a középpontba talál: de akkor jó kezének és biztos szemének kell lennie. A legnagyobb minisztert mindig az idő és a körülmények vezetik; nem ő vezeti az eseményeket; hanem az idők és az események vezetik őt.

EGY FENSÉGES MINISZTER CÉLJA ÉS TULAJDONSÁGAI

A régi időkben a miniszterek hajlamosabbak voltak a gyors reformokra, mint a lassúakra; de szüntelen vért kellett ontaniok, a méregnek, az őrségnek és a hóhérnak sok dolga volt; az országok legtöbbször vérben fürödtek. Ritkán történt a világban valamilyen gyors megrázkódtatás, amely szerencsésen ment volna végbe; ezeket kell a legjobb lehetőségeknek tartani.

[56] A nagy miniszter nehéz helyzetben van, ha bizonytalan eszközökhöz kell nyúlnia.

Nagy lelkének egyetlen végcélja, hogy ebben a világban az emberiség jogai által halhatatlan dicsőséget szerezzen. Tudja, hogy az igazi dicsőség csak a tisztességből származik, abból a tulajdonságból, amelynek forrása az igazi erény. A lélek saját nagysága számára Isten után a legfőbb bíróság, amely előtt saját cselekedeteit maga megítéli; nem követ el hűtlenséget, nem hamis, mert ezzel az emberség méltóságát saját magában alacsonyítaná le. Nagy tulajdonságainak nemes büszkesége és a fennkölt gondolkodás elviselhetlenné tenné az életét, ha aljas cselekedetekkel a középszerű emberek szintjére süllyedne. Távol áll tőle minden aljasság, és nem is tűrheti, hogy közönséges jellemű emberek hasonlítsanak hozzá; emberként túl akar szárnyalni másokat, mert tudja, hogy az emberi méltóság a világban a legmagasabb méltóság, és ahhoz, hogy másoknál fényesebben ragyogjon, olyan tulajdonságokra van szüksége, amelyeket királyok sem képesek adni neki. Cromwell bűnei nem zárták ki, hogy a legnagyobb megtiszteltetéseket kapja meg, de emberi méltóságot ezek nem adtak neki, és az emberség nélküli [57] ember akkor is embertelen, szörnyeteg, ha a hamis dicsőség legmagasabb fokán áll.

Tapasztalt és mélyen gondolkodó miniszter azt is tudja, hogy egy embernek sincsen elég tehetsége vagy ügyessége ahhoz, hogy titkos vétkeit elrejtse a világ szeme elől, ezért minden hűtlen cselekedet elkövetésekor reszketnie kell, hogy nevét az utókor örök gyalázatra fogja ítélni. Ez persze nem tartja semmitől vissza, mert nagy akar lenni, magában és maga által.

Az emberi törekvések különféle fajtái között egyik sem olyan nehéz és olyan fáradságos mint az, amelyik révén az ember meg tudja szerezni a legmagasabb rendű tulajdonságokat; minthogy tehát a nagy lélek és a nemes szív mindig szenvedélyesen törekszik másokat a legnehezebb munkákban túlszárnyalni, célja mindig a legkomolyabb erények megszerzése lesz.

Egy ember addig dolgozik, amíg erényeiben megtalálja önmagát, akkor megnyugszik, és lelke örvendezik, mert az emberi méltóság trónján látja magát. Ki nagyobb, mint ő, hacsak nincsen még több erénye; az ilyen jellemű ember inkább ilyennek teremtetett, mintsem ilyené válik. [58] Mennyi idő kell ahhoz, hogy az uralkodó ilyen miniszterre tegyen szert? Az első a természet és a gondviselés műve; a második, hogy az ember olyan szülőktől születék, akik tanítják és nevelik; a harmadik, hogy olyan vidéken nőjön fel, ahol annyi a valódi fény, a lángelme, hogy a sötét előítéletek óriási tömegében a labirintus egy szálát a kezébe kapja. Különben csupa gyenge tanító és üres könyv között nagysága a chimérák vad nagyságává változna; a negyedik, hogy egy ilyen emberről az uralkodó tudomást szerezzen és azonnal fel tudja

ismerni. Az ötödik, hogy ez az ember miniszter akarjon lenni. Gondolom akarni fog, ha alapos vizsgálat után úgy találja, hogy uralkodójának veleszületett tulajdonságait emberként is szeretni tudja, és nála nemcsak az alattvaló kötelessége szerint kell élnie. Nagy uralkodóknak csak nagy miniszterei lehetnek, különben gyenge regensnél a nagy miniszter vagy maga lesz uralkodó, vagy elvész.

A nagy lélek belső igazságosságától mindig megvigasztaltatni és az emberek szeretetét érezni, lásd, ezek egy nagy minisz[59]ter jogai, azé, aki uralkodójához csak érényeiben akar hasonlítani; különben pedig abban keresi a dicsőségét, hogy éppen olyan tökéletesen teljesíti a hűséges alattvaló kötelességét a felséggel szemben, mint ahogy a király teljesíti az alattvalóval szemben.

Az, aki csak emberi méltóság és erény által akar csillogni, mindig hűséges marad a kötelességéhez; ha alattvaló, nem akar király lenni, hogy ezáltal éreynesébbé váljék, tudja, hogy ha tökéletesen teljesíti alattvalói kötelességét mint ember, királyával egyenlővé válik; nem áhítozik a jogar után, amelyet amúgyis támogat, inkább arra a dicsőségre vágyik, hogy erényével az emberiség díszévé vált — olyan dicsőség ez, melyet egy kis alakban a trón mellett éppúgy meg tud szerezni, ahogy uralkodója nagyban a trónon. Az emberiség minden szinten, ahol pályáján mozog, elérheti a teljes nagyságát, ezért maradj alattvaló, ha annak születélt, és keresd abban a dicsőséget, hogy erények által egyenlővé válsz az uralkodóddal: korona és jogar nélkül az erény királya leszel.

[60] IX. FEJEZET

A TÖRVÉNYHOZÁS MÓDJÁRÓL

A törvényhozónak a törvényeket mindig annak a klímának természetes körülményeibe kell beleplántálnia, amelyben hozza őket. Az emberi természet, fő- és alapelveit tekintve minden világrészben ugyanolyan, de a nemzeti jellemvonások sok vonatkozásban eltérővé teszik. A nemzeti jellegek különbözősége a levegő és a föld különbözőségéből ered, amelyeket Isten a természet egységes rendjében egymástól eltérőnek alkotott. Ennélfogva, mivel a klíma a benne élő népeket saját törvényei szerint alakítja, a törvényhozónak az általános emberi természet figyelembevétele mellett, amely mindenütt ugyanaz, meg kell vizsgálnia a klíma és a nemzet különleges hangsúlyát ott, ahol a törvényeket hozza. Az a törvény, amelyet az ország klímája és a

nemzet karaktere nem tűr el erőszakos cselekedet, amely önmagát teszi tönkre és egész nemzeteket dönthet pusztulásba.

Minden nemzet mindig arra törekedett, hogy boldogságát a legmagasabb fokra emelje, amit gyakran sok törvény segítségével [61] vélt elérni. Ezért az európai nemzetek államaikban hallatlan mennyiségű törvényt halmoztak fel. Ahol túl sok a törvény, ott csak a szükséges részeket használják fel, a többi, halott rész pedig labirintust alkot, ahol a jogtudósok mindig az Ariadné fonálát keresik, hogy ezzel tollharcukban előnyhöz jussanak.

Minél több törvénye van egy nemzetnek, annál kevésbé vannak benne a jogok biztonságban és nyugalomban. A nemzetek lehetséges boldogságát a kevés, de jó törvény biztosítja, túl sok törvény csak szaporítja a bajt és a tévedést.

A törvényhozó elsősorban tehát az emberi természetet általában fogja vizsgálni, másodsorban a nemzeti jelleget, harmadsorban pedig arra ügyel, hogy kevés és egyszerű törvényt hozzon.

Minden klíma összeegyeztethető mindenfajta kormányformával. Minden vallás, minden nemzet megfér az arisztokráciával, demokráciával, monarchiával stb., mert mindezek a kormányzási formák módosulni tudnak az emberi természetnek megfelelően.

[62] Ha megvizsgáljuk az emberi nem sorsát a régmúlt évszázadokban a földgolyón, úgy találjuk, hogy szinte nincs a világon nemzet, melyet sorsfordulatai ne ismertettek volna meg mindenfajta kormányzattal. Törvényhozóik, akiknek jelleme különféle volt, a törvényhozásban gyakran vétettek több vagy kevesebb hibát. Féktelen, kegyetlen vérmérsékletű nemzeteknek először mindig kegyetlen törvényeik voltak, amelyeket az emberiség, amely soha sem hagyta magát teljesen elnyomni, később elvetett.

A görögök államaik keletkezése után valamennyien szigorú monarchiában éltek, majd egyszerre a természet hevesen kitört, belefáradtak a monarchiába és kormányformájukat demokráciává, arisztokráciává stb. változtatták.

Athénban Drakón törvényeinek szigorával túlmélt a természet határain, nem talált bele a középpontba; a megsértett természet megbosszulta magát, és törvényeit eltörölte. Szolón, aki utána élt, már közelebb került az emberi természethez, csak olyan törvényt hozott, amelyek nemzete jellegének megfeleltek.

A híres spártai Lükurgosz táp[63]lálta a spártaiak természetes kegyetlen-ségét. Nem volt még törvényhozó a világon, aki egy nemzetben ilyen gyorsan ilyen nagy változást tudott volna előidézni, mint ez a törvényhozó. Nagy árat fizetett érte, törvényei majdnem öt évszázadon át fennálltak; ez mutatja, hogy ismerte a spártaiak természetét, és úgy dolgozta ki törvényei tervét. Láthatod,

hogy egy nagy ember elgondolásai a jelenből milyen messzi jövőbe tudnak hatni. Konfucius Kínában még messzebb látott, mert törvényei még ma is érvényben vannak. A világ minden államában, ahol a tudomány és a tudás nem emelkedik és az emberek képzelőereje nem növekszik gyorsan, a törvények mindig tartósabbak. A lélek nyugtalan töprengései mindig változásokat idéznek elő azokban a dolgokban, amelyek körülveszik. Az alaptörvényeket azonban, amelyeket a klíma támogat, nem tudja megsemmisíteni. Mert ha ki is maradnának a dekrétumokból, a nemzet erkölcséiben és szokásaiban csak annál erőteljesebben hatnának és érvényesülnének. A szokások, erkölcsök és törvények mindenféle változásai közepette minden nemzetnek van sarkcsillaga, jellemében van olyan hangsúlyos pont, amely, úgy tűnik mozdulatlan, és amely megkülönbözteti őt minden más nemzetől. Ezt a sarkcsillagot kell a miniszternek megtalálni, hogy a nemzet számára minden lehet[64]séges jót megvalósítson. Az évszázadok azonban egész nemzeteket semmisítenek meg. Ki állhat ellen az idő szüntelen áramlásának, amely a régi dolgokat állandóan elsöpri és újakat hoz létre?

A NŐKRŐL

Ki hinné, hogy az ember magában véve vad természete a női nem szelídebb erkölcséi nélkül el tudná veszíteni barbárságát?

Hagyjátok, hogy a nők olyanok maradjanak, amilyenek, kis gyengeségeik a mi vad erkölcsünket finomító iskolák. Ne próbáljátok őket tudományra nevelni, és ne tegyétek őket szerencsétlenekké. Tulajdonságaikban több a könnyed és kellemes, mint a mieinkben, a tudás nehéz chymera, az ember szívét sivárrá, szomorú sivataggá teszi. Azt az igazságot, melyet mélyen gondolkodó lelked a képzeleted óriási birodalmában két napig keresgél, egy jó erkölcsű nő egy szóval kimondja, anélkül, hogy tudná, mekkora igazságot fedezett fel. Nagy távlatokban gondolkodunk, és sokszor tévedünk, a nők kevesebbet gondolkoznak, és többet szórakoznak. [65] Higgyétek el, az érzés kevésbé csal, mint a képzelet; mennyivel több a tudás a természetben, mint egy nemes érzésű nő? Amaz a fénylő álmok tengerén repül, ahol nyugtalan-sága éjjel-nappal dobálja, emez az egyszerű igazságokat a szívéből meríti, és élvezi a lehetséges boldogságát. Ebből nem az következik, hogy az, aki királyságot mond magáénak, nyugodtabb vagy elégedettebb, mint az, akinek csak egy faluja van. A nők közelebb élnek a természethez, mint mi; boldog az, aki társaságukban felhőtlenül élhet!

Itt jön — a kisasszony rajongó híve, egy szomorú tudós, kabátjába burkolózva, félénk pillantással néz rá, és morog, hogy a hölgynek minden apróság örömet tud okozni. Ne irigyeljük boldogságát — itt jön, az arca vidám, ifjú szívének öröme mosolyog ajkán, — keresd jókedvének okát. — Van három szalagcsokra, divatos fejkötője, ezek nevetnek a szeméből. Lásd, milyen boldogok ezek a játékos lények, számukra minden divat új örömök forrása. — De te, szegény tudós, mivel vidámíthatod meg elbágyadt lelkedet, amely mindent ismer, mindent elvet és semmit sem élvez?

[66] Az ártatlan gyengeségeknek nagy előnyei vannak; amikor gyermek voltam, minden óra száz örömet tudott adni, mióta férfi lettem, harminc nap szinte nem elég, hogy egyetlen kedvem szerinti örömet nyújtson. Halandók, ha olyan boldogok akartok lenni, amilyenek lehetnétek sorsotok rendelése szerint, ne gondolkodjatok túl sokat, és éljetez barátságban egymással.

A TOLERANCIÁRÓL

Itt van egy jó ember, aki valamilyen tévhitben él, de a lelkiismerete szerint abban a hitben van, hogy az az üdvözítő igazság. Ne haragudjatok rá, és ha emberek vagytok, szánjátok balszerencsését: meg kell-e büntetni azért, mert nem képes azt az igazságot látni, amelyet ti láttok? Ne vessétek meg azért, hogy boldogtalanabbnak tartjátok, mint amilyenek ti vagytok.

Ne higgyétek, hogy olyan merész, hogy pokolra akarjon szállni, szánjátok sorsát vagy segítsétek hozzá az igazi világossághoz. Ha úgy gondoljátok, hogy pokolra kerül, ne fokozzátok büntetését azzal, hogy gyűlölitek a balszerencsését: nincs nagyobb büntetés számára, mint a kárhozat, és ha ellen[67]ségetek kárhozatra van ítélve, sajnálnotok kell.

Gondoljátok meg, hogy iránta érzett gyűlöleteteknek nincs más oka, mint az, hogy akarata ellenére boldogtalanabb, mint ti. Vajon emberhez méltó dolog volna-e, ha egy koldust, aki alamizsnát kér tőletek, azért gyűlölnétek, mert nem olyan boldog mint ti; minden egyéb dologban boldogabbak akartok lenni másoknál, minden nyomorultat sajnáltok, csak a vallásban akarjátok gyűlölni a boldogtalanat, aki emberiségetek részvétét mindennél jobban megérdemli. A hitelenség büntetése egyedül Isten joga, istenekké akartok lenni, hogy helyette az örök igazságosságának eleget tegyetez? stb.

MAGYARORSZÁGRÓL

Magyarország sorsa meglepő dolgokat tár szemünk elé. A nemzet karakterét olyan szellem hatja át, amely mindig az emberi törekvéseknek legszélső határát próbálja elérni. Az emberi természet erkölcsi anatómiájában egy ilyen szellem mély belátást és magasztos bátorságot követel attól, aki jól akarja kormányozni. Ha a magyar nemzetet egymás után régi kormány[68]zati formáiban szemléljük, és a mai időkben vetünk rá egy pillantást, a nemzet helyzetében bámulatra méltó változást látunk.

Az ország legtöbb része, melyek a nemzetet egyesíthetik vagy széttagolhatják, politikai változáson ment keresztül. Az az időszak, amelyben valamely nemzet változtatja kormányzásának formáját, igen kritikus a számára. A régi kormányzatok, erejük vagy gyengeségük szerint, különböző módokon határozták meg Magyarország sorsát; de a nemzeti karakter természetes tulajdonságait soha nem tudták megváltoztatni. A különböző formájú kormányzatok alatt mindig ugyanazok a magyarok jelentek meg. I. Lajost a nemzete szerette, Andrást szinte istenítette. A Hunyadiak alatt Magyarország fényesen ragyogott, s ez a fény egész Európát bevilágította. Mátyás király és Jeruzsálemi András király uralkodása Magyarországot különböző alakokban mutatják. Mátyást hazája szerencsétlensége arra készítette, hogy nemzetével Európában csodát műveljen, ami tőle bátorságot, kormányzásától szigort kívánt.

A testnek nagy betegsége nagyszabású operációt tesz szükségessé. Amikor a beteg ezt önként [69] nem bírja elviselni, néhány pillanatra egy magasabb vagy nagyobb hatalomnak kell őt megkötnie, hogy megmenthesse. A beteg kiabálva tiltakozik a kezek ellen, amelyek sebeit vassal vagdoszák; az egészség utáni vágy és a kín, amelyet azért ki kell állnia, azt eredményezik, hogy orvosát fájdalommal, de egyszersmind hálával nézi. Lásd, ez volt Magyarország sorsa Mátyás király alatt, aki nemzetét nem tudta megmenteni anélkül, hogy ez ne okozott volna neki bosszúságot, amelyet azonban le tudott csendesíteni. Szigorúsága, amelyet mindig kegyelemmel és igazságossággal vegyesen gyakorolt, hatalmassá és győzelmessé tette. András mindezt nem tudta megtenni; alattvalói mégis csak szeretetet éreztek iránta. Ugyanaz a nemzet, amely a halhatatlan Hunyadiak alatt a török portán rémületet okozott, nem létezett IV. Béla alatt, és ezért útonálló rablók, tatárok áldozatává vált. Ugyanez a különbség tapasztalható I. és II. Lajos uralkodása alatt a nemzetben.

Magyarország alkotmánya mindezen kormányzatok alatt megőrizte természetes erejét, amiből kitűnik, hogy a nemzet, uralkodói jelleme szerint, a

régi alkotmányhoz való ragaszkodás mellett hol hatalmas, hol gyenge, hol gazdag, hol szegény lehet.

[70] Magyarországnak tehát mindig csupán uralkodókra volt szüksége, és sohasem idegen alkotmányokra, hogy nagy, kicsi, boldog vagy boldogtalan legyen.

Ha az elmúlt évszázadok szokásainak a magyar alkotmány jobban megfelelt, most megvizsgálendő, hogy a mi századunk szokásai mennyiben ellentétesek a magyar alkotmánnyal. Ha e két dolog szempontjából szemléljük az uralkodói hatalmat, és vizsgáljuk lehetséges hatásait, azt kell mondanunk, hogy a magyar alkotmány lehetséges, természetes módosulásaival minden század számára készült. Ahhoz, hogy meghatározhassam a legfelső uralkodó hatalom szükséges és lehetséges politikai hatását, hallanom kellene minden magyar ereiben pulzálni a vért. Tökéletesen ismernem kellene egy művelt évszázadot az összes szokásával és a jövőbe irányuló jogaival, a világ egyik legbölcsebb kormánya gondolatainak a mélyére kellene tekintenem. Milyen távol vagyok én az ilyen magasztos tárgyaktól! A porszem hogyan mérhetné magát az Atlas hegységgel?

Nekem elegendő tudnom azt, hogy nemzetem a kezdetek óta soha nem volt olyan boldog és nyugodt, mint most a jelenlegi legmagasabb kormányzat alatt.

[71] A FENSÉGES NÉP ÉS A NEMESSÉG

Nincsen miniszter, akire nagyobb veszély leselkedne, mint az, akinek királya a nép és a nemesség. Ezek mindegyike felfoghatatlan művészet birtokában van. A nép mindig csak hasznot, a terhek könnyítését kívánja. A nemesség pompát, gazdagságot, magas méltóságot vár. A nemesség minden nyereségét a közember szorgalma és munkája hozza létre. Ha tehát a nép lehetséges előnyeihez jutna, a nemesség, amely a nép rovására gazdagodik meg, nem tudna semmit élvezni. Szeretném látni a világ olyan folyását, amelyben a nemesség érdekei és a nép haszna, a két rész teljes megelégedésére tökéletesen összeegyeztethetők. Ha valaki egyik oldalra áll, a másik miatt kerül veszélybe. Görögország és Róma sorsa mutatja, hogy a szabad államok miniszterei vagy hatalmas zsarnokká vagy ártatlan áldozatokká váltak. Egy szabad republika nagy polgárának boldogsága az ő számára biztos szerencsétlenség. Ha mindig boldog, a köz szabadságát a legkegyetlenebb és leghatalmasabb ellenségévé teszi; ha vállalkozásaiban szerencsétlen, amúgyis megvetik. Egy Jenőnek Görög[72]országban Themisztoklész vagy

egyébként Hannibal sorsa jutott volna osztályrészül; Rómában Camillus lett volna. Richelieu ugyanitt Sulla vagy Catilina lett volna.

Mindezekből a meggondolásokból és példákbl kitűnik, hogy egy szabad államnak nem lehet nagy és fontos szolgálatokat tenni, anélkül, hogy ne vesztítsünk a dolgon, hacsak nem lép közbe valami különös véletlen.

Senki emberfia nem képes sorsának fordulatait saját okosságával befolyásolni, mindent valami láthatatlan hatalom irányít; az ember mindig csak körülbelül ítél, és vállalkozásait találmra indítja el. A nagy filozófusok és a legokosabb miniszterek azért vannak előnyben a többi emberrel szemben, mert ők maguk látják a legjobban saját nemtudásukat és gyengeségeiket; mert az embernek nagyon sokat kell olvasnia, szenvednie, gondolkodnia és tapasztalnia, amíg belátja, hogy nyomorult teremtmény, és a világban semmi mást nem tud megérteni vagy felfogni, mint a szomorú mulandóságot mindenben.

*

[73] I. LEVÉL,

D. ÚRHOZ . . .

Azt kérdi, írjam meg, hogy vagyok, és sajnos azt kell válaszolnom: Uram, nagyon rosszul. Huszonnyolc évesen a vérem alig akar keringeni ereimben; megsűrűsödött és meg akar fojtani. Megkérdeztem embereket, akik azt állítják, hogy ismerik a természet titkait, s ők, miután alaposan kikérdeztek sorsom állása felől, azt mondják, hogy az állandó tanulás okozza ezt a szomorú betegséget. Emlékezem másokra is, akik százszor a lelkekre kötötték, hogy tanuljok, ha bölcs és boldog akarok lenni, mert e világban csak a bölcsességben láthatjuk meg a boldogságot. Micsoda ellentét, sajnos! Hányféle módon válhat boldogtalanná az ember, miközben egyre csak a boldogságot keresi! Én bennem is megvolt az az ostoba kíváncsiság, hogy megtudjam világunk megannyi eseményének okát, s e célból szüntelenül kutattam; a végén kinyitom a szememet, hogy lássam, boldogabb vagyok-e vagy sem. Nos, barátom, kutatásaim eredménye csupán az a bizonyosság, hogy saját erőmből nem fogom fel, nem [74] értem meg a világegyetem dolgait, s ehhez még ez a betegség is járul, amely éjjel-nappal kínoz. Példám legyen Önnek figyelmeztetés.

— — — — —

Bécs, szeptember 12.

1775.

Bessenyei

II.

KIVONAT UGYANANNAK EGY MÁSIK LEVELÉBŐL

 sajnáljuk tehát az embereket sorsuk miatt, barátom, ha egyáltalán szabad sajnálnunk őket. Földgolyónk még gőzölög azoknak a vérétől, akiket a tévedések és babonák áldoztak fel az embertelen dühnek. Sajnáljuk azokat, akik félreismerve Istenük törvényeit, fellázdak az ég ellen. Oh jaj! hogy szabad elfelejteni a Teremtő igaz törvényét és összevérezni oltárát azokkal a szörnyűséges borzalmakkal, amelyeket a [75] gyilkosságok és bűnök okoztak? Miért szakadunk le a hitről, amelyet Isten kegyelme adott nekünk, azért hogy vért ontsunk, s így igazoljuk a bűnös lázadást egyetemes jótevőnk jósága ellen? A legfelsőbb lény isteni szaván keresztül nyilatkozik meg; de az emberek gyilkos dühükben nem hallgatnak erre az égi hangra és pusztítják a világot, meghamisítva akarátának hangjait. -----

Nagy Sándor, miután szolgaságba kényszerítette a világot, kifosztja, majd Jupiter fiának kiáltatja ki magát köztiszteletben álló imposztoroktól, akik az ég szolgáinak nevezték magukat. Ilyen az emberek sorsa, akiknek lépéseit nem Isten igazi kinyilatkoztatása vezeti. -----

Vessétek pillantásaitokat a földre; vizsgáljátok meg a rajta nyüzsgő emberi lényeket, úgy fogjátok érezni magatokat, mint egy csepp az óceán mély fenekén. Az emberek cselekedetei, a kormányzatok rettenetes eseményei, boldogságuk, szerencsétlenségeik, bűneik, erényeik, ellenségeskedéseik és igazságaik gyenge értelmet megsemmisítik. Ó jaj, [76] ti, kis pontok ebben a nagy egészben, meg tudjátok ezt érteni? -----

Barátom, nem a mi dolgunk, hogy a világegyetem törvényét megismerjük. Imádjuk Teremtőjét, és élünk ebben a gyönyörű labirintusban, ahová helyezett bennünket -----

Nincs igaza, amikor a keresztény világra panaszkodik; legyünk boldogok, hogy megismertük ennek a szent vallásnak a szelídségét, amely megparancsolja, hogy imádjuk Istent és szeressük felebarátunkat. Egyedül ez az isteni hang tudja az eget a földdel összekapcsolni és békét adni a világegyetemenek. A fanatizmus dühe itt ismeretlen; senkit sem gyilkolunk meg azért, hogy elfo-

gadtassuk gondolatainkat másokkal. Lásza, hogyan terjed a szelídség keresztény világunkban; ismerje meg vallásának isteni erényét és éljen boldogul!

P.S. Bocskássa meg gyengeségemet ebben a csodálatos nyelvben. Minthogy Ön francia, mindig azt kívánja, hogy franciául írjak Önnek, és nem veszi figyelmembe, hogy 23 éves koromban még egy szót sem tudtam az Önök nyelvén, és 19 éves koromban németül sem tudtam; kénytelen voltam majdnem egész időmet arra használni, hogy egy kissé megismerkedjem ezzel a nyelvvel; ez uralkodóm nyelve.

III.

LEVÉL UGYANATTÓL

Kérdi véleményemet az angol szerzőkről. Olvastam néhányat franciául, és mondhatom, hogy igen okos és kitűnően gondolkodó emberek, gondolatmeneikben néha olyan messze mennek, hogy úgy tűnik, meghaladják az emberi képzelet határait. Gondolataik időnként ijesztők, de mindig nagyszerűek. Olvassa *Miltont*, *Shakespeare-t*, *Youngot*, és látni fogja, hogyan válik az emberi értelem egyszerre méltóságjeljessé és ijesztővé. *Pope* azonban, ez a híres angol író, írásaiban a francia szellemet mintázza, minthogy méltóságjeljes, magasztos, kellemes és egyben tanulságos, anélkül, hogy olvasói képzeletét megrémítené, mint a halhatatlan *Young* az éjszakáival, amelyeknek [78] óriási emelkedettsége első pillanatban rémülettel tölt el, míg a végén, ha egy ideig olvastuk, nevetésre készlet. Véleményem szerint egyetlen régi szerző sem hasonlít jobban *Ms. Youngra*, mint *Lucanus*. Ennek a római szerzőnek lángoló képzelete úgy tűnik, az egész világegyetemet felgyújtja és a gondolatok légióit nyeli el; miközben *Caesart Pompeius* ellen vonultatja, a föld két féltékéjét fegyverzi fel egymás ellen, és a felfordult világot elárasztja végtelen képzeletével.

IV. LEVÉL

B. ÚRNAK

Bátor vagyok megírni Önnek, hogy tegnap kritikát gyakoroltunk műveire felett. L. . . . M. . . . V. . . . meg én együtt voltunk és áttekintettük az Ön könyveit. A két tragédia, *Agis* és *Buda* kellő tetszést aratott; a *Hunyadi c.*

tragédia más sorsra jutott. Ez a kis munka az Ön zsenijének első próbája. Nincs benne ugyanaz az erő és méltóság, mint a másik kettőben, de azért fel lehet Önt ismerni benne. Az *Essai sur l'homme* című filozofikus költeménye M. Pope [79] nyomán annál nagyobb csodálatot érdemel, mert nyelvünkön ilyen művet soha nem olvastunk. A géniusz ereje, a stílus tisztasága és az érzések emelkedettsége minden szakaszban egyformán tapasztalhatók. Az a filozófiai fény ragyog benne, amely oktat, és elbűvöli a művelt elméket. Egyszerűen, elegendő, ha azt mondom, kiválóan sikerült Önnek e nagy ember zsenijét utánoznia.

Hasonló érényei vannak a *Filozófiai értekezés a lelkiismereti szabadságról* c. művének. Ezt Ön önállóan írta, egyszerű értekezés; miközben olvastam, az volt az érzésem, hogy nem közönséges lelkeknek szól.

Olvastam a *Hunniada* c. epikus költeményét is, amelyben *Corvin Mátyás* tetteit énekl meg. Ez a hős valóban megérdemli, hogy az utókor tisztelje emlékét; kár, hogy a mű még nem jelent meg nyomtatásban. Kéziratban olvastam L. úrnál. Ön nagyon szeszélyes Uram; a cenzúra letilt néhány verset, és Ön, ahelyett, hogy ezeket megváltoztatná, hagyja, hogy az egész mű kéziratban hervadjon. Javítsa ki, és küldje el a nyomdának. Önök szerzők, bölcs elméik ellene bizony néha [80] nevetségések. — — — — —

Elképzelheti, mennyire meglepett egy másik kézírata, amely a kezembe került. Ez *Az uralkodók és a nemzetek jogairól* szóló értekezés. Ön ezt a két jogot együtt tárgyalja; gondolatai és képzelete, igaz, mélyen behatolnak a természetbe és a hitbe; de értekezése hasonlítana Platón respublikájára, ha nem mutatott volna rá arra, mennyire messze vannak az emberek attól, hogy véghez vigyék, amit a józan ész és az emberi nem érdeke lelkiismeretüktől kíván. Ön azt mondja, hogy így kellene lennie. Igaza van, minden értelmes ember, aki az értekezést olvassa, egyetért ezzel; hanem az uralkodók és a nemzetek jogai mások Londonban és mások Szentpétervárott, még akkor is, ha az alattvalók boldogsága és az uralkodó dicsősége — — — — —

VÁLASZ

Levele nagy örömet szerzett nekem. Nem térek ki a [81] műveimről mondott bírálatára, csupán az utolsóra szeretnék válaszolni. Igaza van, hogy nem óhajta hallani az uralkodók és a nemzetek jogainak meghatározását. A kormányzat olyan szakadék, ahonnan senki sem tud kikerülni, ha egyszer bele

esett. Ebből a szándékból jönnek felváltva a szép idő és az emberi élet viharai. Hagyjuk tombolni a viharokat; a természet képmásához tartoznak, amelyben a gondviselés megengedi, hogy nagy palotákat építsünk saját kényelmünkre, de ezek nem egyszer a tűz martalékává lesznek. Milyen nagy dolgot tehetnénk abban a világban, ahol csak azért élünk, hogy meghaljunk.

B.

VI. LEVÉL

B. ÚRHOZ

— — — — Non illi ego detrudere ausim
Haerentem capiti multa cum laude coronam.

Uram és kedves Barátom. Kétségtelenül csodálkozni fog, hogy olyas[82]valakitől, aki soha semmit nem írt, bíráló levelet kap *Lucanus*áról. Az a barátság, amellyel Ön mindig megtisztelt és főleg a mondat, amely ajánlásában szerepel, ti. *várom barátaim helyeslését és bírálatát*, felhatalmaznak erre a merészségre, és azt hiszem, nem fogják engedni, hogy Ön sértésnek tekintse.

Mikor nemrég Bécsben voltam, Ön szíves volt megajándékozni engem *Lucanus*ának egy példányával, amelyet nagy figyelemmel olvastam, amint Kassára megérkeztem. Nagyszerűnek találtam, mind a tárgy szépsége, mind a fordítás eleganciája és energiája szempontjából, amelyek egyébként minden írására jellemzőek.

Minthogy a művet eredetiben latinul, valamint franciául is olvastam, minden nehézség nélkül megértettem. De egynémely barátom, aki kölcsönkérte, és sem egyik sem másik nyelven nem olvasta, őszintén megvallotta, hogy van benne néhány szó, amelyet nem értett. Főleg az alábbi szavakon akadtak fenn

és megkérdezték, mi erről a véleményem, az[83]az, nem sajtóhibáról van-e szó? Hízelve magamnak azzal, hogy kellően meg tudtam nekik magyarázni a szavakat, mert elfogadták interpretációm; ezenkívül arra is megkértek, tudva, hogy az Ön barátai közé számítok, hogy írjak Önnek, és kérem meg nevükben, hogy fejezze be ezt a páratlan munkát.

Tudja Uram, hiszen vannak barátai, milyen hatalma van a barátoknak a szívünk felett. Tehát nemcsak tolmácsolom Önnek a kérésüket, hanem csatlakozom is hozzá, én is kérem, próbálja meg minél gyorsabban befejezni ezt a művet, amelyet — ebben biztos vagyok — elejétől a végéig ugyanaz a tűz fog éltetni, mint az első könyvet, és amely kétségtelenül mindkét nemnek igen nagy élvezetet fog okozni. — — — — —

Kassa, 1777. jún. 13.

B. . . . V.P.C.

VII. LEVÉL
B. ÚRNAK

Örömmel olvastam *A magány* c. munkáját. Ó, jaj! milyen szeretetre[84]méltó Ön, amikor anyanyelvén csak költőként vagy csak filozófusként ír; de sajnálatos módon Ön jó teológus is akar lenni. Úgy veszem észre, hogy amikor filozófiai igazságok tömege jut eszébe, tolla elcsúszik, és ahelyett, hogy megírná őket, elkezd dogmatizálni; ilyenkor kínozni kezdi a teológiát, mert nem ért hozzá. Amit Ön ebben a tudományágban ír, nem más mint unalmas összevisszaság: a magasztos teológiában való járatlansága következtében össze-vissza kuszálja benne filozófiai gondolatmeneteit. Gondolkozzék, higgyen nekem, és maradjon meg annak, aki. — — — — —

1777. máj. 10.

L.

VIII. LEVÉL
VÁLASZ

El kell hinnie, Uram, hogy nincs meg bennem az a nevetséges hiúság, hogy annak tüntetném fel magam, aki nem vagyok. Bevallom, nem érzem magam erősnek a teológiában, de keresztény nevelést kaptam, és ez az, amire [85] Ön nem gondolt, amikor írásaimat vizsgálta. Azt óhajtáná talán, hogy csak természetes vagy pusztán testi ember legyek; kérem, ne vegye rossz néven, ha én egyszersmind szellemi ember is óhajtok lenni. Ha nincs megelégedve filozófiai gondolatmenetemmel, kérem, látogasson meg, hízelgek magamnak

ERSTER AUFTRITT

VORREDE.

Es heißet doch: „die Regenten mögen sich ausgeben wie immer: so wollen sie geschmeichelt werden.“ Versuchen wir einmahl dieses umzukehren, und zu sagen: Regenten mögen uns erlauben wie immer die Wahrheit zu reden, wir thun es doch nicht. — Warum nicht? Weil sie, sagt man, die Wahrheit nur verlangen; aber wenn man sie ihnen sagt, dennoch darüber verdrüßlich werden. Viele glauben oft eine Wahrheit gesagt zu haben, welche doch keine war: Viele geben ihrer Rede einen so groben, oder unbesonnenen Ton, welcher der Majestät weit unanständig ist. Ich bekenne unterdessen, daß ein Regent, wenn er noch so gerecht, [4] noch so leutselig ist, doch vor verständige Männer immer etwas fürchterliches an sich führet.

Je mehr der Mensch die Menschen kennen lernet: je geringer wird sein Zutrauen zu denselben. Viel Betrug macht zuletzt argwöhnisch, und wen betrügt man mehr als Regenten? Daher ist es kein Wunder, wenn oft auch Unschuldige dem Schein nach bey Großen leiden müssen. Wären aber die Regenten von Menschen nie betrogen: so würden sie auch nie Mißtrauen zeigen.

Wenn wir die weitere Quelle der Schmeicheley betrachten; so wird sich finden: daß sie vielleicht noch mehr von unserer Schwachheit herrühre, als von der sagesagten Eitelkeit der Regenten. Entweder wird die Schmeicheley von unserer Furcht [5] von der höchsten Macht nicht gestraft zu werden, erzeiget: oder entspringt sie aus einer Hofnung etwas zu erhalten. Auf eine solche Art entspringen die Schmeicheleyen aus unserem Eigennutz. Wir aber um uns großmüthig dabey zu finden, suchen diesen Satz immer dawider zu

behaupten: *Jeder Regent will geschmeichelt werden*. Wenn wir diese Sache in einer strengern Bedeutung nehmen wollen: so ist noch besser — zu sagen. „*Ein jeder Mensch will in etwas geschmeichelt werden*“. Unglückseligerweise ist diese Schwachheit unserer Natur angebohren. Darum haben wir auch gefunden, daß die Lieblinge der Regenten hundertmahl mehr wollen geschmeichelt werden, als sie selbst: also wenn es auch wahr wäre, daß jeder Regent gerne etwas schönes von sich höret, könnten wir ihnen nichts vorwerfen; weil wir alle den nemlichen Fehler haben, wenn es [6] durchaus ein Fehler seyn soll. Soviel ist aber doch gewiß, daß eine Menge außerordentliche, enorme, absurde Schmeicheleyen, die wir hören und lesen, nicht alle nach dem Verlangen der Regenten sind geschrieben worden. Der Eigennutz läst uns oft Lobsprüche schreiben worüber die Monarchen erröthen müssen; denn von der edlen Begierde Schönes von sich zu hören, bis an solche unmenschliche Schmeicheleyen ist der Weg noch sehr weit. Darum kömmt es hernach denen Republikanern vor, als wären in den Monarchien keine mannbare Eigenschaften mehr zu finden. Sie halten uns für zitternde Sklaven — feige Sellen, die sich von Verstellung ernähren: von Regenten aber urtheilen sie, wie von Majestäten, welche sich durch uns gerne blenden lassen, wenn wir ihnen nur Weihrauch opfern.

[7] Eine andere, just dieser entgegengesetzte Rage, welche sich in Pasquillen ergießt, und selbst den Thron belästiget, schändet noch die Natur. Zu was durch solche Selfenschwärme einen Monarchen zu kränken, den ohnehin die Last einer ganzen Monarchie drückt. Hast du etwas verlohren, gehe, und stelle deine Sache vor; kannst Nichts erhalten — bleib still! Noch bist du nur unglücklich, mit dem Pasquill machst du dich aber niederträchtig, und zugleich lächerlich. Die grosse Sorgen verschlingen bey Monarchen die kleine Schmerzen, und du hast keine Genugthuung, denn du darfst dich nicht zeigen. Eine edle Seele würde nur Schande in einer Rache finden, wobey sie sich ihrem Gegner nicht einmal zeigen dürfte.

[8] Ich glaube die Wahrheit zu sagen — was konnte mich auch zwingen ihren Thron durch Verstellung in einem Staat zu entheiligen, wo einem jeden erlaubt ist zu denken, und zu schreiben, was und wie

er will; wenn es nur auf der Laufbahn der Ehre und der Rechtschaffenheit geschieht. Bürger — Gelehrte! man verlangt eure Gesichter zu sehen — werfet die Maske weg! ich habe genug gedacht, genug gefühlt, genug gelitten und erfahren, daß das Gewissen der Ehre keine grausamere Tiranninn haben kann, als die erzwungene Vestellung, mein Herz durch viel Kampf, Sturm, Widerwärtigkeiten geschleppt, liegt noch immer in demjenigen Blut, welches aus seinen aufgerissenen Wunden riselt. Doch sammlet es neue Kräfte um seine Freyheit zu fühlen, und der Wahrheit zu opfern. Wahrheit! du verfolgte Gottheit! du zitterst noch zu erscheinen? zittere nicht — gehe zu demjenigen, der [9] deine Ketten zerrissen hat — mache deine Danksagung und setze dich zu ihm auf den Thron. — — Seichte Sellen — — stolze Betrüger fliehet! — — Wahrheit und Natur sitzen auf ihrem Tribunal! — — wenn ihr ehemals blutige Thränen aus uns gepresset habet; nähret euch itzt mit den eurigen — die Reihe ist an euch. Eine durch die Furcht verschlossene Seele fühlt gegen ihren Unterdrücker nichts als Haß und Verachtung: Sie behauptet dennoch — trotz allen Gewissens Tirannen — ihre Freyheit. — Derjenige der mich durch eine herrschende Gewalt zwinget in allem so zu denken, wie er, spricht mich frey, ihn ohne Verletzung des Gewissens zu betrügen.

— — Lehre für euch Monarchen!

[10] — — Leser! — Freund! Vergieb mir diesen kurzen Enthusiasmus — meine Seele fällt wiederum auf sich zurück — — Sie ist schon still — Lebe wohl.

[11] Quo me cumque rapit tempestas, deseror hospes.
Horat.

Philosophie, Theologie, Moral mögen lehren, und sagen, was immer: aber ich behaupte, daß unser Verstand, und unser Herz nichts anderes in uns vorstellen als einen beständigen Widerspruch vom denken und fühlen. Wir wollen die Vortheile ganzer Länder, und Nationen bestimmen — Haben wir aber die unsrige ehender in uns selbst bestimmt? Jeden höre ich sagen „Wär ich nur König — hätte ich nur zu befehlen u.s.w“ ... Was bedeutet dieses? Es

verrathet nur bey einem jeden die von der Natur in ihm eingepflanzte blinde Eigenliebe. Ich habe [12] den Menschen leider! in allen Jahrhunderten, in einem jeden Welttheile betrachtet, was habe ich davon? Mitleiden, Lachen, und dann und wann stille Thränen. In dem immerwährendem Bestreben sich über andere in etwas empor zu schwingen, sehe ich von Anfang der Welt alle Menschen in einen Abgrund fallen, wo sie ohne Rückkehr vor unsern Augen vergehen.

Ein jeder sucht hoch zu steigen, oder betrachtet immer diejenigen, welche hoch über ihn schweben. „Da möchte er seyn, sagt er; da wollte er es schon anderst machen.“ Aus dieser tollen Begierde entstehet bey dem Menschen eine schmutzige Art sich in zwo fatalen Gestalten zu zeigen. Die erste davon ist, die Großen zu blenden um sich durch ihre Gunst zu erheben: Die zwote ist, Dieselbe insgeheim zu beschimpfen, wenn es nicht anders seyn kann.

Die Menschen seufzen immer um vortrefliche Regenten, dabey aber wenden sie alles an um verdorbene Monarchen haben zu können. Sie theilen sich allemal in zwo [13] Partheyen, wovon eine denjenigen Regenten immer tadelt, welchen die andere beständig lobt. Ist etwas trauriger und erniedrigender für uns tugendhafte Kristen, als wenn wir sehen, daß Narren, und abgeschmachte¹ Bösewichter sich nicht schämen, über den Regenten, nachdem sie sich, wie niederträchtige verborgen haben, zu schmähen, um die Majestät des Thrones, mit entheiligenden, entehrenden Titeln ohne Ursache zu besudeln. Sie sind böse, weil ihnen der Regent nicht nach ihrem Kopfe geneigt ist; sie entschliesen sich also seine Majestät zu kränken; und dennoch kriechen sie niederträchtig vor seinem Thron um seine Neigung dadurch zu gewinnen, die sie haben möchten. Nein sagen manche, „Libellen sind nützlich, denn sie bessern die Monarchen“ ja! wenn der Monarch grausam ist, und da hilft es auch nichts: aber man muß erst ein vollkommener Narr seyn um behaupten zu wollen, daß wir in dem kristlichen Europa Tyrannen zu Regenten haben. Die Monarchie fühlt ihre Schwäche im Mangel des Goldes: Kinder in der Wiege haben Pensionen, man nimmt sie, [14] und der

¹ abgeschmache [sh.]

Regent ist ein Tyrann, sagt die Mutter, welche noch etliche Tausend jährlich zu verzehren hat. Der Souverain hat Nichts; Das Geld, was man sein heiset, gehöret der Monarchie. Sein karaktermäsiger² Gehalt ist ihm allein freygelassen; über den Rest hat er nur die oberste Verwaltung.

Nun, der Staat resolviret sonst Niemanden Besoldung als Personen, welche ihm dienen, oder gedienet haben: und Verdienste geben dazu das Recht sie zu besitzen: Finden sich Mädchen, Knaben von bemittelten Aeltern auch in dieser Zahl? Es gibt, sagt man, aber auch arme, welche nichts mehr hatten, als was sie verlieren musten, freilich ist est traurig für sie; aber giebt es denn keine traurige Nothwendigkeit in der Welt. Die Armuth allein ist nicht berechtiget vom Staate besoldet zu werden. Der Regent soll keinen Armen verlassen; warum nicht, wenn ihm der Staat nicht Geld für jeden Armen giebt. Gesetzt aber, daß die Armuth ein hinlänglicher Grund sey sich besolden zu lassen: was entstehet daraus? — daß, wie [15] es leicht zu ersehen ist, daß Staaten, und Regenten in dem Bestreben alle Armuth abschaffen zu wollen, zu Bettlern werden müsten. Man lobt den Regenten ins Gesicht, wenn man sein Geld erschmeichelt hat: zu Hause aber lachet man seiner, und spottet derjenigen Güte, welche man zu erschleichen so viel niederträchtige Mittel angewendet hat. Wir dürfen auch noch diese Anmerkung hiebei machen: daß die große Freigebigkeit des Regents meistentheils den Schweiß, und leider oft die Thränen des armen Landmannes zur Quelle hat: Weil aber der Mensch gewohnt ist nur sich selbst zu fühlen; so hat er auch eine Gewohnheit daraus gemacht alles das zu tadeln, was ihm nicht schmeichelt. Von da kommen so viele grobe, schmutzige Schmähschriften, wodurch die Verfasser nur sich selbst abwürdigten. Unter der vorigen Regierung gieng alles freigebiger fort, „sagt man“ und dennoch ware die Höchste Monarchinn durch die mordanteste Satyren gekränkelt. Itzt herrschet: sagen sie, eine strenge Oekonomie in dem Staate, und es wird wider den Regenten gemurrt, ge[16]brummt. Wohin also? Nur auf die Mittelstrasse, nur keine Extremität nicht. Was mich anbe-

² karatermäsiger [sh.]

langt, bekenne aufrichtig, daß ich das ganze Schicksal des menschlichen Lebens — es mag seyn wie immer — für eine Extremität halte, wobey ich unserer Seits Stillschweigen, und Bescheidenheit empfehle.

Bishero schrieb ich von den Hofpasquillanten, welche sich eine Pflicht daraus machen dem Regenten Strenge einzuflößen, indem sie in Geheim nach seiner Güte schmachten. Itzt wollen wir die andere Parthey sehen.

Nicht alle — Gott bewahre — Doch giebt es Leute in einer ziemlichen Zahl, welche sich nicht schämen dem Regenten die absurdesten Schmeicheleyen ins Gesicht zu sagen — öffentlich zu schreiben, daß er eine vollkommene, über alle Sterbliche erhabene, untrügliche Majestät seye: so bestreben sie sich auf das äuserste den Regenten auf die Gedanken zu bringen, daß er infaillible ist. Meinetwegen mag man diesen [17] Satz in Italien behaupten; aber in Wien wäre es ein Scandal.

Wir sagen und schreiben dem Regent zwar nicht ausdrücklich, daß er ein Gott sey: wir geben ihm nur mit schönster Art die Attribute davon. Dieses beweiset, daß wir, so viel es an uns ist, die Regenten zu verführen suchen. Dank sey aber dem Himmel, sie haben schon unsre Schwachheiten eingesehen; und verwerfen niedrige Seelen, welche durch ihre enormen Schmeicheleyen ihnen zu sagen scheinen „Gebet uns etwas, sehet — wie wir euch loben.“ Es giebt schon Schmeicheleyen für einen Fürsten, wenn das Publikum, Völker, und Nationen für heilsame, wohlthätige Verordnungen in Freudenschrey, in öffentliche Danksagung ausbrechen. Diese Lobsprüche haben mehr Majestät, als Kronen, und mehr Glanz als der bloße Besitz einer ganzen Welt: Aber Schmeicheleyen, welche wir aus verschiedenen Winkeln — um Brod oder Geschenke zu gewinnen — hervorschreiben, sind der Majestät in der That unwürdig; weil der Endzweck darinnen das Elend davon anzeigt. Oeffentliche Danksagungen [18] müssen anderst würken: darum argwohne ich immer von der Natur, daß ein Mensch kein süßeres Vergnügen haben kann, als von anderen Menschen geliebt und hochgeschätzt zu werden. Schlimm genug, wenn wir uns oft in Umständen befinden müssen, wo

wir ohne unseren ganzen Ruin nicht gleich dasjenige thun können, was wir über alles gerne thun möchten. Kein Kummer macht unser Herz so abgeschmach, und so öde, als derjenige, welchen der Haß, anderer erwecket, er mag alsdenn billig, unbillig, gerecht, oder ungerecht seyn. Auch haben grosse Männer von unbesonnenen Leuten fast in einer jeden Zeit das meiste in diesem Punkt gelitten. Ausschweifende Lobeserhebungen von Partikulären helfen nichts: denn ich behaupte, daß man einen Regent unmöglich loben kann ohne die Ursache dazu in seiner Regierung der Welt angezeigt zu haben. Und anstatt ihm zu sagen, Er ist infaillible, soll man sagen, Er ist faillible, so bald er sich nicht eine hinlängliche Mühe giebt, dasjenige zu entdecken, was wir oft sorgfältig vor seiner zu verbergen suchen. Da[19]rum sage ich; wehe einem Souverain, der die Stärke der Seele nicht in sich selbst besitzt, sondern dieselbe erst von uns in allen ausborgen will.

Die Wagschale, zum Beyspiel, wornach er seine Diener wählet, muß in seinem eigenen Kopfe seyn sonst werden andere statt ihn wählen. Er aber verliert sein Daseyn, und wird nur ein schwebendes Bild.

Wir rühmen uns in diesem Jahrhundert der Wahrheit — schön! — was für eine Sprache hören doch die Regenten in dem Staate. Einer schreyet „Ihr Herren! ihr seyd Götter“ — der andere „Ihr seyd Tyrannen — Unterdrücker!“ sollen sie aus Mitleiden über uns nicht lachen: besonders wenn sie betrachten, daß ein jeder Mensch unter seinen übrigen Leidenschaften eine haben muß, welche ihn mehr tiranisirt als die Regierung von Siam ihn quälen würde. Wie viele bemühen sich den Regent in der Regierung zu führen, welche zu Hause in ihrer Wirtschaft zu [20] Grunde gehen, und nicht zwei Bedienten regieren können. Fast in jeder möchte seine Eigenschaften allein dem Regent geben, weil fast jeder Mensch die lächerliche Schwachheit besitzt, sich selbst für den besten Menschen zu halten: darum lebt zu Hause jeder nach seinem Kopfe, und findet es sehr billig; doch wollten sie, daß die Souverainen nicht nach ihren Eigenschaften und Köpfen regieren sollten. Was ist denn ein König mehr als Mensch; und wenn du dir in geheim ein Recht giebst zu glauben,

daß du die Regierung besser verständest als er: warum darf er sich auch die Freyheit nicht nehmen zu denken, daß er regieren muß, und du gehorchen.

Ein jeder Mensch billiget seine Eigenschaften, und Einsichten da, wo er ist: sichere Folge, daß er dieselbe auch auf dem Throne billigen würde, wenn er da sässe. Warum soll also der Regent die seinige da verwerfen, um die deinige auszuborgen, was, wenn er es gleich wollte eine Unmöglichkeit wäre.

[21] Wenn du aber wissen willst, wer derjenige Regent ist, der auf dem rechten Wege gehet: so sage ich es:

Derjenige, welcher bey der Erhaltung der Bürger und Bauern seine Macht vergrößert — denn Gottheit und Thron sichert nur die Macht. Nun was machet sie in der Welt mächtig?

Viel Geld in der Kasse — viel Menschen im Gehorsam. Wenn Jupiter vormals die Donner nicht zu seiner Bedienung gehabt hätte: so würden ihn die Menschenkinder von seinem Throne verjaget haben.

In der Welt macht alles nur die Stärke aus. Das Ansehen der Menschen rührt nur von da her. Die wahre Hochachtung gegen einen Regent messet sich auch immer nach seinen Gaben ab. Ist er nur gut, freygebig, ohne straffen zu wollen: so wird er von denjenigen, welche ihn plündern ausserordentlich belobt: aber wahre Hochachtung wird er wenig haben.

[22] Nach den guten Eigenschaften und Tugenden findet sich auch noch in der Natur der Menschen ein spöttisches, eigennütziges, boshafes, verstelltes und impertinentes Wesen: dieses erfordert Einschränkung. Wenn ein Befehlshaber siehet, daß er unter einer Regierung dienet, wo er in seinem Amte ungestraft sammeln kann: so sagt er freylich, daß sein Regent sehr gut ist; aber die innerliche Achtung für denselben fällt bey ihm; weil er merket, daß der Regent seinen Nutzen nicht wohl einsiehet: so kann er seine erkannte Schwachheit nicht hochschätzen; aber er lobt ihn, weil er sich durch seinen Verlust bereichert. Ueberhaupt haben wir Menschen niemals für diejenige eine wahre Hochachtung, welche sich von uns betrügen lassen. Im Gegentheile — merket der Präfekt, daß er den öffentlichen

Einkünften, ohne Ehre und Brod in Gefahr zu setzen nichts entziehen kann: so murt sein Eigennutz; aber in geheim bewundert er doch die Klugheit seines Regents, und schätzt ihn wegen seiner Geschicklichkeit hoch: denn er würde es [23] auch — denkt er — eben so machen, wenn er zu regieren hätte.

Ich will mir aber noch einen Regent vorstellen, der nicht strafet, immer giebt, pardoniret, und allen mit Gnade, und Sanftmuth begegnet. Ich bekenne, daß er ein anbethungswürdiges, himmlisches Geschöpf ist; aber leider! Er gehöret in ein Land, wo er nur über Engel zu regieren hätte. Für uns Menschen ist er nicht. Seine Regierung müßte sich bey uns in eine Quelle allerley Ausschweifungen vorhandlen. Man würde ihn beständig loben — beständig plündern. Er würde bald Menschen finden, welche ihn bis ans Hemde ausziehen möchten. Bey einer solchen Gelegenheit entfernen sich die Rechtschaffenen: Schelmen drängen sich ein; und wenn der Regent nichts mehr hat; so kann er sehen, wo er zuletzt ein Mittagmahl unter seinen getreuen Dienern findet: denn es ist ohnehin bekannt, daß die Undankbarkeit schon den grösten Theil unserer Natur eingenommen hat.

[24] Ein solcher Regent könnte aber wenigstens die Verläumdung vermeiden. Nein — allen könnte er doch nicht geben — die unbezahlte Partheyen würden ihn für ungerecht, unwissend erklären; weil jeder glaubt Verdienste vor andern zu haben der unbezahlte Theil, welcher immer der größte seyn müßte, würde nichts als tadeln, klagen und schimpfen.

Aus allen diesen Gründen ist nicht zu schliessen, als wollte ich behaupten, daß die Regenten nur Grausamkeit und Geitz zur Richtschnur ihrer Verordnungen nehmen müßten. Ich will mich begreiflicher machen. Wie ist denn die Regierung Gottes beschaffen? Wird sie nur durch blosser Gnade geführet, oder wücket auch die strenge Gerechtigkeit darinnen? Stelle man den Theologen eine Gottheit vor, welche nur vergiebt, aber nicht straffen kann, sie werden dazu lachen, und einen solchen Gott niemals glauben. Die Strenge Gottes in seiner Gerechtigkeit ist so groß, daß er uns für zeitliche Sünden mit ewiger Verdammniß straft: Eine Schalen Milch[25]kaffee in der Fasten kann

so gar eine Todsünde seyn. Dieses ist billig, wie könnte sich also die Gerechtigkeit bey einem Regenten auf Erden in einen Fehler verwandeln, wenn sie im Himmel einen Theil der göttlichen Natur ausmacht?

In dem Reiche unseres Gefühls findet sich ein Grad der natürlichen Billigkeit: bis ein Regent diesen nicht übersteigt: so lang hat er nichts zu sorgen. Wenn er aber über diesen gehet: so erwecket sich ein allgemeiner Haß wider ihn, welcher um desto schlimmer für ihn ist, weil er ihn verdienet. So lang der Regent nur den Ueberfluß kränkt, und das nimmt, was uns nicht gebühret; so lang ist das Murren ohne Bedeutung; und so lang sich nur das öffentliche Geschrey hören läßt; so lang ist noch kein natürlicher Haß: aber wenn einmal alles anfängt still zu seyn, wo die innerliche Erbitterung und Qual die Herzen nur in der Stille naget, alsdann ist es gefährlich. Die Menschen, wenn sie tiefe Wunden bekommen, hören auf gemeinlich zu lärmern. Ein Regent muß [26] aber sehr weit aus seinem Wege gehen, um seine Unterthanen zu einem solchen Stillschweigen zu bringen. In unserer Lage ist es nun zur Unmöglichkeit geworden.

Bey Memphis, Jerusalem, Babilon angefangen, haben wir unzählige Empörungen in der Welt gesehen, wobey die Charaktere der Regenten viel gewürket haben. Wenn der Regent schwach, nachlässig, gut war, und alles billigte, was man ihm angezeigt hatte: so verlohr sich die Furcht nach und nach bey seinen Befehlshabern vor seine Person. Die Begierde zu regieren, unterstützt von einer Hofnung, welche sich in der Schwachheit des Monarchen gründete, stieg hiebey auf, und so entstand eine Empörung, wo der Schwache trotz seiner Güte den Thron verlassen mußte. Befand sich irgends ein König, welcher niederträchtige, schmutzige Aufführung führte: so erzeugte er in den Herzen seiner Generalen eine Verachtung, welche sich schämten unter einem feigen Fürsten zu dienen: so kam ein Arbazes, und stürzte den Sardanapal. Aber alles dieses ist schon verflossen. In unserem kristlichen Europa weiß ohne dem ein [27] jeder Gelehrter haben fast alle Revolutionen die theologische Strittigkeiten und der dogmatische Haß verursacht; weil die Regenten ein Verlangen bekamen, wornach sie selbst über den Glau-

ben herrschen wollten, und sich dadurch manchmal in Unglück verwickelten. Gerechtigkeit, Klugheit, Macht können einen Regent wider jedes Laster auf dem Throne sichern: aber wider einen Fanatiker sichert ihn nichts, weil dieser glaubet seine Seligkeit mit der Ermordung des Regents zu erkaufen — so durchhort er sein Herz unter dem Schein der Treue mitten unter seiner Leibwache. Alsdann stirbt der unglückselige Narr mit Freuden, weil er hoft als Martyrer gerade in Himmel zu fahren. Von dieser verdammten Abscheulichkeit können die Menschen keine andere Mittel befreyen, als die Wissenschaften, welche die Aufklärung des Geistes befördern.

Jede Reform in einem Staat erwecket fast ein allgemeines Geschrey; aber es kömmt oft nur auf die Gewohnheit an, um das bessere einzusehen. In der Staatsklugheit [28] eines Monarchen ist es sehr gefehlt, wenn er die Residenzstadt allein für seine ganze Monarchie nimmt. Es wird manches hervor gesucht, um die Pracht zu vertheidigen. Hievon wäre aber klüger gar nichts zu disseriren, denn es giebt nur zu Nachforschungen Gelegenheit, die denen Prachtvertheidigern unangenehm vorkommen müßten. Ueberhaupt die grosse Pracht verdunkelt die wahre Verdienste, und hänget die Achtung, und das Ansehen erkauften Sachen an. Dieser, weil er den schönsten Wagen, die beste Pferde hat, glaubet der braveste unter allen zu seyn. Er hat recht, weil er darum beneidet wird. So, Wagner, Riemer, Roßhandler, Perüquenmacher, Schneider, Goldarbeiter ec. vertreten die Stelle der edlesten Gaben bey uns. Wir stecken oft bis an Hals in Gold, Silber und Schulden, aber inwendig ist bey manchem alles leer. Man sagt oft — Peter ist braver als Paul: er hat schönere Equipagen. Es würde aber auch vielleicht nicht eben so übel klingen, wenn wir sagten „Peter ist braver als Paul, weil er klüger, bescheidener, arbeitsamer, mä[sig]iger³ gelehrter, und sparsamer ist als Paul. Von der Pracht rührt allemal eine unsichere und falsche Ehre her. Ein Narr kömmt an mit viel Geld und übertrifft uns alle. Man mag reden, was man will, aber ich behaupte, daß den wahren Vorzug bey uns nichts anderes ausmacht, als der innere Werth des Menschens. Wäre

³ mäsisiger [sh.]

ZWEYTER AUFTRITT

[3] VORREDE.

Wenn du dieses kleine Werk wirst gelesen haben, so wirst du sagen: Dieser Mensch sucht gewiß was. Ich antworte Dir: Dieser Mensch sucht gewis Nichts. Wenn ich die Wahrheit schreibe: so ist mein Gegenstand bloß diese Wahrheit. Das Vergnügen seine wahren Gesinnungen zu entdecken, ist auch nicht klein bey den Menschen. In der einzigen Absicht dem Monarch zu schmeicheln, schreibe ich Nichts. Wenn Er aber einen Charakter besitzt, welcher allemal muß geschmeichelt werden, so oft du die Wahrheit schreibst: so ist Er schuld an deiner Schmeicheley, und nicht Du. Des bloßen Scheins wegen Ihm zu schmeicheln, höre ich nicht auf die Wahrheit zu sagen.

Die Größe eines Königs hängt nicht von meinem partikulär Nutzen ab. Er kann mir etwas geben, [4] oder alles benehmen, und das Alles kann den Lauf der Regierung nicht ändern. Wenn der Monarch das Ganze erhält; sein Volk, die allgemeine Gerechtigkeit schützt; billig — menschlich ist: Die Gewaltthäter. — Die Stolze erniedriget; Unwürdige verwirft; — Gaben — Tugenden hervorziehet: so muß ich seine Größe erkennen, und ihm attachirt bleiben, wäre ich gleich auf den äussersten Gränzen der Welt. Mich, oder dich kann Er fortschaffen, und darum dennoch Groß bleiben.

Die wahre Treue zu einem Monarchen machen bey uns nicht seine Geschenke aus; sondern sein Charakter — seine wahre Gesinnungen. Wenn der Regent in der Regierung deinen Gründen ganz entgegen gesetzte Gesinnungen führet: so kann Er dir schenken wie immer, dein Herz wird allemal fremd, und etwas abgeneigt gegen ihm

bleiben. Ungedult — Unzufriedenheit werden [5] bey dir nicht aufhören. Du wirst Gnaden empfangen, und ingeheim seufzen. Wenn Du aber siehest, und merkest, daß dein Monarch so denket wie Du, alsdann fühlst Du Ehrerbietung gegen ihn. Zeigt Er eine Abneigung vor Sachen, Leuten, welche du nicht leiden kannst; führet Er eine Lebensart, welche nach deinem Geschmack ist: so kannst du unmöglich aufhören Liebe für Ihn zu haben.

Die Gleichheit der Gesinnungen, des Gemüths, der Lebensart, machen unter uns die wechselseitige Liebe aus. Ein deiner Natur ganz entgegen gesetzte königliche Natur kann dich mit Geschenken zu einer gewissen Art der Dankbarkeit zwingen; aber dein feueriges Attachement⁴ zu ihr selbst kann sie niemahlen in dir erwecken; weil in ihr, und in dir alles conträr, alles einander entgegen gesetzt würet.

Bist du in der Noth, arm, ohne Hilfe, so wirst du gelassen bey [6] einem Monarchen seyn, der in allem ganz anders denket als du — Du wirst seine Gründe billigen, wenn Er schon die deinige verworfen hat. Wenn der Monarch im Gegentheil mit dir gleich denket: so magst du noch soviel unter seiner Regierung erdulden, du wirst Ihn doch immer gerne haben — Die Natur erhält ihre Rechte überall.

Warum unterstehe ich mich aber zu sagen: Wenn der Monarch so denket wie ich — ich darf ja nicht so denken wie mein König, ich bin alles zu klein dazu, stille! stille. Wenn mein Regent gut heisset; so ist Er weiter nichts anderst als ein rechtschaffener, gerechter, kluger, und tugendhaffter Mann. Warum könnte ich auch in meinem Fache alle diese Eigenschaften nicht besitzen? oder darf ich aus lauter Hochachtung gegen meinen Monarchen nicht einmal mehr rechtschaffen seyn? so weit gehet die homa[7]gial Devotion doch nicht. Die Ehre ist allemal interessanter für die Menschlichkeit, als die blosse Majestät. Diese Redensart wäre allemal unsinnig, wenn du sagtest „mein König ist ein König, weil Er eine Majestät ist, welche Majestät zugleich macht, daß Er König ist“ sage aber „Mein König ist der gerechtste, der beste Mann von der Welt“ so findest du diese Redensart gar nicht unsinnig. Sie hat die schönste Bedeutung — Sie ist für

⁴ Attachement [sh.]

unsere Herzen weit bedeutender als die glänzenden Worte Aller-
durchlauchtigster, Allerhöchster, unüber-
windlichster König von Italien, von Jerusalem
u. s. w.

Ein rechtschaffener Mann ist allemal, und auf alle Art etwas
Gutes; aber bloß die Majestät kann gut, oder schlimme seyn, wie es
kömmt. Ein Unmensch kann tausend Kronen auf dem Haupte
tragen; aber seine Majestät wird für die Menschheit ni[8]mals so viel
Werth haben, als die Tugenden eines gemeinen Bürgers. Die Größe
eines Monarchen bestehet in seiner Menschlichkeit, und in seiner
Macht: Hochmuth macht Ihn nicht groß.

Es waren Zeiten — Oerter, wo man die Könige gar nicht schätzte,
wenn sie sich oft gezeiget hatten. Der Monarch hat sich verbergen
müssen, wie ein Egyptischer Abgott; und wenn Er erschiene, so
musste Er sich aufblasen wie ein Pantalon — mit einer Stimme reden,
wie der Geist, welcher in der Gruft erscheinet. Wäre eine solche Art
nicht eine lächerliche Spötterey wider die Menschlichkeit.

So schreibe ich in der neuen Regierung, und so habe ich in der
alten gedacht. Wenn diese Denkungsart dem Leser unangenehm ist
— ist mir leid; aber ich kann nicht mehr aufhören derjenige zu seyn,
der ich bin. Ich schreibe so wie ich kann; urtheile du darüber so wie
kannst, und willst — Lebe wohl.

[9]

Un Prêtre, quel qu'il soit, quelque Dieu qui l'inspire
Doit prier pour ses Rois, et non pas les maudire.

Voltaire

Das Verlangen nach Neuigkeiten ist Natur bey uns; die Aergerniß
bey Veränderungen verursacht auch Natur in uns, unterscheide sie,
wie du willst. Mir kömmt vor, daß Erziehung, Geburtsort und
Gewohnheit allemal, und überall die Helfte der Natur für uns aus-
machen. Warum essen die Tartarn das Pferdfleisch so wohlgesch-
mack? Warum sitzen die Türken auf dem Boden, und essen mit der
Hand? Weil sie so erzogen — so gewöhnt sind. Warum machest du
alles dieses nicht? weil du nicht so erzogen, und nicht so gewöhnt bist.

[10] Das Vorurtheil schlägt in unseren Köpfen mehrere verkehrte Gedanken herum. Von allen diesen will ich einen insbesondere hernehmen, der mir interessant vorkömmt.

Viele unter uns haben die revoltante Schwachheit, daß sie den Regent immer als eine fremde Person für sich betrachten wollen, woraus nur Verwirrung erfolgt. Wenn eine Verordnung geschieht, denke nicht immer: der Monarch allein befiehlt dieses oder jenes, sondern sage lieber „die Monarchie, oder der Staat will es für sich so haben.“

Die allerhöchste Verordnungen in Ansehung der Geistlichkeit verursachen, daß manche glauben, der jüngste Tag wäre schon nahe, weil von der höchsten Macht die heiligste Religion mit aller Gewalt angegriffen wird. Eine kleine Gedult — ich unterfange mich zu sagen, daß die Religion noch nicht den mindesten Streich bekommen hat, ausgenommen du wolltest jeden Kapuziner, Pfarrer, Prälaten u.s.w. als den lebendigen, ewigen, heiligsten Glauben betrachten.

[11] Hat man dir befohlen, denen Gottesdiensten nicht beywohnen zu dürfen? Wer hindert dich daran von Frühe Morgen, bis in die späteste Nacht deinen Rosenkranz zu betten, wenn du est willst? oder welchen Glaubensartikel hat man berührt?

Was noch geschahe ist billig. Wir wollen nicht haben, daß fremde Mächte ohne unserer Einwilligung Unternehmungen bey uns machen sollen, die Sache mag Glauben oder sonst was angehen. Ist der Staat nicht befugt zu wollen? oder ist der Monarch, der dieses ordnet nicht der Staat, da er schreibt Wir.

Wenn der Römische Hof, wie ich dessen überzeugt seyn will, es gut meinet, so kann denselben Nichts beleidigen. Sobald man aufrichtig gesinnet ist, und nur unser allgemeines Wohl bey allen Unternehmungen zu befördern suchet: warum solle es vor uns unbekannt bleiben? Wir werden mit Freuden unsere Einwilligung dazu geben. Sollte aber etwas schädliches vor uns durch fremde Mächte unternommen werden, feh[12]len wir ein solches hindern zu wollen? Wenn uns der Römische Hof glücklicher machen will, unser Monarch wird ihn daran nicht hindern. Und weil wir gegen den heiligen Vater wie gute Kinder gesinnet sind, so glauben wir, daß derselbe ohnehin

Nichts Böses mit uns vornehmen will. Dieses nur zu gedenken, wäre eine Beleidigung seiner Heiligkeit. Wenn nun lauter Gutes supponiret wird, warum sollte es eine Sünde seyn, das Gute mit unserer Einwilligung, mit unserem Wissen zu genießen?

*

Die Verordnung ist doch etwas unerhörtes, sagt man. Die Sache aber, welche darinnen verordnet wird, ist etwas sehr Altes. Kein König in Europa, welcher dem Römischen Stuhl jemahls die freye Macht zugestanden hätte, ohne seinen Willen alles zu unternehmen, was er will. Diese Rechte haben die Regenten allemal behauptet.

[13] Der Unterschied ist jetzt, daß der Monarch durch Verordnungen diejenige Staatsrechte kund gemacht hat, welche insgeheim immer fest beobachtet und fortgesetzt wurden.

*

Was erhaltet das menschliche Leben? Die Nahrung. Wem mus ich also zugehören? Demjenigen, nicht wahr, der meine Nahrung in seinen Händen hat. Wer hat die Nahrung unserer Geistlichkeit in den Händen? Unsere Staaten. Wem gehören unsere Staaten? Dem Kaiser. Wem haben also unsere Geistliche in diesem Fall zum Monarch? Joseph den Zweiten. Siehe wie kurz, wie einfach, wie deutlich Natur und Wahrheit ist.

Der Monarch befiehlt: die Gelder des Staates sollen Geistliche nicht in fremden Ländern zerschlagen; greifft dieses die Religion an? Die Verminderung deines Geldes befördert die Noth bey dir; die Verminderung desselbigem Geldes in dem Staat vergrössert die allgemeine Bedürfnisse darinnen. —

[14] Bürger! man ist besorg euch in einem Stand zu erhalten, wornach ihr die Gelder, welche euch der geistliche Stand entziehen muß, von demselbigem Stand wiederum zurück haben könnet. Leichter ist euch euer ausgegebenes Silber in euren Staaten zu finden, als in Rom.

Aber könnte man denn eure Kinder in euren Kirchen nicht taufen ohne eure Dukaten nach Italien zu schicken? Ist es unbillig, daß diejenigen, welche ihre Einkünften bey uns von euch ziehen, dieselbige unter euch verzehren sollten? Ist euer Glauben verloren gegangen, wenn man eure Gelder unter euch verwahret? Glaubet nicht, daß euer Monarch seine Religion nicht verehren wolle. — Er will sie aber adoriren, ohne euch zu ruiniren. Wäre es denn bey Ihm nicht möglich ein guter Krist, und zugleich Vater von euch zu seyn? soll eure Unterstützung dem wahren Kristenthum widersprechen? wo siehest Du, daß man bey uns Geistliche lebendig verbrennet — gehe aber nach Spanien, du wirst da se[15]hen können, wie Geistliche mit Roms Einwilligung Bürger verbrennen.

*

Leser! wenn Du just einer von meinen Gegnern bist, und mich widerlegen willst, so hast du nur eine einzige Rettung. Sie besteht in diesem, wenn du sagst: die Monarchen dürfen allemal ein vollkommenes Zutrauen zu dem päpstlichen Stul nehmen, und sich in ihren Sachen demselben überlassen, wissend, daß von da kein Schaden entstehen kann. Wenn dieses ist, oder seyn soll: so must Du uns beweisen, daß der Pabst nicht fehlen kann; denn, wenn er fehlen kann, wie sollen sich die Monarchen bey ihnen der Gefahr aussetzen? ich kann dier beweisen, daß Sie fehlen können, wie Du mir aber das Gegentheil beweisen kannst, das weis ich nicht. Monarchen sind gewiß nicht schuld daran, wenn Sie zuletzt in ihrem Zutrauen gegen den Römischen Hof kalt wurden. Sie gaben ja ihr Zutrauen ganz hin, aber man hat dessen oft gemäßbrauchet. Wer hätte die Verwe[16]genheit diese Wahrheit wider ganz Europa zu widersprechen? Hat man den Herzog von Parma nicht vor unsern Augen proscribiret? Erwinnere dich an die sogenannte Guelfen und Gibellinen; Auf so viele infamisirte Kaiser und König. Auf proscribirte ganze Länder, Nationen, Völker, obschon es nicht zu glauben ist, daß in einer ganzen Nation nicht ein einziger Unschuldiger, oder Gottesfürchtiger zu finden gewesen wäre.

Päbste können fehlen, sage ich.

Sobald dieses wahr ist, wie kann man einen Monarchen beschuldigen, wenn er sich und seine Staaten der Päpstlichen Macht ohne Zurückhaltung nicht unterwerfen will? und sind die heutige höchste Verordnungen was anders, als nur Zurückhaltungen, Vorkehrungen? ich habe gesagt Päbste können fehlen, und wenn ein Leser sich finden kann, der mir das Gegentheil zu behaupten sucht, und die Feder um diesen Satz zu widerlegen ergreift: so werde ich seine Widerlegung hierinnen mit Bedacht über[17]lesen, und alsdann trachten, dieselbe nach Möglichkeit zu beantworten.

Einstweilen erinnere ich meine Gegner auf die berühmte Kirchenversammlung von Konstanz, welcher Kaiser Sigismund beygewohnt hatte; und da ich überzeugt bin, daß einer, der die Geschichte kennt, wider mich in diesem Punkt nie schreiben wird; so sage ich den Unwissenden, daß Sie, bevor sie etwas anfangen, von den Ursachen, welche die Kirchenversammlung zu Konstanz veranlasset, sich von belesenen Männern möchten unterrichten lassen. Sie werden sehen, ob Päbste solche Fehler machen können, welche Kaisere zurecht bringen müssen. Wenn zum Beyspiel drey Päbste zugleich durch die Wahl von Kardinälen auf dem Stuhl des St. Petrus sässen, — möchtest du es für einen Päpstlichen Fehler ansehen oder nicht?

*

Es ist zum ärgern, wenn man merkt, daß es Leute unter uns giebt, welche euch Bürger! die falsche und schmutzige Gesin[18]nungen beybringen wollen, als wäre euer Monarch nicht recht katholisch. Durch dieses will man nur Haß gegen Wohlthaten erwecken. Ich sage aber „Er wäre nicht recht katholisch, wenn er für euch nicht sorgen wollte. Ihr werdet doch so klug seyn, daß ihr das Geld nicht anstatt Glauben nehmen wolltet.“ Kristus und seine Jünger haben die Religion ohne Geld ausgebreitet. Soll der heilige Petrus kein Krist gewesen seyn, weil er nicht Länder — Provinzen besaße? Was haben unsere Priester bey diesem großen Geschrey verlohren?

Jesus Kristus, und alle seine Aposteln hatten nicht so viel sichere Einkünfte, als bey uns ein Dorfpfarrer noch ziehet, und ziehen wird.

Glaubet ihr, daß die Religion zu Grund gehet, wenn die Schätze der Monarchie nicht in den Händen der Geistlichkeit liegen? Wenn euch Feinde anfallen, eure Haab und Gut rauben — eure Weiber, Töchter schänden — Was schützt euch? Kanonen, Musketen — oder Rosenkränze? Wer ergreift die Waffen für euch der Pabst oder euer Monarch?

[19] Werfet mit nicht vor, als wollte ich die Gebetter verwerfen. Neu — ich will nur sagen, daß Gott ohne außerordentliche Ursachen kein Wunder wirkt. Wenn der Monarch sein Leben für euch waget: so bettet, daß Gott seine Waffen segne — ihm den Sieg verstatte. Glaubet ihr sonst, daß ihr im Stande wäret, durch Gottes Hilfe eine feindliche Armee mit puren Gebethbücheln zu schlagen? Gott hilft auf eine unnatürliche Art gar selten. Seine Hilfe erfordert Mitteln. Doch mus ein General, der euch offt rettet — sein Blut vergieset, mit einigen tausend Gulden vorlieb nehmen, unterdessen daß ein Bischoff für fünfzig — bis sechzigtausend Gulden seine Messe leset. Hat der Monarch eure Geistlichkeit geplündert?

*

Diejenigen, welche behaupten, daß der Regent nicht Recht hat, fremde Verordnungen ohne seiner Einwilligung im Staate zu erlauben, müssen ganz natürlich das Gegentheil davon billigen — sagen wir also: der Papst, der Klerus, sollen [20] ohne Wissen, ohne Einwilligung des Monarchen in seinen Staaten verordnen, was ihnen beliebig ist. Denn dieses müste der Gegensatz davon seyn. Wenn aber dieses gültig wäre, zu was sollte der Monarch da seyn? Er wäre nur ein Verwalter, wir aber wären Knechte erst von Rom, hernach von ihm. Denn ich habe schon gesagt, daß man nach der Kirchenlehre, Vermögen, Freyheit, Leben, so gar Scepter, Kron wegnehmen kann und genommen hat, als die Zeiten darnach waren. Zu allem diesem half vormals die Unwissenheit — werdet aufgeklärt um eure Rechte einzusehen.

*

Unter meinen Lesern können sich solche finden, welche sagen werden; ich wäre kein katholischer Krist, oder daß ich für meine Schrifften von höheren Oertern bezahlt werde. Ich aber bin katholisch, und werde für meine Gründe nicht gezahlt. Katholisch sage ich, aber kein Unterthan von Rom. Diesen Satz kann ich doch behaupten, ohne ein Türk zu seyn. Was den [21] zweyten Punkt anbelangt, so glaube ich, daß der Monarch unsere Feder zur Behauptung seiner Rechte nicht braucht. Gehe in die Kasserne, da wirst du seine Federn finden, die schreiben anderst, als die unserigen. Was fraget die höchste Macht um dich und mich. Wir schreiben um uns vom Irrthum zu befreyen, nicht um die höchste Macht mit unseren Pedantereien schützen zu wollen. Kamaraden Schrifsteller! Durch solche Absichten würden wir uns nur lächerlich machen. Rühret keine Feder an, ich setze tausend auf eins, daß die Regierung doch vor sich gehen wird.

Ich suche Geschenke wirst du etwann sagen. Helden sind wenig gewohnt Pedanten zu schenken. Wenn Friede, Ruhe, Zufriedenheit des Herzens das wesentliche Glück unseres Lebens ausmachen, in der Gnade eines Königs ist nicht viel Glück zu gewinnen. Er ist das Opfer für das Ganze, und macht die Seinige auch zu Opfern. Glänzen kanns du genug bey ihm: genießen wenig wie Er. Lasse du den Stern eines Ministers auf seiner Brust schimmern — [22] Lasse dem König seine Majestät alle diese Schatten kommen ihnen theuer zu stehen. Lasse sie — sage ich, und Sorge für dein Herz.

*

Bürger! wenn man dein Geld für den Monarch verlanget, so seufzest du — Ah! wie glücklich ist doch der Monarch! und ich seufze — ach! wie dumm bist du. Dein Geld genießen die Diener des Staats; Er hat nur die Plage solches unter denselben auszuteilen. Wenn du siehest, daß Er einen schönen Engeländer reitet, so sagst du — ja ja! Er hat es — Ach! hätte ich es auch so! Freylich hat Er es: aber wenn du auch seine Sorgen auf dem Engeländer mitführen müßtest, alsdann würdest du erst sagen — daß Er es hat.

Ein jeder, der die Menschen gut kennen gelernt hat, wird mir zugeben, daß diejenige Funktion allemal sehr traurig aussiehet, wonach man für unsere allgemeine Zufriedenheit und für die Verbesserung unseres Schicksals arbeiten muß. Die [23] Leidenschaften sind sehr schlimme Monarchen für uns. Ich bemerke nach und nach, daß die Menschen fast gebohrne verborgene Feinde voneinander sind. Das Glück wird überall verfolgt — hast du es ertapt: so bekommst du auch sein Schicksal und wirst mit demselben verfolgt. Kannst du nicht mehr gestürzt werden: so bist du angebetet — bist du gefallen: so lacht man dich aus.

Der Mensch kann nichts anders anbeten, als sein Vergnügen, oder seinen Nutzen: Bist du nützlich so hast du Freunde: bist du schön, so bekommst du Liebhaberinnen. Ohne Glück und Schönheit bist du Tod. Jeder schmeichelt dir — auch wünschet jeder deinen Untergang, der dich nicht genießen kann: und wenn noch einige für dein Glück betten, so sind's diejenigen, die ihre Nutzen, oder Vergnügen davon haben. Versage ihnen den Genuß bey dir — heute waren sie Freunde, Freundinnen, morgen geben sie dich dem Teufel.

[24] Zittere die besondere Gnade deines Königs zu haben. Die Welt wird in dein Gesicht lachen, und hinter deiner tausend Waffen wider dich schärfen. Könige! denket auf diese Wahrheiten! Lasset genießen um geliebt zu seyn, auch lasset es gehen, wenn man zu euch kömmt um sein eigenes Glück unter euern Namen anzubetten.

Warum betten wir Gott an? darum, damit Er uns selig mache! Wüßten wir, daß Er gar nichts geben kann, so würden wir nicht ein Vater Unser zu ihm betten.

Monarchen dieses kann euch zufrieden stellen.

[25] MORALISCHE ANMERKUNGEN.

Nichts kann man mehr hervorbringen, oder behaupten, was andere nicht abstreiten wollten. Unter soviel Strittigkeiten habe ich mir zuletzt diese Wahrheit festgesetzt, daß ich hier ohne Widerspruch in dem Schooße einer immerfortdaurenden Bewegung herumschwebe.

Dieses ist unstreitig: aber wenn ich von dieser Wahrheit nur einen Schritt weiter wage, und mir die Frage mache, durch was für Triebfeder, Rechte, Gesätze, diese immerfort daurende Bewegung, die Natur sich erhält und regiert: so bleibe ich mit allen Universitäten, Bibliotheken und Gelehrten der Welt still sitzen; oder wir fangen Disputationen für alle Ewigkeit an.

[26] Ich guckte bey manchem glänzenden Fenster ein, und fand überall eine finstere Nacht. Nichts läßt sich da im Grunde vor uns erörten, sagte ich zu mir selbst, und kehrte mich zurück. So muß ich itzt da sitzen und lärmern; weil der Tod vor mich noch mehr abgeschmact ist, als das Leben. Danke dem Himmel, wenn du nicht verstehst was ich sagen will, und verlange keine Erklärung darüber, wenn es ist dein Glück. Stürme nur fort wie berauscht von Sinnen, und stirb ohne Leid.

Unser wunderbares Daseyn ist uns bekannt, doch die Vorsicht macht, daß die Räder unserer Leidenschafften in uns immer fortgetrieben werden.

Im Traum quälte ich mich einmal, und sagte zu mir selbst, warum verfolgen sich die Menschen so sehr bey ihren Eitelkeiten? Wo kömmt soviel Lärmern her? Warum zerreißen sie mit der linken Hand alles dasjenige, was sie mit der Rechten gemacht haben? Warum machet sich ein jeder fast unglücklich in seinem Glück? Zu was ist [27] bey ihnen der Verstand, wenn er zu nichts anderem dienet, als uns unverständlich — unbesonnen zu machen? Warum handeln sie mit der Vernunft wider die Vernunft? Warum hassen sie einander? Warum verlangt jeder zugleich Freyheit und Sklaven zu seiner Bedienung? Warum fallen sie mit der Macht in Ohnmacht? Warum sind sie immer unzufrieden mit dem, was sie haben, und ihre Zufriedenheit in dem suchen, was sie nicht besitzen? Warum lernen sie, um irren zu können? Zu was suchen sie überall Gewißheit in der Ungewißheit? Warum fordern sie immer Aufrichtigkeit voneinander, um dieselbe also — gleich mißbrauchen zu können? In der immerwährenden Bestrebung sich glücklich zu machen, warum bleiben sie immer unglücklich? Ich gieng in diesen Gedanken so weit, daß ich anfieng, auf die letzt zu glauben die ganze Welt wäre betrunken. Was

soll ich in dieser Verwirrung machen, sagte ich zu mir selbst? Eine grosse Traurigkeit überfiel mich. Mein Geist wurde niedergeschlagen, und aus meinem Herzen flossen stille Thränen. Das Mitleiden ergos sich in mir über unser all[28]gemeines Schicksal. Ich beklagte mich selbst — meine Nebenmenschen, und vergrösserte mein Leiden. Die Natur kam zuletzt durch meine Thränen gerührt, nahm mich bey der Hand, und sagte „Mein Sohn, du stehst da unrecht, du stellest dich dem ewigen Strome der Natur entgegen — Komme! kehre dich um mit mir.

Wir kehren uns um: ich fühlte also-gleich, daß mich etwas hebt, und fortreisset — ich finge an zu lachen — blickte unter mich hinab, und sahe, daß mich meine Leidenschafften auf einer Federn führen. Wir machten ein Geschrey, fuhren fort im Donner und Knall wie Raketen.

Siehe! dieses ist der Lauf des Lebens und seine Geheimnisse. Schränken wir uns ein arme Geschöpfe! Denn bis zu der Quelle dürfen wir nicht gehen um da hineinzusehen, oder die Natur in ihrem Lauf aufzuhalten, begnügen wir uns mit der Oberfläche.

Ich kann mich doch des Lachens unmöglich enthalten, wenn ich darauf denke, [29] daß mir die Natur nur Begriffe giebt, um mich davon überzeugen, daß ich in derselben nichts begreife.

So lang der Mensch unwissend, ungelehrt ist; versteht, begreift er alles um sich herum, und ist zufrieden: Sobald er aber gelehrt wird, um allen nachzuforschen, um alles zu kennen; begreift und versteht er nichts mehr — Doch sind solche Männer die theuerste Glieder der menschlichen Gesellschaft — haben die erhabensten Seelen — sind menschlich, gerecht, und führen sich als Wohlthäter der Welt auf.

Wie geschieht dieses? Grosse Seelen wissen freylich nicht, wie die Natur im Ganzen wirkt; sie wissen aber wohl ihre Wirkungen für den Menschen auseinander zu setzen. Ein scharfsinniger nachforschender Geist entdeckt die moralische Kraft, oder Schwäche des Menschen durch die Wirkungen seiner Leidenschafften, und weis alsdann mit Menschen umzugehen.

Dieses ist die größte Kunst in der Regierung. Unterdessen ist dem Menschen nicht [30] gegeben nach unwidersprechlichen Systemen zu

handeln. Sein Schicksal ist in einer gewissen Betäubung zu leben — irren — leiden — schwärmen — gehen — wiederum umkehren — und zuletzt in Ohnmächten vergehen. Bis dieses geschieht, glaube ich, ist vor uns das Beste, die Liebe der Ehre, und die Achtung der ewigen Gerechtigkeit zur Richtschnur unserer Handlungen zu nehmen. Es entstehet daraus eine gewisse stille Grösse der Seele, welche sich durch ihre eigene Stärke ernähret. Sie sitzt in demjenigen Gewebe eingehüllt, welches sie sich selbst durch ihre feuerige Einbildungskraft zusammengespinnen hat. Sie betrachtet hier alles, ausgenommen was ihre Sinnen angehen, mit Mitleiden und Gleichgültigkeit. Sie hasset nicht viel und liebet wenig. Ehre, Menschlichkeit, führen sie auf ihren Wegen. Sie folget ihnen, weil sie hier keine schönere Wege findet. In einem jeden Fache betrachtet sie die Handlungen der Menschen, und findet, daß auf diesem unabsehbaren Meere von Widerwärtigkeiten jeder Sterbliche mit zugemachten Augen geführet wird, allwo er beyläufig seine Vor[31]urtheile zum Licht, und seine Leidenschaften zur führenden Stärke hat.

Alles leidet, alles klaget, doch alles zittert zu sterben. Jeder genießt, jeder seufzet, und kann keins von beyden entbehren. Jeder hat seine Irrgänge, und jeder schreyet ihm nur zu folgen. Jeder giebt nur Tugenden vor, und besitzt Schwachheiten, welche er als Gottheiten ehret. Jeder glaubt groß zu seyn, umsonst ist er klein.

So ist der Mensch ein Wunderwerk des Himmels und ein ewiges Geheimniß vor sich selbst — der sich in keinem Charakter — ohne Erröthung ernsthaft betrachten kann. Je mehr wir auch hier den Menschen kennen lernen: je mehr müssen wir einsehen, daß er nur eine Kleinigkeit ist.

— — — — —

DRITTER AUFTRITT

[3] VORREDE.

Was nennet man Glück? einen Stand, worinnen meine Wünsche können in Erfüllung gebracht werden. Wie heisset der Stand wo ich meine Wünsche erfüllet sehe? Unmöglichkeit. Wenn der aber möglich wäre, wie solten wir ihn nennen? Unglück. Der Mensch besitzt in keiner Sache eine so grosse Stärke, als in der Zernichtung seines Glückes. Er richtet seine Wünsche zwar erst nach der Möglichkeit ein. Erfülle sie aber gleich alle, so [4] wie er dieselbe macht, alsdann wirst du seine Unzufriedenheit bemerken, und sehen, wie er sich bemühen wird seine Wünsche bis an die Unmöglichkeit zu erstrecken. Was er besitzt, dessen wird er müde, er verlangt alsdann, daß du ihm Unmöglichkeiten soltest zu Möglichkeiten machen und geschieht dieses nicht, so wirst du ihn in dem ganzen Umfange der Möglichkeit, unzufrieden finden. Machest du ihm alles möglich, seine Wünsche werden erstickt, seine Bestrebung hält stille: so wird er vom Ueberfluß, Langeweil empfangen und genaget.

Die Gelehrten der Welt haben vielleicht in dem gefehlt, daß sie die Menschen immer vor etwas anders genommen hatten, als sie sind. Der Theolog betrachtet sie oft in Himmel unter den Engeln; der Epikurer stellet sie unter die Thiere. Die strengen Sittenlehrer machen sie zu sol[5]chen Geschöpfen, welche durch reine Betrachtungen über ihre Herzenstriebe und Leidenschaften eine vollkommene Herrschaft führen müssen. Die Kraft, welche uns den Sieg über unsere Leidenschaften verstattet, nennen sie alsdann Tugend. Tugend, Tugend! — — Diese Tugend allein machet uns glücklich, sie wird geschätzt in der Welt, — ja, ja! hätte ich nur den Menschen und

die Welt nie kennen gelernet! O glückliche Einfalt, meine Freuden sind hin mit dir!

Kann uns die Tugend hier in der Welt vor Unglück und Gefahr sichern? wenn du unter Tausenden allein bescheiden, und wahrhaft Tugendhaft bist, wie werden deine Freuden aussehen, oder wer bestimmt deinen Werth? Bist du dir selbst nur bekannt, und verachten dich alle die übrigen, nun so frage ich: [6] wie stehet es mit deinem Glücke in der Tugend? arme kleine Kreatur, Mensch! du mütest von lauter Tugendhaften umgeben seyn, und wenn dieses wäre, so hättest du vielleicht tausend Rivalen, welche du, selbst in der Tugend zu übertreffen dich bestreben möchtest; würde dir diese Bestrebung nicht Mühe, nicht Unzufriedenheit kosten? wo willst du dich hinwenden? weine, oder lache wie du wilt, und vergieb mir, daß ich dir die Wahrheit just so traurig schildere als sie ist.

Menschen, wüthet, oder merket ihr nicht, daß Verstellung, und Betrug zu herrschenden Handlungen in der Welt geworden sind? jeder Eigennutz sucht sich zu vergrößern, jede Vergrößerung bey diesem erzeugt eine Verminderung bey jenem, fühlet ihr diesen ewigen Kampf unter euch nicht? oder wenn ihr denselben füh[7]let, könnet ihr ihn abschaffen? und wenn er unter euch bestehen muß, dürfet ihr Ruhe hoffen?

Du bist ein Narr wirst du mir zu letzt mit Ungedult sagen, wie sollen also die Menschen anderst seyn? daß ist ja ihre Bestimmung, ihre Gestalt. Na ja — ich schildere dir auch nichts anderes, als den Menschen so wie er ist, — fehle ich wenn ich seine natürliche Gestalt treffe? Ich mahle ihn nur ab; aber ich habe ihn nicht so gemacht. Mit dem Titel *N a r r* schröckest du mich nicht ab, denn ich müste nach dem selben immer von einer stärkeren Gesellschaft seyn als du mit dem Titel *W e i s e* wärest, und Ihr Weise, ihr müstet vor uns alle-mahl zittern.

[8] Ich stelle mir immer vor, daß sich Leser finden werden, welche meine Gründe zu traurig; oder vielleicht gar beschämend für den Menschen halten. Ich habe aber meine Denkuingsart nicht übel gefunden, so oft ich die Menschen genau betrachtete. So lang ein Mensch nicht im Stande ist auch traurig zu denken, so lang besitzt er

weder erhabene Tugenden, noch tiefe Einsichten. Derjenige, der nichts als vergnügende, spielende Gedanken hat, ist nur für kleine Proben und glückliche Umstände gemacht: stelle ihm aber grosse Gefahren vor, so wird er dabei erst erstaunen, alsdann fängt er an zu zittern, zu letzt fällt er ganz, oder läuft davon.

Die wahre Grösse der Tugend führt allemahl etwas ernsthaftes, trauriges und gleichgültiges mit sich, [9] sie verachtet doch nichts. Sie scheint nur alles zu verachten, weil ihre Grösse nur durch grosse Gegenstände kann in Bewegung gebracht werden.

Derjenige, der traurig denkt, giebt ein Zeichen, daß er das Schicksal der Menschen kenne, und daß seine Gedanken aus einer tiefen Betrachtung entspringen. Die Vortheile seiner Art sind, daß er, kleine Eitelkeiten, die die übrigen plagen verwirft, Versuchungen, wodurch andere fallen, verachtet; tausend Beleidigungen mit Still-schweigen übergeht; Kaballen, List, Künste in den menschlichen Handlungen als seiner Grösse unwürdige Mittel verabscheuet. So oft er mit seichten, schmutzigen, niederträchtigen Seelen zu thun hat, wird er in etwas betrogen: er sieht es, bemerkt, und läßt es der Unwürdigkeit angehen, damit dieselbe, ihre [10] die Menschlichkeit entehrende Freude genießen solle. Er zeigt nicht einmahl, daß er so was siehet. Eine grosse Seele ist niemahlen so schwach, als wenn sie für ihr eigenes Glück bei jemanden bitten oder arbeiten soll. Sie bemerkt in dieser Handlung immer etwas erniedrigendes und beschämendes für sich, sie läst nach, bleibt groß, und arm, oder unglücklich.

So lange wir, nichts anders als nur lustige Satyren, zärtliche spielende Gedanken schreiben, bleiben wir immer Kinder, und zu grossen Sachen unfähig. Der Mensch, wenn er zu seiner wahren Grösse gelangen will, muß aufhören zu scherzen, und anfangen ernsthaft zu denken. Nun ernsthafte Gedanken entstehen aus der tiefesten Kenntniß unseres moralischen Daseins. Diese wahre Kenntniß unserer Natur aber hat kein [11] scherzhaftes, oder kindisches Aussehen. Wir müssen traurig denken um uns zu erheben. Du hast freilich lieber das spielende Vergnügen deines Herzens, als die traurige Grösse des Menschen; die menschliche Gesellschaft aber verlangt von dir nicht dein Vergnügen und deinen Scherz, sondern ächte Dienste und die Grösse

deiner Tugend, wenn du sie hast. Ein Mensch, der weiter nichts als sich freuen kann, und will, ist nur ein Kind.

Es ist traurig groß zu seyn, es ist aber etwas göttliches einen wahren Menschen vorzustellen. So wenig ein kleiner Mensch zu grossen Sachen tauget; so wenig tauget ein grosser Mann für Kleinigkeiten. Wenn du einen grossen Mann unglücklich, oder zu schanden machen willst so verwickle ihn nur in Kleinigkeiten, du wirst sehen, was er da für eine [12] traurige Gestalt bekömmmt. Mache einem grossen General zum Polizey-Commissari, stelle einen aufgeklärten Minister an die Stelle⁵ eines Dorfrichters, du wirst bei ihnen die Wahrheit meiner Rede erkennen.

[13] PLATO UND DIOGENES.

Plato. Wie sind deine Gesinnungen Diogenes? was vor eine Lage wird wohl die unglücklichste für einen Philosophen seyn?

Diogenes. Diejenige, worinnen er um leben zu können die Gnade eines Königs braucht.

Plato. Ist es nicht besser für einen Weisen, durch die Gnade des Königs ein bequemes Leben zu führen, als in der Freiheit, Wurzel zu nagen?

Diogenes. Wenn du die Kunst besitzt Grossen ohne Niederträchtigkeit zu gefallen, oder wenn du Grosse findest, welche etwas solches von dir um dich lieben zu können nicht verlangen, so gehet es an.

[14] Plato. Glaubst du, daß der äussere Glanz die Tugend bei Grossen vertilget?

Diogenes. Das eben nicht, ich will nur sagen, daß den Menschen nichts leichter in einen Unmenschen verwandelt, als Gold und Macht.

Plato. So ist die Tugend nur ein Erzeugniß das Umgefehrt; sie ist nicht in uns, sondern in den Umständen, worinnen wir uns befinden. Auf diese Art hört der Mensch auf, Mensch zu seyn. Er bleibt

⁵ Selle [sh.]

Tugendhaft nur, bis er nicht in die Gelegenheit kömmt sich verderben zu können.

Diog. Die Macht der Tugend bestehet darinnen, diejenige Gegenstände von sich zu entfernen, welche mit ihrer Wirkung derselben nachtheilig seyn müsten.

Plato. Wenn der Weise durch sein Schicksal zu der Gnade mancher Grossen gezogen wird, darf er sein Glück darinnen suchen?

Diog. Er mag Versuche darüber anstellen. Entweder ist er kein wahrer Weise; oder wenn dieses ist, bleibt er unglücklich. Derjenige, der die Menschen vollkommen kennet, kann ohne Unabhängigkeit nicht [15] mehr glücklich seyn. Nun, findet sich dieser Vortheil vor uns bey Grossen?

Plato. Die Tugend ist überall frey. Einen tugendhaften Fürsten, der mir seine Gnade schenkt, betrachte ich nur als meinen Freund, der mich vollkommen frey läst bei ihm rechtschaffen zu seyn.

Diog. Wenn dir aber an seiner Gnade was gelegen ist, so must du Tag und Nacht zittern.

Plato. Nein, ich brauche nur immer fort tugendhaft zu seyn, um seine Gnade sicher zu erhalten.

Diog. Ist dieses die Sprache des Plato? bist du versichert, daß die blossе Tugend dein Glück in der Gnade eines Fürstens vor immer, unveränderlich machen kann?

Plat. Was sollte unser Glück mehr sichern als die Tugend.

Diog. Sage lieber: was kann unser Glück mehr kränken als Tugend, und grosse Gaben. Wenn dein Verstand eine durchdringende Stärke besitzt, und deine Tugend strenge Gesetze hat, so wirst du als Sittenrichter betrachtet. Deine moralische [16] Grösse wird erst bewundert, alsdann beneidet, zu letzt in der Stille etwas gehaßt.

Plato. Nein, deine Gründe sind nicht ganz aus der Natur des Menschen geschöpft. Du scheinst mir nur ein Menschenfeind zu seyn, denn wir sind noch nicht so weit verdorben. Grosse moralische Verdienste werden so gar von den Lasterhaften hochgeschätzt. Der grösste Tyran selbst wünschet immer in der Tugend groß zu seyn.

Diog. Der Tyran wird sich doch nicht zum tugendhaften Menschen machen können, oder wollen, und bleibt er ein Tyran, desto schlimmer vor den Weisen, der um ihn ist.

Plat. Warum? Er kann ein grausamer Herr bleiben, und den Weisen doch schätzen.

Diog. Wisse daß der Mensch immer nur seinen Charakter auch bei andern schätzt. Ein Tyran muß Tyranen zu Freunden haben. Der tugendhafte Mann würde ihm nur zum immerwährenden Vorwurf dienen. So etwas kann die Macht nicht dulden.

Plat. Ein grausamer Fürst bliebe immer grausam wenn er auch ein gemeiner [17] Mensch wäre. — Es ist möglich Macht und Laster beisammen zu finden. Es giebt aber auch tugendhafte Fürsten, welche selbst fordern, daß wir ihnen ihre Fehler vorwerfen sollen, damit sie sich dadurch bessern können, ist es nicht höchst nothwendig für das allgemeine Wohl der Menschheit, daß ein solcher Fürst von wahren Weisen umgeben sey?

Diog. Was verstehst du unter dem allgemeinen Wohl der Menschheit? etwann unser allgemeines Elend?

Plat. Wenn die allgemeine Gerechtigkeit geschützt, die Unschuld vertheidiget werden; wenn alles in Frieden erhalten wird: so ist dadurch das allgemeine Wohl der Menschheit befördert.

Diog. Es giebt also Herren, glaubst du, welche jedem von ihren Dienern überall Gerechtigkeit wiederfahren lassen, jede Unschuld kennen, und schützen, alle Unterthanen in Frieden erhalten: ist ein einziger Mensch für alle diese Geschäfte gebohren?

Plat. Man verstehet hierinnen nicht die Vollkommenheit; sondern nur die Möglichkeit. Ein Herr, der nicht martert ist [18] schon etwas Gutes. Derjenige — der wohlthätig, menschlich ist, verdient Liebe, Hochschätzung.

Diog. Der Mensch, (er mag herrschen, oder beherrschet werden) übt im Leben nur diejenigen Leidenschaften aus, welche ihm Geburt, Natur, oder Erziehung gegeben haben. Hast du nun bei uns gefunden, daß wir die moralische Vollkommenheit erreichen können ohne ein Gegengewicht unserer guten Eigenschaften in uns zu haben?

jeder Mensch ist in etwas Gut und in etwas Böse. Darum müssen wir immer zwischen Guten und Bösen verbleiben. Dieses ist das Schick-saal der Menschen; willst du es bessern, oder nur Gutes, Uebles darinnen ändern?

Plat. Dieses ist wahr im ganzen, aber falsch in den Theilen. Ein tugendhafter Fürst kann die allgemeine Zufriedenheit vermehren. Ein anderer vergrößert das Ueble. Findet sich für uns hierinnen kein Unterschied?

Diog. Du bist also der Meinung, daß die allgemeine Zufriedenheit, oder Freude, [19] als eine sichere Probe der Güte des Herren zu betrachten ist.

Plat. Ohne Zweifel, denn wie soll ich dasjenige Glück nennen, wobei ich Thränen vergüssen, und seufzen muß? Mein Gefühl muß mir sagen, wie mein Glück, oder Unglück beschaffen ist. Fühle ich Freude, Vergnügen, so bin ich zufrieden; bin ich zufrieden, so bin ich glücklich; bin ich glücklich, so klage ich nicht.

Diog. Also wenn die Diener klagen, so muß der Herr gewiß schlimm seyn.

Plat. Allerdings.

Diog. Gesetzt, daß der Herr verdorbene Diener bekömmt, welche er zu bessern sucht, ist es eine Folge, wenn dieselbe unter der Züchtigung schreien, daß der Herr schlimme ist, welcher für ihre Wohlfahrt sorgt?

Plat. Glaube nicht, daß die Menschen wieder ihre eigene Besserung sich auflehnen. Die Natur selbst entdeckt einem jeden seinen Fehler in Geheim, obschon er dazu schweigt. Die blosser Besserung kann keine wahre Unzufriedenheit würken.

[20] Diog. Wenn aber die Menschen keine Enderung verlangen, um glücklicher zu seyn, hat man recht sie durch eine Umschmelzung ihrer gegenwärtigen Lage, suchen glücklicher zu machen?

Plat. Warum nicht, wenn derjenige der würken soll ihre bessere Lage mehr einsiehet, als sie selbst.

Diog. Auf diese Weise wäre es möglich wider seinen eigenen Willen glücklich zu werden.

Plat. Unmöglich ist es nicht. Wie oft sehnen sich die Menschen nach Dingen wodurch sie sich unglücklich machen. Und wie oft hat man Sachen verworfen, welche und glücklicher gemacht hätten.

Diog. Dieses heisset Zukunft. Findet sich jemand, der da für mich hinein sehen kann? Wenn ich mein gegenwärtiges Glück verliere; bin ich im Stand mit meinem zukünftigen Glücke mich zu trösten von welchem ich noch nichts fühle.

Plat. Ich habe mich vielleicht etwas obschon nicht ganz geirret. Die Rede war von der Besserung. Wem ich also in eine Wunde an meinem Finger Brand bekomme, [21] und die Gefahr dabei nicht kenne; so werde ich meinen ganzen Finger immer behalten wollen. Findet sich ein kluger Arzt, der zugleich die Sache nie mit mir gut meint; so muß er trachten mich zu überwältigen, damit er mir meinen Finger abnehme, sonst bin ich ganz verlohren. Wäre mein Widerstand, oder mein Geschrey als eine Probe seiner Bosheit zu betrachten?

Diog. Da findet sich eine Wunde. Aber wenn du mir meinen gesunden Finger wolltest abschneiden; so müste mich mein Widerstand wahrhaftig vor einen bösen Menschen erklären.

Plat. Ganz natürlich. Darum muß derjenige, der auf eine solche Art bessert, die gröste Einsichten, und fast die gröste Menschlichkeit unter allen besitzen.

Diog. Bist du es Plato?

Plat. Ob ich die Gabe besitze den glücklichsten Stand für die Menschen zu finden, lasse ich dahin gestellet seyn. Mein brennendes Verlangen ist sie wenigstens so glücklich zu sehen als möglich, und dieses ist genug für mich.

[22] Diog. Können die Menschen ihre Pflichten mit guten Wünschen verrichten? befördert dieses das allgemeine Wohl, oder die vollkommene Zufriedenheit; welche niemand kennet, wenn dieses ist, so bin ich auch ein grosser Wohltäter des menschlichen Geschlechts, denn ich wünsche ihnen viel Gutes.

Plat. Du thuest aber für die Menschen Nichts.

Diog. Ich thue alles. Ich sage ihnen, daß sie zu der Natur zurück kommen sollen, welche sie verliessen, zu dem gebe ich ihnen selbst

Beyspiel. Ich bin natürlich und glücklich, wenn es möglich ist durch die Natur selbst vollkommen glücklich zu seyn.

Plat. Du trinkest aber aus der Hand, und verlangst darum bewundert zu werden. Ein König im Gegentheile trinkt aus einem goldenen Becher, um auch beneidet, oder bewundert zu seyn. Bist du im Grund nicht ein Fürst der Eitelkeit, welche du fliehst, und um nicht eitel zu seyn, verachtest.

Diog. Wenn alle Menschen bestimmt sind lächerliche Dinge an sich zu haben, [23] so will ich unter denselben wenigstens die bequemste wählen. Ich trinke aus der Hand: Es ist fiesse auf diese Art seinen Durst zu löschen. Mit dem Wasser, welches ich trinke wird Niemanden etwas entzogen. Wenn ich suche zu glänzen, oder Ruhm zu erwerben: so borge ich wenigstens nicht fremde Sachen dazu. Ich bestehe mit dem was mir die Natur gab.

Plat. Du glaubst also, daß Fürsten nur mit dem Reichthum und durch die Macht ihrer Unterthanen glänzen wollen. Du irrest dich. Sie suchen ihren Glanz in denjenigen Wohlthaten, womit sie ihre Diener erhalten und schützen. Kann etwas in der Welt seyn, welches den Menschen eine grössere Würde geben könnte, als die göttliche Tugend glückliche zu machen. Wer ist mehr im Stand diese Tugend zu üben als ein Fürst.

Diog. Könnte aber Derjenige Glückliche machen, der selbst nach seinem Amte unmöglich glücklich seyn kann?

Plat. Es ist nicht unmöglich zugleich ein Fürst und glücklich zu seyn. Das wahre Vergnügen der Menschlichkeit ist nichts [24] anderst als Glückliche zu machen. Nun, ist einem Fürst dieses Vergnügen versagt, wenn er von viel tausend Menschen als ein wohlthätiger Vater geliebt und gepriesen wird?

Diog. Nach deinen Gründen müste unser Glück seine Quelle nicht in uns, sondern bei den Fürsten haben. Wie rührt denn das Glück von ihm her?

Plat. Er giebt Glanz und Genuß her. Sachen, worinnen die Menschen ihr Glück suchen und finden.

Diog. Dieses heisset Ehrenstellen und Reichthum. Weist du aber nicht wie diese bezahlt werden?

Plat. Wenn der Fürst eine feige Seele besitzt, so verlangt er davor nur Schmeicheley, oder niederträchtige Dienste. Ist er aber ein Mensch, so zwingt er dich durch seine Gnade, der Menschheit zu dienen, durch solche Dienste wirst du zu einem wahren Menschen. Heisset dieses nicht Trost und Glück?

Diog. Wie soll dieser Dienst beschaffen seyn? in meinen Augen können nur Tugend und Weisheit glücklich machen. Derjenige, der sein Glück im Reichthum sucht, [25] ist entweder geizig, oder besitzt zügellose Begierden, welche er nur mit grossen Verschwendungen sättigen kann. Die Begierde noch mehr zu gewinnen hört nicht auf einen Geitzigen zu quällen, wenn er gleich das Gold der ganzen Welt in seiner Hand hat. Ein Aussweiffer entkräftet im Genusse, seufftz, daß ihm die Götter nicht tausend Sinnen gegeben haben, womit er tausend Wohlust auf einmahl fühlen könnte. Sucht jemand sein Glück im Glanz; so kann ihn der Fürst gleich zur zweyten Person nach seiner machen. Wenn er da stehet, so wird er durch die Begierde die erste Person zu seyn gemartert. Wenn nun diese Gründe Wahrheiten wären, was würdest du aus ihnen schlüssen?

Plat. Dieses, daß die Fürsten nur tugendhafte Männer glücklich machen können.

Diog. Braucht aber ein tugendhafter Mann zu seinem Glücke noch etwas mehr, als seine Tugend, Unschuld und Rechtschaffenheit?

Plat. Allerdings mein Freund. Wenn du in die allertiefeste Geheimnisse unserer [26] menschlichen Natur hinein sehest; so findet sich da, daß die Tugend selbst, wenn sie ganz unbekannt liegt immer etwas trauriges an sich führt. Das gute und erhabene selbst, ohne Beifall, erzeugt nur Traurigkeit und Langeweil. Der Beifall und die Bewunderung anderer ist ein Tribut vor unsere Tugenden.

Diog. Wenn mir andere nicht sagen, daß ich tugendhaft bin, so darf ich mich über meine Tugend nicht freuen?

Plat. Allemahl — aber diese einsame Freude wird nie so stark auf deine Sinnen würken, als diejenige, welche aus deiner Tugend und aus dem Beifall anderer entspringet, welche dich vor einen tugendhaften Mann erkennen haben.

Diog. So wilst du sagen, daß unsere Tugend durch keinen anderen Weg mehr bekannt werden kann als durch die Gnaden der Fürsten.

Plat. Ja, wenn der Fürst selbst tugendhaft ist. Seine Gnade erzeugt keine Tugend, auf einem Verdorbenen Grund; sie erhebt aber die schmachtende Tugend, und [27] erwecket eine allgemeine Beeiferung nach derselben.

Diog. Vielleicht verlangen die Menschen die Tugend selbst aus dem einzigen Beweggrund, damit sie dadurch über andere glänzen können? Wenn dieses ist, so müssen wir die Tugenden auch unter die Zahl der Künste rechnen. Auch alles was einen Glanz wirft, kann als Tugend betrachtet werden; also Alexander von Mazedo ist ein sehr tugendhafter Mensch, weil er die Welt plündert, und das Blut des menschlichen Geschlechts vergießt, welches ihm nichts schuldig ist.

Plat. Es giebt Tugend in der blossen Macht, oder Stärke: Es giebt Tugend in der Gerechtigkeit. Ein grosser Held zu seyn, ist allemahl Tugend. Man kann sein Vaterland damit retten; die Gerechtigkeit, die ist selbst ganz Tugend. Die Macht ist aber nur in der Vertheidigung der Unschuld und Wahrheit eine Tugend.

Diog. Die Gerechtigkeit ist unser Nutzen. Derjenige also, der wider unseren allgemeinen Nutzen handelt, ist untugendhaft.

[28] Plat. Ich gebe es zu.

Diog. Wenn sich aber Menschen hervor thun, welche ihren persönlichen Nutzen, ohne dem allgemeinen Nutzen nachtheilig zu seyn nicht befördern können, werden Sie untugendhaft ihren eigenen Nutzen zu suchen?

Plat. Ja, weil der wahre Nutzen eines jeden einzelnen Menschen sich nur in dem allgemeinen finden kann.

Diog. Derjenige der mitten im Staat verhungern muß, findet seinen Nutzen nicht darinnen die Sachen anderer anzutasten. Alexander von Mazedo hat auch die Welt in Brand gesteckt, und seinen Nutzen darinnen behauptet.

Plat. Vor derjenigen, welcher vor Hunger sterben will, finden sich hart Gesetze. Jedoch der andere, dessen Sachen er anfallet, ist befugt ihn daran zu hindern. Was den Held von Mazedo anbelangt; so kann sein Irrthum meinen Satz nicht umwerfen. Wäre er selbst nicht glück-

licher sein Reich blühend zu machen, als sein Leben mit so viel Sorgen, Kummer, Lebensgefahr für die tolle Eroberung einer Welt zu wagen. [29] Welche er weder erhalten noch genießen kann.

Diog. Was hilft es aber? die Ueberzeugung, sie mag falsch, oder wahr seyn, stellet sich uns allemahl als Wahrheit vor. Diese Wahrheit ist nun bei einem jeden sein eigener Nutzen. Was hilft dir das allgemeine Glück des Staats: wenn du umringt von diesem Glück in deiner nagenden Armuth verschmachten must.

Plat. Das allgemeine Glück machet das Glück der Theile aus. Wenn das ganze glücklich ist: so müssen die Theile auch glücklich seyn.

Diog. Aber das Glück einzelner Menschen erhält, und nährt sich oft nur durch die Beschädigung des allgemeinen Nutzens. Warum geschieht es, daß die Theile ihre Vergrößerung, mit der Verminderung des Ganzen machen?

Plat. Ich behaupte nicht, daß die Menschen ohne Laster wären, sie greiffen nicht nur das ganze an; sie verderben sehr oft sich selbst, und ihren eigenen Nutzen. Eben dieses machet die Fürsten bey uns nothwendig und schätzbar. Sie sind die[30]jenigen, welche vor das Ganze wachen, und uns vom Verderben zurück halten.

Diog. Was soll ich unter diesem glänzenden Namen Fürst verstehen: einen Menschen nur, oder noch etwas mehr?

Plat. Nur einen Menschen, und das ist genug.

Diog. Wenn er nur ein Mensch ist, kann er keinen persönlichen Nutzen vor sich finden, wodurch er das allgemeine Wohl kränkt? hat sein Titel die Kraft, Irrthum — Leidenschaft in ihm zu vertilgen?

Plat. Nein — aber die Ordnung der Sache fordert es so. Ihm gehört das Ganze zu: so besteht sein persönlicher Nutzen darinnen das Ganze zu besorgen, was sonst Niemanden so sehr angehen kann als ihn allein.

Diog. Ist es aber möglich, daß ein Fürst das Verlangen habe reich zu seyn?

Plat. Allerdings.

Diog. Bestehet sein Reichthum darinnen, wenn seine Diener Schätze haben, oder muß er das Gold von denselben vor sich samlen?

ist es bei einen Fürsten mög[31]lich unter armen Unterthanen reich zu seyn?

Plat. Wenn er diejenigen aussaugt, welche die Erde durch ihren Schweis fruchtbar machen; so ist er selbst arm, und elend: aber wenn er nur jene einschränkt, welche sich schon mit dem Schweise des Fruchtmannes ernähren; so kann er unter Darbenden reich seyn.

Diog. Was heisset bey diesen darben?

Plat. Den Ueberfluß zu einer schlecht eingerichteten Lebensart nicht haben zu können?

Diog. Unter der schlecht eingerichteten Lebensart verstehst du Pracht und Glanz.

Plat. Ohne allen Zweifel.

Diog. Sind die Fürsten nicht selbst die Quellen von dieser Lebensart? sie machen sich glänzend; verlangen Bedienung. Ihre Diener werden gezwungen eine glänzende Lebensart zu führen. Sie müssen prächtig seyn, wenn sie sonst erscheinen wollen.

Plat. Es kömmt auf einen weisen Fürsten an, seine Einrichtung hierinnen zu [32] machen. So viel als er Glanz bey seinen Dienern verlangt; so viel Mittel muß er ihnen dazu geben. Verlangt er wenig Pracht; so ist er nicht schuldig viel auf die Pracht zu geben.

Diog. Sollten wir also glauben, daß Fürsten sich in diesen Fällen nicht irren können? Wenn ein geiziger Fürst auch die Leidenschaft besitzt glänzen zu wollen, wie werden sich seine Diener retten?

Plat. Wie rettetest du dich, wenn deine Füße, oder deine Hände Wunden bekommen?

Diog. Ich heile sie so gut ich kann, und warte bis sie ganz gut werden. Aber so etwas rechtfertiget deine Fürsten nicht. Wir müsten sie als Krankheiten betrachten.

Plat. Wem haben die Götter hier auf Erden eine solche Gesundheit verliehen, welche ganz ohne Leiden fort dauert? das Glück des Volks besteht darinnen unter einem weisen, menschlichen, gerechten, mitleidigen Beherrscher zu seyn.

Diog. Von welcher Gattung glaubest du wohl, daß es in der Welt mehr gebe?

[33] Plat. Eins in das andere gerechnet kömmt eine gleiche Zahl aus.

Diog. So ist bey Fürsten weder Gewinn, noch Verlust.

Plat. Es ist doch Gewinn dabey.

Diog. Beweise mir diesen Gewinn in der Gleichheit?

Plat. Verlangt ein Mensch, welcher Kopfschmerzen unterworfen ist, daß man ihm seinen Kopf abschlage; oder entschließt er sich ehender seine Schmerzen mit seinem Kopf zu tragen?

Diog. Dieses ist etwas stark. Ein Volk ohne Fürsten befindet sich nicht in derjenigen Lage, wo mein Leib sich ohne Kopf befinden müßte.

Plat. Nicht viel anders. Lasse ein Volk ganz frei, du wirst sehen, daß es sich durch seine Lastern zerreiset.

Diog. Warum lebte das Volk in Athen ohne Fürsten gesund?

Plat. Nein, nicht gesund. Athen hätte weder so viel Blut vergossen, noch so viel Ungerechtigkeit ausgeübt, wenn immer fort Fürsten darinnen geherrscht hätten. Kein schreckbahres Ungeheuer findet [34] sich nicht in der Natur als ein freyes Volk, wenn es in eine Wuth verfällt, und wann ist es ohne Wuth in der Freyheit? Erwinnere dich an das traurige Schicksal so vieler grosser Männer, welche durch ihre Tugenden Freunde der Götter waren, und der blinden Wuth des Volks zu Schlachtopfern dienen musten. Oh Socrat, — der grausamste Fürst hätte Hochachtung für dich gehabt!

Diog. Der Werth der Fürsten bestehet also darinnen, daß das Volk unter ihrer Macht weniger zu leiden hat, als unter jeder andern?

Plat. Und das ist doch immer Werth genug, worüber nichts hinaus gehet.

Diog. Dieses ist falsch. Denn Diogenes in seiner Freyheit, und Armuth hat weder das Volk, noch Alexander von Mazedo zum Haupt, und lebt ohne Kopfwehe. Bleibe glänzend, und gebunden, ich gehe, arm und frey zu seyn.

Lange giebt sich schon die gelehrte Welt Mühe, um vollkommen entscheiden zu können wie die Natur derjenigen Freyheit solle beschaffen seyn, für welchen wir Menschen geboren werden. Rousseau, von einem brennenden Gefühl, und entflammten Geiste geführt, breitet die Stärke seiner Seele bis an die äusserste Gränzen der Einbildungskraft hinaus, um zu beweisen, daß wir unsere natürliche Freyheit durch die Eigenthumsrechte verdorben haben. Er gabe sich Mühe noch zu zeigen, daß die Wissenschaften und Künste die wahren Tugenden in uns zernichten, von welchen wir nichts mehr, als nur den Schein haben. Jedoch alles was man ihm in diesem Fall antwortete, scheint mir seiner Grösse zu unterliegen.

Unter allen bekannten Gelehrten, welche Egyptien, Indien, Persien, Griechenland, oder Rom jemals erzeugen konnten, finden sich in unserem Jahrhundert zwei Köpfe, welche mir über den Stand der [36] Menschen die tiefeste Traurigkeit beygebracht haben: Rousseau und Helvetius. Der erste zeigt mir unser allgemeines Elend, selbst in unseren Tugenden; der andere entblöst vor meinen Augen alle Schwachheiten der menschlichen Natur. Als die Männer dahin kommen, wo sie uns Mitteln zur einer vollkommenen Besserung anrathen sollten, treten sie in die Ewigkeit hinüber, und lassen uns im Bedauern, und Schmerzen versenket zurück. Es seye mir erlaubt diesen grossen Seelen nur einige Worten zu sagen. —

Wenn wir, wie Rousseau sagt, nichts mehr als nur den Schein der Tugend haben, (was ich doch nicht zugebe) so behaupte ich, daß der Mensch in dem puren Stand der Natur als bloß Barbar und Raubthier, weder die Tugend selbst, noch den Schein davon haben kann. Der Wilde zerreisset dasjenige was sich seinem Nutzen, oder Eigensinne entgegensetzt, flieheth den Stärkeren als er ist, und genießet seine Beute, wo er sie erhaschen kann. Wie findet sich in diesen Handlungen die Tugend?

[37] Helvetius behauptet, daß alle unsere Handlungen die Selbstliebe zur Quelle haben. Aber wie soll ich in der Natur genüssen, wenn ich mich vor allen anderen Dingen hasse und verachte?

Diejenige Freyheit wornach die Menschen, nach den Trieben ihrer Natur jede Begierde ausüben können, ist vor uns ein Unglück. Meine Triebe führen mich zu dem nemlichen Gegenstande wo dich die deinigen hinführen, was werden wir nun da machen? der Stärkere wird den Schwachen zerreißen. Machen es Tyger, Löwen, Wölfe und Bären anderst?

Diejenige Freyheit wornach wir Menschen leben müssen, gründet sich nicht bloß in den Trieben unseres Herzens; sondern in unserem Verstande. Du kannst mir doch nicht läugnen, daß die Natur dem Menschen keinen Verstand gegeben hätte. Wenn sie ihm einen gab, gab sie ihm denselben aus der Absicht, daß derselbe zu seinem wahren Wohl solle gebraucht werden?

[38] Nun, der Verstand erzeugt die Gesetze, die Gesetze sagen nichts anders, als daß ein jeder alles dasjenige, was er erwirbt, in Sicherheit genüsse. Aus diesem Satze erfolgt, daß ein jeder etwas von seinem Vermögen hergebe, womit man eine beständige Macht erhalten könne, um die Gewaltthäter zurück zu treiben. Die menschliche wahre Freyheit bestehet also nicht darinnen, daß er bloß alles nach den Trieben seines Herzens ausübe, sondern, daß er in den Gesetzen des Verstandes lebe. Diese Wahrheit haben schon grössere Männer eingesehen als wir sind. Da nun ein Monarch das Ganze in sich begreift, so darf er nichts anderes seyn, als ein lebendiges Gesetz, für das Ganze. Er muß die Gesetzfreyheiten schützen. *Où il n'y a point de Loi, sagt Locke, il n'y a non plus de Liberté. Car la Liberté consiste à être exempt de Violence de la part d'autrui.* Die Freyheit ungestraft rauben zu können ist nicht vor uns. Wo wir doch nach unseren Trieben nur diese Freyheit haben müsten. *Quand l'Innocence des Citoyens, sagt Montesquieu, n'est pas assuré, la Liberté ne l'est pas non plus.* Die wahre menschliche Freyheit gründet er in der Vertheidigung der Unschuld; und in der Gerechtigkeit. Nun — weder Raberey, Todschlag in dem wilden Stand der Natur kann Unschuld noch Gerechtigkeit heissen. *Quid est libertas? schreibt Cicero, potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit ut*

vult, nisi qui recta sequitur, qui Legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit. Diese behaupten alle mit tausend anderen grossen Männern, daß die Freyheit für den Menschen in der allgemeinen Gerechtigkeit bestehet, welche nur seinem natürlichen Verstand bekannt ist.

VIERTER AUFTRITT

[3] NACHRICHT AN DAS GELEHRTE PUBLIKUM

In dem ewigen Fortgang der Dingen sowohl, als in dem Geiste der Sterblichkeit haben wir auf dem Theater der Geschichte gesehen, daß die Menschen aus einer Extremität immer in eine andere verfallen. Entweder befinden wir uns in einem schnellen Flug, oder auf den äussersten Gränzen der Möglichkeit. Wir bleiben selten da stehen, wo unsere mögliche Glückseligkeit, den besten Platz für uns anweist, wir halten nur da stille, wo nicht mehr möglich ist einen Schritt weiter zu machen.

[4] Unser Jahrhundert scheint mit seiner ganzen Last auf den geistlichen Stand zu fallen. Der Strom reisset schon fort.

Die Achtung für das Gewissen rühret von der Macht des Glaubens her. Die Stärke des Glaubens wird durch die Hände der Geistlichkeit gepflanzt.

Wenn die Macht des Magistrats in öffentlichen Oertern für die Gerechtigkeit wachet; so ist gewiß, daß die Gewissenbisse nur in verborgenen Oertern für unsere Sicherheit wachen müssen. Ein edel-erzogener, oder gelehrter Mann bildet sich selbst sein Gewissen blos in den Rechten der Menschlichkeit, wenn es nicht anderst seyn kann; aber was soll der Unwissenheit Gewissen geben? nichts anderst, als die Achtung seiner Religion. Die Begierde in einer rohen Natur, kann oh[5]ne Seufzer keine Ketten tragen. Wenn sie ihre Fessel einmal zerissen hat, so machet sie alle verborgene Oerter zum Kampfplatz ihres Lasters.

Das Gesätz ist die Seele unserer Sicherheit, die Seele von dem Gesätz ist die Tugend, die Tugend hat zur Quelle das gute reine

Gewissen, das gute Gewissen bildet sich durch Natur, Religion, und Wissenschaft.

Diejenige, welche alte, und neue Völker auf unserer Weltkugel betrachtet haben, fanden Nationen in dem wilden Stande ohne Religionsübungen, aber niemals sahe man noch auf Erden Regierungen ohne Kirchengeschäfte.

Wir nehmen den rechten Weg in unserem Fortgang. Dieses heisset das Ansehen der Priestler in der Religion zu erhalten. Die Geistlichkeit soll diejenige Achtung [6] geniesen, welche mit dem inneren und äusseren Nutzen des Glaubens auf dieselbe fallen kann.

Ueberflüssige Zahl, überflüssiges Vermögen bei ihnen abzubringen, profane Macht aus heiligen Händen herauszublasen, erfordert der Nutzen des Staats; aber die in ihren Händen ruhende Art der göttlichen Verehrung mit profanen Händen vor Augen, und in dem Gefühl des Volks herumzureissen, sind wir nicht gesinnet, noch geneigt.

Ein unerwarteter Fall erschüttert gemeiniglich den Körper, der auf einmahl losgelassene Strom reisset oft gute Gebäude zusammen. Neuigkeit, Freiheit entflammen unsere Leidenschaften. Die heisse Begierde auf einmal alles umzufassen verwandelt sich in einen Enthusiasmus. Der Rausch unserer Sinnen kommt nach, und wir reissen uns selbst Wun[7]den auf, indeme wir glauben unsere Ketten wegzurwerfen.

Jedes Jahrhundert ändert uns nach seinem Geiste; aber es finden sich Jahrhunderte unter mehreren, welche eine gewisse Art der Trunkenheit mit sich führen. Dieses geschieht gemeiniglich, wenn Nationen ihr Vorurtheil just umkehren, oder ihr altes Joch um ein neues verwechseln.

Es hat sich bei uns Menschen noch alles auf die letzten Periode, nach und nach hinauf getrieben, von da fiel alsdann alles in den tiefsten Abgrund.

Die allgemeine Macht der Natur reisset die Menschen mit sich und in sich so herum, wie der Sturm die dürre Blätter und den Sand. Niemals haben wir doch die Völker der Welt bei ihren Veränderungen mehr be[8]scheiden, und behutsam gesehen als itzt.

Das menschliche Geschlecht scheint auf dem Erdballe zu schlummern, in Ansehung seiner vorigen Raserey.

Entweder bereitet es sich zu einer erschrocklichen Erschütterung, oder sinkt nach und nach in eine immerfortdaurende Ruhe.

Ein starker Anhang wird itzt in unserem Welttheile nach der Freiheit der Seele bemerkt.

Die Freiheit der Seele könnte vielleicht mit der Zeit einen starken Hang nach freien Handlungen dem Menschen beybringen.

Unsere Gedanken gehen immer vor, die Handlungen kommen nach. Das Beste ist, wenn wir in Ansehung unsers allgemeinen Wohls das [9] Gleichgewicht in einer jeden uns angehenden Sache beobachten.

Keine Veränderung soll uns so unschuldig seyn, daß wir unsere Leidenschaften dabey ganz frey lassen. Jede freigelassene Leidenschaft setzt sich alsogleich in einen schnellen Flug, so oft sie sich alsdann an etwas anstößt, bekömmt sie eine Wunde, oder zergethet ganz.

Dahero obschon uns so vorkömmt als wäre heute zu Tage in der Natur und Lage des menschlichen Geschlechts keine heftige Bewegung zu glauben, scheint mir jedoch nicht, daß die Mässigung, und die in der Stille alles beobachtende Klugheit etwas unnöthiges für uns seyn könnte. Der Geist der Menschen besitzt in unserem Jahrhundert eine stille Macht und Stärke. Es schadet nicht diesen Geist immer mehr und mehr zu dem stillen Wesen zu [10] gewöhnen, weil wir wissen, daß er vormals fast bei einer jeden seiner Hauptveränderungen ganze Nationen aus ihrer Lage wälzte, und die Welt mit Blut überschwemmete. Mit einem Worte:

Mißbrauchen wir diese schätzbare Freiheit nicht, die wir erhielten, um nicht wiederum eingeschränket zu werden. Ich bekümmere mich vielleicht umsonst, Kleinigkeiten können die Grundlage der Völker nicht mehr erschüttern, Wissenschaften und Künste haben die Menschen vor immer beruhiget, und wenn unserem Geschlecht noch eine Haupt Revolution in den ewigen Verhängnissen bevorstehet, solches wird sich wider all unser Bestreben ausführen.

Wir zünden itzt mit unseren Schriften ein gähes Feuer an, welches sich vielleicht eben so gäh lö[11]schen wird. Kleine Gegenstände sind

bald umgesehen, und wenn man sein kurzes Feld durchgeloffen hat, setzt man sich an den Grenzen desselben nieder, allwo man still verbleibet.

Unsere Schriften werden gedruckt, gelesen, vergessen, und unsere Herren Geistliche werden in unseren Kirchen immer fort predigen.

Wenn wir mit der größten Begierde anfangen die delikateste Speisen zu essen, so lassen wir sie doch da, sobald wir uns einmal satt fühlen. Derjenige der die Handlungen der Menschen von allen Anfang kennet, verändert seine Schritte selten, wenn er siehet, daß die andern anfangen zu lauffen, oder wenn sie ihn mit fort reissen, so sagt er: Wartet nur, wir werden schon stille halten. Hundert tausend Veränderungen gehen bey [12] uns Menschen vor, und wir bleiben immer die Nemlichen. Wir ändern die Gewohnheiten, wie unsere Kleider, und werden doch in einer jeden von unseren Leidenschaften fort geführt.

Das friwole Volk der Hauptstädten wird überdrüssig, sobald es kein Geräusch mehr hört. Es verlangt immer Aenderungen nach seinem Geschmack. Durch Neuigkeiten gereizt, wird es fast bey einer jeden derselben beleidigt, lauffet doch fort, seufzet oder lacht, so wie es seine Gegenstände frappiren.

Wir glauben alles zu machen, und ich glaube, daß die unsichtbare Macht der Welt mit uns alles macht. Es haben sich doch allemal Menschen unter mehreren gefunden, welche einen weiten Horizont hatten, konnten sie aber jemals den Strom aufhalten?

[13] Vielleicht sind wir itzt nahe an dem Zeitpunkt, in welchem wir zu unseren eigenen Sachen etwas mehr werden zu sagen, als vormals?

Das Licht wird freilich weit grösser bei uns; aber die Herzen bleiben noch klein, und wenn sich diese im Gefühl, in der Stärke nicht heben könnten, so müsten die Menschen auf dem Erdballe mitten unter ihren Spielereyen sitzen bleiben.

Dieses wäre eben, was uns glücklicher machen könnte, wenn es wahr ist, daß das Gefühl der Stärke und überwiegenden Macht den Menschen zu grossen erschütternden Unternehmungen Muth einflösset.

Das alte Rom war immer muthig, immer blutig. China durch alle diese Zeiten ohne Muth und glücklich. Freyheit, Sklaverey; [14] Grosmuth, Schwachheit machen die Menschen glücklich oder unglücklich. Alles ist hier Ordnung und Widerspruch, worinnen das menschliche Geschlecht wie ein Strom fortfließt.

Warum heisset es aber Ordnung und Widerspruch? Ordnung ist alles für das allerhöchste Wesen, welches in dem verborgenen Werke der Natur die Ursache jeder Bewegung einsiehet, die nur in dem ganzen Umfange der Erschaffung geschieht: alles scheint dir hingegen Widerspruch zu seyn, weil du nur den Kampf der Natur in dir fühlst, und vor deiner hast, ohne im ganzen die wahre Ursachen einsehen zu können, warum dieses, oder jenes geschieht?

Die nemliche Sache in verschiedenen Theilen der Welt hat verschiedene einander entgegen gesezte [15] Wirkungen. Der Geist des ganzen menschlichen Geschlechts zeigt sich auf unserem Erdballe in unzählbaren Gestalten, wobei derselbe alle mögliche Farben spielt, in diesem Geist scheint einander alles entgegen zu streiten. Bei einer jeden Nation, so die Welt bewohnen, finden wir Wirkungen des menschlichen Verstandes, welche anderwärtig nicht geduldet werden. Dieses ist der allgemeine Kampf unseres moralischen Daseyns, wodurch das ganze menschliche Geschlecht in dem immerwährenden Widerspruch mit sich selbst, seine Lage fest setzet, und erhaltet. Dieses erhebt vor unsern Augen die Grösse der Allmacht, indeme wir eben dadurch weder Grund noch Gränzen davon sehen.

Meine Gedanken sind in diesen Werken zerstreuet, ohne System ohne Ordnung, wie du siehest, sie bleiben bei jedem Gegenstand un[16]vollendet. Meine Absichten sind nicht zu unterrichten, ich will dem Leser nur durch halb entdeckte Gegenstände Ursache geben zu denken. Der Mensch denkt nur, wenn er dazu gereizt wird, und bis er selbst nicht denkt, wird seine Seele nie große.

*

[17] Wenn ich, und die Gegenstände, welche ich berühre so viel Gedult vom Leser verdienen, so will ich nur im kurzen die Welt übersehen, um zu zeigen, aus was für einer Karten wir spielen.

Glauben, Gesätze, Sitten, Helden, Priester, haben in der Welt ihre Rollen gespielt. Wir sahen unter ihnen, was der Mensch ist.

Von undenklichen Zeiten her hat man in der Glaubenslehre der Perser gefunden, daß sie zwei Gottheiten, von zweierlei Na[18]tur behauptet hatten. Der pur natürliche Mensch gehet immer nach seinen Sinnen. Er hat das Ueble mit dem Guten vermischt gesehen; und wollte von beiden die Quelle finden. So entstand beim Zoroastes die Gottheit Oromaz und die böse Ariman. Die Perser hielten von Kirchen nichts, sie waren der Meinung, Gott kann überall angebethet werden, in dem Punkt waren sie den Quakern gleich, welche ohne Kirchen, ohne Geistliche leben, sich nicht tauffen lassen, den Hut vor Niemanden vom Kopfe nehmen, und jedem Du sagen.

Die alten Indianer glaubten, daß die Welt von einer allmächtigen guten Gottheit erschaffen wurde, welche auch Engeln zu ihrer Bedienung gemacht hatte. Die Natur brachte aus ihrem Schooße alles ohne Arbeit hervor. Es waren glückliche, goldene Zeiten, die gute Seelen hatten bei Gott ausgeartet, und wurden vom Himmel getrieben, sie verführten die Kinder der Menschen auf der Erden, alles wurde verdorben. Die eingefleischte Gottheit Wißtnu stiege alsdann vom Himmel, und befreiete [19] die Menschen, von den bösen Geistern. Ihr altes Buch Wedam enthält noch diese Lehre in den Händen ihrer Braminen.

Die Inwohner der Malabar verehren die Ruhe als eine Gottheit und opfern denen Teufeln, damit sie ihnen nicht schaden.

In Golkon ist denen Brüdern erlaubt ihre leibliche Schwestern zu heurathen. Von diesem Gesätze finden sich Spuren im alten Testament bei den Israeliten. Die Peganer können sich in dem Ehestand scheiden, sobald es ihnen so gefällt.

Der König von Arakan heurathet immer seine leibliche Schwester, damit kein Geblüth sonst auf den Thron kömmt.

Die Siamiker verlassen ihre Kinder in Waldungen, Wüsteneyen, wenn sie dieselbe nicht nähren können. Sie glauben übrigens, daß die Seelen der Verstorbenen in die Thiere hineinwandlen, darum haben sie eine grosse Hochachtung für dieselben. In [20] Japponien haben die Väter das Leben ihrer Weiber und Kinder in ihrer Macht. Sie

betten gewisse himmlische Seelen an, mit zwo Götzen. Xaka und Fotok genannt, sie glauben größtentheils daß die Welt eine ewige Dauer hat.

Die Inwohner Issto, erkennen keine andere Gottheit, als die Sonne und den Mond.

Die Randianer betten Sonne, Mond, und den Teufel zugleich an.

In Rafreri hingegen hat das Volk keine Kenntniß von einer Gottheit, nicht die mindeste Religionsübung, und lebt so fort in der Wüste.

Die Lusianer und Floridaner opfern der Sonne Menschen auf, von welchen sie alsdann das Fleisch essen.

Die Bornoianer hingegen betten den Erdschaffer der Welt an, ohne ein Götzenbild zu dulden.

[21] Die Hottentoten, ein wildes Volk, glauben an Gott, und behaupten die Unsterblichkeit der Seele, aber sie erwarten für ihre gute Werke keine Belohnung in jener Welt. Die alten Leute, welche nicht mehr arbeiten, oder lauffen können, lassen sie verhungern, oder schlagen sie todt. Wenn der Monarch der Peruwianer stirbt, so begrabt man seine zwey schönste Weiber mit ihm. Dieses Volk verachtet alles. Reichthum, Glanz, Ehrenstellen, Versprechen, Drohungen bringen sie zu nichts, sie leben nur von Tag zu Tag, und sind der Meinung, daß die Welt einmal im Feuer vergehen wird.

Alle diese Völker, und noch mehrere solche finden sich in Asia, Afrika, Amerika zerstreuet. Wir haben einen Blick auf sie geworfen, um die Widersprüche unter ihnen in Glaubens — und andern Sachen zu betrachten. Lasset uns itzt Europa in etwas übersehen.

Kaum verliessen die Apostel die Lehre Jesu in den Händen ihrer Schülern, daß [22] dieselbe anfieng von Abtrinigen gekränkt zu werden. Von allen Anfang her entstuden in einem jeden Jahrhundert fast unzählige verschiedene Seckten, Nikolaiten, Nazareniten, Basiliten, Simoniten, Adamiten, Novatisten, Donatisten, Nestorianiten, Melezianiten, u.s.w. kamen nach einander her, bis an den Skotus, Origenes, Berengarius, Huß, Zwingel, Luther und Kalvin, von welchen du die Lehre jetzt in Europa glänzen siehest.

So viel hundert Kirchenversammlungen konnten uns nicht enig machen. Die Religionen von unserem Welttheile setzen sich einander entgegen, wer könnte uns darinnen vereinigen!

Katholiker, Griech, Arianer, Evangelischer, Reformirter, Quacker, Jude, Türk u.s.w. beschuldigen sich wechselweis, indeme jeder nur seinen Glauben zu rechtfertigen sucht. Bey einem jeden Theile geschehen Aenderungen doch bleiben sie einander immer entgegengesetzt.

[23] Diejenige Religionen, welche ich genannt habe, machen in Europa nicht alles aus. Wenn ich dir beschreiben wollte, wie vielerlei verborgene Glauben es da gibt; so müste ich verzweifeln jemalen damit fertig werden zu können. Anstatt zusammen zu kommen scheinen wir vielleicht noch mehr von einander zu fallen. Bei dieser Glaubenszertrümmerung verminderet sich doch der Religionshaß in der Welt. Vormals haben zwey Religionen einander mehr verfolgt, als sich jetzt hundert verfolgen.

Dank seye dem Himmel, wir kommen näher zu unseren Herzen, wir fangen an Gottheit und Natur stärker zu fühlen, wir sehen, daß Gott der allgemeine Vater ist von allen denjenigen, welche seine Wohlthaten geniessen. Er allein kann nach seiner Allmacht und Allwissenheit unsere Gewissen richten, wir aber sind schuldig einander als Menschen zu erkennen. Unsere Pflicht ist seine Grösse zu bewundern; zu preisen, die seinige über uns zu herrschen.

[24] Unter dem Kreuz des nemlichen Erlösers versammelt, wie oft haben wir uns Christen vormals verwundet. Der blinde Eifer die Sache des Allmächtigen mit unseren schwachen Händen zu vertheidigen, erstickte in uns die Stimme der Menschlichkeit. Die Begierde für Gott zu siegen hat uns eben wider diesen Gott des Friedens bewafnet. Wir besudelten seine heilige Altäre mit dem vergossenen Blute vieler tausend Unschuldigen. Unser mit Sünden beflecktes Gewissen wollte dasjenige nicht leiden, was seine ewige Weisheit allhier duldete. Er hat von uns Menschenliebe verlangt, wir aber opferten ihm mit Rache, Haß, Verfolgung und Mordthaten, die Welt wurde in seinem Namen von Blut überschwemmet. Die ganze Natur schiene in Zügen zu liegen, der Mensch wüthete nur allein, und der Himmel durch

seine aufgestiegene Lastern verfinstert, schwieg stille in Schauer und Schröcken. Wir haben diese sanfte Religion in unseren Herzen verkennet, und mißhandleten ihre heilige Rechte, welche uns anstatt Haß Liebe befahl. Die Religion in ihrer reinen Lehre ist göttlich, aber der [25] Mißbrauch davon war oft gefährlich. Diese kurze Stelle sey der Toleranz gewidmet.

*

Wenn in dem Glauben ein ewiger Streit unter uns vorgehet, sind wir vielleicht in der Weltweisheit einig gewesen. Hierinnen finden sich nicht weniger Widersprüche. Die Gelehrten haben sich, auch in Secten eingetheilt, wie die Theologen, um einander widersprechen zu können. Platoniker, Akademiker, Dialektiker, Zirenaiker, Magariker, Zinniker, Epikureer, Stoiker, Pithagoriker, u.s.w. hatten ihre verschiedene Arten und Grundsätze behauptet. Wie die Theologen immer darüber gestritten haben, auf was für eine Art göttliche und menschliche Natur in Christo mit einander verknüpft sind; so suchten auch die Philosophen zu bestimmen, was die allgemeine erschaffende Macht der Welt für einen Zusammenhang mit der Natur hat, [26] sie giengen so weit daß manche unter ihnen auf die Lezt gar anfangen zu behaupten, es wäre in der Welt keine Wahrheit ohne Widerspruch zu finden. Wir wollen Gott und Natur, selbst die Ewigkeit begreifen, und verstehen nicht wie wir denken, verdauen, oder schlaffen. Es scheint als wenn der eitle Geist der Menschen einen Gefallen daran hätte sich mit ambarassanten Spitzfindigkeiten zu nähren, je mehr wir uns bemühen unsere Gedanken in jeder Sache zu bestimmen, desto mehr einander entgegengesetzte Meinungen entstehen in uns. So ist der Mensch in seinem denkenden Geiste zum ewigen Spiel seiner eigenen moralischen Stärke geworden.

*

Der Mensch hat im Geiste noch nie geruhet, noch Einigkeit in sich gespührt, vielleicht genosse er diese Vortheile in seiner körperlichen Lage? gehe hinauf bis zum Moises, Ninus, Sesostriß, betrachte die

[27] Menschen in jedem Welttheil, in einem jeden Jahrhundert, ob du ihn irgendwo ohne Waffen, Blutvergiessen findest. Bei Zeiten Adams, fieng sich schon der Krieg an, obschon jede feindliche Armee nur aus einem einzigen Soldaten bestund, wo Kain und Abel den Streit, das Komando zugleich wider einander geführet hatten. Das israelitische Volk selbst unter der Aufführung des Moises, Josuas, sowohl als unter den Königen war selten, oder nie ohne Krieg. Die Geschichte dieses Volks ist erfüllt mit Wunderdingen, worüber wir uns nicht aufhalten, weil wir für alles dasjenige Hochachtung tragen, was durch die Bibel geheiliget ist.

Ninus, Sesostriß, Semiramis machten ihre Waffen am Ufer des Euphrates furchtbar. Cyrus, Alexander hatten die Welt mit Blut überschwemmt, und legten dem menschlichen Geschlecht Fesseln an. Gegißkan, Tamerlan, Bajazet, Seladin hatten Asien im Brand gesteckt.

[28] Die Römer hatten unter dem Numa Pompilius etwas geruhet, sonst plünderten sie alle Nationen, und erstachen zuletzt sich selbst. Erwähne dich an die Schlachten von Farsal, wo Pompejus und Cäsar die bekannte Welt in zwey theilten, und zusammen stießen. Denke auf die blutige, Schlacht bei Achzium zwischen Oktav und Antonius. Nachdem Rom die Welt ausplünderte, und zugleich verfeinerte, wurde sie durch barbarische Völker, in der Zeit ihrer theologischen Disputationen zerstört und geplündert.

Vergesse nicht auf die vielfältige Kreuzzüge, welche unser ganzes Europa unter seine Trümmern begraben hatte.

Mache einen Blick in die Geschichte einer jeden Nation insbesondere, du wirst darinnen nichts als Krieg, Empörung, Verwüstung sehen, wann sind wir ohne Blutvergiessen gewesen, und wie lange? der Mensch ist ein immerwährender Sturm, der sich selbst zerrüttet. Auf Amerika, darfst [29] du nicht hinsehen, denn Schauer und Schrecken machen dir die Augen zu. Wo und wann hat der Mensch Fried gehabt?

*

Alles dieses läßt du angehen, aber in Sitten, Gesätzen, Gebräuchen sind die Menschen einig und einander gleich. Untersuche auf das genaueste jede Nation, jede Regierungsform in Europa, ich setze dir mein Leben darauf, daß sich da zwey Völker nicht finden, welchen mit ihren Gesätzen, oder Sitten, Gebräuchen einander gleich wären, sogar die Nachbarschaften und Häuser in der nemlichen Stadt, unterscheiden sich durch verschiedene Gebräuche von einander. Betrachte zwey leibliche Brüder, in der Lebensart, so wirst du unter ihnen in hundert Kleinigkeiten Unterschied finden. Dieser hat diesen Gebrauch, der andere einen andern, jeder rechtfertiget seine Gebräuche, wer, oder was könnte sie auf eine Art in allen bringen? was [30] ist ihr allgemeines Leben? Kampf, Streit, Widerspruch.

Wenn du jezt die Augen auf der Welt hast, bleibe ein wenig bei dem ganzen menschlichen Geschlechte stehen, betrachte es mit seinen verschiedenen Naturellen, Lebensarten, Gesätzen, Religionen, Sitten, Gebräuchen, Revolutionen, u.s.w. und sage mir eigentlich, was wir Menschen sind in allen, und was wir machen im Ganzen?

*

Nichts kann den Menschen mehr bilden, heisset es, als Religion und Regierungsform. Wie stehet aber mit der Bildung in einer Lage, wo eine immer-währende Aenderung vorgehet? ein jeder Regent bringt seinen Charakter mit auf dem Thron, seine Leidenschaften machen den ganzen Geist der Regierung aus, alles wendet sich nach ihm, wenn er stirbt, so muß sich in den neuen Charakter, des neuen Königs, alles von neuen schmiegen.

[31] Auf diese Art werden unsere Lebensarten, Sitten, Gewohnheiten immerfort umgekehrt. Wir können niemalen bei einem stehen bleiben in denen Republiken dauern darum alle Gebräuche, Sitten, länger, weil der Charakter der Regierung nur von Gesätzen herrührt, welche nicht geändert werden.

Umsonst bleiben bei uns die Gesätze die nemliche; der persönliche Charakter des Monarchen ändert unsere Sitten. Viele wollen auch behaupten, daß ein mangelhaftes, jedoch immerfort daurendes

System besser für uns ist, als die beständige Aenderung, wenn dieselbe gleich gut auszufallen scheint.

Bei der beständigen Aenderung bleiben die Individuen beständige Lehrbuben, und die Regierung stellet sich dadurch ungeschickt vor, ausgenommen der Monarch besitzt selbst die Stärke und natürliche Kunst sein ganzes Werk durch seine Art schnell zu plassiren, welche Gabe ihn zu einen Wunder macht.

[32] Wenn dieses einmal geschehen ist, so ist es sehr traurig, wenn sich das Gute alsdann nach seiner wiederum ändern muß. Keine Gesundheit kann ohne eine gewisse Art der Kränkung fort dauern, jede Regierung muß auch ihre Schwäche wo haben, denn nichts kann sich aus dem System der Natur herauswälzen, wo Stärke und Schwachheit einander balanziren müssen. Es kömmt nur darauf an, wer dieselbe gut einsieht.

Auf keine Kunst darf sich ein Monarch mit einem grösseren Fleiße verlegen, als auf die moralische Anatomie der Menschen, ja, wenn es möglich ist, solle er in diesem Punkt seine Stärke so weit bringen, daß er blos durch Physiognomie seiner Unterthanen ihr Herz schon zur Hälfte erkenne, hat er aber auch mit Jemanden etlichemal gesprochen, so muß er schon wissen, zu was er denselben beiläufig brauchen kann. Erfahrung, Stärke, Uebung, Scharfsinn, machen ihn in dieser Kunst geschickt.

[33] Wenn ein Regent in der Wahl der Subjekten unglücklich oder unfähig ist, so wird seine Regierung allemahl ein trauriges, ja oft ärgerlich lächerliches Aussehen haben. Er mag auch anfangen was immer, er kömmt nicht fort, seine vertraute Diener machen seine Glieder aus, von welchen er die Seele ist, sind nun die Glieder schwach, wie soll ihre Arbeit stark und gut seyn?

Jede Regierung muß sparsam seyn, und zugleich in etwas glänzen, wenn sie ohne allen Glanz ist, zeigt sie eine immerfort währende Betrübniß. Die Monarchie glaubt beständig in einem finsternen Tage zu leben, wobei der Adel murret. Die vornehme Geburt glaubt nur halb zu leben, ohne Glanz.

Jeder Stand hat seine Tugenden, aber auch seine Lieblingsthoreheiten ohne welchen er nicht mehr vergnügt leben kann. Wir müssen

von einer Seiten manche unserer Schwachheiten angehen lassen, um auf der andern Seite würken zu können.

[34] Der Mensch, wenn er ohne Aufhören mässig seyn muß, wird in seiner Einschränkung ungeduldig, dieses findet statt bei Individuen, und kränkt das Ganze. Unsere Thorheiten lassen sich auch darum nie ganz einschränken, der Mensch muß sein Spiel haben, wenn er sich satt gegessen, getrunken hat. Die wahrhafte Bekümmernisse seines Lebens muß er mit Kindereyen oft suchen zu vertreiben, die immerwährende Weisheit bei ihm etwas langweiliges.

*

Betrachte die Geschäfte der Eitelkeit, du must selbst Unterhaltung dabei finden. Unsere Kavaliere verwerfen ihre dostige Reitknechte, und nehmen eine gewisse Art von runden Purschen oder Knaben hervor, welche Sie im ganzen Ernst mit sich herum führen. Man muß lachen, wenn man sie betrachtet.

[35] Die Damen fangen an der Natur zu trotzen. Sie reiten und setzen sich zu Pferde wie wir. Die Gedanken, welche sie ihren Zuschauern, bei ersten Anblick beibringen, könnten nicht allemahl vortheilhaft für ihr Leibesgebäue ausfallen, jedoch die Menschen denken nicht alle gleich, was diesem eckelt, kann den andern reitzen.

Grobe Handlungen, und Stellungen stehen zarten Geschöpfen selten schön an — jedoch ist alles Gewohnheit, oder Vorurtheil in dergleichen Sachen.

Ueberhaupt wenn wir Komödien sehen, müssen wir dazu lachen, wenn ich ein kleines Kind sehe, welches den grossen Huth seines Vaters auf dem Kopfe hat, und da herausschmutzt, als wollte er sagen: da ist der grosse Mann, so kömmt mir immer vor, ich erblicke eine bescheidene, zarte Dame, welche auf einem Engländer daher trapt, und zu sagen scheint: da ist der Reiter: was wollen wir thun? Lachen und klatschen müssen wir dazu. Das sind kleine Perio [36] den unserer Eitelkeiten, welche die Variation unserer Spiele fortsetzen.

*

Leser, ich habe dich am Anfang dieses Stückes bis auf die Lezt fast mit ernsthaften Sachen bemühet, am Ende schmutzen wir vielleicht beide, wenn du just in einer guten Laune bist. Verwundere dich nicht darüber, unsere Lachen sind alle unter einander gemischt, wie unsere Leidenschaften. Glaube mir, es ist besser lustig zu enden, als traurig zu schliessen.

Wenn der Adler lang unter den Wolken herum geschwebt hat, setzt er sich auf die lezt auf einen kleinen Hügel, und ruhet.* Setz dich und ruhe.

ENDE

[37] NOTA.

Ich höre immer sagen: der schreibt systematisch, der hat einen systematischen Kopf. In was für einer Sache will man diese Ordnung behaupten, oder festsetzen? in moralischen, philosophischen, politischen oder historischen Dingen? Hast du in diesen Sachen in der Welt ein überhaupt festgesetztes System gefunden? Wer hat in den Gedanken der Menschen eine Ordnung ohne Widerspruch erreicht? Dienet nicht einem jeden eigener Kopf zum System? wie können wir unsere Gründe einer unveränderlichen Ordnung unterwerfen? bleiben deine Gedanken immer die nemliche? kannst du in moralischen, politischen, philosophischen, theologischen Dingen eine Ordnung aufrichten, welche ich vor deinen Augen nicht durchlöchere, oder ganz umwerfe? Ein jeder Philosoph, Theolog, Sittenlehrer, oder Gesetzgeber hat sein System erzeugt, sind diese Systemen vollkommen in ihren Fächern gewesen, oder sind sie geblieben, wie sie waren? Ein jeder sagt seine Gedanken von einer Sache, oder von mehreren, so [38] gut als er kann, und das ist sein System. Ein anderer widerspricht ihm, daraus entstehet ein allgemeiner Wider-

* Diese Gleichniß gebet nicht mich, sondern deine Betrachtungen an.

spruch, Streit in dem Geist der Menschen, und das ist dein System. Heute sind deine Gedanken so, aber Morgen bist du schon einer anderen Meinung, oder machest dir ein System in etwas, worinnen du dich selbst alsdann verlierest, und deinem System widersprichst. Dieses ist auch noch allen denenjenigen in der Welt widerfahren, welche unsere moralische Kraft in System bringen wollten.

NACHRICHT.

Der Verfasser wird in dem sechsten Auftritt ein ganzes Werk geben, betitelt: Versuch über das Glück der Welt.

FÜNFTER AUFTRITT

[2] Le Sage ne court point apres la fortune, mais il n'est pas insensible à la gloire.

Rousseau

[3] Es war ein schöner Abend als Parides, ein griechischer Weise, sich in einem Garten befand. Die goldenen Strahlen der hinabgehenden Sonne fiengen an in der Luft zu spielen; Wolken und Sturmwinde zogen sich auf die äusserste Gränzen der Welt hinweg. Ein kühler Zephyr wandelte zwischen lisplenden Blättern herum. Unzählige kleine Insekten flohen auf den angenehmen Gegenden hin und her, welche mit ihren verschiedenen Farben, in der vergoldesten Luft prangeten. Die Landschaften lagen in einer reizenden Stille. Der ange[4]nehme Geruch so viel zerstreuter Blumen schmeichelte den Sinnen. — Die Welt bereitete sich so nach und nach zur Ruhe. Die Sonne schiene schon über den Ocean zu sinken, durch ihre rothe Strahlen, die noch auf den Spitzen der Gebürge ruheten, kündigte sie der Welt den süssen Schläfe an. Ein dunkler Dunst hube sich von der Erden empor, es schiene dadurch, als wolte die ganze Erschaffung erst ein tiefes Seufzen dem Himmel zu schicken, bevor sie sich der Ruhe übergibt. — Der kühle Thau kame alsdann herab, um der schon halb schlummernden Welt die Augen gänzlich zuzudrücken, alles fiel auf einmahl nieder, und nur Träume fiengen an in der Natur umzuwandern. Der von den majestätischen Strahlen der Sonne erschrockene Mond tratte erblaßt hervor, und stund den Gespenstern da, mit ihrem nächtlichen Licht.

Parides sasse unter einem Baum, und schiene nur allein in dem Schosse der schlafenden Natur zu wachen. — Wo bin ich, was bin ich? sagte er zu sich selbst. — Diese gränzenlose Welt trägt mich in sich [5] herum. Ich fühle ihre ganze Last, und sie — sie bemerkt mich kaum! über meine Seele ruhet eine ewige Nacht, und ein thränendes

Gefühl überschwemmt mein Herz, Freude, — du unschuldiges Spiel des Lebens, wo bist du? in was für glücklichen Gegenden fliehst du herum? in welcher Zeit wird dein süsßer Balsam meine Thränen mit lächelnden Gebärden untermischen? O du vollkommenes Glück, unsichtbare Gottheit, welche überall gesucht, und nirgends gefunden wird, wo bist du zu sehen? Wir hören deinen Namen, und genießen dich nicht. — Mein Herz fühlt mehr, als es Schmerzen hat, und Schmerzen giebt es mehr, als ich seufzen kann! — Vergnügen du entzückende Seele unserer Freuden, wo ist das glückliche Gefühl, welches du bewohnest? wann wird deine süsse Kraft zu mir fliehen, um die bittere Thränen meines Herzens abzuwischen? — soll ich nichts mehr als⁶ Schmerzen, Quaal und Seufzer zur Nahrung haben? —

Was für eine Stille? keine Bewegung, kein Geräusch, ein tiefes Stillschweigen wie[6]get die Geschöpfe auf seinem Schooße. Die Ewigkeit horcht sich selbst nach, und stellet mir ihr ernsthaftes Bild vor, so die unsichtbare Macht, welche die Welt beherrscht, erlaubt mir die ganze Freyheit, mich selbst zu beweinen, alles hat sich mir entzogen, ich lebe nur mit mir selbst, und diejenige Freunde, bei welchen ich mich beklagen darf, sind meine Schmerzen. Ach diese sind meine getreueste Freunde, die sich mit demjenigen Blut ernähren, welches aus meinem zerissenen Herze fließt.

Wünsche, wo seydt ihr? Wie weit stehet ihr von mir weg? Darf ich noch nur einen einzigen von euch zu mir ruffen? oder habt ihr mich auf ewig verlassen?

Darf ich nichts mehr wünschen, um nicht ewig getäuscht zu werden? warum raubet ihr mir alle meine Gegenstände, welche die Natur sonst für mich bestimmt hat? oder bin ich nicht einmahl mehr würdig mir gutes zu wünschen, hätte ich wohl Macht genug gehabt ein grösseres Verbrechen zu begehen, als die Güte der ganzen Natur [7] ist? Wo befindet sich diejenige grausame Macht, welche meine Wünsche von meinen Schmerzen trennen will? könnte wohl noch eine Macht da seyn, um die Allmacht selbst zu bekämpfen? Nein, —

⁶ a s [sh.]

ich gehe die Hofnung zu bezwingen, und alsdann mit meinen Wünschen das Glück zu suchen. — Hofnung, vormals oft so süsse, so angenehme, jetzt so schmerzhaftige Hofnung! Du Trost der Sterbenden, darf ich dich noch im Leben umarmen? Du bist geplündert, niedergeschlagen, traurig. Du lächelst nicht mehr auf mich — Thränen baden dein betrübtes Gesicht. — Ach! wo sind deine zärtliche Lieblösungen? Warum hast du mich getäuscht? hätte ich deinen Glanz vormals nie gesehen! — Komme — du bist aber tod, du kannst nicht mehr gehen — so komme doch — Ich schleppe dich halb tod, halb lebendig fort. — Ich will, ich muß die Ursache deiner Zernichtung entdecken. Kommet mit mir der Freude, dem Glücke nach. Wünsche — öffnet mir euere Laufbahn — Hofnung belebe noch zum Leztenmahl mein halb ersticktes Herz — Glück breite deine Strahlen aus — und führe mich zu dei[8]nem Thron hin. O, Wahrheit, steige von deinem Himmel herab! — stärke meine matte Seele, und zeige mir bei deinem Licht, ob hier auf der Erden noch ein Glück vor mich wohne! entweder muß ich glücklicher werden oder alles unglücklich finden.

*

Da sitzt ein ehrwürdiger Greis — ich höre ihn sprechen und seufzen. Ich habe in dieser Stille alles vor Augen, und meine Seele führt mich überall hin. Lasset uns zu ihm nähern. Er sitzt auf einem Thron. Er beherrscht ein mächtiges Reich. Von Ueberfluß umgeben, von allen angebetet, mächtig, und reich, wird er sich wohl nur mit seinen Freunden beratschlagen. Stille! höret seine Stimme: „Ist dieses also die Belohnung des Throns? Mein Reich was mich anbettet, ruhet, und ich muß in dieser stillen Einsamkeit jetzt ganz allein Thränen vergiessen, was haben die Götter von mir beschllossen? Wie langsam fließen meine Tage in Schmerzen [9] und wie geschwind sind die verschwunden in Freuden! Mein gequältes Gefühl will mir kaum erlauben, die traurige Erinnerung selbst bei mir zu machen, daß noch eine Freude in den Herzen glücklicherer Sterblichen wohnen kann! Die Götter gaben mir Kron und Scepter, sie

machen mich mächtig und unglücklich! wie viel tausend Darbende strecken ihre Hände alle Tage aus, welche um meine Wohlthaten um mich herum schmachten, habe ich genug um sie alle glücklich zu machen? oder meine stille Thränen, welche ich der seufzenden Menschlichkeit als einen Tribut für sie zahle, können sie ihre Noth vertreiben?

Was für eine immerwährende Bemühung Wahrheit und Unschuld überall zu entdecken? Der Eigennutz erscheinet in der reizendsten Kleidung des allgemeinen Wohls. Wer könnte das Herz, diesen tiefen Abgrund des Menschen vollkommen einsehen, das Laster nimmt oft die Sprache der Tugend an, und so werde ich durch die entheiligte Stimme der [10] Götter gezwungen, in Namen des Glücks meiner armen Unterthanen, für den Ueberfluß eines einzigen Betrügers zu arbeiten. — Je grösser, je hässlicher ein Laster in dem Menschen ist, je glänzender, je reizender mahlt er die Farbe der Tugend darauf. Wie oft werden wir für Wohlthaten noch verrathen, wie oft überfallen uns unsere Feinde! Wann können wir ohne geheime Seufzer ohne Unruhe sogar ohne Zittern Lebensgefahr auf dem Schooße unserer Macht sitzen, ich muß alle meine⁷ Diener belohnen; vertheidigen —, aber wer belohnt mich hier? Ach! süsse und grausame Pflicht, wornach wir Unschuld, und Wahrheit, wider Eigennutz, Ruhmbegier, oder Rache bei den Menschen vertheidigen müssen! kann ich jeden Gedanken, jede Bewegung in meinem ganzen Reiche bemerken? wird sich bei mir jeder Partikularnutzen angeben, wenn er sich mit dem Verlust des ganzen bereichern soll? wird sich oft die persönliche Rache, die Ruhmbegier nicht als sanfte Tugend, Treue, Unschuld bei meinen Füßen zeigen? stellet sich das ver[11]kleidete Laster nicht in eine Reihe mit der Tugend? hat es nicht die nemliche Sprache? Werden alle Menschen einmal im Stand seyn, die Gerechtigkeit, über ihren ungerechten persönlichen Eigennutz zu schätzen? habe ich lauter gerechte Männer um mich, oder ernähre ich auch Schlangen in meinem Busen? werde ich nicht dann, und wann gezwungen, die Unschuld durch eigene Vertheidigung zu

⁷ mei e [sh.]

verwunden? Ach! Könige! Ach! Menschen! Wann werdet ihr euch euer mögliches Glück verschaffen, wann werdet ihr die Unschuld von Seufzer, die Wahrheit vom Betrug, die Armuth von Gewaltthätern unter euch befreien?“ — so — er ist still — Thränen strömen auf seinem Gesichte herab — er sagt nichts mehr — seine Schmerzen ersticken die Worte in ihm. Nein, sein Schicksal verlange ich nicht zum Glücke, er kann nicht Ruhe haben, den er hat mit Menschen zu thun.

*

[12] Da sehe ich einen bei seiner Tafel sitzen, essen und trinken, der scheint in einer anderen Lage zu seyn. Wer ist er? Was ist sein Amt, was führt sein Schicksal mit sich? nennet et sich glücklich, oder hat er auch eine klägliche Stimme? Er scheint mir zu lächeln; die innere Zufriedenheit seiner Seele leuchtet aus seinen Augen hervor.

Er ist der grosse Priester der Jupiters, seine Pflicht ist Namen dieser allmächtigen Gottheit den Völkern zu sagen, was ihm selbst einfällt, um davor in Ehren gehalten zu seyn, und im Ueberfluß schwimmen zu können. Das Volk um seinen Gott zu gewinnen, legt diesem hohen Priester seinen letzten Schweiß mit Thränen zu Füßen. Er nimmt diese Nahrungen als Geschenke vor Jupiter an, und geniesset sie in seinem Namen. Verstellung ist seine Majestät, Betrug erhebt seinen Thron, und Dummheit erhält seine Regierung. Er weis alles dieses sehr gut, und befindet sich wohl [13] dabei, stille — er spricht — was sagt er selbst: „Griechenlandes verführte Völker von einer eitlen Hofnung getäuscht liegen zu meinen Füßen. Ach! wie viel gute Täge haben uns die Fabeln des Jupiters verschaffet! ich bin mächtig. Meine Waffen sind geheiligte Träume und meine Lehre ist Betrug, ich suche die Zukunft in dem zerrissenen Eingeweide der geschlachteten Thiere zu entdecken. Das Volk macht mich zum Organ des Olimps, ich lüge, betrüge, und bin glücklich. Ich schaffe die Mordthat in eine tugendhafte Handlung um, und das Laster selbst verwandelt sich in Andacht durch meinen Spruch. Schlaffe Jupiter

oder schweige, ich beherrsche deine Welt, o glücklicher Betrug! Ach! vortheilhafte Verblendung!“ wie? habe ich gut gehört? ist es möglich?

Des Weise fand da zwar ein Glück; aber seine Wünsche versagten ihm nach einem Amte Verlangen zu haben, dessen Verrichtung ein immerwährender Spott der Götter und der Menschheit seyn muß. Er war nur versteinert von Verwunderung, daß er [14] die Tugend in dem König seufzen, Thränen vergiessen sahe, und hier Laster Betrug mit Glück gekrönt fand. Wäre dieser Mann sagte er, tugendhaft, so könnte er sein Amt nicht bekleiden, und keinen Ueberfluß geniessen. Aber er zitterte vor der ewigen Gerechtigkeit, die nemliche Götter, welche er betrüg, werden ihn zur Rechenschaft zwingen, alsdann beweine er sein vergangenes Glück und Laster. So gieng der Weise weg in seinen Betrachtungen, da er seine Wünsche und Hofnungen mit sich schleppte.

Einen einsamen Sterblichen fand er bei seinem Schreibtische in einen Schlafrock eingehüllet sitzen, und denken. Wer ist dieser? fragte er von sich selbst. Dieser ist ein Minister. Von Beneidern, Feinden umgeben, muß er ein Gewebe von dem Ruhm und Nutzen seines Königs zusammen spinnen, um seinen Aufenthalt darinnen zu haben. Er athmet durch die Gnade seines Herren, mit einem Auge betrachtet er immer die über ihm herrschende Macht; und mit dem andern beobachtet er die Bewegungen seiner Feinde, welche seiner Güte schmeicheln. — [15] Da er nichts als Anbether um sich herum siehet, wehe ihm, wenn die Gnade abreiset, woran er stehet! Sein Herz ist wie eine Kugel, welche man auf ein Haar hängete, und die, die Augen immer zittern sehen. Vom Glanz umgeben, muß er ohne aufhören eine finstere Nacht vor Augen haben, und beantwortet jeden Lobspruch, den man ihm verschwendet mit tiefgeholtten Seufzer. Er muß oft für alle arbeiten, ganz allein seyn wehrend, als alle wider ihn streiten; oft je weiser, je tugendhafter er ist, je mehr wird sein Herz gepreßt, und nie, oder selten beim Leben für Wohlthaten belohnt. Alles was er hier in der Welt gewinnet, ist viel tausend Undankbare zu machen, und seinen Namen in dem Tempel des Ruhms oft durch den allgemeinen Haß aufzeichnet sehen, allwo er seine Rechtfertigung von der Nachwelt erst zu erwarten hat.

Parides betäubt, zoge seine Schmerzen weiter. Nein sagte er, so sehr bin ich noch nicht zerrissen, obschon ich nur aus Quaal bestehe, so fühle ich mich doch ganz.

[16] Er gieng in seinen Betrachtungen weiter, schwebte damit über einem unabsehbahren Felde hinweg, welches mit todten Körpern besäet lag. Er erblickte einen ehrwürdigen Held auf einem kleinen Hügel seufzen, und sich in seinem Blut herumwälzen. Ach! grausames Schicksal! dieser ist ein grosser Feldherr, er verlor sein Leben mit viel Tausenden, in einer blutigen Schlacht, welche seine Königin, um sich über ein versäumtes Kompliment zu rächen anordnete. Seine erhabene Tugenden erwarben ihm den Ruhm, der Ruhm zoge ihm Feinde nach, so wie der Körper den Schatten nach sich zieht; Er lieferte die Schlacht in der Versicherung von dem Korps seiner Kameraden beigestanden zu werden. Der Neid verliesse ihn. Er bliebe allein, alles gieng verlohren, und er stirbt in seinem Blut, da er Götter und Menschen umsonst um Beistand anruftet. Wer bewundert seine Grösse? wer beklagt seine Tugend, und wer hat Mitleiden mit ihm?

Hier ist das Glück eines grossen Kriegers, und tugendhaften Mannes, — ob [17] er belohnt ist, oder nicht, sprecht darüber!

Parides mit dem Schicksal des Generals unzufrieden gieng weiter, und seine⁸ gekränkte Wünsche blieben immer bei ihm, ohne sich irgendwo abhängen zu können.

Sein Geist hebt sich und schwebt immer fort unter dem Himmel, welcher mit Sternen besäet war. Er breitet sich über einem Meer aus. Da sahe er auf einer Klippe jemanden sitzen, und mit dem Tode ringen, wer ist dieser? ein unglücklicher Handelsmann, der den Reichthum auf dem Meer suchte. Der Sturm raubte ihm in einem Augenblick sein ganzes Vermögen.⁹ Die Gläubiger erwarteten ihn zu Hause. Er sitzt da zwischen Wasser und Himmel. Seine Famile, seine unschuldige Kinder werden wegen seinen Schulden eingekerkert. Das Herz liegt zerrissen in ihm. Der Tod selbst kann schon als ein süsser

⁸ s inc [sh.] ⁹ Vermö n [sh.]

Trost für ihn betrachtet werden. O Welt! rief Parides [18] aus, und entfernete sich, um dieses rührende Gemählde nicht mehr zu sehen.

Je weiter er flichete um sein Glück zu bestimmen, je mehr sahe er ein, daß er noch nicht ganz ohne Glück wäre, seine Schmerzen vergrösserten sich zwar; aber ihre Vergrößerung verursachete nicht mehr Er selbst, sondern andere; Wenn ich ganz unglücklich bin, sagte er zu sich selbst, ist es möglich, daß dieses Unglück durch die Quaal anderer sich noch vermehren könne? oder rühren mich fremde Gefahren heftiger, als mein Leiden? wenn die Menschen nur verborgene Feinde von einander wären, wie könnten sie im Stand seyn, bei dem Anblick ihrer unglücklichen Nebenmenschen gerührt zu werden? Ich gebe mein Leben zum Pfand, daß der grösste Barbar bei solchen Gegenständen sich von Schmerzen nicht wehren könnte. Ah! wie süsse ist mir über das Unglück eines unschuldigen Menschens Thränen des Mitleidens vergüssen zu können! Ah! aber was für ein Uibermaß der Freuden, demselben eine Linderung noch auf seine Wunden zu verschaffen!

[19] In solchen schmerzhaften Gedanken versenkt schwebte Parides weiter im Geist, indeme er im Körper immer auf einem Fleck saß. Er findet ein altes Schloß von strohern Hütten weit um und um Umgeben. Ein Herr bewohnte dieses Schloß, Doras genannt, der als Mensch, fast keine andere Vorzüge hatte, als daß er die Gestalt davon trug. Seine Unterthanen erhielten ihn im Ueberfluß. Die Beschäftigungen seines Lebens bestunden nur im blossen Genuß, seine Diener um ihm Gesellschaft zu machen, musten zu ihm kommen. Er erzählte ihnen dumme Begebenheiten, worüber sie aus Unterwürfigkeit immer gelacht haben. Nun was fehlt dem Herrn Doras? nichts, als die Gesundheit, wenn er krank ist, sonst lebt er ohne Kummer, ohne Gefahr, ohne Sorgen, folglich auch ohne Unglück. Was thut er für Götter und Menschen, um dieses günstige Schicksal vor so viel grossen Männern, und Weisen zu verdienen? Nichts, als daß er weder gelehrt, noch gereißt ist, und sich etwas anders zu wünschen nicht mehr im Stand ist, als was er besitzt, zu dem er sich gewöhnt hat. Er ist ungeschickt, [20] unbelesen, unerfahren, dahero kennet er das Leiden der Menschen auch nicht.

Was er selbst nicht fühlt, das verursacht ihm weder Schmerzen, noch Freude.

Wie ist es möglich, sagte Parides, daß aus einer so schmutzigen Quelle, ein so schönes Glück, eine so süsse, so ungestörte Ruhe ohne vornehme Tugenden entstehen kann! nach meiner Erfahrung, sagte er, müste ich um Glück zu erlangen aufhören ein Mensch zu seyn: ich sehe, daß rechtschaffene Männer überall leiden. Ich will doch lieber seufzen als Mensch, als genießen wie Barbar. Ich sehe, daß das wahre Glück darinnen besteht, den Göttern und Menschen zu dienen. Ein Dienst, welcher überall mit Schmerzen verknüpft ist, der aber uns nur allein adelt. Er zog alle seine Gedanken zu sich zurück, und dachte ganz auf sein Dasein, als er ein Geräusch neben seiner hörte. Der König von der dasigen Landschaft, war den Tag mit schweren Sorgen beladen. Er verliesse sein Schlafbette, worinnen ihm seine Kummer nicht Ruhe liesen, und irrete des Nachts in diesen Gegenden herum. Er er[21]blickte den Parides und näherte sich seiner um die Ursache seines Aufenthalts zu entnehmen.

König. Freund, wer bist du?

Parides. Ich bin ein Mensch.

Kön. Was machst du da?

Par. Ich genüsse mein Daseyn.

Kön. Ist der Genuß angenehm?

Par. Sehr wenig. Er ist mehr eine Nothwendigkeit.

Kön. Du must ein Unglück haben, denn du bist einsam, entziehst dich der Ruhe.

Par. Die Menschen haben mich aus ihrer Gesellschaft vertrieben.

Kön. Warum?

[22] Par. Weil ich nicht so geschickt seyn wollte sie zu betrügen, als sie geschickt waren mich zu verrathen.

Kön. Es giebt gute Menschen auch.

Par. Das gebe ich zu. Zum Unglück habe ich viel schlimme gefunden. Und wenn es auch noch gute giebt, so glaube ich, daß ihre Zahl nicht groß seyn wird. Glaube mir lieber Freund, du magst es nehmen wie du willst, aber mit Menschen überall nach der Rechtschaffenheit umzugehen ist keine eben so leichte Sache. Sie verlangen immer,

sättigen sich nie, und spotten oft der empfangenen Wohlthat. Du must ihnen geben, sie vergnügen, oder bei denselben verhaßt seyn.

Kön. Ich sehe, dich verführt eine Beleidigung. Du hast die Menschen nur von einer Seite betrachtet. Ich habe Mitleiden mit dir. Komme zu mir, du wirst zurecht gebracht.

[23] Par. Wer bist du denn?

Kön. Ich bin ein Herr vor mich, und habe viel gute Menschen zu meiner Bedienung, mit welchen ich als Freund lebe.

Par. Du bist Herr, und Freund von ihnen. Ich begreiffe dich nicht, so viel kann ich dich aber versichern, daß ich unter deinen guten Leuten wenig Glück für mich zu finden glaube.

Kön. Das könnte als eine Beleidigung für mich ausfallen.

Par. Nein. Verlangst du aber daß ich gut seyn soll?

Kön. Allerdings.

Par. So wirst du mir auch gnädig bleiben.

Kön. Ganz natürlich.

[24] Par. Siehe, hier ist schon alles verdorben. Deine Gnade würde mir die Verfolgung deiner guten Leuten zuziehen. Sie würde mein Leben tausend Feindseligkeiten, Verräthereyen aussetzen. Du selbst mütest wegen meiner immer angefochten seyn.

Kön. Ich bin aber ein Kenner der Tugend, und ihr Vertheidiger.

Par. Du bist ein Mensch, und folgsam gebrechlich. Du kannst hundert vertheidigen, ich gieb es zu, und zweyhundert fallen lassen.

Kön. Das wäre übel, keinen einmal erkannten Rechtschaffenen lasse ich fallen.

Par. Meine Eigenschaften aber sind nicht für grosse Herren, welche viel Menschen zu ihrer Bedienung haben. Deine Leute würden mich entweder stürzen, oder nur lächerlich machen. Ja du selbst mütest auf die letzt über mich lachen.

[25] Kön. Ich glaubte doch nicht, daß du von so sehr lächerlichen Eigenschaften wärest.

Par. Für mich, und bei mir sind sie nicht lächerlich; aber für Herren, welche Unterthanen unter ihrer Macht haben, wodurch sie sich glänzend machen, könnten sie wohl lächerlich seyn. Siehe, guter

Freund; ich liebe das Volk, die Gerechtigkeit, bin ohne Pracht, ohne Kunst in meiner Lebensart, kann auch keinen andern Menschen vorstellen als ich schon bin. Man erzog mich in einer fast vollkommenen Freiheit unter wenig Menschen; brachte mir strenge Sitten bei; meine Sprache war mit meinem Herze immer gleich gestimmt. Was hätte mich aber auch gezwungen in der Freiheit verstellt zu seyn oder in Falschheit zu leben. Meine Erziehung ist auf diese Art vollgebracht, sie ist nunmehr meine Helfte; und wird von mir bis an meinem Grabe nicht weggerissen.

Kön. Dieses alles finde ich bei dir nicht eben so übel. Aber sage mir doch, [26] was die Ursache ist, daß viele sich so wenig um das arme Volk bekümmern.

Par. Weil man seine eigene Vortheile sucht auf die Unkosten desselben zu vergrößern. Glaube mir es ist keine Verachtung was das Volk kränkt. Es ist Eigennutz. Man hat schon in geheim Mitleiden mit demselben; aber der Eigennutz siegt doch. Jeder ist überzeugt, daß alles das Volk allein ernähret; aber man glaubt, es gehet nicht mehr zu Grund. Das Volk war, und ist beständig da, wir mögen mit ihm umgehen wie immer, darum denken wir: Es ist ein Grund der nimmer versinkt, wenn es so sehr gedrückt wird. Wüsten wir aber, daß das Volk, durch die Macht der Göttern von jeder Last alsogleich befreyet wird, so bald wir in seiner Sache die mindeste Unbilligkeit ausüben. Ah! mein Freund, wie würde man es in allen verschonen!

Kön. Du scheinst mir nicht unrecht zu haben. Du könntest einen guten Diener abgeben.

[27] Par. Füge noch hin: dabei einen Unglücklichen.

Kön. Bei einem guten Herrn nicht.

Par. Ah! mein Freund Reichthum und Macht, bringen dem Menschen bald etwas unbändiges bei. Ich bin kein Gott. Ich könnte die Befehle meines guten Herren zwanzigmal vollziehen, könnte ich es aber zum ein und zwanzigstenmal nicht richtig machen, so würde mich mein guter Herr von sich jagen.

Kön. Ein solcher, wäre kein guter Herr.

Par. Ja nun — Er könnte darum gut sein, und die Schwäche seiner Geburt, seines Amtes doch haben. Ich weiß, daß grosse Herren fast

alle sehr gute Herzen haben — sie sind nur oft ungeduldig und stürmisch.

[28] Kön. Ja, wenn das ist, so kann man Gedult mit ihnen haben.

Par. O, ja. Ein Herr, der sonst die Gerechtigkeit, Menschlichkeit, Unschuld schützt; seine Pflichten in Grossen verrichtet, könnte mich beim Haar herum ziehen, ich würde ihn doch immer gerne haben.

Kön. Wenn du aber einen schlimmen ungerechten Herrn hättest, der doch dir allein sehr gut wäre, dich mit Geschenken, Wohlthaten überhäufen würde, möchtest du ihn lieb haben?

Par. Nein. Von einem Ungeheuer geliebt zu seyn, ist eine Schande, und es zu lieben ist ein Laster.

Kön. Mein Freund lebe wohl, ich wünsche dir einen so guten Herrn, wie du es verdienst.

[29] Par. Bleibe du auch glücklich, und wenn du doch ein Herr bist, suche dir gute Diener aus, welche dich, und nicht dein Geld lieben.

VERSUCH ÜBER DAS GLÜCK DER WELT
ZWISCHEN A. UND B. IN BRIEFEN ABGEFAßT:

ODER BEWEIS,

daß die Künste und Wissenschaften den Menschen
glücklicher machen, als der blosser Stand der Natur.

vom

MANN OHNE VORURTHEIL

SECHSTER AUFTRITT

[3] A. B.

I. BRIEF

B.

Es ist schon lange, daß die Frage unter den Gelehrten in der Welt entstanden ist, ob die Gelehrsamkeit und die Künste, dem menschlichen Geschlecht Nutzen, oder mehr Schaden zugefügt haben. Es scheint, fast verwegen, und unbesonnen zu seyn, zu behaupten suchen, daß wir in Ansehung der Glückseligkeit hier in dieser Welt, auch übler daran wären, als jene Wilde, welche sich in denen asiatischen und amerikanischen Wüsteneyen ernähren, jedoch nach einer reifen Ueberlegung findet sich bald, daß man wirklich Versuche über diesen Punkt anstellen kann, ohne mit Verwegenheit darum beschuldigt werden zu können.

[4] Die Wirkungen derjenigen unsichtbaren, und unbegreiflichen Macht, welche diesen grossen Körper der Welt belebt, beherrscht und erhält, hat in Ansehung¹⁰ der Menschen alle Sachen, auf eine so wundersame Art gegeneinander gesetzt, daß wir keinen Theil davon untersuchen können, ohne Nutzen, noch Schaden für uns darinnen fast im gleichen Gewicht zu finden, nach diesem Grundsatz

¹⁰ Ansehng [sh.]

kommt mir auch vor, als wenn unser Geschlecht durch die Wissenschaft in Ansehung seiner irdischen Glückseligkeit sich nicht im mindesten glücklicher gemacht hätte, als es vor derselben war. Ich unterstehe mich hierüber ihnen A, meine Meinung zu entdecken, um ihr freundschaftliches Urtheil darüber vernehmen zu können.

2. A.

In Betreff des Nutzens, oder Schandens der Wissenschaften und Künste entdecken sie mir also ihre Meinung auf eine sehr leichte Art, mir kommt aber vor, daß es mit Männern von ihrer Gattung, welche ihre Be[5]trachtungen auf solche Gegenstände richten, nicht viel zu scherzen giebt. Ich nehme mir vor, mit ihnen gleich so ernsthaft zu seyn, als unser Stof und ihr Kopf es erfodern. Sie neigen sich für den Stand der Natur, ich aber mache ihnen zu wissen, daß diese ihre Meinung blos den Irrthum zur Quelle hat. Hier sehen sie mein Urtheil ganz frei gesprochen, sprechen sie das ihrige darüber wie sie wollen. Ich bin begierig diejenige Gründe von ihnen zu vernehmen, wodurch sie ihre Meinung in dieser Sache unterstützen.

3. B.

Der Krieg ist also ihres Seits erklärt, wir rücken an. Ich zweifle gar nicht daran, daß sie nach der geendigten Antwort ihre Gründe nicht gleich in eine Schlachtordnung gestellet hätten. Ich bin versichert sie in einer solchen Stellung anzutreffen, jedoch bin ich nicht entschlossen, zu sehr ernsthafte dermalen mit ihnen zu seyn.

[6] Merken sie sich aber im voraus, mein Herr A, daß ich ihnen nur die Helfte meiner Gründe entgegen stellen kann, und darf, unterdessen, als es ihnen ganz frei stehet mit alle ihre Gründe entgegen zu führen. Sie sollen demnach aus dem was ich ihnen schreiben werde, alles dasjenige errathen, was ich ihnen verschweigen musste, da sehen sie also her, um die erste Bewegung meiner Armee zu bemerken.

Sie werden mir zugeben, daß den Geist, oder die Seele des gesellschaftlichen Lebens die Gesätze bei uns ausmachen. Diesen Geist hatten die Israeliten von Gott empfangen. Von wem erhielten ihn aber die Perser, Chineser, Griechen, Indianer, Egiptier: sie antworten die ersten von denen Zoroastern, die zwoten von Koi Confutius, die dritten von Orpheus, Chalas, Cecrops, Draco, oder Solon, die vierten von Bachus etwan, die fünften von Hermes, u.s.w. Haben sie aber die Geschichten der Welt versichert, daß vor diesen Gesätzgebern, wenn sie es waren, die Völker in der Welt ohne Gesätze gelebt haben? Wo [7] merken ihnen die profane Schriften den Zeitpunkt, in welchen die Menschen anfiengen zu allererst Gesätze unter ihnen zu erkennen? Sie werden mir erwidern: die Gesätze der Menschen hatten sich da zuerst gezeugt, wo die Natur ihren Anfang genommen hat. Wohl: von dieser Zeit haben sie keine Kenntnisse, — sind sie im Stand sich vorzustellen; was der eigentliche Stand der Natur für ein gesellschaftliches Leben unter den Menschen ausmachen und ob es nicht besser seyn kann, als das ihrige? Sie der schon von Geburt aus in ihrer Natur, Denkungsart, Sitten auf so vielerley Art unterrichtet, — und getäuscht sind. Diese Ungewißheit ihrer Seits soll ihnen, hernach, wenn wir weiter gehen zu mancher Erinnerung dienen. Dieses war nur im Vorbeigehen erinnert; anjezo aber werde ich mich meinem Gegenstande etwas nähern.

Die Gesätze sind es, welche den Menschen aus dem Schoose der Natur genommen haben. Diese Gesätze wurden durch Wissenschaft erzeugt; also die Wissenschaft [8] warfe sich als Säugamme für den Menschen anstatt der Natur auf; — Lasset uns sehen, was sie ihren Säuglingen für Nahrungen giebt. Jedes Gesätz für sich selbst insbesondere verbiethet dem Menschen eine Handlung, oder mehrere, wenigere aber als eine niemals; jedes Verboth, erzeugt ein Verbrechen. Diese Folge ist natürlich, woraus erhellet, daß die ungeheure Menge der Gesätzen in der Welt eine ungeheure Menge von Verbrechen und Lastern erzeugte. Können sie behaupten mein Herr A, daß eine Sache gut für uns sey, welche das Laster erzeugt, und die Verbrechen vermehret? Leben sie wohl.

Um ihren letzten Grund, Herr B. recht genau erwegen zu können, ist man genöthigt, einen Menschen von allen anderen Gesätzen entblößt, nur in dem eigentlichen Gefühl der Natur zu untersuchen. Wenn nach dieser Untersuchung bewiesen werden [9] kann, daß das blossе Gefühl, und der ursprüngliche Verstand des Menschen, ihn in einem glücklicheren Stande erhalten können, als die Gesätze der Wissenschaften, so haben sie ihren Prozeß für diese Welt gewonnen; ist dieses aber nicht, so müssen sie unterliegen.

Ich vergesse auf ihre im voraus gemachte Erinnerung nicht, indeme ich den Menschen bloß in der Natur betrachte.

Der Mensch in dem Schoose der Natur ist nichts anders, als ein von verschiedenen Nothwendigkeiten zusammengesetzte Hauptnoth. Diese Hauptnoth enthaltet eine immerwährende Begierde in sich, nach beständiger Erleichterung: diese heftige Begierde verwandelt sich in eine Triebfeder, welche die immer niederdrückende Last der Noth mehr, oder weniger aufhaltet, um das Leben dadurch zu schützen. Die Stärke dieser Triebfeder bestehet im blossen Genuß.

Sie haben Verlangen nach essen, trinken, schlaffen, versäumen sie den Genuß [10] davon, so hören sie auf zu seyn. Sie sehen daß sie auf dem Schoose der Natur geniessen müssen. Genuß ist also ihr ganzes Ziel da.

Machen wir jetzt einen Schritt weiter von der Hand unsers Gefühls geleitet, um zu untersuchen, ob der Genuß in dem innersten des natürlichen Menschens, einige Gesätze, oder deren keine habe.

Wenn der Hunger ihren Menschen auf dem Schoose der Natur naget, so muß er gehen, um eine Nahrung zu suchen. Die Gesätze seines Daseyns erfodern vom ihm, nicht wahr? daß er die gefundene, ihn ernährende Sache zu sich nehme, und selbe genieße. Gesetzt, daß zwey hungrige Kinder der Natur zugleich zu ihrer Nahrung gelangen, welcher wird sein Recht dem Anderen vergeben. Die Folge ist gemacht; sie werden rauffen, und der Stärkere genießt. Sie sehen mein Herr von B. wie die schwache Natur durch ihre eigene verdorbene Triebfedern, und Rechte sich selbst verwundet. Sie ist es selbst

welche ihre eigene Kinder gegen einander bewafnet; — wollen sie [11] noch behaupten, daß diese mörderische Gesetze, gute Gesetze sind, und nicht brauchen verbessert zu werden? Leben sie wohl.

5. B.

Herr v. A. vergeben sie mir, ich habe nicht gesagt, daß der Stand der Natur, gewiß ein vollkommener Stand sey. Die Frage besteht nur in dem, ob die Wissenschaften und die Vermehrungen der Gesetze den natürlichen Stand der Menschen verbessert haben, oder nicht. Und welchen man zwischen diesen zwei Uibeln lieber wählen sollte, wenn es darauf ankäme. Gehen sie zurück und beweisen sie mir, daß Wissenschaften, Künste, die Fehler der Natur für die Glückseligkeit der Menschen verbessert haben.

6. A.

Ich bin zufrieden; ich mache wie sie es verlangen. Kommen wir auf das bloss [12] Gefühl der Natur zurück um zu untersuchen, was in seinen Rechten Billigkeit, Unbilligkeit sey. Bloß in der Natur ist keine andere Gerechtigkeit, als das Gefühl allein. Dieses Gefühl macht seine Wirkungen auf verschiedene Art. Bald ist es Zorn, bald ist es Liebe, bald Haß, bald Neid, bald Grausamkeit, bald Sanftmuth. Nun müssen sie mir zugeben, daß das Gefühl eines Menschen nichts anders zum Gesetze haben kann, als alle die mögliche Wirkungen seiner Stärke und Macht für eigene Erhaltung anzuwenden. Nach dieser Nothwendigkeit wird bewiesen, daß in dem Stand der Natur, keine einzige strafbare, oder ungerechte Handlung sich finden kann. Jeder Neid, jede Beleidigung wenn sie sonst noch so ungegründet sind: jede Eifersucht, jeder Zorn, jede Noth, groß oder klein, kann Mordthaten begehen nach Gelegenheit.

Sie können ihrem natürlichen Menschen seine natürlichen Leidenschaften und Nothwendigkeiten nicht benehmen. Wenn dieses nicht

seyn kann; so machen sie zum wenigsten, daß mehrere Menschen niemals [13] ein Verlangen, oder Begierde nach der nemlichen Sache haben sollen. Wären sie im Stande aber zu machen, daß ein schönes Weibsbild nur einem einzigen, und nicht mehreren Menschen gefallen soll? wenn sie dieses auch nicht machen können, so hören sie an die Rechte ihrer natürlichen Welt: zwei Wilde kommen bei einer schönen Wilden zusammen. Der eine von denen Wilden ist stark, der andere etwas schwächer, alle beide Wilden verlieben sich in die schöne Wilde, beide möchten sie mit gleichem Verlangen für ihr Weib haben, denn dieses ist noch alles recht natürlich, wenn sie mir erlauben. Gesetzt, daß die Wilde in den schwächern Wilden sich verliebt, sie wird den schwächern und hübschern Wilden haben wollen. Der Stärkere und wildere Wilde, wird dabei unzufrieden, entrüstet. Er schlägt den andern tod, und nimmt das Weib mit Gewalt für sich welches ihn hasset, und den andern beweinet.

Nun weis ich wohl mein Herr v. B, daß ihnen die Natur Herz und Gefühl gegeben hat; aber eben von dieser nemli[14]chen Natur haben sie auch eine gewisse denkende, und urtheilende Kraft erhalten, welche sie Seele nennen. Der Gedanke bei ihnen ist nicht weniger Natur, als die Empfindung, wenn sie also finden, daß die Natur in ihrem Gefühl zu wirken eine Freiheit, ein Recht hat; so müssen sie ihre Wirkungen auch in der Seele zugeben, was sagt ihnen ihre Seele? was ist natürlicher, dieses, daß zwo Personen zusammen kommen, welche einander vergnügen können oder zwo solche, wo ein Theil zum immerwährenden Opfer des andern gemacht wird? ist nicht natürlicher, daß derjenige, der nicht geliebt wird, denjenigen, der geliebt ist, nicht tod schlage, bloß aus der Ursache weil der andere von Natur hübscher, ist gebildet worden als er? sie sehen, daß auf solche Art die Wirkung einer jeden Leidenschaft eine Mordthat, und üble Handlungen wider den Verstand der Natur begehen müste.

Man sollte glauben, daß in dem Stand der Natur, nur der Stärkere Theil immer alle Vortheile hätte; weil die Schwachen gegen sie alles büßen müsten. Ich glaube [15] im Gegentheil, daß der stärkere Theil eben so viel darinnen zu leiden hätte, als der andere.

Eine mit Gewalt geraubte Frau, um sich von ihrer immerwährenden Marter zu befreien, kann, wenn der Gewaltige schläft, aufstehen, und ihn mit einem Prügel tod schlagen. So, der im Körper schwache Theil, kann durch seinen stärkeren Witz allemal dem stärkeren Theil nachlaufen, um sich über denselben zu rächen.

Wenn sie in ihrer Welt alsdann einen schwachen Witzigen vorwerfen, warum er verstohlenerweise den starken Mann todschlag, so wird er ihnen antworten: darum weil er mir neulich meine Nahrung raubte, und mich noch dazu geschlagen hat.

Paul gehet fort um auf seinen Füßen mit seinen Händen Nahrung für seine, eigene Erhaltung zu sammeln. Nach einer langen Mühe samlet er sich Früchte, Wurzeln zusammen; setzt sich nieder, will geniessen. Johann stehet eben vom Schläfe auf, gehet hin, und weil er stärker ist, bringt den [16] Paul um seine Früchte. Diese Handlung könnte ihr Magen mein Herr B. billigen, aber ihre Seele gewiß nicht.

Die Natur hat einem jeden Menschen zwei Füsse, zwei Hände, zwei Augen gegeben. Mit dem zeigt sie, daß ein jeder mit gleichen Werkzeugen, seine Nahrung auf gleiche Art suchen solle, wenn wir also Menschen, mit einem Fuß, mit einer Hand gebohren finden, da werden wir erst sagen können, daß diese Menschen recht haben von uns zweifüßigen etwas zu nehmen, wenn sie können, weil sie die Natur betrogen hat; aber bis ein jeder Mensch mit gleichen Werkzeugen auf die Welt kommt, so lang sagt die Natur einem jedem, daß er mit seiner Arbeit sich ernähren müsse. Sonst wenn sie meine Hände zu ihrem Gebrauche ganz anwenden, und mir wie der Wilde nichts dafür geben; so sehen sie, daß ich aufhören muß zu leben. Die Natur hat also Recht in ihrem Verstand, aber nicht in ihrem Gefühl, wo es ohne Verstand wirkt. Leben sie wohl.

[17] 7. B.

Sie beweisen mir mein Herr v. A. daß die Natur in sich selbst sehr mangelhaft ist. Ich sehe, daß hier alles durch ein Gegengewicht nur erhalten wird. In der grossen Natur führt die Kälte mit der Wärme

den Krieg und in uns kämpfen Gefühl und Verstand miteinander. Warum soll dann mein natürlicher Verstand so sehr widersprechend für mein natürliches Gefühl seyn? Alles ist Natur, und alles ist Widerspruch bei mir? stille! — ich sehe daß die Natur aus der Erde grosse Bäume aufkeimen läst; ich sehe, daß sie Sturm erregt, welcher diese grosse Bäume niederreisset. — Dieses ist aber keine menschliche Handlung! die Natur ist für uns verdorben Hr. v. A. — sie haben sie ih ihren eigenen Rechten untersucht, — ich will sie in den Rechten der Gelehrsamkeit untersuchen, ob sie da ohne Mangel ist; und ob sie nicht die nemliche bleibt?

[18] Ich habe ihnen die Wahrheit eingestanden, und will sehen, wie sie mir solche eingestehen werden.

Die Wissenschaften sollten uns also die Fehler der Natur verbessert haben. In ihrer Welt dürfen keine Natur — und Gesetzwidrige Handlungen geschehen; oder wenn solche geschehen, so sollen sie in einer weit kleineren Zahl sich befinden, und weit weniger schädlich seyn.

Haben sie zuerst Muth, und Stärke genug Hr. v. A. mir zu beweisen, daß alle gemachte Gesätze in der Welt zur Verbesserung der mangelhaften Gesätzen der Natur gedienet haben? wüsten sie mir folglich nicht zu sagen, wie weit das Glück der gelehrten Welt das Glück der wilden Welt übertrifft? Werfen wir die Augen auf die Gesetzgeber: sie erblicken den Moses auf dem Berge Sinai, seine Gesätze sind noch in ihrer Kraft; weil Gott die Israeliten selbst geführt, so fallen ihre Handlungen, im Siegen, Kriegen, nicht unter meine Versuche. Gott war ein freier [19] Beherrscher seine Feinde durch sein geliebtes Volk zu züchtigen, und zu vertilgen. Hier ist keine Natur mehr, alles wirket Wunder. Gott selbst hatte für die Israeliten den Krieg geführt. Er allein gab ihnen die Gesätze. Er schlug die Gabaoniten für den Josua. *Cumque fugerent filios Israel, et essent in descensu Beth-horon Dominus misit super eos lapides magnos de Coelo usque ad Azaga: et mortui sunt multo plures lapidibus grandinis, quam quos gladio percusserant filii Israel. Josue Cap. X. v. 10. 11.*

Sie sehen also, bei diesem Volke ist nichts da für unsere Untersuchungen weil wir in einer jeden Schlacht, bei einem jeden Gesätzartikel Gott selbst finden. Ich verlasse Moses auf dem Berge Sinai und Horeb. Kommen sie aber, gehen wir hinauf auf den grösten Pyramid von Aegypten um von da die ausgebreitete Landkarten der Welt zu übersehen. Stellen wir uns in einer Zeit hin, wo schon alle Völker unter Regenten, Gesätzen, Richtern und Priestern sind gestanden: sie sehen unzählbare [20] Sklaven und Elende, welche, um der eitlen Ruhmbegierde der Könige ein Genügen zu leisten, Steine auf der Erde herumwälzen, um unnützliche Gebäude bis an die Wolken hinauf zu führen. Da sehen sie wie Sesostris nach Indien zieht, Ethiopien, Thrazien bezwingt und die Erde verwüstet. Bei seiner Rückkehr findet er eine Empörung in seinen Staaten, durch seinen Bruder Danaus angestiftet, die er stillen muß. Cambises, König der Perser rückt mit einem Kriegsvolk her, erobert Egipten, läst den Abgott Apis tödten, und seine Priester mit Ruthen peitschen.

Die allgemeinen Verwüstungen heben sich in allen Theilen der Welt. Jede Nation ergreift die Waffen. Eigennutz, Aberglaube, Ruhmbegier, Vorurtheile fangen an das Blut des menschlichen Geschlechts zu vergiesen. Man erfindet immer neue Werkzeuge, um sicherer und besser plündern und tödten zu können: jeder Nachbar wird ein Feind seines Nachbars, oder wenn zwei, drei in eine Bündniß miteinander eintreten; so geschieht es nur um den vierten desto siche[21]rer zu unterbrücken. Uebersehen sie die Staaten der Welt; alles ist im Waffen, Krieg, Verwüstung. Der Erdboden ist überschwemmt mit Blut. Die Völker errichten sich falsche Götter, und opfern mit Menschenblut auf ihren Altären, damit dieselbe ihre Grausamkeit beglücken möchten.

In einer solchen allgemeinen Verwüstung sehen sie die grosse Eroberer auf das schon blutige Theater der Welt auftreten. Das ganze menschliche Geschlecht muß ihnen zur Beute dienen. Den einfältigen unschuldigen Landleuten können Felsen und Gebürge zu keiner freyen Stätte mehr dienen; sie werden überall verfolgt, hervorgesucht und erwürgt.

Hat die Stadt Rom von ihrer Erbauung her was anderst gemacht, als Blut vergossen? sahe man in allen vier Theilen der Welt, bei einer jeden Nation nicht das schreckliche Handwerk der Römer wüthen? überhaupt, zur Bekräftigung meiner Meinung, daß die Wissenschaften die Menschen nicht glücklicher gemacht haben, bitte ich sie Herr [22] A. die allgemeine Geschichte der Welt zu lesen, ein Schreckbild der Natur, doch von Künsten und Wissenschaften gemahlen. Leben sie wohl.

8. A.

Alles was sie mir geschrieben, sind solche Wahrheiten, welche ich nicht in Zweifel ziehen kann. Doch unterfange ich mich ihnen trotz so vielen schrecklichen Gemälden zu behaupten, daß die Welt durch die Wissenschaften glücklicher und besser gemacht würde.

Sie haben am Anfang gleich beweisen wollen, daß die Gesätze in der Welt nur die Verbrechen vermehren. Dieses könnte eine Wahrheit verbleiben, wenn die Natur in sich selbst, in Ansehung unserer irdischen Glückseligkeit ganz ohne Fehler wäre. Ich habe ihnen aber schon bewiesen, daß die freye Wirkungen unsers Gefühls nichts als Verbrechen ausüben müßten. Dieses ist so wahr, daß man noch in der That, kein [23] wildes Volk auf dem Erdboden entdeckt hat, welches nicht eine Art vom Gesätze bei sich gehabt hätte. Sie wissen, daß die Jesuiten in Paraguay bei den Wilden Gericht und Gesätze gefunden haben. Diese allgemeine Wahrheit scheint als ein starker Beweiß dazu zu dienen, daß ein ganz freyer Stand ohne alle Beobachtungen, und Gesätze in der Natur, eine pure Unmöglichkeit ist. Dieses soll nur im Vorbeigehen erinnert werden: kommen wir auf die Gesätze zurück.

Nachdeme wir bewiesen, daß die Natur in ihren eigenen Rechten bloß als Gefühl betrachtet, nicht bestehen kann, so entstehet eine Nothwendigkeit daraus um Gesätze für dieselbe zu machen. Diese Gesätze können eben auch von der Natur berrühren, und doch dieselbe verbessern. Sie werden mir zugeben, daß die Fähigkeit zu

denken, und nach der Erfahrung etwas zu beurtheilen auch Natur sey. Ich leite die Gesätze eben aus der Fähigkeit zu urtheilen, und zu denken her; welche Gesätze gewis mehr Gerechtigkeit, mehr Glück, und Natur erzeugen, als das blossе Gefühl.

[24] Es ist schon bewiesen worden, daß in den blossen Rechten des Gefühls, ein jeder Mensch Recht hat in einer jeden Beleidigung, wegen einen jeden Nutzen, es mag groß, oder klein seyn, den andern tod zu schlagen. Keiner kann etwas sicher besitzen, keiner ist seines Lebens sicher, er mag zum stärkeren oder schwächeren Theil hingehören. Diesen verwirten Stand, welcher wegen seiner eigenen Unglückseligkeit nicht bestehen kann, schuf der Verstand der Natur ab, oder besser zu sagen, die Natur selbst liesse sie nie aufkommen.

Die Gesätze der verständigen Natur schränken die Gesätze der bloss fühlenden Natur ein, das Gefühl sagt: ich will essen, trinken, schlaffen, mich wider Kälte, Hitze verwahren, und mein Daseyn mit dem weiblichen Geschlechte vermehren. Hier sind in kurzen die Nothwendigkeiten des Lebens, wenn sie nun beweisen können, daß die Gesätze der verständigen Natur eins nur von diesen Ergötzungen, oder Nothwendigkeiten den Menschen verbothen haben, so sollen ihre Welt besser seyn, als die Meinige.

[25] Ein jeder der gebohren wird, muß seinen Genuß und Platz in der Welt haben. Was sagt uns die Natur in dieser Nothwendigkeit? sie sagt: geniessen und geniessen lassen, und dieses aus dieser Ursache, daß man dich auch geniessen lasse, läßt du den andern nicht geniessen, so wird er dich zu geniessen hindern müssen, weil du auf eine solche Art geniessen willst, wornach er nicht geniessen dürfte. Hier sehen sie, entsteht ein allgemeiner Krieg viel abscheulicher als der ihrige, daß dieser Krieg sonst ohne Gesätze zur Vertilgung des ganzen menschlichen Geschlecht gewis wäre, kann ich ihnen aus den Gesätzen auch beweisen.

Das erste göttliche und natürliche Gesätz bestehet in diesen Worten: thue andern das nicht, was du wünschest, daß andere dir nicht thun sollen. Weil jeder Mensch ein gleiches Recht hat zu leben; so sehen sie wie sehr es nothwendig, nützlich und gerecht ist, ihnen zu befehlen: lebet und lasset leben. Aus diesem Gesätz hat man die

Liebe des Nächstens hergeleitet, weil die Liebe die beste Eigenschaft ist, ihrem Gegenstande Beihilfe [26] zu leisten. Darum sehen wir, daß für die Erhaltung dieses Gesetzes, von Anfang der Welt alle göttliche und menschliche Stimmen sich vereinigt haben. Die göttliche Stimme läßt sich in diesem Punkt hören, da sie sagt: *Omnia ergo, quaecunque vultis ut faciant vobis homines, & vos facite illis. Haec est enim Lex, & prophetae Math. Cap. 6. v. 12.* Paul zu den Römern *Cap. XIII. v. 3.* sagt: *Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis: qui enim diligit proximum legem implevit.*

Diese sind zweifelsohne göttliche Stimmen in der Natur, von welcher die Stärke und Wahrheit sich überall fühlen läßt. Daß dieses Gesetz auch ein natürliches Gesetz sey, beweiset Confuzius in seinen Gründen, wo er sagt: *Ne fais à autrui, que ce, que tu veux qui te soit fait: tu n'a besoin que de cette seule Loi.* Diegen. *Laerte L. III. pag. 176.* Untersuchen sie ausser diesen alle Gesetzbücher der Nationen in der Welt, so finden sie überall dieses Gesetz zum Grunde aller übrigen Gesetzen gelegt.

[27] Können sie noch sagen, daß die Gesetze nicht zur Besserung der Natur gedienet haben?

Zuletzt muß ich ihre Einwendung beantworten in Ansehung der Verwüstungen, blutigen Kriege, welche, sagen sie, Künste und Wissenschaften in der Welt erzeugt haben. Es ist wahr, daß Eroberer der Welt oft in Feuer und Brand gesteckt hatten: aber sie sollen doch nicht glauben, daß ihre Ausschweifungen das menschliche Geschlecht unglücklicher gemacht hätten, als ihre Welt von blossen Gefühl. Gesetzt: daß Cyrus, Alexander von Mazedo, Rom, Athen, Gengißkan, Tamerlan u.s.w. die Welt verwüstet haben. Diese Verwüstungen ereigneten sich in gewissen Zeitpunkten: denn sie sollen sich doch nicht einbilden, daß jedes Haus von einem jeden Bürger immer, in einem jeden Theile der Welt in Kriegszeiten gebrannt hätte. Scipio hat Carthago verbrennt, ist wahr, aber Rom war ruhig und blühend in seinen Mauren, während als Carthago zerstört wurde.

[28] Ein Eroberer sammlet 100 000 von seinen Unterthanen zusammen; er führet sie dem Feind entgegen. Ich gebe zu, daß diese

Soldaten aufgeopfert werden, wir sollen aber nicht vergessen dabei zu überlegen, daß 10 Millionen Menschen in den Staaten des Eroberers zu Haus in Frieden leben. In den civilisirten Welt, wird von Zeit zu Zeit, nur ein Theil der Menschen aufgeopfert; aber in ihrer Welt muß eine jede einzelne Person, ein jedes Individuum, ohne Aufhören, in einem jeden Zeitpunkt, dem Kriege, und der Lebensgefahr ausgesetzt werden. Der Mensch muß einen Theil seines Vermögens immer aufopfern um die übrige Theile immer in Sicherheit geniessen zu können. Wenn sie nun mit einem Kreuzer ihre Nahrung auf einen ganzen Tag erkauffen können, so dürfen sie in der That nicht unzufrieden seyn.

In den ganzen Europa wird es mehr als 100. Millionen Menschen geben. Gesetzt, daß 500 000 davon immer raufen, oder in Gewehr stehen, sind 100 Millionen Menschen nicht werth diesen Preiß für ihre Sicherheit [29] dem Uebel der Natur zu zahlen? heisset dieses nicht seine Nahrung mit einem Heller zu erkauffen.

Nach dem jezigen Stand der Welt ist es sehr möglich, daß das ganze Europa 10. Jahr im Frieden lebe; schätzen sie den Frieden, die Sicherheit, und Ruhe in dieser Zeit von mehr als 100. Million Menschen, ob sie geschwind den Preis davon finden können. Dieses machen doch Wissenschaften und Gesätze. Wenn sie aber sich die Menschen ohne alle Ordnung und Gesätze vorstellen, wie werden sie eine einzige Person davon auf einen einzigen Tag nur seines Lebens sicher stellen? Wer wird von diesen freien Menschen die aufsteigende Sonne mit der Sicherheit betrachten können, daß er den Tag nicht ausgeraubt, verwundet, oder gar ermordet seyn wird. Fügen sie zu diesen Stand hin noch die immerwährende Forcht und Angst, worinnen ein jeder Theil Tag und Nacht zittern müßte, um nicht von einem stärkeren überrascht zu werden. Folglich nach dem System ihrer Welt, müste ein jeder Mensch, in allen Winkeln der Erde, [30] als ein beständiges Opfer seines Daseyns leiden, ohne doch dadurch jemals Ruhe, oder Sicherheit zu erlangen. Glauben sie also nicht, daß es die Gesätze wären, welche Verbrechen und Laster in der Welt erzeugt hätten. Die freie Ausübung des menschlichen Gefühls erzeugt die Verbrechen, welche die Gesätze verbiethen. Noch eins:

die Gesätze versagen dem Gefühl keinen Genuß. Es ist ja erlaubt zu essen, zu trinken, ein Weib zu haben, die Gesätze dienen zu nichts anderst, als den Genuß in Sicherheit, Ordnung, Billigkeit zu erhalten. Alles was sie durch ihre eigene Mühe und Geschicklichkeit erhalten, können sie nach den Gesätzen frei geniessen. Es wird ihnen nur verbothen dasjenige nicht zu rauben, was andere für sich mit ihrem eigenen Fleiß gesammelt haben: aus diesem Verboth kann kein solches Verbrechen erzeugt werden, welches die Natur selbst schon nicht zum Verbrechen gemacht hätte. Ich hoffe sie werden mir in allen diesen Gerechtigkeit widerfahren lassen. Leben sie wohl.

[31] 9. B.

Ihre Rechnung in Ansehung der Ruhe der Menschen, und ihrer Sicherheit, scheint mir nicht unrichtig zu seyn, so wie sie es nehmen. Mir kömmt nur vor, daß sie die Mißbräuche ihrer gelehrten Welt immer verschweigen, und nur die Vortheile davon anziehen. Ich nehme mir die Freiheit zu untersuchen, auf was für eine Art die Ruhe, Sicherheit der Menschen in ihrer Welt beschaffen sind. Ihr erster Irrthum ist, daß sie sich in meiner Welt, wie sie es nennen, alle Menschen grausam, blutdurstig, wüthend vorstellen. Dasjenige Gefühl, welches die Noth bei dem Menschen hervorbringt, erzeugt auch das Mitleiden bei ihm. Ich glaube nicht, daß die Menschen sich bloß ihrem Gefühl überlassen, ohne Aufhören untereinander immer rauben und ermorden müsten. Erinnern sie sich darauf, daß unser Gefühl nicht von einer einzigen Leidenschaft zusammengesetzt ist. Sagen sie mir, das ganze menschliche Geschlecht zusammengenommen ob in der Welt Rache [32] oder Mitleiden, Haß oder Liebe, Grausamkeit oder Sanftmuth mehr herrschen? Sind sie versichert, daß dieses Gleichgewicht nicht Gefühl, sondern Wissenschaft in den Menschen ausmacht? Beweisen sie mir also, daß ein jedes menschliche Gefühl ohne Wissenschaften, in sich selbst nichts als eine Grausamkeit ist. Ohne diesen werden sie mir nicht können beweisen, daß in meiner Welt, bei einem jeden Menschen nichts als Krieg, Gewalt-

thätigkeit und Mordthat herrschen müßten. Sie glauben doch nicht, daß die Menschen von Natur aus grausamer wären, als die Tiger in Hirkonien, oder die Löwen in Libyen? Haben wir doch Erfahrung davon, daß diese Thiere nichts anders thun als einander zu zerreißen? Ich glaube, daß meine Wilde damahlen nur in einen Streit untereinander gerathen müsten, wenn sie zu gleicher Zeit zu einer Beute gelangen würden. Dieses wäre auch nur ein Handgemenge, aber keine Ermordungen. Denn in meiner Welt sollen sie sich keine andere Waffen vorstellen, als Hände und Stöcke; sonst glaube ich, daß meine Wilde einander gewis mit Frieden lassen möchten: [33] so, wie ein Tiger neben dem Aufenthalt eines anderen Tigers, den seinigen wählen kann, wo er seine Junge erzeugt, ernährt, und seine Beute verzehrt, ohne die Höhle des andern zu überfallen, so glaube ich auch, daß die Menschen in dem Stande der Natur leben könnten. Von Zeit, zu Zeit würden manche von einem grausamern Temperament Gewaltthätigkeiten ausüben, welchen die übrigen gewis todschlagen möchten. Uebrigens würden diese Wilden in ihren Waldungen, Wüsteneyen gewis nicht weniger sicher und ruhig schlafen, als ihre Gelehrte in ihren Kabinetten. In ihrer Welt führen die Bürger in den Städten zwar keinen Krieg miteinander, doch ist da nicht ein einziger Mensch ruhig; in meiner Welt aber ist der Mensch unruhig, während der Zeit, als er raufft, sonst ist seine Ruhe vollkommen. Denn zu glauben; daß Wilde ohne Aufhören untereinander rauffen müßten, ist etwas absurdes. Beweis, daß meine Welt doch ruhiger ist, als die ihrige. —

[34] 10. A.

Sie sagen mir gerade ohne Beweise, daß die Menschen in ihrer Welt mehr ruhig sind, als in der meinigen. Ich muß ihnen bekennen, daß ich die Richtigkeit dieses Satzes einzusehen nicht im Stande bin. Möchten sie nicht so gut seyn, mir überzeugende Beweise von dieser Sache zu geben; denn ich kann mir nicht vorstellen, wie ein Mensch in der Mitte einer Wüste von allen Schröcken der Natur umgeben

ruhiger seyn könnte, als derjenige, der in einer aufgebauten Stadt unter gesitteten Menschen lebt.

11. B.

Sie haben Recht Beweise von mir zu verlangen, — ich habe selbst die Gewohnheit ohne Beweise nichts zu glauben. Wir kommen also auf den Punkt, wo wir erwägen müssen, wie weit Künste und Wissenschaften die Menschen ruhig oder unruhig machen können. Merken sie sich im vor[35]aus, daß dieses Wort ruhig, auch Glück zugleich überall bedeuten wird, und daß im Gegentheil der Ausdruck, unruhig, auch die Bedeutungen, Unzufriedenheit, und Unglück von sich geben wird.

Eine kleine Gedult, und Aufmerksamkeit Herr von A. zu dem was ich ihnen bereits sagen will.

In meiner Welt hat die ganze menschliche Natur nur fünflei Nothwendigkeiten. Diese heissen Essen, Trinken, Schlaffen, ein Weib haben, und sich in einem frostigen Klima vor der Kälte zu verwahren. Sein Essen geben ihm die Wurzeln der Erde, die Früchte der Bäume, die Jägerey und Fischerey; sein Getränk führen die Flüsse mit sich; sein Bette findet er unter einem jeden Baume; Weib kann er sich nehmen, wann er will; Kleidung geben ihm die wilden Thiere von welchen er die Häute herunterziehet.

Sie sehen sie leicht sich die Natur in meiner Welt befriedigt. Ist man befriedigt, so ist man ruhig, ist man ruhig, so ist man [36] glücklich. Ein richtiger Satz Herr v. A. beweisen sie mir jetzt, daß die menschliche natur in ihrer Welt zu ihrer eigenen Befriedigung leichtere Mittel und Wege hat, als in der meinigen; denn sobald es nachdem erhellen wird, daß bei ihnen die Natur härter zu befriedigen ist, als bei mir, so können sie unmöglich in glücklicheren Umständen seyn, als ich. Beweisen sie mir, daß man Bier, Wein, Tokayerausbruch, Burgunder, Champagner leichter bekommt, als Donauwasser? Dass Eicheln, Wurzeln härter zu bekommen sind, als Zuckerbächeren u.s.w. daß ein Weib in einer Welt härter zu bekommen

ist, wo es kein Geld giebt, als in einer wo jeder Mensch ohne Geld mit allen andern vornehmen Gaben der Natur auch nichts, als ein blosses Unglück in sich und für sich ausmacht? Machen sie mir den Schatten eines Baums so selten, so rar, für den Menschen, als einen mit Gold, Silber, Sammet, Mahlerey ausgeschmückten Pallast. u.s.w.

Ich habe ihnen bewiesen, daß in meiner Welt die Zufriedenheit der mensch[37]lichen Natur die Aufhebung von fünf Nothwendigkeiten ausmachen können, und daß die Aufhebung dieser Nothwendigkeiten die leichteste Mittel erfordern. In meiner Welt muß es also weniger Nothwendigkeit, folglich mehr Zufriedenheit geben, als in der ihrigen. Wir sind dahero auch glücklicher, weil wir zufriedener leben können. Es kömmt jetzt darauf an, daß sie alle Nothwendigkeiten erzehlen, welche sich in ihrer Welt befinden. Gehen sie, fangen sie an beim Spende, und steigen sie stufenweise bis zum Scepter der Könige hinauf; ich setze hundert auf eins, daß sie mir auf diesem weiten Felde des Jammers, keine einzige Zufriedenheit folglich auch kein einziges Glück werden zeigen können.

Die ganze Glückseligkeit in ihrer Welt bestehet, oder soll bestehen im Reichthum. Dieses Wort Reichthum, bedeutet viel Geld zu besitzen. Wenn ich ihnen nun beweise, daß in ihrer Welt kein einziger reich ist, werden sie alsdann glauben, daß sie keinen einzigen ruhigen, und glücklichen Menschen in ihrer Welt haben.

[38] Jeder der großmüthig, edel, mitleidig genannt wird, muß immer Mangel leiden; denn weil die Welt, welche er bewohnt von Elenden, Bettlern, Hungrigen, Durstigen überschwemmt ist, so zwingt ihn seine Menschlichkeit zu einer immerwährenden Freigebigkeit gegen die Darbende, welchen er doch nicht allen aufhelfen kann; dieses erhaltet ihn auch in einer beständigen Noth. Er wünschet sich mehr Geld zu haben — als es in der Welt giebt, um damit allen Nothleidenden Ueberfluß verschaffen zu können. Besitzt ein reichgebohrner Herr bei ihnen Ruhmbegier, Eitelkeit, Wollust, so sind ihm die Einkünfte eines ganzen Königreichs nicht hinlänglich um ihn glänzend genug über alle die Uebrigen zu machen. Ist jemand karg, geizig, so genüßt er nicht, und leidet in der größten Noth, Armuth, wenn er gleich alle Schätze der neuen Welt besitzt. Kurz gesagt, mein

Herr, Künste, und Wissenschaften haben bei ihnen die Nothwendigkeiten ihrer Natur, und ihrer Eitelkeit so weit vermehrt, daß keiner unter ihnen mehr im Stande ist, er mag gleich auf hundert Thronen sitzen, solche [39]alle zu befriedigen, und um sich abzuschaffen. Ein jeder wird in ihrer Welt von einer innerlichen Begierde verzehret, um weiter gehen zu können, wenn er noch so hoch steht. Die blosser Befriedigung der Natur ist nichts weniger, als Glück für sie: alle Tage 4 Speissen zu haben, heisset noch Armuth, ein Kleid nur zu haben ist Elend, und was noch mehr ist, eine Schande. Niemand kann glücklich seyn, wenn er nicht in Ueberfluß schwimmt, und hat er doch einmahl dieses auch erreicht; so beklaget er sich, daß ihm die Natur nicht unerschöpfliche Fähigkeiten gegeben hat, damit er ohne Eckel, ohne gesättigt zu seyn, das Vergnügen haben könnte immer in allen zugenießen.

Ich kann niemahls glauben, daß ein Mensch, der 50 Speissen auf einmal auf seine Tafel setzen läßt, mit der Stärke seines Magens zufrieden wäre, und diejenige, die sich mehrere Liebhaberinnen halten, werden sich auch über ihre Schwachheiten beklagen. Ich brauche ihnen nicht alles zu erzehlen, sie werden sich ohnedeme schon das alles vorstellen, was ich hier mit Stillschweigen [40] übergehen muß. Nur noch um eins will ich sie bitten: weil sie schon von der Natur so weit sind abgewichen, daß die ganze Befriedigung derselben nicht nur kein Glück mehr bei ihnen seyn kann, aber sie wird noch für Elend, und Schande und gehalten, so sagen sie mir doch, was das für ein Ding seyn mag, was sie zu befriedigen suchen, ob es doch wo Gränzen hat, oder keine, wie die Ewigkeit.

Denn findet es sich, wie ich glaube, daß ihre Nothwendigkeiten keine Gränzen haben, so ist es klar, daß in ihrer Welt Zufriedenheit und Glück für die Menschen Unmöglichkeiten sind.

Zeigen sie mir denjenigen in ihrer Welt, welcher die Gränzen seiner Wünsche und Nothwendigkeiten siehet? Nein, meine ewige Herren, ich bin versichert, daß kein einziger unter ihnen ist, der ihm Stand wäre, die Zahl seiner Nothwendigkeiten zu wissen.

Ein jeder Mensch bei ihnen verlangt, alles dasjenige zu besitzen, was Liebe, Hochachtung, Bewunderung gegen seine Person, [41] in

seinen Nachbarn erweckt. So wahr als uns die Sonne beleuchtet, so wahr ist es, daß dieses Verlangen einen jeden civilisirten Sterblichen beherrscht. Was braucht also ein Mensch bei ihnen, um sich seinem Glück zu nähern: er soll von der urältesten und glänzendsten Familie herkommen: er soll der Allerreichste seyn; er soll die größte Gelehrsamkeit besitzen: er soll unter allen die schönste Person ausmachen: alle Sprachen zierlich reden; den ersten Rang in seinem Vaterlande besitzen; alle Seltenheiten allein in seinem Besitze haben: er soll noch allen, die ihn sehen, ohne Widerspruch in allen liebenswürdig vorkommen. Mit einem Worte: er soll in allen Gaben der Natur und des Glückes in einem ganzen Königreich, oder in einem ganzen Welttheile der Erste, der Vornehmste seyn nach der öffentlichen Bekänntnisse der ganzen Welt und wenn er dieses alles erreicht, so verzehrt ihn der Ueberdruß und Langweil.

Nach diesem wahren Gemählde sehen sie mein Herr von A. daß das Glück in dem System ihrer Welt eine blosser Unmög[42]lichkeit ist; unterdessen als man in der Meinigen, sobald einer gegessen, getrunken hat, ohne alle Unruhe ist. In dem Stande der Natur ist es keine Unmöglichkeit; die Natur zu sättigen; und weil sonst das ganze Glück da in dieser Sache bestehet, so ist das Glück in meiner wilden Welt ein mögliches Ding. Sagen sie mir aber auf was für eine Art, ein Mensch in der Ihrigen sich glücklich machen kann. Ich habe ihnen dermalen nichts mehr zu schreiben. Leben sie wohl.

12. A.

Sie bringen mich Herr von B. in dieser Materie in der That weiter, als ich es mir vorgestellt habe, denn sie zwingen mich ihnen zu sagen, daß es nicht ihre wilde Welt ist, welche sich in dem Stande der Natur befindet, sondern die Meinige. Ich beweise es:

Sagen sie mir, wie ist eine Sache mehr, oder besser in ihrem Stande, so, wenn sie ihre Fortdauer, nur in der Wirkung der Helfte ihrer Fähigkeit, oder in der Ausbreitung [43] ihrer ganzen Stärke fortsetzet? Mit einem Wort, wann ist eine Sache mehr sie selbst, da,

wenn sie halben Theil wirkt oder ganz. Der vollkommene Stand einer Sache ist allemahl derjenige, worinnen dieselbe mit ihrer ganzen Fähigkeit, Macht und Stärke, für ihre eigene Erhaltung, oder Vergrößerung wirken, und arbeiten kann. Wenn von 60 000 Soldaten 30 000 nur für ihre Erhaltung wider den Feind feuern, so können sie nicht sagen, daß diese Armee sich in dem vollkommenen Stande ihrer Natur, in Ansehung ihrer Wirkung und Vertheidigung befindet; wenn aber die ganze Armee zu feuern anfangt, alsdann sehen sie die vollkommene Wirkung des ganzen Standes: das heisset, damahlen sehen sie die wirkende Kraft davon, in ihrem ganzen Stande.

Eine kleine Gedult und Aufmerksamkeit Herr von B.

Wenn sie die Natur bei einem Menschen ihrem vollkommenen Stand betrachten, oder beurtheilen wollen, wie nehmen sie dieselbe ohne Seele, ohne Gedanken [44] nur in körperlichen Eigenschaften, wie bei wilden Thieren, oder verstehen sie auch Seele und Gedanken dazu? Sie müssen die denkende Seele doch auch dazu verstehen. Sie sehen ja, daß die Natur in dem Menschen nicht blos Herz nur und Gefühl ist. Wir haben auch noch mit unserem Gefühl eine denkende Kraft für unser Daseyn erhalten. Dieses machet bei dem Menschen zwei natürliche Theile aus. Wenn sie nun die Wirkung eines natürlichen Theils in Ansehung der Erhaltung der Natur, für eine Nothwendigkeit erkennen; so versagen sie dem anderen natürlichen Theile auch ihre natürliche Wirkung nicht. In ihrer Welt ist der Mensch nichts anders, als ein wildes Thier. Er esset, trinket, schläft, rauft und vermehret sich. Diese Wirkung, wie sie sehen, beweiset noch nichts anders bei dem Menschen, als Fleisch, Sinnen und Begierde. Aus der Usache machet sie auch den wahren Stand der menschlichen Natur nicht aus, weil die andere Helfte vom Menschen, in allen diesen Wirkungen nicht zu sehen ist. Das ist nicht mein vollkommener Stand, wo ich nur halben Theil seyn [45] kann. Geben sie also zu, daß die Seele auch ihre Wirkungen mit den Wirkungen des Gefühls fortsetze, weil dieses nur, der vollkommene Stand der denkenden, und fühlenden Natur ist. Ihre Welt also wie sie sehen, ist ein vollkommener Stand der Natur der wilden Thieren denn derjenige

Stand worinnen keine Wirkungen einer denkenden Kraft sich befinden können, kann unmöglich der Stand einer denkenden Natur seyn.

Die Seele kann dem Herze nicht verbiethen zu empfinden; soll das Herz aber im Stand seyn der Seele ihre Gedanken und Beurtheilungen zu verbiethen. Nun setzen wir, mein Herr! die moralische Fähigkeit des Menschen auf ihre Laufbahn: so wie seine Körperliche, und sehen wir alsdann zu, in was für einen Stande ihrer eigenen Natur sie sich setzen werden, durch ihre wechselseitige natürliche Wirkungen.

In dieser folgenden Untersuchung will ich trachten ihnen zu beweisen, daß die Natur dem Menschen zu seiner sicheren Er[46]haltung nicht das Gefühl, sondern seinen Geist und Witz gegeben hat.

Der Mensch, wie er von Natur aus erzeugt wird, ist nicht im Stand nur einer einzigen Gewalt zu widerstehen, welche seinen Untergang verursachen kann. Ohne alle Wirkung des Witzes, und der Betrachtung stelle ich mir einen Menschen nur mit seinen Füßen und Händen vor. Dieser Mensch kann keinen solchen Welttheil bewohnen, wo Winter den Sommer abwechselt. Vom Feuer machen weiß er nichts, und auf seinem Leibe hat er auch nichts. Warum nicht eine Bärnhaut? Er kann sie nicht haben, denn er hat keine andere Waffen als Brügel und Stöck. Bei diesen Waffen ist sehr wahrscheinlich, daß der Bär seine Haut ehender herunter ziehen möchte, als er die Seinige. Er muß also Löwen, Tigern, Wölfen, Bären zur Beute dienen. Im ganzen Europa faßt könnten keine solche Wilde wohnen wegen der Kälte. Stellen sie sich ein Weib vor, unter dem freien Himmel in einer Wüste, oder in einem Wald ihr Kind auf Baumblättern, oder in dem [47] Staub erzeugen, wo die Raubtheire ihre Beute hauffenweise herum suchen. Ihr Mann, sagen sie, wird sie vertheidigen? wie aber? mit was? wie viele Weiber müsten noch in ihrer Welt niederkommen ohne zu wissen, wo ihr Mann ist, wo ist ihre Nahrung, wo ihre Bedeckung? Vom Fleisch hat sie nichts. Gehen sie mit einem Stock auf die Jagd, und fangen sie Hasen, Rebhüner, Reh, Wildschwein, oder einen Hirsch? Keine Pfeile dürfen ihre Wilde nicht haben, weil sie schon Früchte des Witzes und der Betrachtung sind. Die Pfeile werden nicht vom Gefühl, sondern von Kunst und Wissen-

schaft gemacht. Was essen also ihre Wilde? sie essen Wurzeln, Eicheln und anderes Obst. Abermahl Beweis, daß in einem Land, wo Winter herrscht kein Mensch von ihrer Welt wohnen könnte. Wie würden sie im Winter Wurzeln graben, und wo Obst finden? Ihre Welt könnte demnach nur in einer Gegend bestehen, wo ein immerwährender Sommer herrscht. Da aber auch, um tausend Menschen zu ernähren, müßten sie so viel Land haben, wovon sich in meiner Welt hunderttausend [48] erhalten können. Dieser Vorzug rührt blos von Künsten und Wissenschaften her. Wie können also solche Sachen dem menschlichen Geschlecht nachtheiliger seyn, als der wilde Stand der Natur, wenn diese da hunderttausend Menschen erzeugen und ernähren können, wo der wilde Stand nicht zehne erzeugen kann.

In unserem Europa, wie wir schon oben gesagt, sind mehr also 10 Millionen Menschen. Nehmen sie aber von allen diesen Menschen, alle diejenige Mitteln, welche ihnen Künste, Wissenschaften an die Hand gegeben, um sich zu erhalten. Nehmen sie ihnen alle ihre Kleidung, ihr Brod, ihre Häuser, alle ihre Waffen weg, treiben sie dieselbe so in Felder und Wälder hinaus; und wenn sie in diesem Stand ein Jahr zugebracht haben, zählen sie alsdann alle zusammen, ob sie die vorjährige Zahl bei ihnen richtig, oder noch vermehret finden. Hundert Jahr sollen die Europäische Mächte nach ihrem System beständigen Krieg untereinander führen; so setze ich mein Leben darauf, daß nicht so viel Menschen in die[49]ser zeit durch die Waffen umkommen, als in einem Jahr in ihrer Welt zu Grund gehen werden. Dieses beweiset auch, daß diejenige sich irren, welche glauben, daß Künste und Wissenschaften die Wollust mit tausend ausschweifenden Mißbräuchen erzeugen, welche die Natur der Menschen erschöpfen, die Quelle des Lebens vergiften, und dadurch zur Verminderung des menschlichen Geschlechts dienen. Ich sage nicht, daß die Unmäßigkeit nicht manche umgebracht hätte. Was ist aber dieses in Ansehung desjenigen Schadens, was der wilde Stand bei uns verursachen würde?

Merken sie sich also, mein Herr, daß diejenige Sachen, welche das menschliche Leben vermehren und erhalten dem menschlichen Leben unmöglich nachtheiliger seyn können, als ihr Stand der Natur,

der kaum einen Menschen da erzeugen und erhalten kann, wo unsere Künste, Wissenschaften hundert hervorbringen und ernähren können.

[50] Noch bin ich ihnen eine Antwort schuldig in Ansehung unseres Glücks und Unglücks, weil wir, sagen sie, die Befriedigung der Natur für gar keine Zufriedenheit mehr erkennen wollen; so soll ich ihnen doch sagen, was unser Glück ausmacht, oder was das für ein Ding ist, welches wir zu befriedigen suchen?

Unser erstes Bestreben, mein Herr! ist die Befriedigung der Natur, sobald jemand diesen Vortheil erreichen kann, ist er schon in den ersten Stand des Glückes versetzt worden. Dieses bestehet darinnen, in allen Jahreszeiten seiner Nahrung, Kleidung und warmen Wohnung gesichert zu seyn. Untersuchen sie jetzt das Schicksal aller Menschen in ihrer Welt, ob sie einen einzigen werden finden können, der nur dieses Glück zu genießen im Stande ist.

Ueber das Glück die Natur sich zu befriedigen, haben wir noch ein sehr weites Feld vor unseren Augen, welches fast keine Grenzen für uns hat. Dieses Feld zeigt uns Ruhmbegierde, Ehre, Vorurtheil, [51] Eitelkeit, Aberglauben, Stolz, Wollust, Hochmuth, u.s.w. Nun sage ich nicht, daß manche Menschen, mit ihrem wahren Glück unzufrieden, sich diesen überflüssigen Sachen bei uns nicht aufgeopfert hätten. Ich behäupte gar nicht, daß in meiner Welt eine vollkommene Zufriedenheit bei jemanden anzutreffen wäre. Jeder Mensch hat sein Leiden, und das Leiden ist keine Zufriedenheit, ist kein vollkommenes Glück. Ich sage nur, daß es bei uns manche Gattungen des unvollkommenen Glücks doch giebt, bei ihnen findet sich aber keine Gattung desselben. Niemahlen hat man Menschen in einem vollkommenen Stand des Gefühls gefunden. Ueberall haben sie sich durch ihren Verstand ernährt. Man hat die Amerikaner Wilde gennet, welche doch Städte und Palläste bewohnt haben. Dieser Stand ist kein wilder Stand, so wie sie es meinen. Alle Wilde haben Pfeile gehabt, Instrumente zur Fischerey, das sind schon Künste. Die Europäer haben in Anfang auch nichts anderst als Pfeile zu ihren Waffen gehabt; der nemliche Geist aber, der erst dieses Instrument erfunden hat, er[52] fand mit der Zeit die Flinten, Kanonen, Festungen u.s.w. Sie sehen also, daß es die Natur selbst ist, welche die

Menschen in diesen Stand brachte, wo sie sind. Wir befinden und also in dem wahren Stand der fühlenden und denkenden Natur, weil wir essen, trinken, uns vermehren, und auch reden und denken.

In dieser kurzen Erinnerung wiche ich etwas von meinen jezigen Ziel ab, ich komme also zurück, auf das weite Feld unserer Mühseligkeiten, welches uns unser vollkommenes Glück versagt. Auf diesem weiten Felde werden wir theils von unserer Einbildungskraft, theils von der natürlichen Begierde sein Schicksal immer verbessern zu wollen fortgetrieben. Auf diesem Felde rühren also Glück und Unglück bloß von der Einbildung her. Nun, das Unglück nicht in einem Ueberfluß leben zu können, wenn man einmal alle Nothwendigkeiten für seine Erhaltung besitzt, ist weit nicht so groß, als das Unglück, ohne Kleidung, ohne Wärme, ohne Sicherheit seines Lebens, und ohne Nahrung zu [53] seyn. Leute in meiner Welt, welche einmal ihren Unterhalt haben, verlangen immer noch mehr zu erhalten. Unterdessen sind sie recht vergnügt bei ihrem Verlangen.

Glauben sie mir, die Natur läßt sich nicht betrügen wenn sie sich gesättigt hat, wo ist sie lustig, wenn ihr nicht Unglücksfälle sonst zustossen. Seine Natur alle Tage in allen sättigen zu können, heisset in dem wahren Stand des Glückes zu seyn. Aus diesem Stand des Glückes, zu dem Ueberflusse gehen zu wollen, ist kein solches Elend als aus dem Stand der immerwährenden Lebensgefahr, des Hungers, verlangen in den Stand seiner sicheren Nahrung zu treten. Derjenige, der die Bequemlichkeiten des Lebens einmal genießt, kann ohne Unglück warten auf die Stelle eines Ministers, oder Feldmarschalls.

Stelle sie sich zwei Menschen vor, den einen in einer Wüste allen Unbequemlichkeiten der Witterung, den wilden Thieren ohne Vertheidigung ausgesetzt: den andern in einer Stadt, der alle Nothwendig[54]keiten des Lebens genießt, hat aber dabei noch ein Verlangen mehr zu haben, als er zu seiner Erhaltung braucht; der Erste hat das Unglück immer nach der Beute zu laufen, zu hungern, und den Verlust seines Lebens alle Augenblick zu befürchten; der Zweite hat zum Unglücke, weil er mehr verlangt, als seine Natur braucht; wägen sie jezt diese zwei Unglücke, welches wohl größer seyn mag. Wenn ich mich mit Brod, Fleisch habe satt gegessen, so ist mir leicht

darüber noch aus Uebermuth zu bekümmern, daß ich keine Zuckerbacherey dazu nicht haben kann! aber derjenige wird sich wahrhaft bekümmern, dem seine erste Nahrung fehlt, um den Hunger in sich zu stillen.

Diese Betrachtungen sind wahr, weil sie uns die alltägliche Erfahrung selbst bestätigt; woraus wir ersehen, daß das Unglück der Einbildung weit weniger Uebel den Menschen in dem ganzen genommen zufügen kann, als das Unglück des wirklichen Abgangs der Nahrung. Ich gebe zu, daß in meiner Welt alle Menschen an der [55] Krankheit der Einbildung mehr, oder weniger leiden; doch gehen sie in die Ballhäuser herum, betrachten sie das Betragen des Volkes bei den öffentlichen Schaubühnen; sie werden Zeuge seiner Freude, seines Frolockens seyn müssen. Es klascht, es schreyet, alles aus Uebermuth. Die Natur ist bei ihnen gesättigt, darum verachten, und vergessen sie das Unglück ihrer Einbildung, welches sie nur damals empfinden, wenn sie sonst seine Unterhaltung haben. In einer wilden Welt sind die Freuden und Vergnügungen unserer gelehrten Welt unbekannt, wo das leichte Unglück, nur von dem Verlangen des Ueberflusses herrührt. — —

Das Unglück der Einbildung sollen sie etwan nicht zu sehr suchen zu vergrößern — denn sie erzeugt vielleicht von einer Seite mehr Glück und Vergnügen, als sie überhaupt Unglück verursachen kann.

Für die Freude der Menschen, ist diese Einbildung in meiner Welt eine sehr nützliche und nothwendige Sache. Sie allein [56] bringt zuwege, mein Herr, daß es in meiner Welt keine einzige Seele giebt, welche sich nicht in etwas Vorzüge vor allen Uebrigen erlauben möchte. Diese Einbildung wirkt so stark über den grösten Theil unserer Leute, daß sie trotz der stärksten Erfahrung und der Natur, wider dieselbe sich eine Freude und Zufriedenheit erzwingt. Ja wir haben Personen, mein Herr, welche die wildeste Gesichtsbildungen haben; die sich zu deme noch alle Tage stundenweise im Spiegel beschauen, und sich doch für recht schön halten, eine Freude, eine Zufriedenheit daran spüren, welche man oft aus ihren Augen hervorleuchten siehet. Leute, die wegen ihrer Dummheit in ihrer wilden Welt Führer abgeben könnten, versichern sich die gelehrtesten

Männer zu seyn, und geniessen das fühlbare, wirkliche Vergnügen davon weit über den wahren Gelehrten.

Sie sehen also, daß die Einbildung auch mit ihrer rechten Hand, meiner Welt dasjenige zurück giebt, was sie ihr mit der linken entzieht. Ein Beweis abermal, daß meine Welt besser ist, als die ihrige.

[57] 13. B.

Sie schreiben mir so viel von ihrer Einbildung, daß ich fast in eine Versuchung gerathe, alles für blosser Einbildung in ihrer glücklichen Welt zu nehmen. Sie haben auch viel davon geschrieben, wie das Volk bei ihnen seiner nothwendigen Nahrung versichert lebt, und nur das Unglück der Einbildung erfährt. O, mein Herr! über diesen Punkt sollen sie nur ihr eigenes Gewissen befragen, dieses wird ihnen alles dasjenige sagen, was ich ihnen zu schreiben nicht Zeit habe. Bei einem jeden fünfzigsten Schritt finde ich Menschen in ihrer glücklichen Welt, die mich um einen Kreuzer bitten, womit sie sich einmal im Stande setzen können, ihren Hunger zu stillen.

Die Einbildung ist es also, mein Herr, welche das Gleichgewicht des Glückes und Unglücks in ihrer Welt erhaltet. Diese Einbildung aber, wenn ich sie nach ihrer Wir[58]kung beurtheile, fällt fast so aus, als eine Narrheit. Wenn dieses wahr wäre; so müste die Narrheit in ihrer Welt in Ansehung der Zufriedenheit und des Glückes nicht weniger nothwendig seyn, als die Weisheit; sie sagen: ein Dummer bildet sich ein, ein Gelehrter zu seyn, und genießt das Vergnügen davon über den wahren Gelehrten selbst. Diese Betrachtung, vergeben sie mir, hat etwas anstößiges für mich; denn ich muß ihnen bekennen, daß ich nicht weis, wie das Vergnügen eines gelehrten, oder weisen Mannes ihrer Welt beschaffen seyn könnte, nachdem derselbe sich nicht mehr im Stande der Natur befindet. Das Denken ist uns nicht natürlich. Seine Beute zu fangen, essen, trinken, schlafen, alsdann herum springen, tanzen sind natürliche Sachen für den Menschen, und nicht in einer Schreibstube darüber seinen Kopf

brechen, ob die Erde sich um die Sonne herumdrehet, oder ob die Sonne selbst ihren Lauf macht.

Daß die Gelehrsamkeit nicht der wahre Stand der Natur sey, beweiset die Unmög[59]lichkeit, einen Gelehrten in der Welt vergnügt, zufrieden oder glücklich zu machen.

Ein wahrer Weiser, oder rechtgelehrter Mann, muß den ganzen Grund des Menschen, und sein ganzes Schicksal einsehen, sobald dieses ist, wie wird er mehr eine Zufriedenheit in ihrer Welt haben? Er muß sein nichtiges Daseyn erkennen, er siehet den lächerlichen Kampf, welchen die Leidenschaften der Menschen untereinander machen. Elend, Irrthum, Noth, Narrheit, Eitelkeit, Betrug, Jammer und Stolz umgeben ihn. Er muß die Menschlichkeit immer nur seufzen hören. Es ist genzwungen zu bemerken, daß die Handlungen der meisten Menschen nur aus zwei Quellen entspringen; sich ein vergängliches Ansehen, einen eitlen Ruhm, oder Vermögen zu verschaffen. Eine grosse Zahl der Menschen in ihrer Welt machet nichts anderst, als grosse Namen für solche Handlungen zu erdichten, welche sonst die lächerlichste, eitelste Schwachheiten und Partheilichkeiten zur Quelle haben. In diesem Fach sind sie schon so hochgestellten in ihrer Welt, daß ihre kultivirte Leute [60] keine Rede mehr untereinander machen können ohne sich selbst, und ihre Handlungen zu loben. Manche bei ihnen leihen so Lugen aus, um Lugen ihrer Seits auch empfangen zu können. Viele, welchen ihre vornehme Geburt, Geld, oder einen hohen Rang vorgeschossen hat, blasen sich vom Stolze auf, um ihre kindische Schwachheiten unter dem Schatten ihrer lächerlich gebiethenden Hoheit verbergen zu können. Wie manche giebt es, welche einander begegnen wie Poupeen: und führen sich auf wie kleine Kinder; andere von einer andern Gattung treten mit einer dummen Hoheit her, und empfangen einander wie Don-Quischotten. Wollen sie mein Herr, daß ein Weiser auf ihrem Theater von Marionetten, und Don-Quischotten sich vergnügen soll? aus allen diesen können sie schliessen, daß die Gelehrsamkeit dem Menschen kein Glück, keine Freude gewähren kann. Weil der gröste Gelehrte selbst über sich lachen muß, sobald er überlegt, wie schwach er selbst ist, und wo er sich befindet. Der Mensch darf nicht

denken, wenn er sonst vergnügt leben will, darum jeder Gelehrte, der den Menschen [61] wahrhaft gekannt hat, starb unzufrieden in ihrer Welt. Ein Beweis, daß die Gelehrsamkeit ein Unglück ist. Dero Diener.

14. A.

Diesmahl will ich ihren Brief nach der Ordnung beantworten:

Es giebt, sagen sie, in meiner Welt Menschen, welche betteln um ihren Hunger stillen zu können. Diese sind entweder Faule, Betrüger, oder solche, die nicht mehr im Stand sind durch ihren Fleiß ihr Brod zu gewinnen, die erste lassen wir strafen, wenn wir sie entdecken, die letzte sind wir schuldig aus Menschlichkeit zu ernähren. Die faulen Leute in ihrer Welt sind doch gefährlicher, denn sie bitten da nicht; sondern rauben, weil sie niemand straft; bekennen sie also, daß Bettler doch nicht so gefährlich sind in einem Staat, als Mörder und Räuber; denn diese zwei Gaben lauffen mit.

[62] Die Einbildung hat bei uns das Aussehen der Narrheit. Narrheit ist es nicht; sondern nur eine glückliche Verblendung für die Menschen, um der Freude nicht beraubt zu seyn. Mit dieser Antwort müssen sie zufrieden seyn.

Einen anderen Punkt finde ich in ihrem Briefe, denn ich mit mehr Beobachtsamkeit untersuchen will. Er ist dem Menschen nicht natürlich, sagen sie, zu denken. Lasset uns sehen was natürlich, oder unnatürlich seyn soll bei uns Menschen: jede Handlung, wozu ich die Fähigkeit in mir selbst habe, ist bei meiner Natur eine mögliche Handlung, Alles was meine Natur im Stand ist auszuführen, stehet in ihrer Kraft; und alles dasjenige, was meine Natur in ihrer Gewalt hat, ist nicht über dieselbe. Jede Handlung hingegen, welche meine Natur nicht verrichten kann, ist für dieselbe keine Handlung, folglich ihr auch nicht eigen, das heisset nicht natürlich.

Ich bekenne nun, daß ich nicht gleich so denken konnte, wie ich auf die Welt [63] kam, als ich itzt denke; aber ich habe doch die Fähigkeit einmal denken zu können, in mir selbst gehabt. Bloss aus

der Erfahrung, daß der Mensch am Anfang seines Lebens, oder in dem Stand der wilden Natur nicht so denken kann, als ein Locke, oder ein Zenon, folgt nicht, daß zu denken bei ihm keine natürliche Handlung wäre. Wenn sie ein kleines Kind in der Wiege liegen sehen; werden sie sagen: es ist diesem Kind nicht natürlich zu gehen? es gehet noch nicht; aber es hat schon seine Füße, worauf es einmal auf die natürliche Art gehen wird. Es ist dem Menschen nicht natürlich, wie ein Vogel in der Luft zu fliegen, aber sie werden auch keinen von ihnen da fliegen sehen.

Beweisen sie mir, daß die Menschen bei Anfang ihrer Gesellschaft nicht gedacht haben? Die heiligen Geschichten führen sie zum Adam, Kain, Abel diese haben gedacht. In der profanen Geschichte können sie weiter über die Egyptier, Chaldäer, Phönizier nicht hinauf gehen. Diese Geschichte stellen ihnen diese Nationen schon in Gedanken [64] und Wissenschaften vor. Wann ist also die Zeit gewesen, wo die Menschen ohne Gedanken waren? Sie sagen vielleicht, warum hat man die wilde Indianer ohne¹¹ Gedanken gefunden? — Wissen sie sich zu erinnern auf die Unterredung eines Razigs mit einem Jesuiten in Paraguay: der Jesuit erzählte ihm die Gesätze unserer Moral, worauf der Razig zu lachen anfieng, und zu ihm sagte: „wenn du nichts anders zur neuen Lehre bringst, dieses alles wissen wir schon längst.“ Man fand bei ihnen auch Gesätze, welche unmöglich zum Beweise dienen können daß sie nicht gedacht hätten.

Alles was sie mir in diesem Fall noch einwenden könnten, ist, wenn sie sagen daß man für seine Nothwendigkeit etwas denken kann; aber gelehrt zu seyn ist nich natürlich. Sobald ich aber hundert Gedanken auf eine natürliche Art haben kann, warum soll es nicht natürlich seyn, tausend und mehrere Gedanken auch zu haben. Die Natürlichkeit machet nicht die Zahl, oder die Grösse aus, sondern die Möglichkeit. Ich kann lauffen, aber gar nicht weit, ein [65] Laufer lauft zwanzigmal weiter; soll ich sagen: der Laufer lauft unnatürlich, weil er es länger aushalten kann, als ich. Ein Gelehrter ist nichts

¹¹ ohn [sh.]

anders als ein Mensch, der weiter denken kann, als andere Menschen, aber ihm viel zu denken, ist eben eine so natürliche Sache, als jemanden andern weniger zu denken. Sie muß in diesem Punkt der berühmte Rousseau verführt haben, da er gesagt hat: Il n'est pas naturel à l'homme de penser. Er hat diese Absurdität hervorgebracht, und viel tausend Menschen haben es für diese Wahrheit erkannt.

Ich fühle, daß ich die Kraft zu denken in mir habe, und soll glauben, daß es mir nicht natürlich ist zu denken. Meine Seele gehört nicht weniger zu meinem Daseyn, als meine Augen. Nun die natürliche Wirkung meiner Seele bestehet in Gedanken, wie meiner Augen im Sehen, wenn meinen Augen also zu sehen eine natürliche Sache ist, warum soll meiner Seele nicht natürlich seyn zu denken? Die grössere Ge[66]schicklichkeit meiner Seele über die Wilden, benimmt ihr die Natürlichkeit nicht. Eine Tänzerinn tanzt viel geschickter, als ein Tirolerbauer, aber sie tanzt doch nicht unnatürlich; sie zeigt nur die mehrere und grössere Fähigkeit der Natürlichkeit an. Wenn sie sich aber stundenweise in der Luft aufhalten könnte, ohne auf die Erde zu reichen, alsdann wollte ich sagen: sie tanzt nich natürlich. Mehr wollte ich ihnen von dieser Sache nicht schreiben.

Ein Gelehrter, sagen sie, kann in meiner Welt nicht glücklich seyn. Es kann seyn, daß er manche Ursachen hat um Unzufriedenheit in sich zu spüren; aber wenn er von seinen grossen Einsichten von einer Seiten beunruhigt oder beschämert wird, so gewinnt er von der anderen Seite sehr viel damit.

Unstreitig ist es, daß ein grosser Geist, nur durch grosse Begebenheiten in die Bewegung gesetzt wird. Diejenige Grösse des Geistes aber, welche in sich selbst eine Beruhigung findet, rührt nicht blos von der Wis[67]senschaft, oder Gelehrsamkeit her. Sie ist halben Theil den Menschen eingebohren, und findet sich in der Zustimmung seiner Organen. Zu dieser Grösse wirft die Natur den Saamen in einen jeden Charakter nach Gefallen, sie kann aber nun durch Wissenschaften ihre mögliche Vollkommenheit erreichen. Es giebt dahero grosse Gelehrte, welche sonst in ihren Charaktern unruhig, gequält und niedrig sind. Die wahre Grösse des Menschen,

machen also zwei Sachen aus: Natur und Wissenschaft, von einer solchen schreibe ich ihnen, mein Herr.

Weil ein solcher Geist nur durch grosse Fälle kann beunruhigt werden; und grosse Fälle sich seltner ereignen als kleine; so ist es klar, daß ein Gelehrter glücklicher ist als andere, weil er die meiste Ruhe, den meisten Frieden genießt. Ich will doch nicht sagen, daß ihn die kleinsten Begebenheiten auch nicht gehörigermassen rühren könnten. Grosse Seelen haben grosse Leidenschaften. Er wird gerührt; ohne Ungestüm, sein Karakter behält ihre Stille immer dabei [68] sein edles Gefühl zahlet nur der Menschlichkeit den Tribut, und begiebt sich alsdann in die gewöhnliche Ruhe. Gemeine Seelen werden hundertmal gestört, bis sie einmal beunruhigt werden. Sie sehen, daß die Existenz einer solchen Grösse, in ihrer Welt eine Unmöglichkeit ist. Eine solche Seele empfindet keine heftigen Freuden, und keine heftigen Betrübnisse, sie bleibt sich fast immer gleich. Sie ist daher glücklich, so weit als es einem Menschen möglich ist, in dieser Welt glücklich zu seyn, wenn ihn sonst die Umstände, oder gewaltsame Begebenheiten nicht unglücklich machen; als Krankheit oder Verfolgung.

Sie halten sich noch über manche Schwachheiten unserer Leuten auf. Ich müßte wenig Aufrichtigkeit und noch weniger Einsichten haben, wenn ich ihnen behaupten wollte, daß in meiner Welt die Menschen ohne Fehler sind. Es giebt aber eben auch Rechtschaffene und Brave, welche die Schwäche in der Zahl in einem Gleichgewichte haben. Sie sind selbst von der [69] Wahrheit dieser Sache so sehr überzeugt, daß sie nicht überhaupt geschrieben haben, sondern nur bemerkt: Es giebt, oder es finden sich solche. Gesetzt also, daß ich Don-Quischotten, Puppeen, Marionetten in meiner Welt unter den Braven habe; so stelle ich ihnen in ihrer Welt solche blutdürstige Barbaren entgegen, welche nach ihrer wilden Begierde ohne Furcht über ihre sanfte Mitmenschen wüten; werden sie glauben, daß das Winseln meiner Marionetten, Puppeen, und die auf eine lächerliche Art aufgeblasene Hoheit meiner Don-Quischotten gefährlichere Sachen in sich wären, als die ihrige. Bei den meinigen lachtet man, bei den ihrigen fließt Blut. Hier sehen sie den Unterschied, es kann auch

nicht anderst bei ihnen zugehen, wo keine Gesätze, keine Gerechtigkeit die Wuth, und Begierde der Menschen bändigen, wo jede Raserei frei kann ausgeübet werden; und wo man die allgemeine Gerechtigkeit nicht kennet. Dero Diener.

[70] 15. B.

Mir kommt vor, mein Herr, daß sie ihre Welt nur immer mit ihrem sogenannten Gleichgewichte vertheidigen. Ihre Vertheidigung nach diesem Gleichgewicht besteht nur darinnen, daß sie das Uebel, welches ich ihnen in ihrer Welt anzeige immer zulassen, und mich bloß mit der Vorstellung eines dem Uebel entgegengesetzten Guten wiederlegen. Auf solche Art ist ihre Welt nichts anders, als ein Labyrinth von einer immerwährenden Abwechslung des Guten und Bösen. Ich kann sie versichern, daß meine wilde Welt sich in der nemlichen Lage befindet. Um also Vorzüge vor uns erhalten zu können, müßten sie beweisen, daß die Uebeln, die ich anzeige sich in ihrer Welt nicht finden. Sonst werden ihnen keine andere Vortheile über uns übrig bleiben, als daß sie das nemliche Joch der Natur, welches wir glatt auf unserem Halbe tragen, mit verschiedenen [71] Farben ausgemahlen haben. Es glänzt zwar; aber es drückt nicht weniger dabei, als wenn es keine schöne Farben hätte. Warum tummeln sie sich also immer, um in ihren Vortheilen fort zu gewinnen, wenn sie doch nicht von der Stelle kommen können? Ihre Welt kommt mir just so vor, als ein schlechter Tänzer, den ich einmal gesehen habe. Er fieng an in einem grossen Saal zu tanzen; drehte sich mit seiner Tänzerinn in einer grossen Geschwindigkeit herum, er glaubte, daß er um und um gehe; bliebe aber immer auf dem nemlichen Fleck. Man bemerk ihn, und lacht. Einer von seinen Bekannten nähert sich und sagt ihm: „gehen sie, ich bitte sie, setzen sie sich, sie kommen ja nicht vom Fleck; die ganze Welt lacht über sie.“ Der schauet sich um, siehet alles gleich, — gehet darauf, und setzet sich ganz still in ein Eck; so walzt auch ihre Welt immer auf den nem-

lichen Fleck; o! gehen sie doch meine Herren, und setzen sie sich, — ich versichere sie, alle gescheide Leute lachen über sie.

[72] Eins wäre ich noch begierig von ihnen zu erhalten: sie schreiben mir von gerechten Gesätzen; von der allgemeinen Gerechtigkeit. Schicken sie mir doch aus ihrer Welt den Probstein der Gerechtigkeit, damit ich weiß, um wie viel sie gerechter sind als wir. Hüten sie sich aber mir ein Geld zu schicken, von dem ich gehöret, daß es nur allein das Urtheil über Gerechtigkeit und Ungerechtigkeit in ihrer Welt spricht. Sagen sie mir nach was für Rechten die Menschen bei ihnen ihre Handlungen richten, denn man sagt, daß ihre Welt nicht anders abermal in diesem Fall wäre, als ein erschrecklicher Widerspruch von natürlichen, bürgerlichen, göttlichen Gesätzen; von Aberglauben, Sitten, Vorurtheilen und Gebräuchen. Zeigen sie mir, ich bitte sie den wahren Weg in diesen Labyrinth. Leben sie wohl.

[73] 16. A.

Mein Herr, ich ware nie gesinnet ihnen beweisen zu wollen, daß in meiner Welt eine vollkommene Glückseligkeit zu finden wäre. Hier ist nichts als Elend und Unzufriedenheit. Dieses beweiset eben, daß wir für eine vollkommeneren Welt erschaffen sind, als diejenige, welche wir unter dem Himmel bewohnen, sie mag wild oder civilisirt seyn. Nur in unserer Welt kann man sich zukünftige, ewige Glückseligkeit erwerben, durch die göttliche Offenbarung, und wahre christliche römische katholische Religion. Diese ist der einzige Probstein der Gerechtigkeit bei uns, dieser hängen wir nach. Was für ein Vorzug über ihre wilde Welt, wo man jedes Elend, jeden Mangel der Natur fühlt, ohne sich der ewigen Glückseligkeit fähig machen zu können. Sie leiden ohne Hofnung, ohne Belohnung; wir aber wersüssen unsere [74] Schmerzen mit der Gnade unsers Erlösers, und mit der süßesten Hofnung unserer ewigen Glückseligkeit. Was für ein Unterschied zwischen ihrer Welt und der unsrigen? Wenn sie auch sonst

hier auf Erden in allen glücklicher wären, als wir, um wie viel ist doch unsere Welt, über die ihrige erhaben?

Ich glaube nur mit diesen Wink alle ihre Gründe, jene auch, die sie mir verschweigen konnten, sattsam beantwortet, und zernichtet zu haben. Leben sie wohl.

[75] ABHANDLUNG VON DER GRÜNDLICHKEIT IN KENNTNISSEN

Diejenige Macht, oder Stärke, wovon sich die ganze Schwere einer Sache erhaltet, heisset Grund. Von da kömmt es her, daß wir diejenige Einbildungskraft, welche die vertiefte Theile der grossen Sachen an das Licht stellt, stark oder gründlich nennen. Sie hebt ihre Gegenstände aus dem Grund heraus. Wer macht uns die Gaben einer solchen Seele bekannt? wo liegt diejenige Macht, welche die menschliche Fähigkeiten in ihren natürlichen Graden bestimmt? Wer handelt, oder wer schreibt gründlich?

[76] Den ganzen Umfang aller menschlichen Fähigkeiten machen zwei Sachen aus: Das Gefühl, und der Gedanke. Diese zwei Wirkungen haben zwei Grundsteine: das Herz und die Seele. Auf diesen zwei Grundsteinen im Gefühl und Gedanke führen Erziehung, Klima, Religion, Gesätze, Sitten und Gebräuche ein allgemeine Gebäude auf. In diesem Gebäude zum Inwohner stellet sich der Eigennutz ein. Hier ligt der ganze Grund, und die ganze moralische Verfassung eines jeden Menschen vor deinen Augen. Wenn du nach dieser Lage gründlich seyn willst, wie wirst du deine Handlung dazu einrichten? Alle deine Handlungen werden dir von deinem Inwohner einzig, und allein vorgeschrieben. Denn, was ist selbst die ewige Glückseligkeit anderst für dich, als dein höchster Nutzen? wenn in diesem Fall dich dein Nutzen führt, wie soll dich in andern Fällen, eine andere Triebfeder in Bewegung setzen? Dieses ist kein Irrthum, denn Gott hat selbst so gewollt, daß dein Nutzen mit seiner Herrlichkeit verknüpft seye, indeme er einen Ruhm darinnen sucht, dich glück[77]selig zu machen. Der moralische Grund eines jeden Menschen ist also sein eigenes Wohl. Dieses eigene Wohl schlägt sich bei einem jeden auf

zwei Theile, ein Theil davon hat nur körperliche Dinge zum Genuß, der andere verlangt Ehre, Ruhm zur Nahrung. Ein Weltmensch hat nur diese zwei Pulsadern in sich, welche alle seine wirkende Fähigkeiten zu verschiedenen Handlungen beleben und antreiben. Das Ziel, oder der Gegenstand ist für einen jeden der nemliche; die Mittel und Wege aber dahin zu gelangen sind verschieden.

Dein Grund ist dein eigenes Wohl. Worinnen wird also die Gründlichkeit deiner Handlung bestehen? In deinem eigenen Wohl. Die Werkzeuge des eigenen Wohls werden allemal von der Beschaffenheit der moralischen Zusammensetzung des Menschen verfertigt. Dasjenige eigene Wohl, welches sich in seiner Beförderung mit dem allgemeinen Wohl verknüpft, lebt in sich selbst, und in andern. Das eigene Wohl bei der Untugend wirket nur für [78] sich, mit Verlust aller übrigen Theilen; bei der Tugend aber verknüpft sie sich mit dem Wohl seines Vaterlands, und des ganzen menschlichen Geschlechts. Es mag nur nach diesem, oder jenem Gegenstand wirken. Lasset uns die Gründlichkeit seiner Handlungen betrachten.

Entweder wird die Gründlichkeit einer Handlung nach der Natur derjenigen Sache bestimmt, worinnen sie verrichtet wurde, oder besteht sie in der blossen Meinung gewisser Menschen, welche in ihren Beurtheilungen keine Widersprüche leiden.

Wir müssen erst versuchen, was die Gründlichkeit einer Handlung in der Natur der Sache ausmacht, und ob die Natur selbst diese Gründlichkeit in sich zuläßt, oder ob es nur Wortspiel sey.

Wenn ich ein Sache nach ihrer Natur in einer Schrift abgehandelt habe; so bin ich darinnen gründlich. Was ist aber der eigentliche Grund der Natur? Wenn ich [79] ohne Künste und Wissenschaften, den natürlichen Verstand eines Menschen beschreibe, so habe ich eine Sache entdeckt, welche weder einen Menschen, noch ein Thier anzeigt, und in sich selbst ein immerwährender Widerspruch ist. Wenn ich nun finde, daß die Natur für mich eine Sammlung von einander entgegengesetzten Wirkungen ist, wie soll ich ihre Gründlichkeit durch meinen Verstand bestimmen? Ist der natürliche Verstand eines Menschen bloß Wahrheit für sich, oder bloß Irrthum? Ist das Herz des Menschen in seinem Gefühl nur Sanftmuth oder

Grausamkeit? Dieses zeigt, daß die Natur nichts anders ist, als eine in sich selbst immerfort streitende Macht. Das Gefühl und der Verstand sind es, welche diesen Streit in sich selbst beständig fortsetzen. Wenn ich nun von einer unter diesen Mächten gründlich schreiben will; so muß ich ihre ganze Ausdehnung anzeigen: ich muß ihre Gränzen kennen, damit ich in ihrer bekannten Grösse, die Grösse ihrer Wirkungen auch bestimmen könne. Nun zwischen den äusser[80]sten Gränzen des Verstandes und Gefühls hat die Allmacht eine einzige Linie gezogen, welche unsichtbar ist. Wer hat sie gefunden? Von Millionen Handlungen die ich verrichte, kann ich wissen, wie viel der Wirkung der Seele, oder des Herzens darunter zugehören? ob ich mehr nach meinem Gefühl, oder nach meiner Einbildungskraft gehandelt habe? in diesem Augenblick ist es Gefühl bei mir, was meine Seele in eine starke Bewegung setzt, in dem anderen Augenblick ist es die blossе Betrachtung, welche mein Gefühl in eine Wallung bringt.

Nach einer solchen Schilderung, sollte man glauben, daß es gründlich ist, wenn wir sagen: Die Natur ist ein Kampf, ein Widerspruch. Gut, bist du aber versichert, daß die ganze Natur für sich Widersprüche in sich enthält, oder nicht? der Widerspruch findet sich nur bei dir, weil du bald krank, bald gesund bist, und findest in deiner Empfindung, daß diese Sachen einander entgegengesetzt sind. Könn[81]test du aber beweisen, wenn du in Fieber leidest, daß die ganze Natur auch das Fieber hat?

Um in deiner Betrachtung von der Natur gründlich zu urtheilen, müßtest du die vollkommensten Kenntnissen derselben haben. Wer besitzt aber diese Kenntnisse? wer ist also gründlich? Du siehest, daß die Gründlichkeit des grösten Mannes in der Natur, in diesen Worten besteht: Ich weiß es nicht, ich meine so, wenn ich mich nicht betrüge. Hier ist deine Gründlichkeit von der Natur, du magst seyn, wer du immer bist.

Die Reihe kömmt jetzt auf die Gründlichkeit in den Wissenschaften.

Die Natur einer jeden Wissenschaft, hat die verschiedene Stärke und Schwäche der Einbildungskraft der Menschen, von Zeit zu Zeit,

auf diese, oder jene Art bestimmt; folglich die Natur einer jeden Wissenschaft in der Kunst, hat nichts an[82]ders zum Grunde, als die Einbildungskraft. Da uns nun die alltägliche Erfahrung davon überzeugen kann, daß nichts in der Welt der Veränderung, und der Unruhe mehr unterworfen ist, als die Gedanken der Menschen; so erhellet daraus, daß die Wissenschaften auch keinen sicheren Grund haben.

Die Gründlichkeit in den Wissenschaften wird, oder soll bei einem jeden, durch den allgemeinen Beifall der übrigen Menschen bestimmt werden, weil die Natur nicht bestimmt wie der gründliche Philosoph, oder Theolog aussehen soll. Was bringt dich zum Beifall? dein Gefallen. Sage mir jetzt, ob ein jeder Mensch für eine Sache den nemlichen Gefallen hat, oder nicht. Alles was dir nützlich, oder reizend vorkömmt, ist für dich auch gründlich. Du lesest ein Buch, und findest ein Vergnügen dabei: der andere kömmt, siehet deine Beschäftigung an und sagt: wie mögen sie sich doch mit dem einfältigen Buch abgeben. Und so gehet es in allen.

[83] Was für eine Sache wird also gerechtfertigt in ihrer wahren Gründlichkeit durch den Beifall? Diejenige, welche in den meisten Menschen Gefallen, oder Vergnügen erwecken kann. Ohne Widerspruch bleibt doch nichts; für mich ist in allen Sachen dasjenige gründlich was mir Nutzen, oder Vergnügen verschafft, welches alles eins ist, und ich glaube, daß diese Rechte auf einen jeden Menschen in der Welt anpassend sind. Derjenige also, der bei uns gründlich heißt, ist nichts anders, als eine nach ihren verschiedenen Gaben nützliche, und angenehme Person.

OLIMPUS, ODER DIE GÖTTER UND MENSCHEN.
VON MANN OHNE VORURTHEIL.

SIEBENTER AUFTRITT.

[3] DIOGENES UND PLATO

Diogenes. Was ist die Religion Plato?

Plato. Die Religion ist eine solche Wirkung der Allmacht, welche den Endzweck unseres Daseyns in dem Gewissen bestimmt, und die Götter in unserem Gefühl entdeckt.

Diog. Wo gründet sich die Wirkung, welche die Religion bei den Menschen erhält?

[4] Plato. Sie gründet sich in der Hofnung der ewigen Glückseligkeit, und in der Furcht der ewigen Strafe.

Diog. Also die Liebe für die Götter beziehet sich bei uns auf das Schlimme, oder Gute, was von ihrer Allmacht herrühren kann?

Plato. Unendlich gut zu seyn, ist in der Natur der Göttern: ein ewiges Vergnügen zu erlangen, ist der Wunsch unserer Seelen, wenn sich unser Wohl durch ein reines Gewissen mit der unendlichen Güte der Götter verknüpft, so heißet es Liebe für sie und Sorge für uns.

Diog. Nach dieser Art, diejenige, die lasterhaft sind, haben für die Götter keine Liebe, und Sorgen für sich selbst auch nicht.

Plato. Du sagst die Wahrheit.

Diog. Wäre es nicht schöner die Götter für sie selbst nur zu lieben, ohne dabei auf sich selbst zu gedenken?

Plato. Es wäre unnöthig eine grössere Vollkommenheit zu besitzen, als uns [5] die Götter vorgeschrieben hatten, welche die Ursache geliebt zu seyn, in unserem eigenen Wohl gründen wollen.

Diog. Die Götter haben also einen allerhöchsten Gefallen daran von uns Menschen geliebt zu seyn?

Plato. Allerdings.

Diog. Durch was für Mittel suchen sie diese Liebe bei uns zu erhalten?

Plato. Durch Wohlthaten.

Diog. Oh! Ihr Könige, ahmet also euren Göttern nach, welche einen Gefallen daran haben, von uns Menschen für Wohlthaten geliebt zu seyn!

Plato. Der erste Gefallen der Götter ist uns glücklich zu machen, der zweite alsdann ist, durch unsere Dankbarkeit gepriesen zu werden.

Diog. Also können die Götter ohne Wohlthaten nicht geliebt werden?

[6] Plato. Wenn sie keine Wohlthaten für uns hätten, so müßten wir von ihnen nur gemartert werden. Wie wäre sodann möglich, daß die fühlende Natur ihr eigenes Marter liebe? Wie könnte aber auch das unendlich gute allerhöchste Wesen ein Gefallen daran haben, Menschen zu erschaffen, blos um dieselbe martern zu können.

Diog. Das Vergnügen dahero für Wohlthaten geliebt zu seyn ist göttlich?

Plato. Ohne allen Zweifel.

Diog. Dieses ist der Triumph der Religion, glaube ich, in der wahren Kenntniß der Göttern gegründet.

Plato. Die wahre Kenntniß der Götter, ah! ja, diese ist die tiefste Geheimniß des Himmels und der Erden.

Diog. Warum? diese soll im Gegentheile die öffentlichste die bekannteste und allgemeinste Wissenschaft für alle Sterblichen seyn. Aus was für einer Absicht wollten sie uns aus einer Sache ein Geheimniß machen, welche sie uns bekannt macht? sind die Götter gut, wollen sie von uns [7] geliebet werden, so handeln sie nach ihren Absichten, wenn sie sich zu erkennen geben.

Plato. Sie verbergen sich auch nicht; sie werden durch die Menschen nur oft verborgen, welche sie suchen.

Diog. Was sollte die Menschen bewegen, ihre eigene Glückseligkeit zu verbergen, oder mit Fleiß zu verkennen, welche sich denselben freywillig darbiethet?

Plato. Dieses kömmt daher, weil die Kenntniß der Göttern verschieden seyn kann.

Diog. Hat denn Jupiter immer einerley Natur, oder ändert sich seine Gottheit von Zeit zu Zeit?

Plato. Nein, seine Natur ist unveränderlich, und in aller Ewigkeit die nämliche.

Diog. Wenn dieses Statt findet so muß seine wahre Kenntniß auch bey uns Menschen überall, und immer die nämliche seyn, ohne irgendwo eine Aenderung zu leiden.

[8] Plato. Die wahre Kenntniß der Götter ist ein Schatz, welchen sie in unseren eigenen Herzen eingegraben haben.

Diog. Man muß es also in seinem Herzen fühlen, und dieses Gefühl muß bey einem jeden einerley seyn, wenn der Schatz überall der nämliche ist.

Plato. Dieser Schatz wird gefühlt. Der Streit entsteht oft nur darüber, was dieser Schatz für eine Wirkung haben soll?

Diog. Wir sollen ihn aus unseren Herzen herausgraben, um die Wirkung davon zu sehen.

Plato. Diesen Schatz kann aus unseren Herzen nicht herausgraben, als die Seele, und ihre Kraft. Da nun die Kraft der Seele bey den Menschen verschieden ist, so zeigt sich auch die Kenntniß der Göttern dadurch auf verschiedene Art.

Diog. Es liegt aber selbst den Göttern daran in dieser Sache einem jeden Menschen die nämliche Kraft der Seele einzuräumen. Wenn sich in ihrer Natur [9] keine Aenderung findet, warum erlauben sie die Verschiedenheit davon in unseren Kenntnißen?

Plato. In der wahren Kenntniß ist keine Verschiedenheit. Ein jeder weiß, daß die Götter nichts als Tugend, Unschuld, Gerechtigkeit, Menschenliebe fodern, um dadurch von uns in Wahrheit geehrt zu seyn.

Diog. Wenn dieses ist, was hat nothwendig noch mehr zu wissen. Wir haben dadurch den Gefallen der Götter gefunden. Wir dürfen nichts als gerecht, tugendhaft, menschlich seyn, um dem Jupiter zu gefallen, und von ihm geliebt zu werden.

Plato. Die Menschen theilen die Verehrung der Götter in zwey verschiedene Klassen ein. Die eine besteht in Kirchendiensten, die andere in gerechten Handlungen.

Diog. Was für Handlungen sollen diese Kirchendienst in sich enthalten?

[10] Plato. Sie enthalten allerley Arten von Gebethern, Opfern, Zeremonien, Busse, Gesängen, Fasten, u.s.w.

Diog. Wenn die Götter aber nur durch Tugend und Gerechtigkeit wollen verehret werden, so ist genug, wenn wir gerecht und tugendhaft leben.

Plato. Die Menschen glauben, daß die Götter nebst den gerechten Handlungen mündliche Danksagungen auch noch von ihnen verlangen.

Diog. Worinnen bestehen dieses mündliche Danksagungen?

Plato. Sie rufen in ihren Gebethern aus: „Ihr allmächtige, barmherzige, allwissende Götter, Beherrscher der Welt. Ihr seyt gerecht, gütig, von euch kömmt alles her: Ihr könnt mit uns machen, was ihr wollt; Ihr allein seyd groß über alles.“ u.s.w.

Diog. Wüßten die Götter alles dieses nicht, wenn wir es ihnen nicht sagen? Brauchen sie von uns zu hören, wer sie sind?

[11] Plato. Die Sache schränkt sich nicht bloß hierinnen ein, weil wir Wohlthaten von den Göttern empfangen, so ist es billig davor zu danken.

Diog. Wir danken genug, wenn wir davor gerecht handeln, einander lieben, und tugendhaft leben. Was hilft es mündlich zu danken, und wider die Gerechtigkeit der Götter zu handeln?

Plato. Die mündliche Danksagung hindert uns nicht gerecht zu handeln.

Diog. Daß gerechte Handlungen der Göttern gefallen, daran bin ich versichert; aber kann ich wissen, was sie für einen Kirchendienst von mir verlangen? Soll ich glauben, daß sie einen Gefallen daran haben, wenn ich ihnen zu Ehren verschiedene Thiere schlachte?

Plato. Wenn deine Absicht bloss dahinn geht, um den Göttern dadurch zu gefallen, so ist es nicht schädlich für dich. Dergleichen

Sachen werden bey Menschen noch ausgeübt, um die mehrmalen erzürnte Götter zu besänftigen?

[12] Diog. Was für Sachen machen denn die Götter zornig?

Plato. Ungerechte Handlungen.

Diog. Wir sollen also nur gerecht seyn, und die Götter werden nie Böse. Geschieht dieses, so wird nicht nothwendig seyn, dieselben mit Opfern suchen wiederum gut zu machen.

Plato. Die Menschen sind aber sehr gebrechlich.

Diog. Wenn dieses ist, so müssen sie die beleidigte Götter mit Neue über ihre Sünden und tugendhaften Handlungen besänftigen.

Plato. Wenn man auch den Schluß gefaßt hat, immer ungerecht zu seyn, so hilft ihm alsdann das Opfer nicht. Er muß trachten dabey gerecht zu handeln.

Diog. Wenn ich aber gerecht handle, so sind die Götter auf mich nicht böse. Ist dieses, so brauchen sie auch keine Besänftigung, folglich auch kein Opfer.

[13] Plato. Wenn du aber tugendhaft bist, und opferst, so ist deine Danksagung für die Götter doppelt verrichtet. Dein Opfer ist alsdann nicht ein Opfer der Besänftigung; es ist ein Opfer der Danksagung.

Diog. Gut, dieses alles sagst du. Es steht nun dahin, ob deine Sprache sich mit den Gefallen der Götter übereinstimmig findet?

Plato. Die mündliche Verehrung haben die Götter den Menschen freygestellt. Ein jeder geht in diesem Falle nach der Ueberzeugung seines Gewissens, und richtet sein Opfer, seine Kirchendienste darnach ein.

Diog. Wenn mein Gewissen mir sagt, nicht zu opfern, soll ich? —

Plato. Nein, jede gewissenswidrige Handlung ist ein Verbrechen, weil man dadurch seinem Gewissen eine Gewalt anthut.

Diog. Wenn das Gewissen eine falsche Ueberzeugung hat, so muß der Mensch [14] aus guten Absichten eine Handlung begehen, welche die Götter beleidigt.

Plato. So etwas kann sie nicht beleidigen.

Diog. Warum nicht? in Ansehen der Göttern kann ich keine gleichgültige Handlung haben. Entweder ist ihnen meine Handlung gefällig, oder nicht. Wenn sie nicht gefällig ist, so muß sie bey ihnen als eine

Beleidigung seyn. Z. B. die Griechen, wie du siehst, geben ihren Göttern sichtbare Gestalten.

Plato. Dieses geschieht nur aus der Absicht, damit man dem Volk das allerhöchste Wesen in etwas begreiflich machen könne.

Diog. Unter den besten Absichten kann sich da ein Mißbrauch ereignen: Es kann leicht geschehen, daß ein Dummer nur bey der sichtbaren Figur stehen bleibt, und auf das unsichtbare, unbegreifliche vergißt. So bettet er alsdann anstatt Jupiter eine Figur nur in allem Ernst an. Sind hingegen keine Figuren vorhanden, [15] so muß der Mensch wohl auf das Original denken.

Plato. Dieses ist allemal eine unschuldige Sache, weil doch jeder die Götter unter diesen Gestalten versteht.

Diog. Auf die Weise können wir Himmel, Sonne, Mond, Stern anbetten, denn sie stellen alle die allmächtige Götter vor; Erschaffene Dinge anstatt den Erschaffer anzubetten, ist Irrthum, Abgötterey.

Plato. Die Götter vergeben dem Volk in einer Lache, wodurch kein mit Fleiß ausgeübtes Verbrechen zu finden ist.

Diog. Die Sache ist aber nicht einfach; du sollst hier nicht stehen bleiben Plato. Wenn das Volk einmal seine Bilder, Statuen vergöttert hat, so laufen alle diejenige Gefahr, welche ihre Bilder nicht für Götter erkennen. Die Götter, und die Weisheit sind alsdann aus der menschlichen Gesellschaft verbannt; alles wird zur Kreatur. Eine jede Nation hat ihre Götter in Bildern; so wird Jupiter getheilt. Wenn alsdann dieser seine Bil[16]der bey dem andern nicht findet, so glaubt er, derselbige ist ein Feind seiner Götter, den er verfolgen muß. Findet sich doch in der Welt seine Macht und Wahrheit beisammen um diesen Mißbrauch abzuschaffen?

Plato. Wer untersteht sich denen Orakeln zu sagen? Sie betrügen.

Diog. Diejenige, welche die Macht des Volkes in der Hand haben, Könige, und höchste Räthe.

Plato. Bleib hier stehen Diogenes. Ich betrete einen anderen Weg; kehre dich mit rechts.

Diog. Wohl, lasset uns sehen.

Plato. Sag mir, ob es möglich ist, die Wahrheit einem jeden Sterblichen ohne Vorurtheile bezubringen?

Diog. Wenn Menschen sich gefunden hatten, welche sie in Anfang verführten, warum könnten sich wiederum in Gegentheil nicht Menschen finden, um sie zu der wahren zurückzuführen?

[17] Plato. Damals waren aber die Völker in einer ganz anderen Lage.

Diog. Es thut nichts, weil hier ohnedem nicht von Aufhebung der Religion geredet wird, die Frage ist nur von der Reinigung derselben. Sollten wir von Irrthümer nie befreyet werden? Ich kann mir unmöglich vorstellen, daß die Götter uns nur aus der Absicht die Vernunft gegeben hätten, damit wir nie im Stande seyn sollen vernünftig zu seyn.

Plato. Zu der wahren Kenntniß der Götter ist die Gelehrsamkeit auch noch nothwendig. Willst du nun ein ganzes Volk gelehrt machen?

Diog. Was für eine Gelehrsamkeit? Jupiter ist das höchste Wesen, der Beherscher der Welt. Seine Natur ist unveränderlich; sie verlangt von uns Tugend, Gerechtigkeit, Menschenliebe, Dankbarkeit in unseren Herzen, Gehorsam für die Gesetze. Diese Tugenden machen mit übrigen vernünftigen Gesetzen der Natur seine allgemeine unveränderliche Verehrung aus. Soll dem Volk so etwas unbegreiflich seyn?

[18] Plato. Unbegreiflich ist es nicht; aber es finden sich Schwierigkeiten darinnen in Ansehung der Partikularitäten. Ich habe dich genug angehört, glaube mir, du magst es nehmen, wie immer, aber das griechische Volk muß entweder in Irrthum verbleiben, oder seine Religion ganz verlieren, welches weit schlimmer wäre, als seine Vorurtheile sind. Ein ganzes Volk macht sich nie zum Philosophen. Ich glaube, man soll dem Volk nur diejenige Vorurtheile benehmen, welche dem Staat schädlich sind.

Diog. Du kannst nach deinen Gedanken recht haben, aber Vorurtheil, und Abgötterey sind weit voneinander, unsere Völker können glückliche Vorurtheile haben, ohne falsche Gottheiten anzubetten.

Plato. Ich glaube nicht, daß die Weisen jemals im Stande seyn werden dem Volk seine falsche Götter zu benehmen.

Diog. Ich glaube im Gegentheil, daß sich die falsche Götter einmal verlieren werden; und dieses ist aus dem Grunde, weil die Wahrheit in der Länge immer siegt.

[19] Plato. Es wird unbändig, ungehorsam, lasterhaft.

Diog. Soll es die Kenntniß der wahren Gottheit nicht so gut in Zaum halten können, als die Kenntniß der falschen Götter?

Plato. Diese falsche Götter halten sie für wahre Beherrscher, verlieren sie dieselbe, so werden sie keine Gottheiten mehr zugeben wollen; sind sie aber dadurch gehorsam, so ist die Sache für den Staat einerley.

Diog. Auf diese Art dürften wir nicht bekümmert seyn darüber, wenn wir auch eine üble Religion hätten. Das Volk gehorcht in Namen seiner Gesätze auch. Wenn ein Volk sich die Raserey in Kopf setzt an keinen Gott zu glauben, folglich auch keine Art der Religion zu haben, so müßte es sich blos durch die Gesetze erhalten.

Plato. Ohne Religion können keine Gesetze bestehen.

[20] Diog. Warum nicht? Ein im Grunde verdorbener Mensch kann aufhören zu glauben, daß es Götter giebt, ohne das Leben darum zu hassen. Betrachten wir ein ganzes Volk ohne Kenntniß der Göttern; bey einem solchen Volk müssen Ehre, Gesetze, Natur, Magistrat und das allgemeine Wohl die Stelle der Religion vertreten.

Plato. Das wären lauter schwache Werkzeuge um dasselbe in einer Ordnung zu erhalten.

Diog. Auf diese Weise muß du glauben, daß unsere Griechen einzig und allein die Furcht der Götter von Ausschweifungen zurück hält. Wenn diese Furcht zehne fesselt, so läßt sie zwanzig frey. Heute sollen Magistrat und Könige in der Welt überall Kund machen, daß sie künftighin kein Verbrechen straffen wollen, sondern alles den Göttern überlassen, — so will ich sehen, wo Plato mit seinem Vermögen sich retten wird. Eine allgemeine Blinderung würde in der Welt entstehen.

[21] Plato. Die Religion müßte auf diese Art nur bey guten Bürgern wirken, und die schlechten müßten nur durch Gesetze regiert werden.

Diog. Leute von schlechten Gewissen verwerfen die Religion allemal. Dieses heißt sie glauben dieselbe, und leben doch lasterhaft darinnen.

Von Natur aus gute Menschen leben tugendhaft, und dieses würden sie thun nach der blossen Ehre, und nach den Gesetzen auch.

Sokrates hat nur das allerhöchste Wesen zugelassen, ohne auf die Familien der Götter was zu halten, und ist doch tugendhafter gewesen, als jene, welche hundert Götter zugleich verehrt haben, und ich muthmasse immer, daß er tugendhaft geblieben wäre, wenn er gleich an keine einzige Gottheit geglaubt hätte.

Plato. Was hätte ihn bewogen, ohne Jupiter tugendhaft zu seyn?

[22] Diog. Ehre, Natur, Menschlichkeit, das allgemeine Wohl und die edle Tugend, welche in sich selbst reizend genug ist, um von wohlgebohrnen Menschen geliebt zu seyn.

Plato. Es giebt also Pflichten in der menschlichen Gesellschaft, welche das Leben darinnen ohne die Kenntnisse der Götter unschuldig und gut machen können?

Diog. Billigkeit, Mitleiden, Sanftmuth werden uns von Göttern nicht mit extra Posten zugesickt. Wir erhalten dieselbe von der Natur, um zu beweisen, daß Tugenden in der blossen Natur giebt, ist genug zu wissen, daß wir mit einer vernünftigen Seele begabt sind.

Warum kannst du nach deiner natürlichen Vernunft das Gute von dem Bösen unterscheiden? Gesetzt, du glaubest nicht, daß Jupiter die Welt beherrscht. Hast auch keine Religion, wie wirst du leben?

[23] Plato. Ich wäre nicht ganz Plato, aber doch etwas von ihm.

Diog. Gesetzt, du findest einen Bösewicht, der da sich mit der Ermordung eines Unschuldigen Menschens beschäftigt, wolltest du der Unschuld keine Hilfe leisten, aus der Ursach, weil du nicht glauben kannst, daß Jupiter dich dafür belohnt? möchtest du noch selbst anfangen Häuser anzuzünden, das Blut deiner Nebenmenschen zu vergießen?

Plato. Nein! dieses soll also beweisen, daß die Natur in sich selbst viel Gutes hat.

Diog. Glaubest du, daß die Götter gut sind?

Plato. Ja — ich glaube es.

Diog. Glaubest du, daß die Welt das Werk der Götter ist?

Plato. Ja, sie ist ihr Werk.

Diog. Wäre es also nicht eine Spötterey, eine Entheiligung der Götter zu glauben, daß sie durch die Natur nichts [24] als ein vollkommen böses Werk aufgerichtet haben? wenn du selbst einen Kenntniß von Göttern hast, durch was für einen Weg bist du zu dieser Kenntniß gelangen, durch deine Kraft? wisse, daß jede vernünftige Seele eine Gesandtinn vom Himmel ist, welche dem Menschen die Gesetze der Götter und Natur lehret.

Plato. Du sagst allemal: die Götter; glaubst du etwann, daß die Götter Familien haben, welche unsere Völker verehren?

Diog. Ich glaube es nicht, und kein Philosoph hat es jemals geglaubt. Ich rede nur in der Sprache des Volkes, und mich darinnen begreiflich zu machen.

Plato. Wenn deine Reden Wahrheiten wären, so müßten wir alle mögliche Tugenden und Vollkommenheiten nur in der Natur suchen und finden.

Diog. Wäre es aber auch nicht möglich, nach der Natur tugendhaft zu seyn?

[25] Plato. Bey der Natur allein kann der Mensch nicht stehen bleiben. Die Hofnung für seine gerechte Handlungen von Göttern belohnt zu werden, erhebt ihn über ihn selbst.

Was für ein Antrieb tugendhaft zu seyn, wenn man die gerechte Beherrscher der Welt als Zuschauer und Belohner seiner tugendhaften Handlungen betrachten kann! wie hoch erhebt dieses die Menschenwürde; blos in der Natur ist es eine Schuldigkeit tugendhaft zu seyn. Im Vertrauen auf Jupiter aber ist es ein Vergnügen gerecht zu handeln, noch mehr, es ist eine süsse Freude, für die Tugend zu leiden. In der blossen Natur kann die Tugend die äußerste Noth bey dem Menschen verdrängen; aber in der wahren Kenntniß der Götter ist die Tugend in uns unüberwindlich. Ein Mensch, ohne einen Gott zu haben, sagt: Ich sündige nicht, denn die Gesetze straffen mich. Ein anderer in der wahren Kenntniß der Allmacht spricht: Ich sündige nicht, denn die Götter sehen auf mich.

[26] Was für ein Unterschied? der erste ist tugendhaft aus Furcht, der andere aus Größe der Seele! der Beyfall, und die Belohnung der Götter giebt dem Menschen eine solche Stärke zur Tugend, welche er bloß in der Natur nicht finden kann.

Der natürliche Mensch opfert seinem Eigennutz jede Gerechtigkeit auf, aber der Mensch im Glauben giebt sich selbst der Gerechtigkeit zum Opfer hin.

Die Widerwärtigkeiten des mühsamen Lebens verwandeln sich in eine Freude. Der Mensch lebt zugleich im Himmel und auf Erden: jede Verfolgung ist ein geheimer Trost für ihn; jede ungerechte Handlung macht sein Gewissen zittern, sie sey geheim, oder öffentlich.

Der bittere Tod selbst wird nicht anderst betrachtet, als eine Vereinigung mit den Göttern, als ein Schritt in seine ewige Glückseligkeit hinüber. Alles ist bey dem Glauben Freude, Trost, Muth, Tugend, Stärke, Beruhigung und süsse Erwartung, ah! wo ist der Barbar, welcher mich um all diese Vortheile bringen wollte!

Diog. Dein Entusiasmus hat etwas Erhabenes und Rührendes, schade nur, daß sich Ungeheuer in der Welt fanden, welche eben aus diesen göttlichen Sachen einen Mißbrauch für ihren schmutzigen Eigennutz gemacht haben.

Ah! daß doch einmal Götter und Menschen zusammenschwören möchten, um diese grausame Feinde des Himmels und der Erde zu vertilgen!

Plato. Sorge nicht; die Götter werden sich bekannt machen, Jupiter wird seine wahre Kenntniß von Verfälscher und Betrüger reinigen, alsdann werden sich die Menschen ihm nähern, und sich vor seinem Tribunal in ihrer wahren Gestalt zeigen! die wahre Weisheit wird die Betrüger aus der verführten Welt jagen, und so werden Glauben und Menschheit den Triumpf erhalten.

Diog. In welcher Zeit wird die Menschen dieses Glückseligkeit treffen?

[28] Plato. In einer Zeit, wo die Gottheit vom Himmel herabsteigt, um die ewige Wahrheit auf der Erden bekannt zu machen.

Diog. Was werden wir bis dahin thun?

Plato. Wir werden gerecht leben, seufzen, arbeiten, warten und standhaft sterben.

Diog. Oh! Ewigkeit! was bist du, und was bin ich in dir!

AZ ELŐÍTÉLET NÉLKÜLI EMBER AZ ÚJ KORMÁNYZAT ALATT

ELSŐ FELVONÁS

Előszó

Gyakran mondják: „bármilyenek mutatkoznak is az uralkodók, mindegyik megkívánja, hogy hízelegjenek neki”. Próbáljuk meg megfordítani ezt, és mondjuk így: Még ha meg is engedik nekünk az uralkodók, hogy az igazságot szóljuk, úgysem tesszük meg. — Miért nem? Mert, így mondják, ők csupán kérik az igazságot, de ha ezt megmondják nekik, igen elkomorulnak tőle. Sokan azt hiszik, valamilyen igazságot mondtak ki, holott nem volt az: sokan olyan gorombán és meggondolatlanul beszélnek, hogy az illetlenség a Felséggel szemben. Mindazonáltal be kell ismernem, hogy az uralkodó, ha mégoly igazságos [4], mégoly emberséges is, értelmes emberek számára mindig hordoz magában valami ijesztőt.

Minél jobban megismerjük az embereket, annál kevesebb bizalmat érzünk irántuk. A sok csalás végül is bizalmatlanná tesz, és kit csapnak be gyakrabban, mint az uralkodót? Nem csoda tehát, hogy látszólag gyakran ártatlanoknak is szenvedniök kell a nagy emberektől. De ha az uralkodók soha nem csalódnának az emberekben, akkor nem is volnának bizalmatlanok.

Ha a hízelgés további forrásait vizsgáljuk, azt találjuk, hogy meglehetősen inkább a mi gyengeségünkéből fakadnak, mint az uralkodók úgynevezett hiúságából. A hízelgés származhat a mi saját félelmünkéből [5], hogy a legfelső hatalom megbüntet bennünket; vagy abból a reményből, hogy valamit kapunk érte. Ilyenformán tehát a hízelgés személyes érvágyból fakad. Mi azonban, hogy nagylelkűnek érezhessük magunkat, újra meg újra ezt a mondatot bizonygatjuk: *Minden uralkodó megkívánja, hogy hízelegjenek neki.* Ha ezt a dolgot még szigorúbban értelmezzük, így mondhatjuk: *Minden ember azt akarja, hogy valamiben hízelegjenek neki.* Ez a gyengeség sajnos az ember veleszületett tulajdonsága. Ezért is tapasztaltuk, hogy az uralkodók kegyencei százaszorta több hízelgést várnak el, mint maguk az uralkodók. Ha tehát igaz volna, hogy minden uralkodó szívesen hall valami szépet magáról,

semmit sem vethetnék a szemükre, mert mindannyian osztozunk ebben a hibában. [6] Annyi mindenestre bizonyos, hogy abból a nagy mennyiségű, különleges, óriási, abszurd hízelgésből, amelyet hallunk és olvasunk, nem mindent írtak az uralkodók kívánságára. Az önös érdek gyakran oly dicséretnek leírására késztet bennünket, amelyek miatt az uralkodóknak pirulniuk kell; mert hosszú út vezet a nemes vágytól, hogy magunkról szépet halljunk, az embertelen hízelgésekig. Ezért aztán a republikánusoknak úgy tűnik, hogy a monarchiában férfias tulajdonságok már nem is léteznek. Reszkető rabszolgáknak tartanak bennünket, gyáva lelkeknek, akik színlelésből élnek: az uralkodókról pedig úgy ítélnék, hogy azok szívesen veszik, ha elvakítjuk őket, a fő, hogy tömjénnel áldozunk nekik.

[7] Egy másik, ezzel éppen ellentétes düh, mely a paszkvillusokból árad ki és magát a trónt is kikezdi, a természetet gyalázza meg. Minek sérteni ilyen szünyograjokkal azt az uralkodót, aki egy egész monarchia terhe alatt roskadozik. Ha elvesztettél valamit, menj és add elő az ügyedet; ha nem kapsz semmit — hallgass! Így csak boldogtalan vagy, a paszkvillustól azonban aljassá és egyben nevetségessé is válsz. A nagy gondok az uralkodóknál elnyelik a kis fájdalokat, és te nem kapsz elégtételt, mert hiszen nem mutatkozhat meg. A nemes lélek csak szégyellné azt a bosszút, amelynél meg sem szabad mutatnia magát ellenfelének.

[8] Azt hiszem, igazságot szólok — mi is kényszeríthet arra, hogy tettelessel megszenteltelenítsem a trónt egy olyan államban, ahol mindenki azt gondolhatja és írhatja, amit akar, és úgy, amint akarja — feltéve, hogy a tisztesség és a becsület síkján marad. Polgárok — tudósok! Látni kívánjuk arcotokat — vessétek le az álarcot! Eleget gondolkodtam, eleget éreztem, eleget szenvedtem és elégszer tapasztaltam, hogy a becsület tudatának nincsen kegyetlenebb zsarnoka, mint a kényszerű színlelés; a szívem, mely sok harc, vihar és viszontagság után még mindig abban a vérben fekszik, amely felszakított sebeiből szivárogo. De immár új erőt gyűjt, hogy érezze szabadságát és áldozzék az igazságnak. Igazság! Te üldözött istenség! Még mindig félsz megmutatkozni? Ne félj, menj ahhoz, aki [9] láncaidat eltépte, mondj neki köszönetet és ülj mellé a trónra! — Sekélyes lelkek — gőgös csalogók meneküljete! — Igazság és természet törvényt ülnek! — Ha azelőtt véres könnyeket préseltetek ki szemeinkből, igyátok most a sajátjaitokat — rajtatok a sor. A félelemtől magába zárkózott lélek elnyomói iránt csak gyűlöletet és megvetést érez; lelkiismerete zsarnoksága ellenére mégis megőrzi szabadságát. — Az, aki hatalmi eszközökkel arra kényszerít, hogy mindenben úgy gondolkozzam, mint ő, feljogosít arra, hogy becsapjam, anélkül, hogy lelkiismeretem ellen cselekednék.

— Tanulság ez nektek Uralkodók!

[10] — Olvasó — Barát! Bocsásd meg nekem ezt a fellángoló lelkesedést. — Lelkem máris újra magába roskad. — Már elhallgatott. — Isten veled.

[11] Quo me cumque rapit tempestas, deseror hospes.

Horatius

Bármit tanítson is a filozófia, a teológia, a morál: én azt állítom, hogy agyunk és szívünk gondolkodásunk és érzelmeink szüntelen ellentmondását idézik elő bennünk. Meg akarjuk állapítani, hogy egész országoknak és nemzeteknek mi szolgál javára? De vajon megállapítottuk-e már azt, hogy mi szolgál a mi javunkra? Egyebet se hallok az emberektől, mint: Lennék csak király — bárha én parancsolhatnék, és a többi. . . Mi mást jelent ez, mint azt, hogy természettől fogva mindenkiben él a vak önszeretet. Én az embert [12] — sajnos! — minden korban és minden földrészen tanulmányoztam, mi hasznom volt belőle? Kín, szenvedés és olykor csendes könnyek. Szüntelen iparkodásukban, hogy valamiben mások fölé emelkedjenek, azt látom, hogy az idők kezdete óta minden ember abba a szakadékba zuhan, amelyből nincsen visszaút, és amelyben szemünk láttára pusztul el.

Mindenki próbál a magasba törni, vagy legalább mindig azokon függ a pilantása, akik magasan fölötte lebegnek. „Ott szeretne ő is lenni — mondja —, akkor aztán másképpen csinálná a dolgokat.” Ebből az esztelen vágyból keletkezik az embereken az a szennyes szokás, hogy két fatális alakban mutatkoznak. Az egyik az, hogy elkápráztatják a nagyokat, hogy azok kegyei révén emelkedjenek fel. A másik pedig abban áll, hogy, ha nem megy másképpen, a nagyokat titokban szidalmazzák.

Az emberek mindig kiválóbb uralkodók után sóhajtoznak, de mindent elkövetnek, hogy romlott uralkodók legyenek. Mindig két [13] pártra oszlanak, amelyek egyike mindig bírálja az uralkodót, míg a másik mindig dicséri. Van-e szomorúbb és megalázóbb nekünk, erényes keresztényeknek, mint látni, hogy esztelen bolondok és gonosztevők nem átallják, aljasul rejtőzködve, gyalázní az uralkodót és a trón méltóságát szentségtelen és becstelen címekkel ok nélkül beszennyezni. Dühösek, mert az uralkodó nem az ő elképzelésük szerint kedvez nekik; ezért úgy határoznak, hogy a felséges urat sértésekkel illetik, ugyanakkor azonban aljas módon csúszkálnak a trónus előtt, hogy hön óhajtott kegyét elnyerjék. Nem úgy van, mondják egyesek, „a röpiratok hasznosak, mert jobbá teszik az uralkodókat”. Igen! Ha az uralkodó kegyetlen, és még akkor sem segítenek: de valóban teljesen bolondnak kell lenni ahhoz, hogy azt állítsuk, a fejedelmek a keresztény Európában

mind zsarnokok. A monarchia gyengesége a pénzhiányból ered: a bölcsőben fekvő gyermekeknek kegydíjuk van, ha ezeket [14] az uralkodó elveszi, akkor ő zsarnok, mondja az anya, akinek évente még jó néhány ezer áll rendelkezésére. Az uralkodónak semmije nincs; az a pénz, amelyről úgy vélik, hogy az övé, a valóságban a monarchiáé. Egyedül a karakterének megfelelő jövedelme valóban az övé; a többi felett csupán a legfelső rendelkezési jogot gyakorolja.

Nos, az állam senki másnak a jövedelméről nem intézkedik, mint azokéről, akik neki szolgálnak vagy szolgáltak: és a szerzett érdemek jogot is adnak erre. Vajon találunk közöttük vagyonos szülőktől származó lányokat és fiúkat? Vannak azonban, azt mondják, szegények is, akiknek másuk sem volt, mint az, amit el kellett veszíteniök, ez persze szomorú rájuk nézve, de hát nincsenek-e szomorú törvénytörések a világban? Maga a szegénység még nem ad senkinek jogot arra, hogy az államtól fizetést kapjon. Az uralkodónak egy szegényt sem szabad elhagynia. — Miért nem, ha egyszer az állam nem ad neki pénzt minden szegény számára? De tegyük fel, hogy a szegénység elegendő ok lenne, hogy az embert az állam fizesse: mi keletkezne ebből? Az, hogy, amint [15] ez könnyen belátható, az államok és uralkodók arra irányuló igyekezetükben, hogy a szegénységet megszüntessék, maguk jutnának koldusbotra. Az uralkodót szembe dicséri az, aki hízelgéssel megszerezte tőle a pénzt; otthon azután kineveti és kigúnyolja jóságát, amelynek megszerzésére oly sok aljas eszközt látba vetett. Ezzel kapcsolatban azt is megjegyezhetjük, hogy az uralkodó nagylelkűségének forrása többnyire a szegény paraszt veritékéből és sajnos, gyakran a könnyeiből fakad. De mivel éppúgy, ahogy az ember megszokta, hogy csak saját érzéseivel törődjék, abból is szokást csinált, hogy mindazt bírálja, ami nem kedvez neki. Innen a sok goromba, szennyes, gyalázkodó irat, amelyekkel a szerzőik csak magukat alacsonyítják le. Az előző kormányzat nagylelkűbb volt, „mondják”, de ennek ellenére a legélesebb szatírákkal sértegették az uralkodónót. Most, azt mondják, szigorú ökonómia uralkodik az államban, és morognak, [16] zúgolódnak az uralkodó ellen. Merre tehát? Csak a középúton, csak ne a szélsőségek felé. Ami engem illet, őszintén bevallom, hogy az emberi lét egészét — bármilyen is legyen az — szélsőségeknek tartom, amelyben magunknak csak szerény hallgatást ajánlhatok.

Eddig az udvari paszkvillusírókról szóltam, akik kötelességüknek tartják, hogy az uralkodót szigorúságra készítsék, miközben titokban jósága után epednek. Most lássuk a másik pártot.

Nem mindenki — Isten mentsen —, de vannak nem kis számban olyanok, akik nem restellnek az uralkodónak szembe hízelegni, nyilvánosan megírni,

hogy tökéletes, minden halandót felülmúló, csalhatatlan fenség: így iparkodnak őt meggyőzni arról, hogy valóban tévedhetetlen. Ám állítsák ezt a tételt [17] Itáliában; Bécsben mindenesetre megbotránkoztató. Mi az uralkodóról nem mondjuk és nem írjuk kifejezetten, hogy isteni, csak a legszebb modorban felruházzuk Isten attribútumaival. Ez pedig azt bizonyítja, hogy a lehetségek szerint megpróbáljuk az uralkodókat kísértésbe vinni. De hála az égnek, ők már keresztül láttak gyengeségeinken, és elvetik azokat az alacsony lelkeket, akik túlzott hízelgéseikkel azt látszanak mondani nekik: „Adjatok nekünk valamit, lássátok, mint dicsérünk titeket.” Hízelegnek amúgy is a fejedelmeknek, amikor a publikum, a népek és nemzetek áldásos, jótékony rendelkezések hallatán örömkialításokba, nyilvános hálálkodásban törnek ki. Ezeknek a dicsőítő szavaknak több a méltósága, mint a koronáknak, és nagyobb a fénye, mint annak, ha valaki az egész világot birtokolja. De azok a hízelgések, amelyeket különböző zugokból írogatunk kenyér vagy ajándék reményében, méltatlanok a Felséges úrhoz, mert végső soron a nyomort jelzik. Nyilvános hálaadásoknak [18] másként kell hatniok: ezért is gyanítom, hogy a természet teszi, hogy az embernek nincs édesebb öröme, mint ha mások szeretik vagy nagyra becsülik. Elég nagy baj, hogy gyakran vagyunk olyan helyzetben, hogy nem tehetjük azt, amit mindenek fölött tenni szeretnénk, mivel az tönkretenne bennünket. Semmilyen bánat nem teszi a szívünket oly ízetlenné, olyan sivárrá, mint az, amelyet mások gyűlölete okoz, akár indokolt, akár indokolatlan, igazságos vagy igazságtalan. Nagy emberek szinte minden időben ezen a ponton szenvedték el a legtöbbet esztelen emberektől. Egyesek csapongó dicsérretei sem segítenek, mert állítom, hogy az uralkodót nem lehet úgy dicsérni, hogy ne mutatók meg dicséretének okát a világnak az uralkodásában. Ahelyett, hogy azt mondjuk neki, hogy csalhatatlan, mondjuk inkább, hogy tévedhet, amint nem iparkodik felfedezni azt, amit mi gyakran gondosan takargatunk előle. Ezért [19] azt mondom; jaj annak az uralkodónak, akinek magának nincsen lelkiereje, hanem azt tőlünk akarja kölcsönvenni.

A mércének például, amely szerint megválasztja a szolgálait, a saját fejében kell lennie, különben mások választanak helyette, ő pedig elveszti valódi létét, és csupán lebegő kép marad.

Mi dicsérjük az igazságnak eme századát — helyes! — s vajon milyen beszédet hallanak az uralkodók az államban? Az egyik így kiáltozik: „Urak, ti istenek vagytok!” — A másik: „Zsarnokok, elnyomók vagytok!” Ne nevesenek sajnálkozva rajtunk! Kiváltképp, ha figyelembe veszik, hogy minden ember szenvedélyei közt van egy, amelyik jobban gyötörné őt. Hányan igyekeznek az uralkodót vezetni a kormányzásban, holott otthon, saját gazdasá-

gukban [20] tönkremennek és két szolgát sem tudnak irányítani. Majdnem minden ember szeretné saját tulajdonságait átadni az uralkodónak, mivel majd minden emberben megvan az a nevetséges gyengeség, hogy önmagát tartsa a legjobb embernek. Ezért otthon mindenki saját feje szerint él, és ezt helyénvalónak is tartja; ugyanakkor azonban azt akarnák, hogy az uralkodók ne a saját tulajdonságaik és a saját fejük szerint uralkodjanak. Mennyivel több egy király, mint ő? Miért nincs joga ahhoz, hogy úgy gondolja, neki uralkodnia, neked pedig engedelmeskedned kell?

Minden ember helyesli a saját tulajdonságait és nézeteit, bárhol van; ebből következik, hogy a trónon is helyeselné őket, ha ott ülne. Miért vetné el tehát az uralkodó az övéit, hogy kölcsönkérje a tiedet, ami, még ha akarná is, lehetlenség volna.

[21] Ha pedig tudni akarod, melyik uralkodó halad a helyes úton, megmondom:

Az aki a polgárok és parasztok védelme mellett, növeli hatalmát — mert az istenséget és a trónust csak a hatalom biztosítja. Nos, mi teszi őket a világban hatalmassá?

Sok pénz a pénztárban — sok engedelmes ember. Ha Jupiternek annak idején a villámok nem engedelmeskedtek volna, az emberek elűzték volna trónjáról.

A világban mindennél fontosabb az erő. Ez ad tekintélyt az embereknek. Az uralkodó iránt érzett valódi nagybecsülés is mindig az adományaihoz igazodik. Ha csak jóságos, nagylelkű és nem akar büntetni, azok, akik kifosztják, rendkívüli módon dicsérni is fogják, de valódi nagybecsülést nemigen kap.

[22] A jó tulajdonságokon és erényeken kívül az ember természetében rejlik a gunyorosság, a gonoszság, a tettetés és az impertinencia is; ezt kordában kell tartani. Ha valamely vezető úgy látja: oly kormányzat alatt szolgál, amely lehetővé teszi számára, hogy hivatalában büntetlenül megszedhesse magát, természetesen azt fogja mondani, hogy uralkodója jó; de az iránta érzett valódi tisztelete csökkenni fog, mert észreveszi, hogy az uralkodó nem ismeri saját hasznát. Így a gyengeséget, amelyet felfedezett, nem tudja nagyra értékelni; mindazonáltal dicséri, mert amannak vesztesége révén ő maga meggazdagodik. Mi emberek általában nem tiszteljük igazán azokat, akiket be tudunk csapni. Ezzel szemben, ha az előljáró észreveszi, hogy a hivatalos bevételekből becsületének és állásának kockáztatása nélkül nemigen vehet el semmit, haszonleső énje háborogni fog; de titokban csodálja majd uralkodója bölcsességét és tiszteli ügyességét: mert — gondolja — éppígy tenne [23] ő is, ha uralkodnia kellene.

Még egyfajta uralkodót szeretnék bemutatni, aki nem büntet, aki mindig ad, mindig megbocsát és mindenki iránt kegyes és szelíd. Elismerem, hogy imádandó mennyei jelenség; de sajnos! olyan országba való, ahol csak anyagokon kellene uralkodnia. Nekünk embereknek nem felel meg. Uralkodása nálunk mindenféle kicsapongás forrásává válna. Szüntelenül dicsérik és — szüntelenül kifosztanak. Hamarosan akadnának emberek, akik még az inget is lehúznák róla. Ilyen esetben a tisztességes emberek eltávoznak, és betolakodnak a tisztességtelenek; és amikor az uralkodónak már nincsen semmije, nézheti, hogy végül hűséges szolgálói között kinél kap még egy ebédet; mert ismeretes, hogy természetünk nagyobb részét hálátlanságból áll.

[24] Az ilyen uralkodó azonban legalább nem ad alapot a rágalmazásra. Még ez sem igaz — mindenkinek mégsem tudna adni. Azok pedig, akiknek nem adott, igazságtalannak, tudatlannak bélyegeznék őt. Mert mindenki azt hiszi, több érdeme van, mint másoknak, az a rész, amely semmit nem kapott és amely mindig a legnagyobb volna, egyebet sem tenne, mint megróna, panaszkodna és szitkozódna.

Mindebből nem következik, hogy én úgy vélem: az uralkodók rendelkezéseinek mércéje csak kegyetlenség és kapzsiság lehet. Megpróbálom érthetőbbé tenni a gondolatomat. Milyen is az Isten kormányzása? Vajon csupán az irgalom vezeti, vagy szigorú igazságosság is uralkodik benne? Mit szólnának a teológusok, ha olyan istenséget állítanánk eléjük, amely csak megbocsát, de nem tud büntetni. Nevetni fognak, és ilyen Istenben soha nem fognak hinni. Isten szigora a maga igazságosságában oly nagy, hogy evilági bűneinkért örök kárhozattal büntet bennünket; egy csésze tejes [25] kávé, böjt idején halálos bűn lehet. Ez rendjén való; akkor hát hogyan válhatna az uralkodónál az igazságosság a földön hibává, ha az égben az isteni természet részét képezi?

Érzéseink birodalmában a természetes igazságérzetnek van határa: amíg az uralkodó ezt nem sérti meg, addig nem kell aggodalmaskodnia. Ha azonban túllép rajta, általános gyűlöletet kelt maga ellen, ami annál súlyosabb, mert meg is érdemli. Ameddig az uralkodó csak a felesleget kisebbiti, és azt veszi el, ami jogosan nem illet meg bennünket, addig a zúgolódásnak nincs jelentősége. És amíg csupán a nyilvánosság előtt hallható láрма, addig még nincs szó természetes gyűlöletről; de ha egyszer nagy csend támad, ha a belső keserűség és kín csak csendben rágja a szíveket, akkor veszélyessé válik a helyzet. Amikor az emberek mély sebeket kapnak, már nem lármáznak együttessen. Az uralkodónak [26] azonban messze le kell térnie útvjáról, hogy alattvalóit ilyen hallgatásra készítse. A mi esetünkben most ez lehetetlenné vált.

Memphisnél, Jeruzsálemről, Babilontól kezdve számtalan lázadást láttunk a világban, amelyeknél az uralkodók jelleme nagy szerepet játszott. Ha az

uralkodó gyenge, nemtörődöm és jóságos volt, mindent helyeselt, amit jelentettek neki, vezérei lassanként megszűntek félni tőle. Eközben nőtt az uralkodási vágy, amelyet az uralkodó gyengeségén alapuló remény is éltetett, és így tört ki a lázadás, amelynek következtében a gyengének, jósága ellenére, el kellett hagynia a trónt. Ha volt valahol valamilyen király, aki az aljas, szennyes mozgalom élére állt: generálisai szívében megvetést kelt, úgyhogy szégyellték, hogy gyáva fejedelemnek szolgálnak: így aztán jött Arbazes és ledöntötte Sardanapalt. Mindez azonban már a múlté. A mi keresztény Európánkban amúgy is minden [27] tudós tudja, hogy majd minden forradalmat teológiai viták és dogmatikai gyűlölet okozták; mert az uralkodók maguk óhajtottak uralkodni a hiten, és ezzel néha szerencsétlenséget hoztak önmagukra. Igazságosság, okosság, hatalom minden bűn ellenében megvédelheti az uralkodót a trónuson. De semmi sem védi a fanatikus ellen, aki úgy véli, az uralkodó meggyilkolásával saját üdvösségét biztosítja — így hát hűséget színlelve, az őrség kellős közepén átszúrja amannak szívét. Majd a szerencsétlen bolond örömmel hal meg, mert azt reméli, mártírként azonnal az égbe száll. Ettől az átkos aljasságtól az embereket semmilyen más eszköz nem szabadíthatja meg, csakis a tudomány, amely hozzájárul a szellem felvilágosodásához.

[28] Minden reform valamely államban szinte általános lármát vált ki, de gyakran csupán a megszokás akadályozza meg az embert abban, hogy a jobbat belássa. Súlyosan vét az az uralkodó, aki székvárosát összetéveszti az egész birodalommal. Ilyenkor sok mindent előteremt, hogy ennek pompáját biztosítsa. Erről azonban okosabb volna egyáltalán nem beszélni, mert a vizsgálódások, amelyekre így alkalom nyílik, kellemetlenül érintenek a pompa védelmezőit. A nagy pompa különben is elhomályosítja a valódi érdemeket, és a tiszteletet meg a tekintélyt megvásárolható dolgokhoz köti. Emez, mert övé a legszebb kocsi, s az ő lovai a legjobbak, azt hiszi, hogy ő a legderekabb ember a világon. Igaza van, mert irigylik. Így kerülnek nálunk a kocsikészítők, szíjgyártók, lócsiszárok, parókakészítők, szabók, ötvösök stb. a legnemesebb tehetségek helyére. Gyakran nyakig ülnek aranyban, ezüstben és adósságban azok, akik belül üresek. Sokszor azt mondják: Péter derekabb, mint Pál; szebb hintói vannak. De talán az sem hangzana rosszul, ha azt mondanók „Péter derekabb, mint Pál, mert okosabb, szerényebb, dolgozabb, mérték[29]letesebb, tanultabb és takarékosabb, mint Pál.” A pompából mindig bizonytalan és hamis dicsőség származik. Jő egy bolond sok pénzzel, és mindegyikünket felülmúl. Mondhatnak, amit akarnak, véleményem szerint a valódi kiválóságot nálunk csak az ember belső értéke jelenti. Nem volna tán nevelés, ha egy tudós ember értékét a lovam jutulajdonságaival állítanám

szembe. Ami egyébként az örömet illeti; a közös, mértékletes, egyszerű élet valóban jóval kedvesebb szíveinknek, mint valamely Don Quijote felfuvalkodott modora, amely tisztességes embereknek aligha okozhat valódi örömet.

Mindezzel nem azt akarom mondani, hogy a gavallérok nem teszik helyesen, ha magukhoz illő életmódot folytatnak. Csupán megkíséreljük meghatározni a dolgok valódi értékét és saját helyükre állítani őket. Mármost ha a néhány elősorolt ok alapján [30] vizsgáljuk meg a kormányzat rugóit, arra a megállapításra jutunk, hogy az uralkodó, aki igaz szándékkal törődik az emberek megjavításával, valósággal vértanúnak tekinthető. Sorsáért csak azok irigyelhetik, akik nem igazán ismerik az embereket. Jaj annak, aki ezeknek a teremtményeknek általános megelégedésére kíván működni, akik féktelen kívánságaikkal még a természet adta határokat is túllépik, ahol aztán az élvezetekbe belefáradva, s mégis kielégületlenül pusztulnak el.

Vége.

[31] *Errata*

1. A természet rendjében az ember vadállat. A művészetek és a tudományok által felékesítve, a maga képzeletének rabja. Nos — melyik rend jobb a számára?
2. Mely hatalom uralkodik inkább az emberen élete során, a lélek szemlélődései vagy a szív indulatai?
3. Vajon szerethet-e egy uralkodó alattvalói közül valakit is szíve indulatai szerint, vagy vonzalmát mindig csak hasznán méri le?
4. Vajon elegendő vigasztalást nyújt-e pusztán a dicsőség annak, akinek semmi egyebe nics a világon?
5. Miféle cselekedetek azok, amelyeket egy ember elkövethet anélkül, hogy saját dicsőségére vagy hasznára gondolna?
6. Vajon a terhek és előnyök egyenlő elosztása az egyének között a legjobb és legnehezebb művészet a monarchia számára?
- [32] 7. Minek van nagyobb vonzereje az ember számára, az aranynak vagy az általános csodálatnak?
8. Hol nagyobb az emberi természetnek az értéke bennünk — szívünkben vagy az agyunkban?

9. Vajon változások a világban csupán a bűnök és erények vonatkozásában történnek? Vagy végbemegy egy valóban általános javulás is?
10. Vajon képes-e valamely uralkodó a legigazságosabb, legméltányosabb, legemberibb kormányzási formával az államban a polgárok minden osztálya számára megnyugvást és megelégedettséget biztosítani?
11. Lehet-e még rosszabb kormányzási formát kitalálni, mint azt, amelyben a parasztság tönkremegy?
12. Vajon megkaphatja-e a legjobb uralkodó egyaránt a földműves és a nemes szeretetét is?

MÁSODIK FELVONÁS

[3] Előszó

Ha ezt a kis művet elolvastad, azt mondd majd: Ez az ember bizonyosan keres valamit. Én meg azt válaszolom: Ez az ember bizonyosan nem keres semmit. Ha az igazságot írom, tárgyam csupán ez az igazság. Nem kevés öröm származik abból, hogy az ember megismeri valódi gondolkodásmódját. Ha egyetlen szándékom, hogy az uralkodónak hízelegjek, nem írok semmit. Ha azonban olyan a jelleme, hogy kívánja a hízelgést, ahányszor leírod az igazságot: ő az oka a te hízelgésednek, nem te. Csak azért a látszatért, hogy hízelgek neki, nem fogok megszűnni kimondani az igazságot.

Valamely király nagysága nem az én egyéni hasznomnak a függvénye. Ő adhat nekem valamit, [4] vagy elvehet tőlem mindent, ez nem változtathatja meg a kormányzás menetét. Ha az uralkodó fenntartja az egészséget; ha védi népét, az általános igazságosságot; ha méltányos, emberi; ha megalázza az erőszakoskodókat és a gőgösöket; eltaszítja a méltatlanokat; tehetséget, erényt jutalmaz: el kell ismernem nagyságát, és hűséges maradok hozzá, még ha a világ túlsó végén lennék is. Engem vagy téged ledobhat, és ennek ellenére nagy marad.

Az uralkodóhoz való igazi hűséget nem az ajándékok szülik nálunk, hanem jelleme, igaz gondolkodásmódja. Ha az uralkodó a kormányzásban a te nézeteiddel merőben ellentétes nézeteket valósít meg, bármilyen gazdagon ajándékozott is meg, szíved idegen marad, és bizonyos ellenérzések lesznek benned iránta. A türelmetlenség, elégedetlenség [5] megmarad. Kegyekben részesít, de te titokban sóhajtozol. Ha azonban azt látod, hogy uralkodód úgy

gondolkodik mint te, azon mód tiszteletet érzel iránta. Ha ellenszenvvel viseltetik dolgok és emberek iránt, amelyeket és akiket te sem szeretsz, ha oly életmódot folytat, amely a te szájad íze szerint való, nem szünhetsz meg szeretetet érezni iránta.

A gondolkodás, a kedély, az életmód azonossága az emberek között szeretetet szül. Egy, a te természetedtől ellentétes királyi természet ajándékokkal bizonyos hállára készíthet, de forró ragaszkodást semmikor nem ébreszthet benned; mert benne és benned minden ellentétes, egymásnak ellentmondó.

Ha szükséget szenvedsz, szegény vagy, és nincs támaszod, nyugodtan [6] megmaradsz egy uralkodó mellett, aki mindenben egészen másképp gondolkodik, mint te — te méltányolni fogod az ő érveit, ha ő el is vetette a tiedet. Ha ezzel szemben az uralkodó hozzád hasonlóan gondolkodik: bármennyit szenvedsz uralkodása alatt, mindig szeretni fogod. A természet mindenütt megőrzi jogait.

De hogyan merészelhetek ilyet mondani: ha az uralkodó úgy gondolkodik mint én — hiszen én nem gondolkodhatom úgy, mint királyom, ehhez túl kicsiny vagyok, csend! csend! Ha az én uralkodómat jónak nevezik, akkor ő nem más, mint becsületes, igazságos, okos és erényes ember. Miért nem mondhatnám én a saját területemen mindezeket a tulajdonságokat a magaméinak. Vagy uralkodóm iránti tiszteletből már nem is szabad becsületesnek lennem? Ilyen messze mégsem megy tán az alatt[7]valói alázat. A becsület az emberség szempontjából mindenkor érdekesebb, mint a fenség. Értelmetlenség volna ezt mondani: „Királyom azért király, mert fenség, s ez a fenség egyben királlyá teszi.” Mondd ezzel szemben: „Királyom a legigazságosabb, a legjobb ember a világon”, ezt a mondatot egyáltalán nem találok értelmetlennek. Igen szép értelme van — jelentősebb szívünknek, mint az olyan fényes szavak, mint „legfelségesebb”, „legmagasabb”, „legyőzhetetlen”, „itáliai”, „jeruzsálemi”, stb. király.

A becsületes ember mindig és minden módon valami jó; de a felség magában lehet jó vagy rossz, ahogy esik. Egy embertelen ember viselhet ezer koronát a fején, felségének soha nem lesz olyan értéke az [8] emberiség számára, mint egy közönséges polgár erényeinek. A uralkodó nagysága emberségében és hatalmában rejlik: a gőg nem teszi naggyá.

Voltak korok, helyek, ahol nem becsülték a királyokat, ha azok túl gyakran mutatkoztak. Az uralkodónak el kellett rejtőznie, mint egy egyiptomi félistennek; és amikor megjelent, fel kellett fújnia magát, mint egy bohócnak, olyan hangon kellett beszélnie, mint a síri kísértetnek. Nem tűnne ez az emberség nevelésének gúnyolásának?

Így írok az új kormányzat alatt, és így gondolkoztam a régiben. Ha ez a gondolkodásmód az olvasónak kellemetlen — sajnálom; de nem szűnhetek meg az lenni, aki vagyok. Úgy írok, ahogy tudok; ítélj felette, ahogy tudsz és ahogy akarsz — Éljd boldogul.

[9]

Un Prêtre, quel qu'il soit, quelque Dieu qui l'inspire
Doit prier ses Rois, et non pas les maudire.

Voltaire

Az újdonság kívánása természetünkhöz tartozik; a bosszankodást a változások alkalmából szintén a természet idézi elő, tégy különbséget, ahogy akarsz. Nekem úgy tűnik, hogy nevelés, születési hely és szokás mindig és mindenütt természetünk felét alkotja. Miért eszik a tatárok oly jóízűen a lóhúst? Miért ülnek a törökök a földön, és miért esznek kézzel? Mert így szoktatták őket. Te miért nem teszed mindezt? Mert téged nem így neveltek és nem így szoktattak.

[10] Az előítélet több téves gondolatot szül elménkben. Ezek közül megvizsgálnék most egyet, amelyet érdekesnek találok.

Sokunknak megvan az a lázadó gyengéje, hogy az uralkodót mindig idegen, önálló személyként akarjuk tekinteni, amiből csak zavar származik. Ha valamilyen rendelet jelenik meg, ne gondold mindig: egyedül az uralkodó parancsolja ezt vagy azt, mondd inkább: „a monarchia vagy az állam így akarja”.

A papságra vonatkozó legmagasabb rendelkezések következtében egyesek úgy vélik, közeleg az utolsó ítélet, mivelhogy a legmagasabb hatalom erőszakkal megtámadta a legszentebb vallást. Türelem — vállalkozom annak kimondására, hogy a vallást a legkisebb csapás sem érte, ha csak nem tekintesz minden kapucinus szerzetest, minden papot, minden főpapot, stb. magának az élő, örök, legszentebb vallásnak.

[11] Vajon megtiltották-e neked, hogy részt vegyél az istentiszteleteken? Ki akadályoz meg abban, hogy kora reggeltől késő éjszakáig morzsold a rózsafüzéredet, ha ezt akarod? Vagy melyik hittételt sértették meg?

Ami történt, méltányos. Nem akarjuk, hogy idegen hatalmak beleegyezésünk nélkül kezdeményezzenek nálunk, akár hitbéli akár egyéb dolgokkal kapcsolatosan. Nincs-e joga az államnak ahhoz, hogy akarjon? Vagy tán az uralkodó, aki ezt elrendeli, nem maga az állam, amikor azt írja: mi.

Ha a római udvar jó szándékú, amiről szívesen elhiszem, akkor semmi sem sértheti meg. Ha tiszta szándék vezet valakit és minden kezdeményezése

csupán a közjó érdekében történik nálunk: miért kellene ennek előttünk titoknak maradni? Örömmel fogjuk hozzá beleegyezésünket adni. Ha azonban idegen hatalmak valami számunkra kártékony dolgot akarnának elkövetni, nem fogjuk [12]-e ezt megakadályozni akarni? Ha bennünket a római udvar boldoggá akar tenni, uralkodónk ezt nem fogja meggátolni. És mivel a Szentatyával szemben úgy érzünk, mint az ő jó gyermekei, amúgy is úgy gondoljuk, hogy semmi rosszat nem akarhat nekünk. Ennek pusztá gondolata is sértés volna Őszentségére nézve. Márpedig ha csupa jót tételünk fel, hogy lehetne bűn a jót a mi beleegyezésünkkel, tudunkkal élvezni?

A rendelkezés, mondják, mégiscsak hallatlan. De a dolog, amely felől rendelkeznek, igen régi. Nem volt Európában király, aki elismerte volna a római Szentszéknak azt a jogát, hogy az ő beleegyezése nélkül mindenben érvényesítse akaratát. Ezeket a jogokat az uralkodók mindig is fenntartották maguknak.

[13] A különbség ezúttal az, hogy a rendelkezésekben az uralkodó nyilvánvalóvá tette az államnak ama jogait, amelyeket csöndben mindig is érvényesítették és fenntartottak.

*

Mi tartja fenn az emberi életet? Az élelem. Kié vagyok tehát? Azé, ugye, aki az én élelmemet biztosítja. Ki biztosítja papságunk élelmet? Államaink. Kié az állam? A császáré. Ki tehát ebben az esetben a papság uralkodója? II. József. Láthatod, milyen egyszerű, milyen világos a természet és az igazság.

Az uralkodó azt parancsolja, hogy a papság az állam pénzét ne szórja szét idegen országokban; megtámadja vajon ezzel a vallást? A pénz csökkenésével növekedik a nyomorod; ugyanennek a pénznek a csökkenése az államban növeli az általános ínséget.

[14] Polgárok! Gondoskodni kívánnak arról, hogy a pénzt, amelyet tőletek a papság számára el kell vonni, ugyanez a rend nektek visszaszármaztassa. Könnyebb nektek a kiadott ezüstöket államaitokban újra megtalálni, mint Rómában.

Dehát nem kereszteltethetitek meg gyermekeiteket templomaitokban anélkül, hogy dukátjaitokat Itáliába ne küldenétek? Méltánytalan, hogy azok, akik jövedelmüket nálunk tőletek kapják, ezt közöttetek éljék fel? Vajon

elvéssz-e hitetek, ha pénzetek körötökben marad? Ne gondoljátok, hogy uralkodótok nem tiszteli vallását. Csakhogy úgy akar imádkozni, hogy közben titeket ne tegyen tönkre. Nem lehet egyszerre jó keresztény és nektek atyátok? A ti támogatásotok ellentmond-e az igaz kereszténységnek? Láttál nálunk olyat, hogy papokat elevenen megégetnek? Menj csak Spanyolországba, ott lát[15]hatod, hogyan égetnek meg papok polgárokat Róma beleegyezésével.

*

Olvasó! Ha véletlenül éppen ellenfeleim közé tartozol, és meg akarod cáfolni szavaimat, egyetlen dolog menthet meg. Ez pedig, ha azt mondod: az uralkodóknak mindenkor tökéletes bizalmuk lehet a Szentszékekben, és minden dolgukban rá hagyatkozhatnak, tudva, hogy innen kár nem származhatik számukra. Ha ez így van, vagy így kell lennie: be kell bizonyítanod, hogy a pápa nem tévedhet; mert ha tévedhet, hogyan tehetik ki magukat az uralkodók ennek a veszélynek? Én be tudom neked bizonyítani, hogy tévednek, de hogy te hogyan tudod bebizonyítani az ellenkezőjét, nem tudom. Bizonyosan nem az uralkodók tehetnek arról, hogy végül is meggyengül a bizalmuk a római szék iránt. Hiszen ők fenntartás nélkül bíztak, de az bizalmukkal gyakran visszaélt. Kinek volna bátorsága [16] ezt az igazságot egész Európával szemben cáfolni? A páрмаi herceget vajon nem szemünk előtt átkozták ki? Emlékezz csak az ún. gvelfekve és ghibellinekre; annyi becsstelenné tett császárra és királyra. Egészükben kiátkozott országokra, nemzetekre, népekre, noha nehezen hihető, hogy egy egész nemzet kebelében ne lett volna egyetlen ártatlan és istenfélő ember.

A pápák tévedhetnek, mondom én.

Mármost ha ez igaz, hogyan lehet valamely uralkodót vádolni azért, mert magát és országait nem akarja fenntartás nélkül alávetni a pápai hatalomnak? A mai legmagasabb rendelkezések talán mások, mint fenntartás és elővigyázatosság? Mondtam, a pápák tévedhetnek, és ha találatik olyan olvasó, aki az ellenkezőjét állítja és tollat ragad, hogy ezt a mondatot megcáfolja, cáfolatát gondosan át[17]olvasom, majd igyekszem lehetőség szerint válaszolni rá.

Addig is emlékeztetem ellenfeleimet a híres konstanzi zsinatra, amelyen Zsigmond császár is részt vett; és minthogy meg vagyok győződve, hogy az, aki ismeri a történelmet, ebben a dologban nem fog vitába szállni velem, emlékeztetem azokat, akiknek hiányosak az ismeretűi, hogy mielőtt bármibe

belefogának, érdeklődjenek olvasott embereknél a konstanzi zsinat okai felől. Látni fogják, hogy a pápák véthetnek olyan hibákat, amelyeket azután a császároknak kell helyreigazítaniok. Ha például a bíborosok választásának eredményeképpen három pápa ülne egyszerre Szent Péter trónusán, pápai hibának tekintenéd vagy nem?

*

Bosszantó, ha észrevesszük, hogy vannak közöttünk emberek, akik veletek, polgárokkal azt a hamis és szennyes gondola[18]tot akarják elhíttetni, hogy az uralkodó nem jó katolikus. Ezzel csak gyűlöletet akarnak kelteni a jótétemények iránt. Én azonban azt mondom „Nem volna jó katolikus, ha nem akarna rólatok gondoskodni. Hát csak van annyi eszetek, hogy a pénzt nem tévesztitek össze a hittel?” Krisztus és az ő tanítványai pénz nélkül terjesztették a vallást. Szent Péter tán nem volt keresztény, mert nem voltak országai, tartományai? Mi okuk papjainknak erre a nagy kiabálásra?

Jézus Krisztusnak és az ő apostolainak nem volt annyi biztos bevétele, mint amennyit nálunk egy falusi pap élvez és fog élvezni ezután. Úgy vélik, hogy tönkremegy a vallás, ha a monarchia kincsei nem a papok kezei közt vannak? Ha ellenség tör rátok, elrabolja minden javatokat, meggyalázza asszonyaitokat és leányaitokat — mi véd majd meg benneteket? Ágyúk, muskéták — vagy rózsafüzérek? Ki ragad fegyvert a ti érdeketekben, a pápa vagy uralkodótok?

[19] Ne vessétek szememre, hogy semmibe veszem az imát. Nem, csupán azt akarom mondani, hogy Isten különleges ok nélkül nem cselekszik csodát. Ha az uralkodó kockára teszi életét értetek: imádkozzatok, hogy Isten áldja meg a fegyvereit és segítse őt győzelemre. Vagy azt hiszitek, hogy Isten segítségével, pusztán az imádságoskönyvvel képesek volnátok legyőzni egy ellenséges hadsereget? Természetfölötti eszközökkel Isten ritkán segít. Segítéséhez eszközök kellene. De a generálisnak, aki oly gyakran megment benneteket, aki vérét ontja, meg kell elégednie néhány ezer gulddal, miközben egy püspök 50-60 ezer guldenért mondja a misét. Kifosztotta vajon az uralkodó a papságotokat?

*

Azoknak, akik azt állítják, hogy az uralkodónak nincs joga megengedni, hogy idegen rendelkezéseket hozzanak az államban, az ő beleegyezése nélkül, természetesen helyeselniük kell az ellenkezőjét. Mondjuk tehát: a pápa, a papság [20] az uralkodó tudomása és beleegyezése nélkül rendeljenek el az

országban, amit jónak látnak. Mert ez volna az előzőnek az ellentéte. Ha ez érvényes volna, mi szükség lenne uralkodóra? Valamiféle gondnok volna csupán, mi pedig előbb Róma szolgái, azután az övéi. Mert már mondtam, hogy az egyház tanítása alapján el lehet venni és el is vettek vagyont, szabadságot, életet, sőt, jogart és koronát is, amikor az idők olyanok voltak. Ezt azelőtt megkönnyítette a tudatlanság — legyetek felvilágosultak, hogy felismerjétek jogaitokat.

*

Olvasóim között lehetnek olyanok, akik azt fogják mondani: nem vagyok katolikus keresztény, vagy írásaimért magasabb körök fizetnek engem. Én azonban katolikus vagyok, és érvelésemért nem fizetnek meg. Katolikus vagyok, mondom, de nem vagyok Róma alattvalója. Ezt talán állíthatom, anélkül, hogy török volnék. Ami a [21] második pontot illeti, azt hiszem, hogy az uralkodónak nincsen szüksége a mi tollunkra, hogy jogait érvényesítse. Menj el a kaszárnnyába, ott látni fogod a tollait, amelyek másképpen írnak, mint a mieink. A legmagasabb hatalom sem veled, sem velem nem törődik. Mi azért írunk, hogy tévedéseinktől megszabaduljunk, nem azért, mintha pedantériánkkal a legfelső hatalmat védeni akarnánk. Írótársak! Ilyen szándékkal csak nevetségessé tennénk magunkat. Ne nyúljatok tollhoz, lefogadom, hogy a kormányzat ennek ellenére fennmarad.

Akkor ajándékokat remélek, fogod mondani. A hősöknek nem szokásuk a pedánsokat megajándékozni. Ha béke, nyugalom, szívbéli elégedettség képezi életünk alapvető boldogságát, a király kegyeiből nem sok boldogság nyerhető. Ő az egésznek az áldozata és az övéit is áldozatokká teszi. Csillogásra lehetőséget kapsz nála: élvezetekre éppoly kevésbé, mint ő maga. Hagyd meg a miniszternek a csillagot a mellén. [22] Hagyd meg a királynak az ő méltóságát, mindezek az árnyékok sokba kerülnek nekik. Hagyd őket — mondom, és törődj a szíveddel.

*

Polgár! Amikor a pénzedet kérik az uralkodó számára, akkor felsóhajtasz: Ah! Milyen boldog is az uralkodó! És én felsóhajtok: Ah! Milyen ostoba is vagy te. A te pénzedet az állam szolgái élvezik; neki csak a nyűg jut, hogy ezt a pénzt felossza közöttük. Amikor látod, hogy valami szép angol telivéren

lovagol, azt mondod: Igen, igen! Neki van. Ah! Volna bár nekem is! Persze, hogy neki van; de ha azon a telivéren az ő gondoljaival kellene lovagolnod, akkor mondanád csak — neki van.

Mindenki, aki megismerte az embereket, igazat fog adni nekem, amikor azt mondom, szomorú dolog az a tevékenység, amelyet a mi általános megalégedettségünkért és sorsunk javításáért kell kifejtteni. A [23] szenvedélyeink gonosz uralkodóink. Lassanként felismerem, hogy az emberek szinte születésüktől fogva egymásnak titkos ellenségei. Mindenütt a boldogságot kergetjük, és ha megragadtad, akkor a sorsában is osztozol és az üldözni kezd. Ha már nem tudnak megbuktatni, akkor imádnak — ha elbuktál: kinevetnek.

Az ember képtelen mást imádni, mint az élvezetét vagy a hasznát. Ha hasznos vagy, barátaid vannak; ha szép vagy, rajongó nők vesznek körül. Szerencse és szépség nélkül halott vagy. Mindenki hízeleg neked — és mindenki, aki nem tud élvezni téged, bukásodat kívánja. És ha még akadnak néhányan, akik a boldogságodért imádkoznak, akkor ezek azok, akiknek ebből hasznuk vagy örömük van. Tagadd meg tőlük ezt az élvezetet — ma még barátok, barátnők, holnap az ördögbe kívánnak.

[24] Reszkess királyod különös kegyéért. A világ az arcodba fog nevetni, és hátad mögött ezer fegyvert kovácsol ellened. Királyok! Ne feledkezzetek meg ezekről az igazságokról! Hagyjátok meg az emberek élvezeteit, hogy szeressenek, és viseljétek el, hogy hozzátok jönnek azért, hogy saját boldogságukat a ti nevetek alatt imádják.

Miért imádjuk Istent? Azért, hogy üdvözítsen! Ha tudnánk, hogy ezt nem tudja megtenni, egyetlen Miatyánkot sem mondanánk hozzá.

Uralkodók, ez megalégedésekre szolgálhat.

[25] *Erkölcsei megjegyzések*

Semmit sem hozhatunk elő vagy állíthatunk szilárdan, amit mások nem vitatnának. Ennyi sok vitatkozás közepette végül is azt az igazságot fogadtam el magamnak, hogy én itt ellentmondás nélkül, valamilyen állandó mozgás ölében lebegek. Ez vitathatatlan, de ha ettől az igazságtól csak egyetlen lépéssel továbbmegyek, és felteszem a kérdést, milyen mozgatóerőtől, milyen jogok és törvények szerint uralkodik rajtunk ez a természet által fenntartott állandó mozgás, máris elhallgatok a világ minden egyetemével, könyvtárával és tudásával együtt; vagy vég nélküli vitatkozásba kezdünk.

[26] Sok fényes ablakon benéztem és mindenütt sötét éjszakát találtam. Semmit sem tudunk alapjában véve megmagyarázni, mondottam magamnak, és visszafordultam. Így hát most itt ülök és lármázom; mert a halál még ízetlenebb számomra, mint az élet. Adj hálát az égnek, ha nem érted, amit mondani akarok, és ne kívánd, hogy megmagyarázzam, mert ez a szerencséd. Rohanj csak előre, mint aki nincs eszénél, és halj meg fájdalom nélkül.

Csudálatos létünket ismerjük, de az óvatosság azt kívánja, hogy szenvedélyeink kerekerei szüntelenül forogjanak bennünk.

Álmomban egyszer kínlódtam, és azt mondtam magamban, miért üldözik egymást az emberek hiúságuknál fogva? Honnan e nagy láрма? Miért tépik szét bal kezükkel mindazt, amit jobb kezükkel alkotnak? Miért teszi majd mindenki tönkre a boldogságát? Mire való [27] az értelem, ha semmi másra nem szolgál, mint arra, hogy értelmetlenné — meggondolatlaná tegyen bennünket? Miért cselekednek értelemmel értelmetlent? Miért gyűlölik egymást? Miért követel minden egyidejűleg szabadságot és rabszolgákat a szolgálatára? Miért válnak tehetetlenné a hatalommal szemben? Miért elégedetlenek mindig azzal, amijük van, és miért keresik a kielégülést abban, amijük nincs? Miért keresnek mindenütt bizonyosságot a bizonytalanságban? Miért követelnek mindig őszinteséget egymástól, amikor azonnal visszaélnék vele? És az állandó iparkodásban, hogy megtalálják a boldogságot, miért maradnak mindig boldogtalanok? Oly messze mentem ezekben a gondolatokban, hogy végül arra kezdtem gondolni, az egész világ részeg. Mit tegyek ebben a zűrzavarban? — mondtam magamban. Nagy szomorúság vett erőt rajtam. Szellemem elkomorult, és szívemből csendes könnyzáró hullott. Elfogott a részvét mindannyiunk kö[28]zös sorsa fölött. Sajnáltam magamat, embertársaimat és csak növeltem szenvedéseimet. Végül is a természet, könnyeimtől megindulva kézen fogott, és így szólt: „Fiam, rossz helyen állsz, itt a természet örök áramával állsz szemben. Gyere! Fordulj velem vissza.”

Visszafordultunk; és azonnal úgy éreztem, hogy valami felemel és magával ragad. Elkezdtem nevetni, lenéztem, és láttam, hogy szenvedélyeim egy tollon visznek. Nagy kiáltozást csaptunk, mennydörgés és robaj közepette repültünk, mint a rakéták.

Lásd! Ez az élet sora és az ő titkai. Szegény teremtmények mi, maradjunk korlátainkon belül. Mert a forrásig nem hatolhatunk előre, hogy belenézünk vagy feltartsuk a természet menetét, elégedjünk meg tehát a felülettel.

Képtelen vagyok visszafojtani nevetésemet, ha arra gondolok [29], hogy a természet csak azért ad nekem fogalmakat, hogy meggyőződjem arról, hogy semmit sem értek belőle.

Amíg az ember tudatlan és műveletlen: mindent megért maga körül és elégedett. Amint azonban elég tanult, hogy mindennek utána kutasson, mindent megismerjen, semmit se fog fel és semmit nem ért meg. Mégis ezek az emberek az emberi társadalom legértékesebb tagjai — nekik van a legemelkedettebb szellemük, emberségesek, igazságosak és a világ jótevői.

Hogyan lehet ez? Nagy szellemek persze nem tudják, hogy a természet a maga egészében hogyan működik; de az emberre gyakorolt hatásait jól felismerik. Egy éles kutató szellem az ember erkölcsi erejét vagy gyengeségét a szenvedélyeinek hatásán keresztül fedezi fel, és ezután már bánni is tud az emberekkel.

Ez a kormányzás legnagyobb művészete. Az embernek nem [30] adatott meg, hogy ellentmondásmentes rendszerek szerint cselekedjék. Sorsa, hogy egyfajta kábulatban él: téved — szenved — rajong — halad — újból megfordul — és végül tehetetlenül elpusztul. Amíg ez bekövetkezik, úgy vélem, hogy a legjobb számunkra, ha a becsület szeretetét és az örökkévaló igazságosságot tekintjük cselekedeteink mércéjének. Ez a lelket valami csöndes nagysággal ruhazza fel, amely saját erejéből táplálkozik. Abba a szövedékbe van beburkolva, amelyet ő maga szőtt színes képzelőerejével. Idelelni mindent, amit nem érzékei ragadnak meg, részvéttel és könnyel szemlél. Nem gyűlöl sokakat és keveseket szeret. Becsület és emberiség vezetik útjain. Ő meg követi ezeket, mert nem talál szebb utat. Minden területen megvizsgálja az emberek cselekedeteit, és azt látja, hogy a kellemetlenségeknek ezen a belátáhatatlan tengerén minden halandó behunytt szemmel vezetettik, a fényt elő[31]jitéletei alkotják és a vezető erőt a szenvedélyei.

Mindenki szenved, mindenki panaszkodik, de mindenki reszketve fél a haláltól. Mindenki élvez, mindenki sóhajtozik, és egyik dolgot sem tudja nélkülözni. Mindenkinnek megvannak a maga tévútjai, és mindenki azt kiáltozza, őt kell követni. Mindenki csak érényeiről beszél és ugyanakkor tele van gyengeségekkel, melyeket Istenként tisztel. Mindenki nagynak képzei magát, pedig kicsi.

Így hát az ember az ég csodálatos műve és örök rejtély önmagának — piromkodás nélkül egyetlen jellemében sem szemlélheti magát. Minél jobban megismerjük itt az embert, annál világosabban kell látnunk, hogy milyen kicsiny.

HARMADIK FELVONÁS

Előszó

Mit hívunk boldogságnak? Azt az állapotot, amelyben vágyaink teljesülnek. Hogy hívják azt a helyzetet, amelyben vágyaim teljesültek? Lehetetlenségnek. De ha lehetséges volna, hogyan kellene neveznünk? Szerencsétlenségnek. Az embernek semmihez sincs annyi ereje, mint boldogságának szétzúzásához. Vágyait, igaz, először a lehetőségekhez szabja. De ha teljesül is valamennyi, úgy [4] ahogy ezt elképzelte, máris láthatod, hogy újra elégedetlen, és iparkodik azokat a lehetetlenségig kiterjeszteni. Abba, ami az övé, belefárad, majd azt kívánja, hogy a lehetetlenségek lehetővé váljanak, és ha ez nem történik meg, akkor azzal, ami lehetséges, elégedetlenné válik. Ha minden lehetővé válik számára, vágyai elcsitulnak, törekvése megszűnik: ekkor viszont a bösség untatja, és ő eszi magát.

A világ bölcsei talán ott tévedtek, hogy az embereket mindig másnak látták, mint amilyenek. A teológus gyakran az égben, angyalok közt látja őket; az epikureus az állatok sorába helyezi. A szigorú erkölcsnemesítők olyan [5] teremtményeknek tekintik őket, akiknek a tiszta szemlélődés következtében maradéktalanul uralkodniok kell szívük indulatain és szenvedélyeiken. Azt az erőt, amellyel le tudtuk bírni szenvedélyeinket, erénynek nevezik. Erény, erény! Egyedül ez az erény tesz bennünket boldoggá, ezt becsüli a világ, — bizony, bizony! Bárcsak soha sem ismertem volna meg az embert és a világot! Boldog együgyűség, veled együtt az örömeim is elszálltak!

Vajon megvéd bennünket itt a világban az erény a boldogtalanságtól és a veszélyektől? Ha sok ezer ember között te egyedül maradsz szerény és valóban erényes, milyen örömeiben lesz részed, vagy ki határozza meg az értékedet? Ha csak te magad ismered magadat és mindenki más megvet, kérdem: [6] milyen boldogságot köszönhetsz az erénynek? Ember, te szegény kis teremtmény; csupa erényes embernek kellene körülvennie téged, és ha ez így volna, akkor ezer vetélytársad volna, akiket te túl akarnál szárnyalni az erényességben; vajon nem okozna neked ez a törekvés fáradságot és elégedetlenséget? Hova akarsz fordulni? Sírjál vagy nevéssél, ahogy akarod, és bocsásd meg nekem, hogy az igazságot olyan szomorúnak ábrázolom előtted, mint amilyen valóban.

Emberek, nem tudnátok vagy nem vennétek észre, hogy a színlelés és a csalás eluralkodtak a világban? Az önzés mindenütt csak növekedni akar, és

ha az egyikben növekedik, a másik szegényebb lesz, nem érzitek ezt az örökös harcot magatok között? De ha ér[7]zitek is, vajon meg tudjátok szüntetni? Ha pedig állandó köztetek, remélhetitek, hogy valaha nyugalmatok lesz?

Bolond vagy, fogod nekem végül is türelmetlenül mondani, hogyan lehetnének az emberek másmilyenek? Hiszen ez a rendeltetésük, ez a formájuk. Így is van — én nem mutatok be neked egyebet, mint éppen azt, hogy milyen az ember — hibát vétek vajon, ha természetes formájában láttatom? Én csupán lefestem, nem én tettem őt ilyenné. Nem ijedek meg attól, hogy bolondnak mondasz, mert ezzel még mindig népesebb társaságban vagyok mint amilyenben te volnál, ha bölcsnek nevezetnél, és nektek bölcseknek reszketnetek kellene tőlünk.

[8] Mindig úgy képzelem, hogy lesznek olvasók, akik érveléseimet túlságosan szomorúaknak vagy tán az ember számára megszegyenítőeknek fogják tartani. Én azonban ahányszor alaposan megfigyeltem az embereket, nem találtam rossznak a módot, ahogyan gondolkozom. Amíg valaki nem képes szomorú gondolatokra is, sem magasztos erényei, sem mély belátásai nem lesznek. Az, akinek csak vidám, játékos gondolatai vannak, csupán kis megpróbáltatásokra és szerencsés körülményekre van teremtve. Ha valamilyen nagy veszélyt mutatsz neki, meglepődik előbb, majd reszketni kezd, végül egészen összeomlik vagy elfut.

A valóban nagy erényt mindig komolyság, szomorúság és közöny kíséri [9], mégsem vet meg semmit. Csak úgy tűnik, hogy mindent megvet, mert nagyságát csak nagy dolgok képesek megindítani.

Az, aki szomorúan gondolkodik, azt jelzi, hogy ismeri az emberek sorsát, és hogy gondolatai mély belátásból erednek. Az ilyen embernek előnye, hogy azokat a kis hiúságokat, amelyek a többieket gyötrik, figyelembe sem veszi, azokat a kísértéseket, amelyeken mások elbuknak, megveti, ezer sértést fel sem vesz, a csejt, az intrikát, a mesterkedést mint nagyságához méltatlan eszközöket utálja. Ahányszor alacsony, szennyes, aljas lelkekkel van dolga, valamilyen módon becsapják; ő látja, észreveszi és hagyja, hogy a méltatlanok élvezzék ezt az [10] embert lealacsonyító örömet. Még azt sem mutatja, hogy meglátta az ilyesmit. A nagy lélek sohasem olyan gyenge, mint amikor saját boldogságáért kell valakinek könyörögnie, vagy azért kell dolgoznia. Az ilyesemben mindig valami lealacsonyítót és megszegyenítőt lát a maga szempontjából, ezért mindig enged, s nagy és szegény vagy boldogtalan marad.

Amíg csupán vidám szatírárt, gyengéd, játékos gondolatokat írunk, addig gyermekek maradunk, és képtelenek leszünk nagy dolgokra. Az embernek, ha el akarja érni valódi nagyságát, abba kell hagynia a tréfálkozást és el kell kezdenie komolyan gondolkodni. Erkölcsi létünk mély ismeretéből csak

komoly gondolatok születnek. Természetünknek ez a valódi ismerete viszont [11] vidám vagy gyermeteg formát ölt. Szomorúan kell gondolkoznunk, hogy felemelkedhessünk. Te persze jobban szereted szívednek játékos szórakozását, mint az ember szomorú nagyságát; az emberi társadalom viszont nem szórakozást és tréfát vár tőled, hanem valódi szolgálatoakat és erényed nagyságát, ha ez megvan benned. Az az ember, aki csupán örülni tud és akar, nem egyéb, mint gyermek.

Nagynak lenni szomorú, de van abban valami isteni, ha valaki igaz ember. Amilyen kevésbé alkalmas a kis ember nagy dolgokra, olyan kevésbé alkalmas a nagy ember kicsiségekre. Ha nagy embert boldogtalanná akarsz tenni, vagy szégyent akarsz rá hozni, keverd bele kicsiségekbe, meglátod [12], milyen szárnalmas figurává válik. Tégy meg egy nagy generálist rendőrfelügyelővé, állíts egy felvilágosult minisztert a falusi bíró helyébe, példájuk meg fog győzni szavaim igazságáról.

[13] *Platón és Diogenész*

Platón: Mi a véleményed Diogenész? Melyik a legszerencsétlenebb helyzet a filozófus számára?

Diogenész: Az, amelyben ahhoz, hogy élni tudjon, egy király kegyeire van szüksége.

Platón: Nem jobb-e a bölcsnek, ha a király kegyeiből kényelmesebb életet folytat, mintha szabadságban él és gyökereken tengődik?

Diogenész: Ha megvan benned a képesség, hogy a nagyoknak tessél anélkül, hogy ebben lealacsonyodnál, vagy ha találsz nagy embereket, akik ilyesmit nem kívánnak tőled ahhoz, hogy szeretni tudjanak, akkor rendben van.

[14] Platón: Úgy véled, hogy a külső csillogás felemészti a nagy emberek erényét?

Diogenész: Ezt nem mondanám, de azt igen, hogy semmi sem teszi az embert olyan könnyen embertelenné, mint az arany és a hatalom.

Platón: Így az erény csupán a véletlen terméke; nem bennünk van, hanem a körülményekben, amelyek között élünk. Ilyen módon megszűnik az ember embervolta. Csak addig marad erényes, amíg nem kerül olyan helyzetbe, amelyben elromolhatik.

Diogenész: Az erény hatalma abban áll, hogy eltávolítjuk magunktól azokat a dolgokat, amelyek hátrányosan hatnak rá.

Platón: Ha a bölcslet nagy emberek kegyébe juttatja a sorsa, vajon szabad-e neki ebben megtalálnia boldogságát?

Diogenész: Megkísérelheti. Vagy nem igazi bölcs; ha az, akkor boldogtalan marad. Az, aki tökéletesen ismeri az embereket, függetlenség nélkül nem [15] lehet többé boldog. Nos, megkapjuk vajon ezt az előnyt a nagy emberektől?

Platón: Az erény mindenütt szabad. Az erényes fejedelmet, aki megajándékoz kegyeivel, olyan barátnak tekintem, aki teljes szabadságot biztosít nekem arra, hogy tisztességes legyek mellette.

Diogenész: De ha fontos neked az ő kegye, éjjel-nappal reszketned kell.

Platón: Nem, mindössze állandóan erényesnek kell lennem, hogy biztosan megtartsam kegyét.

Diogenész: Platón beszél így? Biztos vagy abban, hogy pusztán az erény által megőrizheted magadnak egyszer s mindenkorra a boldogságodat a fejedelem kegyében?

Platón: Mi biztosíthatja jobban a boldogságot, mint az erény?

Diogenész: Mondd inkább: mi sértheti jobban boldogságunkat, mint az erény és a nagy tehetség. Ha szellemed átütő erejű és erényed szigorú törvényeknek engedelmeskedik, legott erkölcsbíróknak tekintenek. Erkölcsi [16] nagyságodat előbb bámulják, majd irigylik, végül csendben kissé meggyűlölnek.

Platón: Nem, érveidet nem egészen az emberi természetből merítetted. Úgy látom embergyűlölő vagy, mert ennyire még nem romlottunk el. A nagy erkölcsi érdemeket még a bűnösök is elismerik. Még a legnagyobb zsarnok is mindig az erényben kíván jeleskedni.

Diogenész: A zsarnok mégsem tud vagy akar erényes emberré válni, és ha zsarnok marad, annál nagyobb baj ez a bölcsnek, aki mellette van.

Platón: Miért? Lehet kegyetlen úr, de a bölcslet mégis becsüli.

Diogenész: Tudd meg, hogy az ember másokban mindig csak saját karakterét becsüli. A zsarnoknak zsarnok barátokra van szüksége. Az erényes ember az ő számára állandó szemrehányást jelentene. Az ilyesmit pedig a hatalom nem tűrheti.

Platón: A kegyetlen fejedelem mindig kegyetlen maradna, volna bár közönséges [17] ember. Hatalom és bűn együtt előfordulnak. De vannak erényes fejedelmek is, akik maguk kívánják, hogy szemükre vessük hibáikat, hogy ezáltal megjavulhassanak. Nem felettébb szükséges-e az emberiség általános javára, hogy az ilyen fejedelmeket valódi bölcssek vegyék körül?

Diogenész: Mit értesz az emberiség általános javán? Az általános nyomorunkat?

Platón: Ha az igazságosság és az ártatlanság védelme biztosítva van, ha mindenütt béke honol, ez az emberiség általános javát szolgálja.

Diogenész: Ezek szerint azt hiszed, hogy vannak urak, akik minden szolgáljukkal igazságosan bánnak, minden ártatlanságot ismernek és védelmeznek, minden alattvalójuknak biztosítják a békét: elegendő-e egyetlen ember mindezekre a feladatokra?

Platón: Ebben nem a tökéletességet, hanem csak a lehetőséget keressük. Olyan úr, aki nem sanyargat [18], már jó. Az, aki jótékony, emberi, megérdemli, hogy szeressük és nagyra becsüljük.

Diogenész: Az ember, akár uralkodik, akár uralkodnak rajta, az életben csak azoknak a szenvedélyeknek hódol, amelyekkel születése, a természet vagy a neveltetés ruházták fel. Mármost úgy látod, hogy el tudjuk érni az erkölcsi tökéletességet, anélkül, hogy jó tulajdonságainknak valamilyen ellensúlya lenne bennünk? Minden emberben van jó és rossz. Ezért mindig a jó és a rossz között kell maradnunk. Ez az ember sorsa; meg akarod jobbítani, vagy csak jót, rosszat akarsz benne megváltoztatni?

Platón: Ez egészében igaz, részeiben azonban téves. Az erényes fejedelem növelheti az általános elégedettséget. A másik megsokszorozza a rosszat. Nincs a kettő között különbség?

Diogenész: Neked tehát az a véleményed, hogy az általános elégedettség vagy öröm [19] az uralkodó jóságának biztos próbája.

Platón: Kétségtelenül, mert minek nevezem azt a boldogságot, amelynél könnyeket ontok vagy sóhajtozom? Az érzésem mondja meg nekem, miben áll a boldogságom vagy boldogtalanságom. Ha örömet, jókedvet érzek, megelégedett vagyok; ha megelégedett vagyok, boldog vagyok; ha boldog vagyok, nem panaszkodom.

Diogenész: Ha tehát a szolgák panaszkodnak, akkor az úr bizonyosan rossz.

Platón: Ez így van.

Diogenész: Tegyük fel, hogy az úr romlott embereket kap szolgának, s próbálja őket megjavítani, ha mármost ezek a büntetéstől kiabálnak, arra kell-e következtetni, hogy az úr, aki javukról gondoskodik, rossz ember?

Platón: Ne gondold, hogy az emberek lázadnak saját megjavulásuk ellen. A természet maga titokban mindenkinek felfedi hibáját, de persze erről hallgat az ember. A valódi javulás nem okozhat igazi elégedetlenséget.

[20] Diogenész: Ha azonban az emberek nem kívánnak változást, hogy boldogabbakká váljanak, van-e joga valakinek ahhoz, hogy jelenlegi helyzetük megváltoztatásával megpróbálja boldogabbá tenni őket?

Platón: Miért ne, ha az, aki cselekedni fog, világosabban látja a javukat, mint ők maguk.

Diogenész: Ily módon lehetséges volna az embernek saját akarata ellenében boldoggá lenni?

Platón: Mindenesetre nem lehetetlen. Hányszor áhítoznak az emberek olyan dolgokra, amelyek boldogtalanná teszik őket. És hányszor vetettek el olyasmit, ami boldogabbá tette volna őket.

Diogenész: Ezt nevezik jövőnek. Van valaki, aki számomra belelát? Ha elveszítem jelen boldogságomat, vigasztal-e jövődő boldogságom, amelyből még semmit sem érzek?

Platón: Lehet, hogy valamiben tévedtem, bár nem mindenben. A javulásról beszéltünk. Ha tehát az ujjamon lévő seb elgennyed [21], és én nem ismerem fel a veszélyt, az egész ujjamat meg akarom tartani. Ha találkozom egy okos orvossal, aki egyben javamat is akarja, igyekeznie kell erőt vennie rajtam, hogy levágja az ujjamat, különben egészen elvesztem. Vajon ellenállásom vagy kiabálásom az ő gonoszságát bizonyítja?

Diogenész: Ebben az esetben sebről van szó. De ha te az én egészséges ujjamat akarnád levágni, akkor az én ellenállásom valóban a gonosz embernek szólna.

Platón: Természetesen. Ezért annak, aki ilyen módon jobbít, igen okosnak és humánusnak kell lennie.

Diogenész: Te ilyen vagy, Platón?

Platón: Nem tudnám megmondani, hogy képes vagyok-e az emberek legnagyobb boldogságát biztosító helyzetet megtalálni. Amit mindenek felett szeretnék, az az, hogy legalább annyira lássam őket boldognak, amennyire ez lehetséges, és ez nekem elég.

[22] Diogenész: Vajon teljesíthetik-e az emberek a kötelességeiket jó kívánságokkal? Előre viszi ez a közjót vagy a tökéletes megelégedettséget; ha senki nem tudja, hogy ez mikor következik be, akkor én is az emberiség nagy jótévője vagyok, mert sok minden jót kívánok nekik.

Platón: De te semmit sem teszel az emberekért.

Diogenész: Mindent megteszek értük. Megmondom nekik, hogy térjenek vissza a természethez, amelyet elhagytak, és ehhez magam mutatok példát. Természetes vagyok és boldog, ha egyáltalán lehetséges a természet által tökéletesen boldognak lenni.

Platón: De te a kezedből iszol, és azt kívánod, hogy ezért csodáljanak. A király ezzel szemben arany pohárból iszik, hogy irigyeljék vagy csodálják. Vajon alapjában véve nem vagy-e te a hiúság fejedelme, azé a hiúságé amely elől menekülsz és amelyet megvetsz, nehogy a hiúság hibájába essél?

Diogenész: Ha minden ember arra rendeltetett, hogy nevetséges vonásai legyenek, [23] legalább a legkényelmesebbet akarom választani ezek között. A kezemből iszom: általános dolog ily módon oltani a szomjunkat. A vízzel, amelyet megiszom, senkitől nem vonok meg semmit. Ha csillogni akarok, vagy dicsőségre vágyom, legalább nem veszek ehhez idegen dolgokat kölcsön. Megvagyok azzal, amit a természet adott nekem.

Platón: Azt hiszed tehát, hogy a fejedelmek csak alattvalóik gazdagságával és hatalmával akarnak csillogni? Tévedsz. Dicsőségüket azokban a jótéteményekben is keresik, amelyek révén szolgálikat megtartják és megvédik. Van-e a világban valami, ami nagyobb méltóságot adhat az embereknek, mint az az isteni erény, hogy másokat boldoggá tegyenek? Kinek van több lehetősége arra, hogy ezt az erényt gyakorolja, mint a fejedelemnek?

Diogenész: De boldoggá tehet-e másokat az, aki hivatalánál fogva maga nem lehet boldog?

Platón: Nincs abban semmi lehetetlen, hogy valaki egyszermind fejedelem és boldog is legyen. Mi más az emberiség valódi öröme [24], mint az, hogy másokat boldogít. Mármost miért nem lehetne része ebben az örömben annak a fejedelemnek, akit sok ezer ember jótevő atyjaként szeret és dicsér?

Diogenész: A te érvelésed szerint a boldogságunk forrása nem bennünk, hanem a fejedelmekben van. Hogyan eredhet tőle a boldogság?

Platón: Úgy, hogy dicsőséget és élvezetet osztogat, olyan dolgokat, amelyekben az emberek keresik és meg is találják a boldogságot.

Diogenész: Ezt nevezik tiszteletbeli állásnak és gazdagságnak. Nem tudod, hogy mit kell ezekért fizetni?

Platón: Ha a fejedelemnek gyáva a lelke, akkor csupán hízelgést, vagy aljas szolgálatokat kíván. Ha azonban ember, akkor kegyeivel arra kényszerít, hogy az emberiséget szolgálja, és ilyen szolgálatok révén válsz igazi emberré. Vajon nem vigasztalás és boldogság ez?

Diogenész: Milyen szolgálat ez? Az én szememben csak az erény és bölcsesség tehet boldoggá. Az, aki boldogságát a gazdagságban keresi, [25] vagy kapzsi vagy féktelen vágyai vannak, amelyeket csak nagy pazarlással tud kielégíteni. A kapzsi embert szüntelenül kínozza a sóvárgás a még több után, legyen bár az egész világ aranya az ő kezében. Az élvezetekben elgyengült, kicsapongó ember azon sóhajtozik, miért nem adtak neki az istenek ezer érzékszervet, amelyekkel ezer kéjt tudna egyszerre élvezni. Ha valaki boldogságát a csillogásban keresi, a fejedelem hiába teszi meg maga után a második embernek, ha azon a helyen áll, gyöttri a vágy, hogy az első helyre kerüljön. Ha ezek az érvek igazak, milyen következtetést vonnál le belőlük?

Platón: Azt, hogy a fejedelmek csak erényes embereket tehetnek boldoggá.

Diogenész: Kell az erényes embernek a boldogsághoz bármi más, mint erény, ártatlanság és tisztességesség?

Platón: Bizony kell, barátom. Ha belenézel emberi természetünk legrejtettebb titkaiba [26], azt látod, hogy magát az erényt, ha senki sem ismeri, valami szomorúság veszi körül. A jó, a magasztos, ha nincs sikere, csupán szomorúságot szül; a mások bámulata az erényeinek járó adó.

Diogenész: Ha tehát mások nem mondják, hogy erényes vagyok, nem örvendezhetek az erényeim miatt?

Platón: Dehogynem — csakhogy ez a magányos öröm soha nem fog olyan erősen hatni rád, mint az, amely erényeidből és a mások tetszéséből fakad, azokéból, akik erényes embernek ismertek meg.

Diogenész: Azt mondod tehát, hogy erényeink semmilyen más módon nem válhatnak ismertté, mint a fejedelem kegyein keresztül.

Platón: Igen, ha a fejedelem maga erényes. Kegye rossz talajban nem csíráztat ki erényt, de a szomjúhozó erényt felemeli, és [27] általános sóvárgást ébreszt az erény után.

Diogenész: Meglehet, hogy az emberek az erényt egyedül azért kívánják, hogy ezzel mások előtt csilloghassanak. Ha ez így van, akkor az erényeket is a művészetekhez kell számítani. Minden, ami ragyog, erénynek tekinthető; Macedóniai Sándor tehát igen erényes ember, mert kifosztja a világot és véret ontja az emberi nemzetségre, amely nem vétett ellene semmit.

Platón: A pusztá hatalomban vagy erőben is van erény, éppúgy mint az igazságosságban. Aki nagy hős, feltétlenül erényes. Megmentheti a hazáját; az igazságosság az erény maga. A hatalom azonban csak akkor válik erényessé, ha védi az ártatlanságot és az igazságot.

Diogenész: Az igazságosság hasznos nekünk. Az tehát, aki az általános érdek ellen cselekszik, nem lehet erényes.

[28] Platón: Így van.

Diogenész: Ha mármint akadnak kiváló emberek, akik saját személyes érdekeiket úgy tudják megvédeni, hogy közben a közjónak nem ártanak, vajon híján lesznek az erénynek, ha saját érdekeiket tartják szem előtt?

Platón: Igen, mert az egyes ember valódi érdekeit csak a köz érdekeiben találhatja meg.

Diogenész: Annak, aki az állam kellős közepén éhen hal, nem abban találja meg az érdekét, hogy a mások tulajdonához nyúl? Macedóniai Sándor lángba borította a világot, és saját érdekét szolgálta vele.

Platón: Annak számára, akit éhhalál fenyeget, kemény törvények léteznek. De a másik, akinek a tulajdonát megtámadja, jogosan megakadályozhatja őt ebben. Ami a macedóniai hőst illeti, tévedése az én tételmet nem ingatja meg. Nem volna-e ő maga boldogabb, ha felvirágoztathatná birodalmát, mintsem életét annyi gonddal, bánattal, életveszéllyel kockáztassa a világ esztelen meghódításáért. [29] Amelyet sem megtartani sem élvezni nem tud.

Diogenész: Mit segít ez? A meggyőződés, ha helytelen, ha igaz, nekünk mindenképpen igazságként jelentkezik. Ez az igazság minden embernek a saját érdeke. Mit használ neked az állam általános boldogsága, ha e boldogság közepén te magad a kínzó szegénységtől pusztulsz el?

Platón: Az általános boldogság képezi a rész boldogságát. Ha az egész boldog, a részeknek is boldognak kell lenniök.

Diogenész: De az egyes ember boldogsága gyakran a közjó kárán tartja fenn magát, és növekszik. Miért van az, hogy a részek az egész csökkenésétől növekednek?

Platón: Nem állítom, hogy az emberek bűn nélkül valók; nemcsak az egészsre támadnak rá, gyakran magukat és saját érdeküket is tönkreteszik. Éppen ez teszi nálunk olyan szükségessé és értékké a fejedelmeket. Ők azok, akik [30] ügyelnek az egészsre, és visszatartanak bennünket a pusztulástól.

Diogenész: Mit értsek ezen a fényes néven, hogy fejedelem; csupán embert vagy valami többet?

Platón: Csupán embert, és ez elég.

Diogenész: Ha csupán ember, akkor nem húzhat személyes hasznot abból, ami a közjót sérti. Vajon van-e rangjának olyan ereje, hogy a tévedést — szenvedélyt kioltsa magában?

Platón: Nem — de a dolgok rendje így kívánja. Ővé az egész: az ő egyéni érdeke tehát, hogy az egészsről gondoskodják, ami senkire sem tartozik annyira, mint őrá.

Diogenész: Megtörténhetik, hogy a fejedelem gazdag kíván lenni?

Platón: Hogyne.

Diogenész: Az ő gazdagságát szolgáló kincsei teszik ki, vagy ezeknek aranyát saját részére kell összegyűjtenie? Lehetséges, hogy a fejedelem [31] szegény alattvalók között gazdag?

Platón: Ha azokat zsákmányolja ki, akik a földet verítékükkel teszik termővé, akkor ő maga szegény és nyomorult; de ha csak azokat teszi szegényebbé, akik a földműves verítékével táplálkoznak, akkor gazdag lehet a szűkölködők közt.

Diogenész: Mit jelent ezeknél a szűkölködés?

Platón: Azt, hogy nincs meg a fölöslegük egy rosszul berendezett életmódhoz.

Diogenész: A rosszul berendezett életmódon pompát és csillogást értesz.

Platón: Kétségtelenül.

Diogenész: S vajon nem maguk a fejedelmek ennek a életmódnak a forrásai? Magukat csillogással veszik körül; kiszolgálást igényelnek. Szolgáik is kénytelenek csillogó életmódot folytatni. Pompázniok kell, ha meg akarnak jelenni.

Platón: A fejedelem bölcsességétől függ, hogy ezt hogy rendezzi [32] be. Amennyi csillogást követel a szolgálaitól, annyi lehetőséget is kell adnia, hogy ezt megteremthessék. Ha kevés pompát követel, akkor nem köteles sokat adni a pompára.

Diogenész: Higgyük tehát azt, hogy a fejedelmek ilyen esetekben nem tévedhetnek. Ha a kapzsi fejedelemnek az a szenvedélye, hogy csillogjon, hogyan menthetik magukat a szolgálai?

Platón: Hogyan mented meg magad, ha a lábaid vagy a kezeid sebesek lesznek?

Diogenész: Meggyógyítom őket, ahogy tudom, és várom, amíg egészen behegedtek. De ez nem igazolja a fejedelmeidet. Hacsak nem tekintjük őket betegségeknek.

Platón: Kinek adnak az istenek itt a földön olyan egészséget, amely soha nem ismer szenvedést? A nép boldogsága az, hogy bölcs, igazságos, részvételmes uralkodó alatt él.

Diogenész: Melyik fajtából van szerinted több a világon?

[33] Platón: Mindent összevéve, számuk ugyanaz.

Diogenész: Így hát a fejedelmeknél sem nyereség, sem veszteség nincsen.

Platón: Mégis van nyereség.

Diogenész: Bizonyítsd be ezt a nyereséget az egyenlőség ellenére.

Platón: Vajon az, aki fejfájásban szenved, kívánja-e, hogy levágják a fejét; vagy inkább elviseli a fájdalmakat a fejével?

Diogenész: Ez kissé erős. A nép, melynek nincs uralkodója, még sincs ugyanabban a helyzetben, mint a testem lenne fej nélkül.

Platón: Pedig nem sokkal más a helyzete. Engedj szabadjára egy népet, látni fogod, hogy bűnei széttépik.

Diogenész: Hogy élhetett mégis az athéni nép egészségesen?

Platón: Nem élt egészségesen. Athén nem ontott volna annyi vért, s nem gyakorolt volna oly sok igazságtalanságot, ha mindvégig fejedelmek uralkodtak volna rajta. Nincs rettenetesebb szörny, mint [34] a szabad nép, ha kitör belőle a düh, és mikor van düh nélkül, ha szabad? Emlékezz annyi sok nagy

ember szomorú sorsára, akik erényeiknél fogva az istenek kedveltjei voltak, és a nép vak dühének estek áldozatul. Óh, Szókratész — a legkegyetlenebb fejedelem is csodálattal adózott volna neked!

Diogenész: A fejedelmek értéke tehát abban áll, hogy alattuk a nép kevesebbet szenved, mint minden más hatalom alatt?

Platón: S ez olyan nagy érték, amelyet semmi nem múlhat fölül.

Diogenész: Tévedsz. Mert Diogenésznek szabadságában és szegénységében sem a nép, sem Macedóniai Sándor nem parancsol, és fejfájás nélkül él. Maradj meg a csillogásban és a rabságban, én a szegénységet és a szabadságot választom.

[35] Befejezés

A tanult világ már régóta igyekszik megállapítani, hogy milyen az a szabadság, amelyre mi emberek születünk. Rousseau forró érzelmei és lángoló szelleme segítségével lelkének erejét a képzelet legszélső határáig terjeszti ki, hogy bebizonyítsa: természetes szabadságunkat a birtoklási jogok tették tönkre. Még azt is bebizonyította, hogy a művészetek tönkreteszik bennünk az igazi erényeket, amelyeknek ezután már csak a látszatát őrizzük meg. De minden, amit neki ebben az esetben válaszolna, alatta marad az ő nagyságának.

Minden ismert tudós közt, akiket Egyiptom, India, Perzsia, Görögország vagy Róma valaha felmutatott, élt a mi századunkban két gondolkodó, akik engem az emberek állapotát [36] illetően mélységes szomorúsággal töltöttek el: Rousseau és Helvetius. Az első megmutatja nekem általános nyomorúságunkat, még az erényeinkben is; a másik leleplezi előttem az emberi természet gyengeségeit. Amikor ezek a férfiak már azon a ponton voltak, hogy tanácsot adjanak az általános javulást illetően, átléptek az örökkévalóságba, és itt hagytak bennünket a sajnálkozás és a fájdalom érzetével. Engedtessek meg nekem, hogy ezekről a nagy lelkekről mondjak néhány szót.

Ha, mint Rousseau mondja, már csak az erény látszatával rendelkezünk (amit én nem ismerek el), akkor én azt állítom, hogy az ember a természet rendszerében pusztán csak barbár és vadállat, és nem rendelkezhet sem magával az erénnyel, sem annak látszatával. A vad széttépi azt, ami érdekével vagy makacsságával szembeszegül, menekül a nála erősebb elől, és ott csap le a zsákmányra, ahol tud. Hol van ezekben a cselekedetekben az erény?

[37] Helvetius azt állítja, hogy minden cselekedetünk forrása az önszeretet. De hogyan találjak élvezetet a természetben, ha magamat mindennél jobban gyűlölöm és megvetem?

Az a szabadság, amelynek értelmében az emberek természetük ösztönzésére minden vágyukat kiélhetik, szerencsétlenséget szül. Ösztöneim engem ugyanahhoz az állapothoz vezetnek, mint téged a teid, s akkor mit fogunk tenni? Az erősebb szét fogja tépni a gyengébbet. Vajon nem ezt teszi a tigris, az oroszlán, a farkas és a medve?

Az a szabadság, amely szerint nekünk embereknek élnünk kell, nemcsak szívünk kívánságaiban gyökerezik, hanem értelmünkben is. Nem tagadhatod, hogy a természet az embernek értelmet adott. Ha pedig adott, azzal a szándékkal adta, hogy azt valódi javára használja fel.

[38] Az értelem szüli a törvényeket, a törvények pedig éppen azt mondják, hogy mindenki élvezze biztonságban mindazt, amit megszerzett. Ebből a tételből következik, hogy mindenki adjon valamit a vagyonából arra a célra, hogy fenn tudjunk tartani egy állandó hatalmat az erőszak féken tartására. A valódi emberi szabadság tehát nem abban áll, hogy az ember mindent szabadon cselekedjék hajlamai szerint, hanem abban, hogy az értelem törvényei szerint éljen. Ezt az igazságot már nálunk nagyobb emberek is belátták. Mármost, minthogy az uralkodó magában foglalja az egészet, nem lehet más, mint élő törvény az egész számára. Meg kell óvnia a törvény szabadságát. *Où il n'y a point de Loi, mondja Locke, non plus de Liberté. Car la Liberté consiste à être exempt de Violence de la part d'autrui.*

Olyan szabadság, amely megengedi hogy büntetlenül rabolhassunk, nincsen. Pedig ösztöneink szerint csak erre van szabadságunk. *Quand l'Innocence des Citoyens, mondja Montesquieu, n'est pas assuré, la Liberté ne l'est pas non plus.* Ő a valódi emberi szabadságot az ártatlanság védelmére alapítja, valamint az igazságosságra. Nos — sem rablás, sem gyilkosság a természet vad állapotában nem nevezhető ártatlanságnak és igazságosságnak. *Quid est libertas? írja Cicero, potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit ut vult, nisi qui recta sequitur, qui Legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur, atque colit.* Ezek és ezer más nagy ember azt állítja, hogy az emberi szabadság az általános igazságosságból áll, amelyet csak a természetes értelem ismer.

NEGYEDIK FELVONÁS

[3] *Bejelentés a művelt közönséghez*

A dolgok örök menetében éppúgy, mint a halandóság szellemében láttuk a történelem színpadán, hogy az emberek az egyik szélsőségből a másikba esnek. Vagy gyors repülésben vagyunk, vagy a lehetőségek legszélső határán. Ritkán maradunk meg ott, ahol lehetséges boldogságunk a legjobb helyet mutatja nekünk, csak akkor állunk meg, ha már egyetlen lépést sem tudunk tenni.

[4] Századunk egész súlyával a papi rendre látszik nehezedni. Az áramlás már tovább visz.

A lelkiismeret iránt táplált tisztelet a hit erejéből származik. A hit erejét papi kezek ültetik el.

Ha a tisztségviselők hatalma a hivatalos helyeken öröködik az igazságosságon, bizonyos, hogy a lelkiismeretfurdalásnak csak rejtett helyeken kell biztonságunk felett öröködnie. Nemes neveltetésű vagy művelt ember lelkiismeretét maga alakítja, pusztán az emberiség jogai szerint, ha másképpen nem lehet; de mi adjon a tudatlanságnak lelkiismeretet? Semmi más, mint a vallás tisztelete. A durva természet vágyai nyögve [5] hordják láncukat. Ha egyszer letépték bilincseiket, minden rejtett hely a bűnök küzdőterévé válik.

A törvény biztonságunk lelke, a törvény lelke az erény, az erény forrása a jó és tiszta lelkiismeret, a jó lelkiismeret a természetből, a vallásból és a tudományból fakad.

Azok, akik földgolyónkon régi és új népeket tanulmányoztak, találtak vad állapotban élő népeket, akik semmilyen vallást nem gyakoroltak, de soha nem volt a földön kormányzat, amelynek ne lett volna valamilyen egyháza.

Fejlődésünkben a helyes úton járunk. Ez pedig azt jelenti, hogy megóvjuk a papok tekintélyét a vallás terén. A papság élvezze azt a tiszteletet [6], amely neki a hit külső és belső haszna szerint kijár.

Az állam érdeke azt kívánja, hogy a papság fölös számát és fölös vagyonát csökkentsék, s a szent kezeiből kivegyék a világi hatalmat; ezzel szemben nem célunk, és nem áll szándékunkban, hogy az Isten tiszteletének rájuk bízott módját a nép szeme előtt és érzésében profán kezekkel szétromboljuk.

A váratlan zuhanás általában megrázkódtatja a testet, a hirtelen szabadon engedett áradat összedönti gyakran a jó épületeket is. Újdonságok, szabadság feltüzelik a szenvedélyeket. A forró vágy, hogy mindent egyszerre átfogjunk,

lelkesezésbe csap át. Ezt követi érzéseink mámora, és mi magunk tépjük fel seb[7]einket, miközben azt hisszük, láncainkat dobjuk el.

Minden század a saját szelleme szerint alakít bennünket, de néha jönnek olyan századok, amelyek egyfajta részegséget hoznak magukkal. Ez általában akkor történik, ha nemzetek előítéleteiket az ellenkezőjére fordítják, vagy régi igájukat újjal cserélik fel.

Nálunk, embereknél, eddig minden lassanként felemelkedett az utolsó szintre, ahonnan aztán minden a legmélyebb szakadékba zuhant.

A természet általános ereje úgy ragadja magával az embereket, mint a vihar a száraz leveleket és a homokot. Soha nem láttuk még a világ népeit szerényebbeknek [8] és óvatosabbaknak a változásokban, mint most.

Az emberi nem, előző tombolását szem előtt tartva, szenderegni látszik a földgolyón.

Vagy valami rettenetes megrázkódtatásra készül, vagy lassanként valami tartós nyugalomba süllyed.

Földrészünkön most erős vágy mutatkozik a lélek szabadsága után.

A lélek szabadsága talán idővel maga után vonhatná az ember erősebb vágyát szabadabb cselekvések után.

Gondolataink mindig gyorsabbak, mint a cselekedeteink. A legjobb, ha általános javunkra való tekintettel, [9] minden bennünket érintő dologban egyensúlyra törekszünk.

Semmilyen változás ne legyen számunkra olyan ártatlan, hogy közben szabadjára engedjük szenvedélyeinket. Minden szabadjára engedett szenvedély azonnal szárnyra kel, s ahányszor röptében nekiütközik valaminek, megsebesül, vagy teljesen szétfoszlik.

Ennélfogva, noha úgy tűnik, hogy manapság az emberi nem természetében és állapotában semmilyen heves mozgás nem képzelhető el, úgy vélem, hogy a mértékletesség és a csöndesen figyelő okosság nem válik kárunkra. Az ember szellemének századunkban csendes hatalma és ereje van. Nem árt ezt a szellemet egyre jobban hozzászoktatni a csöndességhez [10], mert jól tudjuk, hogy régen majd minden nagy változás egész nemzeteket fordított ki előző állapotukból és a világot vérbe borította. Egyszóval:

Ne éljünk vissza azzal az értékes szabadsággal, amelyet kaptunk, nehogy újból elveszítsük azt. Lehet persze, hogy feleslegesen aggodalmaskodom. Apróságok már nem rázhatják meg a népek alapjait, a tudomány és a művészetek egyszer s mindenkorra megnyugtatták az embereket, és ha emberi nemzetségünknek a sors könyvében még egy nagy forradalom van megírva, mindenesetre a mi törekvéseink ellenében fog bekövetkezni.

Mi most írásainkkal hirtelen tüzet gyújtunk, amely talán épp ilyen hirtelen [11] fog kialudni. Kis dolgokat hamar megnéz az ember, és ha rövid földjét bejárta, leül annak határán, és ott csendben marad.

Írásainkat kinyomtatják, olvassák, elfelejtik, és a tisztelendő urak templomainkban továbbra is prédikálni fognak.

Ha mégoly jó étvágygal kezdünk is el különlegesen finom ételeket fogyasztani, amint telítve érezzük magunkat, abbahagyjuk az evést. Az, aki az emberek cselekedeteit a kezdetektől fogva ismeri, ritkán változtatja lépéseit attól, hogy a többiek elkezdnek futni, vagy akkor, ha magukkal ragadják, azt mondja: várjatok csak, majd megállunk. Százezer változás következik be [12] nálunk, embereknél, és mi ugyanazok maradunk. Változtatjuk szokásainkat mint a ruháinkat, és mégis hűek maradunk minden egyes szenvedélyünkhöz.

A fővárosok könnyelmű népsége elunja magát, amint nem hall többé zajt. Állandó változásokat kíván, ízlésének megfelelően. Az újdonságok felingerlik, később a változások majd mindegyike sérti, elszalad, sóhajtozik vagy nevet, aszerint, hogy az egyes tárgyak hogyan hatnak rá.

Azt hisszük mindent mi cselekszünk, s én azt hiszem, hogy a világ láthatatlan hatalmassága cselekszik mindent velünk. Mindig is voltak tág látóhatárú emberek, de vajon képes volt egy is közülük feltartóztatni az árt?

[13] Talán most közeledik az az idő, amikor saját dolgainkhoz valamivel többet tudunk hozzászólni, mint ennek előtte?

A fény kétségtelenül egyre nő nálunk, de a szívek még kicsinyek, és ha a szívek érzésekben és erőben nem tudnak gazdagodni, az emberek a földgolyón továbbra is megmaradnak játékaik mellett.

Ez volna éppen az, ami boldogabbá tudna tenni bennünket, ha igaz, hogy az erő és a nagy hatalom érzése az embernek bátorságot ad nagy és megrendítő vállalkozásokhoz.

A régi Róma mindig bátor, mindig véres volt. Kína ugyanebben az időben nem mutatott bátorságot, és boldog volt. Szabadság, rabszolgaság [14], nagylelkűség, gyengédség az embereket boldoggá vagy boldogtalanná teszik. Itt minden rend és ellentmondás, amelyek között az emberi nemzetség tovább áramlik, mint valami folyam.

De miért mondjuk azt, hogy rend és ellentmondás? A legfelsőbb lény számára, aki a természet rejtett munkájában minden, a teremtés egészében történő mozgás okát átlátja, minden rend; neked azonban minden ellentmondásnak tűnik, te csak a természet harcát érzed magadban, anélkül, hogy be tudnád látni az igazi okokat, azt, hogy ez vagy az miért történik.

Ugyanazon dolognak a világ különböző részein különböző, egymásnak ellentmondó [15] hatása van. Az egész emberi nem szelleme földünkön szám-

talan alakban jelentkezik, mindenféle színt játszik, ebben a szellemben minden harcolni látszik minden ellen. A világon élő minden egyes nemzetnél találunk olyan, az emberi értelem által létrehozott hatásokat, amelyeket másutt nem tűnnek meg. Ez morális létünk általános harca, amely által a egész emberi nem állandó ellentmondásban önmagával, helyzetét meghatározza és fenntartja. Ez emeli szemünkben a Mindenható nagyságát, akinek ily módon sem mélységeit, sem határait nem tudjuk felmérni.

Amint látod, gondolataimat ezekben az írásokban szétszórta, mindenféle rendszer vagy rend nélkül közlöm; mindaz, mit az egyes dolgokról mondok, befejezetlen [16]. Nem tanítani akarok, mindössze azt szeretném, ha a félig felfedezett dolgok rávannék az olvasót arra, hogy továbbgondolkodjék. Az ember csak akkor gondolkodik, ha erre felbuzdítják, és amíg nem kezd maga gondolkodni, lelke képtelen felnőni.

*

[17] Ha magam és a dolgok, amelyekről beszélek, kiérdemelték az olvasó türelmét, akkor röviden áttekinténém a világot, hogy megmutassam, milyen kártyákkal játszunk.

A hit, a törvények, a szokások, a hősök, a papok eljátszották szerepeiket a világban. Láttuk, hogy ezek alatt milyen az ember.

Hajdanában a perzsák vallása azt tanította, hogy kétféle, különböző természetű istenség létezik [18]. A természeti ember mindig érzékeit követi. A rosszat és a jót vegyesen látta megjelenni, és mindkettőnek okát akarta tudni. Így keletkezett Zoroaszternél Oromaz isten és a gonosz Ariman. A perzsák nem tartották fontosnak a templomokat, úgy gondolták, Istent mindenütt lehet imádni; ebben a vonatkozásban hasonlítottak a kvékerekhez, akik templom és pap nélkül élnek, nem keresztelnek, senkit sem süvegelnek meg, és mindenkit tegeznek.

A régi indusok hite szerint a világot mindenható istenség teremtette, amely angyalokat is teremtett a maga szolgálatára. A természet öle erőfeszítés nélkül mindent megtermelt. Boldog idők voltak ezek, aranykor. A jó lelkek istennél elfajzottak, és ezért elűzettek az égből, ekkor elcsábították az emberek fiait és lányait a földön, minden megromlott. Ekkor Visnu testet öltött, leszállt az égből és megszabadította [19] az embereket a gonosz szellemektől. Régi könyvükben, a Védákban a braminok máig megőrizték ezt a tanítást.

Malabar lakói istenként tisztelik a nyugalmat, és az ördögöknek áldoznak, hogy azok ne ártsanak nekik.

Golkonban a fivérek nőül vehetik saját leánytestvéreiket. Ennek a törvénynek a nyomai megtalálhatók az Ótestamentumban, a régi zsidóknál. Rega lakói felbonthatják a házasságukat, amikor kedvük tartja.

Arakan királya mindig saját leánytestvérét veszi feleségül, hogy más nemzetség sarja ne kerüljön a trónra.

A szíamiak erdőkbe és sivatagokba teszik ki gyermekeiket, ha nem tudják eltartani őket. Egyébként úgy tartják, hogy a halottak lelke átmegy az állatokba, s ezért ezeket nagy tiszteletben tartják. [20].

Japánban az asszonyok és gyermekek élete az apák kezében van. Bizonyos égi lelkeket imádnak, két bálvánnyal, akiknek neve Xaka és Fotok, legtöbbjük a világot örökkévalónak hiszi.

Issto lakói nem ismernek más istenséget, mint a napot és a holdat.

A randiaikat egyszerre imádják a napot, a holdat és az ördögöt.

Rafreriben ezzel szemben a nép semmilyen istenséget nem ismer, semmilyen vallást nem gyakorol, és így él a sivatagban.

A lusiaiak és a floridaiak embereket áldoznak a napnak, s húsukat elfogyasztják.

A bornoiak ezzel szemben a világ teremtőjét imádják, és nem tűnnek meg bálványokat.

[21] A hottentották nagy népe hisz istenben és a lélek halhatatlanságában, de a jócselekedeteikért nem várnak jutalmat a másvilágon. Az öreg embereket, akik már nem tudnak dolgozni vagy járni, az éhhalálnak teszik ki, vagy agyonverik őket. Ha a peruiak uralkodója meghal, legszebb két asszonyát vele együtt temetik el. Ez a nép mindent megvet. Gazdagság, csillogás, tiszteletbeli állások, ígérek, fenyegetések révén semmire se lehet rávenni őket, egyik napról a másikra élnek, és úgy vélik, hogy a világ egyszer tűzben fog elpusztulni.

Mindezek a népek és még egyebek szétszórtan élnek Ázsiában, Afrikában és Amerikában. Azért tekintettük át őket, hogy felmutassuk az ellentmondásokat hitükben és egyéb dolgokban. Lássuk most Európát.

Alighogy az apostolok átadták Jézus tanításait a tanítványaiknak, [22] az eretnekek elkezdték a tanításokat meghamisítani. Kezdetől fogva minden században számtalan szekta keletkezett. Egymás után jöttek nikolaiták, nazarénusok, baziliták, simoniták, adamiták, novatisták, donatisták, nestorianusok, melezianiták, stb., egészen Scotusig, Origenesig, Berengáriusig, Husig, Zwingliig, Lutherig, és Kálvinig, akiknek tanait most látod ragyogni Európában.

Sok száz zsinat sem tudta megteremteni közöttünk az egységet. Földrésziünk vallásai egymás ellen fenekednek, hogyan is tudnánk ebben megegyezésre jutni.

Katolikusok, görögkeletiek, ariánusok, evangélikusok, reformátusok, kvékerek, zsidók, törökök stb. kölcsönösen egymást vádolják, miközben mindegyik igyekszik saját vallását igazolni. Mindegyikben történnek változások, mindazonáltal ellenségek maradnak.

[23] Az említett vallásokon kívül még mások is vannak Európában. Ha le akarnám írni, mennyiféle titkos hiedelem van, kétségbe kellene esnem, hogy valaha be tudom-e fejezni. Nemhogy közelednének egymáshoz, úgy tűnik, egyre messzebb kerülnek egymástól. Mégis, ahogy aprózódik fel a hit, csökken a vallási gyűlölség a világban. Azelőtt két vallás jobban üldözte egymást, mint most száz.

Hála az égnek, közeledünk a szívünk felé, lassanként erősebben érezzük az istenséget és a természetet, látjuk, hogy Isten mindazoknak közös atyja, akik áldásaiban részesülnek. Egyedül ő, a Mindenható és Mindentudó ítélkezhet lelkiismeretünk felett, mi pedig el kell fogadjuk egymásban az embert. A mi kötelességünk, hogy csodáljuk és dicsőítsük nagyságát, az övé, hogy uralkodjék felettünk.

[24] Egyazon Megváltó keresztje alatt, hányszor sebeztek meg mi keresztények egymást. A vakbuzgóság, amellyel a mindenható ügyét gyenge erőinkkel védelmezni akartuk, elfojtotta bennünk az emberiség szavát. Abbeli igyekezetünkben, hogy Isten számára győzzünk, éppenséggel a Béke Istene ellen fogtunk fegyvert. Szent oltárait sok ezer ártatlan vérével mocskoltuk be. Bűnös lelkiismeretünk nem tudta elviselni azt, amit az ő örök bölcsessége idelent megtűrt. Ő tőlünk emberi szeretetet kívánt, mi azonban bosszúval, gyűlölettel, üldözéssel és gyilkosságokkal áldoztunk neki, a világot az ő nevében vérbe borítottuk. Úgy tűnt, az egész természet végvonaglásban volt, egymagában az ember őrjöngött, és az ég, amelyet elsötétítettek az emberek oda felcsapódó bűnei, borzongva és rémülettel hallgatott. Szívünkben félreismertük ezt a szelíd vallást, és rosszul használtuk szent törvényeit, amelyek gyűlölet helyett szeretetet parancsoltak. A vallás tiszta tanításában isteni, de [25] a mód, ahogyan visszaéltek vele, gyakran veszélyes volt. Ezt a rövid szakaszt a toleranciának kívánjuk szentelni.

*

Ha a hit terén állandó viszály van köztünk, talán a bölcsességben nagyobb volt az egyetértés. Ám ebben sincs kevesebb ellentmondás. A tudósok is szakokra oszlottak, mint a teológusok, hogy ellentmondhassanak egymásnak.

Platonikusok, akadémikusok, diálektikusok, kirenaikusok, megarikusok, cinikusok, epikureusok, sztoikusok, püthagoreusok, stb. mind a maguk elméletét és elveit vallották. Ahogy a teológusok mindig arról vitatkoztak, hogy milyen módon elegyedik Krisztusban az isteni és az emberi természet, a filozófusok is azt próbálták meghatározni, hogy a általános teremtő hatalom milyen módon kapcsolódik össze a természettel. [26] Oly messze mentek, hogy egyesek közülük a végén azt kezdték állítani, nincs a világon olyan igazság, amelyet ne lehetne megcáfolni. Meg akarjuk érteni Istent és a természetet, sőt magát az örökkévalóságot is, és nem értjük azt sem, hogyan gondolkozunk, emésztünk vagy alszunk. Úgy tűnik, a hiú emberi szellem kedvét leli abban, hogy zavarba ejtő szofizmákkal táplálkozzék, minél inkább iparkodunk gondolatainkat minden dologban bizonyossá tenni, annál több ellenkező vélemény születik bennünk. Így vált az ember gondolkodásában saját erkölcsi erejének játékszerévé.

*

Az ember szellemében még soha sem pihent, sem nem volt egyetértésben önmagával, talán testi valóságában élvezte ezeket az előnyöket? Menj vissza Mózesig, [27] akármelyik földrészen, bármelyik században, látsz-e valahol fegyvereket, vérontás nélkül. Már Ádám idejében elkezdődött a harc, noha az ellenséges hadseregek csak egyetlen katonából állottak, ahol Káin és Ábel egymás elleni harcukban küzdők és parancsnokok is voltak egyszerre. Maga a zsidó nép Mózes, Józua vezetésével vagy a királyok alatt ritkán vagy soha nem élt háború nélkül. Ennek a népnek a története tele van csodákkal, amelyekről nem is gondolkodunk, mert minden iránt, amit a Biblia megszentelt, tiszteletet érzünk.

Ninus, Sesostris, Szemiramisz fegyvereit rettegték az Eufrates partján. Kürosz, Nagy Sándor vérbe borították a világot, és rabigába hajtották az emberi nemet. Gegiskan, Tamerlán, Bajazet, Saladin felgyújtották Ázsiát.

[28] A rómaiak Numa Pompilius alatt kissé megpihentek, egyébként valamennyi nemzetet kifosztották és végül önmagukkal is végeztek. Emlékezz csak a pharsalosi csatára, ahol Pompeius és Caesar kettéosztották az ismert világot, és egymásnak rontottak. Gondolj a véres actiumi csatára, Octaviusra és Antoniusra! Miután Róma kifosztotta és egyben civilizálta a világot, őt magát, a teológiai viták idején, barbárok pusztították el és fosztották ki.

Ne feledd a különböző kereszteshadjáratokat, amelyek egész Európánkat romjai alá temették!

Vess egy pillantást az egyes nemzetek történetére, mást se látsz, mint háborút, lázadást, pusztítást. Mikor nem ontottak vért és mennyi ideig? Az ember szünni nem akaró vihar, amely önmagát rombolja szét. Amerikára ne pillants, [29] mert a borzongástól és rémülettől be kell hunynod a szemedet. Hol és mikor adatott meg az embernek a béke?

*

Mindezt elismered, de erkölcsaikben, törvényeikben, szokásaikban mégiscsak egységesek és hasonlók az emberek. Vizsgálj meg alaposan minden nemzetet, minden kormányformát Európában, az életemet teszem rá, hogy nincs két nép, amely törvényeiben vagy szokásaiban hasonlítana egymásra, még a szomszédok és egyazon város házai is különböznek szokásaikban. Nézd meg két vér szerinti testvér életmódját, száz apróságban találsz közöttük különbségeket. Ennek ez a szokása, annak az, mindenki a maga igazát védi, ki vagy mi tudná őket mindenben egy nevezőre hozni? Miből [30] áll általában az életük? Harcból, viszálykodásból, ellentmondásból.

Ha mármost szemedet a világra függeszted, állj meg egy kicsit az egész emberi nemzetségnél, nézd meg természetük, életmódjuk, törvényeik, vallásaik, szokásaik, erkölcsaik, forradalmaik, stb., mennyire különböznek, és mondd meg, mik vagyunk mi emberek tulajdonképpen és mit csinálunk?

—*

Semmi sem alakítja az embert, mondják, csak a vallás és a kormányzási forma. De hogy áll a művelődés helyzete akkor, ha állandó a változás? Minden uralkodó a maga természetét hozza magával a trónra, az ő szenvedélyei befolyásolják a kormányzat szellemét, minden hozzá igazodik, ha meghal, mindennek az új király jelleméhez kell idomulnia.

[31] Ilyen módon állandóan változik az életförmánk, változnak erkölcsaik, szokásaink. Soha nem állhatunk meg egynél, a köztársaságokban azért élnek tovább a szokások és erkölcsök, mert a kormányzat jellegét csak a törvények szabják meg, amelyek nem változnak.

Híába maradnak nálunk állandóak a törvények, az uralkodó jelleme megváltoztatja szokásainkat. Sokan azt is állítják, hogy a tartós rendszer jobb számunkra, mint a folytonos változás, még akkor is, ha ez kedvezőnek tűnik.

Az állandó változásban az egyének mindig tanoncok maradnak, és a kormányzat így ügyetlennek mutatkozik, kivéve ha az uralkodónak magának elég

ereje és természet adta tehetsége van ahhoz, hogy egész művét gyorsan megvalósítsa, amely tehetség őt magát csodává teszi.

[32] Ha pedig ez egyszer megvalósult, igen szomorú, ha azután a jó újból megváltozik. Semmilyen egészség nem maradhat fenn anélkül, hogy egyszer valamilyen betegség meg ne támadja, minden kormányzatnak szükségképpen megvannak a gyengéi, mert semmi sem vonhatja ki magát a természet rendje alól, amelyben az erőnek és a gyengeségnek egymást egyensúlyban kell tartania. Minden attól függ, ki látja ezt be.

Az uralkodónak semmit sem kell olyan buzgón tanulmányoznia, mint az ember morális anatómiáját, sőt, ha lehet, ezen a ponton képességét olyan fokra kell emelnie, hogy pusztán alattvalóinak fiziognómiája alapján már félig ismernie kell szívüket, ha pedig valakivel néhányszor már beszélt, tudnia kell, hogy az illetőt mire tudja használni. Tapasztalat, erő, gyakorlat, éles elme segíthetnek neki e művészet tökéletesítésében.

[33] Ha az uralkodónak az alattvalói megválasztásában szerencsétlen keze van, uralkodása szomorú, sőt gyakran nevetséges képet ölt. Bármibe is kezd, nem fog előrehaladni, bizalmas szolgálai alkotják a tagokat, amelyeknek ő a lelke, ha pedig a tagok gyengék, hogyan végezhetnek erős és jó munkát?

Minden kormányzatnak takarékoskodnia kell, ugyanakkor, amikor valamilyen csillog is, mert csillogás nélkül, állandóan bánatosnak tűnik. A monarchia szüntelenül azt hiszi, borongásban él, miközben a nemesség zúgolódik. Az előkelő születésűek úgy érzik, csillogás nélkül csak félig élnek.

Minden osztálynak megvannak a maga erényei, de a maga kedvenc bolondságai is, amelyek nélkül nem tud jókedvűen élni. Egyik oldalon számos gyengeségüknek teret kell adnunk, hogy a másik oldalon hatni tudjunk.

[34] Ha az ember állandóan mértékletes kénytelen lenni, ebben a lemondásban végül türelmetlenné válik, ez az egyéneken következnek be, és a köznek árt. Bolondságainkat nem tudjuk tökéletesen kordában tartani, az embernek szüksége van a játékra, ha kedvére ehetett és ihatott. Élete valódi bajait gyakran gyermekes dolgokkal próbálja elúzni, az állandó bölcsesség egy idő után untatja.

*

Nézd meg a hiúság dolgait, te magad szórakozást találsz bennük. Gavaléraink elküldik durva lovászaikat, és gömbölyded legényeket vagy fiúcskákat kerítenek, ezeket viszik nagy komolysággal magukkal. Nevetni való látványt nyújtanak.

[35] A hölgyek dacolnak a természettel. Lovagolnak, és úgy ülnek a lóra mint mi. Azok a gondolatok, amelyeket nézőikben első pillanatban keltenek, nem feltétlenül hízelgőek külső megjelenésükre nézve, de hát az emberek nem egyformán gondolkoznak, amitől az egyik utálkozik, a másikat izgat-hatja.

Durva mozdulatok és helyzetek finom teremtményeknek ritkán állanak jól — de az ilyen dolgokban minden csak megszokás és előítélet.

Általában ha komédiát nézünk, nevetnünk kell, ha egy kis gyereket látok, aki apja nagy kalapját hordja a fején, és ez alól mosolyog ki, mintha azt mondaná, itt a nagy ember. Mindig az az érzésem, szerény, törékeny hölgyet látok, aki angol telivéren üget, és úgy tűnik, azt mondja: Ez aztán a lovas! Mit tegyünk? Nevetni és tapsolni kell hozzá. Ezek a hiúságunk kis periódusai, amelyek játékaink variációit folytatják.

*

Olvasó, e darab elejétől végéig komoly dolgokkal fárasztottalak, utoljára talán mindezekben mosolygunk, ha éppen jókedvedben vagy. Ne csodálkozz azon, hogy nevetéseink éppúgy egymásba folynak, mint szenvedélyeink. Hidd el, jobb vidáman befejezni, mint szomorúan zárni.

Ha a sas sokáig lebegett a felhők között, végül letelepszik egy kis dombon és pihen.* Ül le te is, és pihend ki magad!

VÉGE

[37] *Megjegyzés*

Mindig azt hallom: ez módszeresen ír, ennek rendszeres a gondolkodása. Vajon milyenféle dolgokra akarják ezt a rendet felállítani vagy fenntartani? Erkölcsi, filozófiai, politikai vagy történelmi dolgokra? Találtál ezekre a dolgokra a világban valamilyen szilárd rendszert? Ki hozott létre az emberek gondolataiban ellentmondás nélküli rendet? Vajon nem úgy van-e, hogy mindenkinck a saját feje szolgál rendszerül? Hogyan tudnánk érveinket egyetlen változtathatatlan rendnek alávetni? Vajon a te gondolataid mindig ugyanazok maradnak? Fel tudsz állítani erkölcsi, politikai, filozófiai, teológiai dolgokban

* Ez a példa nem rám, hanem a te szemlélődéseidre vonatkozik.

olyan rendet, amelyet én szemed láttára nem lyuggatok át vagy nem borítok fel? Minden filozófus, teológus, erkölcsprédikátor vagy törvényalkotó létrehozta a maga rendszerét; vajon tökéletesek voltak ezek a rendszerek a maguk területén, vagy azok maradtak, amik voltak? Mindenki elmondja gondolatait egy vagy több dologról úgy, [38] ahogy tudja, és ez az ő rendszere. Valaki más ellentmond neki, ebből általános ellentmondás, vita keletkezik az emberek gondolkodásában. És ez a te rendszered; gondolkozol, holnap azonban már más a véleményed, vagy alkotsz magadnak egy rendszert valamiben, amiben aztán magad el is veszel és ellentmondasz saját rendszerednek. Ez mindenkivel megtörtént a világon, aki erkölcsi erőnket valamilyen rendszerbe kívánta foglalni.

Értesítés

A hatodik felvonásban a szerző egy kerek egész művet fog adni, melynek címe: Tanulmány a világ boldogságáról.

ÖTÖDIK FELVONÁS

[2] Le Sage ne court point apre la fortune,
mais il n'est pas insensible à la gloire
Rousseau

Egy szép estén Parides, görög bölcs, egy kertben tartózkodott. A lemenő nap arany sugarai játszadozni kezdtek a levegőben, a felhők és a viharos szelek a világ legtávolabbi peremére húzódtak. Hűvös szellő járt a susogó levelek között. Számptalan apró bogár röpdösött a bájos tájban ide-oda, és ezer színük ragyogott az aranyló levegőben. A vidéken vonzó csend honolt. A szerteszt pompázó virágok kelle[4]mes illata hízelgett az érzékszerveknek. A világ lassanként pihenni készült. A nap lemenőben volt az óceán felett, a hegyek csúcsán vöröslő sugarai édes álmat ígértek a világnak. A földről sötét pára szállt fel, úgy tűnt, mintha az egész teremtet világ, mielőtt pihenni tér, mély sóhajt küld az ég felé. Hűvös harmat hullt alá, hogy a félig már szunnyadó világnak egészen lecsukja a szemét, minden egyszerre magába roskadt, s csupán az álmok kezdtek a természetben szerteszt vándorolni. A nap méltóságteljes sugaraitól megrettent hold sápadtan bújt elő, és éjszakai fényével úgy állt ott, mint valami kísértet.

Parides egy fa alatt ült, mintha egymaga virrasztott volna az alvó természet ölén. Hol vagyok, mi vagyok? — kérdezte önmagától. Ez a határtalan világ magában [5] hordoz. Én érzem az ő egész súlyát, míg ő — alig vesz észre engem! Lelkemen örök éjszaka honol, és szívemben sírhatnékom van. Öröm — életünk ártatlan játéka — hol vagy? Milyen boldog tájakon lebegsz? Mikor fogja édes balzsamod könnyeimet mosolyogva felszárítani? Oh, tökéletes boldogság, láthatatlan istenség, amelyet mindenütt keresnek, és sehol sem találunk, hol vagy látható? Halljuk nevedet és nem élvezünk. Szívem többet érez, mint amennyi benne a fájdalom, és több a fájdalom, mint amennyi a sóhajom! Élvezet, örömeink bájos lelke, hol a boldog érzés, amelyben lakozol? Mikor fog édes erőd belém költözni, hogy szívem keserű könnyeit letörölje? Hát sohasem lesz részem másban mint fájdalomban, kínban és sóhajban?

Mekkora csönd! Semmi mozgás, semmi zaj, mély hallgatás rin[6]gatja a teremtményeket ölében. Az örökkévalóság önmaga mélyére hallgatózik, és komor képét mutatja nekem, így a láthatatlan hatalom, amely a világot uralja, felhatalmaz, hogy magamat sirassam, minden elhagyott, csak önmagamnak élek, és azok a barátok, akiknek panaszkodhatom, a fájdalmaim. Oh jaj, ők az én leghűségesebb barátaim, akik a szétmarcangolt szívemből patakzó vérrrel táplálkoznak.

Vágyak, hol vagytok? Milyen messze kerültetek tőlem? Hívhatok csak egyet is közületek? Vagy örökre elhagytatok?

Hát semmit sem kívánhatok már, hogy ne csalódjak örökké? Miért raboltatok el tőlem mindent, amit a természet egyébként nekem rendelt? Vagy már arra sem vagyok érdemes, hogy jót kívánjak magamnak; képes lettem volna nagyobb bünt elkövetni, mint amilyen nagy az egész természet [7] jósága? Hol van az a kegyetlen hatalom, amely vágyaimat el akarja választani a könnyeimtől? Hát van valamilyen más hatalom, amely legyőzi magát a Mindenhatót? Nem, elmegyek, hogy legyőzzem a reményt, és azután vágyaimmal megkeressem a boldogságot. Remény, te, aki azelőtt gyakran olyan édes, olyan kellemes voltál, s most oly fájdalmas vagy! Te, aki a haldoklóknak vigaszul szolgálsz, vajon megölelhetlek még egyszer az életben? Kifosztott, letört, szomorú vagy. Már nem mosolyogsz rám — könnyek áztatják bánatos arcodat. Ah, hol vannak gyengéd csókjaid? Miért csaptál be? Bár soha se láttam volna ragyogásodat! Gyere — de te meghaltál, már nem tudsz menni — mégis gyere, elviszlek félig holtan, félig elevenen. Meg akarom, meg kell tudnom pusztulásod okát. Jöjj velem, az öröm, a boldogság nyomában! Vágyak, nyissátok meg nekem utakat, remény, éleszd fel utójára még félig már elalélt szívemet! Boldogság, terjeszd ki rám sugaraidat, vezess engem

tró[8]nusodhoz! Óh igazság, szállj le egedből, erősítsd meg bágyadt lelkemet és mutasd meg fényednél, vajon itt a földön léteznek-e még valami számomra! Vagy boldogabb leszek vagy mindent boldogtalannak fogok találni.

*

Itt ül egy tiszteletre méltó aggastyán — hallom őt, amint beszél és sóhajtozik. Ebben a csendben minden megjelenik szemeim előtt, és lelkem mindenhová elvezet. Hadd közeledjem felé! Trónuson ül. Óriási birodalom ura. Bőség veszi körül, mindenki imádja, hatalmas és gazdag, bizonyosan csak barátaival tanácskozik. Csitt! Halljátok a hangját: „Ez volna tehát a trónus jutalma? Birodalmam, amely imád, pihen és én ebben a csöndes magányban egyedül ontom könnyeimet, hogyan döntöttek az istenek felőlem? Milyen lassan múlnak napjaim a fájdalomban [9] és milyen gyorsan tűntek tova az örömben! Kínzó érzéseim alig akarják megengedni, hogy magamban felidézem szomorú emlékét annak, hogy boldogabb halandók szívében lakozhat öröm. Az istenek koronát és jogart adtak, hatalmassá és boldogtalanná tesznek! Hány ezer szűkölködő nyújtja ki mindennap a kezét, akik jótéteményeimért esengenek, vajon én elég gazdag vagyok-e, hogy valamennyiüket boldoggá tegyem? Vagy csöndes könnyeim, amelyekkel adózom a sóhajtozó emberiségnek, megszüntethetik nyomorúságukat?

Micsoda vég nélküli fáradozás mindenütt felfedezni az igazságot és az ártatlanságot. Az önzés a közjó legvonzóbb öltözkékében jelenik meg, ki láthatna bele teljesen az emberi szív mélységeibe, a bűn gyakran az erény nyelvén beszél, és engem az istenek megszentelt hangja [10] arra kényszerít, hogy szegény alattvalóim boldogsága nevében egyetlen csaló bőségért dolgozzam. Minél nagyobb, minél csúfabb a bűn az emberben, annál csillogóbbá, vonzóbbá teszi azt az erény mázával. Hányszor jutalmazza jótéteményeiket áruulás, hányszor támadnak ránk ellenségeink! Mikor ülhettek titkos sóhajtás, nyugtalanság, reszketés nélkül hatalmunk ölében; énnekem minden szolgálmat meg kell jutalmaznom, meg kell védenem, de ki jutalmaz meg engem itt? Ah, édes és kegyetlen kötelesség, amely azt kívánja, hogy az ártatlanságot megvédjük az emberek önzésével, dicsvágyával vagy bosszújával szemben, hogyan vehetnék észre birodalmamban minden gondolatot, minden mozdulatot? Vajon minden egyéni haszonlesés jelentkezik nálam, amikor az egész rovására akar meggazdagodni; a személyes bosszú, a dicsvágy vajon nem szelíd erény, hűség, ártatlanság képében fog előttem megjelenni? Az ál[11]ruhás bűn nem az erénnyel áll egy sorban? Nem ugyanazt a nyelvet

beszélnek? Vajon képes lesz-e egyszer minden ember arra, hogy az igazságságot igazságtalan, személyes előnyei fölé helyezze? Csupa igaz ember van körülöttem, vagy kígyókat is melengetek keblemen? Nem vagyok-e kénytelen időről időre megsebezni az ártatlanságot, hogy magamat védjem? Jaj, királyok — ah, emberek! Mikor teremtitek meg magatoknak a lehetséges boldogságokat, mikor szabadítjátok meg az ártatlanságot a sóhajtól, az igazságot a csalástól, a szegénységet az erőszaktól? Így elhallgatott, könnyek csorognak végig orcáján, többet nem szól, fájdalmai belé fojtják a szót. Nem, az ő sorsát nem kívánom magamnak a boldogsághoz, soha nem lehet nyugta, mert emberekkel van dolga.

*

[12] S akkor látok valakit, aki asztalnál ül, eszik és iszik, s más helyzetben látszik lenni. Ki ez? Mi a tisztsege, mit kínál neki a sorsa? Boldognak nevezi magát, vagy pedig neki is panaszos a hangja? Úgy tűnik, mosolyog: lelkének belső elégedettsége ragyog a szemében.

Ő Jupiter főpapja, az ő dolga, hogy e mindentudó istenség nevében elmondja a népeknek, ami neki magának eszébe jut, hogy ettől tiszteletben tartsák, és bőségben élhessen. Hogy megnyerje istene kegyét, a nép könnyezve a főpap lábai elé rakja utolsó veritékcspeppjeit. Ez pedig a táplálékokat Jupiternek szóló ajándékként fogadja, és az ő nevében élvezi őket. A színlelés teszi ki méltóságát, a csalás emeli a trónját, és a butaság tartja fenn uralkodását. Ő mindezt jól tudja, és eközben kellemesen [13] érzi magát. Csend — ő beszél — mit mond: „Görögország megtévesztett népei, akiket a hiú remény csalt meg, a lábaimnál hevernek. Oh, be sok jó napot szereztek nekünk a Jupiterről szóló fabulák. Hatalmas vagyok. Fegyvereim megszentelt álmok, és tanításom csalás, a jövőt leölt állatok széttépett beleiben próbálom felfedezni. A nép engem az Olümposz hangjává tett, hazudok, csalok és boldog vagyok. A gyilkosságot erényes cselekedetté változtatom, és maga a bűn az én szavaimtól áhitattá alakul. Aludj, Jupiter, vagy hallgass, én uralkodom a világon, oh, boldog csalás. Ah, előnyös elvakultság!” Hogyan? Jól hallottam? Lehetséges ez?

A bölcs itt ugyan egyfajta boldogságot lelt, de nem vágyott ilyen tisztsegre, amelynek gyakorlása az istenek és az emberiség állandó kigúnyolásából áll. Kővé vált a csodálkozástól azon, hogy [14] a királyban sóhajtozni, könnyezni látta az erényt, itt pedig a bűnt, a csalást boldogság koronázta. Ha ez az ember — szólt — erényes volna, nem lenne képes betölteni tisztét, és élvezni

a bőséget. Ő azonban reszketett az örök igazságosságtól, hogy tudniillik azok az istenek, akiket becsapott, számon kérik tőle, amit tett, s akkor majd siratni fogja elmúlt boldogságát és bűneit. Így a bölcs elgondolkozva továbbment, s magával vitte vágyait és reményeit.

Majd látott egy magányos halandót, aki pongyolájába burkolózva ült íróasztalánál és gondolkodott. Ki ez? — kérdezte magától. Miniszter ő. Irigyektől, ellenségektől körülvéve, királya dicsőségéből és hasznából kell szövedéket készítenie, hogy magának abban helyet biztosítson. Ura kegyeiből lélegzik, egyik szeme mindig a fölötte uralkodó hatalmon függ, a másikkal ellenségei mozgását figyeli, azokét, akik jóságát körülhízelgik. [15] Nem látva maga körül mást, mint imádókat, jaj neki, ha a kegy, amelyben áll, megszakad! Szíve, mint a golyó, mely egy hajszálon függ, és amelyet a szem mindig reszketve szemlél. Bár csillogás veszi körül, szünet nélkül sötét éjszaka van a szeme előtt, minden dicséretre, amelyet rá szórnak, csak mély sóhajjal válaszol. Gyakran mindenki helyett kell dolgoznia, egészen egyedül harcol mindenki ellen, aki rátámad; gyakran, minél bölcsebb és erényesebb, annál jobban összeszorul a szíve, és soha vagy ritkán kapja meg életében jótéteményei jutalmát. A világban itt nem igen ér el egyebet, mint hogy sok ezer embert hálátlanná tesz, és nevét a dicsőség templomában gyakran általános gyűlölet övezi, ő pedig csak az utókortól várhatja cselekedeteinek igazolását.

Parides szédelegve vitte tovább fájdalmait. Nem — mondta — ennyire még nem vagyok meghasonulva, noha csupán kínból állok, mégis egészen érzem magam.

[16] Gondolataiba mélyedve ment tovább, s lebegve haladt egy beláthatatlan mező felett, melyet holttestek borítottak. Egy kis dombon egy vitézt pillantott meg, aki vérében fetrengett, és közben sóhajtozott. Ah! Kegyetlen sors! Ez a nagy hadvezér, sok ezer mással együtt, lelkét véres csatában lehelte ki, melyet királynője parancsolt, hogy valamely elmulasztott bókért bosszút álljon. Kiváló erényei dicsőséget szereztek neki, a dicsőség pedig ellenségeket, mint ahogyan a testhez hozzátartozik az árnyéka; amikor csatát kezdett, biztos volt benne, hogy bajtársai mellette állnak. Irigyei elhagyták. Egyedül maradt, minden elvesztett és most meghal a vérében, mivel hiába fordul segítségért az istenekhez és az emberekhez. Ki csodálja nagyságát? Ki siratja erényét, és ki érez részvétet iránta?

Itt egy nagy harcos, egy erényes ember boldogsága, hogy [17] elnyerte-e jutalmát vagy nem, vitatkozatok rajta!

Parides, szívében elégedetlenséggel a generális sorsán, továbbment, és sebesült vágyai állandóan vele maradtak, anélkül, hogy valamire rá tudtak volna telepedni.

Szelleme felemelkedik, és továbblebeg a csillagos ég alatt. Kiterjeszkedik a tenger fölé. Egy sziklazátonyon megpillantott egy embert, aki a halállal birkózott, ki ez vajon? Szerencsétlen kereskedő, aki gazdagságát a tengeren kereste. A vihar egy szempillantás alatt megfosztotta minden vagyonától. Otthon hitelezői várták. Itt ül a víz és az ég közt. Családját, ártatlan gyermekeit az ő adósságai miatt börtönbe vetik majd. Szíve meghasonlott. A halált édes vigasznak érzi. Ah, világ — kiáltott Parides, [18] és eltávolodott onnan, hogy ezt a megrázó látványt ne kelljen tovább szemlélnie.

Minél messzebb futott, hogy boldogságát meglelje, annál inkább látta, hogy nincs minden boldogság híján, fájdalma nőtt ugyan, de növekedését már nem ő maga okozta, hanem mások; ha egészen boldogtalan vagyok, mondta magában, lehetséges, hogy ezt a boldogtalanságot a mások kínja még növelni tudja? Vagy a más veszélyei még mélyebben érintenek, mint saját szenvedéseim? Ha az emberek egymásnak mind titkos ellenségei, hogyan indíthatná meg őket boldogtalan embertársaik látványa? Életemre mondom, még a legbarbárabb ember sem tudná az ilyet fájdalom nélkül szemlélni. Óh, milyen édes érzés, hogy egy ártatlan ember szerencsétlensége láttán a részvét könnyeit tudom ontani. Ah! De milyen végtelen öröm, ha sebeire gyógyírt tudok lelteni.

[19] Ily fájdalmas gondolatokba mélyedve lebegett Parides szelleme tovább, miközben teste továbbra is egy helyen ült. S ekkor meglátott egy öreg kastélyt, amelyet szalmakunyhók vettek körül. A kastélyban egy Doras nevű úr lakott, akinek mint embernek nem volt más jó tulajdonsága, mint az, hogy emberi alakja volt. Alattvalóinak hála, bőségben élt. Más elfoglaltsága nem volt, mint az élvezetek, szolgálóinak kellett szórakoztatniuk őt. Ostoba történeteket mesélt nekik, amelyeken azok alázatból mindig nevettek. Nos, mi hiányzik Doras úrnak? Semmi más mint az egészség, amikor beteg, egyébként semmi szerencsétlenség nem sújtja. Mit tesz ő az istenekért és emberekért, hogy annyi sok nagy ember és bölcs között kiérdemelje ezt a sorsot? Semmit, hacsak azt nem, hogy sem művelt nem volt, sem nem utazott, és nem képes egyebet kívánni, mint amije van, amihez hozzászokott. Ügyetlen [20], nem olvasott, tapasztalatlan, ennél fogva nem ismeri az emberek szenvedéseit. Amit maga nem érez, az sem fájdalmat, sem örömet nem okoz neki.

Hogy lehet az, mondja Parides, hogy egy ilyen piszkos forrásból ilyen szép boldogság, ilyen édes zavartalan nyugalom keletkezhet nemes erények nélkül! Tapasztalatom szerint, mondja, ahhoz, hogy elérjem a boldogságot, meg kellene szünnöm embernek lenni. Látom, hogy a derék emberek mindenütt

szenvednek. Inkább sóhajtozom tovább emberként, minthogy barbárként élvezek. Látom, hogy a valódi boldogság abban áll, hogy az isteneknek és embereknek szolgáljunk. Ez a szolgálat mindenütt fájdalommal jár, de egyedül ez nemesít. Minden gondolatát visszafogta magába, és egészen a saját létére koncentrált, amikor zajt hallott maga mellett. Az előbbi vidék királya számára a nap súlyos gondokkal volt terhes. Felkelt nyoszolyájáról, amelyen bánata nem hagyta nyugodni, és éjszaka ezen a tájon bolyongott. Meg[21]pillantotta Paridest, és elindult felé, hogy megtudja jövetelének okát.

Király: Barátom, ki vagy?

Parides: Ember vagyok.

Király: Mit csinálsz itt?

Parides: Élvezem a létet.

Király: Kellemes az élvezet?

Parides: Nem nagyon. Inkább szükségesség.

Király: Szerencsétlenség érhetett, mert magányos vagy, kivonod magad a pihenésből.

Parides: Az emberek elűztek a társaságukból.

Király: Miért?

[22] Parides: Mert nem akartam olyan ügyes lenni, hogy becsapjam őket, míg ők elég ügyesek voltak ahhoz, hogy eláruljanak.

Király: Vannak jó emberek is.

Parides: Elismerem. Szerencsétlenségemre én sok rosszal találkoztam. És ha vannak is jók, nem hiszem, hogy számosan. Hidd el, kedves barátom, ezt úgy tarthatod, ahogy akarsz, de nem könnyű az emberekkel mindenütt tisztességesen bánni. Mindig követelnek, soha nem elégedettek, és gyakran kigúnyolják a kapott jót. Mindig adnod kell nekik, mindig kedvükre kell lenned, különben meggyűlölnék.

Király: Látom, téged elragad a sértés. Te az embereket csak egyik oldalukról szemlélted. Sajnálak. Gyere hozzám.

[23] Parides: Ki vagy te?

Király: A magam ura vagyok, és sok jó ember van szolgálatomra, akikkel barátként élek.

Parides: Úr vagy és a barátjuk. Nem értelek, de biztosíthatlak, nem hiszem, hogy a te jó embereid között engem boldogság vár.

Király: Ezt sértésnek vehetném a magam számára.

Parides: Nem. De azt kívánod, hogy jó legyek?

Király: Azt, igen.

Parides: S akkor kegyes is maradsz hozzám?

Király: Természetesen.

[24] Parides: Lásd, ezzel már el is romlott minden. A te kegyed azt eredményezné, hogy hű embereid üldözni kezdenének. Életemet ezer ellenségeskedés, árulás venné körül. Te magad énmiattam szüntelen támadásoknak volnál kitéve.

Király: Én azonban ismerem a törvényt, és megvédelmeznék.

Parides: Ember vagy, és ennél fogva esendő. Százat meg tudsz védeni, elismerem, de kétszázat veszni hagy nál.

Király: Ez súlyos hiba volna. Egy derék embert sem hagyok veszni, akit egyszer megismertem.

Parides: Az én tulajdonságaim azonban nem kellene olyan nagy embereknek, akiknek sok szolgájuk van. Embereid vagy vesztetmet okoznák vagy nevetségessé tennének. Végül még te magad is kinevetnél engem.

[25] Király: Nem hiszem, hogy annyira nevetségés tulajdonságaid vannak.

Parides: Nekem és bennem nem nevetségések; de olyan nagyurak számára, akik alattvalók felett uralkodnak, ami emeli a fényüket, nevetségessé válnak. Nézd kedves barátom, én szeretem a népet, az igazságot, életvitelemben nincs pompa, nincs művészet, s nem viselkedhetem másként, mint ahogy szoktam. Majdnem teljes szabadságban neveltek kevés ember közt; szigorú erkölcsökre oktattak; beszédem és szívem egyformán szóltak. De mi is készíthetett volna arra, hogy a szabadságban tettessem magam vagy hamis-ságban éljek? Így ment végbe neveltetésem, mely most már énem felévé vált; a síromig nem vehetik el tőlem.

Király: Mindezt éppenséggel nem tartom rossznak benned. De mond meg nekem, [26] mi az oka annak, hogy sokan oly keveset törődnek a szegény néppel?

Parides: Az emberek a maguk előnyeit a szegény emberek kárára kívánják növelni. Hidd el nekem, nem a megvetés károsítja a népet, hanem az önzés. Titokban sajnálják is, de az önzés győz. Mindenki meg van győződve, hogy egyedül a nép tart el bennünket, de azt hiszik, nem megy tönkre. A nép mindig volt, és most is van, akárhogy bánunk vele, ezért azt gondoljuk: olyan alap, amely soha nem süllyed el, bármennyire is nyomják. Ha azonban azt tudnánk, hogy a népet az istenek rövidesen megszabadítják minden terhétől, amint mi a legkisebb méltánytalanságot követjük el ellene, ah! barátom, mennyire kímélnénk mindenben!

Király: Úgy tűnik, igazad van. Jó szolga lehetnél.

[27] Parides: És fűzd hozzá: egyben boldogtalan is.

Király: Egy jó királynál, nem.

Parides: Ah! Barátom, gazdagság és hatalom hamar féktelenné teszik az embert. Nem vagyok isten. Ha hússzor helyesen hajtom végre az én jó uram

parancsait, huszonegyedszer esetleg nem jól csinálnám, s az én jó uram elűzne.

Király: Akkor nem volna jó úr.

Parides: Nos hát — éppenséggel jó lehetne, s mégis meg volnának születésével és hivatalával együtt járó gyengeségei. Tudom, hogy a nagyuraknak majdnem mindig jó szívük van — csak gyakran türelmetlenek és hevesek.

[28] Király: Ha ez így van, türelemmel kell velük bánni.

Parides: Igen. Az az úr, aki egyébként védi az igazságosságot, emberiességet, ártatlanságot, eleget tesz kötelességeinek, a hajamnál fogva rángathatna, mégis szeretném.

Király: De ha rossz, igazságtalan urad volna, aki egyedül hozzád nagyon jó, elhalmoz ajándékokkal, jótéteményekkel, akkor szeretnéd?

Parides: Nem. Ha egy szörnyeteg szeret bennünket, az gyalázat, és ha mi szeretjük őt, bűn.

Király: Barátom, élj boldogul, kívánok neked olyan jó urat, mint amilyet érdemelsz.

[29] Parides: Maradj te is boldog, és ha mégis úr vagy, keress magadnak jó szolgákat, akik magadért és nem a pénzedért szeretnek.

TANULMÁNY A VILÁG BOLDOGSÁGÁRÓL

A. ÉS B. LEVELEI ANNAK BIZONYÍTÁSÁRA, HOGY A MŰVÉSZETEK ÉS TUDOMÁNYOK A VILÁGOT BOLDOGABBÁ TESZIK, MINT A TERMÉSZETI ÁLLAPOT

AZ ELŐTÉLET NÉLKÜLI EMBER TOLLÁBÓL

6. FELVONÁS

A. B.

I. Levél

B.

A világ tudósai már régen vitatkoznak azon, hogy a tudomány és a művészetek az emberi nemnek hasznot vagy inkább kárt okoztak-e. Szinte merészségnek vagy meggondolatlanságnak tűnik az az állítás, hogy a boldogság vonatkozásában itt e világon rosszabbul állnánk, mint azok a vademberek, akik az ázsiai és amerikai pusztaságokban élnek, de ha alaposabban meggon-

doljuk, rájövünk, hogy megvizsgálhatjuk a kérdést anélkül, hogy merészséggel vádolhatnának.

[4] Az a láthatatlan és felfoghatatlan hatalom, amely a világ nagy testét élte, uralja és fenntartja, az ember szempontjából olyan különös módon helyezte el a dolgokat a világban, hogy egyetlen részét sem vizsgálhatjuk meg anélkül, hogy ne találánánk meg benne majdnem egyforma arányban a hasznot és a kárt; e szerint az alapelv szerint úgy tűnik nekem, hogy a tudomány semmivel sem növelte az emberi nem földi boldogságát ahhoz viszonyítva, ami annak előtte volt. Bátor leszek elmondani Önnek, A., erre vonatkozó véleményemet, hogy azután megtudjam baráti ítéletét.

2. A.

Közölje velem tehát véleményét könnyed stílusban a tudományok és művészetek okozta haszon vagy kár dolgában, ámde nekem úgy tűnik, hogy az Ön fajtájából való emberekkel, akik ilyen tárgyakra [5] irányítják figyelmüket, nem szabad tréfálni. Elhatároztam tehát, hogy olyan komolysággal fogok válaszolni, amilyet a téma és az Ön feje megkíván. Ön a természeti állapot mellett foglal állást, én viszont úgy vélem, hogy ez a véleménye tévedésen alapul. Itt olvashatja majd szabadon nyilvánított véleményemet, fogalmazza meg az Önét, ahogyan óhajtja. Kíváncsi vagyok az érvekre, amelyekkel a dologról alkotott véleményét megtámogatja.

3. B.

Tehát Ön háborút üzent, és a seregek felvonulnak. Nem kételkedem benne, hogy a válasz megadása után azonnal csatasorba rendezi érveit. Biztosra veszem, hogy ebben az állásban találok, de nem határoztam el, hogy túl komolyan vegyem ezt a dolgot.

[6] Jegyezze meg azonban már előre, A. uram, hogy én csak érveim felé tudom felvonultatni Önnel szemben, míg Önnek módjában van velem valamennyit szembeszegezni. Önnek tehát abból, amit írni fogok, ki kell találnia mindazt, amit el kellett hallgatnom. Figyeljen tehát, hogy hadseregem első mozdulatát észrevegye.

El kell ismernie, hogy a társadalmi élet szellemét vagy lelkét nálunk a törvények alkotják. Ezt a szellemet a zsidók Istentől kapták. De kitől kapták

a perzsák, kínaiak, görögök, indusok, egyiptomiak? Ön azt fogja válaszolni, hogy az elsők Zoroastertől, a következők Foi Konfuciusztól, az azután következők Orpheusztól, Kalasztól, Kekropsztól, Drakótól vagy Szolontól, a negyedik Bacchustól, az ötödik Hermésztől, stb. De vajon meggyőződött a világ történetéből arról, hogy ezek előtt a törvényalkotók előtt, ha azok voltak, a világ népei törvények nélkül éltek? Hol [7] jelölik meg a világi írások az időpontot, amikor az emberek elkezdtek maguk között törvényeket felállítani? Azt fogja válaszolni: az emberek törvényei akkor jöttek létre, amikor a természet létrejött. Rendben van: erről az időről nincsenek ismeretei, — el tudja képzelni, hogy a természet tulajdonképpeni állapota milyen társadalmi életet tud az emberek között létrehozni, és hogy az esetleg jobb, mint az Öné? Ön, aki születésétől fogva oly sokféle módon értesült természetről, gondolkodásmódjukról, szokásaikról — és csalódott bennük. Ne felejtse el ezt a bizonytalanságot majd a továbbiakban, amikor előrehaladunk. Ezt csak mellékesen említettem; most pedig közelebb akarok kerülni a tárgyamhoz.

Az embert a természet öléből a törvények emelték ki. A törvényeket a tudományok hozták létre; a tudomány tehát [8] szoptatós dajkaként soha nem lépett fel az ember mellett a természet helyett; — lássuk, milyen táplálékot nyújt csecsemőinek. Minden törvény megtilt az embernek egy vagy több cselekedetet, de egynél kevesebbet soha; minden tilalom büntényt szül. Ez természetes következménye, amiből kitűnik, hogy az iszonyú mennyiségű törvény a világban iszonyú mennyiségű büntényt és bünt hozott létre. Tudja-e állítani uram, hogy számunkra jó valami, ami bünt szül és szaporítja a büntények számát?

Éljen boldogul.

4. A.

Hogy utolsó érvét, B. úr pontosan tudjuk mérlegelni, kénytelenek vagyunk az embert minden más törvénytől függetlenül, csupán a természet adta érzésében vizsgálni. Ha ez után a vizsgálat után bizonyítani tudjuk [9], hogy az ember pusztá érzése és eredeti értelme őt boldogabb állapotban tarthatja, mint a tudományok törvényei, akkor megnyerte pörét ezért a világegért; ha nem, akkor alul marad.

Nem felejtkezem meg a bevezetőben említett dologról, midőn az embert pusztán a természetben vizsgálom.

Az ember a természet ölén nem egyéb, mint különböző szükségletekből összeállított főszükséglet, amely állandó vágyat hordoz a szüntelen megkönnyebbülés iránt; ez a heves vágy hajtórugóvá alakul, mely a kínlódás nyomasztó terhét többé kevésbé feltartja, hogy ezáltal védje az életet. Ennek a rugónak lényege a pusztá élvezet.

Őn enni, inni, aludni vágyik, ha ezekben az élvezetekben nincsen része, [10] megszűnik lenni. Látja, hogy a természet ölén élvezetre van szüksége. Az élvezet tehát itt az egész célja.

Menjünk egy lépéssel tovább, és az érzéstől vezetettve vizsgáljuk meg, hogy az élvezetnek a természeti emberben vannak-e törvényei vagy nincsenek.

Ha az embert a természet ölén éhség kínozza, fel kell kerekednie, hogy valami élelem után nézzen. A lét törvényei követelik ezt, ugyebár, hogy a megtalált, tápláló holmit magához vegye és elfogyassza. Tegyük fel, hogy a természet két éhező gyermeke egyszerre jut élelemhez, melyik fogja jogát átadni a másiknak? Meg kell állapítani a sorrendet; összeverekednek és az erősebb jut az élvezet birtokába. Látja, Uram, hogy a gyenge természet saját romlott rugói és jogai által hogyan sebzi meg önmagát. Ő maga fegyverzi fel saját gyermekeit egymás ellen. Ezek után is állítja, [11] hogy ezek a gyilkos törvények jó törvények és nem szorulnak jobbításra?

Éljen boldogul.

5. B.

A. úr, bocsásson meg nekem, nem azt mondtam, hogy a természeti állapot tökéletes állapot. A kérdés csupán az, hogy a tudományok és a törvények szaporodása javított-e az ember természetes állapotán vagy nem. És hogy a két rossz közül melyiket válasszuk, ha erre sor kerül. Menjen vissza és bizonyítsa be nekem, hogy a tudományok, művészetek az ember boldogsága érdekében javítottak-e a természet hibáin!

6. A.

Meg vagyok elégedve, azt teszem, amit Ön kíván. Térjünk vissza a pusztá [12] természeti érzéshez, és vizsgáljuk meg, hogy törvényeiben mi a helyes és mi a helytelen. Magában a természetben nincsen más igazságosság, mint az érzés maga. Ez az érzés különböző módokon hat. Hol harag, hol szeretet, hol

gyűlölet, hol irigység, hol kegyetlenség, hol szelídség. Igazat kell adnia abban, hogy az ember érzésének nem lehet más törvénye, mint az, hogy erejének és hatalmának minden lehetséges hatását saját fenntartására használja fel. Ez után a szükségszerűség után bebizonyítható, hogy a természeti állapotban nincsen egyetlen büntetendő vagy igazságtalan cselekedet. Minden irigység, minden sértés, bármely indokolatlan is egyébként, minden féltékenység, minden harag, minden kín, legyen az nagy vagy kicsi, esetenként gyilkossághoz vezethet.

A természeti embertől nem veheti el a természetes szenvedélyeit és szükségleteit. Ha pedig ez nem lehetséges, legalább azt érje el, hogy több ember [13] soha ne érezzen kívánságot vagy sóvárgást egyazon dolog iránt. Módjában állna elérni, hogy egy szép asszony csak egyetlen embernek tessen és nem többnek? Ha ezt sem tudja elérni, hallgassa meg a természet világának jogait: két vadember összetalálkozik egy szép vad nőnél. Egyikük erős, a másik valamivel gyengébb, mindkét vadember beleszeret a szép vad nőbe, mindketten egyformán nőül akarják venni, mert mindez még egészen természetes, ha megengedi. Tegyük fel, hogy a nő a gyengébb vademberbe szeret bele, a gyengébbet és csinosabbat akarja. Az erősebb és vadabb felháborodik és elégedetlen lesz. Agyonüti a másikat és erőszakkal magáévá teszi a nőt, aki gyűlöli és a másikat siratja.

Nos, tudom Uram, hogy Önnek a természet szívet és érzéseket adott, de ugyanettől [14] a természettől gondolkodó és ítélő képességet is kapott, amelyet Ön léleknék nevez. A gondolat Önben nem kevésbé természet, mint az érzelem, ha tehát úgy találja, hogy a természetnek szabadsága, joga van érzelmeiben működni, akkor el kell ismernie hatását a lélekben is. Mit mond Önnek a lelke? Mi természetesebb, hogy két olyan személy kerül össze, akik egymást megörvendeztetik vagy két olyan, akik közül az egyik a másik áldozatává válik? Nem természetesebb, hogy az, akit nem szeretnek, azt, akit szeretnek, agyonveri, kizárólag azért, mert a másik természettől fogva esinosabb, mint ő? Látja, hogy ily módon minden szenvedély hatására gyilkosságot és a természet értelmében ellentmondó gonosz cselekedetet kellene elkövetni.

Azt hinné az ember, hogy a természeti állapotban csak az erősebb van fölényben, mert a gyengék mindig alulmaradnak velük szemben. Én ezzel szemben úgy hiszem, [15] hogy az erősebbnek éppen olyan sokat kell szenvednie, mint a másiknak.

Egy erőszakkal elrabolt asszony, hogy megszabaduljon szünni nem akaró szenvedéseitől, felkelhet, miközben a hatalmas ember alszik, és husánggal

agyonverheti. Hasonlóképpen a gyengébb fél, élesebb elméje révén az erősebb után szaladhat, hogy megbosszulja magát.

Ha aztán az Ön világában szemére vetik a gyengébb és okosabb embernek, hogy titokban agyonverte az erős embert, azt fogja válaszolni: azért tettem, mert az múltkor elrabolta az eleségemet és a tetejébe még meg is vert.

Pál elindul, hogy kezeivel élelmet gyűjtsön saját maga fenntartására. Hosszú, fáradságos munka árán gyümölcsöt és gyökereket szed össze. Most leül, hogy elfogyassza. János álmából felsejkenve odamegy hozzá, és mert erősebb, agyonveri [16] Pált a gyümölcs miatt. Ezt a cselekedetét az Ön nyomra B. úr helyeselheti, de lelke semmiképpen sem.

A természet minden embernek két lábat, két kezet, két szemet adott. Ezzel mutatja, hogy mindenkinek ugyanazzal az eszközzel, azonos módon kell keresnie a táplálékát; így hát csakis akkor, ha embereket látunk egy lábbal, egy kézzel született embereket, mondhatjuk, hogy ezeknek az embereknek igazuk van, amikor elvesznek valamit tőlünk kétlábúaktól, ha sikerül nekik, mert őket a természet becsapta; de amíg minden ember egyforma eszközökkel jön a világra, addig a természet mindegyiknek azt mondja, hogy munkájával kell eltartania magát. Ha az én kezeimet a saját hasznára fordítja és nekem pedig, mint a vadember nem ad semmit, láthatja, hogy meg kell halnom. A természetnek tehát igaza van az eszét tekintve, de nincs igaza az érzésében, amelyben értelem nélkül működik. Éljen boldogul.

[17] 7. B.

Ön bebizonyította nekem Uram, hogy a természet magában nagyon hiányos. Látom, hogy itt mindent csak az én ellensúlyom tart fenn. A nagy természetben a hideg hadakozik a meleggel, bennünk pedig az érzés és az értelem harcolnak egymás ellen. Miért legyen akkor az én természetes eszem oly nagy ellentétben természetes érzéssel? Minden természet és bennem minden ellentmondás? Csend! Látom, hogy a természet nagy fákat csíráztat ki a földből; látom, hogy vihart támaszt, amely kitépi ezeket a nagy fákat. Ez pedig nem emberi cselekedet! A természet számunkra megromlott, A. úr, Ön megvizsgálta saját területén — én megpróbálom megvizsgálni a tudomány területén, hogy ott vajon hiány nélkül való-e, és hogy nem marad-e ugyanaz?

[18] A magam részéről megvallottam Önnek az igazságot, és látni szeretném, hogy Ön is bevallja-e azt nekem.

A tudományoknak tehát ki kellett javítaniok a természet hibáit. Az Ön világában nem történhetnek természet- és törvényellenes dolgok, vagy ha ilyenek mégis történnek, kisebb számban fognak csak előfordulni és kevésbé lesznek ártóak.

Mindenekelőtt legyen annyi bátorsága és ereje, A. úr, hogy bebizonyítsa nekem, miszerint minden a világban hozott törvény a természet hibás törvényeinek javítására szolgált. Következésképp nem tudná megmondani nekem, mennyiben múlja felül a művelt világ boldogsága a vad világét? Vessünk egy pillantást a törvényhozókra: Látja Mózeset a Sinai hegyen, törvényei még érvényben vannak; minthogy Isten a zsidókat maga vezette, az ő cselekedeteik a győzelmekben, háborúkban nem esnek az én vizsgálódásaim körébe. Isten olyan szabad [19] uralkodó volt, aki ellenségeit szeretett népe által tudta büntetni és elpusztítani. Ez már nem a természet, itt csodák működnek. Ő egyedül adott nekik törvényeket. Legyőzte a gabonitákat Józsuá számára. Cumque fugerent filios *Israel*, et essent in descensu *Beth-horon* Dominus misit super eos lapides magnos de Coelo usque ad *Azaga*: et mortui sunt multo plures lapidibus grandinis, quam quos gladio percusserant filii *Israel*. Josue Cap. X. v. 10. 11.

Látja tehát, ennél a népnél semmit sem találunk vizsgálódásaink számára, minden csatában, minden törvényben Istent magát leljük. Elhagyom Mózeset a Sinai hegyen és a Horeb hegyén. Jöjjön, menjünk fel a legnagyobb egyiptomi piramisra, hogy onnan áttekintsük a világ kiterített térképét. Képzeljük magunkat egy olyan időbe, amikor minden népet uralkodók, törvények, bírák és papok kormányoztak; számtalan [20] rabszolgát és nyomorultat lát, akik hogy a királyok hiú dicsvágyát kielégítsék, köveket görgetnek a földön, hogy haszontalan épületeket emeljenek a fellegekig. Látjuk, hogy Sesostris Indiába vonul, Ethiopia legyőzi Tráciát és elpusztítja a földet. Visszatérésekor államaiban lázadást talál, amelyet fivére Danaus szított ellene, s amelyet le kell vernie. Kambüszész perzsa király érkezik hadinépével, elfoglalja Egyiptomot, megöleti Apisz bálványt és papjait megkorbácsoltatja.

A világ minden részében kitör a pusztítás. Minden nemzet fegyvert ragad, önzés, babona, dicsőségvágy, előítéletek kezdik ontani az emberi nem vérét. Egyre újabb szerszámokat találnak fel, hogy biztosabban és alaposabban fosztogathassanak és ölhessenek: minden ember ellenséget lát a szomszédjában, vagy ha ketten vagy hárman szövetséget kötnek egymással, az csak azért történik, hogy a negyediket annál biztos[21]abban leigázhassák. Tekintsük át a világ államait; mindenütt fegyver, háború, pusztítás. A földet vér áztatja. A népek hamis isteneket emelnek maguknak, és embervérrel áldoznak az oltáraikon, hogy így kielégítsék azok kegyetlenségét.

Ebben az általános pusztításban lépnek fel a nagy hódítók a világ már véres színpadára. Az egész emberi nem zsákmányukká válik. Az egyszerű és ártatlan parasztoknak már a sziklák és hegyek sem szolgálnak szabad lakhelyül: mindenütt üldözik, felkutatják és megölik őket.

Mi mást tett Róma, alapításától kezdve, mint vért ontott? Nem láttuk-e a világ mind a négy felén, minden nemzetnél a rómaiak rémületes dühöngéseit? Egyáltalán, véleményem megerősítésére, hogy a tudományok az embereket nem tették boldogabbá, kérem Uram [22], olvassa a világtörténelmet, a természet eme torzképét, amelyet a művészetek és tudományok festettek. Éljen boldogul.

8. A.

Mindaz, amit nekem írt, olyan igazság, melyben nem kételkedhetek. Ennek ellenére vállalkozom arra, hogy a rettenetes képek sora ellenére azt állítsam, hogy a világot a tudományok boldogabbá és jobbá tették.

Őn a kezdet kezdetén mindjárt azt akarta bizonyítani, hogy a törvények e világban csak növelik a bűntények számát. Ez igaz lehetne, ha a természet önmagában, földi boldogságunk tekintetében, hiba nélkül volna. Én azonban már bebizonyítottam, hogy érzéseink szabad működése csupán bűntényeket hozhat létre. Ez annyira igaz, hogy a valóságban [23] még egyetlen vad népet sem találtak a földön, amelynek ne lettek volna törvényei. Tudja, hogy a jezsuiták Paraguayban a vadaknál bíróságokat és törvényeket találtak. Ez az általános igazság erős bizonyíték látszik lenni arra, hogy teljesen szabad állapot, a természet mindennemű megfigyelése és törvények nélkül, lehetetlen. Ezt csak mellékesen említem: térjünk vissza a törvényekre.

Miután bebizonyítottuk, hogy a természet saját jogán, pusztá érzésként szemlélve nem állhat meg, szükségszerűen következik ebből, hogy a törvényeket ezért kell megalkotni. E törvények szintén csak a természetből származhatnak, mégis azt teszik jobbá. El kell ismernie, hogy az a képességünk, amelynek révén gondolkozunk és tapasztalat alapján ítéleteket alkothatunk, szintén a természetből fakad. Én magam a törvényeket éppen gondolkodási és ítéletalkotási képességünkéből vezetem le; ezek a törvények pedig kétségtelenül több igazságosságot, boldogságot és természetességet eredményeznek, mint a pusztá érzés.

[24] Már bebizonyították, hogy az érzések jogánál fogva minden embernek joga van valamilyen sértés miatt, vagy saját kisebb vagy nagyobb haszna miatt

a másikat agyonverni. Senki sem örülhet nyugodtan birtokának, senkinek az élete nem biztos, akár az erősebbek akár a gyengébbek csoportjába tartozik. Ezt az összekuszált helyzetet, amely boldogtalanságában így nem maradhat fenn, az ész a természet ellenére hozta létre, jobban mondva a természet maga soha nem tette lehetővé létrejöttét.

Az értelmes természet törvényei korlátozzák a csak érző természet törvényeit, az érzés azt mondja, enni, inni, aludni akarok, hideg, hőség ellen védekezni akarok és létemet a női nimmal folytatni akarom. Ezek röviden az élet szükségletei; ha most be tudja bizonyítani, hogy az értelmes természet törvényei az emberek eme élvezeteiből vagy szükségleteiből csak egyet is megtiltottak, akkor az Ön világa jobb, mint az enyém.

[25] Mindenkinél, aki megszületett, joga van a világban élvezetre és térre. Mit mond nekünk a természet erre a szükségszerűségekre? Azt mondja: élvezni és élvezni hagyni, és ezt abból az okból, hogy téged is engedjenek élvezni. Ha a másikat nem hagyod élvezni, akkor az ebben meg kell hogy akadályozzon téged, mert te olyan módon akarsz élvezni, milyen módon neki nem szabadna. Így, amint látja, általános harc keletkezik, amely sokkal gyűlöletesebb, mint a többi; hogy ez a harc törvények nélkül az egész emberi nemet elpusztítaná, azt a törvényekből is be tudom bizonyítani.

Az első isteni és természeti törvény a következő: ne tedd másokkal azt, amit nem akarsz, hogy veled tegyenek. Minthogy minden embernek ugyanaz a joga van az élethez; látjuk, mennyire szükséges, hasznos és egészséges, hogy megparancsolják nekik: éljétek és hagyjatok másokat is élni. Ebből a törvényből vezették le a felebaráti szeretetet, mert a szeretet a legjobb eszköz ahhoz, hogy tárgyának segítséget [26] nyújtson. Ezért látjuk, hogy ennek a törvénynek a megtartása érdekében a világ kezdete óta valamennyi isteni és emberi hang egyesült. Az isteni hang azon a ponton hallatja magát, ahol azt mondja: *Omnia ergo, quaecunque vultis ut faciant vobis homines, & vos facite illis. Haec est enim Lex, & prophetae Math. Cap. v. 12.* Pál levele a Rómaiakhoz *Cap. XIII. v. 3.* azt mondja: *Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis: qui enim diligit proximum legem implevit.*

Ezek kétségtelenül isteni hangok a természetben, amelyeknek ereje és igazsága mindenütt érezhető. Azt, hogy ez a törvény természeti törvény is, bizonyítja Konfuciusz amikor azt mondja: *Ne fais à autrui, que ce, que tu veux qui te soit fait: tu n'a[s] besoin que de cette seule Loi. Diogen. Laerte L. III. pag. 176.* Vizsgálja meg ezeken kívül a világ egyéb törvénykönyveit, mindegyiket azt látja, hogy ez a törvény minden más törvény alapja.

[27] Mondhatja még ezután, hogy a törvények nem szolgáltak a természet megjavítására?

Végül még válaszolnom kell arra a megjegyzésére, hogy a pusztításokat, véres háborúkat, mint mondja, a művészetek és tudományok idézték elő a világban. Igaz, hogy a hódítók gyakran tűzbe borították a világot, de ne gondolja, hogy tombolásuk az emberi nemet boldogtalanabbá tette, mint az Ön érzésekre alapított világa. Elfogadom: Kürosz, Nagy Sándor, Róma, Athén, Dzsingisz kán stb. elpusztították a világot. Ezek a pusztítások bizonyos időpontokban történtek: mert azt mégsem gondolhatja, hogy minden polgár minden háza a világ minden részében lángokban állott a háborús időkben. Scipio felgyújtotta Karthágót, ez igaz, de míg Karthágó égett, Róma nyugalomban élt falai közt, és virágzott, míg Karthágó romhalmazzá vált.

[28] A hódító összegyűjt alattvalóiból 100 000 embert, és az ellenségre vezeti őket. Elismerem, hogy ezeket a katonákat feláldozzák, de ne felejtjük el, hogy a hódítók országában ezalatt 10 millió ember otthon békében él. A civilizált világban minden egyes ember, minden individuum szünet nélkül állandóan háborúnak és életveszélynek van kitéve. Az embernek vagyona egy részét mindig fel kell áldoznia ahhoz, hogy a többi részt biztonságban élvezhesse. Ha viszont egy krajcárért megvásárolhatja egy napi élelmét, már nem szabad elégedetlenné lennie.

Egész Európában több mint 100 millió ember él. Tegyük fel, hogy 500 000 mindig verekszik vagy fegyverben áll, vajon 100 millió ember nem érdemli meg, hogy biztonságáért megfizesse [29] ezt az árat a természetből folyó résznek? Nem annyi ez, mint amikor az ember a táplálékát egy fillérért vásárolja meg?

A világ jelenlegi állapotában könnyen lehetséges, hogy egész Európa 10 évig békében fog élni; becsülje meg 100 millió ember békéjét, biztonságát és nyugalomát ebben az időben, és mondja meg, hogy hirtelenében meg tudja-e határozni az árat. Ezt pedig mégis a tudományok és törvények teszik. Ha viszont elképzeli az embereket minden rend és törvény nélkül, hogyan fog csak egyetlenegyét is közülük, életének csak egyetlen napjára biztonságba helyezni? Ki fogja ezek közül az emberek közül a felkelő napot azzal a bizonyossággal bámulhatni, hogy azon a napon nem rabolják ki, nem sebesítik meg vagy nem gyilkolják meg? Tegye ehhez hozzá az állandó félelmet és retteget, amelyben minden résznek éjjel-nappal reszketnie kellene, nehogy valaki erősebb meglepetésszerűen rátámadjon. Ennél fogva az Ön világának rendszere szerint minden embernek a föld minden zugában [30] létének állandó áldozataként kellene szenvednie, anélkül, hogy valaha nyugalmat vagy biztonságot lelne? Ne higgye tehát, hogy a törvények szaporították meg a gonoszságot és a bűnt a világban! A törvény által tiltott bűntényeket az emberi érzelmek szabad gyakorlása okozza. S még valami: a törvények az

érzésnek semmilyen élvezetet nem tiltanak. Szabad enni, inni, megnőszülni, a törvények nem egyébre szolgálnak, mint arra, hogy az élvezetet biztonságban, rendben, a megengedett keretekben tartsák. Mindazt, amit saját erőfeszítése és ügyessége által ért el, a törvények szerint szabadon élvezheti. Csak azt tiltják, hogy elrabolja azt, amit mások saját szorgalmukból gyűjtöttek: ebből a tilalomból nem származhat olyan büntény, amelyet már maga a természet ne tett volna bünténnyé. Remélem, mindebben igazat fog adni nekem. Éljen boldogul.

[31] 9. B.

Számítása az ember nyugalját és biztonságát illetően úgy tűnik, nem helytelen. Az az érzésem azonban, hogy Ön elhallgatja a művelt világ hibáit, és csak az előnyeit szemléli. Engedje meg, hogy most megvizsgáljam, milyen is az ember nyugalma, biztonsága az Ön világában. Első tévedése, hogy azt képzeli, az én világomban — ahogyan Ön nevezi — minden ember kegyetlen, vérszomjas és dühödt. Ugyanaz az érzés, amelyet az emberben a szenvedés idéz elő, részvétet is szül. Nem hiszem, hogy azok az emberek, akik csupán az érzéseiknek adják át magukat, szünet nélkül mindig csak rabolnak és gyilkolnak. Gondoljon arra, hogy érzésünk nem egyetlen szenvedélyből áll. Mondja meg nekem, az egész emberi nemet figyelembe véve, vajon a világban a bosszú [32] vagy a részvétel, a gyűlölet vagy a szeretet, a kegyetlenség vagy a szelídség uralkodnak inkább? Biztos abban, hogy ezt az egyensúlyt az emberben nem az érzés, hanem a tudomány hozza létre? Bizonyítsa be tehát, hogy minden emberi érzés tudomány nélkül semmi más, mint kegyetlenség! E nélkül nem fog tudni meggyőzni engem arról, hogy az én világomban minden emberen háború, erőszak és gyilkosság uralkodik el. Csak nem képzeli, hogy az emberek természetüknél fogva kegyetlenebbek volnának, mint a hirkániai tigris vagy a líbiai oroszlán? Hiszen tudjuk, hogy ezek az állatok egyebet se tesznek, mint marcangolják egymást. Azt gondolom, hogy az én vadembereim csak akkor kerülnek egymással viszályba, ha egyszerre jutnak zsákmányhoz. Ez is csak kézitusa volna és nem gyilkosság. Mert az én világomban ne képzeljen más fegyvert, mint kezeket és botokat, különben azt hiszem, hogy az én vadembereim egymást biztosan békén hagynák: [33] úgy, ahogy a tigris tanyát üthet a másik tigris mellett, ott világra hozhatja kölykeit, táplálhatja őket, és elfogyaszthatja zsákmányát, anélkül, hogy rátámadna a másik barlangjára, úgy vélem, az ember is élhet természeti állapotban. Időről időre

egyik vagy másik kegyetlenebb vérmérsékletű elkövetne erőszakos cselekedeteket, s azt a többiek biztosan agyon akarnák ütni. Egyébként ezek a vademberek erdeikben, sivatagjaikban nem aludnának kevésbé biztonságosan és nyugodtan, mint a tudósok a dolgozószobáikban. Az Ön világában a polgárok ugyan nem háborúznak egymással, de mégsem nyugodt senki sem, az én világomban viszont az emberek csak verekedés közben nyugtalanok, egyébként nyugalmuk tökéletes. Mert teljesen abszurd az az elképzelés, hogy a vademberek szüntelenül verekednének egymással. Ez is bizonyítja, hogy az én világom mégis nyugodtabb, mint az Öné. —

[34] 10. A.

Ön bizonyítás nélkül azt állítja, hogy az Ön világában az emberek nyugodtabbak, mint az enyémben. Be kell vallanom, nem tudom belátni ennek a tételnek az igazságát. Nem volna szíves meggyőző bizonyítékokat szolgáltatni erről a dologról; mert nem tudom elképzelni, hogyan élhetne egy ember a pusztaság közepén, a természet minden veszélyétől körülvéve, nyugodtabban, mint az, aki megépített városban, erkölcsös emberek között él.

11. B.

Jogosan kér bizonyítékokat tőlem, én magam sem szoktam semmit se elhinni bizonyítékok nélkül. Elértünk tehát ahhoz a ponthoz, ahol mérlegelnünk kell, mennyiben teszik a művészetek és tudományok az embereket nyugodtabbá vagy nyugtalanabbá. Jegyezze meg magának előre [35], hogy az a szó, hogy nyugodt, egyszersmind boldogot is fog jelenteni, ezzel szemben viszont a nyugtalan kifejezés elégedetlenséget és boldogtalanságot rejt magában.

Egy kis türelmet és figyelmet kérek, A. úr, ahhoz, amit mondani akarok.

Az én világomban az egész emberi természetnek csak ötféle szükséglete van, még pedig: evés, ivás, alvás, nő és jeges éghajlat alatt védekezés a hideg ellen. Élelmét az ember a föld gyökereiből, a fák gyümölcseiből, vadászatból és halászatból nyeri; italát a folyók biztosítják, fekhelyet minden fa alatt talál, nőt akkor kap, amikor akar, ruházatát a vadállatok bőréből csinál magának.

Látja, milyen könnyen elégti ki a természet az embert az én világomban. Ha pedig ki van elégtve, akkor nyugodt, és ha nyugodt, akkor [36] boldog. Ez

a mondat helyes. A. úr, bizonyítsa most be nekem, hogy az emberi természet az Ön világában saját kielégülésére könnyebben talál módokat és utakat, mint az enyémben; mert ahogy majd kiderül, ha Önnél a természetet nehezebb kielégíteni, mint nálam, lehetetlen, hogy szerencsésebb helyzetben legyen, mint én. Bizonyítsa be, hogy sört, bort, tokaji aszút, burgundit, pezsgőt könnyebb kapni, mint Duna-vizet. Hogy makkot, gyökeret nehezebb szerezni, mint cukrászsüteményt, stb., hogy nehezebb asszonyt kapni egy olyan világban, ahol nem létezik pénz, mint ott, ahol az az ember, akinek nincsen pénze, legyen bár megáldva a természet valamennyi más előkelő ajándékával, nem egyéb, mint szerencsétlenség magában és a maga számára. Állítsa, hogy egy fa árnyéka olyan ritka az ember számára, mint egy arannyal, ezüsttel, bársonnyal, festményekkel díszített palota, stb.!

Bebizonyítottam Önnek, hogy az én világomban az emberi [37] természet elégedettségét az ötféle szükséglet kielégítése biztosítja, és hogy ezeknek a szükségleteknek a megszüntetése a legegyszerűbb eszközökkel történik. Az én világomban tehát kevesebb a szükséglet, következésképp több a megelégedettség, mint az Önében. Mi tehát boldogabbak vagyunk, mert elégedettségben élhetünk. Mármost minden azon múlik, hogy Ön elmondja-e, milyen szükségletek vannak az Ön világában. Kezdje el mint megajándékozott, és emelkedjék fokozatosan a királyok jogaráig; száz az egyhez, hogy a nyomorúságnak ezen a széles mezején nem tud mutatni egyetlen megelégedett, következésképp egyetlen boldog embert sem!

Az Ön világában a boldogság csupán a gazdagságból áll, vagy abból kell állnia. A gazdagság szó azt jelenti, hogy az embernek sok pénze van. Ha most bebizonyítom, hogy az Ön világában senki sem gazdag, elhiszi akkor, hogy az Ön világában egyetlen nyugodt s boldog ember sincsen.

[38] Mindenki, aki nagylelkűnek, nemesnek, részvétteljesnek nevezhető, állandó hiányt szenved; mert mivel a világ, amelyben lakik, hemzseg a nyomorultaktól, koldusoktól, éhezőktől, szomjazóktól, emberiessége állandó adakozásra készíti, pedig nem tud minden szűkölködőt megsegíteni; ez pedig őt állandó ínségben tartja. Azt kívánja, bárcsak több pénze volna, mint amennyi a világban van, hogy minden szükséglet szenvedőnek a javak bőségét biztosíthassa. Ha Önnél egy gazdagnak született úr dicsvágyó, hiú, kéjsóvár, egy egész királyság bevételei sem elegendők ahhoz, hogy kellő csillogással emelje a többiek fölé. Ha valaki kapzsi, akkor nem élvez, és a legnagyobb szegénységben él, mégha övé is a világ minden kincse. Röviden, Uram, a művészetek és tudományok Önnél a természet és a hiúság szükségleteit oly mértékben megnövelték, hogy nincsen ember, s ha száz trónuson is ül, aki [39] képes valamennyit kielégíteni és maga körül megszüntetni. Az Ön világá-

ban mindenkit belső vágy emészt, hogy továbbmehessen, bármilyen magasan is áll. A természet pusztá kielégítése a legkevésbé sem jelent boldogságot a számára; ha mindennap négyszer eszik, még szegénynek mondják, ha csak egy ruhája van, nyomorog, és a tetejébe ez még szégyellnivaló is. Senki sem lehet boldog, ha nem dúskál a feleslegesben, és ha ezt egyszerre elérte, panaszkodni kezd, mert a természet nem adott neki kimeríthetetlen képességeket arra, hogy undor nélkül, anélkül, hogy jóllakottnak érezné magát, meg volna az öröme, hogy mindig mindenben élvezetet találjon.

Nem tudom elhinni, hogy az az ember, aki ötven ételt hozat egyszerre az asztalára, meg lenne elégedve gyomra erejével, és azok akik több szeretőt tartanak, szintén panaszkodnak gyengeségükre. Nem kell Önnek mindent elmondanom, enélkül is el tudja képzelni mindazt, amiről hallgatnom [40] kell. Csak egy dologra szeretném még megkérni, minthogy olyan messze eltávolodott a természettől, hogy annak kielégítése nemcsak hogy már nem boldogság, hanem nyomornak és szégyennek tartatik, mondja meg hát nekem, milyen dolog lehet az, amit kielégítésül keres, vannak-e ennek határai vagy nincsenek, mint az örökkévalóságnak?

Mert ha úgy van, amint én gondolom, hogy a szükségleteinek nincsenek határai, akkor nyilvánvaló, hogy az Ön világában lehetetlen az embereknek elégedetteknek és boldognak lenni.

Mutassa meg az Ön világában azt, aki látja vágyainak és szükségleteinek határait! Nem, örökkévaló uraim, biztos vagyok benne, hogy egy sincs Önök között, aki tudná szükségleteinek számát.

Önöknél minden ember mindazt birtokolni akarja, ami szeretetet, megbecsülést, csodálatot ébreszt szomszédaiban. [41] Amilyen igaz, hogy a nap ránk süt, olyan igaz az is, hogy ez a vágy minden civilizált halandóban él. Mi kell tehát Önöknél egy embernek ahhoz, hogy örömet táplálja: származzék a legöregebb és legfényesebb családtól, legyen a leggazdagabb, a legműveltebb, mindenki között a legszebb külsejű ember, beszéljen csinosan minden nyelven, legyen hazájában a legelső sorban, legyen egyedüli birtokosa minden ritkaságnak: tűnjék mindenkinek, aki látja, ellentmondás nélkül a legszeretetteljebb egyénnek. Egyszerűen: a természet és a boldogság minden adománya birtokában az egész királyságban vagy egy egész földrészben legyen mindenki véleménye szerint a legelső és legelőkelőbb, és ha mindezt elérte, akkor a jóllakottság és az unalom fogják emésztetni.

E szerint a valós festmény szerint láthatja Uram, hogy a boldogság az Ön világának rendszerében teljes lehe[42]tetlenség; ezzel szemben az enyémében, amint valaki evett és ivott, elhagyja minden nyugtalanság. A természet rendszerében nem lehetetlen a természetet jóllakottnak, és minthogy a boldogság

teljes egészében ebből áll, a boldogság az én vad világomban nagyon is lehetséges. De mondja meg nekem, milyen módon lehet boldog valaki az Ön világában? Ezúttal nincs egyéb mondanivalóm. Éljen boldogul.

12. A.

Ebben a tárgyban, Uram, valóban messzebbre vitt most, mint gondoltam, mert arra kényszerít, hogy felvilágosítsam Önt, miszerint nem az Ön vad világa van természeti állapotban, hanem az enyém. Íme a bizonyítás:

Mondja meg nekem, hogyan lehet valamely dolog jobban vagy erősebben a maga állapotában, akkor, ha fennmaradását csak fele képessége működésében vagy akkor, ha egész erejének kifejtésében [43] biztosítja? Egyszóval, mikor inkább önmaga valamely dolog, akkor, ha felerészben működik vagy ha egészen? Valamely dolog tökéletes állapota mindig az, amelyben egész képességével, hatalmával és erejével tud működni és dolgozni saját fenntartásáért vagy növekedéséért. Ha 60 000 katonából 30 000 csak azért lő, hogy magát az ellenséggel szemben tartani tudja, nem mondhatja, hogy ez a hadsereg hatása és védekezése szempontjából a maga természetének legtökéletesebb állapotában találhatók; ha azonban az egész hadsereg elkezd tüzelni, akkor látjuk az egész állapot tökéletes működését; ez azt jelenti, ekkor látjuk egész hatóerejét tökéletes állapotában.

Még egy kis türelmet és figyelmet, B. úr.

Ha Ön a természetet egy embernél teljes állapotában akarja szemlélni vagy megítélni, hogyan tekint rá, lélek és gondolatok [44] nélkül, csupán testi tulajdonságaiban, mint a vadállatokat, vagy hozzáveszi a gondolkodó lelket is? Látja, hogy a természet az emberben nemcsak szívből és érzésből áll. Az érzéssel gondolkodó erőt is kaptunk az életünk számára. Ez az emberben két természetes részt alkot. Mármint ha egy természetes résznek a hatását a természet fenntartása szempontjából szükségszerűségnek ismeri el, ne tagadja meg a másik természetes résztől a természetes működést. Az Ön világában az ember nem egyéb, mint vadállat. Eszik, iszik, alszik, verekszik és szaporodik. Ez a hatás, amint látja, még nem bizonyít mást az embernél, mint húst, érzékeket és vágyakat. Ez okból nem is alkotja az emberi természet valódi állapotát, mivel hogy mindezekben a működésekben az ember másik fele nem látható. Ez nem az én tökéletes állapotom, ha csak félig vagyok [45] benne. Ismerje el tehát, hogy a lélek is folytatja a működését, az érzés működésével, mert csak ez a gondolkodó és érző természet tökéletes állapota. Az

Őn világa tehát, mint látja a vadállatok természetének tökéletes állapota, mert az az állapot, amely nem tartalmazza gondolkodó erő hatásait, nem lehet a gondolkodó természet állapota.

A lélek nem tilthatja meg a szívnek, hogy érezzen; hát a szív képes a léleknek megtiltani a gondolatokat és ítéleteket? Nos tegyük, Uram, az ember erkölcsi képességét a pályájára úgy, ahogy a testi képességeivel tettük, és nézzük meg, hogy természetes kölcsönös hatásaival milyen állapotba fogja hozni magát.

Az itt következő vizsgálat során megpróbálom bebizonyítani, hogy a természet az ember biztos fenn[46]maradásához nem az érzést, hanem szellemét és eszét adta.

Az ember, úgy amint a természet létrehozta, egyetlenegy hatalomnak sem képes ellenállni, amely pusztulását okozhatja. Elképzelek egy embert, akinek sem esze, sem gondolkodása nincsen, csupán keze és lába. Ez az ember nem lakhat olyan földrészen, ahol tél és nyár váltják egymást. Nem ért a tüzrakáshoz, és testét nem takarja semmi. Miért nem takarja medvebőr? Nem tudja megszerezni, mert nincs más fegyvere, mint husáng és bot. Ilyen fegyverek birtokában nagyon valószínű, hogy inkább a medve húzza le az ő bőrét, mint ő a medvét. Így hát oroszlánok, tigrisek, farkasok és medvék zsákmánya lesz a hideg miatt. Ilyen vademberek egész Európában sehol sem lakhatnak. Képzeld el egy nőt, aki a szabad ég alatt, pusztaságban vagy erdőben faleveleken vagy [47] a porban hozza világra gyermekét, ahol vadállatok tömege keresi zsákmányát. Az ura majd megvédelmezi, mondja Ön. Hogyan? Mivel? Hány asszonynak kellene szülni az Ön világában, akik nem tudják, hol az uruk, hol van a táplálékuk, hol a ruházatuk? Húshoz nem jutnak. Menjenek ki bottal vadászni és fogjanak nyulakat, foglyokat, őzeket, vaddisznókat vagy szarvast? A vadaknak nem lehetnek nyilai, mert ezek már az ész és a gondolkodás termékei. A nyilakat nem az érzés, hanem a művészet és a tudomány hozza létre. Mit esznek tehát a vademberek? Gyökereket, makkot és más gyümölcsöket. Újabb bizonyíték, hogy olyan országban, amelyben a tél uralkodik, senki ember nem tudna élni az Ön világából. Hogyan tudna télen gyökereket kiásni, és hol találna gyümölcsöt? Az Ön világa tehát csak olyan vidéken létezhet, ahol állandó a nyár. De hogy ezer ember táplálkozni tudjon, annyi sok földre volna szükségük, amennyiből az én világomban [48] százezer tudná eltartani magát. Ez az előny pusztán a művészetekből és a tudományokból származik. Hogyan lehetnének tehát ezek a dolgok hátrányosabbak az emberi nemre nézve, mint a természet vad állapota, ha ezek százezer embert tudnak létrehozni és táplálni, ott ahol a vad állapot tízet sem tud életre segíteni.

Európánkban, mint feljebb mondtuk, több mint 10 millió ember él. Vegye el ezektől mindazokat az eszközöket, amelyeket a művészetek és tudományok a kezükben adtak, hogy létfenntartásukat segítsék. Vegye el tőlük ruházatukat, kenyérüket, házaikat, minden fegyverüket, őrzi ki őket így a mezőkre és a erdőkre; és ha majd ebben az állapotban eltöltöttek egy évet, számolja össze őket és nézze meg, ugyanakkora vagy nagyobb lesz-e a számuk, mint az előző évben. Életemet teszem rá, hogy ha az európai hatalmak a maguk módján 100 évig háborúznak is egymással, nem pusztul el fegyvertől annyi ember [49] ezen idő alatt, mint amennyi egy év alatt elpusztul az Ön világában. Ez azt is bizonyítja, hogy tévednek azok, akik azt hiszik, hogy a művészetek és tudományok hozzák létre a kéjt ezer kicsapongó visszaélésével, melyek kimerítik az ember természetét, megmérgezik az élet forrását, és ezáltal csökkentik az emberi nem számát. Nem állítom, hogy a mértéktelenség nem ölt meg jónéhány embert. De mi ez ahhoz a kárhoz képest, amelyet a vad állapotban való élés okozna nekünk?

Jegyezze meg tehát Uram, hogy azok a dolgok, amelyek az életet számszerűleg emelik és fenntartják, nem lehetnek károsabbak az embernek, mint a természeti állapot, amely alig képes egy embert létrehozni és megtartani, akkor, amikor a művészetek és tudományok százat hoznak létre és tartanak el.

[50] Még adós vagyok Önnek egy válasszal a boldogságunkat és boldogtalanságunkat illetően, mert, amint Ön mondja, egyáltalán nem ismerjük el, hogy a természet kielégítése megelégedettséget szül. Így hát meg kell mondanom Önnek, mi képezi boldogságunkat, vagy miféle dolog az, amelyet ki akarunk elégíteni.

Légelső törekvésünk, Uram, a természet kielégítése, amint valaki ebbe az előnyös helyzetbe kerül, már elérte a boldogság első lépcsőfokát. Ez pedig abban áll, hogy minden évszakban biztosítani tudja táplálkozását, ruházatát és meleg lakását. Vizsgálja meg az emberek sorsát a saját világában; talál-e egyetlen egyet, akinek legalább ebben a boldogságban része van?

A természet kielégítése okozta boldogságon túl még ott van egy széles, szinte határtalan tartomány, ahol ott van a dicsvágy, a tisztesség, az előítélet, [51] a hiúság, a babona, a büszkeség, a kék, a gőg stb. Nem azt mondom, hogy nincsenek nálunk olyanok, akik, mivel igazi boldogságukkal elégedetlenek voltak, feláldozták magukat ezeknek a felesleges dolgoknak. Egyáltalán nem állítom, hogy az én világomban tökéletes elégedettség uralkodik bárkinél is. Minden embernek megvan a maga szenvedése, és a szenvedés lehetetlenné teszi az elégedettséget, a tökéletes boldogságot. Csupán azt mondom, hogy nálunk mégiscsak megtalálható a tökéletes boldogság egynémely válfaja, míg Önöknél semmilyen nem található. Az ember soha sem volt még az érzések

tökéletes állapotában. Mindenütt az értelmével tartotta fenn magát. Az amerikaiakat vadaknak nevezték, holott városokban és palotákban laktak. Ez az állapot egyáltalán nem vad, amint Ön véli. Minden vadembernek volt nyila, halászszerszáma, s ezek már a művészet körébe tartoznak. Az európaiaknak kezdetben szintén nem volt egyéb fegyverük, mint a nyíl; de ugyanaz a szellem, amely először ezt a szerszámot találta fel, [52] utóbb feltalálta a puskát, ágyút, az erődítményeket stb. is. Látja tehát, hogy maga a természet hozta az embert abba az állapotba, amelyben van. Az érző és gondolkodó természet valódi állapotában vagyunk, mert eszünk, iszunk és szaporodunk, de beszélünk és gondolkodunk is.

Ebben a rövid emlékeztetőben kissé eltértem mostani célomtól, tehát vissza kell térnem bajaink tág tartományába, amely lehetetlenné teszi számunkra a tökéletes boldogságot. Ebben a tág tartományban részben képzelőerőnk, részben az a természetes vágy sarkall, hogy sorsunkat jobbá tegyük. Ezen a területen tehát a boldogság és a boldogtalanság is a képzeletből fakad. Nos az a boldogtalanság, amely abból származik, hogy nem élünk bőségben, bár megvan a fennmaradásunkhoz szükséges minden eszköz, nem olyan nagy, mint az a szerencsétlenség, hogy ruha vagy meleg, vagy a lét biztonsága és élelem nélkül [53] vagyunk. Az én világomban élő emberek, akiknek megvan a megélhetéshez szükséges, egyre többet akarnak kapni. E törekvés mellett azonban igen vidámak.

A természetet — higgye el nekem — nem lehet becsapni, ha jóllakott, akkor vidám, amennyiben semmiféle szerencsétlenség nem tör rá. Ha minden nap jól tudjuk lakatni magunkban a természetet, a valódi boldogság állapotában vagyunk. Ebből az állapotból a bőség felé menni akarni nem olyan nyomorúság, mint az, amikor az állandó életveszélyből, éhségből át akarunk lépni a biztosított élelem állapotába. Az, aki az élet kényelmességeit megízlelte, boldogtalanság nélkül várhat a miniszteri vagy táborszernagy posztra.

Képzelden el két embert, akiknek egyike a pusztaságban védtelenül ki van téve az időjárás viszontagságainak és a vadállatoknak, a másik pedig az élet minden [54] szükségletét kielégítve, a városban él. Emellett azonban vágyik arra, hogy többje legyen, mint amennyire a létfenntartásához szüksége van, az elsőnek a balsorsa azt rendelte, hogy állandóan fusson a zsákmány után, éhezzen, és minden pillanatban attól kell tartania, hogy életét veszti; a másodikkal az a szerencsétlensége, hogy többet kíván, mint amennyire természeténél fogva szüksége van; mérje össze ezt a két boldogtalanságot, vajon melyik a nagyobb. Ha jóllaktam kenyérral és hússal, könnyű nekem féktelenségemben azon bánkódnom, hogy nem kaptam süteményt! Valódi bánatot az érez, akinek az alapvető élelme hiányzik, és éhét sem tudja csillapítani.

Ezek a megállapítások igazak, mert a mindennapi tapasztalat igazolja őket, ebből látható, hogy a képzelet szülte boldogtalanság sokkal kisebb bajt okoz az embernek, mint a táplálék valóságos hiánya. Elismerem, hogy az én világomban minden ember többé vagy kevésbé, de [55] szenved a képzelet betegségében, ámde menjen végig a vigadókon, figyelje meg a nép viselkedését a nyilvános színelőadásokon, tanúja lesz az örömeinek, ujjongásának. Tapsolnak, kiáltoznak, féktelenek. A természet jóllakott bennük, ezért megvetik és elfelejtik a képzelet boldogtalanságát, amelyet csak akkor éreznek, amikor nincs szórakozásuk. A vad világban nem ismerik a mi művelt világunk örömeit és szórakozásait, amelyben egy kevés boldogtalanság csupán a bőség iránti vágyból fakad.

A képzelt boldogtalanságot pedig ne próbálja eltúlozni — mert egyik oldalon tán több boldogságot és szórakozást kínál, mint amennyi boldogtalanságot tud okozni.

Az emberek öröme szempontjából ez a képzelet az én világomban hasznos és szükséges dolog. Egyedül ennek [56] köszönhető Uram, hogy az én világomban nincs egyetlen lélek, aki valamiben ne érezné magát előnyben a többiek fölött. Ez a képzelet oly erősen működik a legtöbb emberben, hogy a legalapvetőbb tapasztalat és a természet ellenére is kierőszakol magának örömet és megelégedést. Sőt vannak emberek, Uram, akiknek a legvadabb arcformája van, s ezzel együtt mindennap órákig nézik magukat a tükörben, és mégis igen szépnek tartják magukat; örömet, megelégedettséget éreznek felette, amint azt gyakran ki lehet olvasni szemük ragyogásából. Olyan emberek, akik ostobaságuk révén a vad világban vezetők lehetnének, bizonygatják, hogy a legműveltebb emberek, és efelett érezhetőbb, valódiabb örömet élveznek, mint az igazi tudósok.

Láthatja tehát, hogy a képzelet a jobb kezével az én világomnak visszaadja azt, amit a bal kezével elvett. Íme, újabb bizonyíték arra, hogy az én világom jobb, mint az Öné.

[57] 13. B.

Őn oly sokat ír a képzeletről, hogy szinte kísértésbe esem, hogy mindent a képzelet szülöttének tekintsek az Ön boldog világában. Arról is sokat ír, hogy Önöknél a népnek biztosítva van a szükséges élelme, és csak a képzelet boldogtalanságát ismeri. Ó Uram! erre a pontra vonatkozólag kérdezze meg saját lelkiismeretét, az majd elmondja Önnek mindazt, amit nekem nincs

időm megírni. Az Ön boldog világában minden ötvenedik lépésnél találok embereket, akik tőlem egy krajcárt kérnek, amellyel egyszer abba a helyzetbe kerülnek, hogy éhüket csillapítsák.

Az Ön világában Uram, a képzelet tartja fenn a boldogság és boldogtalanság egyensúlyát. Ez a képzelet azonban, ha a működé[s8]séből ítélek, szinte bolondságnak tűnik. Ha ez igaz volna, a boldogságnak az Ön világában a megelégedettség szempontjából éppen olyan fontosnak kellene lennie, mint a bölcsességnek; Ön azt mondja: az ostoba ember beképzeli magának, hogy tudós, és ez neki nagyobb örömet okoz, mint maga a valódi tudás. Ez a megállapítás, bocsásson meg, szememben némileg felháborító, mert be kell ismernem, nem tudom milyen az Ön világában a tudós vagy bölcs ember öröme, minthogy ez már nincs természetes állapotában. A gondolkodás nem természettől fogva adott. Zsákmányt ejteni, enni, inni, aludni, majd ugrálni, táncolni ezek természetes dolgok az emberek számára, és nem az, hogy a fejüket törik valamely dolgozószobában azon, hogy a föld forog a nap körül vagy pedig a nap maga halad a pályáján.

Hogy a műveltség nem a természet valódi állapota, az bizonyítja, hogy lehetet[59]len a világban egy tudóst vidámmá, megelégedetté vagy boldoggá tenni.

A valódi bölcs vagy művelt ember meg akarja ismerni az ember egész mélységét és belátni egész sorsát, ha ez megtörtént, hogyan lehetne elégedett a világban? Fel kell ismernie jelentéktelen létét, látja a nevetséges harcot, amelyet az emberek szenvedélyei egymás ellen folytatnak. Nyomor, tévedés, kín, bolondság, hiúság, csalás, panasz és büszkeség veszik körül. Hallania kell, hogy az emberiséget állandóan csak sóhajtozzák. Észre kell vennie, hogy a legtöbb ember cselekedetei csupán két forrásból fakadnak: múltkony tekintélyt, hiú dicsőséget vagy vagyont akarnak szerezni. Az Ön világában egy sereg ember egyebet sem tesz, mint hogy nagy neveket talál az ilyen cselekedetekre, melyek egyébként a legnevetségesebb gyengeségekből és részrehajlásokból fakadnak. [60] Ezen a téren már olyan magasra emelkedtek az Ön világában, hogy művelt emberek már nem tudnak beszélni egymással anélkül, hogy magukat és cselekedeteiket ne dicsérnék. Egyesek közülük hazugságokat találnak ki, hogy a maguk részéről is halljanak hazugságokat. Sokan, akiknek az előkelő származás pénzt vagy magas rangot előlegezett, felfuvalkodnak a büszkeségtől, hogy gyermekes gyengeségeiket nevetségés parancsoló nagyságuk árnyékába rejthessék. Hányan vannak, akik egymással úgy találkoznak, mint megannyi bábu; s úgy viselkednek, mint kis gyermekek;

mások megint, akik másfajtájúak, valami ostoba nagyságban lépkednek, és úgy fogadják egymást, mint valamiféle Don Quijoték. Tán azt akarná, Uram, hogy egy bölcs az Önök bábszínházában és Don Quijoték láttán szórakozzék? Mindezekből arra a következtetésre kell jutnia, hogy a műveltség nem nyújt az embernek boldogságot vagy örömet. Mert a legnagyobb tudósnak nevetnie kell saját magán, ahogy meggondolja, milyen gyenge és hol van. Az embernek nem szabad gondolkodnia, ha egyébként derűsen akar élni, ezért van, hogy minden tudós, aki valóban [61] ismerte az embereket, elégedetlenül halt meg az Ön világában. Bizonyíték ez arra, hogy a műveltség boldogtalanságot okoz. Alázatos szolgálja.

14. A.

Ezúttal rendre meg akarom válaszolni levelét.

Vannak, mondja Ön, az én világomban emberek, akik koldulnak, hogy éhségüket csillapíthassák. Ezek vagy lusták, vagy olyanok, akik már nem képesek szorgalmuk révén megkeresni a kenyerüket; az előbbieket megbüntetjük, ha elcsípjük őket, az utóbbiaknak tartozunk azzal, hogy eltartsuk őket. A lusta emberek az Ön világában még veszélyesebbek, mert nem kérnek, hanem rabolnak, mert senki sem bünteti meg őket. Ismerje el, hogy a koldusok mégsem olyan veszélyesek egy államban, mint a gyilkosok és rablók; mert ez a két adottság együtt jelentkezik.

[62] A képzelet nálunk bolondság képében jelentkezik. Nem bolondság, csak az ember szerencsés elvakultsága, amely lehetővé teszi, hogy ne legyen megfosztva az örömtől. Ezzel a válasszal meg kell elégednie.

Találok levelében egy másik passzust, amelyet nagy figyelemmel akarok megvizsgálni. Ön azt állítja, hogy az embereknek nem természetes adottságuk a gondolkodás. Lássuk, mi természetes vagy nem természetes nálunk embe-
reknél; minden cselekedet, amelyre alkalmasság van bennem, a természetem számára lehetséges cselekedet. Minden, amit természetem megtenni képes, az módjában áll; és minden, ami természetemnek hatalmában van, nem haladja meg. Ezzel szemben minden cselekedet, amelyet természetem nem tud elvégezni, nem cselekedet számára, következésképpen nem is övé, nem természetes.

Elismerem, hogy amikor a világra jöttem, nem gondolkodtam [63] mindjárt úgy, ahogy most gondolkodom. De a gondolkodási képesség mégiscsak bennem volt. Pusztán abból a tapasztalatból, hogy az ember élete kezdetén vagy a vadság természeti állapotában nem tud úgy gondolkodni, mint Locke

vagy Zenon, nem következik, hogy a gondolkodás nem természetes cselekvés a számára. Ha kis gyermeket lát feküdni a bölcsőben, azt fogja-e vajon mondani: ennek a gyermeknek nem természetes képessége a járás? Még nem jár, de már megvannak a lábai, amelyeken egyszer természetes módon járni fog. Az embernek nem természetes képessége, hogy úgy röpüljön a levegőben, mint a madár, de nem is lát egyet sem repülni.

Bizonyítsa be nekem, hogy az emberek a társadalom kezdetén nem gondolkodtak. A szent történetek elvezetnek Ádámhoz, Káinhoz, Ábelhez, ezek gondolkodtak. A világi történelemben az egyiptomiaknál, káldeusoknál és föníciaiaknál régebbre nem tudunk visszamenni. E történelem ezeknél a nemzeteknél már gondolatot [64] és tudományokat mutat be. Mikor volt tehát az az idő, amikor az emberek nem gondolkodtak? Azt fogja talán mondani, miért találták a vad indiánokat híján a gondolkodásnak? — Emlékszik arra a beszélgetésre, amely Paraguayban egy razig és egy jezsuita közt folyt le: a jezsuita elmondta neki a mi morálunk törvényeit, mire a razig nevetni kezdett, és így szólt: „Ha mást nem tudsz az új tanról, mindezt mi már rég tudjuk.” Találtak náluk is törvényt, amelyek éppen nem azt bizonyítják, hogy nem gondolkodtak.

Amit még érveként felhozhat ebben az esetben az az, hogy az ember a szükségletei kielégítése céljából kigondolhat valamit, de a műveltség nem természetes. Ahogy azonban természetes módon száz gondolatom lehet, miért ne lenne természetes, hogy ezer és több legyen. A természetességet nem a szám vagy a nagyság jelenti, hanem a lehetőség. Én tudok futni, de nem nagyon messze, egy [65] futó vajon természetellenesen fut, mert tovább bírja, mint én? A tudós attól, hogy tovább tud gondolkodni, mint más ember, megmarad embernek, de sokat gondolkodni neki éppolyan természetes, mint valaki másnak az, hogy kevesebbet gondolkodik. Önt ebben a dologban alighanem a híres Rousseau vezette félre, amikor azt mondta: *Il n'est pas naturel à l'homme de penser.* Ezt az abszurd kijelentést sok ezer ember igazságként fogadta el.

Érzem, hogy van bennem erő a gondolkodásra, és azt kellene hinnem, hogy nem természetes, hogy gondolkodom. A lelkem éppannyira a testemhez tartozik, mint a szemeim. Nos, a lelkem természetes működése a gondolkodás, mint a szememé a látás, ha pedig a szemeim számára természetes, hogy látnak, miért ne lenne természetes a lelkem számára, hogy gondolkodik? A lelkemnek a vademberek lelkénél nagyobb ügyessége [66] nem kibébi a természetességét. Egy táncosnő sokkal ügyesebben táncol, mint egy tiroli paraszt, de nem táncol természetellenesen; csupán nagyobb és több természetes képességgel rendelkezik. Ha viszont órák hosszat a levegőben

tudna maradni, anélkül, hogy a földre támaszkodna, akkor azt mondanám: nem táncol természetesen. Többet erről a dologról nem akarok írni.

Őn azt állítja, hogy az én világomban a tudós nem lehet boldog. Lehet, hogy több mint egy oka van az elégedetlenségre, de ha a felismerései az egyik oldalon nyugtalanítják vagy megszügyenítik, a másik oldalon nagyon sokat nyer.

Vitathatatlan, hogy a nagy szellemet csak nagy esemény tudja megmozgatni. Az a szellemi nagyság azonban, amely önmagában megtalálja a megnyugvást, nem csak a tu[67]ományból vagy műveltségéből fakad. Felerészben az ember veleszületett képessége és összhangban van szerveivel. Ehhez a nagysághoz a természet a magvakat tetszés szerint ülteti el minden jellemben, de a tökéletesség csak a tudományok segítségével érhető el. Ezért vannak nagy tudósok, akik egyébként jellemükben nyugtalanok, elkínzottak és alacsonyak. Az ember valódi nagyságát két dolog alkotja: természet és tudomány, egy ilyenről írok Önnek, Uram.

Mivelhogy az ilyen szellemet csak a nagy esetek tudják nyugtalanítani, és nagy esetek ritkábban következnek be, mint kicsinyek, világos, hogy a tudós boldogabb, mint mások, mert a legnagyobb nyugalmat és békét élvezzi. Mégsem mondanám, hogy a parányi történések nem tudják megfelelően megindítani. Nagy szellemnek nagy szenvedélyei vannak. Felindul, anélkül, hogy felhevülne, jelleme eközben megőrzi csendességét [68], nemes érzései csak a emberségnek fizetik meg azt, amivel tartozik, majd visszatér megszokott nyugalomába. Közönséges lelkeket százszor kell megzavarni, hogy egyszer nyugtalanná váljanak. Láthatja, hogy egy ilyen nagyság létezése az Ön világában lehetetlenség. Az ilyen lélek nem érez heves örömeket vagy heves bánatot, mindig egyforma marad. Ezért boldog, amennyire egy embernek ebben a világban megadatott a boldogság, ha a körülmények vagy erőszakos cselekmények, mint a betegség vagy üldöztetés nem teszik boldogtalanná.

Őn a mi embereinknek számos egyéb gyengeségét emlegeti. Nem lennék őszinte vagy nem lenne belátásom, ha azt állítanám, hogy az én világomban az emberek hiba nélkül valók. Vannak azonban tisztességes és derék emberek is, akik a szám szerinti gyengeséget egyensúlyban tartják. Őn ennek a dolognak [69] az igazságáról olyannyira meg van győződve, hogy nem általában írta, hanem csak megjegyezte: vannak ilyenek. Tegyük fel tehát, hogy az én világomban a derék emberek között vannak Don Quijoték, babák, bábok; ezekkel szembeállítom a vérszomjas barbárokat, akik vad szenvedélyüket követve félelem nélkül tombolnak szelíd embertársaik között. Úgy véli, hogy az én bábjaim, babáim nyúsztítése és a Don Quijoték nevetséges felfuvalkodottsága veszélyesebbek, mint az Önéi. Az enyéimnél nevet az ember, az

Önéinél vér folyik. Itt van a különbség, nem is lehet másképp Önnél, ahol nincsenek törvények, nincs igazságosság, amely megfékezné az emberek dühét és szenvedélyeit, ahol minden szabadon tombolhat, és ahol nem ismerik az általános igazságosságát.

Alázatos szolgálja.

[70] 15. B.

Úgy tűnik nekem, Uram, hogy Ön az Ön világát mindig az úgynevezett egyensúllyal védi. Védekezése az egyensúly alapján csak abból áll, hogy a rosszat, amelyet én az Ön világában felmutatok, mindig elismeri, és ellenérvként csak a rosszal szemben álló jó képzetét hozza fel. Ilyenformán az Ön világa nem egyéb, mint a jó és a rossz állandó váltakozása. Biztosíthatom Önt, hogy az én vad világom ugyanebben a helyzetben van. Ahhoz, hogy előnyben legyen hozzám képest, be kellene bizonyítania, hogy az Ön világában nem létezik az a rossz, amelyre én rámutatok. Ha nem, semmi más előnye nem marad, mint az, hogy a természetnek ugyanazt az igáját, amelyet mi simán hordozunk a nyakunkon, különféle [71] színekre festette. Igaz, hogy csillog, de nem nyom kevésbé, mint tenné, ha nem volnának szép színei. Miért iparkodik állandóan, ha nem jut egy tapodtat sem előre? Az Ön világa eszembe juttatja azt a rossz táncost, akit egyszer láttam. Elkezdett egy nagy teremben táncolni, táncosnőjével sebesen forgott, azt hitte, hogy körbe-körbe megy, de mindig ugyanazon a helyen maradt. Ezt észrevették, és nevetés támadt. Egyik ismerőse odament hozzá és azt mondta: „Menjen kérem, le kell ülnie, hiszen nem jut egy tapodtat sem tovább; mindenki kineveti.” Amaz körülnézett, mindent látott, erre elment, és csöndben leült egy sarokba; így az Ön világa is állandóan ugyanazon a helyen forog; menjenek, Uraim, üljenek le — biztosítom Önöket, minden okos ember Önökön nevet.

[72] Egy dolgot még szeretnék megkapni Öntől: Ön igazságos törvényeket emleget és az általános igazságot. Küldje el nekem az Ön világából az igazságosság próbakövét, hadd tudjam meg, mennyivel igazságosabb, mint mi. De eszébe ne jusson pénzt küldeni, amelyről azt hallottam, hogy abban a világban egyedül dönt igazságosság és igazságtalanság között. Mondja el nekem, milyen jogok szerint ítélkeznek Önöknél az emberek cselekedetei fölött, mert azt mondják, hogy az Önök világa ebben az esetben is ijesztő ellentmondásokat tartalmaz természetes, polgári és isteni törvények, babonák, szokások és előítéletek között. Mutassa meg, kérem, az igaz utat ebben a labirintusban. Éljen boldogul.

Uram, soha nem állt szándékomban meggyőzni Önt arról, hogy az én világomban tökéletes boldogság található. Itt nyomor és elégedetlenség uralkodik. Ez bizonyítja éppen, hogy tökéletesebb világra teremtettünk, mint az, amelyben lakunk az ég alatt, akár vad akár civilizált. Csakhogy a mi világunkban elnyerhetjük a jövődő örök boldogságot az isteni kinyilatkoztatás és az igaz keresztény római katolikus vallás révén. Ez az igazságosság próbaköve nálunk, ezt követjük. Micsoda előny ez az Ön vad világához képest, amelyben a természet minden nyomorúságát, minden hiányosságát átéli, anélkül, hogy képessé válnának az örök boldogságra. Önök remény és jutalom nélkül szenvednek, mi viszont [74] fájdalmainkat Megváltónk kegyelmével édesítjük meg. Mily nagy a különbség az Önök világa és a mi világunk között! Még ha egyébként itt a földön mindenben boldogabbak volnának is, mennyivel magasztosabb a mi világunk, mint az Önöké.

Úgy hiszem, ezzel a figyelmeztetéssel kellően megválaszoltam, és megsemmisítettem minden érvét, azokat is, amelyeket elhallgatott.

Éljen boldogul.

[75] *Értekezés az ismeretek alaposágáról*

Azt a hatalmat vagy erőt, amelytől valamely dolog megkapja a súlyát, oknak nevezzük. Innen van, hogy a képzelőerőt, amely a nagy dolgok mélyebb oldalait napvilágra hozza, nagynak vagy alaposnak hívjuk. Tárgyait kiemeli alapjukból. Ki az, aki megismerteti egy ilyen lélek adottságait, megismerteti, hol van az a hatalom, amely meghatározza az emberi képességeket természetes adottságukban? Ki cselekszik vagy ki ír alaposan?

[76] Minden emberi képesség egész terjedelmét két dolog alkotja: az érzés és a gondolat. Ennek a két működésnek két alapköve van: a szív és a lélek. Erre a két alapköre, az érzésre és a gondolatra, a nevelés, a klíma, a vallás, a törvények, a szokások általános épületet húznak fel. Ebbe az épületbe aztán beköltözik az önzés. Itt van tehát minden ember egész alapja és egész erkölcsi állapota. Ha ezek után alapos akarsz lenni, hogyan fogod véghezvinni cselekedeteidet? Minden cselekedetedet egyedül és kizárólag ez a lakód fogja előírni. Mert mi más akár az örök boldogság számodra, mint legfőbb hasznod? Ha ebben az esetben a hasznod vezet, milyen más rugó mozgat egyéb esetekben? Ez nem tévedés, mert ezt Isten maga akarta így, hogy hasznod összekapcsolódjék nagyságával, mivel ő abba helyezi dicsőségét,

hogy téged bol[77]doggá tegyen. Minden ember erkölcsi alapja tehát saját haszna. Ez mindenkinél két részből áll, egyik csak a testi dolgokat tekintí élvezete tárgyának, a másik tisztességéből, hírnévből táplálkozik. A világi embernek csak ez a két ütőere van, amelyek minden működképességét különféle cselekedetekre serkentik. A cél vagy a tárgy mindenki számára ugyanaz, a módok és utak, amelyek oda vezetnek, különbözőek.

A te alapod a saját javad. Miben fog tehát állni cselekedeteid alapossága? A magad javában. Saját javának eszközeit mindig az ember erkölcsi mibenléte szabja meg. Az a jó, melynek elérése összefügg a közjával, magában és másokban él. Az erény nélküli egyéni jó csak önmagáért van [78] és a többi résznek veszteséget jelent; ha erénnyel van párosítva, összekapcsolódik a haza és az egész emberi nem javával. Akár egyik, akár másik tárgyra irányul. Vizsgáljuk meg a cselekedetek alaposságát!

Valamely cselekedet alapossága vagy annak a dolognak a természetétől függ, amelyre irányul, vagy csupán bizonyos emberek véleményéből áll, akik ítéleteikben nem tűrnek ellentmondást.

Először azt kell megvizsgálnunk, mi alkotja valamely cselekedet alaposágát, ha az a dolog természetében rejlik, és vajon maga a természet lehetővé teszi-e ezt az alaposságot, vagy pedig csak szójátékról van szó.

Ha egy dolgot természete szerint, írásban taglaltam, akkor abban alapos vagyok. De hát mi a természet voltaképpeni alapja? A [79] művészet és tudomány nélkül az emberek természetes eszét írom le, olyasmít tártam fel, ami sem emberre, sem állatra nem vonatkozik, és ami önmagában állandó ellentmondás. Mármost ha azt találom, hogy a természet számomra egymásnak ellentmondó hatások gyűjteménye, hogyan tudom eszemmel meghatározni az alaposságát? Vajon az ember természetes esze magában véve csak igazság vagy csak tévedés? Vajon az ember szíve érzéseit tekintve, csak szelídség vagy kegyetlenség? Ez azt mutatja, hogy a természet önmagával állandóan harcban álló hatalom. A harcot az érzés és az ész nem hagyják lenyugodni. Ha mármost eme hatalmak egyikéről alaposan akarok írni, meg kell mutatnom egész kiterjedését: ismernem kell a határait, azért, hogy ismert nagyságát és a hatásának a nagyságát is meg tudjam határozni. Az ész és az érzés legkül[80]ső határai között a Mindenható egyetlen, láthatatlan vonalat húzott. Ki találta ezt meg? Sok millió cselekedetből, amelyet elvégzek, honnan tudjam, mennyi benne a lélek és mennyi a szív hatása bennük? Hogy inkább érzésem vagy inkább képzeletem szerint cselekedtem-e? Ebben a pillanatban valamilyen érzés hozza lelkemet heves felindulásba, a következőben a pusztá szemlélet mozgatja meg érzésemet.

Ez után a gondolatmenet után azt hinné az ember, hogy akkor alapos, ha azt mondja: A természet harc és ellentmondás. Rendben van, de biztos vagy-e abban, hogy az egész természet tartalmaz ellentmondást vagy nem? Az ellentmondás csak benned van, mert hol beteg, hol egészséges vagy, és úgy érzed, hogy ezek a dolgok egymásnak ellentmondanak. De [81] be tudnád bizonyítani, hogy ha lázas vagy, az egész természet is lázas?

Hogy szemlélődéseidben alaposan tudj ítélni a természet felől, tökéletesen ismerned kellene azt. Ki rendelkezik ilyen ismeretekkel? Kicsoda alapos tehát? Látod, hogy a legnagyobb ember alapossága a természet dolgaiban csupán e szavakból áll: nem tudom, így gondolom, ha nem tévedek. Ennyi az alaposságod a természet dolgaiban, akárki is vagy.

Nézzük meg most az alaposságot a tudományokban!

Minden tudomány az ember képzelőerejének nagyságát vagy gyengeségét időről időre ilyen vagy olyan módon határozta meg; következésképp minden tudomány természete a művészetben csupán [82] a képzelőerőn nyugszik. Minthogy a mindennapi tapasztalat arról győz meg, hogy a világon semmi nincs jobban alávétve a változásnak és nyugtalanságnak, mint az ember gondolatai, világossá válik, hogy a tudományoknak sincs biztos alapja.

A tudományok alaposságát mindenkinél a többi ember tetszése kell hogy meghatározza, mert a természet nem határozza meg, milyen legyen az alapos filozófus vagy teológus. Mi hoz sikert? Az, ha tetszik valami. Mondd meg, hogy egyazon dolog minden embernek egyformán tetszik-e vagy nem. Minden, ami neked hasznosnak vagy vonzónak tűnik, a te szemedben alapos is. Olvasol valamilyen könyvet, és tetszik neked; jön valaki, látja, hogy mivel foglalkozol, és azt mondja: hogyan töltheti idejét egy ilyen együgyű könyvvel? És így megy ez mindenben.

[83] Mi az a dolog, amely igazi alaposságával tetszést arat? Az, amely a legtöbb embernek tetszik és élvezetet okoz. Semmi nincs, aminek ne lehetne ellentmondani; számomra minden dolog közül az alapos, ami hasznos vagy élvezetes, ami ugyanaz, és azt hiszem, hogy ez a világon minden emberre érvényes. Az az ember, akit nálunk alaposnak neveznek, nem egyéb, mint különféle tulajdonságaiban hasznos és kellemes személy.

AZ OLÜMPOSZ, AVAGY ISTENEK ÉS EMBEREK
AZ ELŐÍTÉLET NÉLKÜLI EMBER
TOLLÁBÓL

HETEDIK FELVONÁS

[3] *Diogenész és Plátón*

Diogenész: Mi a vallás, Plátón?

Plátón: A vallás a mindenható működésének az a hatása, amely létünk végcélját lelkiismeretünkben meghatározza, és felfedeztetni velünk érzéseinkben az isteneket.

Diogenész: Min alapul a vallásnak az emberekben elért hatása?

Plátón: Az örök boldogság reményén és az örök büntetés félelmén.

Diogenész: Tehát az istenek szeretete bennünk az ő mindenhatóságukból származó rosszra vagy jóra vonatkozik.

[4] Plátón: A végtelen jószág az istenek természetében rejlik, az örökkévaló öröm a mi lelkünk vágya, ha a saját hasznunkat a tiszta lelkiismeret az istenek végtelen jószágával össze tudja kapcsolni, akkor ez az irántuk való szeretetet és a rólunk való gondoskodást jelenti.

Diogenész: Eszerint azok, akik bűnösök, nem szeretik az isteneket és önmagukról sem gondoskodnak.

Plátón: Így igaz.

Diogenész: Nem volna szebb, ha az isteneket csak magukért szeretnők, és nem gondolnánk magunkra?

Plátón: Felesleges tökéletesebbeknek lennünk, mint amit számunkra [5] az istenek előírtak; ők az okot, amiért őket szeretjük, a saját javunkban határozzák meg.

Diogenész: Az isteneknek tehát tetszésére van, ha mi emberek szeretjük őket?

Plátón: Bizony.

Diogenész: De milyen eszközökkel kívánják bennünk a szeretetet megtartani?

Plátón: Jótéteményekkel.

Diogenész: Oh! Ti királyok, tehát az isteneket utánozzátok, akik örömeiket lelik abban, hogy mi emberek jótéteményeikért szeretjük őket.

Platón: Az istenek első öröme az, hogy bennünket boldoggá tegyenek, a második azután, hogy mi hálásan dicsőítsük őket.

Diogenész: Tehát jótétemények híján az isteneket nem lehet szeretni.

[6] Platón: Ha nem volnának számunkra jótéteményeik, akkor csak kínoznának. Hogyan lehetne az, hogy az érző természet saját kínoztatását szeresse? De milyen örömet lenne a végtelenül jó legmagasabb lény abban, hogy embereket teremtsen, csupán, hogy kínozhassa őket?

Diogenész: Így tehát a jótéteményekért kijáró szeretet feletti öröm isteni öröm?

Platón: Kétségtelenül.

Diogenész: Ez azt hiszem a vallás diadala, mely az istenek helyes ismeretén alapszik.

Platón: Az istenek helyes ismerete, oh, igen ez az ég és a föld legmélyebb titka.

Diogenész: Miért? Ellenkezőleg, ennek kell a legismertebb és legáltalánosabb tudománynak lenni minden halandó számára. Milyen szándékkal akar titkot csinálni egy dologból, amely éppen megismerteti velünk őket? Ha az istenek jók, és azt akarják [7], hogy szeressük őket, akkor szándékuknak megfelelően cselekednek, ha megismertetik magukat.

Platón: Nem is rejtőzködnek; csak gyakran éppen azok az emberek rejtik el őket, akik keresik az isteneket.

Diogenész: Mi készíti az embereket arra, hogy saját boldogságukat elrejtésék, vagy hogy iparkodjanak félreismerni azt, ami önként kínálkozik nekik?

Platón: Ennek oka, hogy az istenek ismerete különböző lehet.

Diogenész: Vajon Jupiter mindig egyforma természetű, vagy pedig isten volta időről időre változik?

Platón: Nem, természete változatlan, és minden időben ugyanaz.

Diogenész: Ha ez így van, akkor a helyes ismeret nálunk embereknél is mindig ugyanaz kell legyen, és nem szenvedhet változást.

[8] Platón: Az istenek helyes ismerete kincs, amelyet ők maguk véstek bele a szívünkbe.

Diogenész: Akkor tehát az embernek a szívében kell éreznie, és ennek az érzésnek mindenkinél ugyanolyannak kell lennie, ha a kincs ugyanaz.

Platón: Azt a kincset érezzük. A vita csak azon robban ki gyakran, milyen hatása legyen a kincsnek.

Diogenész: Ki kell ásnunk a szívünkéből ahhoz, hogy a hatását lássuk.

Platón: Ezt a kincset a szívünkéből csak a lélek és ereje áshatja ki. Mint-hogy a lélek ereje az embereknél különböző, az istenek ismerete is különböző módokon mutatkozik meg.

Diogenész: De hisz maguknak az isteneknek is érdeke, hogy minden embernek ugyanazt az erős lelket adományozzák. Ha az ő természetükben [9] nincs változás, miért engedik meg a különbözőséget a mi ismereteinkben?

Platón: A helyes ismeretben nincs különbözőség. Mindenki tudja, hogy az emberek semmi mást nem kívánnak, mint erényt, ártatlanságot, igazságosságot, emberszeretetet, amelyekkel helyesen tiszteljük őket.

Diogenész: Ha így van, mi mást kell még tudnunk? Ezáltal kivívtuk az istenek tetszését. Csupán igazságosoknak, erényeseknek, emberségeseknek kell lennünk, hogy Jupiternek tessünk és kiérdemeljük az ő szeretetét.

Platón: Az emberek az istenek tiszteletét két osztályba sorolják. Az egyik templomi szolgálatból, a másik igazságos cselekedetéből áll.

Diogenész: Miféle cselekedeteket foglal magában a templomi szolgálat?

[10] Platón: Mindenféle imádságot, áldozatot, ceremóniát, bünbánatot, éneklést, böjtölést, stb.

Diogenész: Ha az istenek úgy akarják, hogy csupán erényben és igazságosságban tiszteljük őket, akkor elég, ha igazul és erényesen élünk.

Platón: Az emberek azt hiszik, hogy az istenek igaz cselekedetek mellett szóbeli hálaadásokat is várnak tőlük.

Diogenész: Miben állnak ezek a szóbeli hálaadások?

Platón: Imáikban így kiáltanak fel: „Mindenható, könyörület, mindenható istenek, akik uralkodtok a világon. Igazságosak, jóságosak vagytok, minden tőletek jön: azt tehetek velünk, amit akartok; ti egyedül vagytok mindenkinek felett nagyok.” stb.

Diogenész: Vajon az istenek mindezt nem tudják, ha mi nem mondjuk nekik? Tőlünk kell hallaniok, hogy kicsodák?

[11] Platón: Nemcsak erről van szó, mert az istenektől jótéteményeket kapunk, s ezeket meg is kell köszönnünk.

Diogenész: Elégségesen megköszönjük, ha igazságosan cselekszünk, ha szeretjük egymást és erényesen élünk. Mit segít az, ha szájunkkal köszönetet mondunk, és az istenek igazságossága ellen cselekszünk?

Platón: A szóbeli hálaadás nem akadályoz meg senkit abban, hogy igazságosan cselekedjék.

Diogenész: Hogy az igaz cselekedetek tetszenek az isteneknek, abban biztos vagyok; de honnan tudhatom, miféle templomi vizsgálatot kívánnak tőlem? Hígyem el, hogy akkor nyerem el tetszésüket, ha tiszteletükre különféle állatokat vágok le?

Platón: Ha ilyenkor csupán az a szándékod, hogy az isteneknek tessél, akkor ez nem káros rád nézve. Ilyesmit az emberek azért is tesznek, hogy a haragvó isteneket kiengeszteljék.

[12] Diogenész: Milyen dolgokért haragszanak meg az istenek?

Platón: Igaztalan cselekedetekért.

Diogenész: Elég tehát, ha igazul cselekszünk, s akkor az istenek sohasem haragszanak meg ránk. S ha ez így van, nem szükséges áldozatokkal újra kiengesztelni őket.

Platón: Csakhogy az emberek nagyon esendők.

Diogenész: Ha ez így van, akkor a megsértett isteneket újból ki kell engesztelniük érényes cselekedetekkel.

Platón: Ha az ember elhatározta, hogy mindig igaztalan lesz, akkor az áldozat sem segít. Iparkodni kell eközben igazul cselekedni.

Diogenész: De ha én igazul cselekszem, az istenek nem haragszanak rám. S ha ez így van, akkor kiengesztelésre, tehát áldozatra sincs szükség.

[13] Platón: Ha azonban érényes is vagy és áldozol is, akkor hálaadásod az isteneknek duplán elvégződik.

Áldozatod ekkor nem engesztelő áldozat, hanem hálaadó áldozat.

Diogenész: Jól van, ezt mind te mondod. Most már az a kérdés, hogy beszéded egybehangzó-e az istenek tetszésével.

Platón: A szóbeli tiszteletet az istenek nem szabták meg. Minden ember lelkiismerete szerint jár el, és ennek megfelelően intézi áldozatát és templomi szolgálatát.

Diogenész: Ha az én lelkiismeretem azt mondja, ne áldozzak, akkor tegyem?

Platón: Nem, minden a lelkiismeretünkkel ellentétes cselekedet bűn, mert azzal a lelkiismeretünk ellen erőszakot alkalmazunk.

Diogenész: Ha a lelkiismeret felfogása hamis, akkor az ember [14] jó szándékkal olyan cselekedetet hajt végre, amely az isteneket sérti.

Platón: Az ilyesmi nem sértheti őket.

Diogenész: Miért ne? Az istenek szempontjából nincs közömbös cselekedet. Vagy tetszik nekik az, amit cselekszem, vagy nem. Ha nem tetszik nekik, akkor sérti őket. Például a görögök, ahogy látod, látható alakokkal ruházzák fel isteneiket.

Platón: Ez csak azért történik, hogy a nép számára megfoghatóvá tegyék a legmagasabb lényt.

Diogenész: Még a legjobb szándék esetén is történhet eközben visszaélés. Könnyen megtörténhet, hogy az ostoba ember megáll a látható alaknál és elfelejti a láthatatlant, felfoghatatlant. Így aztán Jupiter helyett egy kép-máshoz imádkozik őszintén. Ha viszont nincsenek alakok [15], kénytelen az ember az eredetire gondolni.

Platón: Ártatlan dolog ez, mert hisz mindenki ezekben az alakokban képzeletben az isteneket.

Diogenész: Ilyen módon imádkozhatjuk az eget, a napot, a holdat, a csillagot, mert a mindenható isteneket ábrázolják; teremtett dolgokat imádni a teremtő helyett tévedés, bálványimádás.

Platón: Az istenek nevetve megbocsátanak a népnek, s így nincs szándékos bűncselekmény.

Diogenész: A dolog azonban nem egyszerű, nem szabad itt megállnod, Platón. Ha egyszer a nép a képeket és a szobrokat imádják, mindenki veszélybe kerül, aki a képeket nem tekinti isteneknek. Így az istenek és a bölcsesség száműzetnek az emberi társadalomból; minden teremtménnyé változik. Minden nemzetnek megvannak az istenei képekben. Így Jupiter részekre osztódik. Aki aztán a másikinál nem találja a saját képeket, azonnal azt hiszi, hogy a másik az ő isteneinek ellensége és hogy üldöznie kell őt. Hol van a világban együtt elég hatalom és igazság, hogy ezt a visszásságot megszüntesse?

Platón: Ki merészeli megmondani a te jóshelyeidnek, hogy csalnak?

Diogenész: Azok, akiknek a nép hatalma a kezében van, királyok és legfelsőbb tanácsadók.

Platón: Állj meg itt, Diogenész. Én más útra térek; fordulj te is velem jobbra.

Diogenész: Jól van, lássuk.

Platón: Mondd meg nekem, meg lehet-e mondani az igazságot minden halandónak előítélet nélkül?

Diogenész: Ha voltak emberek, akik kezdetben félrevezették őket, miért ne lehetne találni olyan embereket is, akik visszavezetik őket az igazsághoz?

[17] Platón: Abban az időben azonban a népek egészen más helyzetben voltak.

Diogenész: Nem tesz semmit, hiszen itt most úgysem a vallás megszüntetéséről beszélünk, a kérdés csak az, hogyan lehet azt megtisztítani. Hát soha sem szabadulhatunk meg a tévedésektől? Nem tudom elképzelni, hogy az istenek csak azért adtak volna nekünk józan eszt, hogy soha ne legyünk képesek értelmesen gondolkodni.

Platón: Az istenek helyes ismeretéhez a műveltségre is szükség van. Az egész népet művelté akarnád tenni.

Diogenész: Miféle műveltségre? Jupiter a legmagasabb lény, a világ ura. Természete változhatatlan, tőlünk erényt, igazságosságot, emberszeretetet, szívünk háláját, törvénytiszteletet kíván. Ezek az erények a természet többi

értelmes törvényével együtt teszik ki az ő változhatatlan tiszteletét. Ez csak nem érthetetlen a népnek?

[18] Platón: Nem érthetetlen, azonban vannak benne nehézségek a részleteket illetően. Eleget hallgattalak, hidd el, értsd úgy, ahogy akarod, de a görög népnek vagy továbbra is tévedésben kell élnie, vagy el kell hagynia valóságát, ami sokkal rosszabb volna, mint az előítéletei. Egy egész népből sohasem válik filozófus. Úgy gondolom, a néptől csak azokat az előítéleteket kell elvenni, amelyek az államra nézve károsak.

Diogenész: Igazad lehet, de előítélet és bálványimádás igen távol esnek egymástól, népeinknek lehetnek jó előítéleteik anélkül, hogy hamis istenségeket imádnának.

Platón: Nem hiszem, hogy a bölcsek valaha is képesek lesznek elvenni a néptől hamis isteneit.

Diogenész: Én éppen ellenkezőleg azt hiszem, hogy a hamis istenek egyszer el fognak enyészni, mégpedig azért, mert idővel mindig az igazság győz.

[19] Platón: Féktelenné, engedetlenné, bűnössé válik.

Diogenész: Hát igazi istenség ismerete nem tudja annyira kordában tartani, mint a hamis istenek ismerete.

Platón: Ezeket a hamis isteneket tartják ők a valódi uralkodóknak, ha elveszítik őket, nem akarnak majd semmilyen istenséget elismerni; de ha így is engedelmesek, akkor az állam számára egyre megy.

Diogenész: Ilyen módon nem kellene bánkódnunk azon sem, ha nekünk is rossz vallásunk volna. A nép törvényei nevében is engedelmeskedik. Ha fejébe veszi, hogy egy istenben sem hisz, azaz semmilyen vallást nem gyakorol, akkor pusztán a törvények révén kellene fennmaradnia.

Platón: Vallás nélkül nem állhatnak meg a törvények.

[20] Diogenész: Miért nem? Egy velejéig romlott ember megszűnhet hinni abban, hogy vannak istenek, de ettől még nem fogja feltétlenül gyűlölni az életet. Nézzünk meg egy népet az istenek ismerete nélkül; egy ilyenél a becsületnek, a törvényeknek, a természetnek, a hatóságoknak és a közjónak kell a vallás helyébe lépniök.

Platón: Ezek mind túl gyenge eszközök volnának ahhoz, hogy a rendet fenntartsák.

Diogenész: Így azt hiszed, hogy görögjeinket egyedül az istenek félelme tartja vissza a kicsapongástól. Ha ez a félelem tízet megfékez, húszat nem korlátoz. Az előjáróknak és királyoknak mindenütt a világon hírül kell adniok, hogy a jövőben semmilyen büntényt nem büntetnek, hanem mindent

rábíznak az istenekre, — kíváncsi vagyok, hogy akkor hova menekül Platón a vagyónával. Kitorne a világban az általános fosztogatás.

[21] Platón: A vallás ilyenformán csak a jó polgároknál hatna, a rosszakat törvényekkel kellene kormányozni.

Diogenész: A rossz lelkiismeretű emberek úgyis elvetik a vallást. Az azt jelenti, hogy hisznek benne, de mégis bűnösen élnek.

Természettől fogva jó emberek erényesen élnek, és mind a becsület miatt, mind a törvények miatt ezt tennék.

Szókratész csak a legmagasabb lényt ismerte el, s az istenek családját nem fogadta el, és mégis erényesebb volt, mint azok, akik száz istent tiszteltek egyszerre, és azt hiszem, hogy erényes maradt volna akkor is, ha egyetlen istenségben sem hitt volna.

Platón: Mi készítette volna arra, hogy Jupiter nélkül erényes legyen?

[22] Diogenész: A becsület, a természet, az emberiség, a közjó és a nemes erény, amely önmagában elég vonzó ahhoz, hogy nemes emberek szeressék.

Platón: Így hát vannak kötelességek az emberi társadalomban, amelyek az életet az istenek ismerete nélkül ártatlanná és jóvá tehetik?

Diogenész: Méltányosság, részvétel, szelídség, ezeket az istenek nem küldik nekünk külön postával. A természettől kapjuk őket, annak bizonyítására, hogy erények vannak a természetben magában, elég tudni, hogy értelmes lélekkel vagyunk ellátva.

Miért tudod természetes eszeddel megkülönböztetni a jót a rossztól? Tegyük fel, nem hiszed, hogy Jupiter uralkodik a világon. Ha nincs vallásod, hogyan fogsz élni?

[23] Platón: Nem volnék egészen Platón, de valami volna bennem belőle.

Diogenész: Tegyük fel, találsz egy gonosztevőt, aki valami ártatlan ember meggyilkolásával foglalkozik, nem sietnél az ártatlanság segítségére, azért, mert nem tudod elhinni, hogy Jupiter ezért megjutalmaz téged? Magad kezdenél házakat felgyújtani, és embertársaid vérént ontani?

Platón: Nem! Ez tehát bizonyítja, hogy a természetben magában sok jó van.

Diogenész: Hiszed, hogy az istenek jók?

Platón: Igen — hiszem.

Diogenész: Hiszed, hogy a világ az istenek műve?

Platón: Igen, az ő művük.

Diogenész: Nem úznánk hát gúnyt az istenekből, ha azt állítanánk, hogy a természettel [24] valami tökéletesen gonosz művet hoztak létre? Ha neked magadnak vannak ismereteid az istenekről, milyen úton jutottál ezekhez az

ismeretekhez, a saját erődből? Tudd meg, hogy minden értelmes lélek az ég küldötte, és megtanítja az embert az istenek és a természet törvényeire.

Platón: Állandóan azt mondod: istenek; azt hiszed tán, hogy az isteneknek családjaik vannak, akiket népeink tisztelnek?

Diogenész: Nem hiszem, és soha filozófus ezt nem hitte. Azért beszélek a nép nyelvén, hogy megértessem magam.

Platón: Ha a te beszédeid igazságok volnának, mindenféle erényt és tökéletességet csak a természetben kereshetnénk és találhatnánk meg.

Diogenész: Nem volna lehetséges a természet szerint erényesnek lenni?

[25] Platón: Az ember nem állhat meg a természetnél. Az a remény, hogy igazságos cselekedeteiért az istenek megjutalmazzák őt, önmaga fölé emelik.

Micsoda buzdítás az erényre, ha az ember a világ igazságos urait tekintheti erényes cselekedetei nézőinek és jutalmazóinak! Mennyire emeli ez az ember méltóságát; csupán a természetben kötelesség erényesnek lenni. De Jupiterben bízva, öröm igaz cselekedeteket végrehajtani, sőt több, édes öröm az erényért szenvedni. Pusztán a természetben a végső szükség kiszoríthatja az erényt; az istenek helyes ismeretében az erény bennünk legyőzhetetlen. Az istentelen ember azt mondja: nem követek el bűnt, mert a törvények megbüntetnek. A másik, aki a mindenhatót igazán ismeri, így szól: nem követek el bűnt, mert az istenek rámtekintenek.[26] Micsoda különbség! Az első félelemből erényes, a másik lelki nagyságból! Az istenek tetszése és jutalma olyan erőt ad az embernek, az erénynek, amelyet pusztán a természetben nem találhat meg. A természetes ember önzésének feláldozza az igazságosságot, de a hívő ember magát áldozza az igazságért.

A fáradságos élet kellemetlenségei örömmé válnak. Az ember egyszerre él az égben és a földön: minden üldöztetés titkos vigasz számára; minden igaztalan cselekedet, legyen az titkos vagy nyilvánvaló, megremegteteti a lelkiismeretét.

A keserű halálra sem tekint másként, mint úgy, hogy az istenekkel való egyesülés, egy lépés az odaírt üdvözülés felé. Ilyen hittel minden öröm vigasztalás, bátorság, erény, erő, megnyugtató és édes várakozás. Ah! Hol az a barbár, a[27]ki meg akarna fosztani mindettől az előnytől!

Diogenész: Lelkesedésben van valami magasztos és megható, csak az a kár, hogy voltak a világban szörnyetegek, akik éppen ezekkel az isteni dolgokkal saját szennyes önzésükből visszaéltek.

Oh, bár esküdnének egyszer össze istenek és emberek, hogy az égnek és földnek ezeket a kegyetlen ellenségeit elpusztítsák!

Platón: Ne aggódj; az istenek meg fognak mutatkozni, Jupiter meg fogja tisztítani igazi képességét a csalóktól és hamisítóktól, azután majd az emberek

közeledni fognak hozzá, és ítélőszéke előtt valódi alakjukban mutatkoznak meg! Az igazi bölcsesség kiűzi a csalókat a megtévesztett világból; hit és emberiség győzedelmeskedni fognak.

Diogenész: Mikor éri az embereket ez a boldogság?

Platón: Majd akkor, amikor az istenség leszáll az égből, hogy az örök igazságot megismertesse a földön.

Diogenész: S addig mit tegyünk?

Platón: Igazul élünk, sóhajtozunk, dolgozunk, várunk és állhatatosan halunk meg.

Diogenész: Óh, örökkévalóság! Mi vagy te, és mi vagyok én benned!

A' SZENT APOSTOL TAMÁS MINT ELLENE ÁLLHATATLAN
BIZONYSÁGA A' JESUS KRISTUS ISTENSÉGÉNEK
A' KERESZTYÉN VALLÁS IGAZSÁGÁNAK A' MÁI
HITETLENEK ELLEN,

Melly egy Tanító-Beszédben tartattott
Prágában Karátson Hava 12 ikén 1772.

Most pedig
Németből Magyarra fordittatott
BESSENYEI GYÖRGY
által

POSONYBAN
LANDERER MIHÁLY'
betüivel.

1773

AZ OLVASÓHOZ!

Van szerentsém itt, egy Németből tett fordítást magyarul az Olvasó eleibe tenni, mellyet Felséges Királyné Aszszonyunk Kegyelmes Parantsolattyára dólgoztam. Ez a' munka azok ellen készült, kik az Isteni dolgoktól magokat el-szakasztván, különös emberi vélekedésekből okoskodnak, hogy a' Természetben ki-jelentett Jésust Istenségnek lenni ne ismérjék. Világ kezdetitől fogva szüntelen való hartzba láttatik lenni az ég emberi nemünk tévelygéseivel, és még sem szünnék-meg sokan annak igazságai ellen káromlásokat okádni.

A' Természet, számtalan hitetőjinek tsalárdságaitól meg terheltevé, úgy tetszik nyög: sóhajtásokat ereszt Teremtőjének ditső Tronusa eleibe, mellyek által kárhoztatja azon sok tévelygő halandóknak dühösségét, kik haszontalanságokban meg-veszvé, néki Isteni törvényeit ismérni, 's Mennyei világosságát látni nem akarják. A' Keresztyén Királyoknak kell a' Népnek sebeit tekinteni, 's azokra vigyázni: Ezek mint az Isteni hatalomnak kemény gyermekei, kötelességeknek ismérhetik, minden jobbágyaikat a' Természet igazságának ditső nyomdokaiba vezérelni.

E' Királyi kötelesség szerént Felséges MARIA THERESIA Kegyelmes Királyné Aszszonyunk, szüntelen szomjú lévén Lelkében Vallásának Szent Törvényeivel foglalatoskodni, azon fárad, hogy e' mennyei tüzet népével leg erősebben mint közelhesse. Mi Magyarok, kiknek szemeink még mindég Ő Felsége Tronusára vannak függesztve, gondolkodhattunk-é annak méltóságos tulajdonságairól úgy, hogy a' fájdalmas örömtől szívünkben által ne veretessünk. Az

Egeknek örök igazgatásai rendelték e' Felséget elönkbe, kinek Királyi hatalma 's Anyai Kegyelme Nemzetünket a' Vér-ontásnak mérge közül ki-segéllette, melly fáradt hazánknak kebelét olly sokszor szaggatta, másszor szerencsétlenségünköl szüntelen üldöztetvén, lélekzetet venni tsak az Ö Felsége tsendes Uralkodása alatt kezdetünk. Szomorú pusztánk ez előtt meg-szokván sebei közt szenvedett Nemzetünknek Vérit innya, most tsak a' Munkások keze által kövéredhetnek, Harmintz két esztendőöl fogva javainknak birodalmában tsendesek, élünk a' békességnek édességei között nyugodva. Egy nagy származású Királynénak mély erköltseitöl tanitatván kerestük Nemes Törvényeinkkel ditsőségünket, mellytöl sok kegyelmeket-is vettünk. Felséges Aszszonyunk felső Királyi hivatalát tudván, 's Anyai Kegyelmet kebelében érezvén, nem elégszik-meg azzal, tsak, hogy Hazánkat tsendességben tartsa, hanem fáradhatatlanul keresi azokat az idvességés eszközöket-is, mellyek által Keresztyén Vallásának erejét jobbággyai között védelmezhesse. Fájdalommal nézi Ö Felsége e' mai száznak veszedelmes tévelygését, 's panaszolván sok pártot ütött hitü Keresztyének ellen, üldözés nélkül, /mellyet utál/ jóságával kívánna jobbággyainak szívét az igazságban oktatni. Illyenek lehetnek tsak, egy Apostoli Felségnek Szent Törvényei, mellyek a' Lelkeknek, külső hatalom által való erőltetés nélkül egyedül igazságból, 's Apostoli tudományokból szöllanak.

Illyen okok szerént vettem én-is Ö Felsége Kegyelmes Parancsollattját e' Munkának fordítására; Lábaihoz esvén Maga méltóztatott felső akaratjának értésére tanítani, melly időben Kegyelmetöl elfogatván, bóldogságomat éreztem abban, hogy Védelő Szárnyai alatt nyugodhatom. Ezen vigasztaló örömet megigazulni láttam a' Felső Méltóságnak Kegyelmes Törvényeiben, és Nemzetemnek Vitézi hívségében, melly szabad választása szerént ditsőségének ismérte, Kegyelmes Királynéjáért Vérit fel-áldozni. Tsudáalom e' részben Hazámnak Vitézi nemes viselt dolgait, és fel-bomolthatatlan kötelességemnek ismérem Atyáimnak nyomdokit követni, melly szerént azoknak hívségeket érezvén, tudjam-meg az által hogy én-is Magyar Hazámnak Nemes Véribé lehellek. Melly Nemes Vér ez előtt annak gyözedelmes karjait vezette. Egy illy Ország tárgyának kegyelmes tet-

széséből fáradtam e' kis munkában; Szerentsés vagyok, ha a' Világ sokasága közt tselekedeteimmal meg-mozdulván, annak óltalmazó Irtéseit érdemelhetem.

E' Munka semmit annyira nem kíván erősíteni, mint a' JESUS KRISTUS Istenségét, és a' különböző Vallásoknak ellenkezéseket tellyességgel el-kerülvén, minden Keresztyénért egyenlő erővel dolgozik, mivel a' KRISTUSnak örök Istenségét mutattya, kit minden Keresztyénnek idvességéül, és Istenéül kell ismérni. Különös gonddal igyekeztem minden erősítéseit az Irónak nyelvünkben ki-fejezni, mellyeket, noha Reformációban nevedktem, 's élek, velünk ellenkezni nem találtam. Ahoz képest, a' Munka mindentől olvastathatik, valaki idvességét a' KRISTUS ki-ontott véribé keresi.

BESSENYEI GYÖRGY

[1] FUNDAMENTOM.

Dicit Thomae: Infer digitum tuum huc, et vide Manus meas, et affer manum tuam, et mitte in latus meum, et noli esse incredulus, sed fidelis. Respondit Thomas, et dicit ei: Dominus meus, et Deus meus. Joan. C. XXII. v. 27. 28.

Monda Tamásnak: Tedd-bé a' te ujjodat ide, és nézd-meg az én kezeimet, és nyujtsad kezedet, s botsásd az én oldalamba, és ne légy hihetetlen, de hívő. Felele Tamás, és monda néki: Én Uram, és én Istenem. Ján. R. XXII. v. 27. 28.

Ma, ma fogjuk kegyes Halgatóim, a' Keresztyén Vallásnak leg-terhesebb kérdését fel-óldani. Meg-kell lenni, mert [2] a' hitelenség nagyon kíván közöttünk terjeszkedni, már a' felére meg-világosodott Népnél-is tsak nem kérdésbe jött: hogy ha a' Keresztyén Vallás Isteni Törvény-é, vagy tsak emberek találmánya, olly tsekélység, mint ez a' haszontalan Oskolás kérdés, hogy ha a' Nap kerüli e' Világunknak térjét, vagy pedig a' föld forog sarkán a' Nap alatt. A' bünös testi kívánságokra rohanó akarat, szüntelen el-kivánnya magától távoztatni azokat az eszközöket, mellyek veszedelmes tüzének határt láttatnak vetni, innen származik, hogy a' Keresztyén Vallást-is, tsak emberi haszontalanságból származott találmánynak, Isteni munka nélkül igen

hamar, és [3] örömet véli. A' tudatlan a' hajszál hasogató vakmerő elmék után üres fejének büszke lármáji közt, örömmel szalad, melly a' Kristus jövendölésének bé-tellyesedését mutattya, hol így szoll: hogy a' mikor el-jövénd, hitet e' földön nem tanál. Ha e' kétség, hogy a' Vallás Isteni Törvény-é vagy emberi találmány? tsak olly következtetést huzhatna utánna, mint e' kérdés, hogy ha, a' föld forog-é, vagy a' Nap? Ugy a' szabadon gondolkodó Lelkek, tetszések szerént könnyen határozást tehetnének magokban; de mivel az első kérdésnek valóságától, egy ember halhatatlan lelkének örökös boldogsága, vagy kárhózzattya függ, úgy egy józan okoskodástól [4] vezéreltetni szokott halandónak, itt éppen olyan a' Választás, mint egy betegnek két Orvos között, kik közül egyik az el-készült Orvosságot halálosnak, a' másik pedig hasznosnak mondja. Egy bölts az ilyen dolgokban való kétséget el-kívánnya magában törteni, minek-előtte a' gyógyításra rendelt italt szájához vinné. Ehez képest, a' Keresztyén Vallás igazságáról-is szükséges dolog, kinek kinek magában meg-határozást tenni addig, míg életének utolsó szempillantására jutna.

Egy a' hitetlenek Pátriárkai közül (kit az Epicureusi tudománynak szép eszü seregei követnek) el-tsu[5]dálkozik, mikor egyszer az Evangyéliomnak törvényeit olvasná, egészen meg-rebzett, hogy a' Kristusnak életét, tselekedeteit, és halálát magába fontolta. „Meg-kell vallanom, így szoll, a) hogy ez írásnak méltósága tsudálkozásra hoz, az Evangyéliomnak Szent Igéi szivembe hatnak, vallyon lehet-é, hogy az, a' kinek történeteit írja, tsak tsupa ember vólt? Mitsoda szeléd tsendesség, mitsoda tisztasága az erköltsnek! millyen meg-gyöző bátorság van tanításaiban? mitsoda méltóságot visel tudománya, melly mély böltsesség szoll beszédében! miné[6]mü szüntelen való jelen-létit viseli elméjének! mitsoda egyenesség, és édesség tetszik-ki feleleteiből! hol vagyon az az Ember avagy bölts, ki így tselekedjen, így szenvedjen, és hivalkodás nélkül olly nagy erköltsi tselekedetek közt haljon — — Mitsoda vak el-hitettetésnek kell egy olly Embert elfogni, ki a' Sofroniskus fiat (Sokratest) a' Maria fiával (Jesussal) egy karba teszi? Sokrates az öldöklő méreggel tellyes pohárat magához

a) Emil Tom. III. p. 165.

vévén, áldja rab szolgáját, ki néki halálát nyújtja, Jesus pedig legke-servessebb kinnyai közt gyilkosaiért esedezik. Ha Sokratesnek élete, 's halála egy böltset mutat, [7] a' Kristusnak tselekedeteiben, és meg-feszítettésében Istent tsudálhatunk. Akarja valaki mondani, hogy az Evangyéliom idő töltésért való tudomány. O! az szerént az Ember történeteket nem gondol. Sokratesnek dolgai, mellyekről senki nem kételkedik, nintsenek koránt-is olly erős bizonyságokkal állitva, mint a' Kristusnak tselekedetei — — kik gondolhatták volna az ő törté-neteit: A' 'Sidók? O! ezek soha az Evangyéliomot, sem annak erköltsi tudományát fel-nem találhatták volna: Az Evangyéliomnak olly vilá-gosító, olly felemelkedett, olly méltóságos, és halandóságunktól szár-mazhatatlan [8] igazságai vannak, hogy itt a' találó nagyobb tsudára volna méltó, mint az, a' kiről találmányokat irt."

Mitsoda szép, ditsőséges, és tündöklő bizonyságok ezek Kristus Urunkról, egy hitetlenek szájából! Mi hibázik még, hanem hogy mondja: A' Kristus egy igaz élő Isten, Evangyélioma pedig Attyának idvezítő törvénye. De halljátok-meg kegyes Halgatóim, hogy e' sze-rentsétlen, már az igazságról így mutatott ditsőséges Vallás-tételét ismét miként tzáfolja, mondván: „Mind ezekkel együtt az Evangyé-liomban a' leg-hitetlenebb dolgok tanáltatnak; dolgok, [9] mellyek a' józan okoskodással ellenkeznek; és a' mellyeket egy eszes ember soha meg-nem foghat.” Vallyon mellyek hát ezek a' józan okoskodás elle-nébe szegzett meg-foghatatlan dolgok? Jövendölések, vagy tsuda-téte-lek-é azok az Evangyéliomban, mellyek ez nem hívő Világi böltznek meg-érthetetlen eszközöknek tetszenek. Ha ez az Ember, akarja Russo mondani minden Tanítványival, jövendölései, 's hallatlan tsuda-tételei szerént koporsójából fel-tamadott, ugy ő Isten valósággal, és Evangyélioma-is Mennyei törvény. De egy illy jövendölésnek bé-tellyesedése, 's olly szembe tűnő tsudája egy Kereszt-fára feszítettett, el[10]temettetett, és halálból ismét ez életre fel-tamadott Embernek meg-foghatatlan dolog, melly okosságunk ellen tézsi ki magát.

De mi okon légyen egy hitetlenek e' jövendölés meg-foghatatlan tsuda? Lássuk itt a' hitelenségnek okait: a) „Hogy egy bétellyesedett

a) Tom. III. Emil 1. c.

jövendölés előttem igazság légyen, három dolgok kívántatnak-meg, mellyeknek egy mással való egybe jövések nálam lehetetlenségnek látszanak. Tudni-illik a' jövendölést hallanom, 's bé-tellyesedését látnom kellett.

[11] El-kell arról -is hitettetnem, hogy a' jövendölésnek bé-tellyesedése, nem történet szerént esett. Szemeimmel kell mindent látnom, a' Természetnek törvényét szükség tudnom, hogy el-hihessem, ha valemelly tselekedet természet felett való dolog-é vagy nem." Mind ezen nehézségeket el-veszem, és újra még-is azt mondom kegyes Halgatóim! hogy a' Keresztyén Vallásnak e' legterhesebb kérdését meg-kell ma fejtenem, hogy ha az Embernek fia, a' meg-feszített Jézus, Evagyéliomának Mennyei törvényeiben egy igaz élő Isten-é vagy nem? Ha ebben igaz, és elég erős bizonysgot tettem, ugy egy józan okos[12]kodással bíró ember sem felejtheti-el azon Keresztyéni kötelességét, hogy az Evagyéliomot Szent Törvényeknek ismérje, 's azokat idvességére gyakorolja. És ne gondoljátok kegyes Halgatóim, hogy a' hitetlenek ellen téendő bizonysgaimban el-gyengüljek; éppen nem az ő okoskodásokból fogom őket tzáfolni. Olly bizonysgot akarok kétségek ellen elő állítani, ki a' jövendölést füleivel hallotta, annak bé-tellyesedését-is szemeivel látta, kezeivel tapasztalta, és el-hitte, hogy az a' Természet törvényének minden erejét felyül haladja.

Ezen bizonysgom pedig Tamás Apostol léssen, a' kinek (hogy ma[13] itt ditséretiről szólljak) hozzátok hivattam. Hol találhassak néki érdemesebb és méltóbb ditséretet, mint ha azt meg-mutatom, hogy ő a' Kristus Istenségének örökös igaz bizonysga lehet. Ő olly hihetetlen vólt, mint akár ki a' mai tizennyóltzadik Száznak a) erős Lelkei közül. Mindnyájan mondák néki: fel-támadott az Ur koporsójából mint meg-jövendölte; Nem hihetem, felel ő, e' tsudát, míg azt szememmel nem látom, 's kezeimmel nem tapasztalom. A' Kristus Jézus meg-jelenik, és mond néki: tedd sebeimbe ujjaidat, és lásd-meg[14] által verettetett kezcimet, botsásd óldalamba ujjodat, és ne légy hihetetlen, hanem hívő.

a) Az erős Lelkeken kell érteni a' Naturálistákat.

Mit mond ekkor a' hihetetlen Apostol? Fel-kiált: Én Uram, és én Istenem! Augustinus szavai szerint egy olly meg-sebesített embert látott itt Tamás, a' kiből az élő igaz Istent, és a' Természetnek hatalmas Urát meg-ismérte. Így ő hallván a' jövendölést, annak bé-telyle-sedését-is látta: tehát a' Kristusnak Istensége benne bizonyíttatik.

E' ditsőséges bizonyosság, Tamás Apostolnak ditséretit, a' hitetlenek meg-átalkodásának el-törlését, és[15] a' hívőknek meg-erősítettése-ket szüli. Mit-is mondhatnék ma Tamásnak tiszteletire, az Epicureusi Lelkeknek meg-győzésekre, és a' hívőknek gyarapodásokra, nagyobb 's nemessebb próbát? De hogy a' Világosításnak rendiben marad-hassak; oszszuk-el elébb, a' bizonyóságtételt, és tovább mutassuk — meg annak ellene állhatatlan valóságát; hogy e' bizonyosság, a' Kristus-nak örök Istenségéről, és Evangyéliomának Mennyei igazságáról elle-ne állhatatlan Próba légyen; Ez lesz ma beszédemnek tzielja. Ti ugyan kegyes Halgatóim, meg-szoktátok e' Tanító-Helyen, az ékesen szólló nyelveket hallani; melly okon gyengeségem néktek visszás lesz; [16] mindazonáltal kitsinségem, amazoknak nagyságát úgy fogja fel-mutat-ni, 's szembe tűnőbbé tenni, mint a' homályosság a' Világosságot, emeli 's ragyogóbbá teszi, a' tölem fel-vett dolognak érdeme, menteni fogja tehetetlenségemet, 's békességes türelést szerez Halgatóimnak, kiktől ezen kegyességeket reményleni, 's el-várni bátorkodom.

ELSŐ SZAKASZ

A JÉSZUS KRISTUSnak feltámadása, és a' Szent Tamás Apostolnak arról tett bizonyosága rendre osztatnak.

A' Kristus fel-támadásának bizonyos igazsága, koránt sem olly kit-siny tzikelye Keresztyén[17] Vallásunknak, mint azt némelly fél Keresztyének magoknak képzelik, és sok szabadon gondolkodó Lelkek, gyenge felebarátainknál, kiket tsábitanak, elő adják.

Ama Pogányból lett Apostol Szent Pál, a' ki a' Kristusnak, és Evan-gyéliomának olly nagy ellensége vala, 'a annak igazsága ellen olly kemény okoskodásokat formált, mint akár ki a' mai erős Lelkek

közül, minden erejét, méltóságát érzette, 's látta a' Kristus fel-támadásából származott ditsőséges hasznú dolgoknak. Jól tudta ő, hogy a' Pogány Athénási böltsek Epicureus tudományából Arcopagusba mitsoda neveltség[18]gel a) ütköztek, midön ő nékik a' meg-feszítettett, de halálából ismét fel-támadott Jesus Kristust predikálta, és az örökké való életet egy illy Isten 's Embernek meg-áldoztatásán fundálta: mint meg-tébolyodottat ki-gunyolták ötöt, tsufsággal illetvén beszédit. Sokan úgy hitték, hogy valami uj Világról lármáz. b) Azért más idökre kivánták véle a' beszédet ezekről hallasztani. Jól tudta azért Pál, hogy Vallásunknak a' Fel-támadásban határozottatik zikkelye mennyire ellenekbe légyen a' Stoikusoknak, és Epicureusoknak; jól tudta, és ismérte-is, hogy mitsoda fontos [19] zikkelye légyen ez a' Keresztyén Vallásnak. Ha a' Kristus fel-nem támadott, a) így szorit némelly kételkedő Korintusbélieket okoskodásával, és tsak jelen való életünkre nézve bizunk benne, úgy szerentsétlenek, és nyomorúltak vagyunk. Miért tartjuk 's gyakoroljuk az ő Evagyéliomának szoros Törvényeit, ha halálunk után boldogságot nem reménylhattünk? b) Ha feltámadás nintsen, úgy mindnyájan el-vesztünk, a' kik a' Krisztusért, és ő benne halunk. c) Ha a' Jesus Kristus fel-nem támadt, minden reménységünk tsak haszontalanság, és hijába hiszünk d) mert Vallásunk [20] hamis. Hamisak a' jövendölések, hamisak a' tsudák, 's hamis az Evagyéliom-is. Ha pedig ő halálából fel-támadott, úgy a' leg-nagyobb Proféta, és példa nélkül való tsuda-tévö, Vallása Isteni, Evagyélioma szent, a' mi hitünk-is azokban igaz, és idvesség. Itt lássátok nagy következéseit a' fel-támadásnak! Meg-kell hát ma mutatnunk kegyes Halgatóim, hogy a' Jesus Kristus hallatlan tsudák között halálából, mint jövendölt, fel-támadott; meg-esvén a' tsudák, 's bé-telleyesdvén a' jövendölés, bizonyos, hogy a' Jesus Kristus igaz

a) Actor. C.17.v.18.

b) Ibid.

a) I. Cor. X. v. 14. seq.

b) Ibid. 19.

c) v. 18.

d) v. 17.

Isten, és az ő Evangélioma Vallásunkkal együtt Isteni törvény. A' következesek meg-vannak, 's tovább tsak a' [21] tselekedetnek el-osztása maradt hátra.

Hogy Jesus e' földön élt, és a' Keresztfán megfeszítettett, a' hitetlenek meg-vallották. A' Kristusnak élete, tselekedetei, (vallyák) több és nagyobb bizonyságokkal erősítettnek, mint Sokrátésnek élete, tselekedetei, és halála; Senki még-is Sokrátésnek életén 's halálán nem kételkedik; következes képpen a' Kristus életén 's halálán-is eszteleneknél egyebek nem kételkedhetnek. Mert ő a' Törvénynek itéletiből leg-keservessebb fájdalmi, 's gyaláztatásai közt nyilván feszítettett halálra. A' midön kivánták, hogy a' meg-hóltaknak [22] testeket Kereszt-fájokról le-vegyék, meg-kellett egy Római Vitéznek tudni, hogy ha van-é még azokban élet; és ez okon által szegezé Lántsájával, a' fel-feszítve függött Kristusnak oldalát. Ő már hólt volt, le-vétetett teste tovább a' Keresztfáról, melly balsamommal bé-kenet-tetvén a' Koporsóba helyeztetett. Rómaiak, Sidók vóltak jelen e' történetnél; és a' Törvénynek itéleti, mellyet Pilátus Tiberius Tsászárnak, Rómába el-küldött, hogy e' dolgok így lettek, nálunk bizonyságot tesznek. Tertullianus nyilván monda a' Rómaiaknak, hogy ezen meg-létt dolgokat ők Leveles házokba tartyák, és a' Rómaiak ebben magok sem tettek tagadást. [23] Ki halt hát meg igazán 's valójában, ha a' Kristus nem?

De a' Kristusnak nem halálán, hanem fel-támadásán kételkednek a' Pogányok, és némelly meg-keresztelkedett nem hívő Keresztyének. Ezt a' nehéz kétséget, és terhes kérdést kell el-törölnünk, hogy semmi homálya a' szivbe 's elmébe ne maradjon. Meg-hólt tehát a' JESUS KRISTUS? El-is temtetett? Koporsója kövel vólt fedve, és szorítva, melly a' Sinagogának petsétyével el-petsételtetett, és a' Római hatalomnak Ör-álló fegyveresivel környül vétetett. Vallyon el-senyvedett-é hát e' test Koporsójában, úgy, mint a' több el[24]temtetett Sidó testek? Éppen nem: Söt ez a' test el-temtetése után harmad napra, Koporsójában már nem találatott; Pénteken estve Petsét 's Örízet alá rejtetett, Vasárnap reggel pedig Koporsója már fel-nyilva lévén kikölt sirjából, 's el-ment. E' Történet nem hibázhat: Barátok, ellen-

ségek Vallást tettek róla: Ezt mind Görögök, mind Sidók bizonyítják. Hová lett hát a' Test? Ez marad kérdésbe.

Az Apostolok, több Tanítványaikkal mondják: hogy Jésus önnön maga ereje által támadott-fel Koporsójából. A' Farizeusok, Irás-Tudók 's Böltsek pedig állítyák, hogy az Apostolok lopták-[25] volna-el Mestereknek Testét Koporsójából; Itt az Apostoloknak hisznek mindnyájan azok, kik igaz Keresztyének akarnak maradni; a' Farizeusoknak pedig hisznek azok a' mai erős és szabad Lelkek, kik önnön magok törvények szerint hitetleneknek találtathatnak. Kinek van közülünk igaza? Ezt lesz ma szükséges vizsgálunk, és meg-határozunk.

Először halljuk-meg a' Farizeusokat, Böltseket, 's Irás-Tudókat, és ugy annak utánna jöjjünk az Apostolokra. — — — El-lopatott hát Kristus Urunknak teste koporsójából? Örizet alatt volt-é a' Koporsó? — — — Le volt petsételve, [26] vas pléhekkal öszve szegezve, 's Ör-álló Vitézekkel körül állítva. — — És még-is el-lopattathatott a' Test? Kinek lehetett, annyi vakmerősége 's ereje, hogy ezt meg-tselekedje? — — — Az Apostoloknak, 's Jésus több Tanítványinak. — — — De olly erős Vigyázás ellen hogy tselekedhették volna ezt a' félelmes Tanítványok? Talám fegyveresen jelentek-meg hogy a' Strását el-verjék? Avagy talám arannyal 's ezüstel vesztegették-meg azokat, hogy állnának félre, és a' lopást engednék-meg? Egyik Vád sem állhatt-meg ezek közt a' Kristus ellenségeinél, kiknek Vitézci szégyenelték a' Kristus Tanítványainak, gazdagságot, vagy hatalmat tulajdoni[27]tani. — — — Hogy lophatták hát el a' Testet? — — — Éjjel jöttek észre vehetetlenül, és a' setétségben el-vivék azt. — — — De hogy mérészlették ezt a' félelmes Tanítványok, Péter vezérlése alatt el-követni, ki a' Kristust egy közönséges szolgáló Leánynak kérdéseire félelmébe meg-tagadta. Ezekről lehet még fel-tenni, hogy talám ök a' fegyveres Római Strásákra rohanván, a' Kristusnak bé-szegezett Koporsóját fel-szaggatták, 's Testét onnan el-vitték? Mitsoda okon vélekedhetik ma így valaki az erős Lelkek közül?

De maradjunk annál hogy lopás esett, és lássunk itt ha bizony-sá[28]got találunk-é? Igen-is, a' Strásákba láthatjuk azt, kik el-aludtak, 's a' lopást meg-engedték. De ugyan hogy bizonyítson az vala-

melly tselekedetet, a' ki a' bizonyítani kívánó dolognak történetinél aludt, 's álmadazott. Nevetséges és szerentsétlen tsalás az, így kiált-fel Szent Augustinus, a' mely aluvó bizonyságokkal kívánná hazugságát erősíteni.

Mit mondanak már mind ezekre a' Tanítványok? Meg-vallják-é hogy Kristus Urunknak Testét, a' midön Strásái aluttak volna, el-vitték? Nem, hanem azt mondják 's bizonyítják mindnyájan, hogy a' Jésus Kristus bé-szegezett Kopor[29]sójából, maga erejével az új életre fel-költ; „Bizonyásgot tészünk, így szólnak a) mind azokról, valamelyeket Jésus Kristus Judának, és Jerusálemnek Tartományai-ban el-követett. Bizonyásgot tészünk, hogy Ő a' Kereszt-fán meg-feszítettett, meg-ölettetett, és harmad napra ismét fel-tamadott, meg-jelenvén azoknak, kik Istentől arra rendeltettek.” — — A' ti bizony-ságtok, erős Lelkek, kétségessé, gyengévé, és hamissá lesz. Ti tsak hallásból bizonyítatok, a' mi hamar tsal; De mi nem tsak hallásból, hanem látásból bizonyítunk. Vidimus Dominum. Láttuk az Urat. b) De tsak álm[30]ba láttátok ötet, felelhetnek az ellenkezők, éjjel a' setétbe képzelődéseitek között gondoltátok Ötet látni. Vagy talám valamely embert sejtettetek, ki Ő hozzá ruhájában vagy formájában hasonlított, és annak látásához vett nagy vágyodástok, okozta tovább, hogy a' Kristus szemlélését magatoknak képzelteitek. O! gonosz el-fajúlt tsalársága van annak, a' ki így kíván tsábitani. Jesus a' Messiás! itt jár a' tengeren: amott áll a' hegyen: mégyen úttján. De mi módon kezdtük hát ötet még-is halála után ismérni.

Harmad napra Kristus Urunk halála után leg először-is Aszszonyok mentek még nap fel-jövele előtt [31] a' Koporsóhoz, melyet már üresen találtak; két férfit fejről öltözetbe letek a' Koporsó mellett, kik nekik tudokra adtak, hogy fel-tamadott az Ur, és többé nintsen a' halálban, hanem az élők között jár. Ekkor sietséggel indulának a' Városnak, és láták, hogy az Ur szembe jöne vélek, ki őket meg-szóllítá, ők meg-ölelve tsókolták kezét; ez után sietve el-indultak, 's hirt tevének a' Tanítványoknál, hogy az Ur fel-tamadott. Ugy van:

a) Actor. X. 39. 40.

b) Joan. XX. 25.

De hogy lehessen erőtelen, és gyenge Aszszonyokkal illy nagy tekintetű dologba bizonyítani? Nem-is hitték először az Apostolok e' hirt, noha a' Kristusnak jövendöléseire emlékeztvén, idejébe lett [32] fel-támadásán nem kételkedhetek volna. Péter, és János azért a' Koporsóhoz szaladtak, és látták, hogy a' dolog ugy volna, mint azt az Aszszonyok elő-beszéllették. De kérdésbe jö itt, hogy ha ök látták-é továbbá az Urat? Igen-is, mert ö Péternek meg-jelent, 's ö utánna többeknek-is mutatta magát. Ketten az Apostolok közül Vasárnap estve felé Emmausba indultak, kik egy férfira találván mentek véle együtt, 's a' meg-feszített Jésusról szóllották. Kénszerítették az idegent, Emmausba hozzájuk térni, ki akaratt yoknak engedvén, vélek asztalhoz ült, 's meg-töri a' kenyeret, ez után meg-ismérék az Apostolok, hogy Ö Jésus volna. [33] Jésus pedig el-tünt társainak szemei elöl. Minek utánna e' megesett, ugy vélekedének a' magokban elmaradott férfiak, hogy az Urnak tsak tűnő Lelkét, és árnyékát látták. Midön ök Emmausból meg-térvén több társaiknak a' történetet beszélnek, és mindnyájan kételkedésben vólnának, meg-jelene Jésus ö közöttök, mondván: Békesség veletek. Akkor rémulének-meg mindnyájan a' Tanítványok, kiket ö bátorított, 's vigasztalt, mondván: Illesetek engemet, a' Léleknek nintsen sem teste, sem tsontya, mint ti az én tagjaimat látjátok, és foghatjátok; Ezek után mondá: Vagyon-é valami enni valótok? Azonnal tevének Ö eleibe [34] sült halat, és mézet; Ö pedig eve a' mi szemeink előtt, és nekik-is ada az ételből hogy ennének. Ekkor mindnyájan a' Tanítványok örömmel el-telvén, fel-kiáltának: Fel-támadott az Ur a' halálból.

Kitsoda mondhatná tovább, hogy ezen történetek-is tizen egy férfú között álmok, és látások lettek volna?

Nem vólt itt jelen a' tizen kettödik Apostol Tamás, e' lesz leg erősebb tanú a' Hitetlenek ellen. Nem látta ö Jesusnak meg-jelenését, de minek utánna érkezett, mondják néki mindnyájan az Apostolok, hogy az Idvezítő fel-támadott. Meg-jelent az Ur nekünk, [35] mondának, mind a' tizen egyen illetük az ö testét, láttuk ötet, és ettünk ö véle: Mit felele Tamás mind ezekre? Akkor fogom, ugy mond, beszédeteket hinni, ha a' szegek helyét az ö kezein látom, és ujjamat által-vertt oldalainak seb-helyeibe botsáthatom. Itt nem lehet tovább Tamás

hihetetlenségéről mondani, hogy ez-is álmódózás lett volna. Illyen ember kell a' mai erős Lelkeknek tudománya szerént, olly nagy tsudának meg-próbálására. — — — Lássuk hát tovább Tamásnak történeteit.

Nyóltz nap maradt Tamás meg-átalkodott hitetlenségében. Az Apostolok ez alatt egyszer egybe[36] gyűlnek, és szobájoknak ajtaját a' Sidóktól való félelem miatt bé-pléhelik; vélek vala pedig Tamás-is. Azomba hirtelenséggel meg-jelenik ő közöttök Jésus mondván: Békesség légyen ti veletek. Továbbá Tamásra fordítván szemeit: Jere Tamás, mond néki, lásd-meg a' szegeknek helyét kezeimen, jere, és tégyed ujjaidat oldalaimon nyilt sebeimbe, 's ne légy hihetetlen, hanem hívő. Tamás ezeket látván álmélkodással kiált-fel, 's mond: Én Uram, és én Istenem vagy Te! Bizonyosság lehet e' Vallás-tétel minden Hitetleneknél.

Tamás-is hihetetlen volt: de minek utánna az Urat szemeivel [37] látta, 's kezeivel illette, meg-ismérte ötet, és Vallást tett, hogy Jésus Kristus, ki a' Keresztfán meg-feszítettett, örökké való Isten, 's a' Természetnek Ura. Ha az ő hihetlenségéből származott hiti előtetek bizonyság lehet, kövessétek ditsőséges példáját, 's hidjete.

Igen-is, ugy felelhettek, de ő tsak egy meg-sebesített embert látott; és Természetnek Urát, Istent kívánt abban ismérni. Mitsoda közü lehet itt a' dolog valóságának a' bizonyosság tétellel? Éppen ezen kérdést, vagy ellen-vetést kívántam előmbe hozni.

[38] MÁSODIK SZAKASZ.

Az okok, mellyek szerént Tamás a'halálából fel-támadott JESUST Istenének ismérte, meg-magyarázatnak.

Engedjete okoskodó elméteknek kevés szempillantásokat a' dolgok józan meg-fontolására, hogy meg-határozást tehessete, ha a' hitre tért Tamásnak Vallás-tétele igaz bizonyásznak tőlünk el-vétet-tethetik-é, avagy nem.

Tamás a' Kristusnak által-verettetett kezeit, és lábait meg-szemléli, és a' dárdával által szegeztetett oldalát ujjaival illeti. E' tsudának erejétől Lelkében által-verettetvén, és magába meg-világo[39]sítottván: Ez a' férfiú, ugy gondolkodik, a' Kereszt-fára feszítettett, és azon meg-is holt; a' Koporsóban el-temettetve feküdt, most pedig él ismét; előttem áll: hozzám szóll: eszik: iszik: és maga erejével egyedül. Manhu, így sóhajt az ő Lelkében, az az: tsudának tsudája! O Istenem! te vagy az élő igaz Isten, mert a' te fel-támadásod nem emberi erőből származott, fellyül hallattad a' Természetnek erejét 's törvényt. Eszébe jutnak itt Tamásnak mind azon tsuda-tételek, mellyeket Jésus az ő Apostolságának idejében el-követett, mellyekre új határozást tesz, ez, ez az Isten, mondván, a' Természetnek Ura. — — —

[40] A' vizet egy parantsolattal jó izü borrá változtatta *a)*. Egy kúthoz ment Aszszony életének titkait *b)* és a' tsalárd Farizeusoknak leg el-rejtettebb gondolatait, fel-fedezte *c)*. A bél-poklost meg-gyógyította *d)*. Az iszonyú nyavalyákban el-senyvedettnek azt mondotta: Vedd-fel a' te ágyadat, és járj *e)*. A' vakon születettnek szemei világát meg-adta *f)*. Siketek, bennák, vakok, nehéz nyavalyások, illetve az ő ruháját meg-gyógyultak. Öt ezer embert a' pusztában öt kenyérrel, és két hallal meg-elégített, hogy tizenkét kosárok[41] tölték még meg az el-hullatott eledelnek darabjaival *a)*.

Ismét négy ezer embert hét árpa kenyérrel, és egynéhány halakkal jól tartott, hol az eledelnek mor'sáival hét kosarak lettek telleyesek *b)*. A' haborús tengeren száraz lábbal járt *c)*. Az el-aléltakat jóra hozta *d)*. A' tenger dagályos habjainak parantsolt, és azokat meg-tsendesí-

a) Joan. II. 8.

b) Ibid. IV. 18.

c) Luc. V. 22.

d) Matth. VIII. 3.

e) Joan. V. 8. 9.

f) Joan. IX.

a) Matth. XIV. 20.

b) Ibid. XV. 36.

c) Ibidem XIV. 26.

d) 31.

tette e). Az árosokat a' Jerusálemi Templomból ki-üzte, és senki azok közzül nem mérészelt néki szóllani f) A' kevély birónak titkos bűneit, 's álnok gondolatit a' porba le-írta g) A' sirhoz vitt ifiat koporsójának illeté[42]sével életre hozta a). A' harmad napig koporsójában feküdt Lázárt fel-támasztotta b). Egy felelettel, hogy, En vagyok: a' Böltseknek, 's Irás-Tudóknak ő ellene küldött fegyveres Vitézeit földre verte c). A' le-vágott fület egy illetéssel meg-gyógyította. d).

Meg-vallom, hogy ezek olly tselekedetek, és tsudák, mellyek a' Természetet fellyül halladják. Hogy vakulhattam, és homályosodhattam annyira, hogy azokat a' kezeket, mellyek ezen tsudákat mivelték, mingyárt Isten kezeinek nem ismértem? de minek utánna, ezt a' [43] tsuda-tévő, meg-feszítettett, meg-hólt, és Koporsójából ismét ez életre fel-támadott embert látom, el-hiszem, hogy ő igaz Isten, és a' Természetnek Ura. Látom, tapasztalom, érzem mind ezeket, mellyeknek igazságáról tellyességgel meg-győzöttetvén, a' Jésust, mint Istenemet imádom.

Mit nem igazúlhatnának a' mai erös Lelkek ezen elmebéli józan itélet-tételekben? Ezen következéseket az ő ellen-vetések szerint tsináltam.

Mert így szóll a' Russo a): „Mivel egy tsuda-tétel a' Természetnek törvényét fellyül hal[44]ladja, ugy annak, ki azon itélet tészén a' Természet törvényét tudni kell; hogy azokból igaz itéletet tehessen”. Ezzel azt akarja Russo mondani, hogy a' ki tsudát hiszen, tudja-meg elébb, ha a' tsudának vett dolog, a' természetnek titkos ereje szerint meg-nem eshetik-é. Itt igazva van néki; és ezen okoskodása, mind természettel, mind pedig józan észsel meg-egyvez. Így tudták ezt a'

e) Matth. VIII. 26.

f) Ibid XXI. 12.

g) Joan. VIII. 6.

a) Matth. IX. 25. Luc. VII. 14.

b) Joan. XI. 44.

c) Ibid. XVIII. 6.

d) Luc. XXII. 51.

a) L. cit.

Keresztyének-is. Midön a' Siracusai Dionysiusnak Anyja, Fia meggyógyúlhatatlan nyavalyájának, gyógyító Orvosságot kérne, illy feleletet vészen: „Kedves Anyám, a' népnek törvényét változtathatom tsak; de a Természetet nem. Midön a' [45] Siriai Király Námán nevü Hadi-Vezérét az Izraeliták Királyához küldötte a) illy irással, hozzád küldöm, ugy mond, szolgálmat Námánt, hogy bél-poklosságából gyógyítsd-meg ötet; Meg-szaggatta az Izraeliták Királya ruháját, 's így sóhajtott: Avagy Isten vagyok-é én, ki ölhet, és eleveníthet, hogy ez egy bél-poklost gyógyulásra hozzám küld? És minek utánna Námán Eliseus Próféának szavaira a' Jordán vizében hétszer meg-feredett, 's onnan végre tisztán, egészségesen ki-jött: Vallást tett Eliseus Próféta előtt mondván: Most el-hittem bizonynal, hogy nintsen több igaz Isten az Izrael Istenen kívül b). Így vagon [46] az, a' ki gyógyíthatatlan nyavalyákat gyógyít, holtat fel-támaszt, tsudákat téssen, mellyek a' Természetnek minden erejét fellyül halladják; és a' kinek hatalmával ezek végbe vitetteknek, az uralkodik mindeneken.

De kitsoda az, így szólnak az erős Lelkek, a' ki a' Természetnek minden titkait isméri, hogy állithassa valamelly tselekedetről, ez tsuda, e' fellyül mulja a' Természetnek minden erejét, és törvényét? Talám az együgyü Tamás ez? Vallyon vádolhatják-é az erős Lelkek Tamást tudatlansággal, ki éppen olly okosan nem hitt, mint ök? Ki nem foghatta-meg, hogy egy ember a' halálból fel-támadhatott, [47] hanem kívánta azt látni, és kezeivel illetni, és minek utánna mind ezen próbákra el-jutott, óhajthatot-é még több világosítást annak el hitelére, hogy a' meg-hólt koporsójából fel-támadott? Látni, hogy az Embernek Fia Kereszt-fára feszítettvén ezer kinok közt Lelkétől meg-vált. Látni, hogy annak teste drága kenetekkel meg-kenettetvén koporsóba tétetett, hol harmad napig feküdt? Látni ismét ugyan ezen Embernek Fiát az életben, hogy halálából fel-támadott, véle beszélni, ujjait sebeinek helyeibe botsítani: Vallyon mind ezek után nem mondhatni-é, hogy e' Történet' tsuda, és a' Természetnek örökös Urától miveltekik egyedül.

a) L. IV. Reg. C. V. 7. seq.

b) Ibid. 15.

[48] Így szöllanak még ezekre az erős Lelkek: Egy tudatlan Halász Tamás volna azokat a' dolgokat ismérni elégséges, mellyek a' Természetet felül halladják? Mi, kik a' tudományokban olly sok esztendőket töltünk, és a' Természet titkainak vizsgálásaiban öregbedünk, nem merünk magunk közt, annak tellyes ismeretivel hizelkedni; és egy nyavalyás Halász, ki tsak háló-kötést tanúlt, tudhatná-é, mitsoda egy mély természet.

Igen-is szólhatnak így az erős Lelkek, kik olly sok titkait tudhatják a' Természetnek! Mindazonáltal elétekbe tészek egy bél-poklost, 's gyógyítsátok-meg azt; Egy vakon [49] születettet hozok hozzátok, adjátok-meg néki szemeinek világát: támaszszátok-fel a' hóltat: Egy kenyérrrel elégítsetek-meg ezer férfit. Miért nem tselekedhetitek hát ezeket, ha azok a' Természet törvényeit fellyül nem halladják? Ha Tamásnál jobban isméritek a' Természet erejét, hozzatok tudosaitok közzül valakit, ki ezen dolgokat természet szerint végbe vigye, mellyek szerint a' tudatlan Halász Tamás, a' természetnek Urát, és Istenét meg-ismérte.

Ki tudja, mondhatják sok Hitetlenek, ha sok késértő gonosz Lelkek jobban nem tudják-é a' Természetet mint mi, kiknek erejével dol[50]gozhatni? Ezt gyalázat volna gondolni-is, mert az erős Lelkek, az ördögöket-is tsak tudatlan fejek haszontalan találmányainak vélik, mi módon hozhatnák hát azokat okúl elő. Nem érdemlenek ebbe feleletet. A' Farizeusok közt meg-felelt már Jésus ezekre, a) ki az ördögösökből Legio ördögöket üzött-ki, nintsen társasága néki az illyen Hitetlenekkel. Távozzatok Sátányok viszketeg elméitekkal.

De helyre hozzák még magokat más ellen-vetéssel, hogy tudni-illik Tamás még-is sokat mondott, midön a' halálból fel-tamadott Jésust Istennek vallotta.

[51] De meg-engedik azt az erős Lelkek, hogy Tamás a' Természet felett való tsudák jövendölésének bé-telleyesedését, mint mi szinte, ugy Isteni dolgoknak ismérte; Mert ezeket hallotta Isaiás Prófétától, ki a' Pogányoknak monda: „Tegyetek nekünk jövendöléseket a' következő dolgokról, és telleyesedjenek-bé azok, el-fogjuk hinni, hogy

a) Matth. XII. 27.

Isteni emberek vagytok:” a) És az ő Deuteronomi Törvény könyvéből tudta az Isteni jövendöléseket az Isteni jövendölésektől különböztetni. b) Ha tudni akarsz az Urnak beszédét, jelül legyen ez előtted, hogy ha a’ Próféta dolgokat jövendöl az Urnak nevében, mel[52]lyek bé-nem tellyesednek, hidd-el, hogy azokat nem az Isten; de csak a’ Prófétának kevélysége szóllotta. Ahoz képest valamelly jövendölések a’ Próféták szájából bé-tellyesednek, azok mind Istennek beszédjei; E’ dolognak igazságán kételkedés nem lehet, mert a’ jövendőknek bé-tellyesedéseket, eleitől fogva minden népek Isteni munkáknak hitték, és tartották.

Nem tagadhatjuk, hogy Tamás a’ jövendölésekből, egy meg-váltó Jésus Kristus, és Messiásnak el-jövetelét ne hitte, és várta volna, kit ő tsuda dolgai után Urának, és Istenének vallott. Hallotta ő, hogy ugyan ezen Messiás meg-fog ölettet[53]ni, hogy újra fel-támadjon; mert tanulta Isaiásból. „Mint a’ bárány, úgy vezetted a’ Mészár székre. a) Meg-ölettetik a’ Törvény által, b) és Népeinek bűneiért ki-vágattatik az élőknek seregéből. c)

Jérémiás Prófétától hallotta: Mind a’ szelid bárány vitetik az áldozatra. d) Dániel Prófétából ismét tanulta ezeket: Ez a’ Messiás, ez a’ Kristus, meg-áldoztatik, és meg-ölettetik; de ismét fel-fog támadni. Uralkodik a’ népeken, nyereséget oszt az erőseknek, örökké fog országlani, mivel hogy magát a’ halálnak adta: mivel a’ gonoszok közé [54] számláltatott: mások bűnét hordozta: mivel gonoszságainkért meg-sebesítettett, és bűncink miatt lábbal tapodtatott, és ellenségeiért még könyörgött. — — Tanulta még Tamás a Sóltárokból, hogy ez a’ Szent rothadást szenvedni nem fog.

Igen sok tudomány ez egy tudatlan Halásztól, így fognak felelni talám az erős Lelkek; A’ Sidóknak első Irás-Tudó Böltséi nem tudták ezen jövendöléseket érteni? és az együgyü Tamás érthette volna

a) Isai. XLI. 23.

b) Deuter. XVIII. 21. T. seq.

a) Is. LIII. 7.

b) Ibid. 8.

c) Ibid.

d) Dan. C. IX. 26.

azokat? Ezekre ugy felelek, hogy igen-is tudta mind ezeket, mert a' Kristus Oskolájában tanúlt. Hallotta Jésust ezen szavakkal beszélni. a) Szük[55]séges, ugy mond, mind azok bé-tellyesedjenek, valamelyek a' Mózes Törvényében, Próféták által, és a' Sóltárookban meg-irattattak.

Fáradhatatlan buzgósággal magyarázta Jésus nékik azon Irásokat, mellyek ő róla mint el-jöendő igaz Messiásról jöendőt tettek. Mivel már Tamás minden jöendölést betü szerént bé-tellyesedni látott: a' Kristust meg-feszítetteti, meg-ölettetni, el-temettetni, 's ismét fel-támadni látta, tellyességgel el-hitettetett a' Profétiáknak igazságáról, és a' Messiásnak Istenségéről. Mellyekre való nézve kéntelenítettett fel-kiáltani: Én Uram, és én Istenem! Mert a' száz esztendőök előtt tett jöendölé[56]seknek igaz bé-tellyesedések valósággal Istenséget bizonyítanak.

Az erős Lelkek a' jöendölést ugy veszik igaz bizonyiságnak, mondják, ha azt először füleikkel halották, 's annak bé-tellyesedését szemekkel látták, melly nem történet szerént esett. Ez szerént fel-öldoztuk Vallásunknak leg terhessebb kérdését. A' Jésus Kristus igaz élő Isten, 's Szent Evangyélioma Attyának törvénye. Tamás a' jöendölést füleivel hallotta; annak bé-tellyesedését szemével látta, 's meg-ismérte, hogy mind ezek nem történet szerént estek. Tehát a' Kristusnak Istensége, az erős Lelkeknek ellen-vetések szerént örök Istennek bizonyíttatik.

[57] Hallottam az Urnak szájából, mondja a' hívő Tamás, a) Ez a' gonosz, és tisztátalan nemzet tsuda-tételt kíván én tölem; de nem vésznek egyéb tsudát a' Jónás bizonyiságánál; mert valamiképpen hogy Jónás három nap és három éjjel a' Czethal gyomrában feküdt; ugy fog az Embernek fia-is három nap, három éjjel a' földnek gyomrában feküdni.

Ez jöendölést, mond Tamás, füleimmel hallottam, mellynek bé-tellyesedését szemekkel látom; a' Kristus szintén három nap, három éjjel feküdt a' földnek gyomrában; és valamiképpen hogy Jónás tsuda által harmad napon épen elevenen a' Czethalnak gyomrából ki-jött;

a) Is. LIII. 11. Ibid. 10. Ibid. 12. Ibid. Oseae XIII. Ps. XVI. 10. Luc. XXIV. 44.

a) Joan. C. II. 19.

[58] hasonlóúl látom Jésust-is koporsójából fel-támadtnak lenni. Az Ur mondá ezeket-is: Rontsátok-el¹ e' Templomot, (értvén a' maga testét) 's harmad napra fel-építem azt. Láttam szemeimmel, szóll Tamás, hogy a' kegyetlen Sidók az ő Testének Templomát, el-rontot-ták, melly el-is temettetett; most pedig harmad napok után ugyan azon Templomot fel-épülve látom. Az Ur monda tovább: Meg-ölettetik az Embernek fia, és harmad napon fel-támad; Még ellen-ségei-is bizonytságot tettek ezen jövendöléséről, midön mondották Pilátusnak: Uram ez a' tsalárd hitető még azt mondja: hogy harmad napra fel-támad. A' Sidók, és Irás-Tudók-is szintén ugy hallották tehát, hogy a' Jésum, halálát és fel[59]-támadását jövendölte. O! Jésum, te vagy az én Istenem; mint Isten tehetted te tsak ezen jövendöléseket, mellyeknek bé-telleyesedését, mint a' Halálnak, és Természet-nek Ura, ugy követted-el. Meg-feszítettésedet, meg-ölettetésedet, el-temettetésedet, fel-támadásodat meg-jövendölted, mellyek jövendölésed szerént mind végbe mentek. Ezen dolgok nem eshettek történet szerént; Isten vagy te, ki igazán jövendölhettél, 's jövendöléseidet bé-telleyesíthetted. Igen-is Én Istenem, és én Uram vagy Te!

Ha ezen bizonytságtételei Szent Tomás Apostolnak, a' Hitetleneket meg-nem térítheti; hagyjuk őket más Orvos kezébe.

[60] Akarja valami erős Lélek Volterral (noha ezen nyilván való Átok Prédikáló székbe neveztetni érdemetlen) vagy Russoval mondani: füleimmel kell a' jövendölést hallani, 's szemeimmel annak bé-telleyesedését látni; engedelmet kérek tőle, ha azt felelem, hogy mesélni kezd. El-hitte azt, hogy Sokrates az erköltsi tudományban törvényeket adott, és a' mérget meg-itta, noha azt sem szemeivel nem látta, sem füleivel nem hallotta, mindazonáltal a' történet írókat igaz bizonytsággul vévén mind ezeknek hitelébe kételkedése nintsen: Jésumnak dolgai több bizonytsággal iratnak, mint Sokratesnek tselekedetei, tehát vagy el-kell egy erős Léleknek hinni, hogy Tamás ellene állhatatlan [61] bizonytságg: vagy pedig a' józan okoskodásnak törvényiről, mint egy kétségbe esett Filosofusnak le-kell néki mondani.

¹ Vontsátok-el [sh.]

Meg-vagyon tehát ezek szerint fejtve a' Keresztyén Vallás eleibe tett leg-terhesebb ellen-vetés.

Talám mondhatná még ezekre egy meg-győzöttetett erős² Lélek: hogy az Apostol bizonyág-tétele tsak valamelly buzgóságtól el-ragadtatott képzelődésből költ? Filosofusok, kik tsak a' józan okoskodásból tesznek minden igaz tudományt, nem érdemelnek itt feleletet, mivel látjuk, hogy Tamás-is ugyan ezen okoskodásból tett Vallást, és bizonyágot, mondván Jésusnak: Én Uram, és én Istenem! Kéntelen hát itt egy hihetetlennek [62] vakmerősége az igazságnak erejét érezni. Némelly erős Lelkek Sokrátés erköltsi tudományai iránt az elme el-ragadtatásáig szerelembe esnek, és bátorkodnak ezt a' Pogány Filosofust Jésus Kristussal egy karba tenni. De el-tökélhetnék e' magokat arra, hogy Sokrátésért véreket ki-ontsák, kit az emberi jó erköltsök tsudájának ismernek. Nagy kívánság vólna ez egy bizonyágtól, felel az erős Lélek vállait vonogatva; El-hiszi ő azt mindazonáltal, hogy vérinek ki-ontásával tett bizonyága végső Lehellésének el-mulása haszontalan képzelődésből származott bizonyág nem lehetne.

Mit szöll tovább egy hihetetlen arra ha mondom néki, hogy Tamás [63] Apostol, minekutánna a' Szent Lelket tüzes nyelvbe tette vólna, a' föld Tartományinak végső határra ment, és ott a' Pogány Népeknek, úgy mint Pártaiaknak, Medaiaknak, Persáknak, Kinesusoknak, Indiaiaknak a' meg-feszítettett, 's halálából fel-támadott Jésust, mint Istent, mint e' Világnak ítélő biráját, Szent Evangyéliomát pedig mint az igaz idvezítő Vallásnak, 's örök Istennek törvényét hirdette.

A' ti Isteneitek emberi kezeknek tsinálmányai, monda a' Pogányoknak, kövekből, fából, értzből készültek, mellyek sem látnak, sem halanak, sem éreznek, sem kezeikkel nem segíhetnek; De a' Jésus Kristus, kit néktek hirdetek, egy [64] igaz Isten, ki büneinkért a' Kereszt-fán meg-feszítettett, fügni, halni, el-temettetni, és harmad napon halottaiból újra fel-támadni láttam ötet. Ujjaimat helyeztettem az ő által-verettetett kezeinek, lábainak, 's oldalainak seb helyeibe, ki halála által mind azoknak örök életet szerzett, valakik ő

² erő [sh.]

benne hisznek, ötet félik, szeretik, és néki szolgálnak, hogy azok ö véle a' Menyégnek örök boldogságát élhessék.

A' Kristus Istenségének ilyen világos, és tündöklő bizonyosság-tételét a' Pogányság el-nem szenvedhette. Egy bálványozó Király hamis Istenének meg-vetését nem tűrhethvén, büntető kezét ki-nyujtotta a' Jésus Apostola ellen, kit a' Kristus [65] Istenségének bizonyításától sem fenyegetéssel, sem kinzással, sem tömlöztözéssel el-nem ijeszthetvén, bizonyosság-tételét ki-ontott vérében el-fojtotta: Az ö öltözetétől meg-fosztatott testére számtalan nyilakat lövöldöztek a' Pogányok, 's így ö meg-halván, mint győzhetetlen bizonyága a' Kristus Istenségének, szenvedett, 's a' Mártironok Koronájával meg-koronáztatott. Ekként mosta Tamás Apostol, hitit önnön vérével, halálával erősítvén szavait, hogy az ö szája Vallása a' Kristus fel-támadásáról minden módon igazságnak találtasson. Miképpen-is lehetne az ö bizonyága hamis, midön azt életével 's halálával petsételte? Örök élet van a' Koporsón tul, mellyet Tamás Apostol hívén, bizony[66]ság-tételét vérivel petsételni magát örömet el-tökéllente. A' haszontalan képzelődésnek le-esik ott áll-ortzája, a' hól a' vérnek folyni, és a' Testnek halálát érezni kell. Az a' Kristus halálból lett fel-támadásának haszna, hogy azok-is, kik ö benne hisznek, ötet félik, szeretik, és néki szolgálnak, mint ö, szinte ugy a' halálból, mindnyájan fel-támadjanak. Ezen fontos, és igaz itéletet pedig nem én, hanem Szent Pál Apostol teszi. a) Az Apostolok, és Mártiromok hijába holtak vólna-meg a' Kristusért, és Szent Evangéliomáért, és a Keresztyének-is haszontalan töltenék-bé a' Törvényt, ha a' Jésus Kristus fel-nem támadott vólna. De a' Jésus Kristus bizonnal [67] fel-támadott; tizenkét Apostolok látták ötet, kik közül egyik az ö seb helyeibe tette ujjait, öt százan látták ötet annak utánna egyszerre. Vagyon-é szükség erősebb bizony-ságra? Végre Szent Pál Apostol-is látta ötet, ki az ö Anyaszentegyházának üldözője vólt.

Bizonnal fel-támadott ö, és mi-is azon képpen fogunk a' halálból fel-támadni; Mert valamiképpen hogy egy embernek eseti által, bé-jött a'bün e' Világra; ugy egy Kristusnak halála által a' halálból-is az örök idvességre való fel-támadás meg-lett.

a) Corinth. C. XV. 4. seq.

Ez a' gyökere vigasztalása a' mi Keresztyén Vallásunknak, mellyért a' Szent Tamás Apostol bizonyosságának hálá-adatossággal tartozunk, [68] bizonyság ö a' hihetetlenek ellen, mivel maga-is hihetetlen vala. Isten a' Kristus mivel ö fel-támadását meg-jövendölte; Ura a' Természetnek, mert jövendölését a' felett való tsudákkal bé-telleyesítette. És az ö Attyáról tett bizonyága-is igazság előttünk, mert vérének ki-omlásával erősítette azt, reménséget 's hitet szülvén bennünk fel-támadásunkra. El-mondhatom tehát Szent Gregoriussal, a) ki így szól: Többet használt nekünk bizonyáságul Tamás Apostol hihetlensége, mint a' több Apostoloknak hiti. Illetni kellett néki a' Kristus testének sebeit, hogy az által a' mi hitünk sebét bé-gyógyítsa.

[69] Nagy Apostol! Igaz bizonyása Kristus Urunknak! ereje, Világosítása Keresztyén hitünknek! Vedd-el háládatosságunkat, és tiszteletünknek igaz áldozattyát; Világosítsd esedezésiddel a' hihetlenséket, 's erősítsd a' hívöket. Ez Ekklésia, e' Templom, és azon Papi-Rend, mellyben vagyok; választottak tégedet Párt-fogójoknak; ugy-is tisztelünk tégedet ma háládatos szíveddel; éreztesd vélünk értünk való esedezésednek, 's óltalmazásodnak erejét, melly által erősítsd közöttünk a' Jésus Kristusnak 's Keresztyén Vallásunknak hiteléről való Apostoli buzgóságát. A' Kristus Jésus Istenségének, 's Szent Vallásunknak bizonyását helyheztesd ez helyen az igazságot hirdető Papnak nyelvére, [70] ugy, hogy által a' hihetetlenek tévelygéseikbe meg-gyözettessenek, hadd tartassanak ök-is a' mai hitetlenség megtáfolásának hathatós bizonyásiúll; hogy mikor a' Kristus el-jövend, nem konkolyt, de gazdag gyümöltseit találja a' hitnek ez helyen, 's egész Tseh Birodalomba.

E' nagy bizonyáságot és tiszteletet, ez Apostoli állhatatos buzgóságot tartsd-meg Szent Apostol a' Jésusnál való esedezésiddel, kit mi a' te ditsőséges példád szerént

Istennek ismérünk, tisztelünk

's imádunk

AMEN.

a) Homil. XXVI. in Evang.

A MI URUNK
JESUS KRISTUSNAK
HALÁLÁROL VALÓ GONDOLATOK,

mellyek Bécsben Francia nyelven

Ki adatván, Magyarra forditattak

BESSENYEI GYÖRGY által

Meg-tiltatott Előljáró beszéd, mellynek ki kellett volna nyomtattatni, a szóba lévő fordítás előtt.

E kis munkát Felséges M. T. Királyné Aszszonyúnk Frantzia nyelvbe, maga őszve szedegetvén, kezeiből küldött itt Bétsbe nyomtatás alá, melly ki nyomtattatván tettét ő Felségének egy illy Kőnyvetskével, engemet is ezen folyó esztendőben Martiusnak 13 napján kegyelmesen meg ajándékozni. E munkátskát továbbá született nyelvünkre kellet által tennem, hogy láthassuk magyarságunkban is egy nagy Apostoli Felségnek lelke a váltságnak rendiben mit szerett és miként fohászokodik. Jobb volna minden részből kinek, kinek Keresztyeni hitiben illy formában írni, mint poklot egymás szemére hánni, s idvességének nevében, fele baráttyát szidalmazni, s reá fogat vitsorgatni. Kárhoztatás, tsufolódás, átok, szidalom, vérengzés nem szoktak téritő okok [126] lenni, mellyekkel régen a Szent egy Ház önnön kebelét szaggatta, hol osztán az annak első meg egyezéséből, annyi sok véres szakadás támadott. Igaz Isteni Félelem, keresztyeni példa, jó erkölts, buzgóság, szelid 's józan élet szokták a Hitett annak fiai előtt nemesíteni. E kis munka, melly minden Hitben való ellenkezést elkerül, példát mutat arra, hogy a Jésum Kristus Keresztfája alá egyben gyűlt Keresztyéneknek nem egymást kell dőfölni, hanem azt nézni, 's annak könyörögni, Kit mint meg Váltójokat érettek meg feszítve függni látunk.

Valameddig ezen kis munkának természeti szerint, minden Keresztyén, mások kárhoztatása, 's tsúfolása nélkül, önnön hitibe imádkozni, 's gondolkodni el nem kezd, soha addig külömböző Vallásaink miatt Világi nyugodalmunkat nem remélhettyűk. Keresztyéni Hitünknek leg nagyobb Isteniségét, azon részi mutatya, mellybe

Istentől meg váltott fiakká lettünk, 's egymásnak [127] felebaráti szeretetére köteleztetünk. Tsudálkozni lehet még is rajta, hogy hitünknek ugyan ezen Isteni részében, az emberiséghez való szeretetből, Teremtőnk Szent Neveért gyűlölséget, haragot, szidalmat, átkot tsinálunk. Az örökke tartó tusakodásból, nem származhatik soha békesség, ha ennek utánna is mindenkor úgy élünk, mint eddig éltünk. Haragba fog bennünket találni az Itélet napja, egy olyan törvényű keresztyéni hitbe, mellynek természeti, az emberi szeretet, követőinek mindenek felett parantsoltatik. Ha el múlt Százainknak szomorú térségeire vissza nézünk; ott láttyuk a régen felfegyverkezett hiteknek hartzoló eszközeiket, atyáinknak vérek közt buzgósággal, haraggal őszve keveredve nyugodni. Végre a sok részre szakadt Hitnek, vallásnak buzgósága követőivel vérengező ke[128]zekbe el fáradván, mint egy fegyvereit le tenni láttatik. Szomorúan nézi hartzának siralmas mezejét, hol ember társainak Isten nevébe ki omlott vérek még az egek felé gőzölögnek; sirva láttatik ellenségeit 's az egeket békességre kérni, kiket maga gondolattya szerint jó igyekezetből olly sok izbe sértett. Illyen az emberi természet, melyről meg jegyezheted, hogy soha ő semmi dologtól addig meg nem tér, mig annak rend kívül való élésébe tsömört nem kapott. Régen erővel, fegyverrel, haraggal kivántuk magunkat egymás szeretetére húzni, pedig tudjuk, hogy a kénszerített szivek soha szeretetre, ellenek feltámadt erőszakosok eránt nem hoztathatnak. Fegyverrel, haraggal barátságot, szeretetett parantsolni soha sem lehet, azért e két dologba mentől több erőszakot követsz el, annál nagyobb ellenségeskedést, szakadást s veszedelmet oko[129]zol. Hitbe, barátságba, Szeretetbe, Szabadság, diszesség, nemes erköltsők, példák, egyenes sziv, igasság, hivség szoktak győzedelmeskedni. Nyúllyunk már mi is valaha kebelünkbe, s végyük eszre magunkba, hogy mindnyájan egy tellyes Szent Háromságnak nevében, ugyan azon megfeszitetett Kristus keresztfája alatt élünk s imátkozunk. Térítsük hitünkre azokat, kiket hitünknek igasságáról, annak mennyei 's emberi törvényeivel, böltsességünkkel, jó erköltsünkkel s nemesi példáinkal el hitethetünk. De aki vallásunkal lelkebe ellenkezik, test szerint ne kénszerítsük, hanem kérjünk

Kegyelmet számára Istenünktől. Isten és természet ellen való dolog volna, ha mind azokat közöttünk verni akarnánk, kiknek barátiddá lenni nem tettzik. Illyen történet volna az, ha valakit ostoroznál azért, hogy miért nem hiszen úgy, mint te. Szerezz magadnak nemes s szelid emberi érdeme[130]két, mutass emberiséget, józan erköltsöket, tedd magadat nyájassá, rendessé s mély lelkű Ferjfiúva, annyi embertől fogsz szerettetni, mennyinek tsak a nemes dolgokhoz hajlandósága lehet. Kérlek hát benneteket, Atyámfiai, Férjfiak az Istennek nevére, hogy hiteteknek igasságát minden részről jámbor keresztyéniséggel, embereket szerető buzgósággal 's a jó erköltsnek leg nemesebb példáival igyekezzétek magatok között mutogatni. Láttátok, hogy az Isten fényes napját mind a jókra, mind a gonoszokra egyenlőül fel hozza; ezzel bizonyítja, hogy az itéletett magának hagyván, leg felsőbb törvényei Világába mindent meg szenyvednek, valamit ott bőltsessége el rendelni 's hatalma teremteni jónak találja. Igyekezék ki ki tulajdon hitnek belső törvényeit vizsgálni, 's úgy osztan annak jóságáról a másokéhoz képest itélni. De tudja meg azt, hogy akar minémű hitben legyen, Istenének csudállására, tisztelete[131]re, felebaráttjainak szeretetére¹ és a közönséges emberi nyugalomnak 's bekességnek elő mozditására, mind Isten, mind Világ szerint köteleztetik.

Nem vólt volna talán szükséges ezen kis fordításnak alkalmatosságával, illy messze dolgokra ki terjeszkednem; de valahánszor valakit keresztyén Hitibe más vallások kárhoytatása 's szidalma nélkül, búzogni látok, mindenkor eszebe jút, millyen nagy kár és hátra maradás legyen, másoknak kárhoytatását áhitatosságaink közzé keverni: látván aztat, melly szép legyen a keresztyéni buzgóságnak caractere, hol hozzá másoknak szidalma és karhoytatása nem fér. A mások ügye ellen való szidalmazás az én magam ügyének igasságát még meg nem bizonyithatya. De ha ügyemnek erejet annak természeti tulajdonságaiban meg állithatom, ellenségeim, kik azzal vádolnak, úgy is azonnal haszontalanokká lésznek. Egyházi szolgálák, Keresztyénsé-

¹ Szeretére [Íráshiba]

gűnknek Papjai, idvezűlni kívánó lelkűnk tanátsossai, felejsétek el végre a véletek ellenkezőknek szidalmá[132]ba győző okokat keresni, 's hiteteknek igasságát átkokkal bizonyítani igyekezni. Hirdessétek szelidséggel a magatok igasságait, 's mint Emberek panaszojlatok azoknak sorsát, kiket tévelygésbe lenni gondoltok. Kétség kívül azok is, ha igaz Emberek, azon módon fognak rajtatok szánakozni. Lásátok itt, hogy a két részről támadott egyenlő szánakozás hiteteknek elváltoztatása nélkül is benneteket, mint embereket, bekességre, nyugodalomra 's egymásnak szeretetire hozhat. Lelkedbe meg hitt idvességedet, ugy is másnak kárhozattya el nem ronthatattya; hogy Júdás ki a Kristust el árulta, poklokra vettetett, onnan Péternek kárhozattya, ki Urát erőtlenségből meg tagadta, nem következett, és így ha te hiszed, hogy idvezűlsz, 's amazat el kárhozni gondolod, ne haragudj reá, mert az ő kárhozattya téged el nem kárhoztatt. Sőt mint igaz ember és keresztyén, szanakozzál sorsán, el hitetvén azt tökéletesen magaddal, hogy nintsen e Világon olly meg átalkodott ember, ki [133] szántszandékkal pokolba kívánna menni. Ha pedig tsak tévelygésbe látod őtet lenni, melybe ő erőtlensége miatt bizonyosan akarattya ellen él, világosítsd meg őtet, ha pedig erre reá nem mehetz, húllass könyveket sorsán, mint ember, s adj halát Istenednek, Ki te hozzád, noha olly érdemetlen vagy mint amaz, olly nagy kegyelemmel járúl, mellybe idvességedet meg nyerted.

[f.2] TUDÓSÍTÁS.

E' kis munkát Felséges MÁRIA THÉRÉSIA Királyné Asszonyunk Frantzia nyelvbe maga őszve szedegetvén, kezeiből küldött itt Bétsben nyomtatás alá. Mely ki nyomtattván, tetszett ő Felségének egy ily Könyvecskével engemet is, ezen folyó esztendőben Martiusnak 19^{dik} Napján Kegyelmesen meg-ajjandékozni. E' munkátskát továbbá született nyelvűnkre kellet által tennem, hogy láthassuk Magyarágunkban is egy nagy Apostoli Felségnek Lelke a Váltságnak rendiben mit szeret, és mikent fohászkodik.

[f.3] A MI URUNK JESUS KRISTUS HALÁLAROL
VALÓ GONDOLATOK.

A Világnak meg váltoja halálra íteltetvén által adatott a Sidok ellene gerjedt dühösségének, kik néki vesztét szomjuhozván² artatlanságát kinos áldozattá tették. Iszonyu meg verettetése, mely tsak nem egész Testét egy Sebbé változtatta, sem a Sidoknak ellene való haragját, sem az ő maga szenyvedésekre érettünk tulajdon szeretetiből származott Kivánságát le nem tsendesithette; melly hozzánk való szereteti ellenségeinek Személyéhez vett gyűlölségét sokkal felül haladta. Lásd, mitsoda dühös indulatokkal rohannak ez Istennek fijára; ruhájától meg fosztják, ostorozzák; a verettetés által belőle ki fojt vér, azon veres Köntöst mint egy testéhez ragasztani láttatott, mellybe ötet tsufszágból fel öltöztették; le szaggatják vegre azt is róla, ujjab Sebeket okozván testének ezen erőszakkal, visza adják a maga ruháját, meg terhelék keresztének emelésével, melynek terhe alatt le vezettetik.

Minden rendkívül valóságot mutatott a Kristus Szenyvedésében, ugyan is, minémű el fajult emberek lehettek volna elégséges Kegyetlenek valamely büntetés alatt nyögő embert illy nehézséggel terhelni, ki már anyiféle Kínt szenyvedett, hogy közül különössen akár mellyik halálát okozhatta volna? De bár olly le verettetett, s el gyengülté lett légyen is a mi Idvezitönk, mind azonáltal maga kívánta keresztét vinni, mely tselekedeti által azt akarta előttünk ki jelenteni, hogy szükséges lesz nekünk is mindenkoron tulajdon Kereszt viselésünknek terhét az ő nyomdokaiban hordozni, ki ekkor egyedül minden Keresztünknek sujját viselte. Ez az idvezítő Jerusalemből ki jövé, kinnyaitól, keserves [3v] szenyvedéseitől késértetve, bádjadásra hanyatlott; le nyomattatott terhe alatt, s majd minden lépésében térdeire hullott; ujj tsudával kellett életének védelmeztetni, hogy azon helyen meg ne haljon. Más szerentsétlen ezen siralmas Sorsban akárkinek szívét is meg illetődésre hozta volna; de a Jesus Kristus eránt ellenségei tsak minden szánakozás nélkül való kegyetlenséget

² [Javítva ebből:] szomhozván

mutattak; mentül nagyobb gyötrelmeit látták; annál nagyobb tüzel gerjedtek ellene, hogy leg-el szenyvedhetetleneb Kinokkal verhessék.

Engedj meg nekünk édes Megváltónk, hogy illy Személyednek Isteni Méltóságához érdemetlen s, tsekély Szollásoknak modjával kelletik rolad emlékeznünk; de azon Sorsban, hol tégedet vezetetések között látunk, náladnál semmi teremtet állatot nagyobb utálattal s, meg vettetéssel sanyargattatni nem szemlélhetünk.

Félvén a Sidók hogy a Jesus Kristus Keresztének terhe alatt valami modon idő nap előtt meg ne haljon, mely által őket azon gyönyörüségetől meg ne fosza, mit néki Kereszfara ítelt gyalázatos halálában érezni kívántak, valamelly Simon névű embert szolitottak elő, kinek vállaira Keresztét tették, hogy azt vigye. Mennyi szerentséjére nem volt ennek azon férjfiunak fájdalmait egynehány szempillantásokig könnyíteni, ki magát az emberi nemzetnek bűnéért önként fel áldozta. Ah! Uram, mikor szűnök én meg bűneimmel tégedet sertegetni; vagy mikor fogok néked örömet szűlni Kereszteimnek békességes türéssel, s, álhatatossággal való viselésekkel, mellyel Isteni példá[4r]dat kövessem. Az alatt a világ Istenének Fija büntetése helyéhez közelítvén, a népnek sokasága között, melytől környül vala vétetettve, kik halálának tsudájára egybe rohantak, egynehány asszonyokat meg látott. Ezek könyveiktül el borittatva, s, zokogo keservekkel, s, sohajtásokkal jelentették a Megváltónak halálán érzett fájdalmaikat; Jesus pedig őket meg illetődés nélkül nem nézhetvén, reájok fordul, s monda: Ne sirjatok én rajtam Jerusálemnek Leányi, hanem ti magatokon sirjatok, és a ti Magzataitokon; mert imé el jönnek a Napok, mellyeken azt mondják, boldogok a meddők, és a melly méhek nem szűltenek, és az emléők, mellyek nem szoptattanak. Ekkor kezdik mondani a hegyeknek, esetek mi reánk, és a halmoknak boritsatok el minket: mert ha a zöldellő fák ezt mivelik, mi esik a száraz fán. Luk. 23. 28. Mintha magyarázna ezekkel, hogy hiv szolgálai és szolgálói ne az ő gyötrelmein, de önnön bűnőkön hullassanak könyveket, hol magok s, magzataik boldogtalanságoknak kut feje származhatik: mert ha ő ki ártatlan, az ostoroztatások kinyainak alá vettetett, önként kívánván viselni az embereknek bűnét, mire nem lésznek ki téttetve magok a

bűnös halandok, ha Atyának büntető igazsága ellenek³ ki kél; Illy értelmű beszédei s, gondolatai voltak Kristus Urunknak, mikor Keresztének halálához közelgetett, mellynek rettegéseit, tsak a mi boldogságunknak megszerzésével foglalatoskodván, nem érezhette. Végre el jut azon helyre, hol magát a leg szentebb és tsudálatosabb áldozatnak oltáraul e Világnak láttára fel emeli. Midőn fájdalomainak leg emésztőbb ereje alatt [4v] nyögött, mirhával egyelített etzetett, és bort nyujtanak néki. Semmit meg nem vetett mi szenyvedéseit öregbithette, s, ez itálnak keserűségét is kostolta! de nem ivott. Ezentul ruhájátul meg fosztják, másodszor ujra mérgesitvén ezáltal is verettett testének sebeit. Hány féle halálnak nemévé változtatták egy embernek halálát! Kitsoda nem ohajtaná fájdalmidnak végét, s, azok által bűneinek lett el törültetését, mellyek győtrelnedet okozzák! Keresztére fekteti ötet a hohér, s, kezeit lábait vassal annak ágaihoz szegezvén, testét fel feszeti.

Ezen kinos halál nemének tsak meg gondolása is rettegéseket szűl. Egy érnek vagy innak szakadása a Testben jajgató kínokra hozhat; itt pedig menyí mardoso fájdalom rohan őszve, hol kezeknek, lábaknak inai, erei, a csontoknak velejével együtt, vas szegek által szaggattatnak meg. Gondolkozz Kristus Urunknak illy szenyvedéseiről, ha azoknak meg fogására elégséges vagy; nézd keresztét hol függött — végre a földrűl fel emeltetni. A gödribe belé vettetni, melly zökkenéssel a reá szegeztetett Testet utolsó hanyatlásba hozta. Így igaz az, hogy a Keresztfára feszítettett annyiszor szenyved egész halált, a mennyi szempillantást azon még élhet. Illyen nemű halált választottál te magadnak érettünk, oh Isteni Meg Váltó!

Három oráig függött Kristus Urunk, hol a Keresztfájához gyűlt néptűl szánakozás nélkül tsufoltatott, gyaláztatott, kik közzűl sokan így kiáltának fel hozzá: ha te vagy a Sidóknak ama Királya, szabadítsd meg maga[5r]dat. Luk. 23. 37.

Káromlással és átkozodással kiáltottak szűntelen hozzája, mondván, credj szerentsétlen, ki ezzel ditsekedté, hogy az Istennek Temp-lomát harmad napra, azt elébb le rontván, ismét fel épited, szabadítsd

³ [Javítva ebből:] ellene

meg most magadat, ha lehet, s, mutasd meg nekünk általa, hogy Messiás vagy. A Jesus Kristus illy vakmerő és kegyetlen üldöztetéseik között csak halgatott, háboruságnak, vagy nyughatatlanságnak semmi jelét nem mutatta, hanem tekintetét és fejét alá haitván, minden gyötrelmeit mély alázatossággal szenyvedte. Utánna következett mártírominak például tsendes és kellemetes tekintetű mutatott, mellyel kegyetleneinek undok ostromoztatásait tzáfolni láttatott. Így viselte a le verettetett Jesus Ditsőségét kinyai között. Mint bűneink által meg terheltetett s, meg alázatott ember sohajtott keresztfáján, hol fájdalmait tőkélletes álhatatossággal viselte. Illyen tselekedeteivel gyalázatra ítéli nyughatatlanságainkat és kevélységünket, mellyel kereszt viseléseink eránt viseltetünk. Ah! mikor leszünk elégségesek a szenyvedő Jesusnak békességes tűrését, s, alázatosságát, mint ditső példát, viszontagságainkban követni. Utolsó szenyvedéseiben ellenségeiért, kik gyalázattal illették, szeméit az egekre fel emelvén, így könyörög. Atyám, botsásd meg nekik, mert nem tudják mit tselekesznek. Luk. 23. 34. Ti boszu állásra törekedő emberek, kik vagytok, hogy mondhatjátok magatokat Jesus Kristus tanítványinak lenni, ha az ellenetek el követett bosszuságot ezen Isteni példa szerént meg engedni nem kíványátok. Nem csak azokért kér ir[5v]galmasságot a Megváltó, kiktől meg feszítették, de minden ellenségeit menti bűnökből tudatlanságokkal. Mennyi erőszakos okokat nem keresünk mi ellenben, hogy azoknak meg ne botsássunk, kik ellenünk vétettek; haszontalan kérettünk gyakran sértő feleinktől, hogy ők meg bántásunkra nem is gondoltak, nem akarunk nekik meg botsátani, csak azért is, hogy ellenek vett sérelmünket ne felejlhessük. Illyen módon visellyem é életemnek modját, melly Mesterem s, Megváltom törvényeinek annyira ellenében vagon tétetve. A Kristusnak tsudálkozásra méltó békességes tűrése s, rend felett való szenyvedése a véle fel feszítettett Tolvajok között egyiket fájdalmas meg illetődésre hozta, ki őtet valóságos Messiasnak ismervén idvezítői irgalmából részt kívánt venni. El követett bűnein érzett keserű bánattából fel kiált, irgalomra kéri őtet, hogy vigye magához ditső Egeibe. Jesus, ki e meg térő bűnösnek lelkébe azon változást látta, mellyet Kegyelme s, érdeme dolgozott, annak kívánsága szerint felelt, kinek sorsa

idvességre rendeltetett el tőle, örökös halálnak hagyván a másik bűnöst, ki meg átkodásában keresztfáján mellette életét végezte. Hogy eshetett meg Uram, hogy irgalmadnak és a Váltásnak nagy napján, midőn e Világnak bűnéért Atyádnak emésztő igazsága alatt szenyvednél, még is a melletted függő két Tolvajnak egyike meg átkodása által kárhozatra vettetthetik, ki meg térésének idejét életének utolsó okaira halasztván, ezen boldogságát azon időben sem [6r] érthette el. Oh Isten! ki halaszthatja meg térését haláláig, hogy azt ezen szempillantásban bizonyosan remélhesse? Midőn az Istennek Fija a másik mellette boldogul meg holt bűnösnek adott feleletit végezte, meg látya édes anyát keresztfája alatt, ki szívének belső fájalmától s, keserveitől le vezetetvén előtte állot s, orcáját könyveivel asztatta. Nyögő érzékenységekre hozatott ez által is, melly belső részeinek gyötrelmeit kettőztette. Maria e' nagy áldozatból különös részt vett, ki Fiát felettéb való nagy Anyai indulatból szeretvén, utolsó szenyvedései között is ötett el nem hagyhatta. E meg keseredet⁴ Anyának társaságában voltak Atyafiai, ugy mint Maria Kleofásnak Leánya, a Jesusnak Szent Szerelmese Maria Magdalena, Janos Tanitvány is, kit a Kristus annyira szeretett, s, kitől ő is felettéb szerettetett, e Váltásnak nagy helyén jelen volt. Ekkor Jesus Anyára vetvén szeméit, kit Asszonyi Allatnak nevez⁵ hogy az Anyai Nevezettel is fájalmát, valahogy ne öregbitse, monda. Asszonyi Állat, im hol a te Fiat, Jan. 19. 26. mellyel ezt kívánta mondani: ihol vagyok az, kit helyembe hozzád rendelek, ki erántad ennek utánna egy engedelmes Fiunak kötelességét meg teszi. Anakutánna monda a Tanitványnak is: imhol a te Anyád; mellyel értésére kívánta adni, hogy halála után arra gondot viseljen, s, mint édes anyának szolgáljon néki.

A nap ezen történettel meg homájosodván setétségbé borította a földet; ugy tettset hogy az egész Világ teremtőjének halálát szégyenelvén, magát gyázban borította. Ezen [6v] szomorú setétség földünknek kerektségén három oraig tartott, mellyel emberi nemünknek bizonyította, hogy a természet e nagy esethez nem közös, ezen történet azért tsak egy Teremtőnek halálát kívánta egész Vilá-

⁴ meg keser <v> edet ⁵ nevez <nek >

gunknál jelenteni. Végre az Isten Fia, hozzánk való Szeretetinek nagyságát szenyvedésének nagyságával utolsó próbára kívánván tenni, minden külső vigasztalásról láttatott le mondani, mellynek Atyától való meg nyérése tsak ő tőle egyedül függött. Ezt azon okbul tselekedte kéttség kívül, hogy szomoru sorsáról bennünket el hitessen, mellyben érettünk életének utolsó lehelléséig kívánt szenyvedni, s, egyszer s, mind meg bizonyítani, hogy a reá mért keserű poharat érettünk meg kíványa inni, hol belső gyötrelmeitől szorongattatván, végre így sohajtott: EN ISTENEM, MIÉRT HAGYÁL EL ENGE-MET. Mát. 27. 46. mintha mondana ezek által: Hogy, hattad el Atyám Fiadat minden vigasztalás nélkül szenyvedéseiben? büntető igazságod az emberi nemzetnek bűnéért egész véremnek ki omlását kívánta, ved el annak utolsó tsepjeit is, mellyek sebeimből ki folynak, hogy ezen véres sebek, mint meg annyi ki nyilt keserves ajakok és szájak kérjék irgalmasságodat az emberek fiai bűneinek meg bocsátására.

Ekkor lett osztán, hogy az Ur a jövendülésnek minden tzikelyét, melly róla mondatott, bé kívánván telyesíteni, így fohászkodik: szomjuhozom! Jan. 19. 28. ez által inkább azon kívánságát jelentette, mellyel idvességűnket szomjuhozta. Ezen szavait halván a környülőt[7r]te álló népek, egy fel feszítői közül oda futamodván, mikor egy spongyát meg töltött volna etzettel, és valami nád szálra függesztette volna, adá nékie hogy innék. Mát. 27. 48. A többiek pedig ezt mondják vala. Lássuk ha eljő e Illyés, hogy meg szabadítsa őtet §49. Ekképen nyögött Kristus Urunk gyalázatjában s, gyötrelmeiben, életének utolsó szempillantásai között. A Megválto, ki illy meg aláztatás s, keserves le vezetetés között kívánt meg halni, hogy Atyánál a mi buja haszontalanságunknak bűneiért eleget tégyen, keserű italának kostolásátul magát meg nem vonta. Látván osztán, hogy Atyának örökkös rendelései bé tellyesedtek, és az Isteni büntető Igazságnak vériben elég tétetett, melly által a Profetziak meg igazodtak, hol a Világ váltságának arra le tétetett s, benne az emberi nemnek adóssága meg fizettetett, és az ő emberi nemünkhez vett örökké való nagy szerelme is égen földön nyilván fel fedezetett, az Ég és Föld között véres keresztfáján függvén, illy szóval kiált fel: El végeztetett.

Jan. 19. 30. Ekképpen jutott áldozat tételének végére, hol Lelkét Atyának kezeibe le tette, így szolván: Atyám, a te kezeidben tészem le az én Lelkemet. És mikor ezeket mondotta volna, fejét le hajtván, meg hala. Luk. 23. 46.

Oh édes Jesusom! miért nem halhatok meg én is a hozzád való szeretetben, vagy azon bűneim eránt vett fáidalmaimban, mellyeknek véres áldozatya tégedet életedtől meg fosztott! Urunknak utolsó szavai után meg rázkodott a Földnek kereksege a Templomnak karpitt[7v]yai meg repedeztek, sok kő sziklák szélyel hasadozván egy másra omlottak, és Koporsok nyiltak meg, és, mi e Meg Váltonak halálát még tsudálatossabbá teszi, az ellene leg keményebb szivek is halálával iránta meg illetődésre, s, lágyulásra hozattak, a Sidok, mellyeket vervén, s, ruhájokat tépvén kereszt fájától magokat el vonták, a százados, s, annak Vitézei ditsőiték az Istent, mondván: Bizony az ember igaz vala. Luk. 23. 47. 48. Mat. 27. 54.

Ah! Uram, melly drágán vettél meg engemet, illy meg fizethetetlen áron váltván meg az én Lelkemet. Oh édes Jesusom nézhetlek e tégedet keresztfádon, hogy könyveimet onnan alá fojo véreddel meg elegyitsem! Emlékezhetek a Váltságodrul, mellynek keserves áldozatyát bűneim okozták, tégedet kereszt fához szegezvén, hogy bánatos fájdalomtól el ne vezettessem! A leg keményeb sziveket meg lágyította halálad, hát tsak az enyim lenne é ezeknél keményebb, mely az által keserves meg illetődésre ne hozattatna! Oh! nem Uram, érzem már Kegyelmednek erejét, meg hodólt szívem e Világ tárgyának, emlékezzél meg ígéretedről, hogy mikor a Keresztfára fel fogsz emeltetni, kit kit magadhoz vonsz, im hol vagyok Uram, követésedre kész. Telyesítsd bé Uram Jesus én bennem fogadásodat, Kegyelmeddel szívem nem ellenkezik, nem vagyok többé sem háladatlan sem pártot ütött ellened; meg holtál érettem, én pedig már tsak [8r] tenéked kívánok élni s, halni.

Ah! ha a leg alacsonyab rab szenyvedet volna is olly keserves fájdalmakat érettem, ha mondom Keresztfára szegeztette volna magát, hogy életemet meg tarthassa, tselekedhetném é hogy hozzája a leg nagyob szeretettel ne viseltetném, s, hálaadatosságomat s, szánakodá-

sómat tőle meg tagadnám; ha látnám szomoru Képét, mely alatt hozzám való szeretetiből halna, s, kegyetlen gyöttretetéseit szenyvedné, lehetnék é érzéketlen fajdalmaira? Avagy nem így: Kellené é inkább eránta sohajtanom: Ah! mely nagy indulattal viseltetett e Szegény Szerentsétlen hozzám, ki halálra nem verettetett volna, ha engemet ennyire nem szeret vala.

Vallyuk meg igazan ha tőredelmes szívűek vagyunk é. Ime tsendes indulattal nézhetem a Jesus Kristusnak Keresztét, mely véres tárgyára az Egeknek és a földnek meg nem illetődöm. Sokszor hálaadatossággal is kevéssé gondolván a *Crucifixust* tsak házi ékességnek vészem, mellyen gyakorta tsak a munkát és a Kép faragónak tehetségeit tsudálok, annak *materialis* érdemeiről beszélek,⁶ illy belső munkálkodásokat szűlvén nálunk sokszor a szemünk eleibe tétetett feszület.

Oh Isteni Meg Váltó! gerjesz méltó haragra magamat magam ellen, midőn illy hidegségemről emlékezem. Ellenségeid Keresztfádon tégedet meghalni látván, szivbéli fájdalomba estek; én pedig, ki, tégedet Meg Váltóm [8v]nak⁷ ismérlek, az Eg és föld között fügve meg illetődés nélkül nézhetlek. Mitsoda vigasztalásokra lehet a Keresztfán meg feszítettett Jesusnak halála azoknak, kik néki Isteni példáját követik! Menyi örömet nem találhatnak meg feszítettett Uroknak halálában azok, kik ő érette testi indulataikat meg feszítik! De azok, kiknek a meg térés utálat, és az igaz kereszténységnek hivatala elviselhetetlen jarom, melly által testeknek sanyargattatását nem szenyvedhetik, Uroknak keresztfájáról haláloknak oráján rettegések nélkül emlékezhetnek é? Valamelly holdoglónak ezeknek seregei közül a feszületnek szemlélése olly dolog lesz, melly néki gonosz életét s, meg térés nélkül el követett bűneit szüntelen szemére hányja, meg emlékeztetvén őtet arrul, hogy a Kegyelmet meg vetette, és a Jesus Kristusnak halálában magának életét keresni nem tudott. Életünknek utolsó szempillantásaiban a szeretetiben érettünk haldokló Kristust eleinkbe hozzák; e dolog nagy vigasztalásunkra lehet, és elégséges

⁶ [Javítva ebből:] beszélünk ⁷ Meg Váltómnak, <Atyámlak> ismérlek

arra, hogy bennünket a halálnak rettegése s, Isteni ítélő biráknak keménysége⁸ előtt bátorítson. *Egyházi Szolgák, emlékeztessetek bennünket a Keresztfán haldokló Kristusra, s, mutassátok bé azt nekünk illy oktatásokkal, hogy ő testén meg nyílt sebeinek fajdalmával, s, ki ontott vérenek el fojásával hozzánk vett szerelmében érettünk azért szenyvedett, hogy mi is ő eránta való szerelmünkben szenvedjünk, s, kegyelmét számunkra fel keressük.* Oh édes Jesusom! szólj hozzám ma a te kegyelmednek erejével, és ad tudtomra nékem azt előre, a mit [9r] áldozatodnak tétele, ha meg térő nem lennék, halálom oráján szememre hányna. Mindent érettem követtél el keresztfádon, melynek véres formája által gyalázatba borittatom, nem érezvén bennem érdemeidhez illendő hálaadatosságot s, szeretetet. Mit tselekedhettem volna már többet éretted; mit el nem követtem? így szólnak hozzám érdemeid. Mit követhettem volna még el, mondasz, mely által hozzád való szeretetemről és kegyelmemről még inkább el hitesselek s, hűségemre el foglalhassalak? Ah! Uram, meg vallom, többet tselekedtél értem, mint azt valaha tsak reményleni is bátorkodhattam volna, vagy annak nagy jószágát még ma is elmémmel meg foghatnám; de én, oh! Meg- Váltom! mit tselekedjem éretted? Mit kellett volna, mondog, érted el követnem, hogy benned a bűn ellen utálatot szülhessék, és a Világnak, testnek, pokolnak utyait előtted veszedelmeiddel, s, szivednek gonosz kívánságaival együtt, fel fedezzem, hogy az igaz meg térésnek szeretetid benned fel gerjeszem, viszontagságaidban változhatatlan álhatatosságodat meg adjam, lelkedben tettetés nélkül való alázatosságot, ellenségid eránt való engedelmisséget teremtsék, mellyek által tiszta erköltsőkre, s, kárhazatodtul védelmező kegyelemre vezérelhessék? Mi által huzhassalak mind ezekre inkább, mint [9v] keresztfámon érted lett meg feszítettésemnek véres halálával? és mivel oktassalak inkább a jóra, mint előtted el követett önnön példáimmal? Mindent végbe vittem, valami Lelkednek meg nyerettedésére kívántató dolog volt; te pedig bűnös ember ellenben mit nem tselekeszel meg, a mivel tsak

⁸ keménysége előtt <alól felszabaditson> bátorítson. [Javítás a törlés előtt és fölött.]

sérelmemre, s, tetzéseimnek ellenére lehetz. Ezen elő számlált, s, ezer ilyen forma feddéseidre, oh! menyei Meg váltom tsak belső zokogó fajdalmakkal, emésztő bánattal s, keserves könyv hullatásokkal kéntelenítetttem felelni. Vétkeztem Uram ellened, és az Ég ellen, nem szolhatok ennél egyebet; vétkeztem ellened meg vallom, és ezer töredelmes Vallás tételemben kívánom előtted idvességemet keresni. Mint az emberek Fiai között leg- háladatlanab meg szegtem menyei törvényedet, oh! oh! édes Jesusom! ne kárhoztass engemet életemnek bűneiért, és szűnny meg engemet dorgálni, mert tulajdon Lelkem ismereti feddesei én rajtam igen meg sokasodtak és keserűek. Hivalkodásban élek, noha tégedet kereszt-fádon imádlak, és el hiszem mind azokat, valamelyeket hozzám való szeretetedből szenyvedtél, még is szüntelen hidegséget mutatok erántad. Mennyiszter gondollak tégedet érettem kereszt-fádon fűgni, és menyiszter vétkezem ujjolag ellened. Vétkeztem oh Atyám ellened! méltán el vet[10r]hetsz engemet a te haragodban, mellynek büntetését érdemlem; de gondold meg; oh örök Isten, hogy az Ég, és föld között meg feszítettett fiadnak érdeme irgalmasságodat kiáltya érettem. Ez azon ditső áldozat, mellynek ki omlott véri keresztfájáról büntető igazságodnak égő tűzére tsepeget, e lett mind igazságodnak, mind irgalmasságodnak eszköze érettünk; e törölte el haragodat e földről, kiben azon Váltságának bérít meg gondolván, mellynek egy részről én is tárgyaivá tétettem, el követett bűneimnek botsánatját benne reményleni bátorkodom. Ugy vagyon, szerelmes Meg Váltom, hogy soha tégedet Keresztfádon bűneimnek sokasulása nélkül nem láthatlak, mellyek Szivemnek töredelmes fajdalmát s, kegyelmedbe való bizodalmamat bennem erősítik; mert akármely sokaságra emeltessenek is gonoszságaim, érdemeidnek béri mindenkor felül haladja azt; melly szerint mentül nagyobb gonoszságú meg térő bűnösnek botsátasz meg, annál nagyobb győzedelmet mutatnak váltságodnak érdemei.

Oh örökké való Atyám! méltán döröghet haragodnak meny köve az én hála adatlanságom ellen, s, rettenetes ortzádat busulásodnak idején méltán fordithatod én ellenem, de enged meg, hogy bé mutathassam előtted egyetlen egy Szerelmes Fijadat, ki véretül, sebjeitül el boríttatván, érdemeivel földet, tengereket, egeidnek magasságát bé

tölti, s, írántunk vett méltó haragodat sze[10v]relemre, kegyelemre forditya. Tekints reá Fiadra, s vetkezd le haragodnak emésztő fegyve-reit ezen Isteni áldozatnak nézésével. Lásd meg halálra szaggattatott ortzáját, tövis koronával meg tépett fejét, nézd lábait, kezeit vas sze-gekkel által verettette; egész testét meg szaggatva, s, vérét fel nyílt sebeiből alá tsorogva tekintsed szánakodással. Ebben van Atyám Lel-kemnek árra, s, idvességemnek záloga; e lesz bűneimért áldozat, ki szemeid előtt sohait, s, szenyvedéseivel tégedet engesztelődésre kén-szerit. Érettünk kiált hozzád Atyám, hatalmas szavai meg halgatják magas egeidnek karpittyait, és örömrre hozzák e világot; mondhatod é tehát, hogy ő benne elég tételt nem találhatz.

Meg valloom végre oh Istenem! hogy el követett bűncim sokkal nagyobbak, mint sem nyelvem azoknak ki beszélésére elégséges volna; meg nem foghatta elmém azoknak özönét, mert hozzám való Kegyelmed irant is hidegséggel viseltetem, meg téritő eszközök után sem fáradok elegendőképen. Mind ezek nagy és erős ösztönök én ellenem; hogy mentsem tehát magamat előttd? Önnön Lelkem ismértinek törvény széki előtt láttatom vádoltatni; de akár hogy legyek tsak Fiadnak érdemébe ragaszodom még is: Nézzed őtet, és ítéld meg ha ellenem fel gyuladt haragodnak égő meny kövei meg törtetett testét s, kereszt-fáját által verhetik é, hogy engemet tul az alatt, hová magamat bánattal vetem, bűneimért poklokra verhesse-nek. Ezen véres keresztfának árnyéká[11r]ban kivanok előttd sohaj-tani, sírni és kérni. Ezen keresztnek áldozattyához ragaszodom, ő előtte térdepelek, őtet ölelem, tsókolom, s, érdemét segedelmemre híván, lábainál halok meg.

A Halálnak elfogadása

Imádság

Imádom örökké való létedet, oh örök Isten! Kezedbe le tévén halandó voltomat, mellyet nékem [11v] engedté, rontsd el azt halálom által, a midőn néked tettik, mellyet mély alázatossággal veszek te tőled, az én Jesus Kristusom halálával való egyesülésnek

okaért, hogy abban töredelmes meg térésemnek s, alázatosságomnak igazsága nyilván valóvá tétessen. Ilyen tzéllal kivanok halálomra menni; remélvén, hogy annak el fogadása irgalmasságodat számomra meg nyeri, mely által természetemnek oly rettenetes meg oszlattatására boldogul és tsendesen juthassak.

Oh Isten! enged meg, hogy önnön halálommal szerentsés áldozattá tétetsem, s, el mult kitsinységem a te örökké való Nagyságodnak adózhassak.

Legyen halálom utolsó nagy térésem, melyel Fiadért bűneimet oh kegyelmes Atya töröljed el. Felejtsd el hibáimat, s, altasd el büntető igazságodat, hogy rettegések nélkül halhassak. Igy osztán el fogadok mindent, valami a halálban keserithet, vagy irtóztathat. Nem bánom szakadjon el lelkem testemtől, mely által büntetessen azért, hogy bűneimmel te tőled el vontam volt magamat, s, édes atyaságodtól sokszor meg szakadtam. Mulyanak el testi érzékenységeim, melyek e világban való életemben oly sok bűnös kívánságokra vontak.

Lábbal tapodjanak engemet oh Uram! és a földnek gyomrába alá süllyesszenek, hogy az által kevélységem utolsó meg alázadásra hozattasson, melyel halandó Társaim felett dőlyfösködni kevéltam. Ne emlékezzenek többé rolam, mivel haszontalanságaim között az ő testi szemeik előtt anyira kívántam tettzeni. El fogadom a Sirnak setétségét, és a Koporsónak rettegéseit, hogy világi hivalkodásomnak bűneiért adózhassam; férgeknek eledele, por és hamu legyen az én testem el követett vétkes kívánságainak büntetéseül.

Férgektől emésztessen meg bulya testem; ilyek legyenek iránta az Isten büntető igazságának eszközei; kinek Szent Törvényei ellen kevélységem életemben oly sok izben párt útésre hozott volt. Rontsa el az Ur testemet, mint bűnnek tárházát, s, boszulya meg bene Szentségének sérelmét, melyet oly sok izben meg bántottam. Legyen gyözedelmes az Ur gyenge teremtésén, ki magába kegyelmére érdemetlen. Mind ezen rettenetességeknek alája eresztem magamat; itélj az én Lelkemről halálomnak oráján, a te irgalmasságod szerint — Amen.

JEGYZETSZÓTÁR

- Adamiten, adamiták — gnosztikus felekezet a II–IV. században, amelynek tagjai a paradicsomi állapotok visszaállítására törekedtek
- Agis — Ágis tragédiája, Bessenyei György 1772-ben megjelent drámája
- Akademiker, akadémikusok — Platón akadémiájához tartozó filozófusok
- Alcoran, Alkorán — Korán, a mohamedán vallás szent könyve
- Allerdurchlauchtigster, Allerhöchster, unüberwindlichster König von Italien, von Jerusalem u.s.w. — legfelségesebb, legmagasabb, legyőzhetetlen itáliai, jeruzsálemi stb. király: korabeli barokkos megszólítások
- Apis bálvány — a memphiszi Ptah isten bikája, Ozirisz holdisten élő jelképe
- Arakan — hátsó-indiai ország, óslakói az időszámítást a buddhizmus átvételétől számították; kultúrájuk indiai eredetű
- areopagus — athéni bíróság
- Ariadne fonala — eredetileg az a gombolyag, amelyet a minózi király leánya azért adott Thészeusznak, hogy a labirintusból kitaláljon; képletesen: ami biztosan célhoz vezet az útvesztők között is
- Arianer, ariánusok — Arius alexandriai papról elnevezett vallás hívei, akik szerint Krisztus nem egylényegű az Atyával, hanem csak hasonló hozzá
- asszonyi állat — asszony, asszonyszemély
- Atlas — Atlasz, hegység Észak-Afrikában
- Basiliten, baziliták — a keleti egyházban 361 körül Nagy Szent Vazul által alapított rend tagjai
- bekó — béklyó
- bepléhel — bezárkózik
- Beth-horon — bibliai helység Giberon mellett
- Buda — Buda tragédiája, Bessenyei György 1773-ban megjelent drámája
- chaldeusok — kaldeusok, ókori dél-mezopotámiai arameus néptörzs
- chiméra — kiméra, tűzokádó szörnyeteg a görög mitológiában
- Constantinopel — Konstantinápoly, a mai Isztambul görög neve
- crucifixus — feszület

- Deuteronomi Törvény könyve — Mózes ötödik könyve
- Dialektiker, dialektikusok — az antik görögöknél azon gondolkodók, akik az ellenfél érvelésében előforduló ellentmondások feltárása által igyekeztek az igazságot megtalálni
- Donatisten, donatisták — IV. századi, észak-afrikai szakadár felekezetek követői, akik szerint az igaz egyház csak őknek található fel, mert közöttük nincsenek bűnösök
- Don Quichotte — Don Quijote, Cervantes regényének hőse
- elementum — elem
- el-senyvedett — lassan elpusztult
- Emmaus — bibliai helység Jeruzsálem közelében
- epikureusok — Epikurosz görög filozófus hívei
- Essai philosophique sur la liberté de conscience — *Filozófiai értekezés a lelkiismereti szabadságról*, Bessenyei ismeretlen munkája
- Essai sur l'homme — Bessenyei György Pope-fordítása, amely *Az embernek próbája* címmel jelent meg 1772-ben
- Ethiopian, Ethiopia — Etiópia, Abesszínia, északkelet-afrikai császárság
- Euphrates, Eufrates — Eufrátesz, mezopotámiai folyó
- farizeusok — a vallási törvényeket különös buzgósággal megtartó zsidók, akik főleg a Szentírás magyarázatával foglalkoztak, ezért nevezték őket írástudóknak
- Farsali, Pharsalos — Pharszalosz, görög város, melynél i.e. 48-ban Caesar és Pompeius megütközött
- főnciaiak — a Földközi-tenger keleti partvidékén élő nép
- Gabaoniten, gabaoniták — Gabaon, ősi kánaáni város lakói
- Golcon — kelet-indiai erőd
- Gulden — forint
- gvelfek és ghibellinek — a pápaság és a német császárság párthívei a középkorban
- Hemispherium — félteke, félgömb
- hibázik — hiányzik
- Hierosolimitanus — jeruzsálemi
- hihetetlen — hitetlen
- Hirkania — a Kaszpi-tenger délkeleti partján elterülő termékeny vidék
- hitető — ámitó, csaló
- haldogló — haldokló
- Horeb hegye — a Sinai-hegy az Ótestamentumban
- Hottentotten, hottentották — afrikai őslakók, akiket a hollandok a Jöreménység fokánál találtak

- Hunniada — Bessenyei így jelzett művét, amely Corvin Mátyásról szól, jelenleg nem ismerjük
- Jenők — Szavoyai Jenőhöz hasonló hősök
 imposztor — csaló
 ius gentium — nemzetközi jog
- kinesusok — kínaiak
- Kirenaiker, kirenaikusok — kirenei iskola, görög hedonisztikus filozófiai iskola
- Konstanzi zsinat — az egyházszakadás megszüntetésére, a huszitizmus leküzdésére és a katolikus egyház tekintélyének visszaállítására a dél-németországi Konstanz városában összehívott zsinat
- Konstántzinápoly — Konstantinápoly, a mai Isztambul
- koránt-is — egyáltalán nem, korántsem
- Korintusbéliek — Korinthosz, ókori görög város Isztomosz közelében; lakóihoz intézte Pál apostol a Korinthuszi leveleket
- könyv — könny
 környülötte — körülötte
- Lacedemon — Lacedemonia, Spárta
- lántsza — lándzsza
- leveles ház — levéltár
- Lucanusának egy példánya — Bessenyei György *Lukánusz első könyve* című, 1774-ben megjelent fordításkötete
- Lycurg, Lycurgos — Lükurgosz, az ókori Spárta törvényhozója
- mahumedánusok — mohamedánok, a Mohamed által alapított iszlám vallás követői
- mai száznak — mostani századnak
- Malabar — elő-indiai fejedelemség
- mártironok — mártírok, vértanúk
- Medaiaik — médek
- Megariker, megarikusok — megarai iskola, Szókratész tanítványainak egyik iskolája
- meg-rebzett — megtagadott
- Memphis — ókori egyiptomi város Kairótól délre
- modos — illedelmes, szófogadó
- mortifikáció — gyötetés, kínzás
- mufti — muzulmán jogtudós
- naturalisták — a természetfölöttit elutasítók, akik csak a természetben látják az egyedüli valóságot
- Nazareniten, nazarénusok — keresztény felekezet a IV-V. században, amely megtartotta a mózesi szertartásokat

Nestorianiten, nestorianusok — V. századi vallás követői, akik nem ismerték el Jézus isteni természetét

Nikolaiten, nikolaiták — a törvényeket és az erkölcsi szabályokat áthágó pergamoszi pogány-keresztények

non plus ultra — ennél nem tovább

nyilván — nyilvánosan

Olympos — Olümposz, peloponnészoszi hegy, mely a görög mitológia szerint az istenek székhelye volt

ouvrage, intitulé: la solitude. *A magány* című munkáját — Bessenyei: *Die Geschäfte der Einsamkeit* c. művére utal

Paraguay — dél-amerikai állam, ahol a jezsuiták a XVII. században teokratikus államot alapítottak

Parma — egykor önálló hercegség, amely 1735-ben Habsburg kézbe került; Mária Terézia 1748-ban lemondott róla; akkor a Bourbonoké lett

partaiak — Parthia lakói, parthusok

Pasquill, paszkvillus — gúnyirat, pamflet

Päbste können fehlen, a pápák tévedhetnek — a pápai tévedhetetlenség tana szerint a pápák hit és erkölcs dolgában tévedhetetlenek

perpendiculariter — merőlegesen

perpetuum mobile — örökmozgó

Peruwianer, peruiak — dél-amerikai állam lakói, indiánok, inkák

Pithagoriker, pythagoreusok — Püthagorasz görög filozófus iskolájának hívei

Platón republikája — Platón: *Az állam* című munkája

Platoniker, platonikusok — Platón filozófiai iskolájának követői

Quaeker, kvékerek — a XVII. században alapított protestáns vallási szekta tagjai

der Römische Hof, a római udvar — a pápai udvar

Serail, szerajle — szeráj, török szultán palotája

Siamiker, (sziámiak) — a hátsó-indiai és maláj-félszigeti Sziám lakói

Simoniten, simoniták — a tisztségek pénzén történő megszerzői

Sinai hegy — hegy a Sinai félszigeten, ahol a Szentírás szerint Mózes a Tízparancsolatot megkapta

sokasulás — szaporodási állapot

Stoiker, stoikusok — sztoikusok, a Zénon által alapított ókori filozófiai iskola képviselői, akik a legfőbb erényt a lét zavartalanságában látták

Strása — strázsa, őr

Thrazién, Trácia — a Balkán-félsziget egy részének ókori elnevezése

trinitárius — foglyok kiváltásával foglalkozó középkori rend

vidimus Dominum — láttuk az Urat
viszsa-szóznak — visszhangznak

Wedam, védák — az ó-ind nyelvek szent könyvei, az ind irodalom legrégebb emlékei

Z.E. — Zum Exemple, például

Zinniker, cinikusok — ókori görög filozófiai iskola, legjelentősebb képviselője a színópei Diogenész

1. fejelet 1-2	2. fejelet 3-4
3. fejelet 5-6	4. fejelet 7-8
5. fejelet 9-10	6. fejelet 11-12
7. fejelet 13-14	8. fejelet 15-16
9. fejelet 17-18	10. fejelet 19-20
11. fejelet 21-22	12. fejelet 23-24
13. fejelet 25-26	14. fejelet 27-28
15. fejelet 29-30	16. fejelet 31-32
17. fejelet 33-34	18. fejelet 35-36
19. fejelet 37-38	20. fejelet 39-40
21. fejelet 41-42	22. fejelet 43-44
23. fejelet 45-46	24. fejelet 47-48
25. fejelet 49-50	26. fejelet 51-52
27. fejelet 53-54	28. fejelet 55-56
29. fejelet 57-58	30. fejelet 59-60
31. fejelet 61-62	32. fejelet 63-64
33. fejelet 65-66	34. fejelet 67-68
35. fejelet 69-70	36. fejelet 71-72
37. fejelet 73-74	38. fejelet 75-76
39. fejelet 77-78	40. fejelet 79-80
41. fejelet 81-82	42. fejelet 83-84
43. fejelet 85-86	44. fejelet 87-88
45. fejelet 89-90	46. fejelet 91-92
47. fejelet 93-94	48. fejelet 95-96
49. fejelet 97-98	50. fejelet 99-100
51. fejelet 101-102	52. fejelet 103-104
53. fejelet 105-106	54. fejelet 107-108
55. fejelet 109-110	56. fejelet 111-112
57. fejelet 113-114	58. fejelet 115-116
59. fejelet 117-118	60. fejelet 119-120
61. fejelet 121-122	62. fejelet 123-124
63. fejelet 125-126	64. fejelet 127-128
65. fejelet 129-130	66. fejelet 131-132
67. fejelet 133-134	68. fejelet 135-136
69. fejelet 137-138	70. fejelet 139-140
71. fejelet 141-142	72. fejelet 143-144
73. fejelet 145-146	74. fejelet 147-148
75. fejelet 149-150	76. fejelet 151-152
77. fejelet 153-154	78. fejelet 155-156
79. fejelet 157-158	80. fejelet 159-160
81. fejelet 161-162	82. fejelet 163-164
83. fejelet 165-166	84. fejelet 167-168
85. fejelet 169-170	86. fejelet 171-172
87. fejelet 173-174	88. fejelet 175-176
89. fejelet 177-178	90. fejelet 179-180
91. fejelet 181-182	92. fejelet 183-184
93. fejelet 185-186	94. fejelet 187-188
95. fejelet 189-190	96. fejelet 191-192
97. fejelet 193-194	98. fejelet 195-196
99. fejelet 197-198	100. fejelet 199-200

NÉVMUTATÓ

- Abafi Lajos 7
 Ábel 249, 353, 386
 Ádám 109—112, 161—163, 353, 386
 Alexander I. Sándor, Nagy
 Alexander von Mazedo I. Sándor, Nagy
 András, I., magyar király 145, 146, 186
 Andreas I. András, I.
 Antonius 249, 353
 Arbazes 206, 323
Ariman 245, 350
 Augustinus 411, 415

 Bajazet 249, 353
 Bánszki István 22, 23
 Batthyány Ignác 58
 Béla, IV., magyar király 186
 Beleznay Miklós 58, 59, 61
 Beöthy Zsolt 20, 21
 Berengarius 246, 351
 Bessenyei György 9—44, 46—63, 103,
 149, 188, 403, 407, 429
 Bianchi 37
 Blumauer, Alois 44
 Bohatta, H. 47
 Bolinbroke I. Bolingbroke, Henry Saint-
 John
 Bolingbroke, Henry Saint-John 118, 167
 Born, Ignaz 43

 Caesar, Gaius Julius 124, 151, 190, 249,
 353

 Cambises I. Kambüszész
 Camillus 148, 188
 Catilina, Lucius Sergius 148, 188
Cecrops I. *Kekropsz*
Chalas I. *Kalasz*
 Christus I. Jézus Krisztus
 Cicero, Marcus Tullius 118, 167, 238, 346
 Clarke, Samuel 29, 30, 118, 167
 Confutius I. Konfucius
 Copernicus I. Kopernikusz
 Corvin Mátyás I. Mátyás, I.
 Cromwell, Oliver 123, 138, 170, 181
 Cyrus I. Kürosz
 Czigány Lóránt 47

 Császár Elemér 26
 Csóka Lajos 50, 52, 56

Danaus 275, 371
 Dániel próféta 422
 Diderot, Denis 38
 Diogenész 43, 226—236, 304—315,
 337—345, 392—400
 Dionüszosz 420
 Dionysius I. Dionüszosz
 Drakó I. Drakón
 Drakón 183, 367
 Dzsingisz kán 249, 278, 353, 374

 Eckhardt Sándor 29, 34
 Eliseus próféta 420

- Epikurosz 118, 167, 412
- Fénelon, François Salignac de la Mothe 29, 38
- Fischer, Heinrich Ludwig 39
- Formey, Jean-Louis Samuel 29, 118, 167
- Galilei, Galileo 121, 169
- Gálos Rezső 13, 22, 29, 30, 33, 34, 57, 58
- Gellert, Christian Fürchtegott 23
- Gengiðkan I. Dzsingisz kán
- Gergely, Nazianzi Szent 427
- Gerold, Joseph 16, 27, 28, 103
- Grass Frigyesné 12, 15, 29, 50, 52, 53, 55, 57
- Gregorius, Szent I. Gergely, Nazianzi Szent
- Gusztáv Adolf, II., svéd király 136, 180
- Gyürky 23
- Halász Gábor 51, 52, 56
- Hannibal 148, 188
- Hartl, Sebastian 16, 35
- Hartung und Karl 35
- Helvetius, Claude-Adrien 13, 19, 40, 41, 43, 47, 293, 345, 346
- Henrik, IV., francia király 136, 180
- Herder, Johann Gottfried 47
- Hobbes, Thomas 29, 30, 118, 167
- Holbach, Paul-Henri 30
- Holzmann, M. 47
- Horatius, Flaccus, Quintus 199, 318
- Hume, David 38
- Hunyadi János 124, 171
- Husová, Marcella 15, 49, 50
- Husz János 246, 351
- Izaiás próféta 421, 422
- Jeremiás próféta 422
- Jézus Krisztus 53, 57, 59, 112, 113, 123, 163, 164, 170, 171, 216, 246, 248, 330, 351, 353, 403, 405, 407—419, 421—427, 429—432, 434—445
- Josue I. Józsué
- József, II., magyar király 13, 14, 37—40, 43, 47, 328
- Józsué 249, 274, 353, 371
- Júdás 434
- Jupiter 150, 172, 189, 321, 360, 399
- Káin 249, 353, 386
- Kalasz 269, 367
- Kaliwoda, Leopold Johann 16, 17, 67
- Kálvin János 246, 351
- Kambüszész 275, 371
- Károly, XII., svéd király 125, 172
- Kazinczy Ferenc 14, 17, 22—26, 88, 96, 98, 102
- Kekropsz 269, 367
- Klarke I. Clarke
- Kleofás 439
- Kókay György 35, 36, 37, 46—48, 54, 56, 61
- Kollár Ádám Ferenc 15, 37, 49—53, 55, 57
- Kollár, Jaroslav 15, 49, 50
- Konfucius 113, 164, 184, 269, 278, 367, 373
- Kont Ignác 20, 21
- Kopernikusz, (Copernicus), Nicolaus 121, 169
- Krisztus I. Jézus Krisztus
- Kürosz 125, 172, 249, 278, 353, 374
- Lajos, I., magyar király 145, 146, 186
- Landerer Mihály 16, 24, 48, 54, 61, 62, 403
- Lázár 419
- Leibniz, Gottfried Wilhelm 38
- Locke, John 13, 19, 30, 38, 40, 118, 167, 238, 295, 346, 386
- Lucain I. Lucanus, Marcus Annaeus
- Lucanus, Marcus Annaeus 151, 190
- Luther, Márton 246, 351

- Lükurgosz 142, 183
- Mahomet, próféta 75, 79–86, 92, 95–101, 124, 125, 171
- Makedóniai Sándor I. Sándor, Nagy
- Malebrange I. Malebranche, Nicolas de
- Malebranche, Nicolas de 118, 167
- Mangold, Felician 49
- Mária Magdaléna 439
- Mária Terézia, magyar királynő 10, 12, 14, 15, 17, 18, 29, 30, 37–39, 49–53, 55, 57–63, 405, 434
- Marton József 20, 21
- Mátyás, I., magyar király 146, 152, 186, 191
- Mehmed II. 125, 172
- Metastasio, Pietro 52
- Milton, John 151, 190
- Mirabaud I. Mirabeau
- Mirabeau, Honoré Gabriel 30, 118, 167
- Mohamed I. Mahomet
- Moises I. Mózes
- Montesquieu, Charles de Secondat 13, 14, 20, 21, 30, 31, 38, 40, 238
- Moses I. Mózes
- Mózes 249, 275, 353, 371, 423
- Muratori, Lodovico Antonio 19, 38
- Nagy Sándor I. Sándor, Nagy
- Námán 420
- Némedi Lajos 56, 62
- Néró 120, 122, 169, 170
- Newton, Isaac 38, 114, 165
- Nicolai 38
- Ninus 248, 353
- Numa Pompilius 249, 353
- Octavius, Caius 249, 353
- Okolicsányi Imre 16, 56
- Origenes 247, 351
- Oromaz 245, 350
- Orpheusz 269, 367
- Pál, Szent 373, 411, 412, 426
- Pándi Pál 22
- Péter, Szent 330, 414
- Pilátus 413, 424
- Pintér Jenő 26, 62
- Platón 113, 118, 153, 164, 167, 191, 226–236, 304–315, 337–345, 392–400
- Pompée I. Pompeius
- Pompeius, Gnaeus Magnus 151, 190, 249, 353
- Pope, Alexander 151, 152, 190, 191
- Rácz Lajos 20, 21
- Ráday Gedeon 24
- Richelieu, Armand Jean du Plessis 136, 148, 180, 188
- Richter, Josef 44
- Riedel, Friedrich Justus 43
- Robinet, Jean-Baptiste René 118, 167
- Rousseau, Jean Jacques 13, 15, 19, 21, 38, 40, 47, 54, 118, 167, 237, 255, 345, 357, 386, 409, 419, 424
- Rozgonyiné Szilágyi Éva I. Szilágyi Éva
- Saladin I. Szaladin
- Sándor, Nagy 125, 172, 189, 233, 236, 249, 278, 342, 345, 353, 374
- Sardanapal I. Szardanapál
- Scipio, Publius Cornelius Africanus 124, 171, 278, 374
- Scottus, Johannes 246, 351
- Semiramis I. Szemiramisz
- Seneca, Lucius Annaeus 118, 122, 167, 170
- Sesostris 248, 275, 353, 371
- Shakespear I. Shakespeare
- Shakespeare, William 151, 190
- Sigismund I. Zsigmond
- Simon, Jordan 49, 50, 436
- Skotus I. Scottus
- Socrat, Socrates I. Szókratész
- Solon I. Szolón

- Sonnenfels, Joseph v. 19, 39
 Sötér István 22
 Spinoza, Baruch 29, 118, 167
 Strasser, Kurt 47
 Sulla, Lucius Cornelius 148, 188
 Swieten, Gottfried van 19, 37, 38, 43
- Szaladin 249, 353
 Szardanapál 206, 323
 Szathmáry Mózes 24
 Szauder József 21, 22, 30, 34, 38, 59
 Szemiramisz 249, 353
 Szilágyi Éva, R. 14, 88
 Szilágyi Márton 23, 24, 26
 Szinnyi József 17, 26
 Szókratész 113, 118, 123, 164, 167, 170,
 236, 345, 398, 408, 409, 413, 424, 425
 Szolón 183, 269, 367
- Tamás apostol 49, 54, 60, 407, 410, 411,
 416, 418, 420—427
 Tamerlán 125, 172, 249, 278, 353
 Teleki József 59, 61
 Tertullianus, Quintus Septimus Florens
 413
 Themistocles I. Themisztoklész
 Themisztoklész 148, 187
 Tiberius, Claudius Nero 413
- Titus, Flavius Vespasianus 111, 120, 122,
 123, 169, 171
 Traianus, Marcus Ulpius 111, 122, 170
 Trajan I. Traianus, Marcus Ulpius
- Vechelius János 59
 Vértes O. András 21, 22
 Voltaire, François-Marie Arouet 15, 20,
 21, 22, 23, 38, 54, 60, 118, 167, 212,
 327, 424
- Waltherr László 47
 Weber Arthur 17, 26
 Winter, Eduard 49
 Wolff, Christian 118, 167
- Young, Edward 118, 151, 167, 190
- Závodszy Károly 34
 Zénón 118, 167, 295, 386
 Zoroaszter 350, 367
 Zoványi Jenő 57, 63
 Zwingel I. Zwingli
 Zwingli, Ulrich 246, 351
- Zsigmond, német-római császár és ma-
 gyar király 216, 329

A kiadásért felelős
 az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
 A szedés és a számítógépes szerkesztés a SCRIPTUM Kft., Szeged munkája
 Felelős vezető: dr. Vas Zoltán
 Készült az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Nyomdájában
 Felelős vezető: dr. Orbán György gazdasági igazgató
 Budapest, 1991

Felelős szerkesztő: Giliczéné Szamák Ágnes
 Műszaki szerkesztő: Kerek Imréné
 A kötetért Killer Marcella munkája
 * Kiadványszám: 2855
 Megjelent: 285 (A/5) ív terjedelemben

